

2017

XLIV Міжнародна науково-практична інтернет-конференція

29 – 30 листопада 2017 р.

Секції:

Біологічні науки

Географія та геологія

Державне управління

Екологія

Економіка

Історія

Математика

Мистецтво

Педагогіка

Політологія

Право

Психологія

Соціологія

Сучасні інформаційні технології

Соціальні комунікації. Медіа.

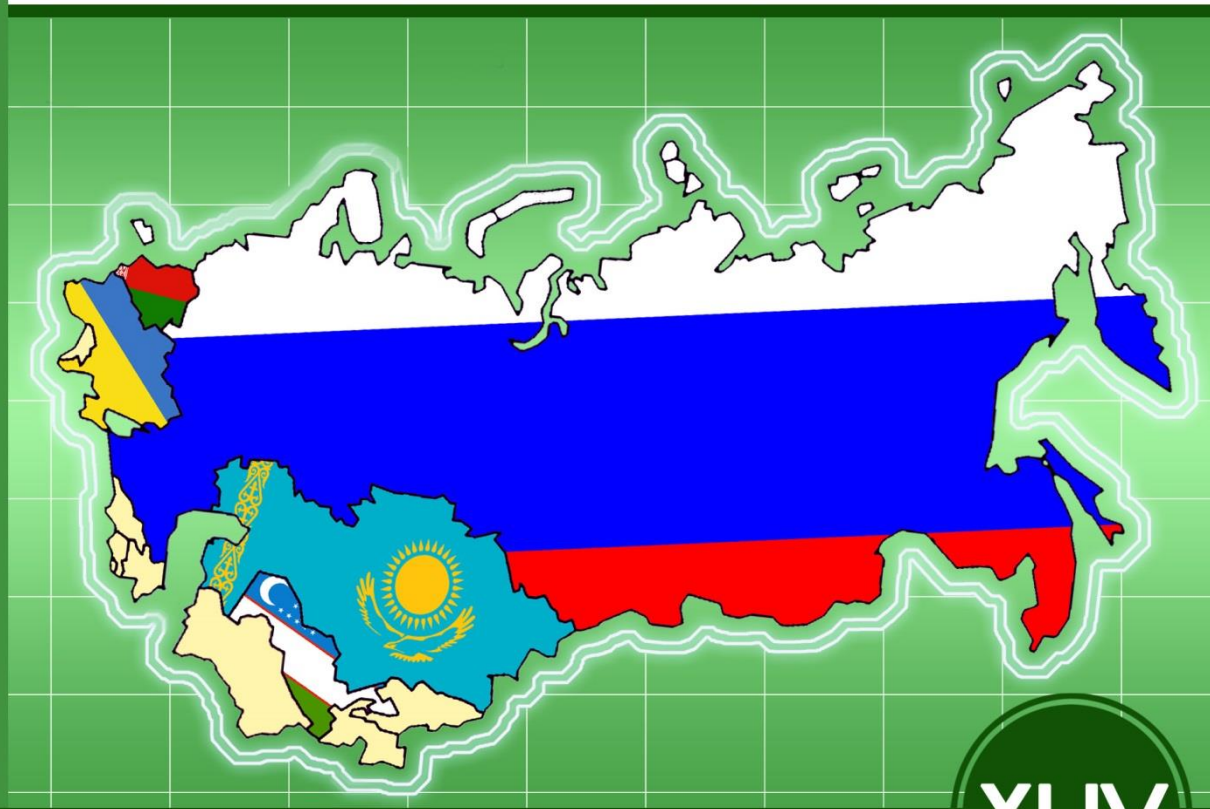
Технічні науки

Фізична культура та спорт

Філологічні науки

Філософія

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ
НАУКИ НА ПОЧАТКУ ТРЕТЬОГО ТИСЯЧОЛІТТЯ
У КРАЇНАХ ЄВРОПИ ТА АЗІЇ

Переяслав-Хмельницький
2017

XLIV

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«Переяслав-Хмельницький державний педагогічний
університет імені Григорія Сковороди»

молодіжна громадська організація
«НЕЗАЛЕЖНА АСОЦІАЦІЯ МОЛОДІ»

студентське наукове товариство історичного факультету
«КОМІТЕТ ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРІЇ ТА СУЧАСНОСТІ»

МАТЕРІАЛИ

XLIV Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції
**«Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у
країнах Європи та Азії»**

29 – 30 ноября 2017 р.

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ УКРАИНЫ
ГОСУДАРСТВЕННОЕ ВЫСШЕЕ УЧЕБНОЕ ЗАВЕДЕНИЕ
«Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет
имени Григория Сковороды»

молодежная общественная организация
«НЕЗАВИСИМАЯ АССОЦИАЦИЯ МОЛОДЕЖИ»

студенческое научное общество исторического факультета
«КОМИТЕТ ИССЛЕДОВАНИЯ ИСТОРИИ И СОВРЕМЕННОСТИ»

МАТЕРИАЛЫ

XLIV Международной научно-практической интернет-конференции
**«Проблемы и перспективы развития науки в начале третьего тысячелетия в
странах Европы и Азии»**

29 – 30 листопада 2017 г.

СБОРНИК НАУЧНЫХ РАБОТ

Матеріали XLIV Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у країнах Європи та Азії» // Збірник наукових праць. – Переяслав-Хмельницький, 2017 р. – 252 с.

Материалы XLIV Международной научно-практической интернет-конференции «Проблемы и перспективы развития науки в начале третьего тысячелетия в странах Европы и Азии» // Сборник научных трудов. – Переяслав-Хмельницкий, 2017 г. – 252 с.

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР:

В.П. Коцур,

доктор історичних наук, професор, дійсний член НАПН України,
ректор ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди».

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР:

В.П. Коцур,

доктор исторических наук, профессор, действительный член НАПН Украины, ректор ГВУЗ «Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет имени Григория Сковороды».

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

С.М. Рик – к.ф.н., доцент;

Т.М. Боголіб – д.е.н., професор;

Г.Л. Токмань – д.п.н., професор;

Н.В. Ігнатенко – к.п.н., професор;

В.В. Куйбіда – к.біол.н., доцент;

В.А. Вінс – к.псих.н.;

Ю.В. Бобровнік – к.і.н.;

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

С.М. Рик – к.ф.н., доцент;

Т.М. Боголіб – д.э.н., профессор;

Г.Л. Токмань – д.п.н., профессор;

Н.В. Игнатенко – к.п.н., профессор;

В.В. Куйбида – к.биол.н., доцент;

В.А. Винс – к.псих.н.;

Ю.В. Бобровник – к.и.н.;

Члени оргкомітету інтернет-конференції:

І.В. Тиха,

А.П. Король,

Ю.С. Табачок.

Члены оргкомитета интернет-конференции:

И.В. Тыха,

А.П. Король,

Ю.С. Табачок.

Упорядники збірника:

І.В. Тиха,

А.М. Вовкодав.

Составители сборника:

И.В. Тыха,

А.М. Вовкодав.

СЕКЦІЯ: БІОЛОГІЧНІ НАУКИ

Дмитро Дадак
(Переяслав-Хмельницький, Україна)

ПРИЧИНИ АКСЕЛERAЦІЇ РОЗВИТКУ ДІТЕЙ

Постійне зростання, збільшення маси тіла і його параметрів, а також розвиток і диференціювання органів і тканин – це основний фізіологічний процес, що відбувається внутрішньоутробно, після народження і весь період дитинства.

До народження дитини організм матері – це зовнішнє середовище для плода, тому всі негативні моменти, пов'язані зі здоров'ям вагітної жінки, її харчуванням, патологічним перебігом вагітності, соціально-побутовими факторами, надають несприятливий вплив на правильний його розвиток. У нормальних умовах доношена дитина народжується з масою тіла в середньому 3300 – 3500 г і довжиною 51 – 53 см.

Іноді можна почути фразу: Подивіться, скільки довгоногих дівчат і хлопців з'явилося навколо, і на яких дріжджах вони ростуть?

Це одвічне питання не дає спокою і вченим. Наукова назва цього явища – акселерація розвитку дітей. Відзначаючи, що нинішнє покоління юнаків і дівчат дійсно зростають перевершує своїх ровесників, навіть порівняно недавніх 40-50-х років, вони все ж не можуть знайти остаточного пояснення цього явища.

На думку науковців, чималу роль в акселерації розвитку дітей відіграє зростання матеріального добробуту, позитивно впливає підвищення якості медичного обслуговування, розширення мережі дитячих дошкільних і шкільних установ, де дітям створені найкращі умови, розвиток масового спорту.

Але разом з тим дослідники, не можуть пояснити, чому міські діти ростуть швидше за своїх сільських однолітків. Адже за логікою все, здається, має бути навпаки – в сільській місцевості чистіше, темпи життя повільніші.

Чи не є таким каталізатором зростання вуглекислого газу, яким насичене повітря наших міст, міркують учені. Але це припущення в деяких випадках спростовується абсолютно протилежними фактами.

Відносно причин акселерації до теперішнього часу несформовано загальноприйнятої точки зору. Висунуто багато гіпотез та припущень.

1. Більшість вчених вважають зміни в харчуванні визначальним фактором у всіх зрушеннях розвитку. Це пов'язують із збільшенням кількості споживаних повноцінних білків і натуральних жирів на душу населення. Сюди ж відносять більш регулярне споживання овочів і фруктів протягом року, посилену вітамінізацію організму матері і дитини.

2. Геліогенна теорія акселерації відводить досить істотну роль дії на дитину сонячних променів; вважається, що діти в наш час більше зазнають впливу сонячної радіації. Але навряд чи це переконаливо, бо процес акселерації в північних країнах відбувається не меншими темпами, ніж у південних.

3. Деякі вчені пов'язують акселерацію зі змінами клімату. Вологе і тепле повітря веде до уповільнення процесів росту і розвитку. Прохолодний сухий клімат сприяє втраті тепла організмом і тому ніби стимулює ріст.

Якщо 10-15 років тому процес акселерації однозначно вважався позитивним, то зараз накопичуються факти, що свідчать про негативний вплив акселерації на стан здоров'я дитини. Вказується на зв'язок цього процесу зі збільшенням серед дітей випадків захворюваності на гіпертонію, нейросудинну дистонію, виразкову хворобу шлунка, алергічних реакцій в результаті відносної недостатності глюкокортикоїдної функції надниркових залоз. Встановлено, що тільки у половини обстежених рівень секреції кори надниркових відповідає фізичному розвитку, в інших він менше. У зв'язку з акселерацією виникає багато питань про психічні і фізичні можливості дітей.

Дана проблема хвилює не тільки медиків, а й педагогів, психологів, соціологів, юристів і навіть компанії, що виробляють одяг, які не встигають переглядати стандарти і розміри підліткових нарядів. Подібна акселерація, тобто прискорений розвиток малюків і підлітків, за останнє десятиліття спостерігається в самих різних соціально-економічних і клімато-географічних районах земної кулі.

Ця посилена енергія зростання з раннім фізичним та статевим дозріванням зовні найбільш яскраво проявляється у збільшенні поздовжніх розмірів тіла і ваги. Однак, і так очевидно, що процес дитячої акселерації розвитку є проблемою, яка далеко виходить за рамки медичної науки.

Особливо серйозні вимоги вона висуває перед педагогікою, яка повинна мобілізувати увагу батьків, викладачів шкіл і вишів, поліпшити виховну роботу серед дітей, спрямовану на гармонійний розвиток особистості.

Необхідно забезпечити не тільки гігієну тіла дитини, але і гігієну нервової системи, мозку. Слід пам'ятати, що своєчасне формування у дітей культурно гігієнічних навичок є не тільки суттєвою частиною фізичного, а й психологічного виховання, оскільки фізичне, розумове і соціальне формування особистості складають єдиний процес.

Отже, удосконалення, зрілість не приходять самі по собі, а вимагають значних клопотів, терпіння і спеціальних знань дорослих, які виховують дитину. Вивчення питань акселерації дітей за останні 50 років

дозволяє думати, що інтенсивність темпів фізичного розвитку в подальшому дещо сповільниться, і цей процес вже намітився в останнє десятиріччя в багатьох містах-мільйонниках.

Література:

1. Аносов І. П. Вікова фізіологія з основами шкільної гігієни: підручник // І. П. Аносов, В.Х. Хоматов, Н. Г. Сидоряк, Т. І. Станішевська, Л. В. Антоновська. – Мелітополь, 2008. – 433 с.
2. Гайда С. П. Анатомія і фізіологія людини / С. П. Гайда. – К. – 1980. – С. 23 – 25.
3. Кисельов Ф. С. Анатомія і фізіологія дитини з основами шкільної гігієни / Ф. С. Кисельов. – К. – 1967. – С. 34 – 36.
4. Хрипкова А. Г. Вікова фізіологія / А. Г. Хрипкова. – К. – 1982. – С. 67 – 68.

Катажина Костюк
(Гродно, Беларусь)

ВЛИЯНИЕ ТЕМПЕРАТУРЫ ВОЗДУХА НА АКТИВНОСТЬ ПЧЕЛИНЫХ ГРОДНЕНСКОЙ ОБЛАСТИ (БЕЛАРУСЬ)

Введение. Насекомые, не имея постоянной температуры тела, полностью зависят от окружающей среды. С изменением внешней температуры меняется соответственно и температура тела насекомых, что, в свою очередь, влияет на их активность и поведение [1].

Цель нашей работы – выявить зависимость активности пчелиных от температуры окружающей среды на территории Гродненской области (Беларусь).

Материалы и методы. Сборы перепончатокрылых мы проводили в разные дни и при разной температуре в 2015 и 2016 гг. Мы начинали работу утром при самой минимальной за сутки температуре и регистрировали количество особей, активных в этот период. Температуру регистрировали с помощью термометра.

В холодное лето развитие насекомых замедляется и у некоторых видов уменьшается число поколений. В летний период 2016 года были зарегистрированы температуры ниже 20° С днем, а ночью температура опускалась до 9° С. Низкие температуры сопровождалась дождями, грозами и облачностью, что мешало нашим исследованиям.

Результаты. Проанализировав данные за 2 года, мы выявили наиболее оптимальные температуры активности насекомых, что может быть использовано в исследовательской работе (рисунок 1).

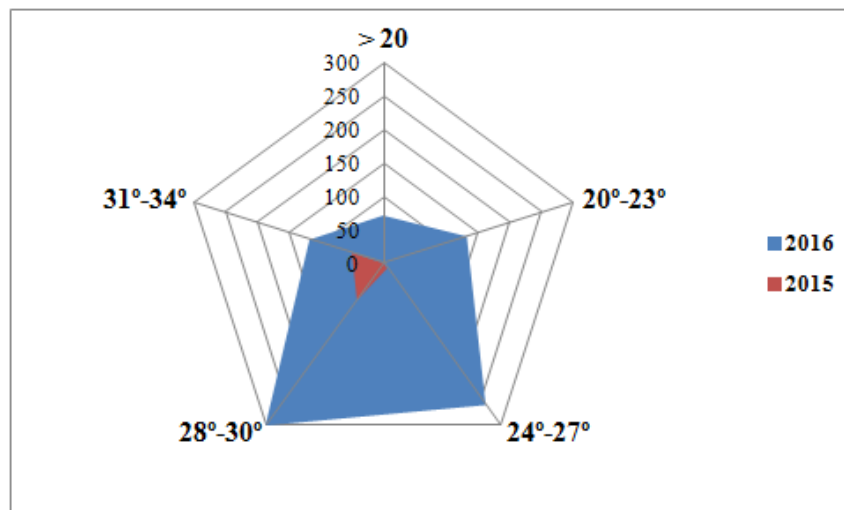

Рисунок 1 – Температурний діапазон активності пчелиних за 2015 і 2016 гг.

Большинство зарегистрированных нами перепончатокрылых предпочитают температурный диапазон от 28° С до 30° С, немного меньшее количество предпочитает более высокую температуру – от 31° С до 34° С. Температура ниже 24° С характеризуется спадом активности перепончатокрылых (рисунок 1).

Полученные нами данные позволили более плодотворно выбирать условия для сбора материала.

Література:

1. Витвицкий, Г.В. Климат / Г.В. Витвицкий, Л.П. Ладычук. (ред. изд.). Средняя полоса европейской части СССР. – М. Наука, 1967. – С. 73–97.

Научный руководитель:
кандидат биологических наук Рыжая Александра Васильевна.

DEPENDENCE OF LIFE INFLUENCE OF LITHOFICALLY HUMIDIFIED CULTURE OF HEMOLITHIC PASTEER FROM TEMPERATURE OF STORAGE

Summary. *The research of the properties of lyophilized dried samples of hemolytic pasteurized at a temperature of 4-100 °C for 12 months of storage was as follows. Loss of living cells in specimens enclosed in ampoules was 24.5%. At a storage temperature of 20-220 °C, this figure was 76.8%.*

The obtained data suggest that the viability of bacteria at a temperature of 4-100 °C has a level that meets the international requirements for working with biological bacterial agents.

Introduction. Most researchers believe that the most important factors that affect the high viability of cells and particles in dried bacterial and viral drugs is the temperature [1, p. 50].

The selection of an optimal temperature regime when storing freeze-dried microorganisms does not cause doubts among researchers. All comes from the fact that the lower the temperature of the chamber, the greater the likelihood of maintaining the maximum number of living cells. As a rule, the authors who studied the effect of storage conditions on the viability of freeze-dried microorganisms, they observed at temperatures from 0 °C to 37 °C [2, P. 219].

The results of numerous studies indicate that the temperature from 0 °C to 6 °C can be considered quite satisfactory for the long-term storage of dried bacterial cultures [3, p. 39].

In recent years, the method of storing microorganisms at low temperatures (from -20 °C to -85 °C) has become increasingly important.

By studying the benefits of low-temperature storage, some researchers noted that genetic changes with the use of this method of conservation is quite rare, and microorganisms that are stored in a frozen state at low temperatures are less damaged and have a higher viability than drying and freeze-drying. At low temperatures it is possible to store and freeze dried preparations [2, p. 221].

However, the creation and maintenance of low temperatures requires special refrigeration equipment, uninterrupted operation and a significant amount of energy.

Another promising method of prolonged storage of microorganisms is cryopreservation (freezing and storage in liquid nitrogen at -196 °C). The storage time of cryopreserved crops is very long. For some microorganisms, cryopreservation is the only possible way for their long-term storage, as (because) during lyophilization and other methods of microorganism preservation there can be violations which are not recovered during reactivation: damage to cell membranes, nuclear equipment. It is also possible arising mutations associated with the processes of rehydration [4, p. 102]. However, the use of cryopreservation is technically possible only for the long-term storage of collectable cultures of microorganisms. In addition, at large volumes of production of lyophilized biologics it would be very expensive [5, p. 69; 6, p. 237].

Thus, today the most optimal way of long-term storage of microorganism cultures is lyophilization and further storage at temperatures close to 0 °C [7,8].

The aim of the study. Comparing the results (about) the stability of the lyophilically dried culture of hemolytic pasteurized at different storage temperatures. While storing a certain percentage of cell death in a lyophilically dried bacterial material, it is necessary to determine at which stage of storage the highest dying rate is.

Materials and methods. Long-term storage of epizootic strains of hemolytic pasteurized was achieved by lyophilic drying, which was conducted on the basis of the Institute of Veterinary Medicine of the National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine. The dried cultures were stored at t 4-10 °C, 20-22 °C.

After initial control of the viability of the drug, the survival of the microbial cells in the sample, which was stored at a temperature of 4-10 °C and 20-22 °C, was checked after a certain period of time.

Results and discussion. The question about the stability of the lyophilically dried culture, namely, the maximum preservation of its viability, is an extremely important indicator of microbiological work. The research used materials that reflect the content of live pasteurals in ampulsed freeze-dried specimens when stored for 12 months from the time the initial concentration was determined.

The information of many researchers to determine the effect of storage temperature on the viability of lyophilized cultures of hemolytic pasteurized makes it possible to consider that the temperature regime that is quite suitable for this is from 4 to 10 °C. Such parameters are comparatively easy to create and maintain, taking into account the considerable volume of freeze-dried crops that are deposited.

Taking these facts into account, we checked the viability of the lyophilized strain of hemolytic pasteurized, keeping it at that temperature (Table 1).

Table 1
Survival of pasteurils at a storage temperature of 4-10 ° C

Number of samples	The percentage of live pastures at the time of research				
	3 months	6 months	9 months	12 months	16 months
15	87,4±2,8	82,3±4,9	79,0±4,5	75,5±3,9	62,7±3,8

The data in Table 1 represents the dynamics of the death of microbial cells, depending on the storage time. The maximum extinction of pasteurils occurred during the first three months of storage of freeze dried crops. After this period, the number of dead cells was 12.6%, whereas in the next 9 months their number was 11.9%.

The obtained results made it possible to conclude that the average number of live pastelets in ampoules with lyophilized strains, which lasted for 3 months, significantly differed from the same strain that lasted for 16 months.

The choice of a temperature range of 20-22 ° C to verify its effect on the viability of lyophilically dried strains of hemolytic pasteuril is due to the fact that (often) most works with culture are carried out most often under such a regime (Table 2). In addition, this temperature or its approximate value can be decisive in case of failure of the refrigeration equipment or for other reasons.

Table 2
Survival of pasteurils in samples at a storage temperature of 20-22 °

Number of samples	The percentage of live pastures at the time of research				
	3 months	6 months	9 months	12 months	16 months
15	49,4±3,2	39,2±3,9	29,0±3,9	23,1±3,4	11,5±2,7

The results shown in Table 2 indicate a stable, significant disappearance of microbial cells in all series of samples of lyophilized dried pasture cultures. During the first three months of storage, the average amount of non-viable pasteurils was 50.6%. Subsequently, at the end of every three months, the storage of non-viable pasteurils was about 10%, and after 16 months of storage, the number of viable cells was 11.5 ± 2.7.

Thus, based on the obtained data, it is often difficult to predict the stability of the freeze-dried cultures of hemolytic pasteurils at a storage with temperature of 4-10 ° C and 20-22 ° C.

Conclusions.

1. Samples of the lyophilized dried *Pasteurella haemolytica* culture, which was stored for 12 months at a temperature of 4-10 ° C, lost 24.5% of viable cells.
2. The storage of authentic samples of freeze-dried hemolytic pasteuril under the same conditions, but at a temperature of 20-22 ° C, led to the loss of 76.8% of viable bacteria.
3. The greatest effect on the rate of death of bacterial cells in the lyophilized samples was the temperature factor, which had a degree of efficacy of 91.3%.

Prospects for further research. The prospect of work is to study the influence of these factors on the immunogenic properties of freeze-dried pasteurils, which will be stored at various temperature.

Literature:

1. Goldovsky A. M., Anabios [Anabiosis]. – L. Nauka Publ., - 1981. – 136 p.
2. Aschwood-Smith M.J. Preservation of microorganisms by freezing and desiccation //in: Low temperature preservation in medicine and biology /Ed. By M.J. Aschwood-Smith and J. Farrant.- London: Pitman Press.- 1980.- p. 219-225.
3. Veterinarnie preparaty [Veterinary drugs] / Spravochnik/ pod red. D.F. Osidze.- M.:Kolos Publ.,- 1981. – 448 p.
4. Pushkar N.S., Belous A.M., Cvetikov I.D. Teoriya i praktika kriogenogo i sublimatsionnogo konservirovaniy [Theory and practice of cryogenic and sublimation canning].- Kiev, Naukova dumka Publ.,- 1984.-295p.
5. Belous A.M., Bondarenko V.A. Strukturnyye izmeneniya biologicheskikh membran pri okhlazhdenii [Structural changes in biological membranes upon cooling]. –Kiev, Naukova dumka Publ.,-1982.-255p.
6. Tutova E.G., Kuc P.S. Sushka produktov mikrobiologicheskogo proiskhozhdeniye [Drying products of microbiological origin] // "Agropromizdat" Publ.,-1987 – 303 p.
7. Gerna R. Hranenie mikroorganizmov [Storage of microorganisms] \ \ Metodi obch'ey bacteriologii [Methods of general bacteriology] \ \ M. Mir Publ., - 1984.- v.1.- p. 512-533.
8. Griffin C.W., Cook E.S. Predicting the stability of freeze-dried *Fuzobacterium mortiferum* proficiency testing samples by accelerated storage test // Cryobiology.- 1981.-v.18 - N.5. - p. 420-425.

СЕКЦІЯ: ГЕОГРАФІЯ ТА ГЕОЛОГІЯ

Оксана Вольвач, Алла Андронакі, Уляна Федюшина
(Одеса, Україна)

АГРОМЕТЕОРОЛОГІЧНІ УМОВИ ВИРОЩУВАННЯ ЦУКРОВОГО БУРЯКУ В ХАРКІВСЬКІЙ ОБЛАСТІ

Буряки цукрові – найважливіша технічна культура України, яку вирощують для отримання цукру, що легко засвоюється організмом і є засобом відновлення його енергетичної здатності. Вміст цукру в коренеплодах у середньому становить 17-18%.

Буряки цукрові – цінна кормова культура, яка за поживністю значно перевищує буряки кормові. В 100 кг коренеплодів міститься 26 корм.од., 1,2 кг перетравного протеїну, 0,5 кг кальцію та 0,5 кг фосфору [1].

Цукрові буряки є цінним попередником для багатьох сільськогосподарських культур і підвищують загальну продуктивність польових сівозмін. Ряд країн, особливо в останні роки, переходить на виробництво біопалива з цукрових буряків. Піонерами в цій справі є Франція та Німеччина, де збудовані для цього спеціалізовані й змішані підприємства, об'єднані в крупні компанії [2, 3].

Нині у світі виробляють із цукрових буряків близько 40 % цукру і з цукрової тростини - 60 %. Цукрові буряки вирощують у багатьох країнах. Найбільші площі їх в Україні, Росії, Франції, США, Португалії, Німеччині, Італії, Румунії, Чехії, Словаччині, Англії, Бельгії, Угорщині, Туреччині. Близько 80 % усіх посівних площ та валового збору цукрових буряків припадає на Європу.

Бурякоцукрова галузь України – одна з найпотужніших у світі. Заснована ще в 1824 р. вона стала важливим важелем розвитку агропромислового комплексу, досягнувши у 70 – 80 рр. минулого століття найбільших у світі площ посіву цукрових буряків і насінників, обсягів виробництва буряків, насіння й цукру [4].

Фізіологічні процеси, що протікають в організмах рослин – фотосинтез, дихання, транспірація, живлення та інші, відбуваються за певних рівнів температури та умов зволоження. Вимоги рослин до тепла змінюються в досить широких межах і визначаються перш за все біологічним мінімумом – температурою, нижче якої рослина не розвивається. Потреба рослин в теплі характеризується сумами активних температур, тобто сумами середніх за добу температур після їх переходу через біологічний мінімум. Значення біологічних мінімумів та інших показників теплового режиму вегетаційного періоду провідних сільськогосподарських культур були визначені ще у 50-60-х роках минулого століття у роботах В.М. Степанова [5].

Тому, на нашу думку, актуальним є питання уточнення вимог сільськогосподарських культур до тепла у нових температурних умовах. На території Харківської області за 20-річний період (1989-2009 рр.) були проведені дослідження агрометеорологічних умов вирощування цукрового буряку за періоди: посів – сходи, сходи – початок росту коренеплоду, початок росту коренеплоду – пожовтіння нижнього листя та за весь вегетаційний період.

Залежність сум активних температур від тривалості періоду сівба – сходи є прямолінійною і, згідно [6] визначається за наступним рівнянням:

$$\sum t_{акт} = 4,0 N_1 + 154,$$

де $\sum t_{акт}$ - сума активних температур, °С; N_1 – тривалість періоду, днів; 4,0 - уточнене значення біологічного мінімуму, °С.

Залежність сум активних температур від тривалості періоду посів-сходи представлена на рис.1

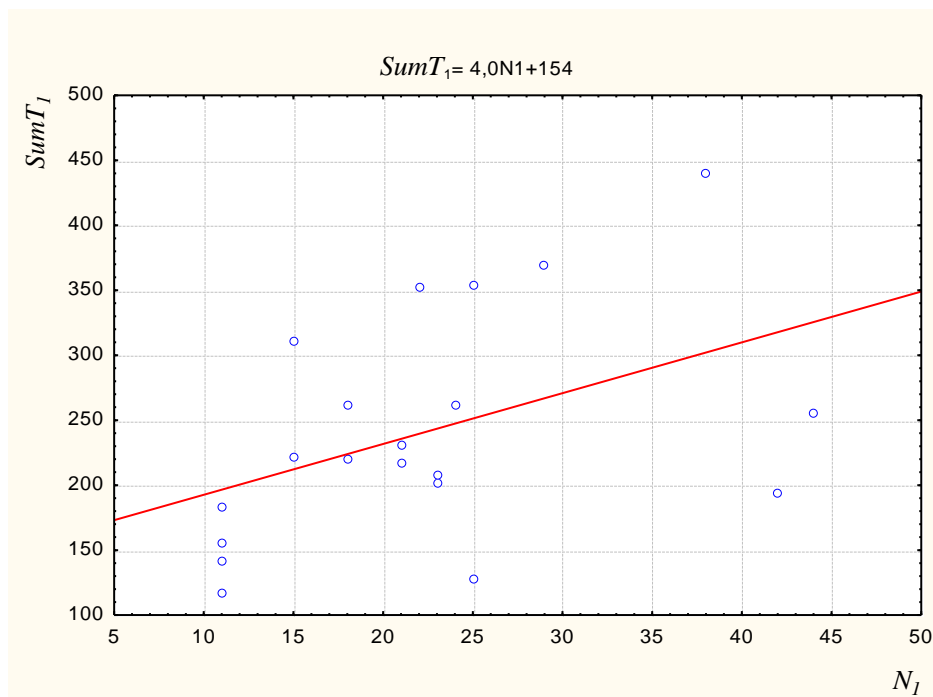

Рисунок 1 – Графік залежності сум активних температур за період посів - сходи від тривалості періоду

Таким чином, можна сказати, що, якщо у минулому столітті біологічним мінімумом для цукрового буряку вважалася температура 6-7°C і саме на таку температуру орієнтувалися буряководи при плануванні весняних польових робіт, то за теперішніх температурних умов, що змінилися, розвиток цукрового буряку починається з температури 4-5°C.

Згідно до існуючих сценаріїв зміни клімату для України [7], такі температури до 2030 року будуть спостерігатись на місяць раніше, ніж у теперішній час, тобто висівати цукровий буряк можна буде уже у березні.

Залежність сум активних температур від тривалості періоду сходи – початок росту коренеплоду визначається за наступним рівнянням:

$$\sum t_{акт} = 14 N_2 + 33,$$

де $\sum t_{акт}$ - сума активних температур, °C; N – тривалість періоду, діб; 14 - уточнене значення біологічного мінімуму, °C.

Залежність сум активних температур від тривалості періоду сходи-початок коренеплоду представлена на рис. 2

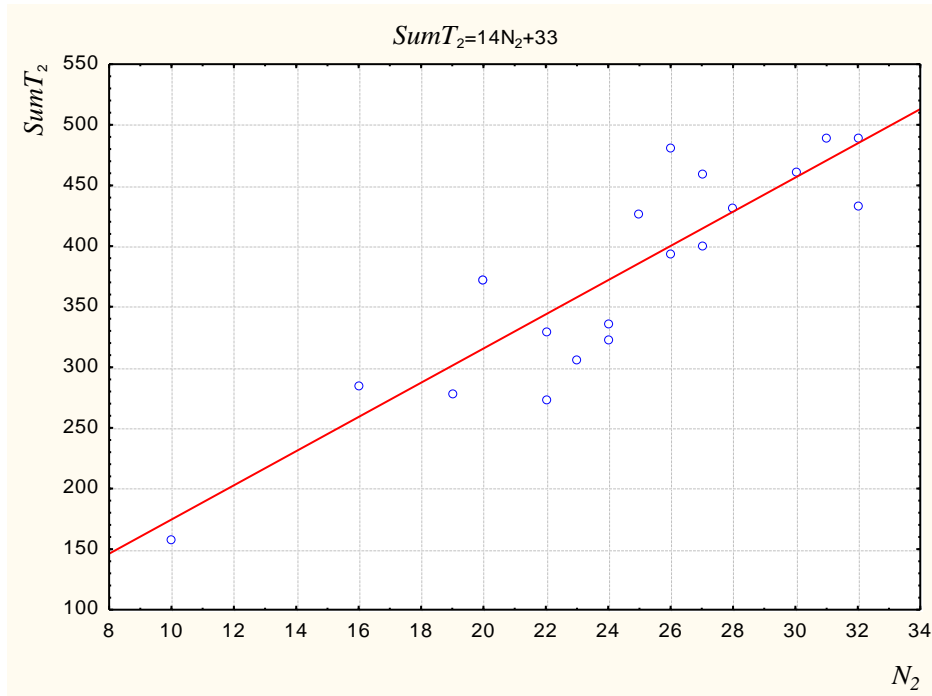

Рисунок 2 – Графік залежності сум активних температур за період сходи – початок росту коренеплоду від тривалості періоду

Залежність сум активних температур від тривалості періоду початок росту коренеплоду – пожовтіння нижніх листків визначається за наступним рівнянням:

$$\sum t_{акт} = 13 N_3 + 328,$$

де $\sum t_{акт}$ - сума активних температур, °C; N – тривалість періоду, діб; 13 - уточнене значення біологічного мінімуму, °C.

Залежність сум активних температур від тривалості періоду початок росту коренеплоду-пожовтіння нижніх листків представлена на рис. 3.

Така особливість стосується всіх міжфазних періодів культури – згідно з існуючими температурними сценаріями, необхідні для їх проходження температури, також будуть спостерігатись раніше, отже, як показують наші дослідження, а також дослідження з цього питання, що проводяться в Одеському державному екологічному університеті [7, 8], вегетаційний період цукрового буряку (як і багатьох інших сільськогосподарських культур) подовжиться як мінімум на один місяць.

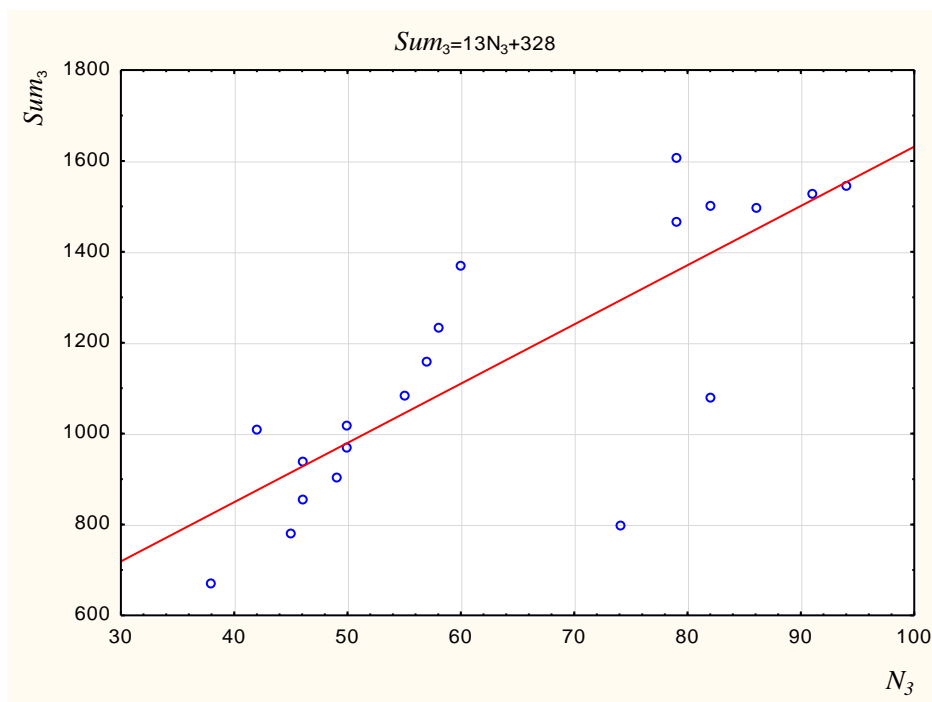

Рисунок 3 – Графік залежності сум активних температур за період початок росту коренеплоду - пожовтіння нижніх листків від тривалості періоду

Це дозволить не тільки отримати урожай більше у ц/га, але й суттєво збільшити цукровість коренеплодів та вихід цукру, оскільки саме наприкінці вегетації він активно накопичується у коренеплодах.

Таким чином, можна зробити висновок, що агрометеорологічні і, перш за все, термічні умови Харківської області в умовах глобальної зміни клімату залишаться виключно сприятливими для вирощування цукрового буряку. Тому бажано не скорочувати посівні площі даної культури, замінюючи її на більш вигідні культури, перш за все - соняшник, як це можна, на жаль, бачити протягом останніх років, та обов'язково включати її до сівозміни з метою отримання високих та сталих урожаїв та поліпшення родючості ґрунту.

Література:

1. Рожков А. О. Рослинництво: навч. посібник / А.О. Рожков, Є. М. Огурцов. - Харків: Тім Пабліш Груп, 2017. - 363 с.
2. Бондар В.С. Цукрові буряки, як відновлювальне джерело біоенергетики // Вісник цукровиків України. – 2014. № 1 (92). – С. 22-25.
3. Цукрові буряки (вирощування, збирання, зберігання) Під. заг. ред. Д. Шпаара. - К: ННЦ ІАЕ, 2005. - 340 с.
4. Парубок О.Н., Куянов В.В., Мацебера А.Г. Куди дівається український цукор? // Цукор України. – 2003. – №. 3 (33). – С. 2–4.
5. Основи агрометеорології: Підручник / Польовий А.М., Божко Л.Ю., Вольвач О.В.; Одеськ. Держ. Екологічний Університет. – Одеса: ТЕС, 2012. – 250 с.
6. Уланова Е.С., Сиротенко О.Д. Методы статистического анализа в агрометеорологии. – Л.: Гидрометеоиздат, 1969. – 198 с.
7. Степаненко С.М., Польовий А.М. та ін.. Оцінка впливу кліматичних змін на галузі економіки України: [монографія] / за ред. С.М. Степаненка, А.М. Польового. – Одеса: Екологія, 2011. - 696 с.
8. Степаненко С.М., Польовий А.М., Лобода Н.С. та ін. Кліматичні зміни та їх вплив на сфери економіки України / За ред. С.М. Степаненка, А.М. Польового. – Одеса: ТЕС, 2015. – 520 с.

Оксана Вольвач, Олена Гатіятулліна
(Одеса, Україна)

ДОСЛІДЖЕННЯ ДИНАМІКИ ВРОЖАЙНОСТІ ЦУКРОВОГО БУРЯКУ У ПОЛТАВСЬКІЙ ОБЛАСТІ

Цукрові буряки - одна з основних технічних культур. При врожайності 400 ц/га забезпечують вихід 50 - 55 ц цукру, 150 - 200 ц гички, 260 - 280 ц сирого жому, 15 - 18 ц меляси, які використовуються на корм [1].

Для отримання планованих урожаїв та науково обґрунтованого розміщення сільськогосподарських культур поряд з детальною оцінкою агрокліматичних ресурсів необхідне вивчення часової мінливості урожаїв у різних агрокліматичних зонах. Мінливість урожаїв сільськогосподарських культур в окремі роки обумовлена впливом значної кількості факторів, які поділяють на дві групи [2].

Перша група включає ряд факторів, що обумовлюють рівень культури землеробства. Друга група об'єднує метеорологічні фактори, які визначають значні відхилення урожайності в окремі роки від середнього рівня. Урожайність у кожному конкретному році формується під впливом цілого комплексу природних чинників.

Однак, при вирішенні практичних питань часто виникає необхідність роздільної оцінки ступеня впливу на урожайність як рівня культури землеробства, так і умов погоди. В основу такої оцінки покладено ідею В.М. Обухова [3] про можливість розкладання часового ряду урожайності будь-якої культури на дві складові: стаціонарну і випадкову. Ця ідея отримала подальший розвиток у дослідженні інших авторів [4]. У такій постановці ряд урожайності Y_t можна представити у вигляді загальної статистичної моделі такого роду:

$$Y_t = f(t) + U_t, \quad (1)$$

де $f(t)$ – стаціонарна послідовність; U_t – випадкова послідовність.

Лінія тренда досить точно характеризує середній рівень урожайності, обумовлений рівнем культури землеробства, економічними й природними особливостями конкретного району.

Для оцінки урожайності сільськогосподарських культур у різних регіонах або прогнозування тенденції урожайності на найближчі роки в практиці агрометеорології найчастіше застосовують два методи – найменших квадратів і гармонічних зважувань. Метод гармонічних зважувань вперше був запропонований для економічних розрахунків З. Хельвігом. В агрометеорології він був вперше використаний у дослідженнях А.М. Польового [2].

Основна ідея методу гармонічних зважувань (МГЗ) полягає в тому, що в результаті зважування певним чином окремих спостережень часового ряду, більш пізнім спостереженнями часового ряду, надаються більш зважування. При використанні МГЗ, як деякого наближення істинного тренда $f(t)$ часового ряду урожайності сільськогосподарських культур Y_t ($t = 1, 2, 3, \dots, n$) приймається ламана лінія, яка згладжує задану кількість точок часового ряду Y_t . Окремі відрізки ламаної лінії (ковзного тренда) представляють його окремі фази. Для визначення окремих фаз руху ковзного тренда вибираємо кількість років, які утворюють окрему фазу, причому $k < n$, і за допомогою методу найменших квадратів знаходимо рівняння лінійних відрізків

$$Y_i(t) = a_i + b_i t \quad \text{при } i = 1, 2, \dots, n - k + 1 \quad (2)$$

причому:

$$\begin{array}{ll} \text{для} & i = 1, \quad t = 1, 2, \dots, k; \\ \text{для} & i = 2, \quad t = 2, 3, \dots, k + 1; \\ \text{для} & i = n - k + 1, \quad t = n - k + 1, \quad n - k + 2, \dots, n. \end{array}$$

Параметри a_i і b_i рівняння (2) визначаються методом найменших квадратів.

Потім визначаємо значення кожної функції $Y_i(t)$ в точках $t = i + h - 1$ при $h = 1, 2, \dots, k$

Із цих значень обираємо ті, для яких $t = 1$, та через $Y_i(t)$ позначаємо функції $Y_j(t)$ для $t = i$. Нехай таких значень буде g_j . Середнє значення визначаємо за виразом

$$\bar{Y}_j = \frac{1}{g_j} \sum_j^{g_j} Y_i(t) \quad \text{при } j = 1, 2, \dots, g_j \quad (3)$$

Прирости w_{t+1} функції $f(t)$ визначаємо як

$$w_{t+1} = f(t+1) - f(t) = \bar{Y}_{t+1} - \bar{Y}_t \quad (4)$$

розраховуємо середню величину приростів

$$\bar{w} = \sum_{t+1}^{n-1} C_{t+1}^n \cdot w_{t+1}, \quad (5)$$

де C_{t+1}^n – коефіцієнти, які задовольняють наступним вимогам:

$$C_{t+1}^n > 0 \quad \text{при } t = 1, 2, \dots, n - 1; \quad \sum_{t=1}^{n-1} C_{t+1}^n = 1.$$

Гармонічні коефіцієнти визначаємо за формулою

$$C_{t+1}^n = \frac{m_{t+1}}{(n-1)}, \quad (6)$$

де m_{t+1} – гармонічні зважування.

Вираз (4) дозволяє надавати більш пізнім спостереженням більш зважування. Якщо найбільш ранні спостереження мають такі зважування

$$m_2 = \frac{1}{(n-1)}, \quad (7)$$

то зважування інформації m_3 , яка відноситься до наступного моменту часу, буде визначатися як

$$m_3 = \frac{m_2 + 1}{(n - 2)}. \quad (8)$$

Таким чином, ряд гармонічних зважувань визначається за рівнянням

$$m_{t+1} = m_t + \frac{1}{n - t} \quad \text{при} \quad t = 2, 3, \dots, n - 1 \quad (9)$$

З початковим значенням, яке виражається рівняннями (5) і (6).

Екстраполяція тенденції часового ряду урожайності визначається за виразом

$$\bar{Y}_{t+1} = \bar{Y}_t + \bar{w}, \quad (10)$$

за початкових умов $\bar{Y}_t = \bar{Y}_n$.

Запропонований алгоритм описує метод розрахунку точок динамічної складової часового ряду урожайності за МГВ, а також дозволяє по тенденції часового ряду прогнозувати її величину на найближчі 1–2 роки [2].

Урожайність є інтегральним показником, який висвітлює вплив всього комплексу умов сільськогосподарського виробництва.

Нами був проведений аналіз динаміки урожаїв цукрового буряку по Полтавській області за 15 років за період з 1999 по 2013 роки [5]. На підставі отриманих результатів розрахунків був побудований графік динаміки урожаїв цукрового буряку та лінія тренда для визначення особливостей динаміки у Полтавській області.

Для характеристики динаміки урожайності на рис.1 представлена динаміка урожайності та лінія тренда. На рисунку плавна лінія характеризує тренд врожайності, а ламана лінія - щорічні коливання врожайності за рахунок різних факторів, основу яких становить клімат.

Як видно з рис.1, за досліджуваний період відбувся вельми активний ріст трендової компоненти, що свідчить про суттєве підвищення рівня культури землеробства за період дослідження.

Середня за роки досліджень урожайність склала 26,13 т/га. Тенденція урожайності, визначена за допомогою методу гармонійних зважувань, додатна і складає 1,14 т/га.

Протягом зазначеного періоду спостерігалися значні коливання фактичної урожайності на території дослідження. Наприклад, на початку дослідження (2000 рік) вона була найменшою 18,3 т/га. Також в 2002-2003рр. урожайність не піднімалась вище 18,7-19,2 т/га. І надалі лінія тренда разом з даними урожайності поступово збільшуються. Так у 2012 році було зібрано найбільший урожай цукрового буряку - 34,9 т/га.

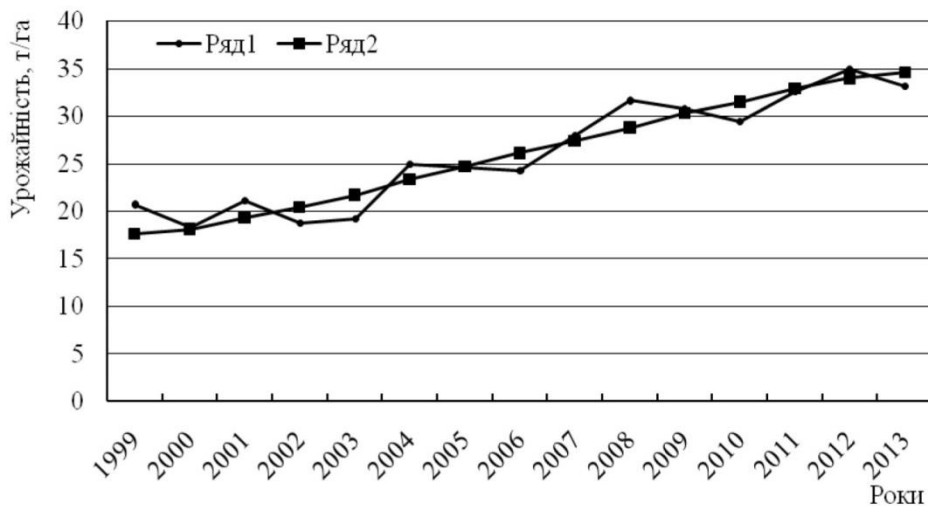

Рисунок 1 – Динаміка урожайності цукрового буряку (ряд 1) та лінія тренду (ряд 2) в Полтавській області

Для виявлення в чистому виді впливу погодних умов окремих років на формування врожаю цукрового буряку, розглянемо відхилення фактичних урожаїв від лінії тренду (рис. 2). За 15 років у 7 випадках спостерігались від'ємні відхилення, які були досить суттєвими і досягали -1,70 т/га у 2002 р., -2,50 т/га у 2003 р., -1,90 т/га у 2006 р. та -2,10 т/га у 2010 р.

Найбільш несприятливим для вирощування цукрового буряку був, як вже відзначалось, 2003 р., саме у цьому році спостерігалось найбільше від'ємне відхилення від лінії тренду - 2,50 т/га. Це свідчить про дуже несприятливі погодні умови, що склалися протягом цього року. У роки ж з високими врожаєм вдалося отримати збільшення врожаю за рахунок сприятливих погодних умов і відхилення від лінії тренду мали додатні значення. Найбільш сприятливими для вирощування цукрового буряку були 1999 та 2008 рр., коли додатні відхилення від лінії тренду склали 3,10 та 2,80 т/га.

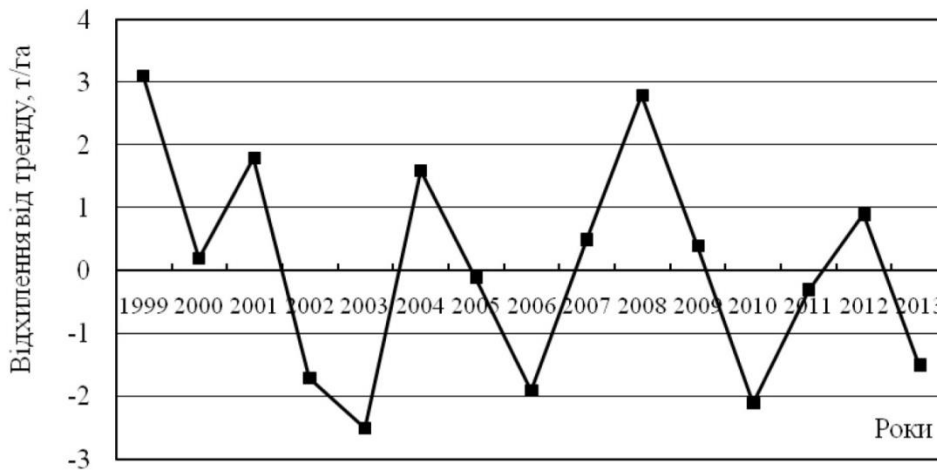

Рисунок 2 – Відхилення урожайності цукрового буряку від лінії тренду в Полтавській області

Таким чином, можна зробити висновок, що, незважаючи на підвищення культури землеробства протягом останніх років, залежність урожаю цукрового буряку в Полтавській області від клімату залишається значною.

Література:

1. Рослинництво: Підручник/ О.І. Зінченко, В.Н. Салатенко, М.А. Білоножко; За ред. О.І. Зінченка.- К.: Аграрнаосвіта, 2001. – 591 с.
2. Полевой А.Н. Теория и расчет продуктивности сельскохозяйственных культур. – Л.: Гидрометеиздат, 1983. - 175 с.
3. Обухов В.М. Урожайность и метеорологические факторы. – М.: Госпланиздат, 1949. – 318 с.
4. Пасов В.М. Изменчивость урожаев и оценка ожидаемой продуктивности зерновых культур. – Л.: Гидрометеиздат, 1983. – 128 с.
5. Електронний ресурс Головного управління статистики у Полтавській області Режим доступу: <http://www.pl.ukrstat.gov.ua>

Оксана Вольвач, Олександр Катерло
(Одеса, Україна)

АНАЛІЗ ТА ЙМОВІРНІСНА ОЦІНКА ЧАСОВИХ РЯДІВ УРОЖАЙНОСТІ КУКУРУДЗИ В ХЕРСОНСЬКІЙ ОБЛАСТІ

Прогрес сільського господарства привів до суттєвого підвищення урожаїв усіх культур. Але, на фоні загального росту урожаїв, їх коливання з року в рік ще досить значні.

Багатьма дослідниками за теперішнього часу вважається, що найкращім інтегрованим показником ступеня сприятливості ґрунтово-кліматичних умов будь-якої території для вирощування культурних рослин є їх урожайність. Вперше П.І. Колосков запропонував використовувати врожайність польових культур як найважливіший агрокліматичний показник.

Не дивлячись на підвищення урожайності завдяки застосуванню сучасних інтенсивних технологій вирощування та досягненням вчених-селекціонерів, коливання урожаїв по роках залишаються значними. Тому для отримання програмованих урожаїв і науково обґрунтованого розміщення сільськогосподарських культур, необхідно досліджувати часову мінливість урожайності.

Визнаючи корисність та інформативність інтегрального показника ступеня сприяння клімату у вигляді врожайності, необхідно зазначити наступне. На абсолютну величину врожайності тієї чи іншої культури впливають не тільки кліматичні умови. Визначальним чинником є й культура землеробства, яка залежить, у свою чергу, від рівня селекційної роботи, енергозабезпеченості сільського господарства, вдосконалення агротехнічних прийомів (забезпеченості добривами, меліоративних заходів).

Тому для виявлення впливу погоди і клімату на врожайність останню виражають у відхиленнях від тренду, тобто від лінії усередненої в часі врожайності. В основу такої оцінки покладено ідею В.М. Обухова [1] про можливість розкладання часового ряду урожайності будь-якої культури на дві складові: стаціонарну і випадкову. У такій постановці часовий ряд врожайності ($Y_t = 1, 2, \dots, N$) можна представити загальною статистичною моделлю такого вигляду:

$$Y_t = f(t) + u_t, \quad (1)$$

де $f(t)$ - стаціонарна складова; u_t - випадкова складова часового ряду. Стаціонарна складова визначає загальну тенденцію зміни врожайності за аналізований період. Вона представляється плавною лінією в результаті згладжування ряду і називається трендом. Випадкова складова обумовлюється погодними умовами окремих років і представляється відхиленнями від лінії тренду.

Таке розкладання обумовлюється тим, що рівень культури землеробства істотно впливає на урожайність сільськогосподарських культур не тільки в поточному році, але і в подальші роки, тобто сільське господарство характеризується певною інерційністю, внаслідок чого різких коливань урожаїв двох суміжних років, пов'язаних із зміною культури землеробства, як правило, не простежується. Тому лінія тренду достатньо точно характеризує середній рівень урожайності, обумовлений певною культурою землеробства, економічними і природними особливостями даного району.

В методах прогнозу по даному часовому ряду робиться припущення щодо виду тренду. Форма тренду і його параметри визначаються в результаті найкращої (за будь-яким з статистичних критеріїв) функції з числа тих, що є. В порівнянні з цими методами метод гармонійних вагів (зважувань), запропонований в агрометеорології А.М. Польовим [2] має ту перевагу, що тут необхідності в таких припущеннях немає.

Принцип методу гармонійних вагів полягає у тому, що значення часового ряду зважують так, щоб більш пізні спостереження мали більшу вагу, тобто вплив більш пізніх спостережень повинен сильніше відбиватися на тенденції врожайності, ніж вплив більш ранніх.

Нами був проведений аналіз динаміки урожаїв кукурудзи у Херсонській області за період з 1999 по 2014 роки, за даними обласного управління статистики [3]. Розрахунок трендів здійснювався по методу гармонійних вагів (зважувань).

Результати цієї роботи представлені на рис. 1 та рис. 2. На рисунках плавна лінія характеризує тренд врожайності, а ламана лінія - щорічні коливання врожайності за рахунок різних факторів, основу яких становить клімат.

Як видно з рис. 1, з 1999 до 2009 року відбувалось активне майже прямолінійне збільшення трендової компоненти, що свідчить про суттєве підвищення рівня культури землеробства за цей період. Так, на початку періоду дослідження урожайність за трендом складала лише 20 ц/га, а до 2009 року зросла до 52 ц/га, тобто більш ніж удвічі. З 2009 року і до кінця періоду досліджень трендова компонента також росла, але цей ріст був не такий інтенсивний, як на початку періоду. Цей відрізок лінії тренду має параболічну форму, і зростання трендової компоненти відбулося з 52 до 59 ц/га. Середня за роки досліджень урожайність склала 42 ц/га. Тенденція урожайності, визначена за допомогою методу гармонійних вагів, додатна і складає 1,7 ц/га.

Протягом зазначеного періоду спостерігалися значні коливання фактичної урожайності кукурудзи на території дослідження. Наприклад, протягом перших п'яти років дослідження (1999-2003 рр.) вона не піднімалась вище 31 ц/га. У 1999 та 2003 рр. було зібрано найменші урожаї – 22 та 25 ц/га відповідно.

Не дивлячись на те, що за останні 7-8 років рівень урожайності суттєво підвищився, у 2012 та 2014 рр. було зібрано досить низькі для теперішнього рівня урожаї зерна кукурудзи – 49,6 та 50 ц/га відповідно. Це пояснюється тим, що літо 2012 року було найспекотнішим в Україні за всю історію метеоспостережень. Аномально висока температура в країні трималася кілька тижнів і досягала в деяких регіонах 41°C.

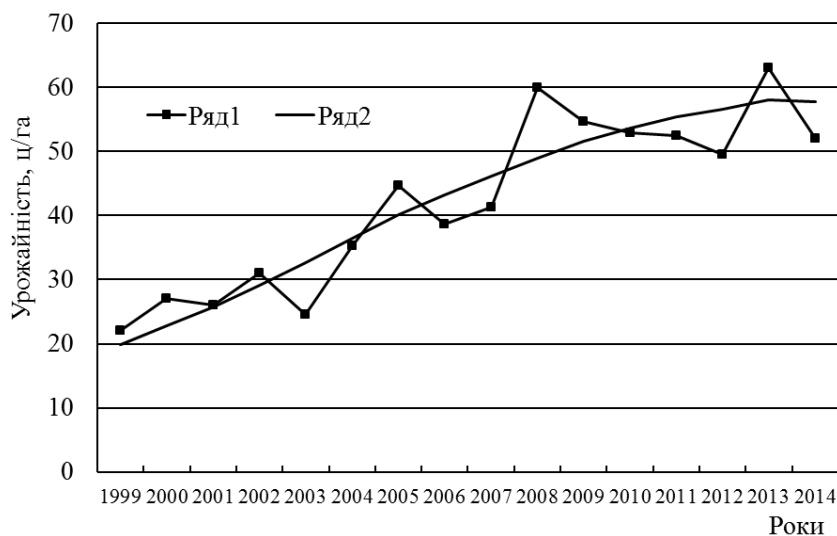

Рис. 1 – Динаміка урожайності зерна кукурудзи (ряд 1) та лінія тренду (ряд 2) в Херсонській області

Літо 2014 року виявилось жарким і сухим, з дефіцитом вологи природних опадів, ґрунтовою та повітряною посухами упродовж усього вегетаційного періоду більшості сільськогосподарських культур. У 2008, 2009 та 2013рр. спостерігалися найвищі урожаї – 60, 55 та 63 ц/га відповідно.

Для виявлення в чистому виді впливу погодних умов окремих років на формування врожаю кукурудзи в Херсонській області, розглянемо відхилення фактичних урожаїв від лінії тренду (рис. 2). За 16 років у 8 випадках спостерігались від'ємні відхилення, які були досить суттєвими і досягали -7-8 ц/га. Найбільш несприятливими для вирощування кукурудзи були 2003, 2012 та 2014 рр., саме у ці роки спостерігалися найбільші від'ємні відхилення від лінії тренду – 8, 7 та 6 ц/га відповідно. Це свідчить про дуже несприятливі погодні умови, що склалися протягом цього року. Причому, якщо протягом 2012 та 2014 рр. спостерігалися, як вже відзначалось, посушливі умови, то літо 2003 року було прохолодним та дуже дощовим. Опадів випало майже 200% норми, але значна кількість опадів у вигляді злив була у кінці червня – на початку липня.

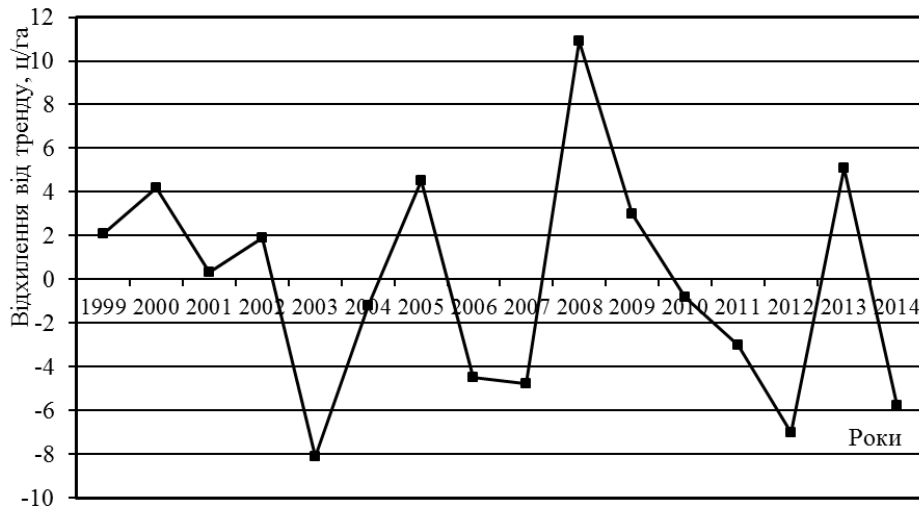

Рисунок 2 – Відхилення урожайності зерна кукурудзи від лінії тренду в Херсонській області

Враховуючи, що критичний період по відношенню до вологи спостерігається у кукурудзи в Херсонській області з середини першої декади липня і до середини першої декади серпня, такий розподіл опадів не покращив вологозабезпеченість періоду розвитку генеративних органів рослин.

У роки ж зі сприятливими погодними умовами вдавалося отримати збільшення врожаю за їх рахунок і відхилення від лінії тренду мали додатні значення. Найбільш сприятливим для вирощування цукрового кукурудзи був 2008 р., коли додатне відхилення від лінії тренду склало 11 ц/га. Як можна бачити з рисунка, також великі прирости урожаю за рахунок сприятливих погодних умов було отримано у 2000 р. – 4 ц/га, у 2005 р. - 5 ц/га та у 2013 р. – 5 ц/га.

Також представляє значний інтерес ймовірнісна характеристика урожайності, тобто виявлення особливостей в розподілі можливих урожаїв різної забезпеченості в порівнянні з середньою багаторічною величиною.

В агрометеорології для виявлення просторово-часової мінливості гідрологічних і агрокліматичних показників широко використовується

графо-аналітичний метод Алексєєва [4]. Виходячи з теоретичних і практичних міркувань він запропонував для побудови емпіричної кривої сумарної ймовірності формулу:

$$P_{(x_m)} = \frac{m - 0,25}{n + 0,50} \cdot 100\% , \quad (2)$$

де $P_{(x_m)}$ - забезпеченість у відсотках, значення якої послідовно зростають, $m = 1, 2, \dots, n$ – порядковий номер членів статистичного ряду, розташованих в порядку зменшення, n – число років або спостережень в ряді.

На рис. 3 представлена крива ймовірності урожаїв кукурудзи в Херсонській області. Аналіз цієї кривої показав, що урожаї кукурудзи порядку 65 ц/га отримують з ймовірністю 10 % (тобто раз в десять років), урожаї кукурудзи порядку 48 ц/га отримують з ймовірністю 40 % (тобто чотири рази в десять років), а щорічно тут забезпечені урожаї лише не вище 23 ц/га.

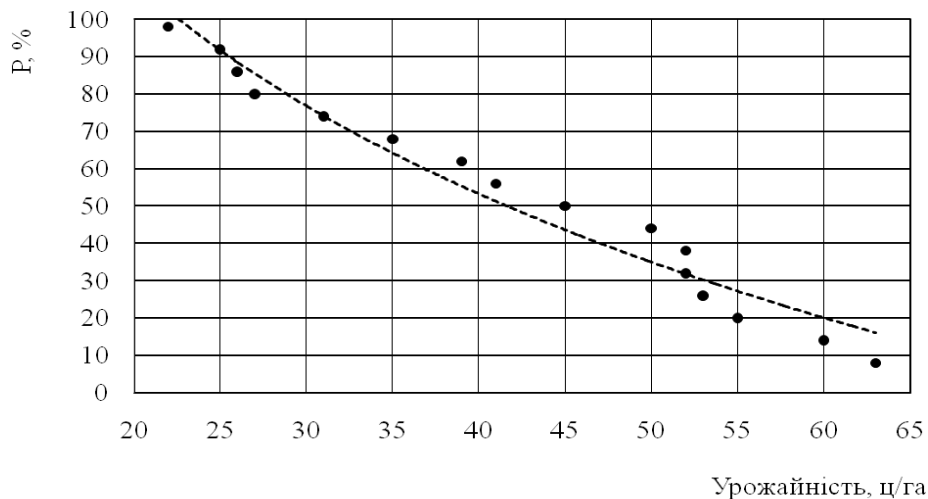

Рисунок 3 - Графік сумарної ймовірності урожаїв кукурудзи

Таким чином можна зробити висновок, що спостерігається велика часова мінливість урожайності кукурудзи на території, що досліджувалась. Тому необхідна детальна оцінка агрокліматичних ресурсів у поєднанні з раціональним розміщенням існуючих сортів і науковим обґрунтуванням отримання урожаїв більш високого рівня.

Література:

1. Обухов В.М. Урожайность и метеорологические факторы. – М.: Госпланиздат, 1949. – 318 с.
2. Полевой А.Н. Теория и расчет продуктивности сельскохозяйственных культур. – Л.: Гидрометеоздат, 1983. - 175 с.
3. Офіційний сайт Головного управління статистики в Херсонській області. Режим доступу: kh.ukrstat.gov.ua
4. Алексеев Г.А. Объективные методы выравнивания и нормализации корреляционных связей. – Л.: Гидрометеоздат, 1971 – 362 с.

Олена Жигайло, Юлія Євдокімова
(Одеса, Україна)

ДОСЛІДЖЕННЯ ДИНАМІКИ УРОЖАЙНОСТІ СОНЯШНИКА В ВІННИЦЬКІЙ ОБЛАСТІ

Вступ. В Україні однією з найпопулярніших олійних культур є соняшник. Високий рівень рентабельності і попит на насіння спричинили значне розширення його посівних площ. Соняшник - основна олійна культура країни. За народногосподарської цінності і значенням він не поступається таким широко розповсюдженим культурам, як пшениця, кукурудза, соя. У порівнянні з іншими олійними культурами соняшник дає найбільший вихід олії з одиниці площі. На соняшникову олію припадає 98% загального виробництва олії в Україні [1].

До 1990 року посівні площі соняшнику становили приблизно 1,6 млн га. У 2016 року площа сільськогосподарських угідь під соняшником збільшилася до 5,3 млн га.

Зростання площ посіву під соняшником і стабільна врожайність забезпечили Україні високі валові збори. Серед світових виробників Україна займає провідне місце за валовим збором насіння цієї культури.

Середня врожайність соняшнику в Україні за останні 10 років становить 19 ц / га [1].

Метою даної роботи було дослідити закономірність мінливості урожаїв насіння соняшнику за часом на сільськогосподарських угіддях Вінницької області.

Методи та матеріали досліджень. Розрахунки тенденції урожаїв проводилися за методом гармонічних зважувань.

Головна мета методу гармонічних зважувань полягає в тому, що внаслідок порівняння окремих спостережень часового ряду віддається перевага пізнішим спостереженням, тому що більш пізніші спостереження повинні сильніше відобразитися на прогностичній оцінці, ніж вплив більш ранніх.

$$y_i(t = 1, 2, \dots, n) \quad (1)$$

При використанні методу гармонічних зважувань за деяке наближення $f(t)$ дійсного тренда приймається ламана лінія, яка зрівнює чинну кількість даних часового ряду y_i [3].

Мінливе положення окремих відрізків ламаної лінії, яка представляє тренд, описує безперервну зміну в досліджуваному процесі, тобто окремі його фази. Для визначення окремих фаз руху поточного

тренда необхідно вибрати деяке число $k < n$ та за допомогою методу найменших квадратів розрахувати параметри рівнянь лінійних відрізків (фаз тренду)

$$y_i(t) = a_i + b_i t; \quad (i = 1, 2, \dots, n - k + 1), \quad (2)$$

де $k < n$ – кількість точок згладженого ряду,
при цьому: для $i = 1, t = 1, 2, \dots, k$; для $i = 2, t = 2, 3, \dots, k + 1$;
для $i = n - k + 1, t = n - k + 2, \dots, n$.

Параметри a і b визначаються методом найменших квадратів.

Далі слід визначити значення кожної функції $y_i(t)$ в точках: $t = i + n - 1$, $n = 1, 2, \dots, k$. Відібрати серед цих значень ті, для яких $t = i$ і визначити через $y_i(t)$ значення функції $y_i(t)$ для $t = i$. Кількість визначень в кожній точці $y_i(t)$ нехай буде q_i . Середнє визначається з виразу:

$$\bar{y}_i(t) = \frac{1}{q_i} \sum_{j=1}^{q_i} y_i(t), \quad j = 1, 2, \dots, q_i. \quad (3)$$

Прогнозування значення часового ряду визначається з формули

$$\bar{y}_{t+1} = \bar{y}_t + \bar{\omega}_{t+1}, \quad (4)$$

де $\bar{\omega}_{t+1}$ – середнє прирощення функції $f(t)$ [2, 3].

Для отримання лінії тренду методом гармонічних зважувань було використано статистичні дані середнього врожаю насіння соняшнику по Вінницькій області з 1999 по 2013 роки.

Результати досліджень. Продуктивність сільськогосподарських культур залежить від відповідності кліматичних ресурсів біологічним особливостям та агротехніці вирощування культури. Тобто урожайність є інтегральним показником, який висвітлює вплив всього комплексу умов сільськогосподарського виробництва [4].

За допомогою методу гармонічних зважувань було отримано згладжування часового ряду врожайності насіння соняшнику за 15 років, динаміка і лінія тренду представлені на рис. 1

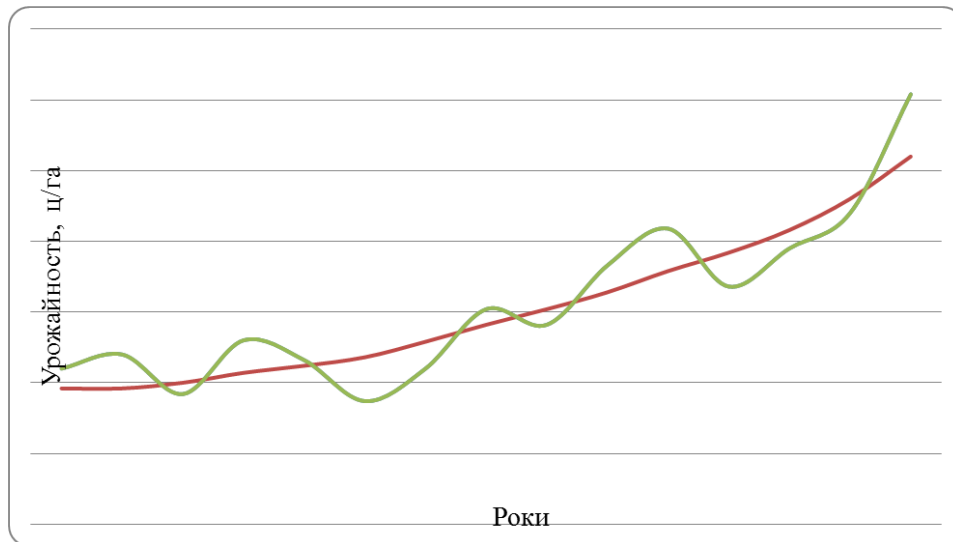

Рис. 1 – Динаміка урожайності соняшника та лінія тренду. Вінницька область.
Лінія тренду носить нехвильний характер і описується рівнянням

$$y = 1,12t + 6,2. \quad (5)$$

Середній рівень урожайності на початку періоду становить 6,2 ц/га. Щорічний приріст врожаю по тренду становить 1,12 ц/га. Лінія тренду і щорічні прирости свідчать про те, що в Вінницькій області спостерігається збільшення врожаю за рахунок культури землеробства.

Для виявлення в чистому виді впливу погодних умов окремих років на формування врожаю соняшнику було розглянуто відхилення фактичних урожаїв від лінії тренду (рис. 2).

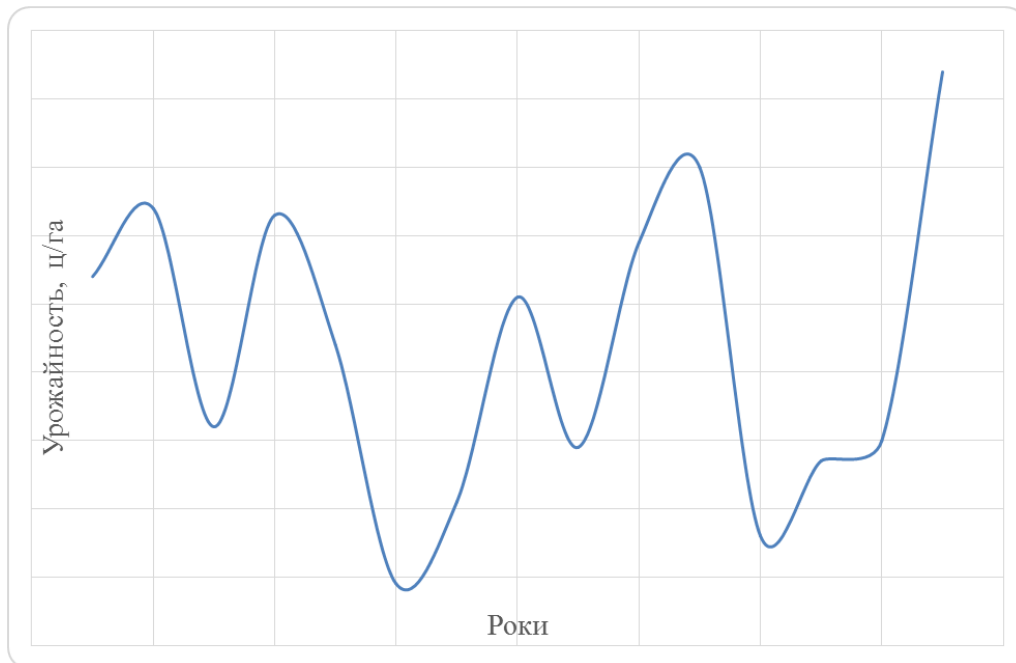

Рис. 2 – Динаміка відхилення урожайності соняшника від лінії тренду. Вінницька область.

За 15 років у 6 випадках спостерігались від'ємні відхилення, які були досить суттєвими і досягали - 4,3 ц/га у 2004 році, -3,2 ц/га у 2010 р., -1,9 ц/га у 2007 р. та -1,5 ц/га у 2011 р. Найбільш несприятливим для вирощування соняшника був 2004 рік, саме у цьому році спостерігалось найбільше від'ємне відхилення від лінії тренду -4,3 ц/га. Це свідчить про дуже несприятливі погодні умови, що склалися протягом цього року. У роки ж з високими врожайностями вдавалося отримати збільшення врожаю за рахунок сприятливих погодних умов і відхилення від лінії тренду мали додатні значення. Найбільш сприятливими для вирощування соняшника були 1999, 2000 та 2013 роки, коли додатні відхилення від лінії тренду склалися до 7,4 ц/га.

Висновок. Отже, особливості в динаміці тенденції урожайності насіння соняшнику пояснюється впливом на його вирощування погодних умов конкретного року. Представлена закономірність відноситься тільки до тимчасового інтервалу з 1999 по 2013 роки. Для більш детального вивчення цього питання необхідний аналіз середньої по області врожайності із залученням інформації про агротехніку вирощування соняшнику.

Література:

1. Фадеев Л.В. Подсолнечник Украины – сегодня и завтра.// СПЕЦЭММ. – Харьков, 2013. – 128 с.
2. Полевой А.Н. Прикладное моделирование и прогнозирование продуктивности посевов. – Л.: Гидрометеиздат, 1988. – 319 с.
3. Полевой А.Н. Моделирование гидрометеорологического режима та продуктивности агроэкосистем: навчальний посібник. – К.: КНТ, 2007. – 348 с.
4. Пасов В.М. Изменчивость урожаев и оценка ожидаемой продуктивности зерновых культур. – Л.: Гидрометеиздат, 1983. – 128 с.

Науковий керівник:

кандидат географічних наук, Жигайло Олена Леонідівна.

Олена Жигайло, Ніна Іванчикова
(Одеса, Україна)

ОЦІНКА ФОТОСИНТЕТИЧНОЇ ПРОДУКТИВНОСТІ ТА КЛІМАТИЧНОГО РИЗИКУ ВЕЛИКИХ НЕВРОЖАЇВ СОНЯШНИКУ В СТЕПУ УКРАЇНИ ЗА СЦЕНАРІЄМ RCP 8.5

Вступ. Проблема зміни клімату стала однією з найсерйозніших і актуальних напрямків науково-технічної діяльності на сучасному етапі [3].

При зміні клімату відбувається зміна природних ресурсів. Обліку кліматично зумовлених природних ресурсів завжди надавалося велике значення в тих галузях економіки, які тісно пов'язані із станом погоди і клімату. Передусім, це агропромисловий комплекс, в якому витрати на виробництво сільськогосподарської продукції визначаються відповідним набором кліматично зумовлених природних ресурсів. Клімат чи не найсуттєвіший чинник, що визначає середній рівень урожайності, а також міжрічну мінливість і просторову структуру останньої [3].

Від ефективності пристосування сільського господарства до нових умов насамперед залежить майбутня продовольча безпека України. Отже, питання визначення впливу очікуваних змін клімату на агрокліматичні умови вирощування, продуктивність та валовий збір урожаю постає особливо гостро. Цим обумовлюється актуальність даної теми.

В Україні однією з найпопулярніших олійних культур є соняшник. Високий рівень рентабельності і попит на насіння спричинили значне розширення його посівних площ. Соняшник - основна олійна культура країни.

Україна займає лідируючі позиції в рейтингу світових виробників і експортерів насіння соняшнику. Питома вага країни у виробництві олійної становить 50%.

В даний час посівні площі під соняшником в Україні вже досягли максимальних розмірів. Тому потенціал збільшення виробництва олійної закладений в інтенсифікації виробництва, тобто в підвищенні рівня агротехнологій, в першу чергу зусилля повинні бути спрямовані на підвищення врожайності олійної [5].

Методи та матеріали досліджень. Формування фотосинтетичної продуктивності соняшнику проводилося за допомогою математичної моделі водно-теплого режиму та продуктивності соняшнику [2]. Фотосинтетична діяльність рослин залежить головним чином від надходження на земну поверхню сонячної радіації, як первинного джерела усіх біологічних і фізичних процесів, які відбуваються в рослинах [4]. Розрахунки ступеню вразливості території та кліматичного ризику великих неврожаїв соняшнику були виконані з урахуванням імовірності настання небезпечного гідрометеорологічного явища (засухи) та уразливості об'єкта (урожай соняшника). Вразливість залежить від відсотка пошкоджень пов'язаних з настанням небезпечного явища і збитку від ушкодження [2].

Для порівняльного аналізу показників фотосинтетичної продуктивності посівів соняшнику було використано середні багаторічні спостереження за період з 1986 по 2005 рр. з агрокліматичного довідника України [1] на прикладі Степової зони: Північного та Південного Степу.

Для оцінки можливих змін клімату було використано сценарій *гср 8.5*, що належить до сценаріїв високого рівню викидів парникових газів [6]. Розрахунки виконувались за кліматичний період з 2021 по 2050 рр.

Дослідження впливу кліматичних змін на формування продуктивності соняшнику розглядались за такими варіантами:

I варіант – базовий період (середні багаторічні з 1986 по 2005 рр.);

II варіант – «Клімат» (кліматичні умови періоду за розрахунковий період з 2021 по 2050 рр.)

III варіант – «Клімат + CO₂» (кліматичні умови періоду + збільшення CO₂ в атмосфері до 520 ppm).

Результати досліджень. За допомогою сценарію можливих змін клімату *гср 8.5* були розраховані основні показники фотосинтетичної продуктивності посівів соняшнику, які представлені в табл. 1.

Таблиця 1 – Фотосинтетична продуктивність соняшнику Степ. Україна.

Кліматичний період	Варіант	Показники фотосинтетичної продуктивності в період максимального розвитку			Суха біомаса, г/м ²	Фото-синтетичний потенціал, м ² /м ²
		Площа листя, м ² /м ²	*ЧПФ, г/м ² дек	Приріст маси, г/м ² дек		
1	2	3	4	5	6	7
Північний Степ						
1986-2005	I-Базовий	2,7	85	209	756	177
<i>Сценарій гср8.5</i>						
2021-2050	II-Клімат	2,2	78	107	573	151
	III-Клімат + CO ₂	2,3	77	117	628	162
Південний Степ						
1986-2005	I-Базовий	2,2	79	146	486	157
<i>Сценарій гср8.5</i>						
2021-2050	II-Клімат	3,2	86	163	727	203
	III-Клімат + CO ₂	3,5	86	180	782	215

*ЧПФ – Чиста продуктивність фотосинтезу

Розрахунки показників фотосинтетичної діяльності посівів соняшнику за сценарієм *гср8.5* показали (табл. 1), що в порівнянні з середніми багаторічними значеннями базового періоду у *Південному Степу* спостерігатиметься їх підвищення, а в *Північному Степу* навпаки очікується зниження.

Як видно з наведених даних (табл. 1) максимальне значення площі листя в Північному Степу у варіанті «Клімат» становитиме $2,2 \text{ м}^2/\text{м}^2$, а у варіанті «Клімат + CO_2 » – $2,3 \text{ м}^2/\text{м}^2$, що менше базової на $0,5 \text{ м}^2/\text{м}^2$ в $0,4 \text{ м}^2/\text{м}^2$ відповідно. В Південному Степу значення максимальної площі листя за сценарієм *rcp8.5* очікуватимуться більшими за базову відповідно на $0,5 \text{ м}^2/\text{м}^2$ і $0,8 \text{ м}^2/\text{м}^2$.

Зменшення площі листя в *Північному Степу* сприятиме зменшенню фотосинтетичного потенціалу соняшнику (табл.1). У варіанті «Клімат» буде спостерігатись зменшення з $177 \text{ м}^2/\text{м}^2$ до $151 \text{ м}^2/\text{м}^2$, у варіанті «Клімат + CO_2 » – до $162 \text{ м}^2/\text{м}^2$. В Південному Степу збільшення площі листя сприятиме збільшенню ФП соняшнику у порівнянні з середньою багаторічною величиною до $203 \text{ м}^2/\text{м}^2$ і $215 \text{ м}^2/\text{м}^2$ відповідно.

Чиста продуктивність фотосинтезу в середньому багаторічному мала найменше значення в *Південному Степу* і становила $79 \text{ г}/\text{м}^2$, найбільше – $85 \text{ г}/\text{м}^2$ у *Північному Степу*. Порівняння значень чистої продуктивності фотосинтезу, отриманих за сценарієм *rcp 8.5* показало, що в *Північному Степу* чиста продуктивність у варіантах «Клімат» та «Клімат + CO_2 » зменшиться до $78 \text{ г}/\text{м}^2$ і $77 \text{ г}/\text{м}^2$ відповідно, а в *Південному Степу* в обох варіантах збільшиться до $86 \text{ г}/\text{м}^2$.

Збільшення асимілюючої поверхні та фотосинтетичного потенціалу за сценарієм сприятиме збільшенню сухої біомаси рослин в *Південному Степу* (табл. 1) у варіанті «Клімат» на 79 % в порівнянні з базовим періодом, а у варіанті «Клімат + CO_2 » на 60%.

У *Північному Степу* суха біомаса соняшнику у варіанті «Клімат» зменшиться на 24 % (табл. 1), підвищення вмісту CO_2 у варіанті «Клімат + CO_2 » сприятиме збільшенню сухої біомаси рослин до $628 \text{ г}/\text{м}^2$, але вона все одно буде меншою за базову.

Для оцінки ступеню вразливості території та кліматичного ризику великих неврожаїв соняшнику в Степовій зоні країни були виконані розрахунки очікуваних ризиків недобору врожаю насіння соняшника в окремі роки (з 2021 по 2050 рр.) за сценарієм *rcp8.5* (табл. 2 або рис. 1).

В разі реалізації сценарію *rcp8.5* значно високих ризиків недобору врожаю не очікується (табл. 2 рис. 1). Однак в зоні *Південного Степу* повсюдно відбудуться високі ризики недобору врожаю (15,5 – 18,0 %). В центрі та на сході *Північного Степу* спостерігатимуться середні ризики недобору врожаю, що становитиме в Кіровоградській - 10,3 %, в Дніпропетровській – 12,6 %, в Донецькій та Луганській - 18 %

Таблиця 2 – Очікувані ризики недобору врожаю насіння соняшника в 2021-2050 рр. за сценарієм змін клімату *rcp-8.5*

№ п/п	Область	Ризики недобору врожаю, ц/га		Середнє річне ГТК, від. од.
Північний Степ				
1	Кіровоградська	10,3	середні	0,8
2	Дніпропетровська	12,6	середні	0,7
3	Луганська	18,0	високі	0,5
4	Донецька	18,0	високі	0,5
5	Одеська	15,5	високі	0,6
Південний Степ				
6	Одеська	15,5	високі	0,6
7	Запорізька	18,0	високі	0,5
8	Миколаївська	15,5	високі	0,6
9	Херсонська	18,0	високі	0,5
10	АР Крим	18,0	високі	0,5

Примітка: (0-5% – низькі, 6-15% – середні, 16-25% – високі, >25% – значно високі)

Висновок. Порівняння показників фотосинтетичної продуктивності соняшнику, розрахованими за сценарієм змін клімату *rcp8.5* з середньо багаторічними базового періоду показало, що очікувані кліматичні умови будуть більш сприятливі для формування фотосинтетичної продуктивності соняшнику в *Південному Степу*. В *Північному Степу* кліматичні умови за сценарієм *rcp8.5* очікуватимуться менш сприятливими ніж за середньо багаторічними.

Найбільший ризик недобору врожаю насіння соняшнику в окремі роки очікуватиметься в *Південному Степу* України.

Література:

1. Агрокліматичний довідник по території України. /За ред. Т.І. Адаменко, М.І. Кульбіді, А.Л. Прокопенко. – Кам'янець-Подільськ, 2011. – 107 с.
2. Жигайло О.Л., Жигайло Т.С. Моделювання продуктивності соняшнику в умовах майбутніх змін клімату в Україні за сценаріями антропогенного впливу RCP // Український гідрометеорологічний журнал. – 2016, № 20, С. 68–77.

3. Кліматичні зміни та їх вплив на сфери економіки України./ За ред. С.М. Степаненка, А.М. Польового. – Одеса: Вид. «ТЕС», 2015– 520 с.
4. Ничипорович А.А. Потенціальна продуктивність растений и принципы оптимального ее использования // Сельскохозяйственная биология. 1979. Т. 14, №6. С. 683 – 694.
5. Ткалич І.Д. Цветок солнца (основы биологии и агротехники подсолнечника): монографія /І.Д. Ткалич, Ю.І. Ткалич, С.Г. Рычик// под ред. док-ра с.-х. наук, проф. І.Д. Ткалича. – Днепропетровск, 2011. – 172 с.
6. IS-ENES climate4impact portal. URL: <http://climate4impact.eu>

Науковий керівник:
кандидат географічних наук, Жигайло Олена Леонідівна.

Олена Жигайло, Ірина Кушнарєнко
(Одеса, Україна)

АНАЛІЗ ВПЛИВУ КЛІМАТИЧНИХ ЗМІН НА УМОВИ ВИРОЩУВАННЯ СОНЯШНИКУ ЗА СЦЕНАРІЄМ RCP 8.5

Вступ. Специфікою розвитку сільськогосподарського виробництва є тісний зв'язок із погодою та кліматом. У зв'язку зі змінами клімату оцінка впливу кліматичних умов на сільське господарство дуже актуальна й слугує основою для продовольчої безпеки країни [1].

Для підвищення ефективності сільського господарства України в умовах зміни клімату необхідне науково обґрунтоване розміщення посівних площ сільськогосподарських культур з врахуванням кліматичних змін, адаптація рослинництва до цих змін, що дозволить найефективніше використовувати природні ресурси в нових кліматичних умовах, досягти стійкого зростання величини і якості врожаю [2].

Рослинництво є базовою галуззю сільськогосподарського виробництва України, однією з провідних ланок агропродовольчого комплексу. Соняшник - основна олійна культура країни. На соняшникову олію припадає 98% загального виробництва олії в Україні. В Україні соняшник - це одна з найпопулярніших культур. Високий рівень рентабельності і попит на насіння спричинили значне розширення його посівних площ [3].

Методи та матеріали досліджень. Для оцінки вирощування соняшнику в умовах кліматичних змін в роботі [4] було використано сценарій антропогенного впливу *rsp 4.5*, що належить до сценаріїв середнього рівню викидів парникових газів, в даній роботі розглянуто вплив змін клімату на умови вирощування за сценарієм *rsp 8.5*, якій відноситься до сценаріїв високого рівню викидів парникових газів [5]. Аналіз тенденції впливу кліматичних змін виконано шляхом порівняння даних за кліматичним сценарієм та середніх багаторічних характеристик кліматичних та агрокліматичних показників за два періоди: 1986 – 2005 рр. [6] (базовий період), 2021 – 2050 рр. (за сценарієм).

Розрахунки виконувались для Північного та Південного Степу України. Досліджувався вплив агрокліматичних умов на вирощування соняшнику за міжфазні періоди від сходів до цвітіння та від цвітіння до збиральної стиглості. Оцінка водно-теплогового режиму проводилася за показниками суми опадів і середньої температури повітря. За сумами активних та ефективних температур здійснювалась оцінка теплозабезпеченості, а за показниками вологопотребності та вологоспоживання – вологозабезпеченості.

Результати досліджень. Оцінка термінів сівби та фаз розвитку соняшнику показала (табл.1), що в період з 1986 по 2005 рр. сівбу проводили в Північному Степу в кінці квітня (30.04), а в Південному в середині третьої декади квітня (25.04). Сходи з'являлися в обох підзонах через п'ятнадцять днів, цвітіння спостерігалось через 62 дні на півночі та через 59 днів на півдні Степової зони. Збирати соняшник починали в Північному Степу на початку вересня (10.09), а в Південному Степу збиральної стиглості насіння соняшнику достигало вже на кінець серпня (30.08).

За умов реалізації сценарію змін клімату *rsp 8.5* (табл.1), терміни сівби соняшнику змістяться на більш ранні строки як у *Північному Степу*, так і в *Південному Степу*. Змістяться і строки появи сходів. За кліматичним сценарієм *rsp 8.5* сходи наставатимуть, відповідно, на 13 і 15 днів раніше за базові. Розрахунки дат настання фази цвітіння за сценарієм показали, що в *Північному Степу* вона буде наставати раніше базової на 4 дні, а в *Південному Степу* на 6 днів. В обох підзонах Степової зони на 14 днів раніше за базову очікуватимуться збиральна стиглість.

Тривалість вегетаційного періоду в порівнянні з середньо багаторічною незначно але зростає, в Північному Степу на чотири дні, у Південному – на три.

Таблиця 1 – Дати сівби та фаз розвитку соняшнику за різні кліматичні періоди

КЛІМАТИЧНИЙ ПЕРІОД, роки	Сівба	ФАЗИ РОЗВИТКУ			Тривалість періоду сівба-збиральна стиглість, дні
		Сходи	Цвітіння	Збиральна стиглість	
Північний Степ					
1986-2005	30.04	15.05	16.07	10.09	133
Сценарій rsp 8.5					
2021-2050	11.04	02.05	12.07	26.08	137
Різниця	-19	-13	-4	-14	+4
Південний Степ					
1986-2005	25.04	10.05	08.07	30.08	127
Сценарій rsp 8.5					
2021-2050	08.04	25.04	02.07	16.08	130
Різниця	-17	-15	-6	-14	+3

Порівняльний аналіз динаміки середньої за декаду температури повітря при зміні кліматичних умов за сценарієм *гср 8.5* з базовими за період сходи – цвітіння соняшнику показує, що зміщення строків сівби в сторону більш ранніх термінів призведе до того, що за весь період вегетації соняшнику ріст і розвиток його будуть проходити на фоні знижених температур повітря (табл. 2). У досліджуваній природно-кліматичній зоні від сходів до цвітіння середня температура коливатиметься від 18,2 °С у *Північному Степу* до 17,5 °С в *Південному Степу*, що відповідно на 1,1 та 2,4 °С нижче середньої багаторічної температури базового періоду (табл. 2).

У міжфазний період від цвітіння до збиральної стиглості середня температура повітря за середніми багаторічними значеннями базового періоду коливалась від 20,6 °С у *Північному Степу* до 22,6 °С в *Південному Степу*. Розрахунки за сценарієм показують, що в цей період очікується середня температура вища за базову на 1,2 °С і 1,0 °С відповідно (табл. 2).

Таблиця 2 - Умови вирощування культури соняшника (*Helianthus annuus* L.) в Степовій зоні України

КЛІМАТИЧНИЙ ПЕРІОД, роки	МІЖФАЗНИЙ ПЕРІОД						Вегетаційний період	
	Сходи – цвітіння			Цвітіння – збиральна стиглість			Сума опадів, мм	Вологозабезпеченість, від. од.
	Середня температура, °С	Сума опадів, мм	Вологозабезпеченість, від. од.	Середня температура, °С	Сума опадів, мм	Вологозабезпеченість, від. од.		
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Північний Степ								
1986-2005	19,3	96	0,70	20,6	89	0,32	185	0,51
Сценарій гср8.5								
2021-2050	18,2	110	0,59	21,8	39	0,23	149	0,41
Різниця	-1,1	+15%	-16%	+1,2	-56%	-28%	-19%	-20%
Південний Степ								
1986 – 2005	19,9	111	0,58	22,6	56	0,23	167	0,46
Сценарій гср8.5								
2021-2050	17,5	101	0,61	23,6	26	0,22	127	0,52
Різниця	-2,4	-9%	+5%	+1,0	-54%	-4%	-24%	+13%

Від сходів до цвітіння (табл. 2) у *Північному Степу* кількість опадів збільшиться на 15 %, а в *Південному Степу* навпаки зменшиться на 9 %.

В період від цвітіння до збиральної стиглості сума опадів коливалась в середньому багаторічному від 89 мм у *Північному Степу* до 56 мм в *Південному Степу*. За сценарієм *гср8.5* сума опадів зменшиться на 56 % у *Північному Степу*, на 54 % - в *Південному Степу*.

Вологозабезпеченість посівів соняшнику за середніми багаторічними значеннями від сівби до цвітіння коливалась від 0,70 відн. од. у *Північному Степу* до 0,58 відн. од. в *Південному Степу*. За умови реалізації сценарію змін клімату *гср 8.5* вологозабезпеченість посівів соняшнику зменшиться у *Північному Степу* на 16 % в порівнянні з базовою, а в *Південному Степу* навпаки незначно але буде збільшуватися, відхилення становитиме 5 %.

В період від цвітіння до збиральної стиглості вологозабезпеченість знижуватиметься у *Північному Степу* на 28 %, в *Південному Степу* практично не змінюватимуться, відхилення становитиме 4 %.

За вегетаційний період в цілому вологозабезпеченість в порівнянні з середньою багаторічною базового періоду збільшиться у *Північному Степу* зменшуватиметься до 0,41 відн.од., в *Південному Степу* навпаки буде більшою на 13% (0,52 відн.од). Не зважаючи на підвищення вологозабезпеченості у *Південному Степу*, для формування високої продуктивності посівів соняшнику вологозабезпеченість в обох підзонах Степу буде недостатньою.

Висновок. Аналіз отриманих розрахунків показав, що за сценарієм *гср8.5* терміни сівби соняшнику й наступні фази розвитку наставатимуть раніше, раніше очікуватиметься й збиральна стиглість, тому тривалість вегетаційного періоду значно не зміниться.

В першій половині вегетації очікується знижений температурний режим, найсуттєвіші його зниження будуть спостерігатись в *Південному Степу*. Підвищений температурний режим другої половини вегетації не буде виходити за межі оптимального для соняшнику. Недостатніми очікуються умови зволоження, особливо другої половини вегетації, що може призвести до зниження врожаю насіння соняшнику в обох підзонах Степу.

Література:

1. Кліматичні зміни та їх вплив на сфери економіки України./ За ред. С.М. Степаненка, А.М. Польового. – Одеса: Вид. «ТЕС», 2015– 520 с.
2. Польовий А.М. та інш. Вплив зміни клімату на сільське господарство Півдня України // Метеорологія, кліматологія та гідрологія. – 2005. – 49. – с. 252-261.
3. Жигайло О.Л., Жигайло Т.С. Оцінка впливу змін клімату на агрокліматичні умови вирощування соняшнику в Україні // Український гідрометеорологічний журнал. – 2016, №17, С. 86–92.
4. Жигайло О.Л., Кушнарєнко І.О. Агроекоелогічна оцінка вирощування соняшнику в умовах кліматичних змін за сценарієм *гср 4.5* // Матеріали ХІ Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у країнах Європи та Азії», Переяслав-Хмельницький, 2017, с.10-12.
5. IS-ENES climate4impact portal. URL: <http://climate4impact.eu>
6. Агрокліматичний довідник по території України. /За ред. Т.І. Адаменко, М.І. Кульбіді, А.Л. Прокопенко. – Кам'янець-Подільський, 2011. – 107 с.

Науковий керівник:
кандидат географічних наук Жигайло Олена Леонідівна.

СПЕЦИФІКА ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ АГРАРНОГО ПРОМИСЛОВОГО ТУРИЗМУ КАРПАТСЬКОГО РЕГІОНУ

Територіальна організація промислового туризму Карпатського регіону має свої особливості, адже туристичними ресурсами тут виступають природні, індустріальні та народні промисли. Специфіка їх розміщення полягає у близькому поєднанні на туристичній дестинації в різних формах територіальних структур, яке відбувається за ринковими законами, формуючи ринок туристичних послуг [1, с. 17].

Карпатський регіон – це значна ділянка території, відносно цілісна ланка суспільства, яка характеризується певною системою зв'язків, спеціалізацією і комплексно-пропорційним розвитком людської діяльності, особливостями місцезнаходження. А територіальна структура ринку споживача формується концентрацією попиту та відповідною йому концентрацією пропозиції суб'єктів-посередників ринку виробника турпродукту внаслідок зростання обсягів та структурованості попиту/пропозиції, забезпечується ритмічністю діяльності та стабільністю територіального ринку певного ієрархічного рівня і закріплюється в дискретних формах геопросторової організації ринку споживача (пунктах, центрах та вузлах).

Розміщення суб'єктів ринку промислового туризму, що є продуцентами послуг, має переважно ресурсну орієнтацію. Їх діяльність полягає у формуванні турпродукту та організації його споживання на основі наявних ресурсів територіальних систем промислового туризму (ТСПТ). Вони формуються внаслідок наявності народних промислів, індустріальних та природних осередків промислового туризму, які приваблюють своїми властивостями (оригінальність, різноманітність, новизна тощо) і здатні, завдяки розвитку інфраструктури, задовольнити потреби населення.

Туристична діяльність у межах промислового туру торкається або виконання культурно-пізнавальної функції (екскурсії), або безпосередньої участі у виготовленні товару на замовлення. Таким чином, промислово-туристична діяльність є певним видом вибіркової життєдіяльності людей у вільний час, яка має свій часовий і просторовий вираз. Часовий вираз пов'язаний з життєвими ритмами, кожному з яких відповідає свій вид промислово туристичної діяльності. Просторовий вираз пов'язаний з виявленням територій і ресурсів, які мають оптимальні на даному етапі соціально-економічного розвитку умови для здійснення промислової туристичної діяльності [2].

Територіальна спеціалізація на виконанні промислово-туристичної функції виходить з критеріїв наявності та типу ресурсів, їх поєднанні (переважають індустріальні, природні чи народні промисли, або вони знаходяться в оптимальному співвідношенні). Ранг ТСПТ залежить від унікальності ресурсної складової та рівня розвитку місцевого ринку пропозиції, сформованого на її основі. Ці ринки переважно спеціалізовані, а масштаби, структура та рівень їх сформованості визначають рівень та характер пропозиції.

Переважаючі у структурі індустріальних ресурсів лежить в основі формування туристично-виробничої спеціалізації елементу територіальної структури в територіальному поділі праці, а народних промислів – туристично-екскурсійної. Поділ цей досить умовний, оскільки практично неможливо розрізнити ці функції. В той же час, на рівні теоретичних положень, такий поділ можливий на основі переважаючої мотивації: пізнавальна мета, а також етнічна та подібні формують туристично-екскурсійну спеціалізацію, а ділова, виробнича та наукова – індустріальну. Залежно від спеціалізації, елементи територіальної структури ринку виробника, сформовані продуцентами послуг, можуть бути представлені екскурсійними пунктами, туристичними центрами та туристично-промисловими вузлами, які є дискретними формами геопросторової організації, табл.1.1 [3, с. 49].

Концентрація культурно-історичних промислових ресурсів впливає на атрактивність елементу територіальної структури (збільшується обсяг часу, необхідного для задоволення культурно-пізнавальної мети споживачем), ускладнює його туристично-виробничу функцію, переводячи в ранг туристично-екскурсійного центру.

Подальше ускладнення зазначеного процесу «втягує» в туристично-екскурсійну діяльність певну територію, формуючи вузол, водночас ускладнюючи його функції до туристично-промислового району.

Економічний район професор О.І. Шаблій охарактеризував як територію, яка тісно пов'язана з найбільшим розташованим на ній населеним пунктом – демографічним, урбаністичним, соціальним, культурним та економічним ядром, що визначає її головні зовнішні функції і геопросторову організацію [4, с. 630].

Таблиця 1.1.

Територіальна структура промислового туристичного ринку [93].

Елементи ТС ринку споживача	Елементи ТС ринку виробника			Форми елементів ТС
	Посередника	Продуцента туристично-екскурсійних послуг	Продуцента туристично-промислових послуг	
Пункт	Пункт	Екскурсійний пункт		} Дискретні
Центр	Центр	Туристично-екскурсійний центр		
Вузол	Вузол	Туристично-промисловий вузол	Промисли	
			Туристично-промислова місцевість; район; зона	
				} Ареальні

Таким чином, елементи, які утворюються суб'єктами-продуцентами ринку виробника, можна визначати як туристично-екскурсійні промисли, представлені як дискретними так і ареальними формами (таблиця 1.1), а туристично-промисловий вузол може мати статус промислів. Локалізація споживання, яка ґрунтується на збалансованості зазначених взаємозв'язків, відповідно до умов формування попиту та пропозиції, закріпилась у відповідних територіальних структурах, які показують взаємодію даного виду людської діяльності і території, пов'язані з просторовим переміщенням, що є основною функцією туристичної діяльності.

Власне туристична діяльність визначає приналежність елементу територіальної структури до того чи іншого типу, залежно від обсягу та характеру попиту, і зафіксована розміщенням підприємств індустрії туризму, їх спеціалізації, міри територіальної концентрації та диференціації, визначеної за гомогенністю туристичних ресурсів. Також необхідно відзначити залежність між характером туристичних ресурсів та формуванням елементів територіальної структури туристичного ринку: унікальні ресурси лежать в основі формування дискретних елементів, причому в структурі даних ресурсів переважають культурно-історичні, а однотипні промисли в основному формують ареальні форми ринкових структур.

Розвиток туристичної діяльності є актуальним питанням у контексті підвищення тенденцій економічного розвитку сільських територій. Розвиток сільського зеленого туризму дасть змогу істотно поліпшити наявну соціально-економічну ситуацію певного регіону шляхом створення нових робочих місць, а також збільшити обсяги внутрішнього туризму, популяризувати знання української культури та ментальності.

На сьогоднішній день все більшою популярністю серед жителів міст користується такий вид відпочинку як сільський зелений туризм. Сільський зелений туризм – це надання (чи отримання) послуг туристичних атракцій, використання екосистемного потенціалу агропромислового комплексу та локальної інфраструктури певного регіону сільської місцевості або ж її характерної колоритної особливості: культурної, архітектурної, етнічної, господарської. Українське село дає можливість міським жителям відпочити в Фінансово-економічній та організаційно-правовій механізми функціонування туристичного та готельно-ресторанного бізнесу сільській місцевості на природі, позбутися стресів, відвідати місцеві пам'ятки, ознайомитися з побутом сучасних сільських мешканців та народними традиціями, які вони зберігають, а за бажання – взяти участь у сільськогосподарських роботах.

Для туристів мотивацією відпочинку в сільській місцевості є цілий ряд факторів: єднання з природою, чисте повітря, екологічно чисті продукти харчування, зміна оточення, цілком інші, відмінні від міських, уклад, розклад і культура життя, можливість участі в сільськогосподарських роботах і садівництві, догляд за тваринами, участь у зборі дарів природи (ягід, грибів, цілющих трав) і, зрозуміло, що дуже часто є вирішальним при виборі сільської садиби як місця проведення відпустки, значно дешевший відпочинок порівняно з готелями та великими туристично-відпочинковими комплексами [6, с. 58].

Отже, діяльність промислового туристичного ринку відбувається завдяки формуванню та взаємодією двох ланок: галузевої та територіальної. При цьому головним тактичним завданням повинно бути забезпечення збалансованого комплексно-пропорційного розвитку територій, створення сприятливих умов для успішного функціонування господарських об'єктів і проживання населення, для розвитку ринкових відносин на основі обґрунтування ефективної спеціалізації людської діяльності.

Стратегічним завданням регіональної політики повинно бути макро-соціально-економічне обґрунтування схеми оптимальної перспективної функціонально-територіальної структури життєдіяльності населення. В даному випадку регіональний розвиток є конкретизацією регіональної політики, виразником цілої сукупності зв'язків і процесів, зумовлених людською діяльністю. Тобто він є складним інтегральним структурно-трансформаційним процесом – сукупністю позитивних структурних і функціонально-територіальних змін соціально-економічної, екологічної та інших видів діяльності людей за певний відрізок часу. Цю категорію трактують як якісну зміну в діяльності у регіонах.

Література:

1. Пендерецький О.В. Територіальна організація промислового туризму Карпатського суспільно-географічного району та основні напрямки її вдосконалення: Монографія / О.В. Пендерецький. – Івано-Франківськ: ІФНТУНГ, 2011. – 225 с.
2. Пендерецький О.В. Природні об'єкти промислового туризму Українських Карпат / О.В. Пендерецький // Часопис картографії: збірник наукових праць КНУ ім. Тараса Шевченка. – 2011. – Вип. 2. – С. 138 – 146.
3. Любіцева О.О. Ринок туристичних послуг / О.О. Любіцева. – К.: Альтерпрес. – 2003. – 435 с.
4. Шаблій О.І. Суспільна географія: теорія, історія, українознавчі студії / О.І. Шаблій. – Львів: ЛНУ імені І. Франка. – 2001. – 744 с.
5. Рутинський М.Й. Туристичний комплекс Карпатського регіону України: навчальний посібник / М.Й. Рутинський, О.В. Стецюк. – Чернівці: Книги – XXI. – 2008. – 440 с.
6. Биркович В. О. Сільський зелений туризм – пріоритет розвитку туристичної галузі України: стратегічні пріоритети / В.О. Биркович. – К., 2010. – 121 с.

Анатолій Польовий, Олександр Альхов
(Одеса, Україна)

ВПЛИВ АГРОКЛІМАТИЧНИХ УМОВ НА ДИНАМІКУ ПРИРОСТІВ АГРОЕКОЛОГІЧНИХ КАТЕГОРІЙ УРОЖАЙНОСТІ ОЗИМОЇ ПШЕНИЦІ В ПОЛТАВСЬКІЙ ОБЛАСТІ

Серед зернових культур озима пшениця за посівними площами займає в Україні перше місце і є провідною продовольчою культурою. Це свідчення великого народногосподарського значення озимої пшениці, її необхідності у задоволенні людей високоякісними продуктами харчування.

Цінність пшеничного хліба визначається сприятливим хімічним складом зерна. Серед зернових культур пшеничне зерно найбагатше на білки. Вміст їх у зерні пшениці залежно від сорту та умов вирощування становить в середньому 13 - 15%. Білки пшениці є повноцінними за амінокислотним складом, містять усі незамінні амінокислоти – лізин, триптофан, валін, метіонін, треонін, фенілаланін, гістидин, аргінін, лейцин, ізолейцин, які добре засвоюються людським організмом.

У зерні пшениці найголовніше - це клейковинний білок. Клейковина - це нерозчинний у воді пружно-еластичний гель, що утворюється при змішуванні розмеленого борошна з водою. Основу клейковини становлять спирто- і лужнорозчинні білки - гліадин і глютеїн. Жодний інший хлібний злак не має такого цінного поєднання цих двох важливих компонентів.

Основну частину зерна пшениці складають вуглеводи. Вони представлені в основному крохмалем (48-63%). Вуглеводи мають велике енергетичне значення у харчуванні людини.

В Україні поширені також сорти озимої твердої пшениці, борошно яких є незамінною сировиною для макаронної промисловості, а також вони використовуються для виробництва крупчатки та виготовлення вищої якості манної крупи.

Озима пшениця, яку вирощують за сучасною інтенсивною технологією, є добрим попередником для інших культур сівозміни, і в цьому полягає її агротехнічне значення [1].

В основу даного дослідження покладено базову модель оцінки агрокліматичних ресурсів формування продуктивності сільськогосподарських культур, що заснована на концепції максимальної продуктивності рослин Х.Г. Тоомінга [2] та результатах моделювання формування урожаю рослин А.М. Польового [3, 4].

Метою даної роботи є характеристика агрометеорологічних показників стану посівів озимої пшениці за вегетаційний період та узагальнюючих характеристик фотосинтетичної продуктивності озимої пшениці в Полтавській області.

Динаміка приростів потенційної врожайності (ПУ) озимої пшениці та хід декадних сум ФАР за період сходи – припинення осінньої вегетації в Полтавській області представлена на рисунку 1.

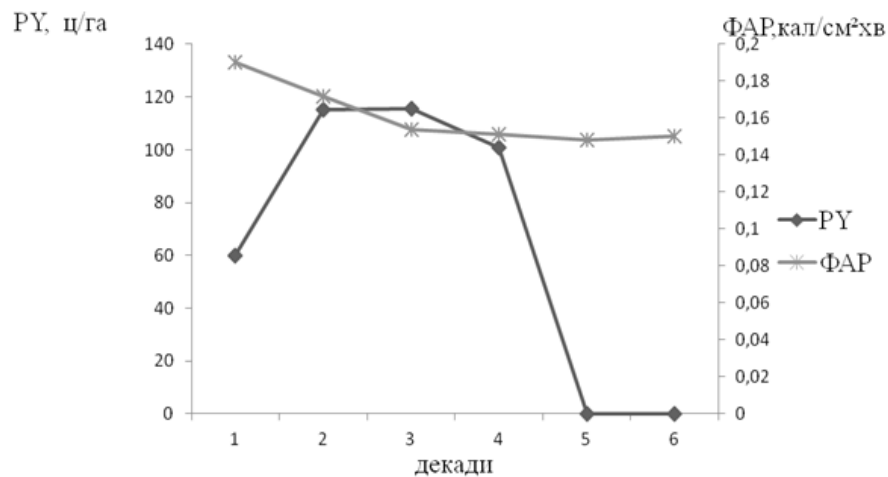

Рис. 1 – Декадний приріст потенційного врожаю (РҮ) озимої пшениці та сум фотосинтетично-активної радіації (ФАР)

У початковий період вегетації рівень сум ФАР становить 0,190 кал/см²*хв. У наступній декаді ФАР поступово знижується і становить у другій декаді 0,172 кал/см²*хв. Після цього до кінця періоду вегетації озимої пшениці йде плавне зниження величин сум ФАР і перед закінченням осіннього періоду вегетації ця величина досягає значень 0,150 кал/см²*хв.

Прирости категорій урожайності мають виражений максимум в період другої декади з поступовим зменшенням значень по мірі завершення вегетаційного періоду, оскільки зменшення інтенсивності зростання наприкінці вегетації призводить до зміни напрямку та інтенсивності процесу обміну речовин, а також до накопичення інгібіторів зростання, що сприяють переходу рослини в стан зимового спокою.

Так, значення ПУ на початку першої декади, складає 59 ц/га, в наступній декаді досягає числового значення 115 ц/га, в третій декаді значення дещо збільшується і становить 116 ц/га, що являється максимальним значенням за досліджений період вегетації на даній території. Протягом наступних декад до кінця вегетаційного періоду відбувається поступове зниження приросту ПУ до мінімального значення в шостій декаді 0 ц/га.

Аналогічний хід мають прирости УВ (урожаю виробничого), ММУ (метеорологічно-можливого урожаю) та ДМУ (дійсно-можливого урожаю). Таким чином, режим фотосинтетичної активної радіації формує разом з біологічними особливостями культури рівень її потенційної урожайності (рисунок2).

Запаси вологи в шарі ґрунту 0-20 та 0-100 см можна охарактеризувати, як задовільні, оскільки сходи не з'являються при запасах продуктивної вологи в орному шарі ґрунту (0-20 см) менше 5 мм. Хороший стан сходів забезпечують запаси продуктивної вологи в ґрунті 30-50 мм.

На рисунку 3 представлено декадний хід запасів продуктивної вологи в шарі 0-20 та 0-100 см, а також декадний хід температури повітря в Полтавській області.

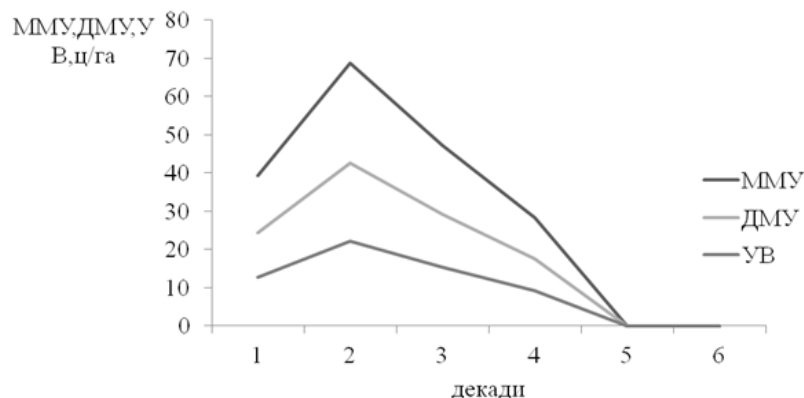

Рис. 2 - Графік декадного ходу приростів сухої маси озимої пшениці в Полтавській області в осінній період вегетації

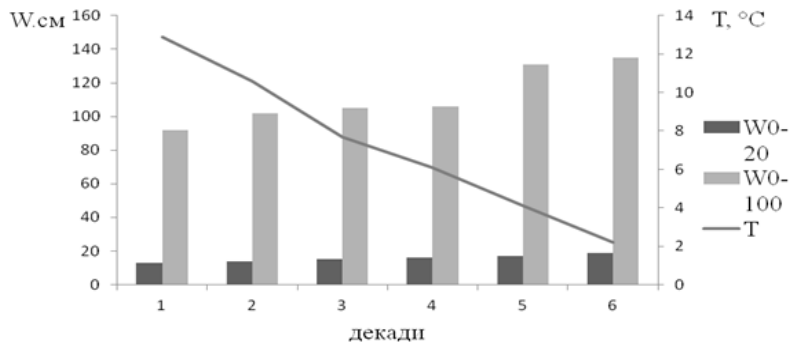

Рис. 3 – Графік декадного ходу запасів продуктивної вологи в шарі 0-20 та 0-100 см та температури повітря в Полтавській області

Таким чином, можна зробити висновок, що приріст метеорологічно-можливої урожайності загальної біомаси являє собою приріст потенційної урожайності, який буде обмежений впливом волого-температурного режиму. Формування дійсно можливої урожайності загальної біомаси обмежується рівнем природної родючості ґрунту. Одержання рівня господарської (виробничої) урожайності загальної біомаси обмежується реально існуючим рівнем культури землеробства й ефективністю внесених мінеральних і органічних добрив.

Література:

1. Зінченко О.І., Салатенко В.Н., Білоножко М.А. // Рослинництво: Підручник. – К.: Аграрна освіта, 2001. – с. 183 – 210.
2. Тооминг Х.Г. Экологические принципы максимальной продуктивности посевов. - Л.: Гидрометеиздат, 1984. – 264 с.
3. Полевой А.Н. Теория и расчет продуктивности сельскохозяйственных культур. – Л.: Гидрометеиздат, 1983. - 175 с.
4. Полевой А.Н. Прикладное моделирование и прогнозирование продуктивности посевов. – Л.: Гидрометеиздат, 1988. – 319 с.

Анатолій Польовий, Олексій Бондар
(Одеса, Україна)

АГРОКЛІМАТИЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ЕТАЛОННИХ ВРОЖАЇВ КУКУРУДЗИ В КИЇВСЬКІЙ ОБЛАСТІ

Кукурудза - одна з давніх землеробських культур. Вона є однією з найбільш продуктивних злакових культур, яку вирощують для продовольчого, кормового і технічного призначення. У країнах світу для продовольчих потреб використовується приблизно 20% зерна кукурудзи, для технічних - 15-20%, на корм худобі - 60 - 65%.

В нашій країні кукурудза є найважливішою кормовою культурою. За її рахунок тваринництво забезпечується концентрованими кормами, силосом і зеленою масою.

Найбільш цінний корм - зерно кукурудзи, яке містить 9-12% білків, 65-70% вуглеводів, 4-8% олії, 1,5% мінеральних речовин. У 100 кг його міститься 134 корм, од., до 8 кг перетравного протеїну.

Кукурудзяне борошно широко використовують у кондитерській промисловості - для виготовлення бісквітів, печива, запіканок. Із зерна виробляють харчові пластівці, повітряну кукурудзу, крупу. Причому за вмістом білків (12,5%) кукурудзяна крупа переважає інші крупи (пшоно, ячмінну, гречану) [1].

На процес формування урожаю впливає безліч чинників. Основними з них є надходження сонячної радіації, волога, тепло, ґрунтова родючість, рівень агротехніки, сортові особливості рослин, фотосинтетичний потенціал посіву. Пізнання специфіки дії цих чинників, вибір найбільш істотних з них, кількісна інтерпретація опис їх зв'язку з урожаєм - все це робить успішним і практично значимим аналіз складних процесів, що протікають в агроценозах [2].

Значний розрив між потенційним і фактичним урожаєм спричинений в значній мірі відхиленням значень факторів зовнішнього середовища від оптимальних для продуктивного процесу фітоценозу умов протягом вегетаційного періоду. Прагнення до узгодження потреб рослин з умовами зовнішнього середовища є основним екологічним принципом підвищення продуктивності.

Для вивчення динаміки фактичних врожаїв кукурудзи в середньому по Київській області були побудовані графіки урожайності та лінія тренду (рис. 1) та графік відхилень врожаїв від лінії тренду (рис. 2). Динамічна середня урожайності кукурудзи обумовлена культурою землеробства і уявляє собою лінію тренду, розраховану у цій роботі за методом найменших квадратів [3 4].

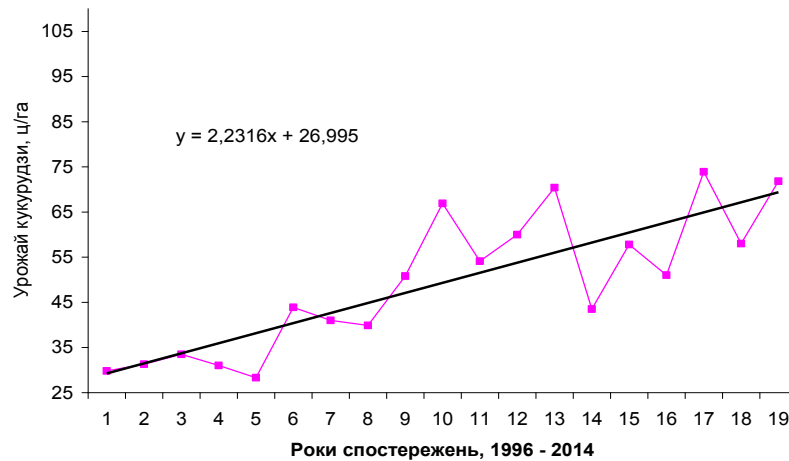

Рис.1- Динаміка середньообласних врожаїв кукурудзи та лінія тренду

Як видно з рис.1, на кінець досліджуваного періоду в Київській області відзначається значне зростання середнього урожаю кукурудзи. Якщо на початок періоду середня врожайність становила майже 27 ц/га, то на кінець періоду – 66 ц/га, щорічне зростання становило 2 ц/га. Це значною мірою пояснюється заміною старих сортів новими, які відзначаються значно вищою продуктивністю а також підвищенням рівня культури землеробства після 90-х років.

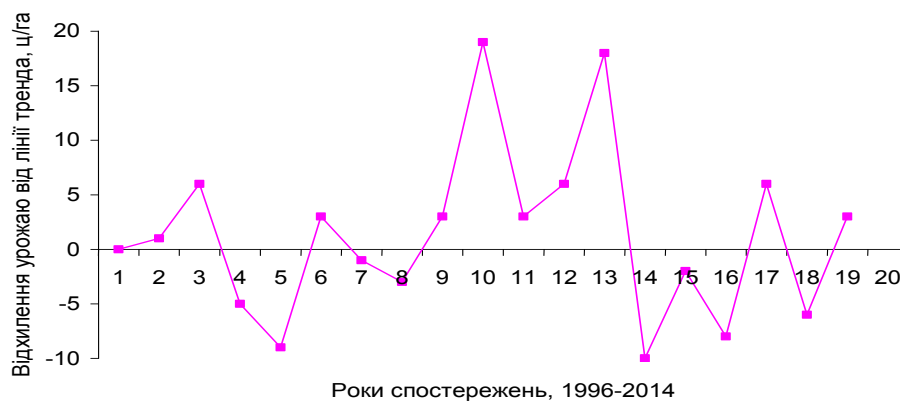

Рис.2 - Відхилення врожаїв кукурудзи від лінії тренду

Як видно з рис.2, щорічно спостерігаються значні відхилення врожаїв від лінії тренду, які зумовлені погодними умовами кожного конкретного року.

Згідно з теорією максимальної продуктивності посівів Х. Тоомінга [4] та методикою динамічного моделювання продукційного процесу сільськогосподарських рослин А.М. Польового [5], існує чотири категорії еталонних врожаїв.

Розглянемо динаміку еталонних урожаїв кукурудзи та характеристики агрокліматичних умов їх формування. Крива надходження фотосинтетично активної радіації (ФАР), як видно з рис. 3, починається з величини 0,255 кал/(см²*добу), поволі підвищується і досягає максимуму в восьму декаду вегетації 0,271 кал/(см²*добу). Починаючи з дев'ятої декади надходження ФАР поступово зменшується, особливо це відчутно з одинадцятої до чотирнадцятої декади вегетаційного періоду.

Співставлення кривих надходження ФАР з кривою потенційного врожаю (ПВ) показує, що крива приростів ПВ різко підвищується в другу декаду після сходів кукурудзи та досягає до 174 г/м². В декаду найбільшого приросту сухої маси ПВ приріст становить 235 г/м², потім поволі знижується і наприкінці вегетаційного періоду становить 99 г /м².

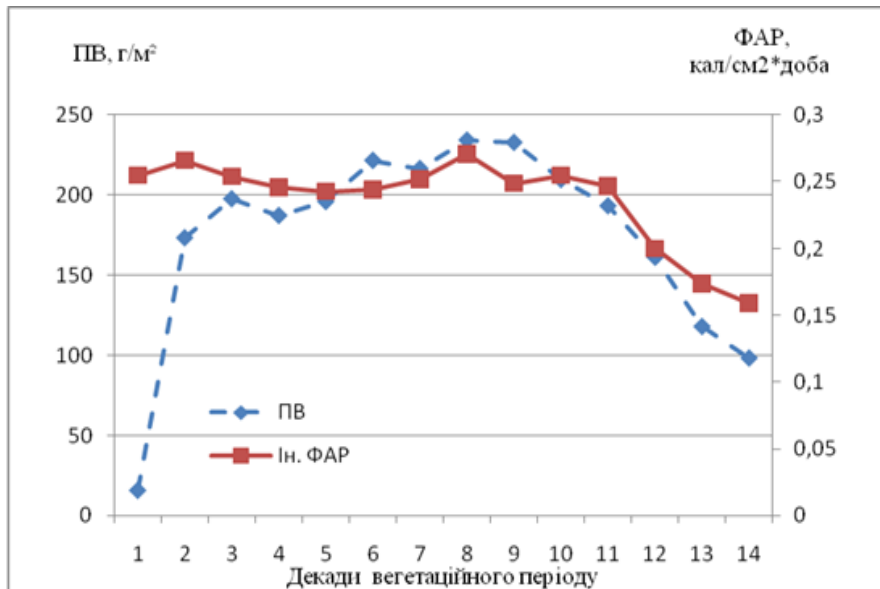

Рис.3 - Динаміка інтенсивності ФАР і приріст потенційного врожаю сухої маси посіву кукурудзи

Другою характеристикою екологічних врожаїв є метеорологічно можливий врожай (ММВ). Визначають величини приростів ММВ температурний режим та режим зволоження території. Як видно із рис. 4, прирости ММВ починаються з 9 г/м². В другій декаді вегетації кукурудзи прирости ММВ різко зростають до 174г/м². В наступні п'ять декад зростання приростів сухої маси кукурудзи йде повільніше і досягає максимальних значень 235 г/м² в восьму декаду вегетації. Після восьмої декади прирости зменшуються, особливо в останні 2 декади вегетаційного періоду і становлять 118 – 96 г/м².

Термічні умови формування ММВ характеризуються температурними кривими. Температурна крива TOP1 починається з 11°С, плавно зростає і в середині вегетаційного періоду кукурудзи становить 16°С. Потім поступово знижується і в останню декаду вегетації становить 12,2°С. TOP2 починається з 13,6°С, потім плавно підвищується до максимального значення 18,4°С в середині вегетаційного періоду. Після цього поступово знижується до 15,1°С в останню декаду перед збиранням урожаю.

Третьою характеристикою екологічних врожаїв є дійсно можливий врожай (ДМВ). На рис. 5 представлено динаміку ДМВ і врожаю у виробництві (ВВ) кукурудзи. Можна бачити, що прирости сухої маси ДМВ нижчі за прирости ММВ, починаються з 8г/м² та різко підвищуються у другу декаду вегетації до 153 г/м². Далі зростання приростів сухої маси ДМВ проходить плавно до восьмої декади, в яку становить 206 г/м². З дев'ятої декади прирости сухої маси ДМВ знижуються і в останню декаду вегетації перед збиранням врожаю становлять 85 г/м².

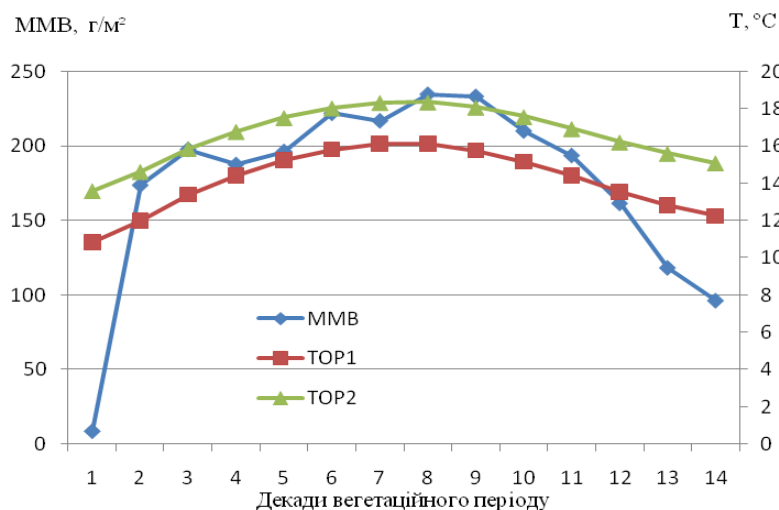

Рис. 4 – Динаміка температурних показників і ММВ кукурудзи

Крива приростів врожаю у виробництві (ВВ) сухої маси кукурудзи починається з відмітки 5 г/м²,підвищується у наступні шість декад до 133 г/м², потім плавно зменшується до 54 г/м² наприкінці вегетації.

Переходячи до характеристик випарування та випаровуваності, які представлені на рис. 6, можна відзначити, що в першу декаду після посіву кукурудзи в ґрунт сумарне випарування становило лише 3мм. Але вже в другу декаду вегетації значення сумарного випарування різко зростає до 32 мм. В наступні

декади спостерігається спад випаровування і з п'ятої декади знову підвищення його, максимум відзначається в дев'яту декаду - 32 мм. З дев'ятої декади значення поступово зменшується до 17 мм.

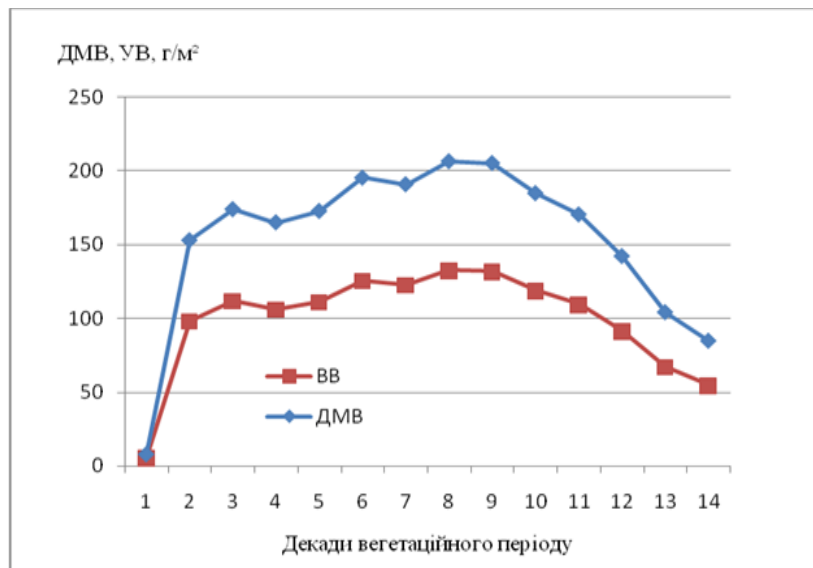

Рис. 5 - Динаміка ДМВ і врожаю у виробництві (ВВ) кукурудзи

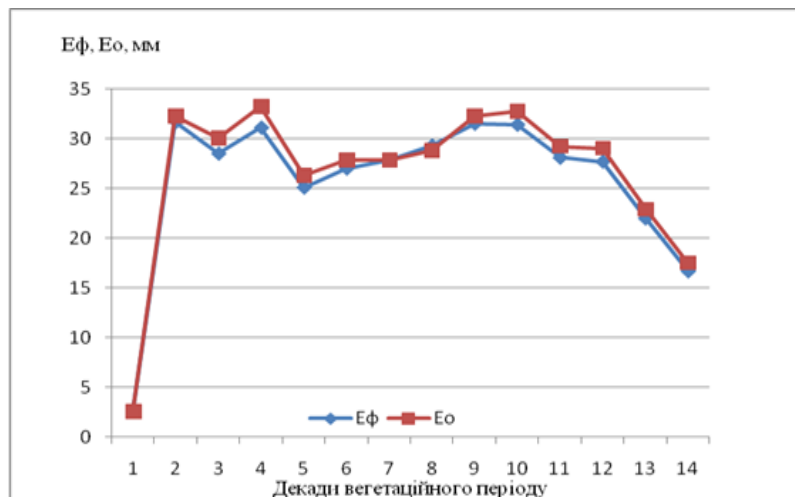

Рис. 6 – Динаміка показників вологи кукурудзи

Випаровуваність на полі кукурудзи впродовж всього періоду вегетації була майже однаковою з сумарним випаруванням. Тому і відношення E_f/E_o становило близько одиниці, що свідчить про достатні умови вологозабезпеченості посівів в Київській області.

Література:

1. Кукурудза. Вирощування, збирання, консервування і використання / Під загальною редакцією Д. Шпаара. – К.: Альфа-стевія ЛТД – 2009. – 396 с.
2. Польовий А.М. Сільськогосподарська метеорологія. – Одеса, «ТЕС», 2012. - 612 с.
3. Польовий А.М., Божко Л.Ю., Ситов В.М., Ярмольська О.Є. Практикум з сільськогосподарської метеорології. – Одеса: «ТЕС», 2001. - 400 с.
4. Тооминг Х.Г. Экологические принципы максимальной продуктивности посевов. - Л.: Гидрометеоиздат, 1984. – 264 с.
5. Полевой А.Н. Теория и расчет продуктивности сельскохозяйственных культур. – Л.: Гидрометеоиздат, 1983. - 175 с.

СЕКЦІЯ: ЕКОЛОГІЯ

Галина Москалик, Валентина Марчук
(Чернівці, Україна)АЛЕЛОПАТИЧНІ ВЛАСТИВОСТІ *ACER NEGUNDO* L.

Наразі науковці відмічають активне проникнення в природні та напівприродні рослинні угруповання адвентивних інвазійних видів. Поява їх в екосистемах призводить до зменшення видового різноманіття, проективного покриття, а також зникнення аборигенних видів, що викликає трансформацію екосистем та їх деградацію. Відомо [12], що інвазії видів належать до другої за значимістю загроз біорізноманіттю, після знищення середовища існування.

Серед інвазійних видів дерев на особливу увагу заслуговує *Acer negundo* L. – високоінвазійний, північноамериканського походження, який перебуває на стадії експансії. Вид володіє такими біологічними особливостями: фанерофіт, ксеромезофіт, сціогеліофіт; кенофіт, агріо-епекофіт; подолав F-бар'єр. Добре переносить зиму та посуху, розмножується самосівом, йому притаманний швидкий ріст, раннє плодоношення, високий приріст біомаси. Вид толерантний до гідрорежиму та трюфності ґрунту. Завдяки притаманним йому біологічним особливостям, вид швидко стає домінантом, пригнічує низький підріст і сходи інших деревних видів, особливо поновлення видів родів *Salix* L. і *Populus* L., а також майже повністю знищує трав'яний ярус, вносячи суттєві зміни у видовий склад і структуру заплавлених лісів [9, 11].

З огляду на вище зазначене, дослідження алелопатичної активності *Acer negundo* L. дозволить зрозуміти механізм впливу інвазійного виду на природні угруповання.

Тому мета дослідження: оцінити алелопатичні властивості *Acer negundo* L., який зростає у м. Чернівці. У зв'язку з цим перед нами стояли наступні завдання: з'ясувати вплив різних концентрацій водних витяжок листового опаду та свіжого листя рослин на показники проростання насіння *Raphanus sativus* L.; визначити алелопатичну активність *A. negundo*.

Алелопатичні властивості виду визначали за загальноприйнятою методикою біопроб [4]. Досліджували витяжки із свіжого листя та листового опаду *A. negundo* поточного року у співвідношенні 1:10, 1:50 та 1:100, як найбільш близькі концентрації колінів у природних умовах [8].

Визначали показники проростання насіння *Raphanus sativus* L.: енергію проростання, схожість насіння та біометричні параметри проростків (довжину коренів та пагонів).

Алелопатичну активність досліджуваних розчинів виражали в умовно-кумаринових одиницях (УКО) [3].

Індекс алелопатичної активності визначали за формулою [10]:

$$A = (L_k - L_o) / L_k,$$

де A – алелопатична активність виду; L_k – довжина проростків насіння тест-об'єкту в контролі; L_o – довжина проростків насіння тест-об'єктів в досліді.

Для визначення активності фізіологічних виділень *A. negundo* використовували градацію, запропоновану Н. М. Матвеевим та ін. [6]:

- алелопатично сильноактивні (500 і більше УКО);
- алелопатично середньоактивні (300–500 УКО);
- алелопатично малоактивні (0–300 УКО).

Повторюваність дослідів чотирикратна. Результати статистично опрацьовані з використанням програми *Microsoft Excel*.

Проаналізувавши літературні відомості [9] з'ясовано, що на території м. Чернівці *A. negundo* досить активно поширюється в природних та напівприродних біотопах.

Водні екстракти з опаду та свіжого листя *A. negundo* мали різноспрямовану дію на схожість і енергію проростання насіння та розвиток проростків *R. sativus*.

Так, відмічено, що витяжка із опаду *A. negundo* не впливала на енергію проростання насіння *R. sativus*. Разом з тим, встановлено інгібуючий вплив на показник водної витяжки з листя *A. negundo* лише у розведенні 1:10 (рис. 1).

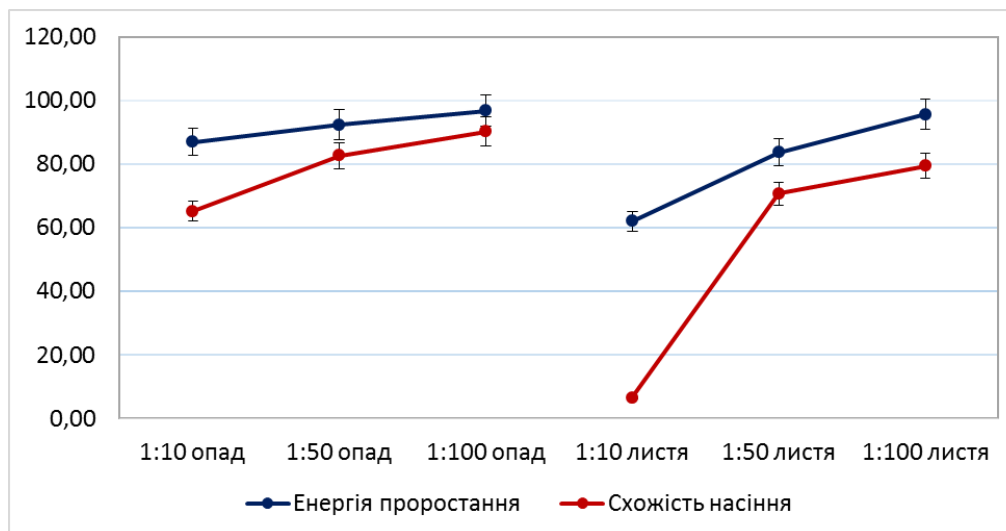

Рис. 1. Енергія проростання та схожість *Raphanus sativus* L. за дії витяжок із *Acer negundo* L. (% від контролю)

Встановлено, що на сьомий день частина пророслого насіння засохла, покрилась пліснявою, що призвело до зниження відсотка схожості насіння у порівнянні із енергією проростання. Лабораторна схожість насіння *R. sativus* знижувалася під впливом концентрованої витяжки опадів *A. negundo* (1:10) та свіжого листя (1:10; 1:50).

Таким чином, водна витяжка із свіжого листя *A. negundo* у розведенні 1:10 була токсичною для насіння *R. sativus* з перших днів проростання. Витяжка із опадів *A. negundo* в аналогічній концентрації проявила токсичний вплив лише на 7-й день.

Відомо, що зелені листки містять досить багато фізіологічно активних речовин, кількість яких з віком рослин збільшується, а після відмирання – зменшується [2].

За даними [1] для більшості видів рослин екстракція водорозчинних метаболітів з листків відбувається одразу після їх опадання. Проте, в природних лісових екосистемах динаміка вилугування фенольних сполук з опалих листків деревних рослин має певні видоспецифічні ознаки. Згідно Баранецького Г.Г. [1], у перші два місяці з листового опадів дуба звичайного вилугується до 30% колінів. Фенольні сполуки у вигляді водних розчинів проникають у підстилку і далі в ґрунт, де повільно розкладаються й активно впливають на видовий склад та структуру фітоценозу [1, 4, 7].

Встановлено, що водна витяжка із опадів *A. negundo* незалежно від розведення стимулює впливає на ріст кореня *R. sativus* (рис. 2). Натомість із свіжого листя – сприяла зниженню цього показника, особливо різко при розведенні 1:10. Аналогічний ефект спостерігався і при дослідженні довжини надземної частини.

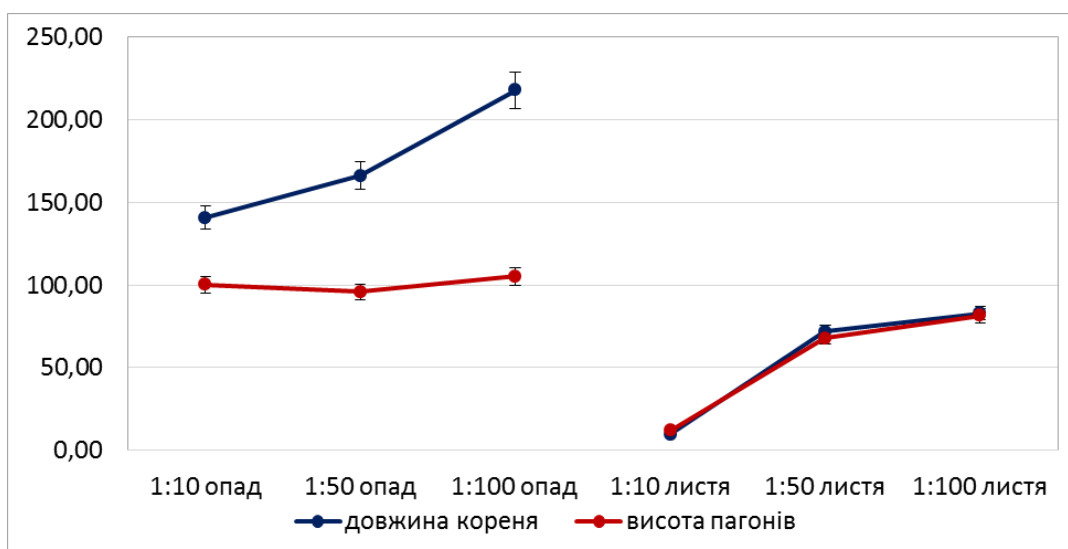

Рис. 2. Ріст коренів та пагонів *Raphanus sativus* L. за дії витяжок із *Acer negundo* L. (% від контролю)

Алелопатична активність досліджених витяжок *A. negundo* представлена на рис 3. Максимальне значення (730 УКО) відмічено при розведенні 1:10 витяжки із листя. У всіх інших варіантах показник коливався від 11,8 до 47,5.

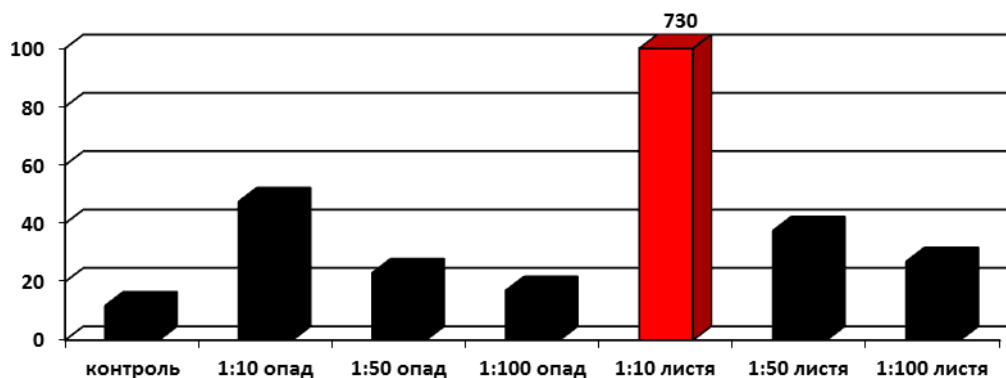

Рис. 3. Алелопатична активність водних витяжок *A. negundo* (УКО)

Згідно градації Матвеева Н.М. [6] витяжка із листя *A. negundo* у розведенні 1:10 – алелопатично сильноактивна, а всі решта – малоактивні. Наші дані узгоджуються із дослідженнями Єременко Ю.А. [5]. Автор за активністю колінів *A. negundo* відніс до групи алелопатично сильноактивні (500 і більше УКО).

Індекс алелопатичної активності водних витяжок *A. negundo* представлено на рис. 4. Встановлено пряму залежність показника від розведення водних витяжок. Показано високе значення індексу для витяжок із листя. Зокрема максимальне значення (0,88) розраховано для варіанту із розведенням 1:10.

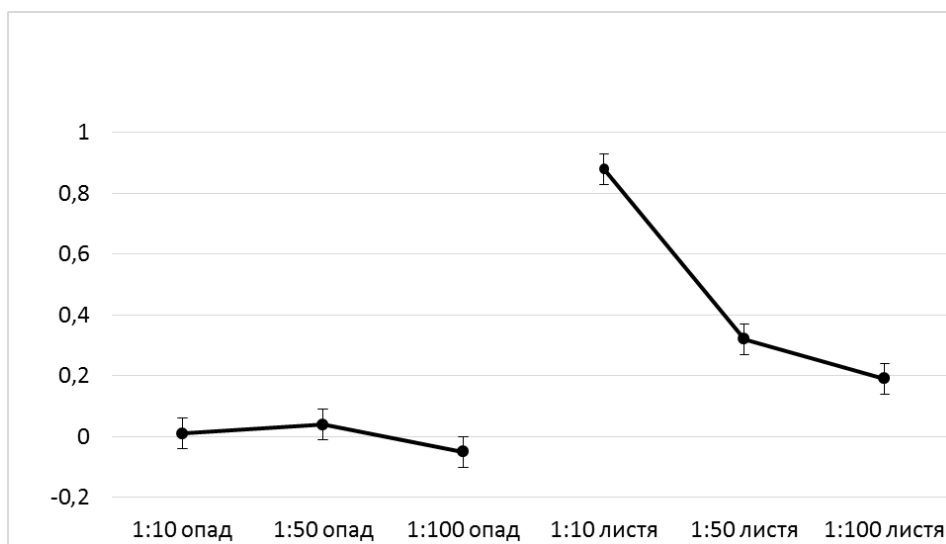

Рис. 4. Індекс алелопатичної активності водних витяжок *A. negundo*

Аналогічні результати описано для деревно-чагарникових адвентивних рослин [5].

Отже, водні витяжки із листя *A. negundo* володіють сильним інгібуючим впливом. Екстракти знижували енергію проростання, пригнічували схожість насіння *R. sativus*, гальмували ріст проростків, мали максимальне значення УКО та індексу алелопатичної активності, що свідчить про їх високу алелопатичну активність.

Література:

1. Баранецкий Г.Г. Химическое взаимодействие древесных растений / Г. Г. Баранецкий. – Львов: Світ, 1990. – 160 с.
2. Господаренко Г. М. Алелопатичний вплив сидеральних культур на пшеницю озиму / Г. М. Господаренко, О. Л. Лисянський // Вісн. ЖНАЕУ. – 2015. – Вип. 2 (50), т. 1. – С. 190–198.
3. Гродзинский А.М. Аллелопатия в жизни растений и их сообществ / А. М. Гродзинский. – Киев: Наук. думка, 1965. – 198 с.
4. Гродзинський А.М. Основи хімічної взаємодії рослин / А. М. Гродзинський. – Київ: Наук. думка, 1973. – 206 с.
5. Єременко Ю.А. Аллелопатические свойства адвентивных видов древесно-кустарниковых растений / Ю.А. Єременко // Промышленная ботаника. – 2012. – Вып. 12. – С. 121–126.
6. Матвеев Н.М. Некоторые данные по аллелопатическим взаимоотношениям между древесными и травянистыми растениями в условиях степи / Н.М. Матвеев // Физиолого-биохимические основы взаимного влияния растений в фитоценозах. – М.: Наука, 1966. – С. 215–223.

З кожної моніторингової точки відбирали по не менш як 30 шт. добре розвинених, готових до розкриття бутонів квітів обох деревних порід. Зібрані квіти, у марлевих вузликах із зазначенням виду та моніторингової точки, фіксували в 40° розчині спирту у скляній тарі.

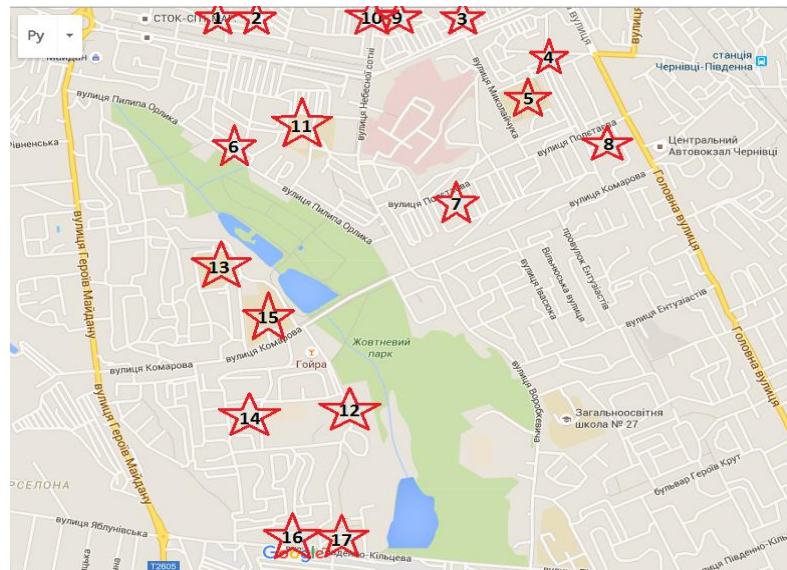

Рис. 2. Дитячі установи Південної ново-поселенської зони м. Чернівці:

1 – пр. Незалежності 88, ДНЗ №9;	11 – Небесної Сотні 18-А, ліцей №4;
2 – пр. Незалежності 88-Д, гімн. №7;	12 – Парковий проїзд, ДНЗ №32;
3 – пр. Незалежності 68, гімн. №1;	13 – Комарова 28-В, ДНЗ №33;
4 – Стефюка 6, ДНЗ №8;	14 – Комарова 25-Б, ДНЗ №35;
5 – Стефюка 5, ЗОШ №24;	15 – Комарова 26-В, ЗОШ №6;
6 – Гайдара 1, ДНЗ №27;	16 – Південно-Кільцева 7, ЗОШ 11;
7 – Полетаєва 19, ДНЗ №41;	17 – Південно-Кільцева 17, ЗОШ 22;
8 – Полетаєва 3, ДНЗ №52;	
9 – Небесної Сотні 9, ДНЗ №21;	
10 – Небесної Сотні 10-В, ДНЗ №43;	

Для визначення стерильності чи фертильності пилкових зерен використовували йодний метод [5, с. 187], в основі якого лежить визначення крохмалю за допомогою йодної реакції. Життєздатні та нежиттєздатні пилкові зерна відрізнялися за вмістом крохмалю.

Життєздатні (фертильні) пилкові зерна зафарбовувались у вохристо-коричневі кольори різної щільності (рис. 3, А). Так, у наших дослідженнях виявлені фертильні пилкові зерна з високим вмістом крохмалю темно-коричневі (майже чорні) (рис. 3, А1) та фертильні з середнім вмістом крохмалю – світло-коричневі (рис. 3, А2). Ми вважаємо, що темно-коричневі (чорні) пилкові зерна мають високий вміст крохмалю і є повністю фертильними, а світло-коричневі з середнім вмістом крохмалю можуть вказувати на погіршення екологічного стану території.

Нежиттєздатні (стерильні) пилкові зерна або майже зовсім не зафарбовувались, або зафарбовувалися фрагментарно на 20-30 %, здобуваючи слабкий, майже прозорий жовтий тон (рис. 3, Б).

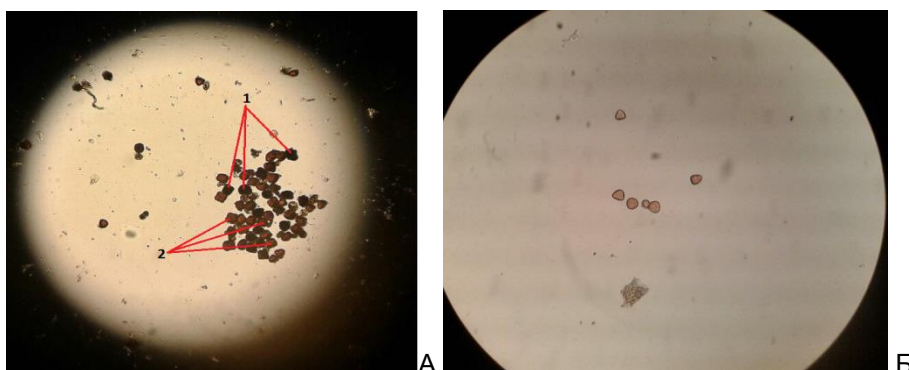

Рис. 3. Загальний вигляд пилкових зерен під мікроскопом:
 А – фертильні (1 – темно-коричневі, майже чорні; 2 – світло-коричневі)
 та Б – стерильні

Варто зазначити, що пилкові зерна *Malus domestica* Borkh. та *Cerasus vulgaris* Mill. відрізнялися за формою. Пилкові зерна *M. domestica* були округлої форми (рис. 5), а *C. vulgaris* – трикутної (рис. 4).

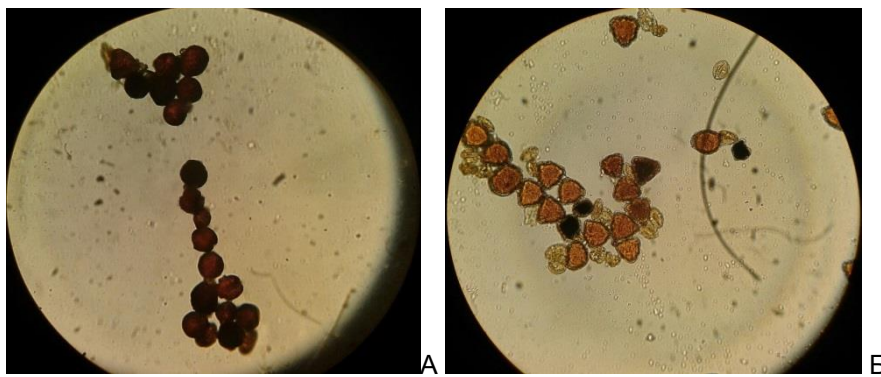

Рис. 4. Пилкові зерна *Malus domestica* Borkh. (А) та *Cerasus vulgaris* Mill. (Б)
Відсоток безкрохмальних (стерильних) пилкових зерен визначали за формулою:

$$M = \frac{G}{N} \times 100, \% \quad (1)$$

де М – рівень стерильності пилку, %;

G – кількість безкрохмальних (стерильних) пилкових зерен;

N – кількість досліджених пилкових зерен.

Помилку підрахунку обчислювали за формулою:

$$m = \pm \sqrt{\frac{M \times (100 - M)}{N}}, \% \quad (2)$$

При цьому повинна виконуватись умова ($3 \times m < M$). У протилежному випадку необхідно збільшувати кількість спостережень, щоб зменшити помилку. Повторюваність дослідження трикратна. Результати статистично опрацьовувалися з використанням критерію Стюдента.

За результатами наших досліджень показано достовірне збільшення **відсотку стерильних пилкових зерен яблуні домашньої** на територіях 7 дитячих установ із 17 досліджених порівняно з контролем. З рис. 5 видно, що на моніторингових точках 6 та 11 відсоток безкрохмальних пилкових зерен збільшувався більше, ніж у 3 рази, на МТ 10 і 8 – майже у 3 рази, на МТ 2 – у 2, 3 рази, на МТ 9 – у 2 рази та в 1,8 рази на МТ 3.

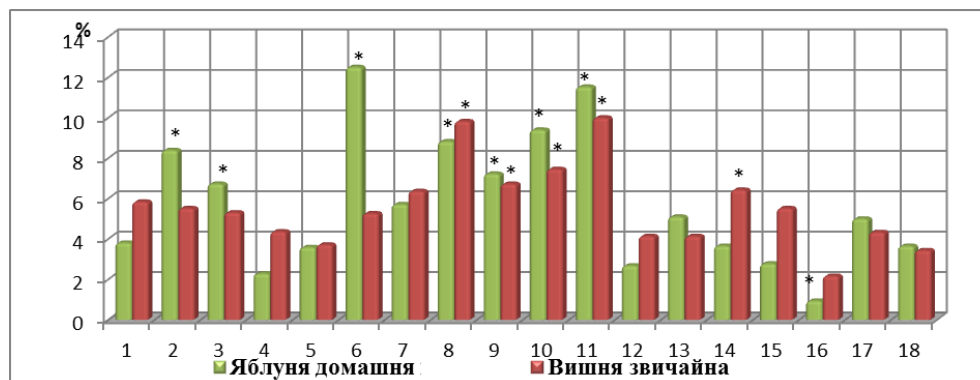

Рис. 5. Відсоток безкрохмальних пилкових зерен *Malus domestica* Borkh. та *Cerasus vulgaris* Mill. на територіях дитячих установ м. Чернівці порівняно з контролем (МТ №18)

За даними Вишеньки І.Г. [2, с.74], поява стерильного пилку, якому властиві порушення нормального розвитку та деформація будови може свідчити про несприятливі зовнішні умови. Тільки в умовах забруднення середовища кількість пилкових зерен, що містять крохмаль, різно зменшується.

Виявлено, також, що на МТ 16 відсоток безкрохмальних пилкових зерен, навпаки – зменшувався майже у 4 рази в порівнянні з контрольною територією (рис. 5). Очевидно, що за вказаним показником повітряне середовище МТ 16 є найбільш чистим.

Аналізуючи відсоток стерильних пилкових зерен **вишні звичайної** бачимо достовірне його збільшення на МТ 11, 8, 10, 9 і 14 (рис. 5). Якщо для МТ 14 відсоток безкрохмальних зерен збільшувався лише в 1,8 рази тільки для пилковиз зерен вишні звичайної, то для чотирьох МТ достовірне збільшення відсотку стерильних пилкових зерен зафіксоване як для яблуні домашньої, так і для вишні звичайної у 2,9 рази (МТ 11, 8), 2,2 (МТ 10) та 2 (МТ 9) рази. Стерильні пилкові зерна обох досліджуваних деревних порід є біомаркерами екотехногенного напруження відповідних моніторингових територій. Аналіз відсотку

безкрохмальних пилкових зерен показав, що *M. domestica* виявився більш чутливим видом-біоіндикатором у порівнянні з *C. vulgaris*.

Результати **відсотку фертильних пилкових зерен з високим вмістом крохмалю** у *M. domestica* засвідчили достовірне зменшення вказаного показника на всіх досліджених МТ, за виключенням МТ 16 (рис. 6).

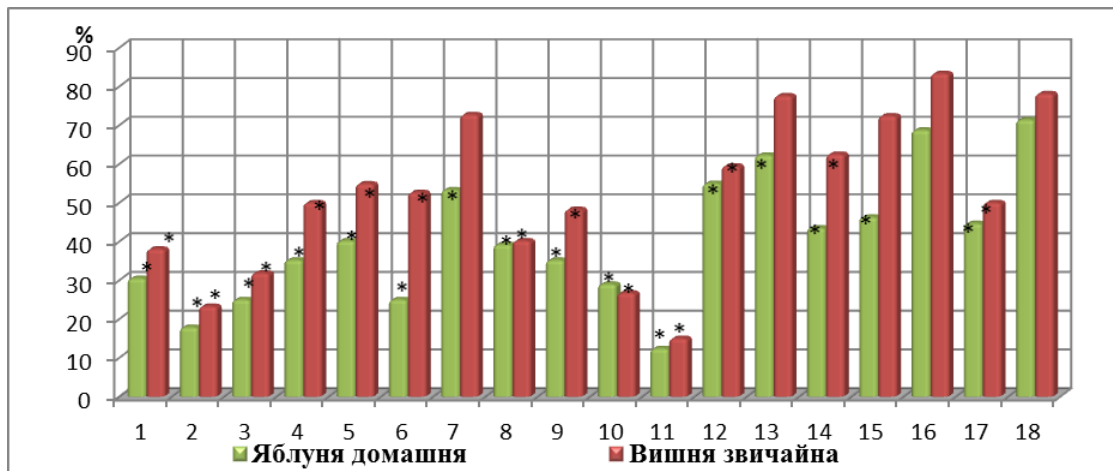

Рис. 6. Відсоток фертильних пилкових зерен з високим вмістом крохмалю *Malus domestica* Borkh. та *Cerasus vulgaris* Mill. на територіях дитячих установ м. Чернівці порівняно з контролем (МТ №18)

На МТ 16 вміст повністю фертильних майже чорних пилкових зерен достовірно не відрізнявся від контролю, що ще раз підтверджує чистоту атмосферного повітря на цій території (рис. 6).

Для *вишні звичайної* відсоток повністю фертильних пилкових зерен знижувався лише для тринадцяти МТ, за виключенням МТ 16, 15, 13 та 7 (рис. 6), що є свідченням більшої стійкості даного виду до антропогенного забруднення. Натомість, як для яблуні домашньої, так і для вишні не виявлено достовірної різниці у відсотку фертильних пилкових зерен з високим вмістом крохмалю, що свідчить про більшу чутливість яблуні домашньої до атмосферного забруднення порівняно з іншим досліджуваним видом.

За результатами **відсотку фертильних пилкових зерен з середнім вмістом крохмалю** спостерігаємо аналогічні результати, отримані для відсотку фертильних пилкових зерен з високим вмістом крохмалю.

Отже, пилкові зерна *Malus domestica* Borkh. виявили більшу чутливість до забруднень повітряного середовища, порівняно з *Cerasus vulgaris* Mill. Стерильні пилкові зерна обох деревних порід є біомаркерами екотехногенного напруження відповідних МТ дитячих установ Південної ново-поселенської зони: 11 (Небесної Сотні 18-А, ліцей №4); 8 (Полєтасва 3, ДНЗ №52); 10 (Небесної Сотні 10-В, ДНЗ №43) і 9 (Небесної Сотні 9, ДНЗ №21). Натомість МТ 16, навпаки – характеризується сприятливою екологічною ситуацією щодо чистоти атмосферного середовища.

Література:

1. Бессонова В. П. Оцінка стану пилку деревних рослин в урботехногенній екосистемі / В. П. Бессонова, Є. П. Бессонов, В. М. Зверковський // Питання біоіндикації та екології. – 2013. – Вип. 18, № 1.
2. Вишенська І. Г. Біоіндикація територій методом аналізу стерильності пилку / І. Г. Вишенська, О. В. Сом // Наукові записки. Біологія та еколо-гія. – 2001. – Т. 19. – С. 74–76.
3. Горова А. І. Удосконалення методів оцінки якості атмосферного повітря із використанням рослин-індикаторів та геоінформаційних технологій / А. І. Горова, Ю. В. Бучавий, А. В. Павличенко, І. Г. Миронова // Екологічна безпека та природокористування. – 2014. – Вип. 14. – С. 53-58
4. Гуцуляк В.М. Медико-екологічна оцінка ландшафтів Чернівецької області: монографія / В.М. Гуцуляк, К.П. Наконечний. – Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2010. – С. 38-40.
5. Паушева З. П. Практикум по цитологии растений [4-е изд., перераб. и доп.] – М.: Агропромиздат, 1988. – 272 с.

СЕКЦІЯ: ЕКОНОМІКАХристина Дзядик
(Ірпінь, Україна)**НЕЙРОМАРКЕТИНГ ЯК СУЧАСНА ТЕХНОЛОГІЯ ВПЛИВУ НА СПОЖИВАЧІВ**

У сучасних умовах передових технологій стає дедалі складніше зацікавити покупців. Зарубіжні маркетологи довели, що впливаючи на підсвідомість споживача, можна змусити його купувати частіше і платити більше. Саме тому існує нейромаркетинг – це один із видів нетрадиційного маркетингу, в основу якого покладено використання певних стимулів, які впливають на людський мозок для того, щоб викликати потрібну дію.

Загальноприйнятим та усталеним інструментом маркетингу є анкетування. Але такий спосіб не є досить ефективним, оскільки респонденти не завжди дають правдиві відповіді тому, що часто поспішають, не задумуються над деталями питання або їм просто байдуже. В такому випадку потрібно вивчати біохімічну емоційну реакцію споживачів за допомогою нейромаркетингових дослідження.

Узагальнюючи погляди сучасних науковців, можна зазначити, що нейромаркетинг – це новітній комплекс нейроприймів, нейрометодів та нейротехнологій, який допомагає встановлювати комунікаційний зв'язок між підприємством та споживчою аудиторією на рівні підсвідомості та активізувати купівлю товарів та послуг [1]. При виборі певного товару споживач перебуває під впливом багатьох факторів, таких як: смак, запах, дизайн, колір, картинка, умови продажу. За допомогою цього можна регулювати попит на продукцію, створюючи відповідні умови. Встановивши відповідне освітлення, що дозволяє бачити товар з кращого для споживачів боку, температурні режими, комфортні для перебування, поширивши приємні запахи, забезпечивши гарні для сприйняття колірні сполучення, створивши зручні проходи можна значно збільшити продажі.

Виділяють 3 основних компоненти нейромаркетингу:

1. Аромаркетинг – це вплив на підсвідомість споживачів за допомогою аромату.

2. Мерчандайзинг – вплив на підсвідомість споживачів за допомогою кольору, зображень та послідовного його розміщення.

3. Аудіомаркетинг – це вплив на підсвідомість споживачів за допомогою звукових відтворень [1].

Щодо аромаркетингу, то запахи є найбільш потужним каталізатором виникнення емоцій. Запахи сприймаються людиною підсвідомо і несуть важливу інформацію про навколишнє середовище та його об'єкти (чи їстівна їжа, чи безпечно знаходитись у даному приміщенні, тощо). Більше того, наш мозок сприймає запахи лише як приємні і неприємні, нейтральних запахів не існує. Приємний аромат викликає приємні емоції і повідомляє про безпеку.

Зв'язок запахів з емоційним станом вже давно та успішно використовують у сфері торгівлі. Приємні запахи в торговельних приміщеннях підвищують настрій відвідувачів та стимулюють незаплановані покупки. Якщо людині подобається аромат – вона підсвідомо намагатиметься подовше затриматися у магазині, відповідно, ймовірність покупки збільшується у декілька раз.

Мерчандайзинг в комплексом технологій продажу, які дозволяють представити реалізовуваний товар потенційному покупцеві в найбільш вигідних матеріальних і психологічних умовах.

В сучасних умовах фахівці визначають мерчандайзинг як об'єктивно необхідний засіб активізації збуту продукції для виробників і підвищення рентабельності торговельного простору для роздрібних торговців, як невід'ємний елемент культури торгівлі для крупних виробників товарів масового споживання та крупних корпоративних торговельних мереж (насамперед тих, в асортименті яких переважають продукти харчування). Разом з тим, мерчандайзинг може застосовуватися і в інших магазинах для активізації продажу товарів інших груп.

Аудіомаркетинг – вид нейромаркетингу, який вивчає вплив звуку на поведінку споживачів. Доведено, що звуки мають сильний вплив на підсвідомість людини, що може ефективно використовуватися в рекламних цілях [6].

Відносно недавно на науковому рівні було доведено, що кожен звук має свої психологічні характеристики і підсвідомо впливає на рішення і вчинки будь-якої людини.

Звук – це особливий фактор впливу на психіку людини, пов'язаний насамперед з психофізіологічними особливостями сприйняття. Звук – щось, сприйняте слухом і відбилосся в свідомості у вигляді особливого психічного образу. Музика може вплинути на поведінку покупця. Непересічна роль слухового сприйняття особливо відзначається в експериментальних дослідженнях ефективності впливу рекламних засобів на аудиторію [6].

Вперше концепцію нейромаркетингу розробили в 1990-х роках психологи Гарвардського університету. В основу технології був покладений принцип, згідно з яким основна частина (90%) мислячої діяльності людини, у т.ч. емоції, здійснюється в підсвідомості [2]. Засновником нейромаркетингу вважають професора Джері Залтмена, який не тільки розробив загальні методи нового інструменту впливу на окрему людину, а й запатентував її під назвою ZMET – «метод вилучення метафор Залтмена». У цьому методі для аналізу підсвідомості людини використовуються набори картинок, що викликають у клієнта позитивний емоційний відгук і запускають приховані образи "метафори", що стимулюють покупку. Після чого, на

основі виявлених метафор за допомогою комп'ютера конструюються графічні колажі, які закладаються в основу рекламних роликів. Цю технологію сьогодні активно використовують чимало великих компаній, серед яких Coca-Cola, Kodak, General Mills, General Motors, Nestle, Procter&Gamble [3].

Окрім ZMET, нейромаркетологи використовують традиційні медичні методики, що враховують такі показники, як тиск, частота пульсу, вологість шкіри, кут повороту зіниці людини та інші спонтанні реакції [4].

Результатом використання нейромаркетингу на практиці постають у наступних формах:

- глибоке і точне розуміння поведінки людини в процесі прийняття рішення;
- вивчення механізмів сприйняття і обробки інформації;
- отримання відомостей про те, які образи, запахи, звуки спонукають споживача придбати товар;
- пошук кращого і найдешевшого шляху споживання товару або послуги;
- розробка принципів формування лояльності до бренду та підвищення іміджу підприємства [5, с.238-240].

І хоча нейромаркетинг не дає чіткого уявлення про те, де знаходиться «секретний механізм покупок», він допоможе визначити основні тенденції, які змінять форму і навіть саму суть торгівлі в усьому світі.

Таким чином, можна стверджувати, що нейромаркетинг на сьогоднішній день є однією з технологій маркетингу майбутнього. Цілком можливо, що його функціонал ще не до кінця сформований і вивчений, проте перші кроки на шляху до цього в світі вже робляться.

Література:

1. Копейко А.А. Нейромаркетинг як механізм маніпулювання споживачем / А.А. Копейко. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://nauka.kushnir.mk.ua/?p=41244>
2. Кан Е. Ю. Нейромаркетинг – механізм маніпулювання потребителями [Електронний ресурс] / Е. Ю. Канн. – Режим доступу: www.nbu.gov.ua.
3. Шиліна Ю. Загадкова душа покупця / Ю. Шиліна. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.advertology.ru/article79081.htm>
4. Фігун Н.В. Методологія нейромаркетингу: суть, класифікація, перспективи розвитку / Н.В. Фігун, А.В. Фігун // Науковий вісник НЛТУ України: зб. наук.-техн. праць. – Львів: РВВ НЛТУ України. – 2014. – Вип. 24.5. – С. 362-370.
5. Матвіїв М.Я. Маркетинг знань: методологічний та організаційний аспекти. / М.Я. Матвіїв – Т.: Економічна думка, 2007. – 448 с.
6. Окландер М., Губарева Ю., Нейромаркетинг – теорія і практика впливу на підсознання потребителя / Окландер М., Губарева Ю., – Економіст – 2014 – № 11. – С. 46-55.

Науковий керівник:

старший викладач кафедри економіки підприємства, Митяй Світлана Анатоліївна.

**Кристина Измайлова
(Астана, Казахстан)**

АНАЛИЗ НАЛОГООБЛОЖЕНИЯ НЕДВИЖИМОСТИ В КАЗАХСТАНЕ И ЕЕ СВЯЗЬ С ОЦЕНКОЙ

Одной из основных особенностей при формировании рыночной стоимости недвижимых объектов является ее связь с налогообложением. Вся налоговая система и все виды налогов прямо или косвенно воздействуют на стоимость недвижимости [1-3].

Налоговая система, используемые системы и виды налогов динамичны в условиях переходной экономики. В настоящее время закончена переработка Налогового Кодекса РК, который приведет в действующую налоговую систему в стройную конструкцию.

Изменения налоговой системы, предусмотренные Налоговым Кодексом [4], направлены на построение стабильной, понятной единой налоговой системы, обеспечивающей сбалансированность государственных и частных интересов, а также предпринимателей.

В соответствии с Бюджетным Кодексом РК [5] налогу на недвижимость отведена роль регионального (местного) налога в составе налога на собственность.

Налог на имущество юридических лиц и индивидуальных предпринимателей. В соответствии со статьей 394 Налогового кодекса плательщиками налога на имущество являются юридические лица, имеющие объект налогообложения на праве собственности, хозяйственного ведения или оперативного управления на территории РК. Налоговой базой по объектам налогообложения юридических лиц является среднегодовая балансовая стоимость объектов налогообложения, определяемая по данным бухгалтерского учета. Среднегодовая балансовая стоимость объектов налогообложения определяется как 1/13 суммы, полученной при сложении балансовых стоимостей объектов налогообложения на первое число каждого месяца текущего налогового периода и 1-ое число месяца периода, следующего за отчетным периодом.

В соответствии с пунктом 1 статьи 398 Налогового кодекса юридические лица исчисляют налог на имущество по ставке 1,5% к налоговой базе. Суммы текущих платежей налога вносятся равными долями не позднее 25 февраля, 25 мая, 25 августа и 25 ноября налогового периода.

Налог на имущество физических лиц. Объектом обложения налогом на имущество физических лиц являются находящиеся на территории Республики Казахстан жилища, здания, дачные постройки, гаражи и иные строения, сооружения, помещения, принадлежащие им на праве собственности. Налоговой базой является стоимость объектов налогообложения, устанавливаемая по состоянию на 1 января каждого года налоговыми органами на основании сведений, представляемых уполномоченным государственным органом, определяемым решением Правительства Республики Казахстан из числа центральных государственных органов. Налог определяется в соответствии со статьей 406 по базовой стоимости одного квадратного метра, площади и корректирующих коэффициентов. Величина налога определяется дифференцированно в зависимости от стоимости объектов налогообложения.

Земельный налог. В соответствии с пунктом 1 статьи 373 Налогового кодекса плательщиками земельного налога являются юридические лица, имеющие объекты обложения: на праве собственности; на праве постоянного землепользования; на праве первичного безвозмездного временного землепользования. Объектом налогообложения является земельный участок. Налоговой базой для определения земельного налога является площадь земельного участка. Исчисление налога производится путем применения соответствующей налоговой ставки к налоговой базе отдельно по каждому земельному участку. Сумма налога, подлежащая уплате за фактический период владения земельным участком лицом, передающим данные права, должна быть внесена в бюджет до или в момент государственной регистрации прав. При этом первоначальным плательщиком исчисляется сумма налога с 1 января текущего года до начала месяца, в котором он передает земельный участок. Последующим плательщиком исчисляется сумма налога за период с начала месяца, в котором у него возникло право на земельный участок.

При изменении налоговых обязательств по земельному налогу в течение налогового периода расчет текущих платежей представляется не позднее 15 февраля, 15 мая, 15 августа и 15 ноября текущего налогового периода по объектам налогообложения по состоянию на 1 февраля, 1 мая, 1 августа и 1 ноября, соответственно.

Ученые и практикующие оценщики [5] отмечают, что действующая конструкция земельного налога и налога на имущество требует реформирования по следующим причинам:

недвижимые объекты (земля, строения, сооружения), неразрывно связанные друг с другом, облагаются разными налогами;

налоговая база не учитывает реальную стоимость объектов - по земле налоговая база имеет натуральное выражение, по зданиям, сооружениям - остаточная стоимость по бухучету или оценочная, основанная на фиксированной базовой стоимости, установленной в Налоговом кодексе;

сложная процедура администрирования (неоднозначность определения в бухучете объектов в качестве основных средств и т.д., а также по Классификатору основных фондов принадлежности того или иного объекта к категории здания, сооружения и др.);

налоговая база по налогу на имущество основана на данных бухучета, который предполагает различные модели определения балансовой стоимости. Большинство налогоплательщиков применяют модель оценки фактических затрат, которые не учитывает реальную стоимость объекта. Эти объекты, как правило, являются предметом залога по банковским кредитам, и их оценочная стоимость значительно превышает балансовую стоимость;

многочисленные споры между налогоплательщиками и органами государственных доходов в связи с непризнанием в бухучете зданий и сооружений основными средствами или инвестициями в недвижимость, а также по вопросу определения объектов обложения.

В соответствии с действующим Бюджетным Кодексом Республики Казахстан налоговые поступления на недвижимость относятся к налогам, формирующим местные бюджеты, которые входят в состав налогов на собственность. **Налоги на собственность включают:**

налог на имущество юридических лиц и индивидуальных предпринимателей;

налог на имущество физических лиц;

земельный налог с физических лиц на земли сельскохозяйственного назначения;

земельный налог с физических лиц на земли населенных пунктов;

земельный налог, за исключением земельного налога с физических лиц на земли населенных пунктов;

налог на транспортные средства с юридических лиц;

налог на транспортные средства с физических лиц;

единый земельный налог.

Порядок поступлений в местные бюджеты Казахстана отражены в таблице 1.

Анализ налоговых поступлений от недвижимости и земельного налога показал, что доля налоговых поступлений в местный бюджет составляет всего 12,9% или 225 871 592 тыс. тенге.

В структуре этих налоговых поступлений большая часть 88,8% занимает налог на имущество юридических лиц и индивидуальных предпринимателей. Население платит значительно меньше всего 4,4%. Земельный налог с физических лиц на земли населенных пунктов составляет 1 974 251 тыс. тенге, а

за исключением земельного налога с физических лиц на земли населенных пунктов приходится 13 280 884 тыс. тенге (таблица 2).

Таблица 1

Доля налоговых поступлений на имущество и земельный налог в структуре местных доходов Республики Казахстан за 2016 год, тыс. тенге[6]

Наименование платежей	Всего	Удельный вес, %
Налоговые поступления	1 747 376 050	100
Налоги на собственность	273 694 565	15.7
в том числе налоги на имущество и земельный налог	225 871 592	12.9

Таблица 2

Соотношение структуры налоговых поступлений на имущество и земельный налог за 2016 год, тыс. тенге [6]

Наименование платежей	Всего	Удельный вес, %
Налоги на имущество и земельный налог	225 871 592	100
В том числе:		
налог на имущество юридических лиц и индивидуальных предпринимателей	200 684 626	88.8
налог на имущество физических лиц	9 931 831	4.4
земельный налог с физических лиц на земли населенных пунктов	1 974 251	0.9
земельный налог, за исключением земельного налога с физических лиц на земли населенных пунктов	13 280 884	5.9

Динамика налоговых поступлений на имущество и земельный налог показала, что налоговые поступления имеют динамику роста (с 10.1% в 2005г. до 12,9 % в 2016 г.). Поступления по налогу на имущество и земельный налог в 2005 году составили 44 175 млн. тенге, 2016 г.- 225 872 млн. тенге. Рост налоговых поступлений по данному налогу составил в 2010 г. по сравнению 2005 г.- 175%, в 2015 г. по сравнению с 2016 г.-99%(таблица 3).

Основная причина роста налога на имущество обусловлена тем, что в целом увеличивается налогооблагаемая база. Соответственно наблюдается увеличение начисленных сумм текущих платежей за 2010 год по сравнению с аналогичным периодом за 2005 года на 77 210 млн. тенге. Рост поступлений налога на имущество в 2010 году обусловлен за счет увеличения оценочной стоимости объектов налогообложения по данным Центра недвижимости.

Таблица 3

Динамика налоговых поступлений в местные бюджеты за 2005-2016 год[6]

Наименование платежей	2005	%	2010	%	2015	%	2016	%
Налоговые поступления	436 401 852	100	850 526 030	100	1 550 987 795	100	1 747 376 050	100
Налоги на собственность	51 602 075	11.8	148 407 875	17.4	267 029 935	17.2	267 029 935	15.3
В том числе налоги на имущество и земельный налог	44 174 767	10.1	121 384 446	14.3	223 919 337	14.4	225 871 592	12.9

На практике оценочная стоимость, определяемая в целях налогообложения, зачастую отличается от рыночной стоимости и стоимости определяемой отчетами об оценке банками второго уровня при оформлении залогового имущества. Часто банками принимается информация об оценочной стоимости только от определенных оценочных организаций.

Предлагается провести более детальный анализ текущей ситуации и произвести соответствующие расчеты налоговой нагрузки для налогоплательщиков и предполагаемого объема поступлений в бюджет, а также расчет наиболее эффективной и справедливой ставки налога.

Литература:

1. Лукашова И. В. Сравнительный анализ налога на жилую недвижимость в новых странах Восточной Европы и России. С1-11. Интернет-журнал «НАУКОВЕДЕНИЕ» Том 8, №2 (март - апрель 2016). URL: <http://naukovedenie.ru>
2. Салин В. Н., Прасолов В. Н. Информационные основы статистического мониторинга поимущественного налогообложения жилой и нежилой недвижимости.// Экономика. Налоги. Право. 1-17. С. 110-116

3. Кодекс Республики Казахстан. О налогах и других обязательных платежах в бюджет (Налоговый кодекс) (с изменениями и дополнениями по состоянию на 11.07.2017 г.). URL: <http://online.zakon.kz>
4. Бюджетный кодекс Республики Казахстан от 4 декабря 2008 года № 95-IV (с изменениями и дополнениями по состоянию на 11.07.2017 г. URL: <http://online.zakon.kz>
5. Протокол Заседания Рабочей группы при ДГД по г. Алматы Комитета государственных доходов Министерства финансов Республики Казахстан от 3 марта 2016 года № 1 «Касательно обсуждения предложений в объединенный Налоговый и Таможенный Кодекс». URL: <https://articlekz.com>
6. Динамика поступлений налогов и платежей в государственный бюджет// Комитет Государственных Доходов Министерства финансов Республики Казахстан URL:<http://kgd.gov.kz>

Научный руководитель:

кандидат экономических наук Гаркушина Валентина Васильевна.

**Григорета Король, Тетяна Акімова, Вікторія Савенкова
(Дніпро, Україна)**

ІНФОРМАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВНУТРІШНЬОГОСПОДАРСЬКОГО КОНТРОЛЮ

Підвищення ефективності управління суб'єктами господарювання є основним завданням системи менеджменту підприємств. Виконання такого завдання можливе лише за реалізації усіх основних функцій та підфункцій менеджменту. Однією з основних функцій менеджменту є контроль. Контроль діяльності суб'єктів господарювання реалізується через такі підфункції менеджменту як: облік, перевірка та аналіз. Один з видів контролю – внутрішньогосподарський контроль, є невід'ємною складовою успішної діяльності підприємств. Однак без належного інформаційного забезпечення як складової підфункції менеджменту – обліку, реалізація внутрішньогосподарського контролю діяльності підприємств не можлива. Отже, це зумовлює потребу у формуванні інформаційного забезпечення внутрішньогосподарського контролю на підприємстві. Розробка методології інформаційного забезпечення внутрішньогосподарського контролю на підприємстві полягає у визначенні теоретичних засад інформаційного забезпечення внутрішньогосподарського контролю та розробці методичного підходу до формування такого інформаційного забезпечення.

Усвідомлення теоретичних засад інформаційного забезпечення внутрішньогосподарського контролю на підприємстві здійснено у попередніх дослідженнях [1]. Після цього необхідно приділити увагу розробці методичного підходу до формування інформаційного забезпечення внутрішньогосподарського контролю на підприємстві.

Питанням внутрішньогосподарського контролю діяльності підприємств та інформаційного забезпечення різних об'єктів присвячено багато наукових праць, але розробці методичного підходу до формування саме інформаційного забезпечення безпосередньо внутрішньогосподарського контролю на підприємстві не приділено достатньої уваги, що обумовлює актуальність такої задачі.

Метою даної роботи є підвищення ефективності системи управління підприємством шляхом розробки методичного підходу до формування інформаційного забезпечення його внутрішньогосподарського контролю.

Побудова методичного підходу до формування інформаційного забезпечення внутрішньогосподарського контролю на підприємстві повинна ґрунтуватись на меті та завданнях такого інформаційного забезпечення.

Мета інформаційного забезпечення внутрішньогосподарського контролю полягає у наданні якісної контрольної інформації суб'єктам внутрішньогосподарського контролю для ефективного виконання ними контрольних функцій [1]. До завдань інформаційного забезпечення внутрішньогосподарського контролю можна віднести [1]:

1) забезпечення виконання інформаційних потреб та вимог суб'єктів внутрішньогосподарського контролю до контрольної інформації щодо її якості, змістовності й кількості;

2) своєчасні формування і передача контрольної інформації суб'єктам внутрішньогосподарського контролю;

3) забезпечення використання однакових методів підготовки (накопичення, відбору, обробки) та передачі контрольної інформації кожним із суб'єктів інформаційного забезпечення внутрішньогосподарського контролю;

4) встановлення раціональних зв'язків між структурними підрозділами та посадовими особами для здійснення внутрішньогосподарського контролю суб'єкта господарювання.

Виходячи з указаних завдань інформаційного забезпечення внутрішньогосподарського контролю запропонований методичний підхід до формування інформаційного забезпечення внутрішньогосподарського контролю на підприємстві складається з етапів, наведених на рис. 1.

Рис. 1 – Запропонований методичний підхід до формування інформаційного забезпечення внутрішньогосподарського контролю на підприємстві

Як видно з рис. 1, для реалізації запропонованого підходу на першому етапі необхідно в умовах підприємства визначити суб'єктів внутрішньогосподарського контролю та його інформаційного забезпечення.

З метою виявлення в умовах конкретного підприємства суб'єктів внутрішньогосподарського контролю та його інформаційного забезпечення на першому етапі запропонованого методичного підходу необхідно дослідити виробничу структуру підприємства та його організаційну структуру управління й здійснити аналіз положень про роботу структурних підрозділів підприємства та посадових інструкцій посадових осіб. На цій основі складаються переліки структурних підрозділів та посадових осіб, які мають здійснювати внутрішньогосподарський контроль на підприємстві та його інформаційне забезпечення. До таких суб'єктів можна віднести: наглядову раду, ревізійну комісію, інвентаризаційну комісію, службу безпеки, вищих менеджерів компанії, керівників всіх функціональних підрозділів компанії (голового бухгалтера, головного енергетика, начальників відділів збуту, постачання, планового-економічного, кадрів, технічного контролю та ін.), контролери, ревізори, економісти, бухгалтери, технологи і т.ін.) [2, с. 58; 3, с. 16].

На другому етапі методичного підходу (див. рис. 1) передбачено визначення інформаційних потреб та вимог суб'єктів внутрішньогосподарського контролю. Для цього визначаються завдання з контролю цих суб'єктів, на основі чого формується перелік інформаційних потреб та вимог кожного суб'єкта внутрішньогосподарського контролю.

На третьому етапі запропонованого методичного підходу визначається склад контрольної інформації. Для виконання контрольних завдань суб'єктами внутрішньогосподарського контролю необхідна нормативна, технічна, планова, фактична (звітна) та інша інформація про усі об'єкти внутрішньогосподарського контролю. При цьому склад такої інформації різниться в залежності від змісту, рівня контролю та інших факторів.

На наступному (четвертому) етапі методичного підходу до інформаційного забезпечення внутрішньогосподарського контролю, що пропонується, слід визначити джерела потрібної контрольної інформації. Такими джерелами є документи, що містять певну інформацію, необхідну для здійснення суб'єктами внутрішньогосподарського контролю своїх контрольних функцій. Документи та їх конкретні реквізити визначаються окремо для кожної складової контрольної інформації. Після цього складається перелік таких документів.

На п'ятому етапі запропонованого підходу конкретизуються структурні підрозділи та посадові особи суб'єкта господарювання, які здійснюють інформаційне забезпечення внутрішньогосподарського контролю, відповідно до їх можливостей формування затребуваної контрольної інформації за допомогою визначених на попередньому етапі методичного підходу документів. Для цього аналізується графік документообігу підприємства, що дозволяє виявити такі структурні підрозділи та посадові особи, що задіяні в інформаційному забезпеченні внутрішньогосподарського контролю на усіх рівнях контролю.

На шостому етапі запропонованого методичного підходу (див. рис. 1) доцільно встановити раціональні комунікаційні зв'язки між структурними підрозділами та посадовими особами суб'єкта господарювання з метою оптимізації руху контрольної інформації.

Використання запропонованого методичного підходу дозволить сформулювати інформаційне забезпечення внутрішньогосподарського контролю на підприємстві, що надасть можливості підвищити ефективність управління його діяльністю.

Перспективою подальших досліджень є розробка та реалізація конкретних кроків кожного етапу запропонованого методичного підходу.

Література:

1. Король Г.О. Теоретичні засади інформаційного забезпечення внутрішньогосподарського контролю на підприємстві [Електронний ресурс] / Г.О. Король, Т.В. Акімова // Ефективна економіка. – 2016. – №11. – Режим доступу: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=5285>.
2. Зубчик С.М. Внутрішньогосподарський контроль на підприємствах: організація та методика: дис.... кандидата екон. наук: спец. 08.00.09 «Бухгалтерський облік, аналіз та аудит» / Зубчик Світлана Миколаївна; Луцький Нац. техн. ун-т. – Львів, 2016. – 318 с.
3. Виговська Н.Г. Розвиток системи фінансового контролю в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня док. екон. наук: спец. 08.00.08 «Гроші, фінанси і кредит» / Виговська Наталія Георгіївна; Нац. наук. центр «Ін-т аграрної економіки» УААН. – Київ, 2010. – 32 с.

Дмитро Моторний
(Ірпінь, Україна)

БІЗНЕС-ЯНГОЛИ ЯК ДЖЕРЕЛО ФІНАНСУВАННЯ ІННОВАЦІЙНИХ БІЗНЕС-ПРОЕКТІВ

Будь-який інвестиційний проект проходить 5 стадій розвитку: посів, старт-ап, раннє зростання, розширення, вихід. Банки і венчурні фонди готові допомогти компаніям, коли вони знаходяться на другому, третьому або четвертому етапі. Але в основному труднощі у підприємця виникають на першому етапі розвитку бізнесу. Саме на етапі "посіву" надають допомогу приватні інвестори або так звані бізнес-янгели. Головна відмінність бізнес-янгелів від інших джерел інвестування бізнесу в тому, що вони готові інвестувати кошти в ідею і людей.

Бізнес-янгел – приватний інвестор, який вкладає гроші в інноваційні проекти на ранніх етапах розвитку бізнесу в обмін на повернення вкладень і частку в капіталі. Разом з венчурними капіталістами бізнес-ангели складають клас інвесторів венчурного бізнесу, які не позичають гроші, як банк (боргове фінансування), а надають гроші, зв'язки та досвід в обмін на частку акцій в новій компанії (часткове фінансування) [2, с. 49]. Інвестиційна діяльність бізнес-ангелів пов'язана з високим рівнем інвестиційного ризику.

Сума, яку бізнес-янгел вкладає в один проект, коливається від \$ 20 тис. до декількох мільйонів. Але оскільки вона становить лише невелику частку його доходів (рідко вкладають в проект більше 5% власних грошей), то бізнес-янгел нерідко береться за втілення досить ризикованих ідей. Правда, і просить бізнес-янгел за це чимало. В обмін на інвестиції бізнес-янгели вимагають значної частки в капіталі компанії-розробника – від 25 до 75%, але запити бізнес-янгела можуть доходити і до 90%. Те, що українським підприємцям не світить європейське співвідношення часток (там бізнес-янгел одержує не контрольний пакет – від 25% до 49% акцій) підтверджують і самі бізнес-янгели. Українські бізнес-янгели готові ризикувати своїми грошима в обмін на 80-90% акцій, обґрунтовуючи це тим, що більше 40% проектів закінчуються повною або частковою втратою вкладених грошей. В Україні з урахуванням нерозвиненості інфраструктури та більш високих ризиків, частка втрати капіталу значно вище європейських показників.

Кількість активних бізнес-янгелів в Європі оцінюється експертами в 125 тис. осіб. Кількість же потенційних, «незайманих» бізнес-янгелів перевищує цей показник в 10 разів. У США близько 80% проектів на стадії старт-апу фінансується саме бізнес-янгелами. У Великобританії близько 18 тис. бізнес-янгелів вкладають близько 500 млн фунтів в 3,5 тис. підприємств [1].

Невелике, але зростаюче число бізнес-янгелів утворюють мережі, або групи, щоб спільно брати участь в пошуку об'єктів інвестицій і для об'єднання капіталів. Асоціації бізнес-янгелів беруть на себе також і деякі зобов'язання щодо подальшої координації бізнес-проектів, а при певних умовах навіть беруть участь і в їх управлінні [3]. Хоча в мережі бізнес-янгелів серйозна, ґрунтовна, остаточна експертиза проектів не проводиться, і асоціація перебирає ризики за результат. Цим займаються вже ініціатор бізнес-проекту і сам бізнес-янгел.

Бізнес-ангели зазвичай ведуть кілька проектів. Сьогодні у світі існують мережі бізнес-ангелів (вони особливо розвинені в США). На відміну від венчурних фондів, бізнес-ангели, як правило, вкладають свої гроші. В обмін на фінансування бізнес-ангел отримує значну частку в компанії.

Основні принципи відбору проекту бізнес-ангелом наступні:

– бізнес-ангелу повинні бути запропоновані не тільки ідея, але і програма її втілення, що складається з чітких і реальних кроків;

- бізнес-ангел повинен чітко уявляти свій "вихід" з проекту;
- бізнес-ангельські інвестиції - інвестиції в команду.

Процес відбору проектів бізнес-ангелами складається з двох послідовних стадій: аналіз потоку конкурентних проектів і ретельне вивчення проекту.

Фаза відбору проектів пов'язана з аналізом описів проектів, які надійшли на розгляд інвестору, а також із загального інформаційного потоку, джерелами якого є преса, Інтернет, реклама, виставки та венчурні ярмарки, бази даних асоціацій венчурного інвестування, інформація про розробки в науковому секторі, особисті контакти.

Процедура аналізу проекту займає невеликий час і спирається значною мірою на особистий досвід, інтуїцію, вироблене перше враження. За різними оцінками на цьому етапі відкидається 50-80% проектів. Найбільш важливими є питання, пов'язані з конкурентоспроможністю продукту, реальними передумовами отримання прибутку, поверненням інвестицій.

Процес ретельного вивчення проекту може займати значний час, до декількох місяців. Розглядаються такі аспекти:

- бізнес і перспективи зростання вартості компанії;
- ризики;
- перспективи проекту з фінансової точки зору;
- перспективи бізнесу, ринок і конкурентне середовище;
- здатність заявників проекту ефективно управляти бізнесом;
- бізнес-модель, механізм генерації прибутку і ринковий ризик;
- стан інтелектуальної власності та наявних активів.

Під час ретельного вивчення проекту між інвестором і підприємцем відбувається інтенсивне спілкування, в ході якого останній повинен продемонструвати повне володіння усіма питаннями, пов'язаними з проектом; обговорюються продукція, ринок, перспективи, команда; питання інтелектуальної власності; виробництва, умов інвестування та фінансових показників формується компанії. Проводяться виїзди для огляду обладнання, лабораторії або дослідних зразків.

Представлення проекту здійснюється в різних формах, таких як резюме, бізнес-пропозицію, презентація, усна бесіда.

Резюме проекту, як правило, являє собою невеликий документ (одна-дві сторінки) відображає суть інвестиційного проекту.

Типова структура бізнес-пропозиції включає: опис проекту; інвестиційна пропозиція; склад команди; опис продукту або послуги, ринку, виробництва; наявні активи, включаючи інтелектуальну власність; бізнес-модель; план робіт після отримання інвестицій. Найбільш важлива частина бізнес-пропозиції - ціннісне пропозицію бізнес-моделі.

У бізнес-пропозиція часто включається резюме проекту, а також інша корисна інформація. Склад документа і форма подання інформації можуть коригуватися в залежності від вимог конкретних мереж бізнес-ангелів. У більшості випадків обсяг документа не повинен перевищувати 15 сторінок.

Часто для представлення бізнес-пропозиції використовується формат презентації або структура каталогу виставок або форумів.

Важливу роль відіграє усне представлення, коли суть проекту викладається протягом декількох хвилин. Вважається, що підприємець повинен бути завжди готовий викласти свою пропозицію. Відомі принципи "одного речення" (виклад бізнес-ідеї у форматі одного речення) і "принцип спілкування в ліфті" (підприємець "ловить" інвестора в ліфті і викладає проект за час, поки піднімається на потрібний інвестору поверх). Такі ситуації говорять про необхідність серйозного опрацювання бізнес-пропозиції та підготовки різних форматів його подання.

Згідно зарубіжним дослідженням, кожен п'ятий бізнес-янгел в світі є мільонером. Зазвичай бізнес-янгели прагнуть максимально збільшити вартість компанії і після закінчення обумовленого терміну продати свою частку в ній. При цьому отриманий бізнес-янгелом прибуток багаторазово перевищує початкові вкладення. У 80% випадків бізнес-янгели активно беруть участь в управлінні таким підприємством, привносячи в нього додану вартість – власний бізнес-досвід і зв'язки. Багато з бізнес-янгелів отримують задоволення від керівництва запущеним з нуля проектом. Один раз відчувши смак подібного заробітку, бізнес-янгел рідко змінює сферу діяльності. Мета бізнес-янгела – максимально збільшити вартість виробленої компанії і після закінчення обумовленого терміну (зазвичай він становить від трьох до семи років) продати свою частку, щоб зайнятися таким, що мають потребу в янгельських інвестицій, проектом.

На сьогоднішній день можна виділити 5 факторів, які перешкоджають подальшому збільшенню кількості активних бізнес-ангелів:

- недостатнє інформаційне забезпечення; консервативність приватних інвесторів;
- недовлік якісних об'єктів для інвестицій;
- непередбачуваність можливостей виходу з проекту бізнес-ангела;
- недосконалість законодавства в частині захисту прав міноритарних акціонерів.

Незважаючи на перераховані складності, бізнес-янгельство в Україні продовжує розвиватися. Збільшення кількості бізнес-янгелів сприятиме зростанню добробуту населення країни, підйому економіки країни в цілому, збільшення кількості розроблених інноваційних ідей, вирішення проблем глобалізації.

Таким чином, бізнес-янгели можуть стати ще одним, поруч з венчурними фондами, важелем розвитку такої необхідної для України інноваційної економіки.

Література:

1. Бізнес-янгели як джерело фінансування старт-апів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.progressive-management.com.ua/glossary-management/146-biznes-angel-business-angels>
2. Малойван В. В. Інвестування бізнес-ангелами інноваційних проектів в Україні / В. В. Малойван // Право та інноваційне суспільство: електрон. наук. вид. – 2015. – № 1 (4)
3. Офіційний сайт Асоціації приватних інвесторів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.uaban.org/about.html>

Науковий керівник:

старший викладач кафедри економіки підприємства, Митяй Світлана Анатоліївна.

Назарій Огороднік
(Ірпінь, Україна)

РОЗВИТОК МАЛОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В УКРАЇНІ

Мале підприємництво є основою ринкової економіки. Воно має здатність створювати конкурентне середовище, тим самим допомагаючи економіці розвиватися і підштовхуючи виробників підвищувати якість товарів і послуг. Через недосконалу політику держави щодо малих підприємств виникає ряд проблем з розвитку економіки країни взагалі. Отже, дана проблема є актуальною.

Найбільш ефективним з точки зору економіки є розвиток малого підприємства. Саме воно є фундаментом економіки. Згідно зі ст. 63 Господарського кодексу України, підприємство у якого середньооблікова чисельність працюючих за звітний рік менше 50 осіб, а обсяг валового доходу від реалізації продукції за цей період не перевищує суми, еквівалентної 500 000 євро за середньорічним курсом Національного банку України щодо гривні називається малим [1].

Мале підприємство здатно вирішувати багато соціально-економічних проблем: зменшувати рівень безробіття, боротися з інфляцією, формувати активне конкурентне середовище. Даному сектору потрібна підтримка від держави, тому що в процесі свого розвитку виникає безліч проблем, таких як корупція, відсутність схем фінансування та мотивів до підприємницької діяльності. Високорозвинені країни своїм прикладом показують, що незначна підтримка малого підприємництва здатна привести до відчутного економічного зростання.

Ефективним та дієвим виходом із економічної кризи є кредитування малого підприємства. Але внаслідок кризи в банків виникла проблема внаслідок якої відбулося зростання відсоткових ставок [2].

Підприємства малого та середнього бізнесу багато в чому підвищують життєздатність великих, їх конкурентоспроможність. Висока рентабельність великого виробництва зумовлюється масовістю випусків продукції та стабільністю асортименту виробів. Разом з тим прискорення науково-технічного прогресу різко скорочує ці можливості: необхідно постійно вносити корективи в техніко-економічні параметри продукції, реагуючи на зміни ринку. Зберегти свої переваги і пристосуватися до нових вимог гігантам складальних виробництв допомагають підприємства малого та середнього бізнесу, які оперативно приводять асортимент комплектуючих виробів у відповідність з досягненнями науки і техніки. Причому кількість таких підприємств повинна перевищувати безпосередні потреби складальних виробництв, оскільки тільки на подібній основі існуватиме повноцінна конкуренція. Це одна з основних передумов успішної взаємодії малих, середніх та великих підприємств. На жаль, у нашій економіці такого взаємозв'язку немає. Все це свідчить про те, що розвиток економіки без зміщення акценту в бік підприємств бізнесу неможливий.

Більшість малих підприємств України зосереджено у сфері оптової та роздрібною торгівлі (32 %) та операціями з нерухомістю (23 %). Зростання питомої ваги саме цих галузей свідчить про непродуктивність розвитку структури малого бізнесу в економіці країни. Оскільки екстенсивні чинники розвитку малого підприємництва (приватизація, освоєння вільних виробничих потужностей) значною мірою вичерпано, і за збереження існуючих умов уповільнення темпів приросту малих підприємств продовжиться. За даними статистичної звітності, у 2017 р. у середньому по Україні середньомісячна заробітна плата одного найманого працівника малого підприємства становила 6659 грн. проти 4895 грн. у 2016 р. У регіональному розрізі найсприятливішими з точки зору матеріального стимулювання працівників є м. Київ - (11010 грн.) Найгірша ситуація у Тернопільській (5151 грн.), Волинській (5513 грн.), Чернівецька (5136 грн.) областях [3].

За даними Держстату України, протягом 2014-2016 рр. чисельність малих підприємств зменшилась на 12,89 % (або на 10793 в абсолютному виразі).

На законодавчому рівні визначено досить багато напрямків, за якими держава може допомагати малому бізнесу, але, на нашу думку, держава повинна охоплювати:

– подолання адміністративних перешкод у сфері підприємництва;

– фінансову підтримку, через надання позик, страхування інвестицій, створення спеціалізованих установ, франчайзинг та ін.
– адміністрування;
– розмежування галузей за рівнем їхньої значущості для економіки та надання допомоги в першу чергу тим галузям, які відіграють провідну роль у розвитку економіки.

Значний внесок у становлення та розвиток малого підприємництва в Україні робить міжнародна підтримка. Вона значно доповнює та компенсує заходи державної підтримки, особливо фінансової. Переважно сучасні програми допомоги складаються з таких головних напрямків: фінансового - виділення кредитів, грантів; інформаційно-консультативного консультування з різних питань ведення бізнесу та надання необхідної ділової інформації; навчального - навчання підприємців основ ринкового господарства, методів міжнародної бухгалтерії, тощо.

Сьогодні в Україні діє кілька кредитних ліній. Умови позичання коштів є досить подібними: вони є однаковими щодо вимог застави і бізнес-планів та різняться за процентами і розмірами кредитів. Проте, зважаючи на умови міжнародного фінансування, зовсім небагато вітчизняних МП може скористатися їхніми кредитами. Фонди фінансування є дуже обмеженими, більшість МП не мають змоги забезпечити цінну заставу та виконати інші вимоги кредиторів.

Інвестиції міжнародних фондів у розвиток українського малого підприємництва у 3-7 разів менші, ніж у країнах Центральної та Східної Європи. Така ситуація зумовлена високим ступенем інвестиційного ризику в країні. За рівнем свободи бізнесу Україна має один із найнижчих рейтингів серед країн Європи.

Інформаційно-консультаційна підтримка та навчальний напрямок представлені бізнес-центрами та бізнес-інкубаторами, які консультують МП з питань оподаткування, маркетингу, допомагають у пошуку джерел фінансування, партнерів за кордоном, підготовки бізнес-планів. Найвідоміші з них - Міжнародна Фінансова Корпорація, проект Нью-бізнес, Міжнародний корпус експертів-добровольців, Агентство з розвитку підприємництва за програмою TACIS та інші.

Міжнародна підтримка малого підприємництва в Україні є вагомим чинником зростання приватного сектору в країні, утвердження засад ринкового господарства та свободи підприємництва. Звичайно, що за наявних обсягів ще не усі малі підприємства можуть її отримати.

Однак важливим є те, що з кожним роком обсяги міжнародної допомоги зростають, що виявляється у появі нових бізнес-центрів та розширенні кредитних ліній.

Мале підприємництво в нашій країні має потенціал досягти рівня високорозвинених країн і стати потужним рушієм економічного і соціального розвитку держави. Для цього необхідно знайти консенсус між владою та бізнесом. На нашу думку, потрібно: спростити реєстрацію, стимулювати розвиток малого підприємництва, впровадити інвестиційні та фінансово-кредитні механізми підтримки, зменшити податкову навантаження на малий бізнес. Також необхідне негайне впровадження виваженої регуляторної політики усунення бар'єрів з якими стикаються малі підприємства що надасть можливість подальшого розвитку малого підприємництва як невід'ємного сегменту ринкової економіки.

Література:

1. Малайбизнес: кредитование малого бизнеса [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kreditbusiness.ru>
2. Облік та оподаткування підприємств малого бізнесу: навчальний посібник / Дробязко С.І., Козир Т.М., Холод С.Б.; За заг. ред. П.Й. Атамаса. – К.: ЦУЛ, 2012. – 416 с.
3. Державна служба статистики в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2017/gdn/reg_zp_m/reg_zpm17_u.htm

Науковий керівник:
старший викладач Митяй С.А.

Едуард Сліпородський
(Ірпінь, Україна)

КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ ЗМІСТ МАРКЕТИНГОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА

Сучасний стан розвитку економіки України вимагає налаштування економічних зв'язків до сучасних умов ведення бізнесу. У зв'язку з збільшенням конкуренції на ринку потреби підприємств у достовірній інформації постійно зростає. Незважаючи на наукові відкриття, як свідчить практика, багато вітчизняних підприємств мало уваги приділяють проведенню маркетингових досліджень через ряд причин, наприклад, фінансових. Однак міжнародна практика показує не тільки важливість їх проведення, але і необхідність застосування такого інструменту у багатьох галузях економіки.

Питаннями вивчення маркетингових досліджень присвячені праці як вітчизняних так і зарубіжних науковців, зокрема: Армстронга Г., Асселя Г., Войчака А., Герасимчука В., Герчикової І., Котляра Ф., Старостіної А. та інші.

У процесі ведення господарської діяльності менеджери потребують різнобічної інформації, яка надасть можливість знизити рівень ризику і небезпеки для підприємства, буде дієвим інструментом для формування ефективної маркетингової стратегії. Таку необхідну інформацію воно може отримати за результатами проведення маркетингового дослідження. Роль маркетингових досліджень полягає в оцінці потреб, запитів і попиту споживачів, що допомагає створенню програми їх задоволення, ідентифікації та визначення як проблем, так і можливостей підприємства здійснити та оцінити свою маркетингову діяльність. Сутність маркетингових досліджень згідно міжнародного кодексу Е80МАК наступна: маркетингові дослідження (МД) — систематичний збір і об'єктивний запис, класифікація, аналіз і презентація даних щодо поведінки, потреб, відносин, вражень, мотивацій окремих осіб та організацій в контексті їх економічної, політичної, суспільної та повсякденної діяльності, що проводиться з певної проблеми та носить комплексний характер [3]. З точки зору взаємовідносин замовника і виконавця, маркетингові дослідження – це послуга, що пропонується однією стороною іншій, в результаті якої створюється цінність для клієнта у вигляді інформації і забезпечуються певні переваги для нього за рахунок володіння і користування цією інформацією. Ця послуга може надаватися зовнішнім виконавцем або внутрішнім виконавцем [2]. Роль маркетингових досліджень полягає в об'єктивній оцінці маркетингових ситуацій, що дозволяє створити ефективну програму маркетингу підприємства. Структура інформаційного забезпечення процесу прийняття маркетингових рішень (тобто перелік інформаційних потреб маркетингового менеджера, які мають бути задоволені) визначається специфікою, складом і складністю маркетингового середовища фірми і, в свою чергу, визначає основні напрямки маркетингових досліджень. Інформація, отримана в ході маркетингових досліджень дає можливість розробити ефективні маркетингові заходи для завоювання чи утримання вже існуючих ринкових позицій. Розробка ринкової стратегії є важливим напрямом маркетингової діяльності суб'єктів господарювання, орієнтованої на визначення потреб споживачів та рентабельності виробництва з точки зору витрат виробництва і збуту, цін та прибутку. Ринковий фактор виступає визначальним показником масштабів та напрямів їхньої маркетингової діяльності. Концепція традиційного маркетингу передбачає, що запорукою досягнення цілей підприємства є визначення потреб споживачів, реальної купівельної спроможності покупців і адаптацію до них виробництва ефективнішими, порівняно з конкурентами методами [2].

Для кращого задоволення потреб своїх споживачів, підприємство може обрати певну концепцію маркетингу яка відповідає етапу становлення сучасного маркетингу. Виділяють декілька альтернативних концепцій маркетингу на підприємстві. Концепція вдосконалення виробництва стверджує, що споживачі надають перевагу широко розповсюдженим та доступним за ціною товарам. Управління підприємством, яке орієнтується на дану концепцію, зосереджується на вдосконаленні виробництва та підвищенні системи розподілу товару [1]. Застосування даної концепції доцільне у двох ситуаціях: якщо існує високий попит на ці товари та покупці виявляють до них інтерес; а також коли собівартість надто висока і її можна зменшити за рахунок підвищення продуктивності праці.

Концепція вдосконалення товару передбачає, що споживачі віддають перевагу товарам із найвищою якістю та надійними експлуатаційними характеристиками, отже, підприємство має зосередити свої зусилля на постійному вдосконаленні товару. Тому, приділяючи увагу насамперед якості товарів підприємство-виробник має на увазі, що споживачі зацікавлені у придбанні цих товарів, знають про наявність виробів конкурентів і роблять свій вибір, орієнтуючись на високу якість і погоджуючись платити за неї вищу ціну. Концепція інтенсифікації комерційних зусиль стверджує, що споживачі не купуватимуть товари в достатній кількості, якщо відсутні значні зусилля у сфері збуту товарів [1]. Підприємства, орієнтовані на дану концепцію, керуються тим, що споживачі переважно не мають явного наміру придбати їхні товари і тому треба вживати активних, інколи і агресивних зусиль з активізації продажу. На практиці реалізують цю концепцію нав'язуючи покупку споживачеві, причому продавець намагається за будь-яких умов підписати угоду та здійснити продаж, а задоволення потреб споживача є для нього другорядною справою.

Концепція традиційного маркетингу передбачає, що запорукою досягнення цілей підприємства є визначення потреб споживачів, реальної купівельної спроможності покупців і адаптацію до них виробництва ефективнішими, порівняно з конкурентами методами [2]. Запроваджуючи цю концепцію, підприємство орієнтується передусім на задоволення потреб певної групи споживачів, для чого постійно проводиться дослідження ринку, аналіз і контроль маркетингової діяльності. Аналізуючи концепцію традиційного маркетингу можна зробити висновок, що вона є більш досконалішою ніж концепції: вдосконалення виробництва; вдосконалення товару та інтенсифікації комерційних зусиль. Це пов'язано з тим, що об'єктом цих трьох концепцій є товар підприємства, який активно нав'язують споживачеві. Концепція ж традиційного маркетингу пропонує «потреби цільової аудиторії» розглядати як об'єкт. Така концепція дасть впевненість підприємству в тому, що результати його діяльності щодо задоволення попиту населення на товарну продукцію призведуть до повторної покупки товарів і сформулюють позитивну думку серед покупців.

На сьогодні більш прогресивнішою стає концепція соціально-етичного маркетингу, сутність якої у визначенні потреб споживачів та їх задоволення, що є ефективнішим, ніж конкуренти, з врахуванням інтересів усіх членів суспільства. Обов'язковими умовами застосування цієї концепції є: необхідність постійно займатися пошуками нових товарів; більш повно задовольняти попит споживачів: готовність внести нововведення в товари у відповідності з інтересами покупців; наявність постійного контакту зі споживачами і піклування про задоволення їх потреб. Така концепція надасть можливість «завоювати»

довіру споживачів, що в подальшому вплине на збільшення прибутку підприємства та його конкурентоспроможність.

Концепція маркетингу взаємодії (маркетингу стосунків), основна ідея якої полягає в тому, що об'єктом управління маркетингу стає не сукупне рішення, а відносини з покупцями та іншими учасниками процесу купівлі-продажу [2] є також популярною у суб'єктів господарювання. Впровадження даної концепції обґрунтовується тим, що продукція все більше стає стандартизованою, а послуги – уніфікованими, а це призводить до формування повторних маркетингових рішень. Тому, як єдиний спосіб втримати у себе покупця – це індивідуалізація відносин з ним, що можливе лише на основі розвитку довгострокової взаємодії партнерів.

Отже, в міру ринкових відносин збільшується потреба установ у достовірній і адекватній інформації стосовно процесів, що відбуваються на тих чи інших ринках. Маючи високоякісну інформацію, можна отримати конкурентні переваги, зменшити рівень фінансового ризику, визначити ставлення споживачів, а також спостерігати за тенденціями які існують у зовнішньому середовищі, підвищувати ефективність своєї роботи. Концепції маркетингу є гнучким інструментом регулювання діяльності підприємств. На їх основі ведеться постійний пошук нових цільових ринків, нових споживачів, нових видів продукції, нових сфер використання традиційної продукції, вдосконалення організаційної структури.

Література:

1. Белєвцев М.І. Маркетинг: [Навчальний посібник] / М.І. Белєвцев, Л.М. Іваненко. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 325 с.
2. Гаркавенко С.С. Маркетинг: [Підручник] / С.С. Гаркавенко. – Київ: Лібра, 2002. – 712 с.
3. Решетілова Т.Б. Маркетингові дослідження: [Підручник] / Т. Б. Решетілова, С. М. Довгань. – Дніпропетровськ: НГУ, 2015. — 357 с.
4. ICC/ESOMAR: International Code on Market, Opinion and Social Research and Data Analytics [Електронний ресурс]: Режим доступу: https://www.esomar.org/uploads/public/knowledge-and-standards/codes-andguidelines/ICCESOMAR_Code_English_.pdf

Науковий керівник:

старший викладач, Митяй Світлана Анатоліївна.

Дмитро Солоний
(Ірпінь, Україна)

ІННОВАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА

Вітчизняне сільське господарство переживає інноваційну кризу, яка пов'язана з відсутністю необхідних умов для розвитку сільського господарства за рахунок освоєння науково-технічних досягнень.

Сільське господарство в Україні є однією з головних галузей, що формує валовий внутрішній продукт (ВВП). Ця галузь є дуже перспективною, тому його розвиток має ґрунтуватися на стійкій позитивній динаміці, забезпеченню ресурсною базою та передовими технологіями. За обсягом експорту продукції у сільському господарстві Україна знаходиться в лідерах серед країн світу, але цій перевазі ми завдячуємо чорноземам, що за сумарною площею дорівнюють території Великобританії. Чітко поставленні цілі та завдання формують стійке економічне зростання з перспективним розвитком інновацій та збільшення обсягів ВВП. Реалізація даної мети реальна лише за умов інтенсивного використання технологічно нового обладнання та інноваційних методів [2].

У літературних джерелах можна зустріти значну кількість наукових праць, присвячених дослідженню проблем інноваційного розвитку агропромислового виробництва України. Дану тематику досліджували зарубіжні та вітчизняні науковці: І. Шумпетер, С. Валдайцев, О. Длугопольський, М. Кизим, В. Пригожин, Б. Санто, Д. Черваньов, Н. Левченко, О. Дацій, А. Шумський. Незважаючи на велику кількість публікацій, багато питань залишаються відкритими, що вимагає подальших наукових пошуків та обґрунтованих пропозицій стосовно проблеми організації та управління інноваційною діяльністю та інноваційним розвитком агропромислового виробництва. Україна – це країна з потужним агропромисловим потенціалом та величезними перспективами розвитку сільського господарства. Вона володіє сприятливими кліматичними умовами та якісними земельними ресурсами, наявність яких свідчить про можливість ефективного розвитку сільськогосподарського виробництва. Але внаслідок технологічної відсталості та нерациональної організації реформованого за неоліберальною моделлю аграрного сектору сьогодні Україна не в змозі забезпечити своє населення доступною за ціною та достатньою за стандартними нормами харчовою продукцією. Проблема полягає в тому, що дуже низьким залишається рівень затребуваності результатів аграрної науки сільськогосподарським виробництвом, що закономірно призводить також до зниження якості її функціонування. Головна причина полягає в тому, що в Україні не сформувалися великі сільськогосподарські підприємства та не відбулася ринкова інтеграція фермерських господарств.

Слід звернути увагу на досвід Австралії, Канади чи США в аграрній сфері, де задіяні ІТ-технології. В Україні з інноваціями все набагато гірше, використання та залучення новітніх технологій складає лише 10-12 відсотків, що в суттєві рази менше, але ми рухаємося у потрібному напрямку. Так минулого року в Україні зібрано рекордний (64,2 млн.тон) урожай зернових, що створило заділ для настільки ж рекордного (41,6 млн.тон) експорту[1]. Налагоджено постачання продукції АПК на нові, в першу чергу азіатські ринки, питома вага яких, на противагу регіону СНД, зростає. Закладено основи для інституціональних трансформацій у частині управління профільною держвласністю.

Дослідивши аграрну сферу в Україні слід зазначити негативні чинники розвитку агропромислового виробництва, а саме [6]:

- катастрофічне падіння родючості ґрунтів та зростання їх ерозії;
- переважна збитковість агропромислового виробництва;
- незадовільний стан інвестиційної діяльності в аграрному секторі;
- дефіцит необхідної інвесторам комерційної, юридичної, ринкової інформації.
- Зниження конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств

Також за результатами досліджень, однієї із головних проблем політики в галузі агропромислового комплексу вважається система оподаткування для сільгоспвиробників. Уряд обкладає аграріїв податками замість того, щоб надавати підтримку. Крім того, протягом останніх років в Україні активно зменшився експорт, а на ринку переважали імпортні товари, що зокрема й спричинило кризу споживання вітчизняних продуктів. Зниження попиту призвело до знищення низки аграрних підприємств практично в усіх регіонах країни.

Залучення новітніх технологій в аграрну сферу є можливим. Так 10 червня 2016 року відбувся перший всеукраїнський форум, присвячений високим технологіям в агропромисловості - AgTech Forum 2016. На цьому форумі були представлені інноваційні розробки та перспективні можливості здійснення сільського господарства. Інженер компанії BITREKO Олександр Булавка представив інноваційну систему GPS-моніторингу, завдяки якій можливо досліджувати та спостерігати стан ґрунту за для надання йому відсутніх компонентів. У свою чергу, Христина Кузнєцова з *Datalab Agro* розповіла про систему «Електронне стадо» завдяки якій можливо збільшити обсяги продукції при мінімальних витратах[4]. Проект Stop Care від eFarmer запропонував ідею боротьби зі шкідниками. Сенс новаторства полягає у зйомці в ультрафіолетовому діапазоні, яке дозволяє відстежити розвиток популяцій шкідників на полях. Це надає можливість агровиробникам ділитися інформацією про виявлені патогенних організмів онлайн, що допомагає сусіднім господарствам зрозуміти, до яких проблем їм слід готуватися. В рамках проекту було розроблено мобільний додаток, за допомогою якого можна легко визначити вид шкідника або хвороби, а також пестициди, необхідні для боротьби з ними.

Інвестиції в технології можуть стати значною статтею витрат, особливо на перших порах. Але відмовляючись від їх застосування, агровиробник програє подвійно: спочатку через зайвих витрат, потім через втрати врожаю. Величина земельного банку не завжди є фактором, що забезпечує успіх. В кінцевому підсумку важлива не площа ділянки, а вміння використовувати наявні ресурси максимально ефективно.

Тенденцією майбутнього є не механізація, а роботизація: урожай збиратимуть не керовані людиною комбайни, а роботи без жодного втручання людини – перспективне майбутнє сільського господарства в Україні. Вже випробовується комерційний зразок робота зі збирання полуниці. Іспанія намагається повернути конкурентоздатність своїм цитрусовим, що була впала через дорогу робочу силу, теж за рахунок роботів – відповідні збиральні машини вже випробовуються.[3] Історично склалося так, що Україна забезпечувала сільськогосподарською продукцією не лише себе, а й інші держави, як європейські, так і республіки колишнього СРСР. Недарма нашу державу називали "житницею Європи". І це закономірно. Україну без перебільшення можна назвати аграрною державою. В сучасному аграрному секторі виникають складні виробничі відносини, порушення цілісності системи земельних відносин власності у процесі виробництва сільськогосподарської продукції, її розподілу, обміну та використання. Аграрний сектор потребує значних і термінових капіталовкладень, законного регламентування діяльності аграрного сектору та державної підтримки.

Дослідження показали, що Україна має велику перспективу розвитку та можливості в інновації, але ідеї та методи мають схвалюватися посадовцями. Також держава повинна фінансувати новаторство у сфері аграрного комплексу, адже сучасні витрати в майбутньому принесуть більше доходів та збільшення ВВП країни [5]. Приватизація державних підприємств надасть суттєві можливості розвитку сільського господарства, що дозволить максимально ефективно задіяти інновації у процесі виробництва. Сільське господарство – особлива галузь національної економіки, яка потребує обов'язкового вирішення проблем інноваційного забезпечення. Нині аграрний сектор економіки України постав перед системними викликами і необхідністю оновлення науково-інформаційної, технічної та технологічної бази на якісно нові. Українська аграрна наука має достатній потенціал, спроможний забезпечувати здійснення в аграрному секторі активної інноваційної політики.

Література:

1. «ТОП інноваційних ідей, які змінять сільське господарство України» Офіційний сайт газети «Сьогодні»: [<https://www.segodnya.ua/ukraine/789406.html>]. Режим доступу: www.segodnya.ua

2. «Технології, які роблять життя аграрників легше».Офіційний сайт компанії «Baker Tilly» [http://www.bakertilly.ua/ru/news/id1139] Режим доступу: www.bakertilly.ua
3. Інтерв'ю з експертом FAO українцем Андрієм Ярмак. Офіційний сайт журналу «Пропозиція» [http://propozitsiya.com/ua/yakym-bude-silske-gospodarstvo-cherez-10-rokiv] Режим доступу: propozitsiya.com
4. AgTechForum 2016Офіційний сайт «NINVenture»: [https://inventure.com.ua/news/ukraine/agtech-forum-2016-prognynye-innovacii-dlya-agrosektora-ukrainy] Режим доступу: https://inventure.com.ua
5. «Сільське господарство очима експертів»Офіційний сайт «SMART Farming» [https://smartfarming.ua/ru-blog/selskoe-hozyajstvo-glazami-ekspertov] Режим доступу: https://smartfarming.ua
6. Інноваційне забезпечення розвитку сільського господарства України: проблеми та перспективи / Ю.О. Лупуненко, М.Й.Малік, О.Г.Шпикалюк [та ін.]. – К.: ННЦ ІАЕ, 2014. -516 с.

Науковий керівник:
старший викладач Митяй С.А.

СЕКЦІЯ: ІСТОРІЯ

Vira Ilna
(Kyiv, Ukraine)

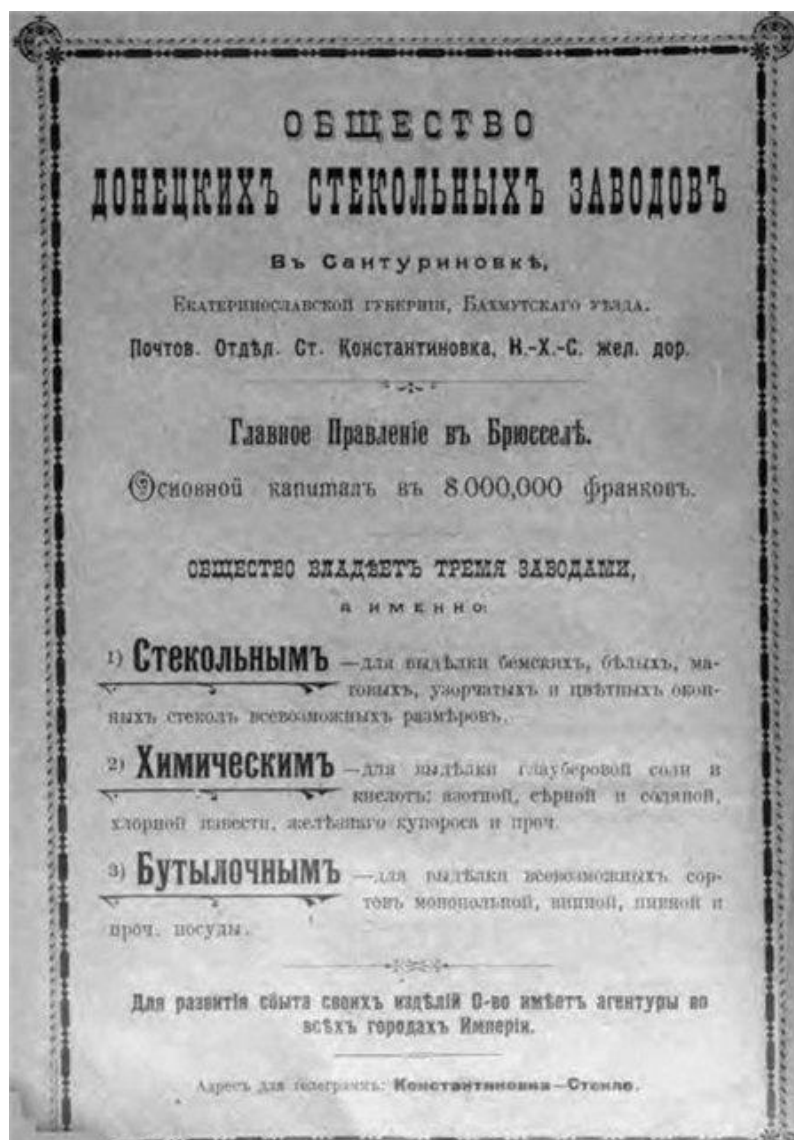
THE BEGINNING OF THE DEVELOPMENT OF THE GLASS INDUSTRY IN DONBASS

The glass industry, as a branch of production, was born in the antiquity when glass jewelries and then dishes were brought to Ukrainian lands from Greece.

By the middle of the 19th century glass was produced in small factories - guts. But at the end of the 19th century there were large glass factories.

The raw materials for the glass industry are primarily multicolored quartz sand, which must contain not less than 85-90% silica. The largest deposits of glass sands in Ukraine are located in Donbass and in the forest zone (about 110 million tons). The largest deposits are Avdeevske (Donetsk region), Novoselovskoe (Kharkiv) and Glebivske (Chernigivska).

A large deposits of high-quality (including coke coal) on the territory of the eastern socio-economic region of Ukraine have led to the emergence of large factories in Donbass, namely in Lisichansk and Kostyantynivka. On August 11, 1895 a plot of land was purchased for building plants. The document from the Belgian side was signed by L. Lambert, P. Noble, I. Sizle. (pic.1)

On June 14, 1895, the Committee of Ministers allowed the Belgian Joint-Stock Company "Donetsk Glassworks" to begin work on the arrangement and operation of a glass plant in Santurivivka, Bakhmut district (part of the modern city of Kostyantynivka). The company was founded in 1896 and at the beginning of the 20th century three factories were joined: glass, chemical and bottles [4, p. 380]; [3, p. 1]. At first there was built chemical plant and in 1896-1898 glass and bottle plants were built. In 1903 engineer Valentin Ludvigovich Gomon became manager of that company.

The chemical plant supplied necessary raw material for the production of glass (sulfate) for glass and bottle plants. The plant had five lead chambers for the production of sulfuric acid and five devices for its concentration, seven furnaces for the manufacture of sulfate and hydrochloric acid and other machines.

The role of chemical production was so significant that in 1911 the Company of Donetsk Glassworkers was renamed into the Company of Donetsk Glass and Chemical Plants. All products due to the improved machines and the way of production were of high quality and at the same time at quite reasonable price [3, p. 12].

The bottle factory, in its turn, supplied chemical plants with balloons and bottles for packaging and transportation of products. The bottle factory at that time had four huge baths and produced bottles of four colors: green, dark green, yellow and semi-white. It was the biggest plant in the Russian Empire (which included the territory of modern Donbass) with an annual productivity of up to 40,000,000 bottles.

There were a production of monopoly, beer, wine, sherry, champagne, zelter and other bottles. The process involved 1,600 people. The Company's pricelist reported: "The plant employs over 100 workers for sorting goods, that's why the quality of bottles is beyond comparison. They are distinguished by finesse and durability" [3, p. 2].

Glass plant supplied chemical and bottle plants with glass. The glass factory had two pools for glass melting with total mass of 20,000 poods. The annual production was two million liters of glass mass. The plant produced window glass of different thickness, matte glass, semi-matte glass, corrugated glass, colored glass, mirror glass, glass for photos, etc.

The plant employed about 1500 people. "All goods are leaded by their workers directly to the wagons which reach the destination without reloading, which is very important for such goods as glass, chemical products and bottles," reported the price list of the Company [3, p. 3].

Since July 1 till October 1, 1910 the South-Russian Eegional Agricultural, Industrial and Handicraft Exhibition was held in Ekaterinoslav (now Dnipro). Modern regional exhibitions cannot compare with it: none of them lasts for 100 days and they are not prepared so carefully. Two companies from Kostyantynivka took part in the exhibition. Among the glass factories which exhibited their products, the largest exhibitor was the Company of Donetsk Glassworkers from Kostyantynivka.

The exhibition was regional and included the entire South of the Russian Empire. It included five provinces (Katerynoslavska including modern Donetsk, Poltavska, Tavriyska, Kharkivska, Khersonka), Kuban region and and region of Don Army. In addition, exhibits from other regions and even from other countries were exhibited.

The grand opening of the exhibition took place on July 1 at 12 o'clock in the afternoon. The royal and government officials sent telegrams, were they expressed regrets that they were not able to attend the ceremonial opening. There were two parks for the exhibition: Central and Technical. After passing the arch at the entrance to the City Garden, the visitor was on the alley, at the end of which there was the main pavilions - the Tavride Palace. To the right from the palace the products of Kostyantynivka industrial enterprises were shown.

The exhibit of glass, chemical and bottle plants was a small, refines pavilion (see photo 1), built in a Moorish style. According that style everything - walls, roof, windows, doors - were made of multicolored glass from the plant. Huge cylinders and pyramids of bottles were displayed near the pavilion. This pavilion was declared as a real masterpiece. It was described in the press. One of these reviews was published in the Pridneprovsky Krai on September 3, 1910: "The pavilion is built in Arabic-Moorish style. Almost everything that is most characteristic and attractive in the Arabic style has found its true expression in this pavilion." [5] (pic.2).

Despite the brightness of the oriental paints, visitors were impressed with the harmony of tones which testified the skill of artists and builders.

It was promoted by those fact that the glass itself is a noble artistic material: matt, rough, patterned, golden - it gave the peculiar beauty and vitality to the pavilion, which was topped up with a magnificent dome of amalgamated glass and ended with a crescent spire. Pavilion made a great artistic impression [5].

The Company of Donetsk glass factories from Kostyantynivka received the highest award from the Ministry of Commerce and Industry - a major gold medal - for the production of bottles, glass and case management.

The mission of the exhibition is defined as the exchange and replication of best practices. The Company of Donetsk Glass and Chemical Plants has demonstrated their production as the best. The quality of the product was appreciated. The South Russian exhibition was not the last where the Kostyantynivka industrial enterprises received the highest awards. However, it was the Ekaterinoslav Exposition of 1910 that was recognized as the most successful among all the regional exhibitions that were ever held in pre-revolutionary times.

At the peak of its development in the first quarter of the 20th century five large baths were operating at the bottle plant and production volume increased from 10 to 50 million bottles. The assortment was vast. There were four varieties of color. Bottles were blown up by craftsmen-glass blowers with the help of special tubes and molds. On the postage stamp of the beginning of the century we can see the finished goods warehouse. At that time the manufacture of pharmaceutical dishes (for medicines), later - insulators, cans, cylinders, tiles, was started.

The glass factory had two large furnaces for boiling glass mass. The guide for 1902 wrote: "On the glass factory the building connecting two pools for melting glass had about a hundred and fifty sazhen of length (nearly 320 meters)."

Since its creation and till the first quarter of the 20th century, the Company of Donetsk Glassworkers in Kostyantynivka won eight gold medals at exhibitions in Kyiv, Rostov-on-Don (twice), Kazan, St. Petersburg, Yekaterinoslav and Odessa. The glass was used for the construction of the Livadia Palace and royal buildings in the Crimea.

In 1913, the Donbass produced 2/3 of Ukrainian glass. The number of factories in Ukraine in 1913 was about 40 (in the Donbass - 10, in Volyn - 15). The total production of Ukrainian glass amounted to 6.7 million tons.

Література:

1. Календарь-ежегодник «Приднепровье». - Екатеринослав, 1911.
2. Памятная книжка Екатеринославской губернии, 1911.
3. Прейскурант общества Донецких стекольных и химических заводов. Константиновка. – Москва, 1912.
4. Путеводитель и каталог Южно-Русской областной сельскохозяйственной, промышленной и кустарной выставки. – Екатеринослав, 1910.
5. Южно-Русская областная выставка. Художественный павильон общества Донецких стекольных заводов // Приднепровский край. – 1910. - 3 сентября. - № 4056
6. Новосельский А.М., Карпова Р.Н. Константиновские заводы на Южно-Русской выставке 1910 года. ЛітописДонбаса: краєзнавчийзбірник №19. - Донецьк: Донбас, 2011.

Науковий керівник:

Oleksandr Polishchuk, PhD in Linguistics,
senior lecturer, Ddepartment of English for Technical and Agrobiological Faculties,
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine,

Олександр Буката
(Ізмаїл, Україна)

ДЕПОРТАЦІЙНА ПРЛІТИКА РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ ПІД ЧАС ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Перша Світова війна стала каталізатором ксенофобських настроїв в тогочасному російському суспільстві. В країні починається активний пошук так званого «внутрішнього ворога», який призводить до загострення національного питання на її теренах. Періодичні видання починають пропагувати шовіністичні ідеї, повідомляючи про шкідливі елементи на фронті та в тилу. Царська влада починає обмежувати діяльність деяких спілок та корпорацій.

Але головним чином описані настрої проявилися в проведенні політики депортацій стосовно певних етнічних груп. Російська імперія на протязі значного часу займалася науковим та ідеологічним опрацюванням подібних питань. Відповідальною за це дисципліною була «військова статистика» - один з провідних предметів в Академії Генерального Штабу. До того ж, царська армія була зацікавлена в достовірних даних і дослідженнях з географії населення Росії [1, с. 87-88].

Провідні російські військові статисти кінця XIX століття розробили специфічну доктрину, яку можна охарактеризувати як «географію неблагонадійності». Вона виходила з реальної географії «благонадійного» і «неблагонадійного» населення, а також з їх співвідношення в конкретній місцевості: до першої групи відносилось переважно слов'янське населення, до другої - євреї, німці, поляки, народи Кавказу, Середньої Азії і т. д. Благонадійними вважались лише ті регіони, де російське населення становило не менше 50% [2, с. 69].

Під час війни була виселена значна маса як слов'янської (українці, білоруси, росіяни, поляки), так і неслов'янської (євреї, латвійці, литовці, вірмени) частини населення, що мало своїм наслідком перетворення провінційних «російських» міст на своєрідні «міжнародні» центри. За даними Комітету великої княгині Тетяни Миколаївни, для надання допомоги постраждалим від військових дій на 1 січня 1917 р. кількість біженців із західних фронтів становила близько 4 млн. 888 тис. чол. [3, с. 36-37].

Початок війни для Росії ознаменувався піднесенням патріотичних почуттів та зростанням російського національного руху на противагу «наднаціональній природі держави» та засиллю іноземців (насамперед – німців і євреїв) в імперській економіці. Кампанія проти іноземців, що ґрунтувалася на російській національній програмі, призвела до посилення етнічних конфліктів. Крім іноземців підпали під це визначення і деякі російські піддані. В першу чергу це торкнулося німців, які давно проживали в Росії, але в силу свого походження викликали підозри і недовіру до себе. Боротьба з «внутрішнім німцем» велася в кількох ключових напрямках (промисловість, торгівля, землеволодіння, мова, освіта та ін.). В 1914 р. в масштабах всієї країни була розпочата кампанія з перейменування населених пунктів з німецькими назвами, в результаті чого в серпні цього року Петербург став Петроградом. У 1915 р. вийшли в світ відразу два «ліквідаційні закони», які були спрямовані на обмеження землеволодіння не тільки іноземних, але й російських підданих німецького походження. Був навіть створений Особливий Комітет по боротьбі з німецьким засиллям, положення про який було затверджено 1 червня 1916 г. В липні 1916 р. було запроваджено положення Ради Міністрів «про заборону в імперії викладання німецькою мовою у всіх навчальних закладах, а також на богословському факультеті Імператорського Юрїївського університету»

Вже наприкінці липня 1914 р. відбулися перші погроми німецьких крамниць і складів у Петрограді, які у травні 1915 р. перетворилися на масові антинімецькі акції. Водночас військове командування з перших днів війни дивилося крізь пальці на участь солдатів у погромах німецького та єврейського цивільного населення прифронтних зон та рідко втручалось або карало їх учасників [5, с. 11].

В ніч на 18 липня 1914 року, тобто ще до офіційного оголошення війни, Росія приступила до арештів і висилкам підданих Німеччини та Австро-Угорщини, які давно проживали в Петербурзі, Москві, Одесі та Новоросії, на Волині, в Польщі і Прибалтиці. Виселяли їх в далекі внутрішні райони (зокрема, у В'ятську, Вологодську і Оренбурзьку губ., а жителів Сибіру і Примор'я – в Якутську обл.). У другій половині 1915 року місцями висилки стали зауральська частина Пермської губ., Тургайська обл. і Єнисейська губ. Депортували при цьому не тільки «підозрюваних в шпигунстві», а й взагалі всіх осіб призовного віку (щоб запобігти їх вступу до лав армій противника), причому не тільки німців, австрійців чи угорців, а й поляків, євреїв та ін. (Виняток робилося чехам, сербам і русинам, які давали підписку «не робити нічого шкідливого» проти Росії). Особливо суворо обійшлись з німецьким населенням Волині, яке влітку 1915 року мало не поголовно вислали до Сибіру [1, с. 88-89].

Крім того, підлягали виселенню і піддані Османської імперії (щонайменше 10 тис. чол., серед них чимало і кримських татар). За даними С. Неліповича, їх виселяли у Воронежську, Калузьку, Ярославську і Казанську губ., за даними Є. Лора - в Рязанську, Калузьку, Воронежську і Тамбовську, а також в район Баку, де для них був створений табір на 5 тис. чол. [5, с. 11-12].

Хвиля депортацій торкнулася і єврейського населення. Суспільство Російської імперії було переповнене чутками про зрадливість та продажність євреїв. Ш.Раппопорт, який писав під псевдонімом «Семен Ан-ський», у спогадах про своє перебування на території Галичини під час Першої світової війни згадував розмову з відомим російським адвокатом, членом Державної думи від партії кадетів, захисником М. Бейліса на відомому судовому процесі 1913 р., В.О. Маклаковим: «Ваша місія нелегка. Галицькі євреї дуже вороже налаштовані щодо росіян. Усі вони займаються шпигунством... Я не кажу, що вони єдині, хто у цьому задіяний. Русини також проти нас налаштовані. Але вони розсіяні по території. Поляки на даний момент проросійські, отже, єдиними нашими антагоністами є євреї. І, чесно кажучи, так вважають не лише військові, місцеве галицьке населення відчуває злобу через те, що євреї їх експлуатують. Лише уяви собі, у Галичині євреї є землевласниками» [4, с. 150-151].

27 листопада 1914 р. верховний головнокомандувач проголосив євреїв найбільш непохитними ворогами Росії та віддав наказ про їх примусове виселення «по мірі необхідності». Так, в 1914-1916 рр., з території Польщі, Литви і Білорусії у внутрішні губернії Росії було виселено 250-350 тис. євреїв, причому на збори їм давалося всього лише 24 години. Першим - вже на початку серпня 1914 року й разом з місцевими німцями, - було виселено єврейське населення Янівця Радомської губ., трохи пізніше - населення посада Рики, Мишенці Ломжинської губ. і Нової Олександрії Люблінської губ. У жовтні всі євреї були виселені з містечок Пясечного, Гродзиско і Скерневіць Варшавської губ.; зокрема, з Гродзиско було виселено 4 тис. чол. У 1915 р., у розпал боротьби з антиросійськими настроями у Галичині, було розпочато виселення так званих «неблагонадійних елементів». До цього процесу залучили як цивільну адміністрацію, так і військове командування. Формально право ухвалювати рішення про виселення мали корпусні командири, але фактично такі накази віддавали й командири дивізій. 13 лютого 1915 р. військовий генерал-губернатор граф Г.О.Бобринський заборонив євреям в'їзд на територію Галичини, переїжджати з одного галицького повіту в інший, а у разі порушення цієї постанови передбачався штраф у розмірі 3 тис. руб. або ув'язнення строком на три місяці. В червні 1915 року виселення євреїв продовжилось, захопивши вже південно-західний край - Подільську і Волинську губ [2, с. 70-71].

За приблизними підрахунками, у 1914–1917 рр. із прикордонних областей Російської імперії було виселено від 500 тис. до 1 млн євреїв. Примусовому згону підлягали всі, незалежно від віку, статі, роду

занять, стану здоров'я. Причинами депортації були численні упередження тодішнього суспільства стосовно євреїв – їх вважали нелояльними щодо трону, підозрілими через зв'язки за кордоном (шпигунство), непридатними до військової служби, їх перебування у складі російської армії напередодні війни вважалось небезпечним [5, с. 12-13]. Під час війни до «старих» звинувачень додалися нові – псування телеграфних і телефонних дротів, підбурювання місцевого населення проти російської влади та армії, підвищення цін на продукти, зниження курсу рубля, контрабандне перевезення золота до Німеччини у порожніх трунах, переховування німецьких солдатів, надання їм допомоги й, зрештою, широка агентурно-розвідувальна робота на користь супротивника [2, с. 72]. Подеколи закиди російської влади щодо євреїв не були безпідставними, адже вони справді (і не лише вони) надавали допомогу німецьким і австрійським військам, переховували втікачів із російського полону та єврейських дезертирів російської армії, а також доносили австрійській владі на поляків та українців, які співпрацювали з окупантами. Проте не можна не враховувати того факту, що євреї Галичини чи Буковини були прекрасно обізнані зі становищем своїх одновірців у Російській імперії та чутками про безчинства, які здійснювали російські військові на зайнятій території. По суті це була спроба протистояти репресивним діям та проявом надії на якнайшвидше визволення з-під російської окупації [1, с. 90].

Таким чином, можна зробити висновок, що ксенофобія в російському суспільстві в роки Першої світової війни торкнулася цілого ряду національних меншин, які проживали на території країни. В першу чергу це торкнулося осіб, які перебували в підданстві ворожих Росії держав, і російських підданих, які мали німецьке походження. Таке ставлення з боку влади і частини громадськості до етнічних і конфесійних меншин неминуче загострювало і без того напружену обстановку в російському суспільстві. Невдоволення, викликане заходами влади по боротьбі з «внутрішніми ворогами», згодом стало одним із факторів, що вплинув на самовизначення етнічних спільнот під час революційних потрясінь в країні.

Література:

1. Алишина Г.Н. Российская империя в годы Первой Мировой войны (1914-1917 гг.): в поисках «внутреннего врага» / Г.Н. Алишина // Вестник Томского государственного университета. История. – 2012. – Вып. №3. – С. 87-90.
2. Білоус Л.В. Депортація єврейського населення на території Російської імперії під час Першої Світової війни / Л.В. Білоус // Український історичний журнал. – 2011. – Вип. №2. – С. 69-72.
3. Клопова М. Внешняя политика России и проблемы Галиции накануне первой мировой войны (К постановке вопроса) / М. Е. Клопова // Вестник Московского университета. Серия 8: История. – 1999. – № 3. – С. 36-37.
4. Місюра І. Політика російського окупаційного режиму на західноукраїнських землях у 1914–1915 роках / І. Місюра // Галичина. – 2001. – № 7. – С. 150–151.
5. Полян П.М. Не по своей воле... История и география принудительных миграций в СССР / П.М. Полян. – М.: О.Г.И. – Мемориал. – 2001. – С. 11-13.

Науковий керівник:

кандидат історичних наук, Церковна Віра Георгіївна.

Олена Лазуренко
(Черкаси, Україна)

ОРГАНІЗАЦІЯ РОБОТИ ВИБОРНИХ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІВ В УКРАЇНСЬКОМУ РАДЯНСЬКОМУ СЕЛІ НАПРИКІНЦІ 50-Х – ПОЧАТКУ 60-Х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ

Метою статті є розкриття особливостей організації роботи виборних громадських органів – товариських судів – в українському радянському селі наприкінці 50-х – 60-х роках ХХ ст.

Лібералізація в середині 50-х років ХХ ст. суспільно-політичного життя в СРСР значною мірою вплинула на правотворчу діяльність в Українській РСР. У цьому контексті цікавим є вітчизняний досвід роботи товариських судів в українському селі, які досить активно працювали в умовах так званої «хрущовської відлиги». У нашій вітчизняній історії це є досить позитивний досвід, коли громадськість брала активну участь у запобіганні та протидії різним протиправним вчинкам.

Радянська політична система запровадила товариський суд як форму «участі громадян у самоуправлінні» [1]. Виконуючи рішення і настанови XXI з'їзду КПРС, постанови ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР від 2 березня 1959 р., закритого листа ЦК КПРС від 05 листопада 1959 р. та постанови ЦК КП України від 18 листопада 1959 р., суди Української РСР посилили роботу із залучення громадськості до боротьби зі злочинністю і порушеннями громадського порядку. Тому ширше стали застосовуватися такі форми залучення громадськості, як проведення судових процесів у виїзних засіданнях в колгоспах, установах та організаціях; залучення до участі в судових процесах громадських обвинувачів і захисників, роз'яснення законів серед населення [2, арк. 96].

У жовтні 1959 р. у пресі були широко опубліковані для обговорення (власне для інформування населення) проекти законів, що були спрямовані на підвищення ролі громадськості в боротьбі із

порушеннями законності. Серед них був і проект „Примірного Положення про товариські суди Української РСР“ [3, с. 7]. Щодо села, то тут було наступне. Окрема увага була звернена на те, що, оскільки в сільській місцевості проживають не лише колгоспники, але й робітники та службовці, які проживали в селі, а працювали на підприємствах і в установах сусідніх міст, то пересічним явищем могла стати ситуація, коли аморальний вчинок міг бути скоєний саме по місцю проживання. Виходячи з цього вказувалось, що доцільно було б організувати товариські суди не в колгоспах, а в селах. Підкреслювалося, що створення загальносільських товариських судів дасть можливість залучити до розгляду справ про ті чи інші порушення громадського спокою всіх жителів села, а отже забезпечить більш ефективний вплив на потенційних правопорушників з метою профілактики тих чи інших хуліганських проявів. Було запропоновано також обирати членів сільських товариських судів на загальних зборах всіх мешканців села або окремої сільської дільниці, якщо село було дуже велике.

Указом Президії Верховної Ради Української РСР 15 серпня 1961 р. затверджене “Положення про товариські суди Української РСР” [4, с. 730 – 735]. Таким чином на другу половину 1961 р. в Українській РСР було повністю сформовано нову, за задумом, її ініціаторів, фактично альтернативну традиційній радянській системі підтримання громадського правопорядку, справді масову громадську структуру [5, с. 315].

До компетенції товариських судів згідно вищезазначеного Указу від 15 серпня 1961 р. відносилось чимало справ, серед них, зокрема, такі: порушення трудової дисципліни, у тому числі прогул без поважних причин, запізнення чи передчасний ухід з роботи, недоброякісне виконання роботи чи простій внаслідок недобробовісного ставлення робітника до своїх обов'язків; недотримання правил техніки безпеки та інших правил праці, окрім випадків, за які передбачена кримінальна відповідальність; псування інвентарю, інструментів та матеріалів по недбалості; поява у нетверезому стані та негідна поведінка в громадських місцях і на роботі; негідне ставлення до жінки, негідна поведінка в сім'ї, невиконання обов'язків із виховання дітей, негідне ставлення до батьків; нанесення образ, лихослів'я, розповсюдження у колективі неправдивих чуток, котрі соромили члена колективу, якщо ці вчинки скоєні вперше; дрібне браконьєрство, дрібні порушення, пов'язані із лісом, про потрапу посівів, псування дерев та інших зелених насаджень; про псування жилих та нежилых приміщень та комунального обладнання, котре не призвело до значних збитків; про майнові спори між громадянами, які є членами одного і того ж колективу, на суму до 50 крб. при згоді учасників спору на розгляд справи у товариському суді; адміністративні чи інші малозначимі правопорушення, якщо органи міліції, прокуратури чи суду передадуть справу на розгляд товариського суду; інші антигромадські проступки, які не тягнуть за собою кримінальної відповідальності [6, с. 63 – 64]; самоуправство, неподання допомоги хворому, незаконне лікування, придбання майна, завідомо здобутого злочинним шляхом, та про інші злочинні діяння, якщо вони не являють великої суспільної небезпеки і органи міліції, прокуратури або суд визнають за необхідне передати таку справу на розгляд товариського суду; порядок користування будівлями, що становлять власність двох або декількох громадян, про поділ майна колгоспного двору і виділ з нього, про поділ майна між подружжям – при згоді сторін, між якими виник спір, на розгляд справи в товариському суді [7, с. 52 – 53].

В селах, колгоспні товариські суди вважалися виробничими товариськими судами, тому що їх робота була спрямована на сприяння виконанню виробничих планів [3, с. 10]. У тих колгоспах, які мали у своєму складі великі комплексні бригади, що розташовувалися у межах окремих населених пунктів, організовувалися бригадні товариські суди. Прикладом цього може слугувати колективне господарство “Дружба” Гребінківського району Київської області). У цьому колгоспі налічувалось дві комплексні бригади, розташовані в окремих селах Пінчуки і Ксаверівка і в яких діяв окремий товариський суд [3, с. 15].

Демократизм тих часів проявлявся і у виборах до товариських судів, які проходили на загальних зборах колгоспу, були прямими і відкритими. Склад таких судів обирався терміном на один рік. Рахувалися обраними ті особи, які отримали більшість голосів, причому обов'язково більше половини голосів присутніх на зборах. Після обрання товариського суду його члени обирали голову, заступників та секретаря [6, с. 10]. Як засвідчують наявні у нашому розпорядженні дані, кількість членів товариського суду в кожному окремому випадку встановлювалася загальними зборами під час виборів. Так, наприклад, до товариських судів у селах Полтавського району Полтавської області входили голова, від двох до п'яти заступників і від п'ятнадцяти до двадцяти членів [7, с. 29 – 30].

Товариський суд мав право, або обмежитися самим фактом публічного розгляду справи, або застосувати при цьому один з таких засобів впливу: оголосити товариське попередження; оголосити громадський осуд; оголосити громадську догану; клопотати перед керівником організації питання про переведення винуватця на менш оплачувану роботу на строк до 3-х місяців, або пониження в посаді на той же строк чи-то звільнення винуватця з роботи; міг прийняти рішення про передачу матеріалів відповідним державним правоохоронним органам [8, с. 45].

Новою в досліджувані нами роки формою виразу громадської думки стали Комітети сприяння сільським Радам, які створювалися насамперед в значних за територією сільських районах. Прикладом може слугувати Білокураківський район Луганської області, де було багато населених пунктів, розташованих на значній відстані від сільрад. В згаданому Білокураківському районі діяло 20 комітетів, в яких працювало понад 100 чоловік [9, с. 2].

На селі, різновидом товариського суду стали також „Ради робітничої честі“, які наприкінці 1960 р. почали створюватися в трудових колективах Луганської області [10, с. 4].

Специфічну особливість мала організація роботи товариських судів в селі. На їх створення і роботу важливий вплив мала регіональна специфіка

В багатьох українських селах були створені єдині сільські (територіальні) товариські суди, які розглядали справи про антигромадські вчинки не лише колгоспників, а і всіх інших жителів даного села, які нерідко працювали у довколишніх містах чи на промислових підприємствах. Так, у с. Червона Мотовилівка Фастівського району Київської області, де лише 415 дворів належало колгоспникам, а вдвічі більша кількість 839 – робітникам і службовцям, було створено єдиний сільський товариський суд.

Наявні нами факти засвідчують, що в ті роки мали місце факти, де цілі райони не мали товариських судів. В Чернігівському районі Чернігівської області були організовані, наприклад, лише територіальні сільські суди [7, с. 28]. У Переяслав-Хмельницькому районі Київської області було 14 великих колгоспів, але у селах району діяли тільки територіальні, загальносільські товариські суди [7, с. 17].

Які ж справи розглядалися на сільських товариських судах. А вони, як свідчать архівні дані, різні. Наприклад, у період з кінця серпня 1959 р. до початку 1960 р. товариський суд колгоспу с. Ілавче Терехівського району розглянув 18 різних справ. Це і потрави посівів, дрібні крадіжки колгоспного майна, приватні звинувачення, майнові спори, порушення трудової дисципліни. Після розгляду справ ним були накладені штрафи: на дванадцять осіб в розмірі від 25 до 100 крб., а на одного громадянина, за особливо злісну протраву озимини на 150 крб. Інші особи були попереджені судом. Товариський суд села слідував за виконанням своїх рішень. Накладені штрафи були стягнуті із всіх дванадцяти осіб [11, арк. 204].

Сільські товариські суди розглядали заяви, що надходили до них як від адміністративних органів так і безпосередньо від громадян. При цьому важливо було те, що навіть попередній розгляд цих заяв проходив у присутності великої кількості громадян, при переповнених сільських клубах. В подальшому обговоренні дій обвинувачуваних брало участь багато жителів того чи іншого села [11, арк. 245].

Запровадження на селі товариських судів викликало потребу у фаховості тих осіб, які обиралися громадою до їх складу. З цією метою радянською владою було організовано навчання членів товариських судів, які проводилися в сільських районах областей України. Хоча таке навчання мало виключно заідеологізований характер, проте на ряду з цим, одне із занять присвячувалось обміну досвідом роботи кращих голів та секретарів товариських судів. До читання лекцій та проведення практичних занять постійно долучалися народні судді, слідчі, працівники прокуратури та міліції, партійні та радянські керівники [6, с. 13].

Як бачимо з вище приведеного матеріалу, у період лібералізації системи судочинства в Українській РСР, тобто у період відлиги, на селі склався позитивний досвід у запобіганні та протидії різним протиправним вчинкам.

Література:

1. Товариський суд // Енциклопедія Українознавства. – Львів: НТШ, 2000. – Т. 9. – С. 3232.
2. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України). – Фонд 1. Центральний комітет Комуністичної партії України. – Оп. 24. – Спр. 5138.
3. Островський О. В. Товариський суд в колгоспі / О. В. Островський, А. М. Фельдман. – К.: Державне вид-во сільськогосподарської літератури Української РСР, 1962. – 131 с.
4. Положення про товариські суди Української РСР // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1961. – №. 35. – С. 730 – 735.
5. Махія О. М. Залучення громадськості до підтримання правопорядку в українському селі (1959 – 1961 рр.) / О. М. Махія, А. М. Черняк // Український селянин. Збірник наукових праць. – Вип. 11. – Черкаси, 2008. – С. 312 – 315.
6. Середа І. Самый массовый, самый демократический / И. Середа, Н. Магарин, Ю. Червоний // Положение о товарищеских судах Украинской ССР. – Одесса: Одесское книжное издательство, 1961. – С. 62 – 67.
7. Чередниченко М. П. Товариські суди та їх роль в боротьбі з антигромадськими проявами / М. П. Чередниченко // Роль громадськості в зміцненні радянського правопорядку. – К.: Видавництво Академії наук Української РСР, 1961. – С. 21 – 44.
8. Лапай О.П. Товариський суд / О. П. Лапай. – Сталіно: Книжкове видавництво Сталіно, 1960. – 65 с.
9. Клименко М. Самодіяльні організації – велика сила / М. Клименко // Прапор перемоги. – 1964. – 17 травня. – С. 2.
10. Закурдаєв В. Якщо ти збочив / В. Закурдаєв // Прапор перемоги. – 1961. – 25 серпня. – С. 4.
11. ЦДАГО України. – Ф.1. Центральний комітет Комуністичної партії України. – Оп. 24. – Спр. 5220.

Науковий керівник:

кандидат історичних наук, доцент Стадник Ірина Юріївна.

ВИКОРИСТАННЯ МІСЦЕВИХ НАЗВ У ВИШИВЦІ ЕТНОГРАФІЧНОГО РАЙОНУ ДРОГОБИЧЧИНА

Знання особливостей етнографічного району становить собою міцний фундамент для вивчення народних промислів, робить це вивчення більш органічним. Це, звичайно, не виключає виходу на загальноукраїнську проблематику.

Дослідники української народної вишивки обґрунтовано стверджують, що вишивка Бойківщини виступає досить своєрідним художнім явищем в українському народному мистецтві. Їй притаманні основні риси, які характеризують українську вишивку загалом. Вони виявляються в подібності орнаментальних мотивів, прийомів композиційної будови і колориту. Вишивка Бойківщини характеризується багатством локальних особливостей і великою різноманітністю орнаментів.

Для вишивки Дрогобиччини характерні переважно бойківські візерунки. Це стосується і крою традиційної сорочки. Саме на півдні Дрогобиччини була домінуючою тунікоподібна сорочка (безуставка) з суцільним рукавом. Поряд з таким типом тут шили і сорочки уставкові, в яких рукав з плечовою частиною з'єднувався уставкою. Сорочки були переважно короткими і носилися із спідницею («підшивка», «подолок», «фартух»). Характерною рисою всіх сорочок є декоративне оздоблення – збирання в брижі. При цьому використовували специфічний стібок для нанесення орнаментальних мотивів не на гладку тканину, а на дрібні, густо зібрані складочки типу рубців. Крім брижування, в жіночих сорочках вишивались хрестиком уставки, комірці і манжети. Найскладнішою була вишивка на уставках. А вишивки на манжетах, по з'єднувальному шву рукавів і передній частині стану повторювали мотиви уставок. Під час вишивання сорочок враховувався вік жінки, її сімейний стан. Найбагатше оздоблювалися дівочі та весільні сорочки. У розробці орнаменту місцеві вишивальниці зуміли створити безліч варіантів зображення різних елементів, мотивів, форм.

У нашому дослідженні використано матеріали Дрогобицького краєзнавчого музею (ДКМ), зокрема плахти, подаровані музею Софією Швадчак (с. Рихтичі Дрогобицького повіту) та Ольгою Швадчак, ученицею I курсу вчительської семінарії (1931 р.). Подаємо опис збережених зразків.

Геометричний орнамент найлегший, композиційно він складається з простого чергування фігур та рядів, розмічених по горизонталі, вертикалі або діагоналі. Тут переважають ромби, квадрати, трикутники, прямі та ламані лінії, зигзаги, крапки, хрестики.

Найбільш відомий геометричний орнамент, який утворюється із простих лінійних мотивів, прямих і скісних, ламаних і зубчастих. Типовим для Дрогобицької вишивки є декорування прямолінійними простими мотивами (використовуються як прямі, так і скісні стібки) одягу по швах – це давня слов'янська традиція, яка збереглася до наших днів. Прямі лінії, виконані скісними стібками, називали «цирка», «плетюга»; в залежності від ширини лінії – «плетюга велика» і «плетюга мала»; викінчення краю манжет («дудів») обметувальним швом стібками різної висоти у вигляді трикутників – «зубкова обмітка».

Особливого поширення набрав мотив ламаної лінії («кривулі»): «кривулька хрещата», «перехресні кривки», «венена кривулька», «кривулька купкова», «кривулька купчаста».

У місцевих назвах мотивів часто використовували лічбу: «штири хрестикові купки», «на задвійну кривульку», «купки по під сім».

У вишивках XIX ст. мотив «кривулі» виступав як самостійний єдиний мотив орнаменталізації. Поступово він ускладнювався, доповнювався іншими мотивами і став використовуватися як «додаток», «завертка» при обрамленні основної центральної частини візерунку.

«Кривулі» вишивали одинарними або попарними рядами. На погрудниках і рукавах жіночих сорочок часто вишивали по 6-8 рядів «кривульок».

Серед численних простих орнаментальних мотивів як один з ведучих виділяється квадрат. Вишивальниці Дрогобиччини розробили багато варіантів його обрамлення.

Найпоширенішою фігурою в орнаменті вишивки є ромб з різноманітними варіаціями: подовжені сторони, перехрещування діагоналей, приєднання до вершин великого ромба маленького ромбика або різкоподібних фігур. Найчастіше ромб створює основу композиції, але він може бути і доповненням до інших мотивів.

Серед вишивок Дрогобиччини зустрічається сітчаста композиція «в ґратки», основним рапортом якої є ромб або квадрат, що утворює прямокутну чи діагональну сітку, її віконця заповнені дрібнішими геометричними фігурами.

Якщо специфікою орнаментального мотиву «курячі лапки» в українській вишивці є трипалість зображення, то у вишивці Дрогобиччини під цією назвою зображають стилізовано-прямокутні або трикутні елементи в дзеркальному відображенні: «колаті лапки», «курічі лапки», «лапкове». Рідше вони спрямовані назустріч один одному, мають не дзеркальну, а інші види симетрії («лапкові кола»). Таке зображення відповідає мотиву «баранячі роги». Подібні спіральні візерунки зустрічаються і під іншими назвами: «ваголи», «лучені гачки», «гейсики».

Стилізовані замкнуті кола у місцевій вишивці називалися «колічка», «лапкові кола», «колючка».

«Хрести» – народні назви найпоширеніших мотивів української народної орнаментики, що сформувалися в період неоліту. Специфічним для цього мотиву є дзеркальна симетрія чотирьох площин і,

відповідно, вісна симетрія 4-го порядку. Від назви «хрести» утворилися похідні форми: «густо хрещикове», «хрещате», «квадрат хрестиковий».

Серед назв орнаментів зустрічаються і такі, що відбивають місцевість (назву села), з якої вони походять: «комаренське» (с. Комарно), «ваціське» (с. Вацевичі), «ріпчинське» (с. Ріпчиці). При чому, під однією назвою може проходити кілька візерунків.

Назви деяких орнаментальних фігур походять від назв господарських споруд, предметів побуту, інструментів і реманенту: «лучені гачки», «грабельки», «стовпковате». Місцеві назви домінуючого елемента, розміщеного в центрі фрагмента вишивки, перейшли на той чи інший орнамент: «скринькове» – ромби або квадрати, що утворюють прямокутники, «хрещикове», «стовпкате», «ягодове вишиття».

Рослинно-квітковий орнамент ширше почав використовуватися у бойківській вишивці з початку ХХ ст. Строгі геометричні форми зазнавали пом'якшеного окреслення, вільнішого трактування. Рослинний орнамент бойківської вишивки характеризується багатством і різноманітністю мотивів, живописністю їх зображення, продуманістю кольорових співвідношень – від простих – у вигляді хвилястого бігунця, до складних галузок. Характерним для вишивки Дрогобиччини є те, що згадані орнаментальні рослинні мотиви виконувались виключно червоними і чорними нитками з переважаючим чорним кольором.

Виділяється дво- і трилисник, але не як самостійний мотив, а переважно в різних поєднаннях з провідними мотивами. У мотиві «гілка» ритмічно чергуються відростки, листочки, плоди на пагоні прямої, вигнутої, хвилястої, зигзагової форми.

Особливою фантазією творчого вирішення позначені квіти, подані в основному у розгорнутому плані: чотири-, шести- і восьмипелюсткові. Їх серцевини – цяточки, круги, ромби, хрестики. Пелюстки мають заокруглене, серцеподібне, зубчасте окреслення. Різноманітна форма квітів: то вони витягнуті по вертикалі, то по горизонталі, деякі подані у профіль. В усіх зображеннях квіти є основними мотивами, які організують інші додаткові мотиви в певну систему. Характерним для мотивів «рожа», «цвітки», «малини», «вишня» є нечітка вираженість ботанічних ознак.

При розгляді окремих елементів і мотивів рослинного орнаменту вражає фантазія вишивальниць, які перетворюють реальний рослинний світ. Навколишня природа визначає види орнаменту («ягодове шиття», «дика тернова рожа»).

У вишивці Дрогобиччини трапляється поєднання геометричного орнаменту з рослинним і антропоморфним. Це відбивається і у назві фрагментів візерунку: «рожа і мотиль», «мухи з хрестами», «мушковате».

Згадані орнаментальні мотиви виконувались на Дрогобиччині нитками чорного і червоного кольорів – кольорова гама цих візерунків є досить стримана. В ці кольори вкладено глибокий філософський зміст. Чорний колір відображає тяжку працю на неродючих прикарпатських ґрунтах. Червоний колір є кольором сонця, вогню і крові, що символізує життя, світло очищення, Поміж людей ходило повір'я, що червоний колір є захистом від наврочень, має магічну функцію, цілюще діє на людину.

Багаті художні традиції вишивки Дрогобиччини живуть і в наш час. Зокрема, нами розроблено колекцію жіночих блузок, декоровану елементами вишивки Дрогобиччини.

Література:

1. Мирослава Кот. Вишивка Дрогобиччини. Традиції і сучасність / М.П. Кот – Львів: Інститут народознавства НАН України, 1999. – 107 с.
2. Леся Савка. З досвіду використання місцевого матеріалу під час викладання курсу «Українська народна вишивка» // Трудова підготовка в закладах освіти. – 1999. – № 2. – С. 25-29.

Науковий керівник:

кандидат педагогічних наук, доцент Савка Леся Василівна

Ситора Негматова
(Тошкент, Узбекистон)

ЎЗБЕКИСТОНДА ҲУҚУҚИЙ ДАВЛАТ БАРПО ЭТИШ ЖАРАЁНИДА ҚОНУНИЙЛИКНИ ТАЪМИНЛАШНИНГ УСТУВОР ЙЎНАЛИШЛАРИ

Ўзбекистон Республикасида ҳуқуқий давлат барпо этиш учун зарур бўлган ташкилий-ҳуқуқий, ижтимоий-иқтисодий, сиёсий ва маънавий замин яратиш борасида амалга оширилган чоралар натижасида эришилган ютуқларни эътироф этган ҳолда, бу борада ўз ечимини қутаётган муаммолар ҳам мавжудлигидан кўз юммаслигимиз лозим. Мамлакатимизда ҳуқуқий давлат барпо этиш жараёнида қонунийликни таъминлашда юзага келаётган муаммоларни қуйидаги йўналишлар буйича кўриб чиқиш мумкин:

Биринчидан, Ўзбекистон Республикаси Конституцияси 121-моддасида қонунийлик ва ҳуқуқий тартиботни, фуқароларнинг ҳуқуқлари ва эркинликларини ҳимоя қилишда ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларга жамоат ташкилотлари ва фуқаролар ёрдам кўрсатишлари мумкин деган норма мустаҳкамланган. Лекин ҳозирги кунгача Ўзбекистон Республикаси қонунчилик тизимида «ҳуқуқни

мухофаза қилувчи органлар» тизимига қайси давлат органлари кириши ва уларнинг ваколатлари, ҳуқуқ ва мажбуриятларини белгилаб берувчи қонун ҳужжати мавжуд эмас. Бу эса ўз навбатида давлатнинг ҳуқуқни мухофаза қилиш органлари тизими ташкил қилинишини борасидаги ҳуқуқий асослар мавҳумлигини кўрсатади.

Иккинчидан, 1991 йил 25 октябрь кунги 270-сонли қарори билан тасдиқланган «Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар вазирлиги ҳақида»ги Низомда «Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар вазирлиги Республика Конституцияси ва Республика суверенитети ҳақидаги Декларацияга мувофиқ Ўзбекистон Республикасининг давлат бошқарув органи ҳисобланади деган норма мустаҳкамланган.

Вазирлик ўз ҳуқуқи доирасида фуқароларнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини, жамоат тартибини, жамоат хавфсизлигини мухофаза қилишни ва жиноятчиликка қарши курашни таъминлайди. Ички ишлар вазирлигининг асосий вазифалари қаторида мамлакат ҳудудида фуқароларнинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларини таъминлаш ва бошқаларни кўриш мумкин. Лекин ушбу давлат органи ваколатлари, ҳуқуқ ва мажбуриятларини белгилаб берувчи қонун ҳужжати мавжуд эмас. Бу эса ўз навбатида ушбу давлат органи фаолиятига жиддий таъсир қилади.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2011 йил 23 августдаги қарори билан Адлия вазирлиги зиммасига Конституция, қонунлар ва халқаро шартномаларда мустаҳкамланган инсон ҳуқуқлари ва эркинликларини ҳимоя қилишни таъминлаш соҳасида бир қатор вазифалар юклатилган бўлиб, улар ижросини таъминлаш мақсадида вазирлик томонидан доимий равишда таҳлилий ишлар, ўрганишлар ҳамда мониторинглар олиб борилмоқда.

Адлия вазирлигининг Инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш бошқармаси ва ҳудудий адлия бошқармаларининг Инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш бўлимларининг 2015 йил 9 ойи давомида фаолияти таҳлиллар натижасида ўтган давр мобайнида Адлия идораларига 4.586 та мурожаатлар келиб тушган бўлиб, шундан 331 таси ариза ва таклиф, 3.368 таси шикоят, 579 таси «Ишонч телефони»га, 308 таси «Ягона интерактив давлат хизматлари порталига» қилинган мурожаатларни ташкил этади.

Таҳлилларга кўра, жами 4.586 та мурожаатларнинг 905 таси 19,7% - ижтимоий ҳимояга доир қонун ҳужжатлари юзасидан, 513 таси 11,1% - меҳнат низолари юзасидан, 124 таси 2,7% - суд қарорларидан норозилиги хусусида, 284 таси 6,1% - уй-жойга оид низолар, 281 таси 6,1% - коммунал тўловларга оид, 147 таси 3,2% - ҳуқуқни мухофаза қилувчи органларнинг фаолиятига оид, 421 таси 9,1% - суд қарорлари ва бошқа органлар ҳужжатларининг ижро этилмаётганлиги масаласида, 154 таси 3,3% - ер ажратишга оид, 108 таси 2,3% - таълимга доир қонун ҳужжатлари юзасидан, 165 таси 3,5% - банк фаолиятига оид, 990 таси 21,5% - бошқа масалалар юзасидан келиб тушган мурожаатларни ташкил этади.

Қайд этилган даврда инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш мақсадида 615 та ташкилот идораларда 350 та назорат (текшириш, мониторинг) тадбирлари ўтказилган ҳамда тегишли идораларга 658 та тақдимнома киритилган, шундан 590 та (ҳисобот даври бошидан қолдиқ билан) тақдимнома ижроси тўлиқ бажарилган. Тақдимномалар натижасида 124 та ҳужжат ижроси тўхтатилган ва бекор қилинган, 857 нафар айбдор шахслар интизомий жавобгарликка тортилган, шулардан 36 нафар шахслар билан меҳнат шартномаси бекор қилинган.

Шунингдек, қонунчиликни бузиш ҳолатлари юзасидан 332 та огоҳнома киритилиб, маъмурий жавобгарликка тортиш юзасидан киритилган 273 та таклифларга кўра 220 та шахслар маъмурий жавобгарликка тортилган. Ҳуқуқни мухофаза қилувчи идораларга ҳуқуқий баҳо бериш учун киритилган 23 та таклифлар асосида 11 та шахсга нисбатан жиноят иши кўзғатилган¹.

Юқоридаги статистик маълумотлардан кўриш мумкинки, мамлакатимизда қонунийликни таъминлаш борасида етарли камчиликлар учрамоқда. Келтирилган мисолларнинг аксарияти раҳбарлар томонидан амалдаги қонунларга зид буйруқлар чиқарилиши билан боғлиқ.

Мамлакатда қонунийлик ва ҳуқуқий тартиботни мустаҳкамлаш, ҳуқуқбузарлик, айниқса, жиноятчиликка қарши кураш соҳасида кескин чоралар кўрилаётганига қарамасдан, бу соҳада ижобий томонга кескин ўзгариш юз бермаётгани кишини ташвишга солади. Айниқса ёшлар орасидаги жиноятчиликнинг кучайиши жудаям ачинарли.

Учинчидан, аҳолининг сиёсий ва ҳуқуқий маданиятини юксалтириш, маънавият, маърифат, мафкура билан боғлиқ масалалар. Қонунчиликдаги мавҳумлик, ноаниқлик, бўшлиқ, номуаносиблик, қарама-қаршилик, ноизчиллик, такрорлашларга барҳам бериш билан боғлиқ муаммолар мавжуд. Фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликлари бузилиши билан боғлиқ ғайриқонуний хатти-ҳаракатлар асосан ҳуқуқни мухофаза қилиш ва суд, маҳаллий ҳокимият ва бошқарув органлари, корхоналар, ташкилотлар ва муассасалар ходимлари томонидан содир этилаётганлиги кўзга ташланади. Бу ҳолатда мазкур ходимларнинг таъмагирлиги, ўзбошимчалиги, ҳокимиятни суиистеъмол қилиши, етарли билимга эга эмаслиги, қобилиятсизлиги ҳамда сансалорлик, тўрачилик каби иллатларнинг мавжудлиги, улар фаолияти устидан жамоатчилик, фуқаролик жамияти институтлари ҳамда депутатлик назоратининг сустлиги, оммавий ахборот воситалари вакилларининг шижоатсизлиги, фуқаролар сиёсий-ҳуқуқий фаоллигининг юқори эмаслиги билан боғликлиги аён булмоқда. Фуқароларнинг ҳуқуқий онги ва ҳуқуқий маданиятини ошириш борасида ҳуқуқий тарғиботларни ўрни муҳим аҳамият касб этади. Шу сабабли ушбу

¹И Инсон ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилиш соҳасидаги фаолият таҳлили
<http://www.minjust.uz/uz/publications/materials/241115/>

фаолиятни кўпайтириш ҳар жиҳатдан аҳолини ҳуқуқий онги ва ҳуқуқий маданиятини юксалтиришга хизматқилади.

Тўртинчидан, жамиятдаги барча муносабатлар ваколатли давлат органи томонидан қабул қилинган қонунлар асосида тартибга солиниши лозим.

Хулоса сифатида айтиш мумкинки, Ўзбекистон Республикасида ҳуқуқий давлат барпо этиш жараёнида қонунийликни таъминлашнинг юқорида кўрсатилган устувор йўналишлари ҳар жиҳатдан мамлакатимиз Конституциясига ва амалдаги қонун ҳужжатларига, шунингдек, халқаро ҳуқуқнинг умумэтироф этилган қоидаларига мослаштириш муҳим аҳамиятга эга. Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш, улардан кўзланган мақсадларга эришишда мамлакатда қонунийлик ва қонун устуворлигининг таъминланганлиги муҳим аҳамият касб этади. Ҳуқуқий демократик давлат куриш учун қонунунийликни таъминлашда қонунларни аниқ ва оғишмай бажариш фуқаролар, ташкилотларнинг ҳуқуқлари ҳамда қонун билан қўриқланадиган манфаатларининг ҳимоя қилинишидек муҳим вазифаларни амалга оширишда унинг ўрни ва аҳамияти беқиёсдир.

Қонунунийлик - ҳуқуқий давлатнинг асосий принциpidир. У ҳаётнинг барча соҳаларида қонуннинг қатъиян ҳукмронлигини назарда тутлади. Ҳеч бир давлат органи, ҳеч бир хўжалик юритувчи ва ижтимоий-сиёсий ташкилот, ҳеч бир мансабдор шахс, ҳеч бир киши қонунга бўйсунуш мажбуриятдан халос бўлиши мумкин эмас. Қонун олдида ҳамма баробардир. Қонунийлик шуни билдирадики, асосий ижтимоий, энг аввало, иқтисодий муносабатлар фақат қонун билан тартибга солинади, унинг барча қатнашчилари эса ҳеч бир истисносиз ҳуқуқ нормаларини бузганлиги учун жавобгар бўлади.

«Ҳуқуқий давлат - ҳуқуқнинг ҳукмронлиги, қонуннинг устунлиги, барчанинг қонун ва мустақил суд олдида тенглиги таъминланадиган, инсон ҳуқуқлари ва эркинликлари кафолатланадиган, ҳокимият ваколатларнинг бўлиниши принциpi асосида ташкил этилган демократик давлатдир. Ҳуқуқий давлатда қонун устувор бўлиб, инсонларнинг ҳуқуқ ва эркинликлари шунингдек, уларнинг эркин камол топиши учун барча шарт-шароитлар яратиб бериллади. Бу эса ўз навбатида «қонунийлик» тушунчасининг мазмунини англади.

Қонунийлик тушунчасининг амалда бажарилиши ҳуқуқ мазмунини, ҳуқуқий тизимнинг ғоявий асосларини, унинг энг муҳим ижтимоий-сиёсий тузилмалар билан, муайян жамият сиёсий режими билан алоқасини очиб беради. Шу нуқтаи назардан қонунийлик ҳуқуқнинг талаблари ва у томондан кафолатланган имкониятларни изчил, тўла ва аниқ ҳаётга татбиқ этадиган ёзма ҳуқуқ сифатида таърифланиши мумкин. Қонунийлик тамойилларининг аҳамияти борасида сўзлайдиган бўлсак, аввало, мамлакатда Конституция ва қонунларнинг бошқа ҳуқуқий ҳужжатларга нисбатан устунлиги, ҳуқуқ субъектларининг қонун ва суд олдидаги тенглиги, ҳокимият органлари ва мансабдор шахсларнинг фаолиятида зўравонликка йўл қўйилмаслиги, инсон (фуқаролар) ҳуқуқ ва эркинликларини кафолатланганлиги, норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни мамлакатнинг бутун ҳудудида бир хил қўлланилиши ва талқин этилиши, мақсадга мувофиқликнинг қонунийликка қарши қўйилмаслиги шунингдек, қонунийликнинг маданият билан узвий боғлиқлиги, қонунларни ва унинг асосида қабул қилинган бошқа ҳуқуқий ҳужжатларни давлат органлари, мансабдор шахслар, фуқаролар томонидан аниқ ва оғишмай бажарилиши бу давлат тузумидаги демократизмнинг кўринишларидан бўлиб, ҳаммининг қонун олдида тенглигини англади. Қисқача қилиб айтганда, қонунийлик тамойиллари ўз мақсад ва моҳияти билан халқ манфаатларига хизмат қилади.

Ҳуқуқий механизм қонунийликни таъминлаш тизимида асосий ўрин эгаллайди. Агар ижтимоий ва психологик факторлар қонунийликнинг ҳолатига таъсир қилса, юридик фактор бевосита қонунийлик ва ҳуқуқий тартибнинг характерини белгилайди. Қонунийликни таъминлашнинг ҳуқуқий механизми биринчи навбатда қонунийликнинг кафолати бўлган норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни яратиш воситасидир. Шу ўринда айтиш мумкинки, қабул қилинган норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни ҳуқуқий муносабатларда қўллашнинг алоҳида механизми талаб қилинади.

Қонунийликни мустақамлаш давлат органлари ва мансабдор шахслар фаолиятида қонунийлик кафолатларини шакллантиришни такомиллаштиришни ва ривожлантиришни назарда тутлади. Қонунийлик кафолатлари деганда, ижобий таъсир этувчи шарт-шароитлар, бирон-бир тузилманинг ҳам ички, ҳам ташқи омил ва воситалари тушунилади.

Қонунийликнинг юридик кафолати - ижтимоий ҳаётнинг барча қатламларида қонунларга қаттиқ ва оғишмай амал қилинишини таъминловчи юридик воситалар тизимини ўзида намоён қилади. Қонунийликни кафолатлаш - бу қонунийликни мустақамлаш демақдир. Қонунийликни таъминлаш кафолатлари фуқароларда қонунларга бўлган ишонччи янада оширади, уларга амал қилиш ҳиссини уйғотади, фуқароларнинг ҳуқуқий онги ва маданиятининг шаклланишида ҳам ҳисса қўшади. Давлатнинг ривожланиши ёки таназзулга юз тутиши ҳам ўз-ўзидан қонунийликни таъминлашга қаратилган кафолатларнинг тўғри танлаб олиниши ва амалга оширилиши билан боғлиқдир.

Шунингдек, юқорида келтирилган хулосалар билан бир қаторда, мамлакатимизда қонунийликни таъминлаш чора-тадбирларини такомиллаштириш мақсадида қуйидаги таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқилди:

1. Демократик ҳуқуқий давлат барпо этиш бўйича ривожланган давлатлар тажрибасини ўрганишга йўналтирилган илмий-тадқиқот ишларини амалга ошириш лозим.

2. Қонун устуворлигини таъминлаш соҳасидаги муаммолардан келиб чиқиб, амалдаги идоравий норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни Конституция ва қонунларга мослиги нуктаи назаридан тўлиқ ҳуқуқий экспертизадан ўтказишни ташкиллаштириш лозим.

3. Давлат органлари, биринчи навбатда, ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари фаолиятини, улар томонидан ўтказиладиган ҳуқуқий тарғибот тадбирларининг самарадорлигини ошириш лозим. Бу йўналишда ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар, тегишли тартибда, фуқаролик жамияти институтлари, нодавлат нотижорат ташкилотлар ҳамда ижтимоий ҳаракатлар билан ҳамкорликда мактаб, академик-лицей ва коллежларда, олий ўқув юртларида, корхона, муассаса, ташкилотларда, фуқароларни ўзини ўзи бошқариш органларида ва бошқа жойларда фуқароларнинг ҳуқуқий онги ва ҳуқуқий маданиятини юксалтириш мақсадида ҳуқуқий тарғиботлар, давра суҳбатлари, семенар-тренинглр маҳорат дарслари ва бошқалар ташкил этилиши лозим. Шунингдек ушбу соҳадаги мавжуд тизимни янада такомиллаштириш лозим.

Шу нуктаи назарда, мухтасар қилиб айтадиган бўлсак, қонунийликни таъминлаш, инсон ҳуқуқ ва эркинликларини ишончли ҳимоя қилиш, уларнинг жамият ҳамда давлат ишларида фаол иштирок этишига зарур шарт-шароитлар яратиш ва буни қабул қилинаётган қонунлар, норматив-ҳуқуқий ҳужжатларда тўла-тўқис акс эттиришга алоҳида эътибор, албатта, давлатда қонунийлик тамойили таъминланаётганлигини кўрсатади. Қабул қилинаётган ва амалиётга татбиқ этилаётган янги қонунлар ёрдамида қонунийликни таъминлаш давлат ва жамият ҳаётида муҳим аҳамият касб этади. Зотан, уларнинг барчаси мамлакатда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш, шунингдек аҳолининг турмуш фаровонлигини ошириш каби эзгу мақсадларга хизмат қилади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

I. Раҳбарий адабиётлар

1. Каримов И. А. Ўзбек халқи ҳеч қачон, ҳеч кимга қарам бўлмайди. Т.13. – Тошкент: Ўзбекистон, 2005. – 448 б;
2. Каримов И. А. Инсон, унинг ҳуқуқ ва эркинликлари олий қадрият. Т.14. – Тошкент: Ўзбекистон, 2006. – 280 б;
3. Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш Концепцияси. //Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислон Каримовнинг Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисидаги маърузаси// 12.11.2010;

II. Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар

1. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. – Тошкент: Ўзбекистон, 2014. – 76 б;
2. Ўзбекистон Республикаси кодекслари: тўплам./ Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги: Т.: «Адолат», 2015 йил, – 1056 б;
3. Ўзбекистон Республикасининг «Давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари фаолиятининг очиқлиги тўғрисида»ги қонуни.// Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2014 й., 19-сон, 209-модда;
4. Ўзбекистон Республикасининг «Фуқароларнинг ҳуқуқлари ва эркинликларини бузадиган хатти-ҳаракатлар ва қарорлар устидан судга шикоят қилиш тўғрисида»ги қонуни.// Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 1995 й., 9-сон, 183-модда;
5. Ўзбекистон Республикасининг «Жисмоний ва юридик шахсларнинг мурожаатлари тўғрисида»ги қонуни.// Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2014 й., 49-сон, 578-модда;
6. Ўзбекистон Республикасининг «Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Қонунига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш ҳақида»ги қонуни.// Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2015 й., 32-сон, 425-модда;

Дарслик ва ўқув қўлланмалар:

1. Азизхўжаев А., Хусанов О., Азизов Х. Конституциявий ҳуқуқ- //Изоҳли луғат// Т., 2001. 160-бет;

Илмий адабиётлар ва мақолалар:

1. Р. Қодиров «Конституция — инсон манфаатлари, ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилишнинг ҳуқуқий асоси» / Ушбу мақоланинг <http://www.huquq-gazeta.uz> сайтидаги электрон матни;

Интернет сайтлари:

1. www.lex.uz
2. <http://prokatura.uz>
3. <http://www.huquq-gazeta.uz>
4. <http://huquqburch.uz>
5. <http://www.consultant.ru>
6. <http://www.press-service.uz/uz/>

ОСВІТА В МОЛДАВСЬКИХ СЕЛАХ АКЕРМАНСЬКОГО ТА ІЗМАЇЛЬСЬКОГО ПОВІТІВ НАПРИКІНЦІ ХІХ - НА ПОЧАТКУ ХХ ст.

Освіта є однією з головних умов культурного та інтелектуального розвитку населення, тому початкові школи є важливою складовою цього процесу. Якісне осмислення ролі та місця освітньої сфери є одним з пріоритетних напрямків сучасної історичної регіоналістики.

Протягом багатьох століть молдавські селяни, в переважній більшості своїй, були неписьменними, тобто не вміли ні читати ні писати і в учбових закладах не навчалися. До кінця ХІХ ст. 14,7% населення губернії мешкало в містах, і лише 14% міських мешканців були молдаванами.

Це означало, що приблизно два молдаванина із ста були міщанами. При цьому далеко не всі вони були освіченими, оскільки навіть в містах неписьменність була поширеним явищем, а під «письменністю» часто розуміли лише вміння самостійно написати власне ім'я.

За переписом 1897 року серед молдаван освічених було тільки 10,5% чоловіків і 1,7% жінок. В 1896-1897 навчальному році витрати держави на освіченість в Бессарабії дорівнювали 7 копійок на душу населення. В результаті промислового підйому 90-х рр. ХІХ ст. спостерігається деяке поживлення в шкільному будівництві. Розширення шкільної мережі пояснюється потребами зростаючої бессарабської буржуазії та поміщиків в освічених робітниках [2, с. 516-518].

Подальший розвиток господарства обумовив розвиток і подальше зростання кількості навчальних закладів в регіоні. У 80 – 90 рр. ХІХ ст. збільшується чисельність початкових шкіл в краї. За даними Кишинівської єпархії у 1891–1892 навчальному році на півдні Бессарабії діяли 847 шкіл, через п'ять років їх кількість зросла до 1 082 [3, арк. 7]. Більше 60% шкіл було відкрито в сільській місцевості.

У 1898 – 1906 рр. чисельність шкіл у краї зросла з 229 до 324, у тому числі в Акерманському повіті зі 115 до 174, в Ізмаїльському – зі 115 до 150. Однак при цьому на 1 954 мешканця була лише одна школа. Навіть на початку ХХ ст. з 350 тис. дітей шкільного віку школу відвідували лише 40%, а у сільській місцевості школу відвідувало не більше 6% дітей [1, с. 175].

Ключову роль в селах Акерманського та Ізмаїльського повітів у освітній сфері відігравали священики. За їхньою ініціативою відкривались парафіяльні школи, в яких можна було отримати початкову освіту. Тут виховували як хлопців, так і дівчат. Утримували їх за рахунок коштів громади села і парафіян церкви. В таких школах навчали Закону Божому, церковному співу, читанню, грамоті, арифметиці. Вчителювали там місцеві священики, або найбільш освічені мешканці села [5, с. 220].

У другій половині ХІХ ст. в селах почали відкривати народні школи, а в деяких – училища. Однак навчання в селах знаходилося не в найкращому стані. Як зазначав дослідник О. Бур'янов, серед жителів села Волонтирівка було «чимало грамотних, але тих, що розуміли те, що їм кажуть про віру та мораль мало, вони складають лише 1/7 частину всього населення. Все це через те, що батьки до потреб школи та шкільних занять дітей своїх... завжди були байдужими та не чутливими» [4, с. 675].

У парафіяльній школі села Плахтіївка, де навчалось від 30 до 100 дітей, Закон Божий та церковний спів викладав священик Дончина; читання, грамоту та математику вчитель Хотинського повітового училища Федот Галищук. Лише завдяки останньому, його бездоганній поведінці та старанності «парафіяни стали сприятливо ставитися до школи, і незважаючи на те, що успіхи в учнів не особливі, батьки дуже задоволені і почали похвалитися ними» [6, с. 382].

Однак свідомих дітей та їхніх батьків, які б розуміли необхідність освіти було небагато. Постійно відвідувало школу лише 12 – 17 дітей. Такий низький показник пояснюється тим, що влітку школярі допомагали на польових роботах, а взимку не могли ходити на заняття через брак теплої одягу та взуття.

Незважаючи на зростання кількості шкіл, в їх практичній діяльності виявлялися певні недоліки. По-перше, нестача вчителів була загальноімперською причиною низької якості освіти в церковно-приходських школах. До вчителя такої школи висувалися вимоги скоріше не професійного, а морального плану. Вчителі повинні були сповідувати суворо-релігійні принципи, любити церкву, шанувати віру. Крім того, вони повинні були задовольнятися посередніми умовами проживання, любити сільське життя і працювати за малу заробітну платню [7, с. 226].

Наприкінці ХІХ ст. на одного вчителя в Бессарабії припадало від 60 до 90 учнів. У сільській місцевості в цей же час освіту в початковій школі отримували лише 5 – 6% дітей шкільного віку [8, арк. 2].

На початку ХХ ст. особлива увага почала звертатись на бібліотеки при церковно-приходських школах. Комплектуванням і організацією шкільних бібліотек займалася видавнича комісія училищної ради при Синоді, яка мала спеціальний книжковий склад, через який здійснювалася комплектація фондів. Для позакласного читання в бібліотеки поставлялася література відповідної спрямованості і змісту: релігійна, антиалкогольна, медична, церковно-історична, агрономічна тощо.

Однак, не зважаючи на гарний початок, до завершення цю справу доведено не було – бібліотеки були відкриті не у всіх церковнопарафіяльних школах, й дуже часто до їх фондів потрапляла література зовсім непридатна та незрозуміла для дітей [9, с. 3].

Отже, освіта в молдовських селах Акерманського та Ізмаїльського повітів наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. становила частину системи початкової освіти в Бессарабській губернії. Однак протягом

досліджуваного періоду молдовське населення краю мало надзвичайно низький рівень освіченості, тому на сільські церковнопарафіяльні школи покладалося завдання поширення освіти селян та залучення їх до церкви і віри.

Література:

1. Південна Бессарабія (кінець XVIII – XIX ст.): навчально – методичний посібник. – Ізмаїл, «СМИЛ», 2011. – 216 с.
2. История Молдавии: от древнейших времен до ВОСР, Т. 1 – Кишинев: «ШкоалаСоветикэ», 1951. – 649 с.
3. Комунальна установа «Ізмаїльський архів» (далі КУІА), ф. 784, оп. 1, спр. 16, 99 арк.
4. Бурьянов А. Историко-статистическое описание церкви и прихода селения Волонтировка, бывшей казачьей станицы Аккерманского уезда / А. Бурьянов// Кишиневские епархиальные ведомости. –1887.– №16. – С. 13 – 21.
5. Бачинська О.А Взаємовпливи в культурі та побуті українців та представників інших національностей Придунайських земель (XVIII – XX ст.) / Олена Анатоліївна Бачинська // Південна Україна XVIII – XX ст. Записки науково – дослідної лабораторії історії Південної України Запорізького державного університету. – Запоріжжя, 2002. – Вип. – 7. – С. 216 – 220.
6. Историко-статистическое описание церкви и прихода села Плахтеевка Аккерманского уезда // Кишиневские епархиальные ведомости. церковнопарафіяльн 1885. – № 9. – С. 380 – 385.
7. Єрич Т. Г. Формування системи церковно-приходських шкіл у Південній Бессарабії (кінець XIX – початок XX ст.) / Т. Г. Єрич // Єлисавет. Історичні науки: зб. наук. пр. – Кіровоград: КНТУ, 2012. – Вип. 1. – С. 260-270.
8. КУІА, ф. 785, оп. 1, спр. 11,2 арк.
9. Лебеденко О.М. Розвиток освіти в Подунав'ї у XIX – на початку XX ст. / О.М.Лебеденко // Історія України. – 2004. – №5 (357). – С. 1 – 4.
10. КУІА, ф. 786, оп. 1, спр. 21, 5 арк.

Науковий керівник:

кандидат історичних наук Татаринів Іван Євгенович.

СЕКЦІЯ: МАТЕМАТИКА

I. Nesteruk
(Kyiv, Ukraine)
B. Shepetyuk
(Chernivtsi, Ukraine)

SHAPES OF STEADY SLENDER AXISYMMETRIC VENTILATED CAVITIES**INTRODUCTION**

The drag of the high-speed underwater vehicles can be reduced by decreasing the area wetted by water, i.e., by the use of supercavitation (see e.g., [1-3]). To obtain small cavitation numbers at small velocities or at large movement depths, a gas ventilation inside the cavity is used (see, e.g., [4]). The ventilation is also very important in experiments, since the velocities in water tunnels are usually much smaller than in the case of real vehicles. Limited velocities of water tunnels increase the influence of gravity on the cavity shape and dimensions.

Theoretical and numerical investigations of ventilated cavities are very limited. Even in the case, when the effects of the gas flow inside the cavity and gravity are negligible, there is no complete theory for the cavity shape as a function of the gas supply rate, cavitation number and the shape of the body located inside the cavity. If an injected gas flows in a narrow channel between the cavity surface and the vehicle hull, the pressure on the cavity surface is no more constant and changes the cavity shape in comparison with the case of vapor cavitation. This complicated phenomenon was investigated numerically with the use of viscous fluid equations [5]. The ideal fluid approach and the slender body theory allows one to obtain simple equations for the shape of axisymmetric ventilated supercavity provided the gas flow between the cavity surface and the body of revolution is one-dimensional inviscid and incompressible. Some interesting results were obtained in [6-8] for steady flow of liquid without gravity effects.

In [9] the results of these papers are generalized for the unsteady vertical flows in the gravity field. In particular, the first approximation equation for the radius $R(x)$ of steady axisymmetric ventilated cavity was proposed:

$$\frac{d^2 R^2}{dx^2} = \frac{\sigma_0}{\ln \epsilon} + \frac{2kx}{Fr^2 \ln \epsilon} + \Delta \left[a - \frac{1}{(R^2 - R_b^2)^2} \right], \quad (1)$$

where all lengths are dimensionless (referred to the cavity radius at its origin R_0), $k = 1$ corresponds to the case, when the directions of the water flow at infinity and the gravitational acceleration coincide; $k = -1$ corresponds to the case, when the directions of these vectors are opposite (in order to have an axisymmetric cavity the direction of the gravity force is limited by these two cases). The constant parameters σ_0 , Fr , Δ and a are given by formulas:

$$\sigma_0 = \frac{2(p_\infty - p_v - p_0)}{\rho U^2}, \quad Fr = \frac{U}{\sqrt{gR_0}},$$

$$\Delta = -\frac{\rho_g Q^2}{\pi^2 R_0^4 \rho U^2 \ln \epsilon}, \quad a = \left[1 - \frac{R_{b0}^2}{R_0^2} \right]^{-2},$$

where ρ is the water density; U is the constant velocity of the water flow at infinity; p_v is the water vapor pressure at ambient temperature; p_∞ and p_0 are pressures measured in the cross section of the cavity origin far away in the water flow and in the injected gas respectively; ρ_g is the constant density of injected gas; Q is the volumetric gas flow rate; R_b , R_{b0} are the radii of the hull at points x and $x = 0$; ϵ is a small parameter, the ratio of the maximum diameter of the system cavity-cavitator and its length.

In this paper we shall concentrate on the numerical solutions of equation (1) at different values of the Froude number Fr and parameter k . We shall calculate shapes and dimensions of ventilated cavities and analyse critical values of the injection rate.

NUMERICAL PROCEDURE AND EXAMPLES OF THE VENTILATED CAVITY SHAPE CALCULATIONS

To integrate the differential equation (1), the standard initial conditions at the cavity origin $x=0$ $R = 1$, $dR/dx = \beta$ and the 4-th order Runge-Kutta method were used.

The calculations showed that for coinciding directions of the gravity and the flow at infinity ($k = 1$), the cavity dimensions are limited at any gas injection rate. The situation is similar of the case of natural cavitation, when the solution of equation (10) has the following form (see [10]):

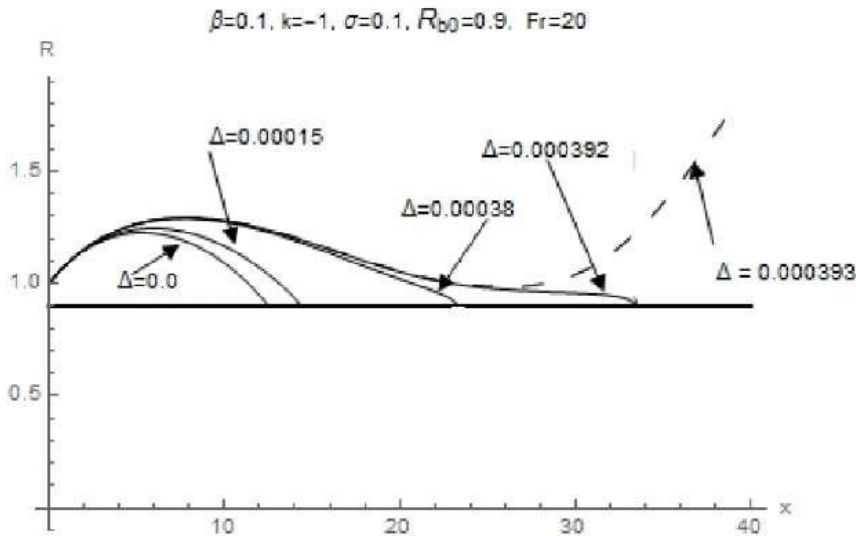

Fig. 1. Shapes of the ventilated cavities created by slender conical cavitator $\beta = 0.1$ in the water flow directed upwards ($k = -1, Fr = 20$) for different values of the gas flow rate. The hull is cylindrical, $R_{b0} = 0.9, \sigma_0 = 0.1$.

$$R^2(x) = \frac{\sigma_0 x^2}{2 \ln \epsilon} + \frac{kx^3}{3Fr^2 \ln \epsilon} + 2\beta x + 1 \quad (2)$$

Since the value $\ln \epsilon$ is negative, the polynomial (2) can attain zero values at large enough values of x at any Froude numbers. Thus, the cavity length and diameter are always limited.

Another behavior occurs at opposite directions of the gravity and velocity of the ambient flow ($k = -1$). At some critical value of the Froude number the graph of the polynomial (2) touches the x axes. Increasing the Froude number yields the unlimited cavities, which cannot be realized according to the stability principle [11]. Corresponding critical Froude numbers were calculated in [10] for natural cavities and $R_{b0} = 0$. The results of the ventilated cavity shapes calculations are presented in Figs. 1-3 for $k = -1$, different cavitators ($\beta = 0.1; 0; -0.1$) and injection rates.

For the slender conical cavitator $\beta > 0$, the dimensions of ventilated cavities increase with increasing the ventilation rate (see Fig.1). At some critical value of ventilation parameter ($\Delta \ll 0.0003925$) the cavity touches the cylindrical hull and becomes infinite. Since a small change in the flow parameters must cause small changes in the flow (according to the stability principle, see, e.g., [11]), the flow rate cannot exceed this critical value. An unrealistic infinite cavity is shown by dashed lines. Similar limited values of the ventilation rate occur on cylindrical hulls in liquid without gravity, see [6].

The length of the base cavities ($\beta < 0$) decreases with increasing the ventilation rate (see Figs. 2 and 3). At some critical value of ventilation parameter the cavity touches the cylindrical hull and becomes infinite. Since a small change in the flow parameters must cause small changes in the flow (according to the stability principle, see, e.g., [11]), the flow rate cannot be smaller than this critical value. Unrealistic infinite cavities are shown in Figs. 2 and 3 by dashed lines. Similar limited values of the ventilation rate occur on cylindrical hulls in liquid without gravity, see [7].

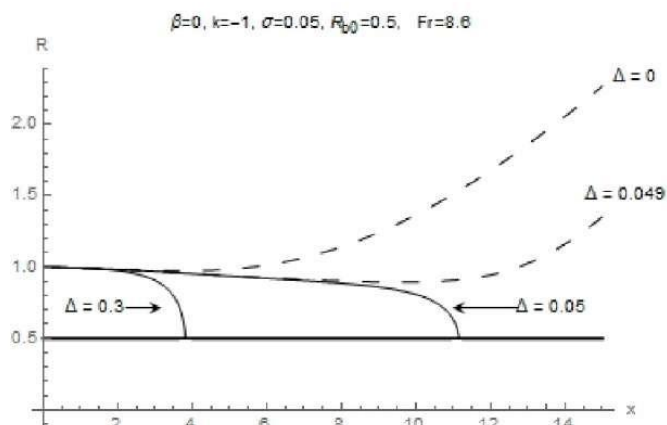

Fig. 2. Shapes of the base ventilated cavities, $\beta = 0$ in the water flow directed upwards ($k = -1$, $Fr = 8.6$) for different values of the gas flow rate. The hull is cylindrical, $R_{b0} = 0.5$, $\sigma_0 = 0.05$.

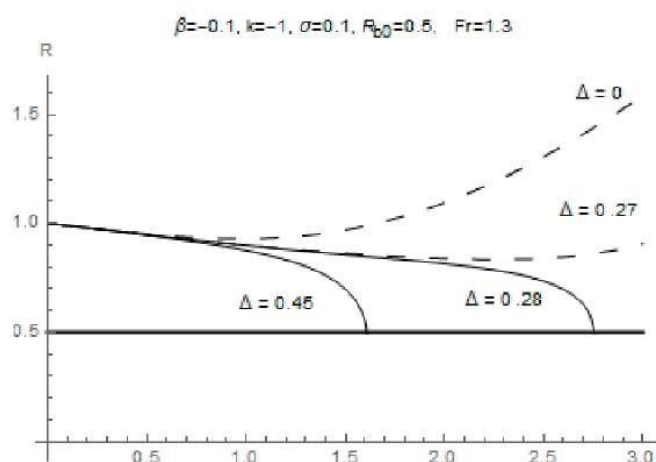

Fig. 3. Shapes of the base ventilated cavities, $\beta = -0.1$ in the water flow directed upwards ($k = -1$, $Fr = 1.3$) for different values of the gas flow rate. The hull is cylindrical, $R_{b0} = 0.5$, $\sigma_0 = 0.1$.

CONCLUSIONS

With the use of known differential equation of the first approximation, the shapes of the slender steady axisymmetric ventilated cavities were calculated for up- and downwards directions of the water flow for different values of the Froude number and the radius of the cylindrical hulls located inside the cavity. It was shown that ventilation increases the dimensions of the cavities created by conical cavitator and decreases the length of the base cavities. When the direction of the water flow at infinity is opposite to the direction of the gravity, the injection rate cannot exceed some critical value for conical cavitators and cannot be smaller some critical value for the base cavities.

Since the very simple one dimensional model was used for the gas flow in the circular channel between the cavity surface and the hull, the results must be verified by experiments and with use CFD methods using the viscous models for the gas and water flows.

Literature

1. Logvinovich G.V. Hydrodynamics of Flows with Free Boundaries.-Halsted, 1973. - 208 p.
2. Savchenko Yu. N. Perspectives of the Supercavitation Flow Applications// Int. Conf. on Superfast Marine Vehicles Moving Above, Under and in Water Surface (SuperFAST'2008), 2-4 July 2008. St. Petersburg, Russia.- 2008.
3. Nesteruk "Drag drop on high-speed supercavitating vehicles and supersonic submarines", Applied Hydromechanics, vol. 17, N 4, pp. 52 - 57, 2015. <http://hydromech.org.ua/content/pdf/ph/ph-17-4>
4. Vlasenko, Yu. D, Savchenko, G. Yu. 2012 Study of the parameters of a ventilated supercavity closed on a cylindrical body, I. Nesteruk (ed.). Supercavitation, Springer, pp. 201-214.
5. Zhuravlev, Yu. F., Varyukhin, A.V. 2008 Numerical simulation of interaction gas jets flowing into water cavity with its free surfaces simulation, Int. Conf. SuperFAST2008, Saint-Petersburg, Russia.
6. Manova, Z. I., Nesteruk, I., Shepetyuk, B.D. 2011 Estimations of intensive ventilation influence on the slender axisymmetric cavity shape, Applied hydromechanics, 13, No. 2, 44-50 (in Ukrainian).
7. Nesteruk, I., Shepetyuk, B.D. 2011 Shape peculiarities of the base artificial axisymmetric cavities, Applied hydromechanics, 13, No. 3, 69-75 (in Ukrainian).

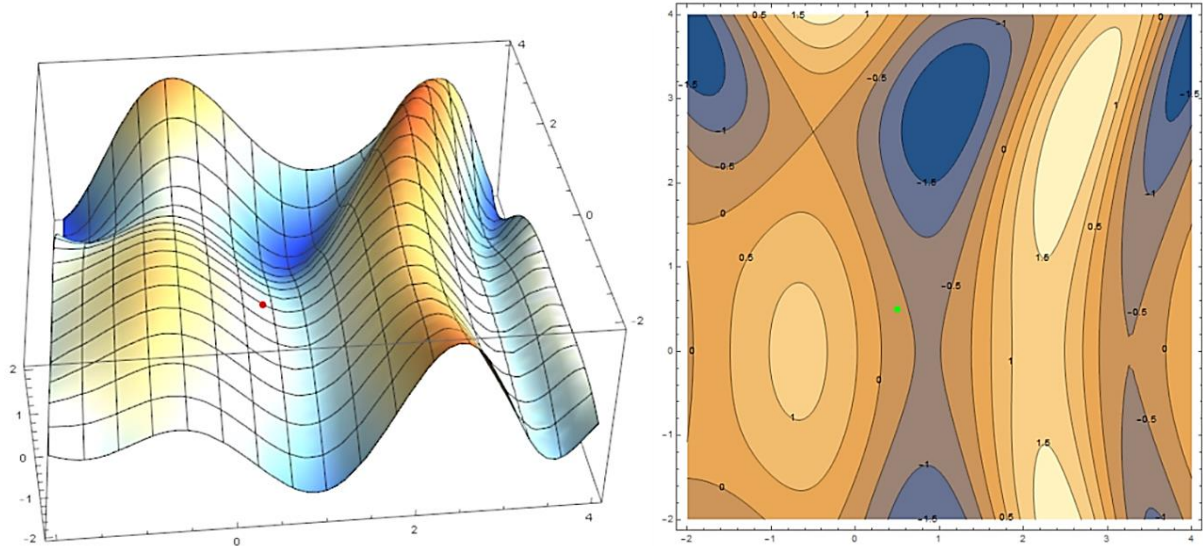
7. Nesteruk, I., Shepetyuk, B.D. 2012 Shape of artificial axisymmetric cavities at sub- and supercritical values of the ventilation rate, Applied hydromechanics, 14, No. 2, 53-60 (in Ukrainian).
8. Nesteruk, I. Shape of Slender Axisymmetric Ventilated Supercavities, Journal of Computational Engineering, vol. 2014, Article ID 501590, 18 pages, 2014. doi:10.1155/2014/501590.
9. Nesteruk I. On the Shape of a Slender Axisymmetric Cavity in a Ponderable Liquid// Fluid Dynamics. DOI: 10.1007/BF01052000. -1979.- V.14(6). - P. 923 - 927.
10. Nesteruk I. The restrictions of the parameters of cavitation flow// Pmm Journal of Applied Mathematics and Mechanics - 1986. - V. 50, No. 4. - P. 446-449, DOI: 10.1016/0021-8928(86)90007-9.
11. Nesteruk I. The restrictions of the parameters of cavitation flow// Pmm Journal of Applied Mathematics and Mechanics - 1986. - V. 50, No. 4. - P. 446-449, DOI: 10.1016/0021-8928(86)90007-9.

**Андрій Дідус, Олександр Коровій
(Київ, Україна)**

ВИКОРИСТАННЯ ГРАДІЄНТНОГО МЕТОДУ В МАШИННОМУ НАВЧАННІ

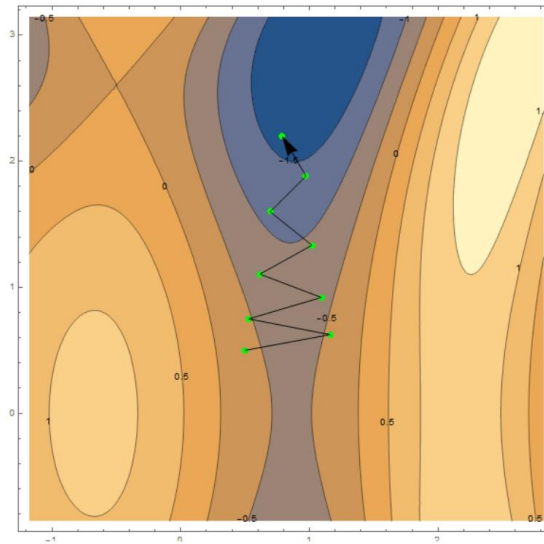
Градентні методи – це широкий клас оптимізаційних алгоритмів, які використовуються не тільки в машинному навчанні, а й в інших наукових сферах таких, як математична статистика, економіка та інші. В нашій статті ми розглянемо стохастичний градентний метод оптимізації похибки.

Нижче представлені два варіанти графіка $\sin\left(\frac{1}{2}x^2 - \frac{1}{4}y^2\right) + \cos(2x + 1)$.

Задача методу – знайти локальний мінімум, тобто з взятої випадкової точки (наприклад $\left(\frac{1}{2}; \frac{1}{2}\right)$, як на нашому графіку) потрапити в заглиблення (синя зона на графіках).

Суть методу полягає в тому, щоб йти у напрямку протилежному граденту функції в даній точці. Градент – це вектор, який вказує напрям найбільшого росту функції. Математично – це вектор із похідних по всіх аргументах: $\text{grad}(f) = \nabla f = (\partial f / \partial x, \partial f / \partial y)$. Розглянемо покрокову роботу алгоритму на випадковій функції:

Окремо варто сказати про швидкість, з якою потрібно рухатись до мінімуму (якщо говорити про застосування у машинному навчанні, то це матиме назву «швидкість навчання»). Для отримання перших результатів, нам буде достатньо підібрати фіксовану швидкість. Але часто застосовується ідея зменшувати швидкість по мірі виконання алгоритму, тобто рухатися все меншими і меншими кроками.

У наступному прикладі ми спробуємо відновити значення функції « $2x-3$ » на інтервалі $[-2;2]$ за 50-тма точками з нормально розподіленим шумом. Навчати модель будемо пакетами по 5 точок за допомогою стохастичного градієнтного спуску (англ. SGD — StochasticGradientDescent). Перейдемо до програмної реалізації мовою Python, адже саме Python став загально визнаною мовою для багатьох сфер застосування науки про дані (datascience). Він поєднує в собі потужність мов програмування з простотою використання предметно-орієнтованих скриптових мов, як MATLAB або R. А також в Python вже є бібліотеки для завантаження даних, візуалізації та статистичних обчислень.

```
import numpy as np
import tensorflow as tf
%matplotlib inline
import matplotlib.pyplot as plt

samples = 50 # кількість точок
packetSize = 5 # розмір пакета
def f(x): return 2*x-3 # шуканна функція
x_0 = -2 # початок інтервалу
x_1 = 2 # кінець інтервалу
sigma = 0.5 # середньоквадратичне відхилення шуму

np.random.seed(0) # робимо випадковість передбачуваною (щоб всі бажаючі могли повторити
обчислення на цьому ж наборі даних)
data_x = np.arange(x_0,x_1,(x_1-x_0)/samples) # масив [-2, -1.92, -1.84,..., 1.92, 2]
np.random.shuffle(data_x) #перемішати, але не збовтувати
data_y = list(map(f, data_x)) + np.random.normal(0, sigma, samples) # масив значень функції з
шумом
print(" ".join(list(map(str,data_x[:packetSize])))) # перший пакет іксів
print(" ".join(list(map(str,data_y[:packetSize])))) # и первый пакет ігриків

tf_data_x = tf.placeholder(tf.float32, shape=(packetSize,)) # вузол на який будемо подавати
аргументи функції
tf_data_y = tf.placeholder(tf.float32, shape=(packetSize,)) # вузол на який будемо подавати
значення функції

#коефіцієнти які ми будемо шукати за допомогою Градієнтного спуску
weight = tf.Variable(initial_value=0.1, dtype=tf.float32, name="a")
bias = tf.Variable(initial_value=0.0, dtype=tf.float32, name="b")

model = tf.add(tf.multiply(tf_data_x, weight), bias)#наша модель(функція  $y=W*x+b$ )

loss = tf.reduce_mean(tf.square(model-tf_data_y)) # функція втрат, про неї нижче
```

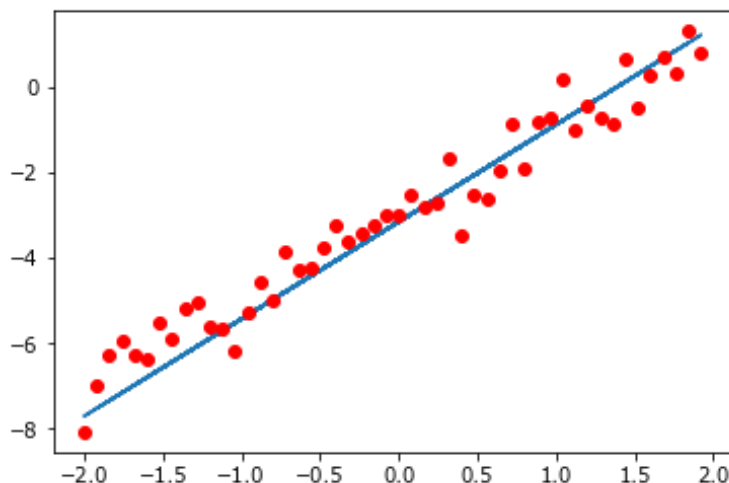


```
optimizer = tf.train.GradientDescentOptimizer(0.5).minimize(loss) # Сам метод оптимізації

with tf.Session() as session:
    tf.global_variables_initializer().run()#ініціалізуєм всі змінні
    for i in range(samples//packetSize):
        #подаєм наші данні пакетами
        feed_dict={tf_data_x: data_x[i*packetSize:(i+1)*packetSize], tf_data_y:
data_y[i*packetSize:(i+1)*packetSize]}
        # запускаєм наш метод оптимізації і знаходим наші "втрати"
        _, l = session.run([optimizer, loss], feed_dict=feed_dict)
        print("Помилка: %f" % (l,))
        print("a = %f, b = %f" % (weight.eval(), bias.eval()))
        plt.plot(data_x, list(map(lambda x: weight.eval()*x+bias.eval(), data_x)), data_x, data_y, 'ro')
```

Вивід:

```
0.24,-1.12,-1.2,1.28,-1.84
-2.71939308668,-5.65359826674,-5.60787235079,-0.702256096866,-6.27344936408
Помилка: 21.224598
a = 4.555096, b = -4.138514
Помилка: 6.941454
a = 2.484084, b = -2.752421
Помилка: 0.399143
a = 2.223793, b = -3.131071
Помилка: 0.238383
a = 2.134463, b = -2.752734
Помилка: 1.017416
a = 1.630625, b = -3.502803
Помилка: 0.928532
a = 1.964050, b = -2.789906
Помилка: 0.096641
a = 2.248643, b = -3.046779
Помилка: 0.340161
a = 2.146654, b = -2.895813
Помилка: 0.134945
a = 1.902377, b = -2.817182
Помилка: 0.528846
a = 2.276279, b = -3.158037
```


Вхідні вузли приймають масиви по 5 елементів, а змінні є числами. Це називається пакетними обчисленнями (broadcasting). Іншими словами, коли потрібно зробити обчислення над масивами, один з яких має зайвий вимір, обчислення проводяться окремо для кожного елемента більшого масиву і результатом буде масив більшої розмірності. Тобто $[1, 2, 3, 4, 5] + 1 = [2, 3, 4, 5, 6]$.

Давайте вручну перерахуємо дії алгоритму, щоб краще зрозуміти, що відбувається. Отже, на вході передаються аргументи $- [0.24, -1.12, -1.2, 1.28, -1.84]$ і значення $[-2.72, -5.65, -5.61, -0.70, -6.27]$ (округлено до сотих). Спершу ми пакетно обчислюємо значення функції (після ініціалізації змінних функція виглядає як $0.1 \cdot x + 0$). Підставляємо кожен аргумент:

$$\begin{cases} 0.1 \cdot 0.24 + 0 = 0.024 \\ 0.1 \cdot -1.12 + 0 = -0.112 \\ 0.1 \cdot -1.2 + 0 = -0.12 \\ 0.1 \cdot 1.28 + 0 = 0.128 \\ 0.1 \cdot -1.84 + 0 = -0.184 \end{cases}$$

далі отримані значення віднімаються з еталонних, зводяться до квадрату і обчислюється середнє значення:

$$\begin{cases} (0.024 - (-2.72))^2 \approx 7.53 \\ (-0.112 - (-5.65))^2 \approx 30.67 \\ (-0.12 - (-5.61))^2 \approx 30.14 \\ (0.128 - 0.7)^2 \approx 0.69 \\ (-0.184 - (-6.27))^2 \approx 37.04 \end{cases} \Rightarrow \frac{7.53 + 30.67 + 30.14 + 0.69 + 37.04}{5} \approx 21.21$$

Відмінність приблизно в соту від виведеного в лог значення обумовлена округленням до сотих під час розрахунків. Отже, похибку ми порахували, тепер розглянемо оптимізацію. На зображенні графа вище, пунктирними стрілками показано, що оптимізатор змінює змінні. У вас вже має бути інтуїтивне розуміння того, як працює градієнтний спуск. У цьому прикладі використовується стохастичний градієнтний спуск зі швидкістю 0.5. Ми оптимізуємо змінні a і b так, що по них і знаходимо градієнт:

$$f = (a \cdot x + b - y)^2 \Rightarrow \begin{cases} \frac{\partial f}{\partial a} = 2x(ax + b - y) \\ \frac{\partial f}{\partial b} = 2(ax + b - y) \end{cases}$$

Нам потрібно поліпшити значення по всьому набору точок, тому обчислюємо середнє значення градієнта, для зручності по кожній змінній окремо:

$$a \Rightarrow \frac{1.31712 + (-12.4051) + (-13.176) + 2.11968 + (-22.3965)}{5} = -8.90816$$

$$b \Rightarrow \frac{5.488 + 11.076 + 10.98 + 1.656 + 12.172}{5} = 8.2744$$

Ну і, нарешті, міняємо значення оптимізуються змінних з урахуванням заданої швидкості:

$$a_{new} = a_{old} - 0.5 \cdot -8.90816 = 0.1 - 0.5 \cdot (-8.90816) = 4.55$$

$$b_{new} = b_{old} - 0.5 \cdot 8.2744 = 0 - 0.5 \cdot (-8.90816) = -4.14$$

Значення a_{new} і b_{new} є шукані значення змінних. Ці обчислення повторюються в циклі на кожному наборі точок. Чому такий метод називається стохастичним? Тому що ми обчислюємо градієнт тільки на невеликому фрагменті даних (пакеті), а не на всіх точках відразу. Таким чином, стохастический спуск вимагає набагато менше обчислень, але не гарантує зменшення помилки на кожній ітерації. Як не дивно цей «шум» в величині збіжності за часом може виявитися навіть корисний, тому що дозволяє «викарабуватися» з локальних мінімумів.

Варто зауважити, що градієнтний спуск – це метод оптимізації першого порядку, оскільки береться похідна першого порядку. Також існує багато методів другого порядку, в яких знаходиться друга похідна, наприклад, спряжені градієнти, метод Ньютон та інші. Загалом, оптимізація – це величезний і окремих дуже широкий пласт проблем. Хоча багато науковців і практиків, які працюють в цій області, вважають, що можна не ускладнювати і просто використовувати градієнтні методи. Навіть зараз багато сучасних ШНМ використовують градієнтні методи.

Література:

1. Carl E. Rasmussen, Christopher K. I. Williams. Gaussian Processes for Machine Learning. –The MIT Press, 2005. – 266 p.
2. Hal Daumé III. A Course in Machine Learning. – cimi.info, 2012. – 189 p.
3. Tariq Rashid. Make Your Own Neural Network. –Paperback, 2016. – 222 p.
4. Андреас Мюллер, Сара Гвидо. Введение в машинное обучение с помощью Python. Руководство для специалистов по работе с данными. – Самиздат 2016. – 390 стр.
5. Бринк Х., Ричардс Д., Феверолф М. Машинное обучение. – Издательский дом «Питер». – 336 стр.

Науковий керівник:

кандидат фізико-математичних наук, доцент Барановська Леся Валеріївна.

РОЗГЛЯД АЛГОРИТМІВ РІШЕННЯ ЗАДАЧ В ІНТЕРНЕТ-СЕРВІСАХ ЯК РЕАЛІЗАЦІЯ ПРИНЦИПУ ПРИКЛАДНОЇ НАПРАВЛЕНОСТІ НАВЧАННЯ МАТЕМАТИЦІ

Мотивація студентів до навчання є одним з найважливіших факторів, який впливає на ефективність навчального процесу. За думкою багатьох педагогів, психологів та методистів, фактором, який впливає на зацікавленість студентів до вивчення дисципліни, є реалізація принципу прикладної направленості навчання. Прикладна направленість навчання математиці та формування математичної та професійної компетентності майбутнього фахівця (інженера, програміста, економіста) реалізується шляхом розв'язання прикладних та професійно орієнтованих задач [1, с.65]. На жаль, не завжди використання прикладних та професійно-орієнтованих задач, які можна вбудувати в курс математики, є достатнім для підвищення рівня мотивації студентів до вивчення математики. Це пояснюється розривом у часі вивчення математики на перших двох курсах та спеціальних дисциплін на старших курсах. Для вирішення потужних прикладних задач необхідно володіння термінологією спеціальних предметних галузей. Крім того, такі задачі достатньо складні для розуміння, великі за обсягом та часом рішення, тому їх важко повністю вбудувати в курс математики.

Зацікавити студентів та показати практичне застосування математики можна за допомогою розгляду математичних алгоритмів функціонування Інтернет-сервісів, які увійшли у повсякденне життя користувачів Інтернету.

Розглянемо математичні алгоритми рішення задач сервісами **Google Maps, City Guide**, які інформують про інтенсивність руху у великих містах країни та можливі пробки на автошляхах. Автомобільний шлях можна представити у вигляді графа, вершини якого – це перехрестя, а ребра – це відрізки дороги між перехрестями. Задача сервісу – це розрахунок середньої швидкості руху по ребру графа, довжина якого відома. Джерелом даних може виступати будь-який автомобіліст, у якого є мобільний пристрій з підключеним GPS-приймачом та встановленим відповідним додатком. Дані про рух автомобіля фіксуються у вигляді треку, в якому описується маршрут переміщення і середня швидкість автомобіля. Усі зібрані треки прив'язуються до визначеного дорожнього графу та обробляються різними математичними методами.

Для розв'язування описаної задачі можуть застосовуватися наступні методи [2]:

- параметрична регресійна модель, для якої підбирається деяка функція, що залежить від поточної та минулої швидкості пересування по даному ребру графа;
- метод "k найближчих сусідів", при застосуванні якого програма шукає в попередніх даних схожу ситуацію і в якості прогнозу видає такий же результат, який був зафіксований і раніш;
- лінійна векторна авторегресія, яка розглядає майбутню швидкість як лінійну комбінацію поточної швидкості, а також декількох попередніх швидкостей, причому не тільки на даному відрізку ребра, а також на сусідніх ребрах;
- методи моделювання транспортних потоків, в яких використовується рівняння поточної рідини зі змінною в'язкістю.

Таким чином, на прикладі сервісів **Google Maps, City Guide**, можна ознайомити студентів з теорією графів, з методами обробки та збору інформації, показати застосування методів математичної статистики та кореляційно-регресійного аналізу, а також методів диференціального та інтегрального числення.

На сьогоднішній день наше життя все більше і більше залежить від Інтернету. Без нього важко зараз зробити певну роботу, але останні хакерські атаки оголили як непривабливу сторону Інтернету, так і діри в його оригінальній архітектурі. Важливі Інтернет-сервіси можна легко вивести із ладу за допомогою прямих атак. Зміна принципів довіри онлайн може стати найбільш значущим оновленням, яке будь-коли відбувалося з Інтернетом. Зміщення контролю довіри з центру мережі до її країв представляє собою нову віху в розвитку Інтернету. Більшою мірою цей розвиток стимулюється розповсюдженням мереж на основі відкритих блокчейнів, таких як Біткоїн, Ефіріум і Zcash [3].

Блокчейн – це розподілена база даних, в якій зберігається інформація про кожну транзакцію, яка зроблена в системі. Дані зберігаються у вигляді ланцюга блоків (звідси і назва – blockchain) з записами про транзакції. Їх неможливо підробити, оскільки кожний новий запис здійснює підтвердження в існуючих ланцюгах. Щоб підробити дані, необхідно змінити інформацію в усіх інших блоках. У той же час оскільки база розподілена, актуальна інформація про записи в системі зберігається у всіх її учасників і автоматично оновлюється при внесенні будь-яких змін. Цифрові записи об'єднуються в «блоки», які потім зв'язуються криптографічно і хронологічно в «ланцюг» за допомогою складних математичних алгоритмів. Для ознайомлення студентів з принципами роботи сучасних технологій, зокрема з математичними основами блокчейну, можна запропонувати при вивченні дискретної математики задачі з теорії кодування:

Завдання 1. Задані секретне число Аліси (A), секретне число Боба (B) та одностороння функція $Y^x \pmod{P}$: $A=10$, $B=8$, $11^x \pmod{13}$. За схемою Хеллмана знайти ключ для DES-шифрування.

Завдання 2. Сформуйте відкритий і таємний ключі для системи RSA на основі $p=1097$, $q=97$, $e=11$. Цифрове повідомлення розбийте на блоки по 5 цифр і

- а) зашифруйте повідомлення МАТЕМАТИКА;
- б) розшифруйте криптотекст 103765 39846.

Технологія блокчейн набрала популярність в контексті криптовалют, але вже спокійно існує сама по собі. Потенційно блокчейн може бути корисний в будь-якій сфері, де немає довіри між учасниками. Наприклад, це міжбанківські переводы, реєстри, e-commerce, логістика, будь-які бази даних. В Україні оголосили про перехід на технологію блокчейну Системи електронних торгів заарештованим майном та Державного земельного кадастру.

На сьогоднішній день Інтернет-сервіси надають велику кількість реальних прикладних задач, які успішно розв'язані спільними зусиллями програмістів та математиків. Отже, розгляд математичних ідей і алгоритмів рішення задач Інтернет-сервісами, підвищує інтерес студентів до вивчення математики, їх рівень математичної та професійної компетентності як майбутніх фахівців.

Література:

1. Полякова Т.А. Реализация принципа профессиональной направленности обучения математики в техническом вузе // Методика преподавания дисциплин естественнонаучного цикла: современные проблемы и тенденции развития: Материалы всероссийской конференции. – Омск: Омская юридическая академия, 2014. – с.65-69.
2. Рождественская Е. А., Болдовская Т. Е. Реализация прикладной направленности обучения высшей математике посредством рассмотрения алгоритмов решения задач в интернет-сервисах // Научно-методический электронный журнал «Концепт». – 2015. – Т. 13. – С. 366–370. – URL: <http://e-koncept.ru/2015/85074.htm>.
3. Как блокчейн улучшит инфраструктуру Интернета. <https://bitnovosti.com/2017/07/08/how-blockchain-improves-internet-infrastructure/>

СЕКЦІЯ: ПЕДАГОГІКА

Л.У. Акрамова, Ф.Ф. Махмудов
(Самарқанд, Узбекистан)

АКТИВИЗАЦИЯ ПОЗНАВАТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УЧАЩИХСЯ НА УРОКАХ МАТЕМАТИКИ В НАЧАЛЬНЫХ КЛАССАХ

Приоритетом современного образования, гарантирующим его высокое качество и результативность, должно стать обучение, ориентированное на самосовершенствование и самореализацию личности. Поэтому на смену модели «образование-преподавание» пришло «образование-взаимодействие», когда личность ученика становится центром внимания педагога. Помочь учащимся в полной мере проявить свои способности, развить инициативу, самостоятельность, творческий потенциал – одна из основных задач современной школы. А успешная реализация этой задачи во многом зависит от сформированности у учащихся познавательных интересов. Именно это, на наш взгляд, и определяет активность школьника в познании себя и окружающего мира.

Цели:

- Эффективная и быстрая адаптация школьников к учебной деятельности.
- Повышение интереса к предмету «Математика».
- Развитие основных познавательных процессов (внимания, памяти, мышления, воображения, восприятия).
- Развитие инициативы, самостоятельности, творческого потенциала.
- Включение учащихся в поисковую деятельность по предмету.
- Развитие младшего школьника как субъекта собственной деятельности и поведения, его эффективную социализацию.

Задачи:

- Определить условия, стимулирующие познавательную активность учащихся.
- Разработать конкретные методические приёмы, с помощью которых учитель может пробудить и развивать познавательную активность учащихся на уроках математики.
- Показать на примере практического материала возможность достижения познавательной активности на уроках математики

Подлинное знание и навыки приобретаются в процессе активного овладения учебным материалом. Чтобы создать условия для формирования этой деятельности, необходимо сформировать познавательную мотивацию. Чаще, к сожалению, господствуют методы внешнего побуждения – отметка, похвала, наказание. Но действительная мотивация будет иметь место тогда, когда дети будут стремиться в школу, где им хорошо, содержательно и интересно. А следовательно, необходимо активизировать познавательные процессы, используя различные способы.

Активность же при его усвоении требует внимания к изучаемому материалу, заданиям учителя, формулировке правил и заданий учебника. Интерес ребенка как нельзя лучше помогает легче запомнить, повышает работоспособность.

Учеба – это серьезный труд. И именно поэтому обучение должно быть интересным и занимательным, так как интерес вызывает удивление, будит мысль, вызывает желание понять явление.

Психологами доказано, что знания, усвоенные без интереса, не окрашенные собственными положительными эмоциями, не становятся полезными – это мертвый груз.

Активизировать – это значит целенаправленно усиливать познавательные процессы (восприятие, память, мышление, воображение) в мозгу учащихся, побуждать их затрачивать энергию, прилагать волевые усилия для усвоения знаний и умений, преодолевая трудности. Существуют различные пути активизации учебной деятельности:

- ✓ проблемное изложение материала
- ✓ комментированные упражнения
- ✓ самостоятельная работа учащихся
- ✓ творческая работа детей,
- ✓ формирование стимулов к учению.

Но можно выделить и другие способы активизации:

- ✓ игровые методы
- ✓ моделирование
- ✓ занимательность
- ✓ проведение нетрадиционных уроков.

Младший школьник имеет специфические возрастные особенности:

- неустойчивое внимание
- преобладание наглядно-действенного мышления
- повышенная двигательная активность
- стремление к игровой деятельности

- різноманітності пізнавальних інтересів.

Все це вимагає творчого підходу к роботі вчителя. Для того, щоб підтримувати в течение всього уроку увагу дітей, необхідна організація активної і цікавої мислительної діяльності.

«...без педагогической гри на уроке невозможно увлечь учеников в мир знаний и нравственных переживаний, сделать их активными участниками и творцами урока» Ш.А. Амонашвили.

Робота з дітьми молодшого шкільного віку, переконуюсь, що найефективнішою серед всіх мотивів навчальної діяльності є пізнавальний інтерес. Він не тільки активізує умовну діяльність в даний момент, але і націлює її к наступному рішенням різних завдань. Стійкий пізнавальний інтерес формується різними засобами.

Одним з них є цікавість. Елементи цікавості, гра, все незвичайне, несподіване викликає у дітей багате своїми наслідками почуття здивування, живої інтерес к процесу пізнання, допомагають їм засвоїти будь-який навчальний матеріал.

Наприклад, в процесі гри на уроці математики незаметно для себе навчаючись виконують різні вправи, де їм доводиться порівнювати множини, виконувати арифметичні дії, тренуватися в усному рахунок, вирішувати задачі. Гра ставить учня в умови пошуку, пробуджує інтерес к перемозі, а звідси – прагнення бути швидким, уважним, винахідливим, вміти чітко виконувати завдання, дотримуватися правил гри. В іграх, особливо колективних, формуються і моральні якості особистості. У них розвиваються почуття відповідальності, колективізму, виховується дисципліна, воля, характер. Гра необхідна і для збереження преемственности між дитячим садом і школою.

Діти дуже люблять «Веселий рахунок» - рифмовані задачі. Першокласникам, наприклад, начертання цифр допомагають запам'ятати веселі вірші. Геометричний матеріал легко запам'ятовується завдяки казкам, віршам про геометричні фігури.

Шаради, ребуси, кросворди нікого не залишають байдужими. Велику цінність на уроці представляють загадки. К.Д. Ушинський писав, що «загадка залягає міцно в пам'яті, захоплюючи з собою і все пояснюючи к ній прив'язане».

Множення педагогів про нетрадиційні уроки розходяться: одні бачать в них правильний крок в напрямку демократизації школи, інші вважають такі уроки порушенням дидактичних принципів, спотворення структури уроку.

На мій погляд, нетрадиційний урок не тільки може, але і повинен бути використаний в початковій школі, так як є одним з дійсних способів активізації навчальної діяльності.

Нетрадиційні уроки частіше мають місце при перевірці і узагальненні знань навчаючись, закріпленні і повторенні вивченого матеріалу.

Сучасні інтерактивні засоби навчання дозволяють багато традиційні види навчально-пізнавальної діяльності, полегшити розуміння уч-ся суті вивчених залежностей або відносин, перетворити роботу на уроці в захоплююче заняття по відкриттю нового. Можливості мультимедіа дозволяють зробити урок насиченішим, продуктивнішим, емоційно багатішим. Приходячи на урок, діти питають: «Що нового буде сьогодні? Що цікавого?» А це означає, що ще до уроку є навчальна мотивація, розвинути яку – одна з найважливіших творчих завдань вчителя. При проведенні уроків використовують комп'ютерні презентації на різних етапах уроку: для проведення усного рахунку, як тренажер при формуванні обчислювальних навичок, для здійснення самоконтролю, при проведенні фізкультминутки.

«Краще один раз побачити, ніж сто раз почути» - каже народна прислів'я. Відомо, що більшу частину інформації ми отримуємо візуально. Реалізувати на уроках один з найважливіших принципів дидактики – принцип наочності – означає забезпечити високий рівень засвоєння пропонованого матеріалу.

При використанні на уроці мультимедійних технологій структура уроку принципово не змінюється. В ній по-прежнему зберігаються всі основні етапи, змінюються, можливо, тільки їх часові характеристики. Необхідно відзначити, що етап мотивації в даному випадку збільшується і несе пізнавальну навантаження. Це необхідна умова успішного навчання, так як без інтересу к поповненню недостаючих знань, без уяви і емоцій неможливо творча діяльність учня.

Крім того, з допомогою презентації можна використовувати різноманітні форми організації пізнавальної діяльності: фронтальну, групову, індивідуальну.

Мультимедійні технології можуть бути використані:

- ✓ для оголошення теми уроку;
- ✓ при поясненні вчителем нового матеріалу;
- ✓ як інформаційно – навчальний посібник;
- ✓ для контролю знань.

Для мене велике щастя бачити світяться очі зустрічаючись дітей. Я черпаю в них сили, натхнення, віру в себе і в те, що зможу подарити їм сьогодні щось хороше, ну хоча б цікавий урок.

Литература:

1. Амонашвили Ш.А. Педагогическая симфония. М., 2002.
2. А. Гин. Приемы педагогической техники. Пособие для учителя. Вита-пресс. Москва 2002 г.
3. А.В.Хуторской. Развитие одаренности школьников. Методика продуктивного обучения. Москва. Владос. 2000 г.
4. И. П. Подласый Педагогика. Новый курс: учебник для вузов в 2 кн./ И.П. Подласов. – М.: Владос. Кн. 1.: Общие основы. Процесс обучения. – 2001

Ольга Бєлякова
(Київ, Україна)

FINISH EDUCATION

One of the basic principles of Finnish education is that all people must have equal access to high-quality education and training. The same opportunities to education should be available to all citizens irrespective of their ethnic origin, age, wealth or where they live.

Education is free at all levels

In Finland education is free at all levels from pre-primary to higher education. In pre-primary and basic education the textbooks, daily meal and transportation for students living further away from the school are free for the parents. At secondary level and in higher education the students themselves or their parents purchase their own books. At secondary level the students have the right to a free meal and in higher education meals are subsidised by the state. Adult education is the only form of education that may require payment.

To ensure the opportunities to study for everyone there is a well-developed system of study grants and loans. Financial aid can be awarded for full-time study in an upper secondary school, vocational institution or institution of higher education.

Every pupil and student has the right to educational support

The current thinking in Finland is that the potential of each pupil should be maximised. Therefore educational guidance is seen as essential. Guidance and counselling aims to support, help and guide pupils and students so that they can all perform as well as possible in their studies and be able to make correct and appropriate decisions concerning their education and careers.

Guidance and counselling is seen as the work of all education personnel. Thus teachers are required to treat the children and young people as individuals and help them to proceed according to their own capabilities. Learners should also experience success and joy of learning. Today all pupils and students have the right to educational support. This support can be remedial instruction or support for the pupil's special needs.

Special needs education is generally provided in conjunction with mainstream education

In Finland the ideology is to provide special needs education primarily in mainstream education. If a pupil cannot be taught in a regular teaching group, he or she must be admitted to special needs education. This education is provided at regular schools wherever possible.

Efforts are made for supporting language minorities and migrants

Finland has two official languages, Finnish and Swedish. Approximately five per cent of students in basic and upper secondary education attend a school where Swedish is the language of instruction.

Both language groups have their own institutions also at higher education level. In addition there are educational institutions where all or at least some instruction is provided in a foreign language, most commonly in English.

Life-long learning in focus

The Finnish education system has no dead-ends. Learners can always continue their studies on an upper level of education, whatever choices they make in between. The practice of recognition of prior learning has been developed in order to avoid unnecessary overlapping of studies.

Finland has a long history of participation and promotion of adult education. The first Finnish folk high school started in 1889. Adult education is very popular, the participation rate is high also in international terms.

The main objectives of adult education policy are ensuring the availability and competence of the labour force, providing educational opportunities for the entire adult population and strengthening social cohesion and equity. The objectives should support efforts to extend working life, raise the employment rate, improve productivity, implement the conditions for lifelong learning and enhance multiculturalism.

Educational institutions organise education and training intended for adults at all levels of education. Efforts have been made to make the provision as flexible as possible in order to enable adults to study alongside work.

Liberal adult education offers non-formal studies. It promotes personal growth, health and well-being by offering courses relating to citizenship skills and society and in different crafts and subjects on a recreational basis.

In both general and vocational education, there are also separate educational institutions for adults. In vocational training competence-based qualifications are specifically intended for adults. In higher education adults can study in separate adult education programmes offered by polytechnics.

Most education is publicly funded

Most institutions providing basic and upper secondary level education are maintained by local authorities or joint municipal boards. Responsibility for educational funding is divided between the State and the local authorities. Most private institutions do not differ from those that are publicly maintained. They follow the national core curricula and qualification requirements. They also receive public funding.

Pre-primary and basic education is part of the municipal basic services that receive statutory government transfers. The statutory government transfer is based on the number of 6–15 year olds living in the municipality and the special conditions of the municipality. This funding is not ear-marked and the municipality can decide for itself how it allocates this funding. The statutory government transfer for municipal basic services is approximately a third of the calculatory costs.

The funding for upper secondary education and vocational education and training is based on the number of students reported by the school as well as on the unit prices set by the Ministry of Education and Culture.

In the funding of polytechnics the Government allocates resources in the form of core funding, which is based on unit costs per student, project funding and performance-based funding. For example completed degrees are part of performance-based funding.

Polytechnics also have external sources of funding. Both in vocational training and in the funding of polytechnics the education providers are encouraged to improve their results through performance-based funding.

Finnish universities are independent corporations under public law or foundations under private law. Each university and the Ministry of Education and Culture set operational and qualitative targets for the university and determine the resources required every three years. The agreement also defines how these targets are monitored and evaluated. Universities receive funding from the state but they are also expected to raise external funding.

Local administration and educational institutions play a key role

The national education administration is organised at two levels. Education policy is the responsibility of the Ministry of Education and Culture. A national agency, the Finnish National Board of Education, is responsible for the implementation of the policy aims. It works with the Ministry to develop educational objectives, content and methods for early childhood, pre-primary, basic, upper secondary and adult education. Local administration is the responsibility of local authorities, most commonly municipalities or joint municipal authorities. These make the decisions on allocation of funding, local curricula, recruitment of personnel. The municipalities have also the autonomy to delegate the decision-making power to the schools. Typically the principals recruit the staff of their schools.

Educational autonomy is high at all levels

Education providers are responsible for practical teaching arrangements as well as the effectiveness and quality of its education. There are, for example, no regulations governing class size and the education providers and schools are free to determine how to group pupils and students.

Educational autonomy is high at all levels

Education providers are responsible for practical teaching arrangements as well as the effectiveness and quality of its education. There are, for example, no regulations governing class size and the education providers and schools are free to determine how to group pupils and students.

Local authorities determine how much autonomy is passed on to schools. The schools have the right to provide educational services according to their own administrative arrangements and visions, as long as the basic functions, determined by law, are carried out. In many cases for example budget management, acquisitions and recruitment is the responsibility of the schools.

The teachers have pedagogical autonomy. They can decide themselves the methods of teaching as well as textbooks and materials.

Polytechnics and universities enjoy extensive autonomy. The operations of both polytechnics and universities are built on the freedom of education and research. They organise their own administration, decide on student admission and design the contents of degree programmes.

Quality assurance is based on steering instead of controlling

In Finland school inspections were abolished in the early 1990s. The ideology is to steer through information, support and funding. The activities of education providers are guided by objectives laid down in legislation as well as the national core curricula and qualification requirements. The system relies on the proficiency of teachers and other personnel.

There is strong focus on both self-evaluation of schools and education providers and national evaluations of learning outcomes. National evaluations of learning outcomes are done regularly, so that there is a test every year either in mother tongue and literature or mathematics. Other subjects are evaluated according to the evaluation plan of the Ministry of Education and Culture. Not only academic subjects are evaluated but also subjects such as arts and crafts and cross-curricular themes.

From the schools' perspective, the evaluations are not regular as they are sample-based. The education providers receive their own results to be used for development purposes.

In higher education the polytechnics and universities are responsible for the evaluation of their own operations and outcomes. In this they are supported by a national body that is responsible for developing the quality of education.

Most students continue their studies after basic education

Students who have successfully completed compulsory education are eligible for general and vocational upper secondary education and training. Student selection to upper secondary schools is mainly based on the students' grades in their basic education certificate. The selection criteria used by vocational institutions can include work experience and other comparable factors, also entrance and aptitude tests. More than 90 per cent of the relevant age group starts general or vocational upper secondary studies immediately after basic education. Completion of upper secondary education, both general and vocational, gives students eligibility to continue to higher education.

General upper secondary education is flexibly organised

The syllabus of general upper secondary education is designed to last three years, but students may complete it in 2 to 4 years. Instruction is organised in modular form not tied to year classes and students can decide on their individual study schedules rather freely. Each course is assessed on completion and when a student has completed the required number of courses, which include compulsory and elective studies, he or she receives a general upper secondary school certificate.

The Finnish National Board of Education decides on the objectives and learning outcomes of the different subjects and study modules for general upper secondary education. Based on the national core curriculum, each education provider then prepares the local curriculum. Due to the modular structure of upper secondary education, students may combine studies from both general education and vocational education and training.

First national examination at the end of general upper secondary education

General upper secondary education ends with a national matriculation examination, which comprises four compulsory tests: mother tongue and, according to each candidate's choice, three of the following: the second national language, a foreign language, mathematics or one subject in general studies, such as humanities and natural sciences. Students may also include optional tests. Having completed the matriculation examination and the entire upper secondary school syllabus, students are awarded a separate certificate that shows details of the examinations passed and the levels and grades achieved.

Vocational education and training in cooperation with the world of work

Vocational education and training covers eight fields of education, more than fifty vocational qualifications including over a hundred different study programmes. The scope of vocational qualifications is three years of study and each qualification includes at least half a year of on-the-job learning in workplaces. Vocational education and training can be completed in the form of school-based training or apprenticeship training.

The national qualification requirements have been based on a learning-outcome approach from the early 1990s. Consequently close cooperation with the world of work has been essential.

Vocational qualifications are developed in cooperation with the world of work and other key stakeholders. This is done in order to ensure that the qualifications support flexible and efficient transition into the labour market as well as occupational development and career change. In addition to the needs of the world of work, development of vocational education and training and qualifications takes into account the consolidation of lifelong learning skills as well as the individuals' needs and opportunities to complete qualifications flexibly to suit their own circumstances.

The studies are based on individual study plans, comprising both compulsory and optional study modules. The students' learning and competences acquired are assessed throughout the period of study. The assessment is based on criteria defined in the national qualification requirements. One of the main assessment methods is the vocational skills demonstrations. These are work assignments relevant to the vocational skills requirements and are given in authentic settings. Skills demonstrations are designed, implemented and assessed in cooperation with representatives of the world of work.

Competence-based qualifications offer a way to demonstrate prior learning

Competence-based qualifications provide adults a flexible way to enhance and maintain their vocational skills. A specific benefit of this system is that it makes it possible to recognise an individual's vocational competences regardless of whether they have been acquired through work experience, studies or other activities. Representatives of the world of work and business life play an important role in planning, implementing and assessing these competence-based qualifications.

An individual study plan is prepared for each student taking a competence-based qualification. The candidates demonstrate their skills in competence tests, which are assessed by training experts and representatives from enterprises together with the candidates themselves. There are three levels of competence-based qualifications: vocational qualifications, further vocational qualifications and specialist vocational qualifications.

Higher education with a dual structure

Higher education is offered by universities and polytechnics. Both sectors have their own profiles. Universities emphasise scientific research and instruction. Polytechnics, also known as universities of applied sciences, adopt a more practical approach.

There is restricted entry to all fields of study. As applicant volumes outweigh the number of places available, universities and polytechnics use different kinds of student selection criteria. Most commonly these include success in matriculation examination and entrance tests.

Most university students aim for a Master's degree

The Finnish Matriculation Examination provides general eligibility for higher education. In addition, those with a post-secondary level vocational qualification or at least a three-year vocational qualification have general eligibility for university education. Universities may also admit applicants, who are otherwise considered to have the necessary skills and knowledge to complete the studies.

At universities students can study for Bachelor's and Master's degrees and scientific or artistic postgraduate degrees, which are the Licentiate and the Doctorate degrees. In the two-cycle degree system students first complete the Bachelor's degree, after which they may go for the Master's degree. As a rule, students are admitted to study for the Master's degree.

The target time for taking a Master's degree is generally 5 years. The average time for taking a Master's degree in Finland is, however, six years. The policy-makers have introduced several measures to shorten graduation times and increase completion of studies, including personal study plans and financial incentives, for example.

Анна Бублик
(Миколаїв, Україна)

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ДОБРОЗИЧЛИВИХ ВЗАЄМИН МІЖ УЧИТЕЛЬСЬКИМ ТА УЧНІВСЬКИМ КОЛЕКТИВАМИ

В ході вивчення взаємин в педагогічному колективі дослідники частіше звертаються або до вчителя, його стилів, позицій, особливостей взаємодії з учнями та колегами, або до взаємин між учнями, але ставленню учнів до вчителів приділяється набагато менше уваги. Тим часом, від цих стосунків залежать не тільки конкретні прояви взаємовідносин вчителів та учнів і багато властивостей особистості, а й розвиток свідомості, діяльності, розумовий розвиток, навчальна діяльність і т. д. Вони багато в чому визначають головні особливості та тенденції поведінки. Тому дітей і підлітків, так само як і дорослих (вчителів і батьків), потрібно вчити таким навичкам взаємодії з оточуючими людьми, які характерні для партнерських взаємовідносин і виключають ставлення до іншої людини як до об'єкта маніпулювання. Нажаль, в реальному житті діти і підлітки частіше можуть навчитися протилежному: як маніпулювати.

На думку А. О. Реана, девіантна поведінка учнів може бути як помітною, так і завуальованою. Вони відкрито проявляють конфліктність і рішучу незгоду, демонструють поведінку, яка є прямим проявом порушення правил поведінки в загальноосвітньому закладі. Недисциплінованість може проявлятися у формі апатії, байдужості до думки вчителя, індиферентного ставлення до навчання, прихованому нехтуванню шкільними вимогами тощо. В якості основи механізмів порушень в поведінці учня, які визначають його поведінку в подальшому, психологи (І.С. Кон, В. М. Мініяров, В.О. Сітаров, А. О. Реан та ін.) розглядають, частіше за все не ситуативні мотиви, а стійкі психічні відхилення, що впливають на розвиток особистості учня. «Вони породжують цілий комплекс негативних вчинків, вчителі розглядають їх як порушення в поведінці, і, закріплюючись, сприяють розвитку різних негативних характерологічних змін» [5, с. 201].

Прояв недисциплінованості в школі може бути пов'язаний як з психологічними відхиленнями учня в індивідуально-особистісному розвитку, так і з цілим комплексом різних чинників. А. О. Реан виділив наступні важливі фактори, які впливають на таку поведінку учня:

- природні і генеотипічні ознаки особистості; вікові особливості учня, так як підліткові реакції (емансипація, групування, лідерство, егоцентризм, інформаційно-комунікативні та інтелектуально-естетичні реакції), дитячі реакції (відмова, опозиція, імітація, компенсація і гіперкомпенсація);
- індивідуальні особливості вчителів, так як характерологічні та індивідуально-типологічні особливості, стиль керування навчальним колективом (авторитарний, демократичний, ліберальний),
- місце в класному колективі («зірка», «той, якому надають перевагу», «той, якого приймають до свого кола», «зацькований», «ізолюваний»),
- особливості стосунків в сім'ї, такі як негармонійна сім'я (деструктивна, регідна, така, що розпадається, така, яка розпалася, неповна, знову утворена, бінарна),
- тип виховання в сім'ї (гіпопротекція, гіперпротекція, «культ хвороби», емоційне неспійняття, жорстокість, суперечливість),
- соціальні умови життя,
- взаємодія учня з неформальною групою і його місце в ній [5, 6].

Всі вище перераховані фактори впливають на особливості прояву доброзичливого ставлення учня до вчителя, оскільки вони відіграють значну роль у формуванні його, учня, особистісних властивостей. Такі психологи як Я. Л. Коломінський, І. С. Кон, А. О. Реан та ін. відмічають, що найчастіше вчителі мають справу з такими порушеннями поведінки як афективна реакція з боку учня та його негативне ставлення до вчителя і школи взагалі. Тому ми вважаємо, що питання формування і розвитку доброзичливого ставлення учня, який перебуває в кризовому етапі свого віку, є найбільш актуальним. Так, в наукових працях І. С. Кона [1], В. С. Мухіної [4], А. О. Реана [5], О. Є. Рябова [7] охарактеризовано процес поступової зміни уявлень учня про вчителя від початкової школи до старших класів.

Учні початкової школи загалом дуже позитивно реагують на будь-які запитання про їхнього вчителя. Починаючи з п'ятого класу серед учнів стає все менше тих, хто має бажання ділитися з вчителем своїми думками в поглядах. В цей час відбувається зниження авторитету вчителя, загалом через збільшення психологічної дистанції в спілкуванні. Цей етап вважається першим в процесі зниження позитивного ставлення учня до вчителя. Хоча учні шостого класу ще зберігають позитивне і некритичне ставлення до того, що від них вимагають дорослі, але вони вже сприймають особисті якості вчителя більше як особливості їхньої поведінки і зовнішнього вигляду. Якщо вони вважають якогось вчителя хорошим, то він асоціюється у них з такими якостями як розумний, гарний, дуже добрий і справедливий. Але, якщо вчитель на їхню думку поганий, то вони знаходять його некрасивим, дуже злим, який багато задає домашнього завдання та багато кричить [7].

Психологи відмічають, що, коли учні переходять до сьомого-восьмого класу, у них закінчується період загального схвалення учнів. В цей час авторитет вчителя і довіра до нього іде на спад. В процесі дослідження психологічних чинників ставлення учнів до вчителя А. О. Реан відмічає такі риси характеру, які семикласники бачать в своїх вчителях, як чесність, справедливість і почуття гумору, прояв якого учні вважають рисою гарного вчителя. Вже в восьмому класі відбувається другий етап зниження рівня ставлення учнів до вчителя. Оскільки в цей період виникає якісний злам ставлення учнів до вчителів, особистий авторитет вчителя починає стрімко падати, а також зникає бажання ділитися з вчителем своїми думками. Учні більше не вважають вчителя втіленням незаперечного авторитету, який він отримав автоматично разом із соціальним статусом дорослої людини.

Вже у віці чотирнадцяти-п'ятнадцяти років, коли учні переходять до дев'ятого класу, рівень доброзичливого ставлення учнів до вчителя починає зростати. Така зміна відбувається через те, що в цьому віці учні вважають авторитетним того вчителя, який вміє тримати дисципліну в класі під час занять, цікаво і зрозуміло викладає матеріал, розуміє учнів, не виражає пріоритетності в ставленні до учнів, об'єктивно оцінює. І навпаки, недоброзичливе ставлення учня проявляють до вчителя, якого вони вважають несправедливим, без почуття гумору, який незрозуміло пояснює матеріал та робить помилки.

Крім того, оскільки соціально-психологічні риси характеру учня формуються на основі детермінованого сценарію виховання, який виникає під впливом соціальних факторів і засобів педагогічного впливу, при формуванні доброзичливих взаємин з учнями вчитель повинен враховувати особливості характерологічних властивостей учнів. Причина в тому, що учні різних соціально-психологічних типів по-різному ставляться як до самих себе та своїх можливостей, так і до колективу, діяльності та критиці від інших людей.

Тому ми вважаємо доцільним проаналізувати типологію психологічних якостей особистості, запропоновану В. М. Мініяровим, яку вчитель повинен обов'язково врахувати при формуванні доброзичливих стосунків з учнями. Виділяючи соціально-психологічні типи особистості В. М. Мініяров описує певні риси характеру, які формуються, розвиваються або зникають в процесі становлення особистості учня, тим самим формуючи типову поведінку в стосунках із однолітками та дорослими, зокрема вчителями, що, в свою чергу, є «відображенням системи суспільних стосунків, закріплених в особливостях індивідуальної поведінки особистості» [3, с. 30].

За результатами тестування на визначення соціально-психологічного типу особистості визначається сім різних типів. Так учні, які відносяться до *домінуючого соціально-психологічного типу* доволі запальні, властолюбні, пихаті і зарозумілі по відношенню до інших людей. В стосунках із вчителями такі учня намагаються демонстративно відстоювати свою думку. Вони намагаються перевершувати всіх у всьому і, на додачу, зловтішаються з тих учнів, які зазнали невдачі в якійсь діяльності. Такі учні є дуже вимогливими по відношенню до інших, але їм, при цьому, зовсім не властива самокритичність. Щодо зовнішньої критики, то вони ставляться до неї дуже негативно і не сприймають її відповідно. Під час будь-якої діяльності учні цього типу активні і відповідальні, але, якщо вважатимуть за потрібне, будуть порушувати етичні норми тільки б лише досягти результату, оскільки вони ініціативні і наполегливі в досягненні поставленої мети, через що дуже часто завищують свої реальні можливості.

Не дивлячись на те, що учні *інтровертивно-соціально-психологічного типу* доволі замкнуті, вони все ж доволі чуйні і уважні по відношенню до інших людей, особливо у вчителів. Учні цього типу завжди дотримуються слова, не ставляться зверхньо до інших людей, а також завжди готові прийти на допомогу, коли цього потребують однолітки. Такі учні вирізняються цілеспрямованістю, старанністю, організованістю, повагою до фізичної праці та самостійністю, але при цьому вони схильні сором'язливості, безініціативності і нерішучості. Через це вони можуть знижувати свої здібності. Хоча такі учні вимогливі до себе, при цьому вони дуже боляче переживають критику з боку інших людей, в особливості вчителів та лідерів класу.

Учні, яких відносять до *інфантильного соціально-психологічного типу* проявляють байдужість та егоїзм по відношенню до інших людей, при цьому самі є доволі безпорадними і нерішучими, найчастіше сором'язливі. В процесі будь-якої діяльності діти такого типу характеризуються неорганізованістю, пасивністю і безвідповідальністю, до того ж вони можуть доволі легко відійти від етичних норм та перебільшувати свої можливості. Такі учні дуже вимогливі по відношенню до інших, але самі байдуже ставляться до критики з іншого боку. Коли учні цього типу знаходяться в шкільному колективі, вони не почувають себе зверхньо по відношенню до однолітків та вчителів, але ставляться до оточуючих керуючись особистою вигодою.

Учні *гармонічного соціально-психологічного типу* характеризуються відкритістю, правдивістю і ввічливістю по відношенню до інших людей, особливо до вчителів. Такі учні однаково з повагою ставляться до інтелектуальної та фізичної праці, вони позитивно ставляться до критики на свою адресу. В їхній поведінці прослідковується організованість, дисциплінованість, наполегливість в досягненні мети і вміння працювати в команді.

Учні *сенситивного соціально-психологічного типу* вирізняються такими рисами як відвертість, цілеспрямованість, ініціативність, активність та сумлінність у виконанні того чи іншого завдання. Такі учні завжди готові прийти на допомогу своїм друзям та захистити їх. В будь якій суспільній діяльності учні цього типу керуються інтересами колективу, при цьому подекуди занижуючи свої можливості. Вони ставляться до себе самокритично і позитивно сприймають критику вчителів на свою адресу. Важливе значення надають зовнішньому вигляду (особливо одягу).

Учні *конформного соціально-психологічного типу* відрізняються від своїх однолітків хитрістю, спритністю, бажанням сподобатись учителям. Такі учні перебільшують свої можливості, можуть проявляти підлабузництво і нечесність. Вони не звикли дотримуватись свого слова, а також полюбляють пліткувати. Не дивлячись на те, що учні цього типу доволі активні і наполегливі в досягненні мети, в колективній діяльності вони проявляють недисциплінованість і недобросовісність, також дуже легко відступають від етичних норм. Такі учні не відрізняються самокритичністю і абсолютно байдужі до критики на свою адресу. Їх турбує лише те, що може принести їм користь.

Характерними рисами учнів *тривожного соціально-психологічного типу* є нетерплячість, запальність і грубість. Такі учні завжди зловтішаються з приводу чужих невдач. Вони відрізняються від своїх однолітків замкнутістю і підозрілістю у відносинах з вчителями. Оскільки вони досить невпевнені в собі, вони дуже часто занижують свої здібності. В колективній діяльності вони досить неорганізовані, безініціативні і безвідповідальні, через що можуть легко порушити етичні норми поведінки. Учні такого типу взагалі не сприймають критику на свою адресу.

Аналізуючи вищезазначену інформацію можна зробити висновок, що основний об'єм особистісних і комунікативних проблем відчувають учні сьомих і восьмих класів. Цей період характеризується активним пред'явленням учнів своїх характерологічних особливостей, а також супроводжується порушеннями спілкування з вчителями, авторитет яких для них різко падає. Крім того, ставлення учнів до вчителів виявляється відрізняється в учнів різних вікових груп, статі та особистісних особливостей.

Література:

1. Кон І.С. Психология старшекласника. - М.: Просвещение, 1982. – 207 с.
2. Котов І.Б., Шиянов Е.Н. Педагогическое взаимодействие. – Ростов н/Д.: Изд-в Ростовского педуниверситета, 1997. - 112 с.
3. Минияров В. М. Психология семейного воспитания (диагностико-коррекционный аспект). - М.: Московский психолого-социальный институт; Воронеж: Издательство НПО «МОДЭК», 2000.— 256 с. (Серия «Библиотека школьного психолога»).
4. Мухина В.С. Возрастная психология: феноменология развития, детство, отрочество - М.: Издательский центр «Академия», 2000. – 456 с.
5. Психология подростка. Учебник. Под ред. члена-корреспондента РАО А.А. Реана - СПб.: «Прайм - ЕВРО-ЗНАК», 2003.- 480 с.
6. Реан А.А., Коломинский Я.Л. Социальная педагогическая психология. —СПб: ЗАО Издательство «Питер», 1999. – 416 с: (Серия «Мастера психологии»)
7. Рябов А.В. Учитель — глазами учеников, и ученик — глазами учителя //Журнал «Директор школы». 2002. №1. С. 50-59.
8. Шиянов Е.Н., Котова И.Б. Развитие личности в обучении. учебное пособие для студентов педагогических вузов. — М.: Изд. центр «Академия», 1999. — 288 с. — ISBN 5-7695-0356-0.

Науковий керівник:

доктор філологічних в гал. освіти, проф. Якименко С. І.

Анастасія Варениченко
(Мелітополь, Україна)
Яна Бокша
(Запоріжжя, Україна)
Ярослава Зіненко
(Карнаухівка, Україна)

ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНИХ ЦІННОСТЕЙ У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

В умовах процесу переоцінки цінностей все більшої актуальності набуває гуманна педагогіка, яка шукає нові підходи до творчої особистості учня, його духовного розвитку, духовної культури. Інноваційна

гуманна педагогіка, що базується на духовній взаємодії учасників педагогічного процесу, є актуальною й перспективною.

Сьогодні в центрі уваги – учень, його особа, неповторний внутрішній світ. Тому основна мета сучасного вчителя – вибрати методи і форми організації виховної діяльності учня, які оптимально відповідають поставленій меті розвитку особистості.

Ефективною може бути лише та технологія, яка ґрунтується на потребах та інтересах учнів. Технології не застосовуються окремо у виховному процесі, а існують у взаємодії, що підвищує організацію життєдіяльності учнівського колективу, пропаганду моральних цінностей, пошук та виконання корисних справ, збагачення знаннями про рідний край, національну культуру. Головне – це діяльність, спрямована на розвиток творчих здібностей дітей, виховання патріотичних почуттів, стимулювання пізнавального інтересу до мови, історії, літератури, культури.

В сучасних умовах реформування та модернізації освіти, її адаптації до європейського освітнього співтовариства, одним із ключових завдань освіти є формування екологічних цінностей, здатності бачити світ у всіх його взаємозв'язках, включаючи взаємозалежність у системі "людина – економіка – суспільство – навколишнє природне середовище". Освіта є головним засобом формування та відтворення інтелектуального потенціалу нації, нової системи світогляду цінностей і духовності громадян.

Екологічні проблеми, досягши планетарного масштабу, утворюють нову соціальну реальність. Їхнє розв'язання залежить першочергово від рівня сформованості, екологічних цінностей населення. Екологічні знання, навички, переконання сьогодні особливо необхідні для виховання нового ціннісного ставлення до природи, розвитку світоглядної свідомості людини.

Постає важливим систематична педагогічна діяльність, спрямована на розвиток в молодших школярів екологічних цінностей, що можливе через сприяння накопиченню екологічних знань, виховувати любов до природи, прагнення берегти, примножувати її, формувати вміння і навички діяльності в природі.

Екологічне виховання передбачає розкриття сутності світу природи – середовища перебування людини, яка повинна бути зацікавлена у збереженні цілісності, чистоти, гармонії в природі. Це передбачає уміння осмислювати екологічні явища, робити висновки про стан природи, розумно взаємодіяти з нею. Естетична краса природи сприяє формуванню моральних почуттів обов'язку і відповідальності за її збереження, спонукає до природоохоронної діяльності.

Дітям молодшого шкільного віку властива унікальна єдність знань і переживань, які дозволяють говорити про можливість формування у них надійних основ відповідального ставлення до природи.

Загальнотеоретичні аспекти екологічних цінностей розроблені у роботах О. Стегній, М. Колесник, М. Боришевський, І. Мещерякова, Т. Єфіменко, А. Шевель, Є. Копилець та ін. Пропонуючи власні авторські підходи до проблеми формування екологічних цінностей особистості, учені висловлюють думку, що розвиток екологічної активності, усталенні ціннісні позиції до природи, гармонійне співіснування у системі "людина-природа" стане рушійною силою у становленні доцільної діяльності екологічного спрямування.

Проте, незважаючи на посилену увагу науковців до формування екоцілісної особистості, у сучасній теорії екологічно-соціальної освіти однією із центральних проблем є криза цінностей в освіті та виховання екологічного співжиття всесвітнього характеру.

Ціннісні орієнтації – смислові стрижні екологічної освіти, мета яких полягає, насамперед, в усвідомленні необхідності екологічної безпеки та розв'язання реальних екологічних проблем.

Єдиним шляхом запобігання негативним впливам людської діяльності на природу є формування екологічно-вихованої особистості з певними цінностями. Цілком поділяючи цю думку, зосередимо увагу на висвітленні питання розвитку екологічних цінностей.

В "Енциклопедії освіти" за редакцією В. Кременя, навпаки, поняття "цінність" знаходимо в алфавітному покажчику, яке розкрито досить повно. Узагальнюючи свої наукові розвідки в цьому аспекті, варто звернути увагу на висновок в енциклопедії стосовно того, що існує багато думок щодо цінності: це поняття, суть якого – у здатності задовольняти потреби й інтереси особистості (О. Дробницький, А. Здравомислов); особлива значущість речей, ідей для життєдіяльності суб'єкта, його потреб та інтересів (В. Тугарінов); форма прояву людиною різноманітного ставлення до предмета, події, явища тощо (В. Василенко); специфічне утворення свідомості; особлива реальність, яка має особливу значущість для суб'єкта (І. Бех, Л. Виготський, С. Рубінштейн); особлива індивідуальна реальність, суть якої полягає в її "позитивній" значущості (Б. Додонов) [3, с. 992].

Цінності, як соціальний феномен, виконують відповідні функції: мотиваційну, що визначає поведінку індивіда, та орієнтаційну, оскільки цінність – це система суспільної свідомості: ідеалів, поглядів, що пропагуються в історично визначеному суспільстві.

Таким чином, цінність – це поняття, яке зазвичай використовують при визначенні людського, соціального чи культурного значення певних явищ дійсності. Специфіка цінностей, їх виявлення, функціонування зумовлена, перш за все, міжсуб'єктними відносинами. Розглядаючи явище цінності в суспільній практиці як результат суб'єкт-об'єктних відносин, ми визначаємо специфіку оцінки, оскільки фіксування цінності відбувається через акт оцінювання. Оцінювання є розумовим актом, судженням щодо значення певного предмета, явища для людини. Тому слід розрізняти поняття цінності як відображення суб'єкт-об'єктних відносин, що визначає різноманітні форми міжлюдських та суспільних відносин, й оцінку як те, що фіксує суб'єкт-об'єктні відносини, є своєрідним посередником між людиною та навколишнім середовищем, як складову змісту й структури цінності.

Варто звернути увагу на те, що природа сама по собі об'єктивно не потребує ні оцінок, ні цінностей. Цінність є виключно суспільним надбанням, відповідно до якого явища природи набувають аксіологічного навантаження як наслідок відносин з людиною.

Незважаючи на значні наукові напрацювання з проблеми цінностей, недостатньо висвітленим залишається питання екологічних цінностей.

Варто наголосити на тому, що ставлення до природи виникає й реалізується в межах соціального буття, воно нерозривно пов'язане зі сферою духовних цінностей загалом. Тому слід виокремити серед суб'єктних цінностей й власне екологічні.

З'ясовуючи специфіку екологічних цінностей, О. Стегній наголошує, що вони належать до так званих "постматеріальних" і набувають ваги в суспільстві після того, як люди досягли матеріальної безпеки. У сучасних індустріально розвинених країнах, де більшість громадян не відчуває дефіциту матеріальних вигід та послуг, люди починають мислити про задоволення естетичних, інтелектуальних та інших духовних потреб, у тому числі тих, що задовольняються завдяки спілкуванню з природою [6, с. 234].

Наприклад, О. Вишневський виділяє валеоекологічні цінності, які разом з абсолютними (вічними), національними, громадянськими, сімейного та особистого життя входять до Кодексу цінностей сучасного українського народу [1, с. 45].

Протилежною є позиція М. Колесника, який, уживаючи терміни "екологічні цінності", "система екологічних цінностей", зауважує, що в Кодексі цінностей українського виховання такі цінності нині не виокремлено, але екологічність у широкому розумінні притаманна будь-якій цінності сучасного виховання [4, с. 17].

Систему духовних цінностей особистості утворює ряд підсистем цінностей, а саме: 1) моральні; 2) громадянські; 3) світоглядні; 4) екологічні; 5) естетичні; 6) інтелектуальні; 7) валеологічні [2, с. 150]. Відповідно до концепції дослідника, підсистему екологічних цінностей включено до системи цінностей розробленої ним моделі зрілої особистості-громадянина.

Стратегічним пріоритетом формування екологічних цінностей у молодших школярів має бути чітка аксіологічна визначеність цього процесу, адже суть відносин людини й природи можна осягнути, зважаючи на проблеми цінностей. Екологічні цінності учнів можуть формуватися тільки на основі глибинного, духовно-ціннісного осягнення суті природи. До системи ціннісних координат, які забезпечують екологічно виправдане ціннісне ставлення молодших школярів до природи, мають, на нашу думку, увійти такі положення: 1) найвищою й абсолютною цінністю буття є не людина, а природа – творець і оберіг життя, яка створила найрозвиненішу його форму – людину; 2) природа – це самоцінний суб'єкт взаємодії; цілісна, активна, діяльнісна й варіативна сила буття, яка виявляється в життєтворчості; 3) відчуття виразності природи є відчуттям цінності життя, унікальності кожної форми його вияву; 4) ставлення до природи є ставленням до самого себе, адже не лише людина живе в природі, а й природа живе в людині; 5) збереження природи – це збереження свого життя й життя як неперевреного феномена Всесвіту загалом; 6) природа має виняткову вітальну цінність не лише завдяки утилітарній цінності, а й у наслідок широкого спектра інших цінностей і породження відповідних моральних норм: збереження життя, сприяння його розвитку [5, с. 57].

На основі аналізу наукового матеріалу розкриваємо поняття "екологічні цінності" як особистісно зумовлену значущість об'єктів довкілля в межах соціального буття, що визначається прийняттям екологічних очікувань і установок, знань, емоцій, поведінки, оцінок, переконань, намірів, дій стосовно сучасних і майбутніх подій екологічного змісту.

Глобальний характер духовної та, як наслідок, екологічної кризи вивів проблему формування екологічних цінностей загалом та у молодших школярів зокрема на цивілізаційний рівень, тим самим окресливши її пріоритетність, адже йдеться про порятунок земної цивілізації колективними зусиллями. Формування екологічних цінностей у молодших школярів – це всеосяжний процес, який стосується всіх аспектів розвитку особистості учнів через систему її ціннісних відносин із природою, соціумом, самою собою.

Література:

1. Вишневський О. Теоретичні основи сучасної української педагогіки: навч. посіб. / О. Вишневський. – [3-тє вид., доопрац. і доповн.]. – К.: Знання, 2008. – 566 с.
2. Гардашук Т. Екоосвіта як відповідь на виклики сучасності / Т. Гардашук // Сучасність: Часопис незалежної укр. думки. – 2007. – №11–12. – С. 148–156.
3. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; гол. ред. В. Г. Кре-мень. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
4. Колесник М. О. Форми, засоби та методи екологічного виховання учнів / М. О. Колесник // Екологічний вісник. – 2006. – № 3. – С. 15-19.
5. Лук'янова Л. Інноваційні технології в екологічній освіті фахівців / Л. Лук'янова // Дидактика професійної школи. – 2005. – Вип. 2. – С. 58–68.
6. Стегній О. Соціологічне прочитання природи: [монографія] / О. Стегній. – К.: Центр екологічної освіти та інформації, 2012. – 430 с.

Науковий керівник:

кандидат педагогічних наук, доцент Мелаш Валентина Дмитрівна

Ольга Головка
(с. Максимівка, Запорізька область, Україна)
Раїса Артёмова
(с. Малі Щербани, Запорізька область, Україна)
Аліна Ворожбіт
(м. Нікополь, Україна)

МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ТЕХНОЛОГІЇ ОРГАНІЗАЦІЇ І ПРОВЕДЕННЯ ЕКОЛОГІЧНИХ АКЦІЙ В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ

Багатогранність та міждисциплінарність природознавчого матеріалу, необхідність формування відповідального та екологічно виваженого ставлення молодших школярів до довкілля актуалізує для вчителя завдання – підібрати доступну та дієву форму надання знань, умінь та навичок, зразків поведінки, яка б забезпечувала пізнавальну активність дітей та формувала їх природознавчу і екологічну компетентність. Педагогічний досвід свідчить, що для освітнього успіху дуже важливо поєднувати екологічний навчальний матеріал з практичною природоохоронною діяльністю дітей, що повномірно втілюється шляхом залучення учнів до участі в екологічних акціях [3, 4].

Власне екологічна акція – це досить нова і незвичайна, але надзвичайно дієва технологія екоосвіти, що представляє собою педагогічно організовану масову практичну діяльність школярів (часто разом з дорослими), націлену на досягнення соціально та екологічно значимої мети: зниження гостроти екологічно небезпечного становища на конкретній території; подолання екозагрози для певного об'єкта довкілля; зміну громадської думки стосовно наявної екологічної проблеми, формування екологічної компетентності учасників [1, с. 37].

Зазвичай, екологічні акції проходять під красномовним та закличним до дії девізом та оснащені наочною агітацією (виготовляється в ході акції).

Екологічні акції часто мають комплексний характер і вирішують декілька рівнозначних дидактичних цілей: освітню (формування екологічної культури, підвищення рівня екологічної компетентності, самореалізація та соціалізація особистості), просвітницьку (підвищення рівня екологічної обізнаності та зміна ціннісних пріоритетів громади), дослідницьку (вивчення причинно-наслідкових зв'язків у довкіллі), прикладну (практична діяльність для подолання екопроблеми або для запобігання її виникненню), комунікативну (обмін і розповсюдження екологічно і соціально значимої інформації), соціалізуючу.

Але головним і невід'ємним компонентом екоакцій є практична екологічна діяльність, спрямована на отримання конкретного результату, що має утилітарне значення: наприклад, ліквідувати наслідки забруднення довкілля, допомогти зимуючим птахам, розробити і реалізувати заходи для охорони рідкісних рослин і тварин тощо [4, с. 6].

Методичні підходи до проведення екоакцій. Щоб максимально стимулювати пізнавальну, трудову і соціальну активність учасників акції, необхідно: 1. враховувати їхні вікові та індивідуальні особливості; 2. актуалізувати наявні знання, уміння та навички та життєвий досвід; 3. використовувати активні методи навчання та екологічного виховання; 4. спиратися на потреби і інтереси учнів, обирати проблеми, що представляють інтелектуальний інтерес та емоційний відгук, та є особистісно значимими; 5. акцентувати увагу на необхідності і корисності акційної діяльності для природи, суспільства та особистісного розвитку.

Алгоритм (технологічні елементи) підготовки і проведення екоакцій.

Підкреслимо, що організація і проведення екологічних акцій вимагає великих витрат часу і енергії, тому у початковій школі плануванням, організацією і координацією діяльності школярів та їх батьків під час акції займається вчитель. Це може зробити також педагогічний колектив школи спільно з батьківським комітетом, оскільки потрібно виконати значний обсяг робіт, зокрема наступні дії.

I. Підготовчий етап.

1. *Намітити об'єкт, окреслити проблему та визначити цілі (освітні, просвітницькі) та завдання акції.*

Спочатку потрібно визначитися з об'єктом акції: на що вона повинна бути спрямована (на птахів, рідкісні та зникаючі рослини, смітники тощо). Організатору слід обрати, що бажано зробити і для чого; лаконічно викласти проблему та вказати попередній напрям пошуку і загальні обмеження.

Вихідною точкою для проведення екологічних акцій має бути наявність важливої локальної чи глобальної екологічної проблеми, так виникають досить гострі, актуальні теми. Наприклад, взимку, в голодний для птахів період доречною є акція «Птахи – наші друзі», жорстокість до комах актуалізує акцію «Мурахи наші помічники», наслідки антиприродного відпочинку на лісовій галявині – коригуються акцією «Бережіть ліс».

Важливо конструктивно представляти дітям акційну проблему, як вирішувану ситуацію, продемонструвати позитивний приклад чи ймовірний вихід, підкреслити, які дії спроможні здійснити самі учні, а які справи краще робити за допомогою сім'ї та шкільних товаришів.

Замисел екоакції відображається в цілях акції. При цьому кожна екоакція націлена на досягнення загальної цілі – формування екологічної культури учнів, яка проявляється в їхній екологічній компетентності з різних питань, в екологічно доцільній поведінці та діяльності.

Завдання акції плануються і виконуються як загальні (збуджувати пізнавальний інтерес, стимулювати пізнавальну активність, розвивати комунікативні здібності, формувати естетичний смак, культуру праці, екологічну відповідальність та ін.) та конкретні (зібрати поживу для зимуючих птахів, виготовити агітаційні листівки, розсортувати сміття та ін.).

2. *Зібрати і проаналізувати інформацію відповідно до тематики акції.*

Для цього потрібно: відвідати та проаналізувати стан цікавих для акції об'єктів, прояснити прийняття екопроблеми місцевим населенням, з'ясувати мотивацію та рівень активності дітей щодо розв'язання наміченої проблеми шляхом анкетування.

3. *Продумати і сформулювати можливі варіанти (включаючи альтернативні) розв'язання проблеми, відібрати оптимальний варіант*, намітити шляхи та джерела його фінансування, цільову групу (учасників), яка власне долатиме проблему. Якщо направити молодших школярів на самостійний вибір варіанту вирішення проблеми та ініціювання ідеї акції, то відчуття «співавторства» викликає їхній ентузіазм для її втілення.

4. *Визначити і поінформувати учасників про критерії ефективності результатів діяльності* для вирішення проблеми.

II. Організаційно-практичний (діяльнісний) етап.

5. *Здійснити організаційні заходи.*

Організаторам акції необхідно регламентувати терміни проходження різних акційних заходів, розподілити персональні обов'язки та призначити відповідальних виконавців та учасників, спланувати технічну підтримку акційної діяльності.

6. *Теоретично підготувати учасників акції до її проведення (накопичувальний етап).*

Значна увага приділяється мотивації майбутньої акційної діяльності через ознайомлення з цікавими для молодшого школяра особливостями об'єкта (явища) акції, акцентуванні уваги на їхній ролі в природі і житті людей та самоцінності, збудження позитивного співчутливого (прагматичного) ставлення до об'єкта або негативного сприйняття загрозливих процесів.

7. *Практично реалізувати зміст акції (провести екологічну акцію)*

В ході акції її учасники виконують навчально-дослідницьку (засвоюють необхідну теоретичну інформацію та практичні уміння, відвідують еколога-краєзнавчі екскурсії, проводять дослідження, спостереження), природоохоронну (саджають зелені насадження та квіти, виготовляють годівниці та шпаківні, збирають вторинну сировину і здають її до пунктів прийому, вчать заощаджувати енергетичні та природні ресурси тощо), навчально-просвітницьку (публічно захищають екопроекти, оформляють буклети, створюють комп'ютерні презентації тощо) діяльність.

III. Аналітичний етап.

8. *Проаналізувати підсумки проведеної акції.*

Завершити екологічну акцію бажано яскраво, на емоційному підйомі, для цього найчастіше проводять екологічне свято, в кінці якого підбивають підсумки, відзначають та нагороджують найактивніших учасників.

Необхідно скласти і відповідним чином оформити звіт про екологічну акцію, в якому відобразити усі етапи підготовки і реалізації, використовувати інформаційні джерела, проаналізувати позитивні і негативні моменти, надати побажання і пропозиції.

Про результативність екологічної акції свідчать позитивні зрушення у вирішенні акційної проблеми та зміна ставлення місцевого населення до неї, переконання учнів стосовно їхньої спроможності робити власний внесок у подолання місцевих та глобальних екопроблем, формування екологічної компетентності, зокрема природовідповідної поведінки учасників акції

Для успішного проведення і досягнення очікуваного результату екологічної акції необхідно враховувати і втілювати наступні дидактичні принципи.

1. Принцип особистої і соціальної відповідальності. Це означає, що кожен учасник акції повинен відповідально виконувати доручену справу, розуміючи вплив особистого внеску на кінцевий результат. А організаторам необхідно опікуватися, щоб технологія проведення, результати та наслідки акції не зашкодили учасникам.

2. Принцип врахування вікових можливостей, індивідуальних якостей та культурних особливостей учасників акції.

4. Принцип командності. Між учасниками акції необхідно налагодити партнерські стосунки і співробітництво.

5. Принцип самореалізації. На екологічній акції бажано передбачити різноманітну діяльність, щоб реалізувати творчі задатки та різноманітні здібності її учасників.

6. Принцип наочності та видовищності. Щоб привернути увагу до акції, залучити нових учасників або прихильників варто одягнути учасників в спеціальний одяг (костюми), використовувати плакати, листівки, музичний супровід та ін. (повітряні кульки, феєрверки) [2, с. 20].

Цінність екологічних акцій полягає в тому, що ця форма екологічної освіти і просвіти ініціює роздуми її учасників, спонукає до активних дій, допомагає проявити ставлення до екологічної ситуації, формує ціннісні пріоритети та відповідальність за екологічно придатне та ресурсозабезпечене майбутнє планети.

Підсумовуючи вищевикладене, до важливих методичних аспектів технології організації і проведення екологічних акцій ми відносимо комплексні дидактичні цілі, ефективні дидактичні принципи, широке використання методів екологічного виховання та методичних засобів мотивації діяльності, дотримання послідовності та реалізація освітнього змісту етапів підготовки і проведення екоакцій. Для повномірної реалізації освітнього, просвітницького, соціалізуючого та довкіллязберігаючого потенціалу екологічних акцій вчитель початкової школи повинен враховувати вищезначені методичні елементи технології.

Література:

1. Плахотип О. Як ми хочемо прогресу: екологічна освіта школярів / О. Плахотип // Світло. – 2000. – № 3. – С. 37-39.
2. Санковська І.М. Екологічний календар: метод. посіб. для вчителів та класних керівників / І.М. Санковська. – Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2014. – 28 с.
3. Совгіра С.В. Ефективні форми природоохоронної роботи / С.В. Совгіра // Проблеми підготовки сучасного вчителя. – 2011. – № 3. – С. 270-277.
4. Срібненко О.О. Досвід формування екологічної компетентності учнів / О.О. Срібненко // Біологія. – 2013 (вересень). – № 27 (399). – С. 5-7

Науковий керівник: кандидат педагогічних наук, доцент
Мелаш Валентина Дмитрівна

Галина Даньо
(с. Михайлівка, Дніпропетровська область, Україна)
Аліса Ковальчук
(с. Костянтинівка, Запорізька область, Україна)
Наталія Морозова
(Нікополь, Україна)

ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОГО СВИТОГЛЯДУ СТУДЕНТІВ ПЕДАГОГІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ У ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ

У другій половині ХХ століття гостро постала проблема екологічної кризи. Прийшло усвідомлення того, що ця криза носить антропогенний характер і залежить від потужної перетворювальної діяльності сучасного людства.

Провідною передумовою планетарної екологічної кризи є усвідомлення людиною своєї переваги над природою і протиставлення себе їй. У зв'язку з цим необхідно говорити про можливість збереження природного середовища на планеті і планети в цілому як екосистеми лише за умови зміни ставлення людини до навколишньої природи, прийняття людиною відповідальності за розвиток самої себе, планети, природи в цілому.

У цьому сенсі екологічна проблематика на сучасному етапі полягає в тому, що людині необхідно знати допустиму межу антропогенного впливу на біосферу; виробити моральні норми і цінності, які не дозволять цю межу порушити.

Сьогодні можна констатувати, що ця межа повною мірою не осмислена, а рівень освоєння екологічних цінностей низький. Тому не працюють екологічні закони й акти, оскільки не відповідають потребам кожної особистості, а екологічні знання людини і відповідне ставлення до природи не сприяють екологізації її господарської діяльності.

Подолання екологічної кризи вимагає формування такої свідомості в людей, такого ставлення до природи і до людини (тобто до себе і до інших людей), в основі якого лежить усвідомлення того, що людина не протистоїть природі. Навпаки, будучи суб'єктом реалізації спільних закономірностей природи, вона є її ключовим моментом. Для цього потрібні нові світоглядні ідеї, які могли б стати базою для нових життєвих сенсів і цінностей, що сформують нові культурні традиції....

А для цього необхідно формувати екологічний світогляд суспільства, проводити екологічне виховання й надавати екологічну освіту. Вкрай необхідним є усвідомлення людиною якості природної спадщини, яку отримують від неї майбутні покоління. Одним із способів екологізації суспільного життя є забезпечення доступності екологічної інформації для населення й розвиток екологічної освіти.

Одним із основних завдань вищих навчальних закладів, які здійснюють підготовку фахівців педагогічних спеціальностей, є підготовка спеціалістів нової генерації.

Активізація екологічної освіти, потреби її вдосконалення та реформування спричинені змінами світогляду людства.

Різні аспекти проблеми формування світогляду особистості висвітили у своїх працях філософи О. Безпалько [3], О. Пащенко [5]. Науковцями створені необхідні теоретичні основи для проведення подальших досліджень у напрямі формування екологічного світогляду майбутніх вчителів.

Світогляд людини нерідко базується на її безпосередньому життєвому досвіді. Через те вона дає неадекватні відповіді на питання світоглядного характеру, які виникають перед нею або взагалі не в змозі на них відповісти.

Кожна людина вільна у виборі свого світогляду, проте вона не може бути вільною від суспільних відносин. На думку О. Безпалько, О. Кас'янової, будучи загальним орієнтиром у житті людини і регулятивним чинником її фактичної поведінки, світогляд виражає розуміння й оцінку найважливіших явищ суспільного життя [3, с. 144].

Подолати прагматично-споживацьке ставлення людини до навколишнього середовища та зняти традиційні антропоцентриські світоглядні установки можливо лише за умов формування та підвищення рівня екологічного світогляду.

Провідною складовою екологічного світогляду якраз і є такі життєві цінності та установки, в основі яких лежать самоцінність природи і планети в цілому й переконаність людини в тому, що вона несе відповідальність за їх збереження та сталий розвиток. Лише тоді ми можемо говорити про особистість з екологічним світоглядом.

Проблема формування екологічного світогляду останнім часом привертає все більше уваги науковців, але закономірності та особливості формування екологічного світогляду студентів педагогічних спеціальностей вищих навчальних закладів потребують додаткового вивчення. Розв'язання екологічних проблем без цілеспрямованої підготовки професійних кадрів до природоохоронної діяльності, формування екологічного світогляду майбутніх фахівців в умовах вищої школи неможливе.

Отже, для успішного розв'язання складних екологічних проблем потрібно утвердити екологічний світогляд як на рівні індивідуального буття, так і суспільного, реалізувати екологічну ідеологію життя.

Для успішного формування екологічного світогляду екологічна освіта повинна вирішити три завдання: формування адекватних екологічних уявлень, тобто уявлень про взаємозв'язки в системі «людина – природа» і в самій природі; формування суб'єктивного ставлення до природи; формування системи вмінь і навичок (технологій і стратегій) у взаємодії із природою.

Світогляд формується всією системою понять і уявлень, що склалися в цьому суспільстві та відображають певний спосіб життя людей. Ці поняття й уявлення трансформуються у світогляд і входять до мережі категорій, і насамперед, відображають зв'язок «людина – світ», який передає ставлення людини до світу і світу до людини. Він – та вісь, навколо якої групуються певні уявлення про світ та людину і на основі якої складається певний спосіб бачення світу, певний світогляд [3, с. 167].

Головне призначення світогляду в тому, щоб правильно орієнтувати людину як у складних ситуаціях навколишнього світу, так і в житті самої людини. Він потрібен для того, щоб правильно оцінювати значення соціальних процесів і власних вчинків, спрямовувати свою життєдіяльність відповідно до тенденцій і закономірностей суспільного розвитку [3, с. 212].

Світогляд є системою узагальнених відчуттів, інтуїтивних уявлень і теоретичних ідей про навколишній світ і місце людини в ньому, ставлення людини до світу, до самої себе і до інших людей: система усвідомлених основних життєвих установок людини, визначеної соціальної групи і суспільства, їхніх знань, переконань, ідеалів, ціннісних орієнтацій, соціально-політичних, морально-етичних, релігійних та інших принципів пізнання й оцінок.

Поділяємо думку авторів про те, що світогляд є системою поглядів людини на світ і на своє місце в ньому, яке виражає її ставлення до цього світу і до самої себе, тобто тією своєрідною духовною призмою, через яку людина пропускає, переломлює свої інтелектуально-духовні запити, осмислює і переживає все існуюче й так реалізує власну людську сутність.

Світогляд екологічний є формою духовно-практичного освоєння світу людиною (соціумом), у якій органічно поєднуються екологічні знання, культура екологічна та екологічна діяльність, своєрідним виходом свідомості на рівень світоглядних проблем, пов'язаних із постановкою, усвідомленням та пошуком засобів подолання глобальних проблем сучасності, серед яких провідні позиції посідають екологічні [1, с. 229].

Згідно з «Концепцією екологічної освіти України», екологічна освіта – це сукупність таких компонентів: екологічні знання – екологічне мислення – екологічний світогляд – екологічна етика – екологічна культура [2, с. 5].

Отже, під екологічним світоглядом в рамках екологічної освіти науковці розуміють особистісне утворення, що формується під впливом екологічних проблем сучасності й розкриває перед людиною можливі шляхи їх вирішення на основі гармонізації взаємодії людини і природи.

Фундаментом екологічного світогляду служать екологічні знання. Вони складаються з систематизованих наукових знань про природу, знань про проблеми взаємодії суспільства і природи, спеціальних екологічних знань. Саме на базі зазначених екологічних знань особистість усвідомлює важливість екологічних проблем, необхідність раціонального природокористування.

Отже, формування екологічного світогляду – це насамперед, процес формування особистісних переконань, життєвої позиції, сфери духовного і морального світу.

Під екологічним світоглядом студентів педагогічних спеціальностей розуміємо узагальнений

індикатор результативності екологічної освіти та виховання, що являє собою інтегральну якість особистості, характеризується комплексом екологічних цінностей, сформованих внутрішніх мотивацій, поглядів, переконань, реакцій природодоцільного характеру, заснованих на розумінні цінності природи, і проявляється як усвідомлена здатність використовувати екологічні знання, вміння, навички для розв'язання екологічних проблем.

Тверезовська Н. Т. у своїх працях виокремлює важливі передумови для формування екологічного світогляду студентів вищих навчальних закладів: вікові особливості як один з елементів соціального статусу; до студента ставляться більш серйозні вимоги у навчальній та виробничій діяльності, де корегування поведінки відбувається під впливом домінуючих ідей соціального мікросередовища; почуття приналежності й співучасті у створенні сьогодення та майбутнього через розуміння ідеї інтеграції всього живого й довкілля; поетапна систематична еколого-професійна підготовка студентів ВНЗ, що забезпечує набуття екологічних знань та перетворення їх у переконання і вміння застосовувати їх у фаховій діяльності [4, с. 183].

Формування екологічного світогляду є однією з важливих складових становлення і формування молодшої людини як екологічно освіченої особистості. Саме від молоді залежить у майбутньому результативність вирішення проблем охорони навколишнього природного середовища, виходу з екологічної кризи, збереження природних умов існування цивілізації.

Становлення екологічного світогляду студентів педагогічних спеціальностей вищих навчальних закладів визначається як цілісний інтегративний процес поетапного включення студентів в освітньо-виховну діяльність, яка забезпечує розвиток їх поглядів, ціннісних орієнтацій, переконань на гармонізацію стосунків із природою з урахуванням необхідності розв'язання екологічних проблем сучасності в майбутній педагогічній діяльності.

Література:

1. Екологічна енциклопедія: у 3 т. / [редкол.: А. В. Толстоухов (гол. ред.) та ін.]. – К.: ТОВ «Центр екологічної освіти та інформації», 2008. – Т. 3: О–Я. – 472 с.
2. Концепція екологічної освіти України // Інформаційний збірник МОН України. – 2002. – № 7. – С. 3–23.
3. Особливості формування світоглядної позиції особистості в умовах дитячого об'єднання: монографія / [Безпалько О. В., Касьянова О. В., Коршунова О. С. та ін.]; за ред. Т. К. Окушко. – К.: Імекс-ЛТД, 2013. – 259 с.
4. Тверезовська Н. Т. Екологічна складова змісту підготовки майбутніх соціальних педагогів / Н. Т. Тверезовська, І. В. Сопівник // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. – 2011. – Вип. 159, Ч. 1. – С. 182–187. – (Серія: Педагогіка, психологія, філософія).
5. Як сформувати світоглядну позицію особистості в дитячому об'єднанні: метод. посіб. / [Пашенко О. В., Чиренко Н. В., Чорна К. І. та ін.]; за ред. Т. К. Окушко. – Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2013. – 200 с.

Науковий керівник:

кандидат педагогічних наук, доцент Мелаш Валентина Дмитрівна.

Людмила Діхтярь
(Хорол, Україна)

МЕТОДИ НАВЧАННЯ У СУЧАСНИХ ВИЩИХ ШКОЛАХ

Сучасний викладач вищої школи - фахівець високої кваліфікації. Він володіє «інтелектуальним капіталом», достатнім для того, щоб передати його наступному поколінню студентів. Викладач сучасного вузу повинен бути методично підготовлений, щоб успішно реалізувати центральний вид своєї професійної діяльності, передбаченої державними освітніми стандартами нового покоління, - викладання. Іншими словами, він повинен бути готовий не тільки змістовно, але й організаційно-технологічно забезпечити власну викладацьку діяльність, що зовсім не просто в умовах безперервної модернізації відкритої назустріч динамічному розвитку науки, техніки і технологій вищої школи, всього сучасного суспільства.

Ключовими напрямками модернізації вищої освіти на початку XXI сторіччя є: розвиток міжвузівської кооперації, академічної мобільності студентів і викладачів у міжнародному масштабі; інтернаціоналізація вищої освіти за допомогою реалізації професійних освітніх програм, пропонуєваних на різних мовах; введення модульно-кредитної системи; розвиток внутрішньовузівських систем контролю якості освіти; залучення студентів і роботодавців до зовнішнього оцінювання діяльності вузів; відродження єдності освітнього та дослідницького просторів університетів. Що стосується нашої країни, то тут центральне завдання на найближчу і середню перспективу - перейти від декларацій до реальних кроків побудови сучасної системи вищої освіти. Головний бар'єр, що перешкоджає вирішенню цього завдання, - неготовність викладачів, в значній мірі викликана нерозумінням, а іноді, і незнанням суті нововведень.

Кваліфікація професорсько-викладацького складу ВНЗ, якість змісту вищої освіти та її організаційно-методичне будова знаходяться в тісному взаємозв'язку. Їх розвиток у відриві один від одного виявляється

неефективним і, більше того, неможливим. Наявність найсучасніших програм і висококласних кадрів не дозволяє компенсувати дефіцити в організаційно-методичній системі вузу.

Однак головна проблема полягає в сформованих і укорінених в освітній практиці стереотипах викладання. Абсолютна більшість викладачів, починаючи свою діяльність у вузі, не керується сучасними досягненнями науки про освіту, а відтворює ті підходи, за допомогою яких вчили їх самих. Методичний арсенал таких викладачів обмежується мізерним набором одноманітних форм і методів роботи: ті ж «інформаційні» лекції, ті ж семінари, ті ж екзаменаційні білети, ті ж прийоми і манери. Не один рік йде на пошук «власного стилю» у викладанні, що спирається на індивідуальні «сильні сторони» викладача та адекватного сучасним умовам і вимогам. На жаль, далеко не всі викладачі доходять на цьому шляху до переможного кінця.

Для досягнення ефективних результатів навчання зарубіжні вчені розробили в рамках концепції педагогічної технології особливий спосіб постановки цілей навчання. Цілі навчання формулюються через результати навчання, виражені в уміннях учнів (освоєних ними дій), причому таких, які викладач або інший експерт може впізнати. Це досягається двома основними способами:

1) побудовою чіткої системи цілей, усередині якої виділені їхні категорії і послідовні рівні - такі системи або ієрархії отримали назву педагогічних таксономій (Б. Блум, Д. Кравтоль та ін.);

2) створенням максимально ясної, конкретної мови для опису цілей навчання, на який викладач може перевести недостатньо ясні формулювання (Дж. Блок, Л. Андерсон, Н. Гронлунд та ін.).

Орієнтація на чіткі діагностичні цілі визначила особливу роль оцінювання в рамках педагогічної технології.

Вважається, що мета поставлена діагностично, якщо дотримані наступні умови:

– Дано настільки точний опис прогнозованого результату навчання, що його можна безпомилково виявити серед будь-яких інших;

– Мається спосіб, «інструмент», критерій для однозначного виділення цього результату;

– Існує шкала оцінок, яка спирається на результати вимірювань.

Оскільки мета описана діагностично, то весь хід навчання може орієнтуватися на неї як на еталон. У ході навчання оцінювання грає роль зворотного зв'язку і підпорядковане досягненню мети-еталона. Якщо мета не досягнута, то необхідно внести корективи в хід навчання. У зв'язку з цим поточне оцінювання не супроводжується відміткою, а підсумкова оцінка констатує досягнення (ступеня досягнення) мети-еталона. Таким чином, вибудовується навчальний цикл, який містить такі основні елементи: загальна постановка мети навчання - перехід від загального формулювання мети до її конкретизації - попередня (діагностична) оцінка рівня навченості учнів - сукупність навчальних процедур - корекція навчання на основі зворотного зв'язку - оцінка результату.

Мова йде про те, що на відміну від традиційних методичних розробок, призначених для викладача, педагогічна технологія навчання пропонує проект освітнього процесу, визначає структуру та зміст діяльності самого учня. Це думка про відмінність методики і педагогічної технології представляється хоча і обґрунтованим, але небездоганним. Як показує аналіз багатьох джерел, обидва підходи - і традиційний для дидактики (методики), і «технологічний» - спираються на одні й ті ж методологічні сили, на результати одних і тих же наукових досліджень і, більше того, можуть припускати використання одних і тих ж форм, методів і засобів навчання. При цьому особливості технологічного підходу до навчання полягають у наступному:

– Він жорстко націлений на підвищення ефективності процесу навчання;

– Спирається на нову для дидактики і предметних методик ідею діагностичного цілепокладання в навчанні;

– Виходить з пріоритетності самоосвіти над освітою і, відповідно, цілей учня над ззовні заданими цілями навчання - "цілями викладача".

Метод навчання – це спосіб подання (представлення) інформації студентові в ході його пізнавальної діяльності, реалізований через дії, які зв'язують педагога й студента.

1. Пояснювально-ілюстративний метод або інформаційно-рецептивний.

• Назва походить від двох слів: інформація й рецепція (сприйняття).

• Студенти одержують знання на лекції, з навчальної або методичної літератури, через екранний посібник в «готовому» виді.

• Студенти сприймають і осмислюють факти, оцінки, висновки й залишаються в рамках репродуктивного (відтворюючого) мислення.

• Даний метод знаходить широке застосування у вузі для передачі великого масиву інформації.

• Інформаційно-рецептивний метод сам по собі не формує в студента умінь і навичок використання отриманих знань і не гарантує їх свідомого й міцного запам'ятовування.

2. Репродуктивний метод (репродукція - відтворення)

• Застосування вивченого на основі зразка або правила.

• Діяльність студентів носить алгоритмічний характер, тобто виконується за інструкціями, приписаннями, правилами в аналогічних, подібних з показаним зразком ситуаціях.

- Організовується діяльність студентів за кількарізним відтворенням засвоєних знань. Для цього використовуються різноманітні вправи, лабораторні, практичні роботи, програмований контроль, різні форми самоконтролю.

- Застосовується у взаємозв'язку з інформаційно-рецептивним методом (який передує репродуктивному). Разом вони сприяють формуванню знань, навичок і вмінь в студентів, формують основні розумові операції (аналіз, синтез, узагальнення, перенос, класифікація).

- Не гарантує розвитку творчих здатностей студентів.

3. Метод проблемного викладу.

- Педагог до викладу матеріалу ставить проблему, формулює пізнавальне завдання на основі різних джерел і засобів.

- Показує спосіб рішення поставленого завдання.

- Спосіб досягнення мети - розкриття системи доказів, порівняння точок зору, різних підходів.

- Студенти стають свідками й співучасниками наукового пошуку.

- Студенти не тільки сприймають, усвідомлюють і запам'ятовують готову інформацію, але й стежать за логікою доказів, за рухом думки педагога.

- Підхід широко використовується в практиці ВНЗ.

4. Частково-пошуковий, або евристичний, метод.

- Полягає в організації активного пошуку рішення висунутих у навчанні (або сформульованих самостійно) пізнавальних завдань.

- Пошук рішення відбувається під керівництвом педагога, або на основі евристичних програм і вказівок.

- Процес мислення здобуває продуктивний характер.

- Процес мислення поетапно направляється й контролюється педагогом або самими учнями на основі роботи над програмами (у тому числі й комп'ютерними) і навчальними посібниками.

- Метод дозволяє активізувати мислення, викликати зацікавленість до пізнання на семінарах і колоквіумах.

5. Дослідницький метод.

- Проводиться аналіз матеріалу, постановки проблем і завдань і короткого усного або письмового інструктажу студентів.

- Студенти самостійно вивчають літературу, джерела, ведуть спостереження й виміри й виконують інші дії пошукового характеру.

- Завдання, які виконуються з використанням дослідницького методу, повинні містити в собі всі елементи самостійного дослідницького процесу (постановку завдання, обґрунтування, припущення, пошук відповідних джерел необхідної інформації, процес рішення завдання).

- У даному методі найбільш повно проявляються ініціатива, самостійність, творчий пошук у дослідницькій діяльності.

- Навчальна робота безпосередньо переростає в наукове дослідження.

Ще одна класифікація методів побудована на основі виділення джерел передачі змісту:

- Словесні: джерелом знання є усне або друковане слово (розповідь, бесіда, інструктаж і ін.)

- Практичні методи: Студенти одержують знання й уміння, виконуючи практичні дії (вправа, тренування, самоуправління).

- Наочні методи: джерелом знань є спостережувані предмети, явища, наочні приклади (ілюстрування, показ).

Дискусійні методи. Елементи дискусії (суперечки, зіткнення позицій, навмисного загострення й навіть перебільшення протиріч в обговорюваному змістовному матеріалі) можуть бути використані майже в будь-яких організаційних формах навчання, включаючи лекції.

- У лекціях-дискусіях звичайно виступають два викладачі, що захищають принципово різні точки зору на проблему, або один викладач, що володіє артистичним дарунком перевтілення (у цьому випадку іноді використовуються маски, прийоми зміни голосу).

- Предметом дискусії можуть бути не тільки змістовні проблеми, але й моральні, а також міжособистісні відносини самих учасників групи. Результати таких дискусій (особливо коли створюються конкретні ситуації морального вибору) набагато сильніше модифікують поведінку людини, чим просте засвоєння деяких моральних норм на рівні знання.

- Дискусійні методи виступають як засіб не тільки навчання, але й виховання.

Ділова гра, як метод активного навчання. Одним з найбільш ефективних активних методів навчання є ділова гра.

Ціль ділової гри - сформувати певні навички й уміння студентів у їх активному творчому процесі.

Позитивні фактори в застосуванні ділових ігор:

- висока мотивація, емоційна насиченість процесу навчання;

- підготовка до професійної діяльності;

- післяігрове обговорення сприяє закріпленню знань.

В основі активних методів лежать:

- діалогічне спілкування, як між викладачем і студентами, так і між самими студентами;
- у процесі діалогу розвиваються комунікативні здатності;
- уміння вирішувати проблеми колективно;
- розвивається мова студентів.

Класифікація методів активного навчання для ВНЗ А.М. Смолкіна включає імітаційні й неімітаційні методи активного навчання.

Імітаційні методи - форми проведення занять, у яких учбово-пізнавальна діяльність побудована на імітації професійної діяльності.

Неімітаційні методи - способи активізації пізнавальної діяльності на лекційних заняттях.

Імітаційні методи діляться на ігрові й неігрові.

Ігрові методи - проведення ділових ігор, ігрового проектування.

Неігрові методи – аналіз конкретних ситуацій, рішення ситуаційних завдань і інші.

Література:

1. Блинов, В. И. Методика преподавания в высшей школе: учеб.-практ. пособие / В. И. Блинов, В. Г. Виненко, И. С. Сергеев. — М.: Издательство Юрайт, 2013. — 315 с.
2. Вітвицька С. Основи педагогіки вищої школи: Навчальний посібник/ Світлана Вітвицька,; М-во освіти і науки України, Житомирський державний пед. ун-т ім. Івана Франка. - К.: Центр навчальної літератури, 2003. – 314 с.
3. Гура О. Педагогіка вищої школи: вступ до спеціальності: Навчальний посібник/ Олександр Гура,; М-во освіти і науки України. - К.: Центр навчальної літератури, 2005. - 223 с.
4. Кузьмінський А. Педагогіка вищої школи: Навчальний посібник/ Анатолій Кузьмінський, . - К.: Знання, 2005. - 485 с.
5. Лекції з педагогіки вищої школи: Навчальний посібник/ Ред. В.І. Лозова. - Харків: Освіта. Виховання. Спорт, 2006. - 495 с.
6. Слєпкань З. Наукові засади педагогічного процесу у вищій школі: Навчальний посібник для магістрантів вищих навчальних закладів/ Зінаїда Слєпкань,; Ред. Л. О. Біда. - К.: Вища школа, 2005. - 238 с.
7. Фіцула М. Педагогіка вищої школи: Навчальний посібник/ Михайло Фіцула, . - К.: Академвидав, 2006. - 351 с.

Галина Долгопола, Ігор Климчук
(Івано-Франківськ, Україна)

ІНТЕРАКТИВНЕ СЕРЕДОВИЩЕ MINECRAFT ТА THE SIMS В ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ДИСЦИПЛІНИ “ПРОЕКТУВАННЯ І ДИЗАЙН ГОТЕЛЬНИХ КОМПЛЕКСІВ”

Постановка проблеми. Система навчання і погляди на неї постійно розвиваються у всьому світі. Формується цілісний світогляд стосовно стану та перспектив розвитку суспільства в цілому та процесу навчання і працевлаштування випускника, стосовно навичок щодо практичної реалізації проектів, які спрямовані на сталий розвиток територій. В нас й досі домінує застояна, звична усім система навчання, в якій спостерігаються тільки проблиски інтерактивності і новітніх підходів до навчального процесу.

Сучасний стан розвитку суспільства, становлення державності та стрімкого розвитку індустрії гостинності, вимагає потужного інтелектуального ресурсу, кадрового потенціалу. Підготовка кадрів для сфери туризму повинна враховувати всі напрями та особливості туристичної діяльності, в тому числі, сучасні вимоги до інженерії туризму. Сучасний фахівець з туризму має володіти знаннями та практичними навичками відповідно до ринкових умов.

Аналіз основних публікацій: Аналіз досліджень і публікацій з проблем організації туристичної діяльності, курортної, готельної та ресторанної справи дозволяє стверджувати, що питання змісту, форм підготовки та вимог до майбутніх фахівців туризму постійно знаходяться в центрі уваги вчених. Питаннями розробки методик підготовки кадрів для туристичної сфери займаються В. Федорченко, М. Мальська, І. Пандяк, Ю. Занько, Г. Цехмістрова, М. Скрипник, Л. Поважна, Л. Сакун, Л. Чорна, О. Костюкова, Л. Лук'янова та інші.

Мета досліджень полягає в обґрунтуванні можливості використання в навчальному процесі, а саме в процесі вивчення дисципліни “Проектування та дизайн готельних комплексів”, інтерактивних середовищ Minecraft, The Sims.

Виклад основного матеріалу: Класична система навчання спрямована на передавання комплексу знань, умінь, навичок і досвіду педагога, вчителя, викладача. Природно, що за таких умов, не завжди приділяється значна увага саморозвитку та самовдосконаленню, креативності мислення тощо. Завдання сучасної педагогіки – переорієнтація на людину та забезпечення всебічного її розвитку, реалізація ефективних інноваційних підходів до навчального процесу, використання електронних навчальних курсів.

Значення кваліфікованої, освіченої робочої сили, так званого людського фактора, у сучасному господарстві постійно зростає. Швидкі зміни в технології, організації виробництва, постійне впровадження

новацій вимагають від працівників не лише високої кваліфікації, а й відмінних психофізичних кондицій, вміння швидко адаптуватися до перманентних змін [1, с. 30].

Електронні технології навчання відкривають новий етап розвитку системи освіти. Завдяки їхній появі вирішується безліч проблем, що тривалий час існували в системі традиційної освіти. Комплексне міждисциплінарне вивчення соціальних, соціально-психологічних, соціокультурних, соціокомунікативних і соціально-технологічних проблем упровадження та розвитку електронного навчання в українських вищих навчальних закладах у процесі їхньої модернізації (з урахуванням можливостей, які відкриває віртуалізація сучасного простору) потребує розробки концептуальних засад та відповідних соціальних технологій запровадження електронного навчання, сприяння його правовій і соціальній легітимізації, що відповідає сучасним світовим тенденціям розвитку вищої школи. [2, с. 5].

Метою вивчення дисципліни “Проектування та дизайн готельних комплексів” є вирішення ряду практичних завдань щодо основ проектування будівель і споруд та дизайну туристичних комплексів, набуття умінь та практичних навичок з планувальної організації будівництва та організації внутрішнього простору, інтер'єру туристичних комплексів.

Процес будівництва складається з вибору ділянки під забудову, розробки самого проекту, технічної документації, технічної експертизи тощо та спорудження будівель, інженерних споруд, мостів, доріг тощо. Поняття *архітектура* (від грец. *arhitekton* – будівельник) означає мистецтво будувати будівлі. Одночасно архітектура є областю будівельної діяльності, що відповідає рівню розвитку науки і техніки. Виходячи з видів будівельної діяльності розрізняють *архітектуру об'ємних споруд* (зведення житлових будинків, адміністративних, культурно-освітніх, промислових і інших будівель і споруд); *ландшафтну архітектуру* (садово-паркове мистецтво); *містобудування* (створення нових і реконструкція старих міст, селищ, районів). Основна особливість проектування сучасного будівництва готельних комплексів – з'єднання всіх видів архітектурної діяльності в єдиний простір, що задовольняє рекреаційні потреби людини. Будівельна справа як, архітектура з мистецтва будувати перетворилася на мистецтво формування простору.

Всі будівельні споруди мають три характерних якостей: функціональність (зручність, корисність), конструктивність (міцність, безпечність, економічність), естетичність (краса, художній образ).

Від функціонального призначення житлової, громадської чи промислової будівлі залежить тип архітектурної споруди, кількість і склад приміщень в ній, її розташування, групування і розміри.

Естетична якість будинку чи споруди визначається виразним рішенням його зовнішнього і внутрішнього вигляду. Художньо виразний вигляд будівлі створюють загально композиційні архітектурні форми (зовнішні і внутрішні об'єми, групування мас, силует, пропорції тощо) і окремі фрагменти відносно до всієї композиції будівлі (карнизи, балкони, оздоблення вікон, дверей, елементи декору).

Керуючись творчим методом, проектувальник, архітектор веде проектну роботу одночасно в трьох вимірах, представляючи будівлю в планах, фасадах, розрізах, досягаючи відповідності зовнішніх і внутрішніх об'ємів споруди.

Специфікою лабораторних робіт є поєднання роботи з комп'ютерними програмами проектування та аудиторних занять, які передбачають формування знань з основ будівельної справи, архітектури та прийомів дизайну.

Ігри можуть стати частиною навчального процесу, це звучить дивно і майже дотепно, але ігри вже давно зарекомендували себе, як непоганий творчий інструмент. Саме в іграх більшість свого вільного часу проводять як діти так і студенти, їм це подобається. Важко відірватись від улюбленої гри і сісти за підручники, чи не так? То чому б не поєднати приємне з корисним, не зробити процес навчання переплетеним з ігровим процесом? Саме про це і буде мова в даній статті.

Minecraft з'явився в 2009-му і відтоді завоював звання однієї з найпопулярніших відеоігор у світі. Як відомо, в 2014-му році Microsoft придбав його та його батьківську компанію за 2,5 мільярди доларів.

Сьогодні гра, у якій ти будуєш свій власний світ, стає в пригоді й цілком дорослим архітекторам та дизайнерам. Чи може відеогра кардинально змінити те, як нині навчають прийомам архітектури та як займаються архітектурою?

У Minecraft користувач може зводити будинки та міста, будувати підземні бункери за допомогою 3D кубів, різна текстура яких уособлює різні матеріали. Багато хто воліє творити власні світи, але деякі любителі гри уже відтворили в віртуальному просторі такі відомі споруди як Тадж Махал, Білий дім, хмарочос Бурдж Халіфа.

Міжнародна спільнота BlockWorks, яку заснували в 2014-му році четверо любителів онлайн-гри, використовує Minecraft для багатьох своїх проектів у галузі ігор, медіа та освіти.

"Ми почали будувати у більшому розмірі, більш детально, і скоро стало зрозуміло, що в Minecraft є потенціал серйозного дизайнерського інструменту. Ми почали працювати в індустрії ігор, створювати мапи гри та світи для гравців Minecraft. По мірі того, як у нас з'явилося більше роботи, ми збільшили нашу команду, щоби забезпечити запити", - ділиться керівник BlockWorks, студент Кембриджського університету, майбутній архітектор Джеймс Делані.

Зараз до BlockWorks входить 41 "будівельник" із 10 країн світу. Це архітектори, дизайнери та художники-аніматори віком від 14 й до 44 років.

Базиси для продуктивного введення інтерактивного середовища в освітній процес давно закладені. В університетах Швеції вже існують цілі дизайнерські групи які проходять навчання саме в даному

середовищі Minecraft, де не тільки навчаються, а й розвивають свої творчі і архітектурні навички. Що заважає зробити таке ж і в Україні?

The Sims - це мабуть відома кожному гра з дитинства, яка щороку розвивається і наповнюється новими можливостями, які можна чудово використовувати під час виконання лабораторних робіт з "Проектування і дизайну готельних комплексів". Це інтерактивне середовище слід розглядати не повністю, а тільки його окремих режим - це режим «будівництва». Саме його можна продуктивно використовувати, адже в грі є добре продумана система будівництва і проектування будинків, яка ще закріплюється рішеннями з екстер'єру та інтер'єру.

Особливість цього інтерактивного середовища полягає в послідовності будівництва і його наближеності до реалістичного, в грі одна ігрова клітинка це 1 метр квадратний, яка ділиться ще на чотири менші клітинки відповідно по 0.25 метра квадратного.

До цієї гри існує велика кількість схем, креслень, за якими гравці (студенти) можуть збудувати будинок і обладнати прилеглу територію. Що заважає зробити креслення самому? І отримати абсолютно унікальну будівлю.

Це фактично може бути основою проектування не тільки в межах дисципліни "Проектування і дизайн готельних комплексів", а й архітектури в цілому.

Можливості програми The Sims дозволяють також використовувати прийоми дизайну для створення різноманітного інтер'єру приміщень в залежності від їх функціональної придатності.

Інтерактивні середовища мають великий потенціал в навчальному процесі і фактично можуть стати основою цього процесу. Слід також не забувати про цікавість такого підходу для дітей, адже майже в кожному домі є комп'ютер і ще в шкільні роки можуть формуватися певні навички і здібності до проектування будівель і споруд, організації ландшафту рекреаційних територій, дизайнерських рішень в інтер'єрі.

Названі інтерактивні середовища також зручні для збереження своїх проектів і окремих елементів цих проектів, які можна використовувати в подальших проектах. Основною особливістю є змога 3D огляду споруд і елементів цих споруд. Що відводить паперові макети на другий план.

Література:

1. Галина Долгопола, Ірина Смик. Визначення потреб щодо відтворення потенційних сил населення та трудових ресурсів Карпатського регіону у 2015 — 2016 роках. Матеріали XXIV Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у країнах Європи та Азії» // Збірник наукових праць. – Переяслав-Хмельницький, 2016 р. – 313 с.
2. Електронна освіта: термінологічний словник / кол. авторів; за ред. В. С. Бакірова. – Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2016. – 164 с.

Галина Дорошко
(с. Нове, Запорізька область, Україна)
Олена Крамаренко
(Запоріжжя, Україна)
Олена Тарабріна
(с. Орлове, Запорізька область, Україна)

ПІДГОТОВКА МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ ДО ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ

Вагомі реформи, які відбуваються сьогодні у галузі освіти вимагають відповідальної, якісної підготовки вчителя, а в умовах сучасної екологічної ситуації, яка склалася в багатьох регіонах України та на планеті в цілому, стає актуальним включення в структуру професійної підготовки фахівця екологічної складової, яка б дозволила своєчасно знаходити оптимальні (з точки зору мінімального ризику для здоров'я людини і якості навколишнього середовища) вирішення проблемних екологічних ситуацій.

Професійна підготовка педагогів до формування екологічної культури є загальною визначеною домінантою в сучасному екологічному русі, адже тільки людина з еколого-орієнтованим світоглядом зможе практично (доцільно) використовувати екологічні знання, в першу чергу еколого-етичні, що вимагають правильної взаємодії у безперервній системі "людина – природа – особистість", організувати природоохоронні заходи, спрямовані на гармонізацію стосунків з природою.

Вважаємо, що якість підготовки майбутнього вчителя значною мірою визначається його педагогічною спрямованістю. Тим часом, головне в підготовці майбутнього вчителя вищі вбачають у тому, щоб навчити його викладати навчальний предмет. Така тенденція розходиться з реальними вимогами до молодих фахівців. З іншого боку, загальноосвітні школи вважають, що основний недолік молодих фахівців полягає у все ще недостатній підготовці майбутнього вчителя до проведення на належному рівні виховної роботи з учнями.

Особливо гостро постає ця проблема у процесі підготовки майбутніх учителів початкової школи.

Професійна підготовка вчителів початкової школи є однією з актуальних і соціально значущих проблем сучасної системи вищої освіти, провідною метою якої є формування конкурентоспроможного фахівця, здатного з максимальною користю для суспільства реалізовувати свій творчий потенціал, ефективно вирішувати життєві проблеми.

Проблема підготовки майбутнього вчителя початкової школи до формування екологічної культури розробляється у працях вітчизняних учених: Л. Білик, В. Борейко, Т. Вайда, О. Дорошко, В. Крисаченко, Л. Лук'янової, С. Совгіра, Р. Науменко, Г. Пустовіт, Г. Тарасенко, М. Швед.

Особливості професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи досліджували: Б. Долинський, А. Коломієць, М. Марусинець, О. Матвієнко, Л. Петухова, Р. Пріма, Л. Хомич, Л. Хоружа та ін.

Тому, постає нагальною потреба у підвищенні професійного та культурного рівнів майбутнього вчителя початкової школи, на необхідності формування екологічної культури, яка безпосередньо є органічною частиною екологічної освіти.

Аналіз педагогічних підходів до розвитку дитини засобами природи та природоохоронної роботи показав, що видатні педагоги-практики вважали невіддільним розвиток дитини від навколишньої природи, формування гармонії з собою і з природним оточенням на основі принципу природовідповідності.

Аналіз досліджень показав, що науковці розглядали екологічну освіту як процес формування в учнів наукових поглядів на розвиток і функціонування природи та її ресурсів і принагідно згадували поняття природоохоронної роботи як охорону природи та екологічну діяльність.

Якщо враховувати те, що рівень інформації, знань у галузі екології зростає з року в рік, а існуюча традиційна екологічна освіта не може забезпечити розв'язання проблем, пов'язаних з екологічною ситуацією, не забезпечує перехід знань учнів у внутрішній, світоглядний план особистості, який має проявлятися в активних природоохоронних діях та поведінці, то такі знання не можуть виконувати роль регуляторів природоохоронної діяльності.

Екологічна освіта зосереджується на взаємозв'язках між людиною та її довкіллям і формує систему наукових знань, поглядів і переконань, які закладають основи відповідального та дієвого ставлення до навколишнього природного середовища. Але вона не дає такого результату як природоохоронна робота, яка є кінцевим етапом практичного втілення набутих конкретно особою інтелектуальних умінь і практичних навичок з вирішення екологічних проблем своєї місцевості.

Основною метою екологічної освіти визнано формування екологічної культури окремих осіб і суспільства в цілому, формування навичок, фундаментальних екологічних знань, екологічного мислення і свідомості, що ґрунтуються на ставленні до природи як універсальної, унікальної цінності. Екологічна освіта, з одного боку, повинна бути самостійним елементом загальної системи освіти, а, з іншого боку, виконувати інтегративну роль у всій системі освіти.

Це підтверджує значущість екологічної культури на сучасному етапі розвитку суспільства. Проблема екологічної культури пов'язана із збереженням навколишнього середовища природоохоронною роботою завжди була актуальною у педагогічній науці. Ідея формування етичного ставлення до навколишньої природи та підготовка майбутнього вчителя до природоохоронної роботи розглядалася як важливий засіб підготовки гармонійно розвиненої особистості, забезпечення її зв'язку із суспільством та навколишнім середовищем. Основна мета включала проблеми: формування знань, умінь, навичок в організації природоохоронної роботи в школі; розвиток потреби спілкування з природою; засвоєння нових знань про природу, її цілісність і єдність з суспільством; активізація діяльності особистості для поліпшення навколишнього природного середовища – не змінювалась.

Крім того, розглядаючи знання як елемент екологічної культури, "мова повинна йти не просто про накопичення знань у галузі екології, а про осмислене оволодіння ними, формування на їх основі нового світогляду, який розглядав би будь-які політичні, соціальні, господарські питання насамперед з точки зору збереження природи" [2, с. 468-469].

Оптимізація взаємовідносин суспільства і природи, вироблення вмінь активно цілеспрямовано впливати на природне середовище, не завдаючи йому шкоди, неможливі без відповідних екологічних знань та вмінь зберігати природу, раціонально використовувати й відтворювати природні ресурси.

Екологічна культура – це здатність особистості до ситуативної діяльності в побуті та природному середовищі, коли набуті екологічні знання, навички, досвід і цінності актуалізуються в умінні приймати рішення і виконувати адекватні дії, усвідомлюючи їх наслідки для навколишнього середовища [3, с. 20].

Здійснюючи природоохоронну роботу, учні дізнаються нові факти, аргументи, відомості, уточнюють деталі вже відомих явищ і подій. Така робота допомагає педагогам краще пізнати своїх учнів, розкрити їх своєрідність, неповторність, різнобічність їх інтересів, уподобань, сприяти їх професійній зорієнтованості.

Проаналізувавши науково-методичну літературу, ми прийшли до висновку, що екологічна культура – це наявність екологічної свідомості, відповідних знань, умінь та навичок, що допоможуть учням адекватно оцінювати власну діяльність та діяти, не завдаючи навколишньому середовищу шкоди.

Емоційне, допитливе, турботливе ставлення до навколишнього світу є дорогоцінною якістю мислячої, відповідальної людини, а отже, передумовою і результатом сформованості екологічної культури молодших школярів [1, с. 18].

Проблема формування екологічної культури останнім часом привертає все більше уваги науковців, але закономірності та особливості формування екологічної культури студентів педагогічних спеціальностей

вищих навчальних закладів потребують додаткового вивчення. Розв'язання екологічних проблем без цілеспрямованої підготовки професійних кадрів до природоохоронної діяльності, формування екологічної культури майбутніх фахівців в умовах вищої школи неможливе.

Педагогічна підготовка вчителя до екологічного виховання учнів передбачає виникнення у професійній свідомості певних соціальних установок щодо взаємозв'язків у системі "людина – природа", стимулює формування принципів, пов'язаних з особистісно, професійно та гуманістично значущими орієнтаціями.

Формування екологічної культури є однією з важливих складових становлення і формування молодшої людини як екологічно освіченої особистості. Саме від молоді залежить у майбутньому результативність вирішення проблем охорони навколишнього природного середовища, виходу з екологічної кризи, збереження природних умов існування цивілізації.

Література:

1. Єрмоленко А. М. Соціальна етика та екологія. Гідність людини – шанування природи: монографія / А. М. Єрмоленко. – К.: Лібра, 2010. – 416 с.
2. Крисаченко В. С. Екологія. Культура. Політика: Концептуальні засади сучасного розвитку [монографія] / В. С. Крисаченко, М. І. Хилько. – К.: "Знання України", 2002. – 598 с.
3. Маршицька В.В. Сутнісні характеристики екологічної компетентності учнів початкової школи / Маршицька В.В. // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: зб. наук. праць. – К, 2005. – Кн. 2. – Вип. 8. – С. 20-24.

Науковий керівник:

кандидат педагогічних наук, доцент Мелаш Валентина Дмитрівна.

О.І. Зінов'єва
(Ізмаїл, Україна)

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ЕФЕКТИВНОГО УПРАВЛІННЯ ДОШКІЛЬНИМ НАВЧАЛЬНИМ ЗАКЛАДОМ

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми ефективності управлінської діяльності в умовах дошкільного закладу освіти розкривається в роботах відомих сучасних науковців, серед яких Т. Махиня, О. Зайченко, Л. Артемова, К. Крутій, Л. Коробович, Л. Даниленко, Н. Софій, Р. Чумичева та ін.

Мета статті: теоретично обґрунтувати умови ефективності управлінської діяльності в дошкільному закладі освіти.

Виклад основного матеріалу. Управління - це складний, цілеспрямований систематичний вплив на групу людей (окрему людину) в процесі їх спільної трудової діяльності і виконання певних загальних функцій. До основних функцій управління належать організація, координація, планування, мотивація, контроль.

Сучасний керівник дошкільного навчального закладу — це керівник, який володіє високою культурою управлінської діяльності. Більшість спеціалістів визначають управління як вид діяльності та спосіб переведення педагогічної системи в нову якість і стан шляхом впливу на об'єкти та суб'єкти [4, с. 8-9].

Ефективність керування — продукт тісної співпраці всієї команди ДНЗ, висока віддача на шляху до досягнення загальної мети. Результат ефективної роботи ДНЗ - компетентна дитина: особистість, показниками якої є оптимальний до віку ступінь сформованості провідної діяльності, всіх форм та базових якостей; життєздатна, гнучка, свідома, творча людина [2, с. 3-6].

Усвідомлюючи, що керівнику дошкільного навчального закладу слід звертати увагу на специфіку роботи, тому його вміння повинні відповідати певним професійним рівням та особистими якостями, особливості установи специфіка функціонування за результатами діяльності. Все це потребує від керівника ДНЗ не лише виконання ролі менеджера-організатора, але й вияву здатностей професіонала-педагога, який передбачає результати педагогічної діяльності, усвідомлює унікальність мети і, водночас, велику складність її досягнення та відповідальність за свою роботу. Отже, у сучасних умовах керівник ДНЗ має володіти і виявляти високий рівень управлінської компетентності.

З урахуванням специфіки управлінської діяльності керівника ДНЗ в основу класифікації його управлінських умінь покладено класичне для сучасної організаційної психології виокремлення двох основних аспектів управління: управління діяльністю організації та управління відносинами. До першої з них належать вміння, які доцільно розглядати насамперед як управлінські, – діагностико-прогностичні, організаційно-регулятивні та контрольні-коригувальні вміння. Друга група вміннь вміщує ті, що визначаються відповідно до вимог діяльності сучасного керівника ДНЗ, – вміння керувати комунікацією та власною поведінкою. У кожній конкретній ситуації ці групи вміннь тісно взаємодіють і сприяють реалізації певних управлінських функцій [3, с. 2-3]. Директор дошкільного навчального закладу стає ключовою фігурою в здійсненні управлінської діяльності. Тому модернізація освітнього процесу ставить нові універсальні вимоги до професійної компетентності керівників дошкільних закладів:

- оволодіння технологіями менеджменту і маркетингу в освіті;
  - залучення до управлінських процесів широкого загалу педагогічної громадськості, батьків, громадських організацій;
  - створення принципово нових моделей науково-методичної роботи в дошкільному закладі;
  - оновлення освітнього процесу, реформування освітньої галузі та підвищення статусу директора дошкільного закладу як керівника;
  - модернізація програми підвищення кваліфікації з урахуванням досвіду інших країн світу.
- Директор (завідувач) дошкільного навчального закладу, здійснюючи різноманітні види діяльності, в першу чергу має бути професіоналом. Його кваліфікацію визначають чотири основні чинники:
- вміння ставити актуальні, теоретично обґрунтовані та практично значущі цілі;
  - вміння здійснювати тактичне планування діяльності всіх учасників освітнього процесу, зокрема й своєї;
  - вміння за допомогою ефективних засобів обирати й реалізувати поставлені цілі та коригувати раніше визначену тактику, співвідносячи її з реальними умовами освітнього процесу;
  - вміння здійснювати кваліфікований самоаналіз та аналіз діяльності всіх учасників освітнього процесу [5, с. 2].

Реально існуючі особливості діяльності керівника закладу освіти, наголошує С. Дзарасов, визначаються специфікою навчального закладу, а саме: педагогічною спрямованістю управлінської діяльності; величезною соціальною відповідальністю; високим ступенем відкритості керованої системи - наявність безпосереднього впливу з боку батьків та соціального середовища; різновіковим контингентом колективу та вихованців, необхідністю співпраці дорослих із дітьми; комунікативним характером управлінської діяльності та можливістю впливати на педагогів і дітей не стільки авторитарно, скільки власним прикладом.

На сучасному етапі розвитку теорії педагогіки й управління професіограму керівника дошкільного навчального закладу розглядають як професійну компетентність, що складається із сукупності компонентів:

- професійні знання й уміння здійснювати управлінську діяльність через систему управлінських функцій, знань і вмінь;
- знання посадових обов'язків і загальних вимог до посади;
- професійно значущі якості [5, с. 4].

Висновки дослідження. Особливого рецепту із секретними інгредієнтами, яким повинен бути керівник, немає! Тільки існуючий колектив підкаже керівнику, в якому напрямку йому слід рухатися, які методи та форми роботи шукати. Керування колективом тема досі цікава та широко обговорюється в менеджменті. Тому підхід до його вивчення повинен бути сучасний, креативний та глибокий. Керівник повинен постійно підвищувати свій фаховий рівень, рівень самоосвіти, бути гнучким та людяним, вміти поважати та приймати думку підлеглих, вчасно попереджати виникнення конфліктних ситуацій та володіти алгоритмом розвитку конфлікту, бути справедливим, вихованим та мудрим. За висловом М. Канта: «В світі є дві складні речі - виховувати та керувати».

Література:

1. Клівець П.Г. Менеджмент: теорія і практика. – Д.: Вид-во ТОВ «Баланс-Куб», 2006.- 306 с.
2. Базовий компонент дошкільної освіти // Вихователь-методист дошкільного закладу. – 2012. - № 02. – 30 с.
3. Махия Т.А. Тенденції розвитку управлінських умінь керівників дошкільних навчальних закладів в умовах інформатизації освіти.
4. Мистецтво управління ДНЗ / уклад. Л. А. Шик. — Х.: Вид. група «Основа», 2013. — 441 с.
5. ВА786989 Зайченко І. В. Магістерська робота зі спеціальності 8.18010020 "Управління навчальним закладом": метод. посіб. / [Зайченко І. В., Білан Л. Л., Рудик Я. М.]; Нац. ун-т біоресурсів і природокористування України, Природн.-гуманітар. навч.-наук. ін-т, Каф. методики навчання та упр. навч. закл. - Київ: Вид-во НУБіП України, 2014. - 156 с.
6. Шоутен Т., Даниленко Л. І., Зайченко О. І., Софій Н. З. Менеджмент керівників закладів дошкільної і початкової освіти / за заг. ред. Л.І. Даниленко; Всеукраїнський фонд «Крок за кроком». - К.: СПД-ФО К. С. Парашин, 2009. - 112 с.

Науковий керівник:
доц. Іванова Д.Г.

ІНТЕГРУВАННЯ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ У ЗАГАЛЬНООСВІТНІ НАВЧАЛЬНІ ЗАКЛАДИ В КРАЇНАХ ЄВРОПИ

Актуальність пояснюється розвитком суспільства з опорою на загальнолюдські цінності, відкриттям закладів освіти, які забезпечуватимуть рівний доступ усіх учнів, в тому числі й дітей з особливими освітніми потребами. Однак, відсутність досвіду навчання на усіх рівнях освітніх закладів зумовлює розгляд та аналіз західноєвропейської системи освіти. Так, у країнах Європи з 70-х рр. XX ст. проводиться значна реконструкція соціальної освіти, яка призвела до впровадження основних форм здобуття освіти дітей з особливими потребами – інтеграції та інклюзії.

Мета публікації полягає у здійсненні порівняльного аналізу процесів інтегрування та інклюзії освіти дітей з особливими потребами у навчальних закладах в країн Європи.

Виклад основного матеріалу. Однією з головних засад освіти в країнах ЄС – є право дитини і молодшої людини з особливими потребами на освіту разом з однолітками. Це підтверджується Європейською Конвенцією про охорону прав людини і основних свобод, Конвенцією у справі знищення дискримінації у сфері освіти, Міжнародним пактом господарських, суспільних і культурних прав, Конвенцією прав осіб з обмеженими можливостями.

Принцип інклюзивної освіти викладено в Саламанській декларації, в якій йдеться про те, що «звичайні школи повинні приймати всіх дітей незалежно від їх фізичного, інтелектуального, соціального або іншого стану і створювати їм умови на основі потреб дітей». Цей документ закликає уряди країн затвердити на законодавчому рівні принцип інклюзивної освіти [6].

Важливо розмежувати тлумачення двох ключових понять: інтеграції та інклюзії. За науковими переконаннями А. Колупаєвої, *інтеграція в освіті* - це одна з форм навчання, яка дає змогу учням з особливими освітніми потребами основний час проводити у класах разом з іншими дітьми і якийсь час – окремо, в умовах з особливим чином організованим освітнім процесом, де їм надаються встановлені освітні послуги, медична, психолого-педагогічна та соціальна індивідуалізована допомога. *Інклюзивна освіта* – це система освітніх послуг, що ґрунтується на принципі забезпечення основного права дітей на освіту та права здобувати її за місцем проживання, що передбачає навчання дитини з особливими освітніми потребами в умовах загальноосвітнього закладу [2, с.10]. Тобто, інтеграційна освіта передбачає наявність класів із меншою кількістю учнів, де разом навчаються діти з особливими потребами та нормотипові діти. За умови інклюзивного навчання, дитина з особливими освітніми потребами може навчатися в будь-якому загальноосвітньому навчальному закладі за місцем проживання та за вибором батьків.

Історіографія свідчить, що забезпечення освітніми послугами учнів з особливими освітніми потребами почалося зі створення шкіл для сліпих і глухих дітей. Уперше, з'явившись у XVIII столітті в Європі, ці школи одержали широке поширення протягом XIX століття [3]. Як бачимо, процес впровадження інтеграції в систему освіти пройшов тривалий історичний розвиток.

Досвід низки європейських країн доводить, що інклюзивна освіта може впроваджуватися на різних рівнях, мати різну мету, базуватися на різноманітних мотивах, відбивати різноманіття класифікацій особливих освітніх потреб і надавати послуги при різних умовах. Наприклад, С. Кобі (S. Kobi) виділяв шість рівнів інклюзивної освіти: фізичний, термінологічний, адміністративний, соціальний, навчально-плановий і психологічний [3].

Розглянемо особливості впровадження інтеграції та інклюзії в різних європейських країнах, насамперед в Польщі.

Важливе значення для процесу інтеграції в загальноосвітніх установах *Польщі* мала Постанова № 29 Міністра національної освіти (від 4 жовтня 1993 року). Згідно цього документу надано можливість особам з обмеженими можливостями навчатися в загальноосвітніх закладах, в яких можуть бути зорганізовані інтеграційні класи. Цей документ визначає кількість учнів в такому класі (до 20), види інвалідності дітей та форми їх навчання [7]. Для дітей з особливими освітніми потребами в Польщі існує три види шкіл: спеціальна школа, школа інтеграційна або з інтеграційними класами, загальноосвітня школа.

Аналізуючи систему навчання в *Німеччині*, можна сказати, що інтеграція перебуває на високому рівні розвитку. Так, Т. Огаркова аналізує Конвенцію ООН «Про права осіб з інвалідністю», яку Німеччина підписала 2009 року. В цьому документі інклюзія розглядається як «залучення» людей з обмеженими можливостями; соціальний ідеал гуманізму та толерантності, тощо. Кожна початкова школа зобов'язана надавати дитині з особливими потребами місце в класі, незалежно від її фізичних, розумових, або тих та інших одночасно, обмежень [5].

У контексті нашого дослідження цікавими є відмінності в українській та німецькій термінології. Зокрема, в Україні досі побутує звернення до дітей з особливими потребами як до інвалідів, розумово відсталих. Спеціалістів, які з ними займаються, називають "корекційний педагог", "дефектолог" тощо. Таким чином, суспільство акцентує увагу на дефектах, а не на особистості. В Німеччині звертаються до таких людей, як до осіб з особливими потребами ("*persons with disabilities*"). Це поняття вказує на те, що всі

люди мають обмежені можливості, просто ступінь цієї обмеженості може бути різним. Також Т. Огаркова стверджує, що прогресивніше впровадження інклюзії відбувається в місті Кельні, в якому відбулося закриття останнього дитячого садка, в якому виховували лише дітей з особливими потребами. Проте, наведено, що модель інклюзивної освіти працює лише в деяких школах, до неї готові не всі педагоги, і підходить вона далеко не всім дітям.

Однією з перших серед європейських країн, яка визнала інтегративне та інклюзивне навчання була *Італія*. Під тиском громадськості в Італії у 1971 році був прийнятий новий "Закон про освіту", який законодавчо закріпив право батьків на вибір навчального закладу, визначив статус масових шкіл, де навчаються всі діти з проблемами в розвитку, забезпечив державну підтримку щодо здобуття освіти дітям з особливостями психофізичного розвитку. Як зазначає Vanathy Bela „Закон затвердив зміни, що наступили у житті, оскільки цього вимагав час" [1, с. 53].

На сьогоднішній день у освітніх закладах (і в дошкільних, і в шкільних) Італії працюють асистенти вчителів, які надають допомогу школярам з обмеженими можливостями здоров'я та разом з педагогом класу відповідають за успішність учнів з особливими потребами. Асистенти вчителів спільно з педагогом складають індивідуальні навчальні плани для кожного учня з особливостями психофізичного розвитку з урахуванням його навчальних потреб, в т. ч. з корекційно-реабілітаційної допомоги, яка в окремих випадках надається поза межами школи – в центрах медико-соціальної реабілітації [4]. Таким чином, в Італії на високому рівні відбувається професійна підготовка асистента педагога. Важливо зазначити, що основою планування роботи з дитиною з особливими потребами є індивідуальний план - документ, який передбачає заходи щодо соціальної чи культурної адаптації, формування адаптивної поведінки та організації переходу з одного середовища до іншого з новими умовами навчання/життєдіяльності.

У *Бельгії* правовою основою освіти осіб з обмеженими можливостями здоров'я є «Закон про спеціальну освіту», ухвалений у 1970 р. У школах з інклюзивним навчанням спеціальні педагоги працюють як у штаті закладу, так і запрошуються за угодами зі спеціальних шкіл. На перших етапах навчання спеціальні педагоги проводять індивідуальні заняття з дітьми з особливостями психофізичного розвитку, надалі до обов'язків спеціального педагога входить ознайомлення вчителя з проблемами дитини, залучення її до роботи із використанням певних методів і прийомів навчання, надання консультацій [4].

В *Австрії* – своя історія становлення та розвитку інклюзивної освіти. Вона представлена експериментальною програмою із чотирьох моделей інтегрованого навчання, зокрема:

– інтегровані класи, в яких навчалося 20 учнів, четверо з яких мали особливі освітні потреби. Навчання проводили два вчителі, один з яких був вчителем спеціальної школи. Для дітей з особливостями розвитку розроблялася індивідуалізована навчальна програма.

– взаємодіючі класи характеризуються тим, що учні зі спеціальної школи та їхні однолітки з масової школи будуть проводити спільні заходи, спілкуватися під час позакласної роботи тощо, однак, весь навчальний час проводитимуть окремо;

– малокомплектним класам характерна наявність спеціального класу в масовій школі у складі шести-одинадцяти учнів. В основному ці класи складалися з учнів із затримкою у розвитку пізнавальних процесів. Навчання таких школярів відбувалося за Програмою масової початкової чотирирічної школи, однак, термін навчання подовжувався до шести років.

– звичайні класи, в яких учні з особливими освітніми потребами, їхні батьки та вчителі одержують допомогу від спеціально підготовлених шкільних консультантів [1].

Голландській системі освіти в процесі свого становлення і розвитку вдалося подолати ряд проблемам: обмеженість знань педагогів про методики спеціальної освіти, тенденцію переведення учнів з спеціальними потребами у спеціальні заклади, інші проблеми. Ситуація в системі освіти Голландії характеризується регіональною різноманітністю надання освітніх послуг дітям з особливостями психофізичного розвитку. Батькам надається право вибору освітнього закладу для своєї дитини, однак, відбувається це після ретельного обстеження дитини спеціалістами та визначення її соціальних і навчальних потреб. Нині, голландська система освіти зазнала докорінного реформування, що привело до паралельного та повноправного функціонування різних типів навчальних закладів в єдиній системі. Відповідно, основною моделлю надання психолого-педагогічної допомоги дітям з особливими потребами є підтримка з боку функціонуючих спеціальних закладів. Саме фахівці спеціальних навчальних закладів виступають основними консультантами-помічниками в наданні спеціальної допомоги, як учням з особливими потребами, так і вчителям масових шкіл, котрі їх навчають. За наявності у масовій школі значної кількості дітей, які потребують особливої уваги, у штат навчального закладу зараховується спеціальний педагог, який опікується учнями з особливими потребами, надає консультативну допомогу їхнім батькам і вчителям [1].

Отже, на основі викладеного, можна зробити наступні **висновки**:

1. Італія – одна з перших серед європейських країн, яка визнала інтегративне та інклюзивне навчання.

2. Інтеграційна та інклюзивна моделі навчання дітей з особливими потребами є основними формами здобуття освіти в багатьох європейських країнах.

3. Загальноєвропейська система освіти є ключовою в розвитку сучасної моделі розвитку суспільства на основі загальнолюдських цінностей.

4. Процес впровадження інклюзії в країнах Європи перебуває на завершальному етапі свого розвитку хоча їм також були властиві супротив інтеграції, пасивне споглядання та активне впровадження.

Література:

1. Досвід реалізації інклюзивної освіти в країнах Європи // Колупаєва А.А. Педагогічні основи інтегрування школярів з особливостями психофізичного розвитку в загальноосвітні навчальні заклади: Монографія. – К.: Педагогічна думка, 2007 р. – 458 с.
2. Інклюзивна школа: особливості організації та управління: Навчально-методичний посібник / Кол. авторів: Колупаєва А.А., Софій Н.З., Найда Ю.М. та ін. За заг. ред. Даниленко Л.І., – 2-ге видання, стереотипне – К.: ФО-П Парашин І.С., 2010. – 128 с.
3. Лапін О.В. «Огляд зарубіжного досвіду інклюзивної освіти» / Лапін О.В. - [Електронне джерело]. – Режим доступу. [file:///C:/Users/Lenovo/Downloads/ooor_2013_4\(1\)_26.pdf](file:///C:/Users/Lenovo/Downloads/ooor_2013_4(1)_26.pdf)
4. Колупаєва А.А., Савчук Л.О. Діти з особливими освітніми потребами та організація їх навчання. Видання доповнене та перероблене: наук.-метод. посіб. / А.А. Колупаєва, Л.О. Савчук, К.: Видавнича група «АТОПОЛ», 2011. – 274 с.
5. Огаркова Т. «Життя європейців: "інклюзивне" навчання дітей з особливими потребами в Німеччині» / Тетяна Огаркова // Українська правда. - [Електронне джерело]. – Режим доступу. <http://life.pravda.com.ua/society/2014/10/17/182300/>
6. Саламанская декларация. Рамки действий по образованию лиц с особыми потребностями, приняты Всемирной конференцией по образованию лиц с особыми потребностями: доступ и качество. Саламанка. Испания, 7-10 июня 1994 г. – К., 2000. – 21 с.
7. Zarządzenie nr 29 Ministra Edukacji Narodowej z dnia 4 października 1993 roku w sprawie zasad organizowania opieki nad uczniami niepełnosprawnymi, ich kształcenia w ogólnodostępnych i integracyjnych publicznych przedszkolach, szkołach i placówkach oraz organizacji kształcenia specjalnego (Dz.Urz. MEN 1993.9.36) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.idn.org.pl/sonnszz/du_men9.htm.

Науковий керівник:

кандидат педагогічних наук, доц. Гордійчук Оксана Євгенівна.

Ольга Кузьмичова
(Дніпро, Україна)
Любов Перетяцько
(Дніпро, Україна)
Юлія Тонконіг
(с. Вишневе, Дніпропетровська область, Україна)

ЗНАЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ ДЛЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА

Кардинальна перебудова відносин в системі “природа – суспільство – особистість” на початку III тисячоліття демонструє необхідність зміни існуючих стереотипів споживання та господарського використання ресурсів докільля відповідно до потреб майбуття. Сьогодні більшість вчених визнає, що люди втратили прийнятні (застосовувані протягом минулих тисячоліть) механізми спілкування з природним оточенням і вже не спроможні пристосуватися до створеного ними штучного середовища.

Для подолання виниклої соціоприродної кризи існує гостра потреба поновити забуті та віднайти нові адаптаційні механізми взаємодії з природою, що актуалізує завдання розвитку випереджаючої екологічної освіти для сталого розвитку як найважливішого інструменту підготовки населення до реалізації стратегій раціонального та екобезпечного господарювання та відновлення природи.

Екологічна освіта сьогоденного періоду передбачає безперервний процес навчання, виховання і розвитку школярів, підсумком якого має бути сформована система наукових і практичних знань та ціннісних орієнтирів, які регламентуватимуть їхню поведінку і діяльність та забезпечуватимуть соціальну активність в сфері екологічно збалансованого споживання і екологічного грамотного господарювання та збереження екологічно безпечних параметрів природного довкілля.

Необхідність постійно прогнозувати та оцінювати можливі безпосередні та майбутні наслідки будь-якого антропогенного втручання в середовище природи, їх вплив на добробут людей та на гармонізацію взаємодії в системі „суспільство – природа” зумовлює застосування в екологічній освіті специфічного принципу „випереджального відображення”.

Пріоритетний напрямок та універсальна мета випереджаючої екологічної освіти для сталого розвитку – це засвоєння фундаментальних екологічних знань та умінь, формування екологічного мислення й свідомості та високого рівня екологічної культури у кожній людині і суспільства загалом, покликаних забезпечити емоційно-психологічне, морально-ціннісне і практичне ставлення до довкілля як до найціннішого скарбу та основної умови життя на планеті [1, 39].

Це підтверджує аналіз думок значної когорти вчених: педагогів та екологів (В. Мелаш, С. Совгіра, Д. Федоренко, Ю. Бойчук, В. Борейко та ін.), які вважають, що на етапі інтенсивних екологічних змін

загальнопланетарного масштабу внаслідок функціонування цивілізації, саме екологічна культура, є потужним ядром людської особистості, спроможним врятувати планету та її мешканців, вивести їх на новий рівень розвитку.

Культура будучи невіддільною від мислення та діяльності людини, значно підвищує адаптивні можливості людей, регулюючи взаємодію людей з довкіллям, обмежуючи їхнє втручання в природні процеси і допомагаючи адаптуватися до середовища існування.

У Великому тлумачному словнику сучасної української мови культура це: “1. Сукупність матеріальних і духовних цінностей, створених людством протягом його історії.... 2. Освіченість, вихованість. 3. Рівень, ступінь досконалості якої-небудь галузі господарської або розумової діяльності. 4. Розведення, вирощування якої-небудь рослини або тварини.... 5. Мікроорганізми, вирощені в лабораторних умовах у живильному середовищі” [2, с. 596]. Ці, на перший погляд, різнопланові дефініції мають одні і ті ж засадничі ідеї. У будь-якому значенні цього поняття в основі культури лежить перетворення чогось, але перетворення на ціннісній основі задля задоволення якоїсь потреби.

Виховання екологічної культури є складною філософсько-світоглядною, соціально-економічною та психолого-педагогічною проблемою. Змістом цієї проблеми, як відзначає Л. Юрченко, є виховання відповідальності за стан довкілля, формування розуміння сучасних екологічних проблем, оволодіння навичками етичної поведінки в природі. Автор вважає, що лише від спільних зусиль державних установ, громадських організацій, навчальних закладів та окремих громадян залежить ефективність її вирішення [6, с. 20].

Цілком зрозуміло, що екологічна культура регулює відносини людини і природи на основі системи ціннісних орієнтацій і установок. Вона спрямована на відтворення та розвиток природносоціального багатства, дає змогу пристосовуватися до природного довкілля, а також регулює діяльність суспільства по відношенню до природного середовища. Відповідно, щоб сформувати екологічну культуру слід впливати на ціннісні орієнтації, приділяти достатньо уваги для популяризації екологічних знань, пропонувати моделі природоохоронної діяльності.

Екологічна культура в більшості визначає норми відношень суспільства та природи, встановлює систему пріоритетних цілей; знаходить своє відображення в суспільній свідомості та суспільній психології, в конкретних формах життєдіяльності та способу життя. Через суб'єкти історичної творчості екологічна культура проникає в сферу суспільного життя, зворотно впливаючи на виробничі системи, прискорюючи тим самим екологізацію суспільного життя. Таким чином, екологічна культура виконує адаптивну базову функцію, так як направлена на соціальну систему з метою регулювання відносин у ній, з урахуванням екологічної доцільності. *Юрченко*

Враховуючи вищенаведені точки зору вченого загалу, резюмуємо, що екологічна культура є складною категорією, яка розвивається впродовж життя людини і охоплює різні сфери її життя: інтелектуальну, естетичну, етичну, діяльнісно-вольову, а також практику побутової, професійної і рекреаційної діяльності.

Поняття екологічної культури включає знання головних законів природи; усвідомлення необхідності враховувати їх під час здійснення різнобічної діяльності (індивідуальної чи колективної; в процесі виробництва, на дозвіллі чи в побуті); прагнення оптимально здійснювати особисте та професійне природокористування; формування відповідального ставлення до довкілля і здоров'я людей.

Екологічно культурна людина визнає власні “цілі” та самоцінність об'єктів природи, націлена на збереження довкілля, підготовлена до діалогу з ним, підпорядковує наявні технічні знання екологічним вимогам і законам.

Слід зазначити, що стосовно складових екологічної культури в поглядах вчених існують розбіжності.

Базовими елементами даної категорії є:

1. *Екологічна обізнаність*, яка, своєю чергою, означає, що особистість опанувала необхідний для побутового і професійного вжитку обсяг систематизованих екологічних знань, має сформований понятійний апарат і добре ним володіє, достатньо поінформована щодо різних екологічних питань і спроможна своєчасно поповнювати і поновлювати інформацію з різних джерел. Слід зазначити, що екологічна обізнаність представляє носіологічний рівень екологічної культури, який є підґрунтям для побудови ціннісної компоненти.

2. *Екологічна свідомість* являє собою вищий щабель відображення психікою особистості довкілля, власного внутрішнього світу, рефлексія щодо призначення людей в біогеосфері. Екологічна свідомість характеризує аксіологічний рівень екологічної культури, її визначальними рисами є рівень розвитку емоційно-вольової сфери особистості, екологічно зорієнтовані ціннісні та моральні установки, наявність і дієвість спонукальних мотивів екологічного спрямування.

Екологічна свідомість як усвідомлення нерозривного взаємозв'язку та взаємозалежності людей і довколишньої природи є потужним важелем формування у молоді активної природозберігаючої та природоохоронної позиції, яка спонукає її до активних дій зі збереження довкілля.

3. *Екологічна діяльність*, в якій особистість реалізує та демонструє суспільству (в побутових вчинках, професійній сфері, поведінкових реакціях), сформований на даний момент рівень та спрямованість своєї екологічної мотивації, тому власне і є показником її екологічної культури. Екологічна діяльність представляє діяльнісний рівень екологічної культури.

Оскільки усі структурні елементи екологічної культури взаємопов'язані і взаємозалежні, вони є рівноцінними. Звідси для досягнення достатнього для підготовки молодого покоління до життя в умовах сталого розвитку рівня екологічної культури, зусилля шкільних педагогічних колективів повинні бути спрямовані на формування усіх її складових [3, с. 56].

Таким чином, на сучасному етапі сталого цивілізаційного розвитку згідно вимог випереджаючої екологічної освіти педагогічні колективи закладів освіти України для забезпечення високого рівня екологічної культури покоління майбуття мають забезпечувати втілення наступних завдань.

1. Засвоєння учнівською молоддю теоретичних знань (екологічних ідей, понять і фактів), щоб вміти визначити оптимальний антропогенний вплив на природне середовище згідно з екологічними законами і дотримуватися екологічного імперативу.

2. Усвідомлення школярами різнобічних та життєво важливих цінностей природного оточення, які гарантують задоволення матеріальних і духовних потреб кожної людини.

3. Опанування учнями прикладних знань, практичних умінь та навичок раціонального природокористування та екологічно доцільного споживання, формування здібностей оцінювати стан довкілля та приймати самостійні правильні рішення стосовно його покращення, прогнозувати можливі негативні антропогенні впливи на природне оточення.

4. Привчання підростаючого покоління до свідомого дотримання правил поведінки у природі, підтримка їхнього прагнення утримуватися від завдання шкоди, забруднення або руйнації середовища.

5. Вироблення та стимулювання у школярів потреби спілкуватися з природними об'єктами та явищами, пізнавати їх, оцінювати позитивні та негативні риси взаємного впливу.

6. Залучення учнівських колективів до активної участі у природоохоронній діяльності та пропаганді, привчання до небайдужості та нетерпимості стосовно ближніх, які свідомо руйнують довколишнє природне середовище, скорочуючи шанси на майбуття життя.

Успішне вирішення окреслених в рамках випереджаючої екологічної освіти завдань гарантує прогнозований і очікуваний результат – формування відповідного потребам новочасної епохи високого рівня екологічної культури підростаючого покоління – екологічно свідомого, обізнаного й раціонального користувача ресурсів планети, здатного гармонійно і екологічно грамотно взаємодіяти з довкіллям.

Стан екологічної культури залежить від рівня сприйняття людьми природи й оцінки свого становища в біосфері, ставлення людини до світу. Таким чином, з екологічною культурою ми все частіше пов'язуємо надії на безпеку та виживання в умовах сучасності.

Література:

1. Висоцька О.Є. Випереджаюча освіта для сталого розвитку: методологія, методика, технології: навч.-метод. посіб. / О.Є.Висоцька. – Дніпропетровськ: Вид-во “Акцент ПП”. – 2012. – 292 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклд. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ “Перун”, 2009. – 1736 с.
3. Підготовка майбутніх педагогів до реалізації екологічної освіти для сталого розвитку: навчально-методичний посібник / В.Д. Мелаш, В.В. Молодиченко, О.В. Гнатів, Н.В. Вахняк, Ю.О. Саєнко, А.Б. Варениченко.[за заг. ред. проф. В.В.Молодиченко] – Мелітополь, 2016. – 250 с. (Серія: “Екологічна освіта для сталого розвитку”).
4. Юрченко Л.І. Екологічна культура в контексті екологічної безпеки [моногр.] /Любов Іванівна Юрченко. – К.: Видавець Парапан, 2008. – 296 с.

Науковий керівник:

кандидат педагогічних наук, доцент Мелаш Валентина Дмитрівна

Валентина Мелаш
(Мелітополь, Україна)
Ірина Новохатня
(Мелітополь, Україна)

ВИКОРИСТАННЯ КОЕВОЛЮЦІЙНОГО ПРИНЦИПУ ДЛЯ ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНИХ ЦІННОСТЕЙ У СУЧАСНОЇ ЛЮДИНИ

Популяція *Homo sapiens* досягла останніх біосферних меж і відчуває зворотні удари – нелінійну реакцію на свою експансію, типовий процес заповнення екологічної ніші. Такою нішею цього разу є вся планета. Ми увійшли в “епоху біфуркацій”, породжену інтерференцією багатьох циклічних соціокультурних процесів на хиткій межі самовинищення, екстенсивного розвитку техногенної цивілізації. Але водночас набирають темпу процеси самоорганізації нового інформаційного суспільства, ноосферні механізми якого, схоже, можуть сприяти виходу з планетарної кризи.

Останнім часом у цьому контексті, зазначає Г. Тараненко, все актуальнішою постає проблема формування нового ціннісного ставлення сучасної людини до природи, яке більшість учених інтерпретує як планетарний, коеволуційний світоглядний проект культурно-історичного розвитку людства, орієнтованого

на вирішення глобальних проблем сучасності. З позиції цієї стратегічної перспективи, стверджує науковець, важливе осмислення постматеріальних ціннісних орієнтирів людини та її світогляду, здатного гармонізувати життя людини з навколишнім середовищем [3, с. 42].

У контексті проблеми формування екологічних цінностей визначаємо принцип “кoeволюції” як концептуальну основу.

Також, концепції коeволюції підкреслювалися в багатьох дослідженнях стосовно пошуку шляхів розв’язання глобальних проблем людства, і головне – глобальної екологічної кризи. Серед них треба виділити роботи відомих дослідників, зокрема, М. Голубця, Т. Гардашук, М. Кисельова, В. Крисаченка, В. Огнев’юка, Л. Сидоренко, Ф. Вольвача, М. Дробнохода, С. Іващенко, В. Маршицької, Л. Сидоренко, М. Сонної, А. Степанюка, Г. Тарасенко та інших.

Ідея коeволюції сьогодні все більше усвідомлюється у своїй філософській глибині і стає однією з центральних для нової парадигми культури, що дає змогу осмислити відносини людини і природи, єдність природничо-наукового й гуманітарного знання. Кoeволюційна стратегія задає нові перспективи для організації знання, орієнтуючи на пошук нових способів розуміння ідеї органічної єдності світу природи і світу культури, осмислення шляхів спільної еволюції природи й людини, біосфери та ноосфери, природи, цивілізації і культури.

Статус концепції коeволюції суспільства і природи визначається її функціями в межах соціально-філософського знання, а саме: 1) світоглядна – формує єдину, цілісну сукупність поглядів на світ і місце людини в ньому; 2) методологічна – пропонує певні методи, принципи, засоби для вирішення глобальних проблем людства, зокрема питань, пов’язаних з екокризою; 3) інтегративна, тобто ідея коeволюції є своєрідним каталізатором спеціалізованих досліджень окремих проблем сучасності, інтегрує їх у єдине ціле; 4) прогностична – сприяє побудові проектів, моделей, прогнозів і уявлень про можливі наслідки їх здійснення для розвитку соціуму; 5) евристична – розширює проблемне поле соціальної філософії; 6) міждисциплінарна – охоплює коло проблем та їх дослідження в галузі соціальної філософії, екології, економіки, політики й інших сферах [1, с. 201].

На підставі вищевикладеного матеріалу зазначимо, що головними орієнтирами коeволюційної парадигми є положення про включення людини в єдину глобальну екологічну систему як одного з представників живого; про розуміння того факту, що вона живе не лише в соціальному, а й у природному контексті; про усвідомлення людиною того, що вона є не власником природи, а одним із членів природного співтовариства, саме тому на неї покладається вся відповідальність за стан природного довкілля.

У цьому контексті набуває значення той факт, що на зміну сучасній парадигмі соціального буття, відповідно до якої суспільство зберігало й розвивало себе шляхом безперервної зміни природного середовища, приходять нова: засобом збереження суспільства в сучасних межах є орієнтація не так на тотальну зміну природи, як на забезпечення поєднання з нею всіх напрямів людської діяльності.

Питання екологічних цінностей на новому етапі розвитку суспільства змусило людство глибше усвідомити взаємозалежність усіх елементів цього світу й переглянути своє місце та роль у ньому. У ситуації, що склалася особливу увагу почали приділяти проблемі формування екологічних цінностей, зокрема в контексті коeволюційної стратегії нерозривно пов’язана із глобальними екологічними змінами. У цьому контексті А. Толстоухов застерігає: “Якщо наша цивілізація бажає мати еко-майбутнє, відмінне від екологічного пекла, то вона повинна еволюціонувати не так, як вона це робила в епоху глобалізації” [4, с. 156].

І в минулі історичні епохи, коли перед людьми виникали загрози їхньому існуванню, вони знаходили принципово нові засоби ліквідації таких загроз. Останніми роками багато видатних учених вважає, що суттєво новою парадигмою діяльності людства, вибору оптимальних рішень має стати система принципів синергетики.

Причому, зазначає В. Лутай, оскільки нині існує загроза знищення організації всієї нашої планетарної системи, то найважливішого значення для всього людства набуває саме систематичне розроблення й упровадження в життя синергетичної парадигми задля її виживання. Найважливіший прорив цієї парадигми, зазначає вчений, – те, що в ній розкриті механізми, які зумовлюють наявність двох основних форм зміни якості складних відкритих систем. Перша – швидке біфуркаційне руйнування всієї структури певної системи, а друга – еволюційний процес зміни якості систем вищих форм організації при біфуркаційних змінах їх окремих частин, підсистем, елементів. В. Лутай зазначає, що розв’язання проблеми виживання суспільства, живої природи можливе лише за умов другої форми її розвитку [2, с. 48].

Таким чином, згідно з принципами синергетики, людина має можливість моделювати власне життя, адже синергетичне знання може стати частиною ціннісного світу особистості й може бути зрозуміле як синергетика життя. У цьому контексті синергетика відкриває нові можливості для філософії людиноцентризму, яка утверджує пріоритетність буття.

Особливу увагу слід звернути на те, що в наш час відбувається становлення нових систем упорядкування. Перша – це прискорений динамізм глобальної системи організації діяльності всього людства. Друга, ще вищого рівня, – антропологічна система взаємодії людства з природою. Кожна з них потребує обов’язкової суттєвої реорганізації своїх підсистем. Без цієї реорганізації і людство, і майже все живе на землі буде знищене.

Альтернативним для розвитку й порятунку людства від екологічної катастрофи є перехід його на ноосферний шлях розвитку. Ноосфера – це той етап історії людства, коли його колективний розум і

колективна воля виявляється здатними забезпечити суспільний розвиток (коеволюцію) природи і суспільства. Людство – частина біосфери, і реалізація принципу коеволюції – необхідна умова для забезпечення його майбутнього.

Іншою альтернативою гуманістично-ноосферній концепції є технократизм і технологізм. Для цього філософського напрямку характерна абсолютизація ролі техніки і технології в житті суспільства, недооцінювання природної регуляції й еволюції як важливого аспекту розвитку системи “соціум – середовище”. Проте в межах цього світогляду розробляються ідеї, що мають ноосферний потенціал. Дійсно, варто погодитись, що наукові й технологічні революції можуть відіграти важливу конструктивну роль.

Проте, враховуючи значні зміни в системі “людина – природа – суспільство” на сучасному етапі розв’язання глобальних проблем, гуманістично-ноосферна концепція постає як найбільш логічно обґрунтована система філософських поглядів про сутність і закономірності формування інтегрованої сфери відповідальності людини за коеволюцію соціуму та середовища його існування з урахуванням загальнолюдських цінностей.

Отже, головним об’єктом і, водночас, основним засобом ноосферних перетворень повинна стати сама людина, її цінності.

Дієвість на практиці цих положень полягає в реалізації одного з головних пріоритетів – переорієнтації в освітянській сфері на розвиток людини (людиноцентризм) і в докорінних змінах ставлення людини до природи (природоцентризм). З погляду формування антикризових програм, які передбачають парадигму сталого розвитку, зазначає вчений, логічними були б: повернення до ноосферної філософії Вернадського, концентрація уваги на глобальній екології та оптимізація прийняття системних глобальних і національних колективних рішень. Еколого-соціальні проблеми у цьому вимірі треба розглядати крізь призму вирішення всіх життєво важливих завдань планетарного характеру.

Без сумніву, стара парадигма безмежності людських можливостей впливу на природу вичерпала себе. Нова – коеволюційна, за якої дуже важливо знати міру й межі людського впливу, яка передбачає розрахунок небажаних результатів діяльності людини і створення “захисних систем” проти негативних наслідків, ще повною мірою не склалася.

Коеволюційна парадигма актуалізує перегляд людиною свого ставлення до природи, змушує змінити стиль діяльності та переоцінити життєві цінності, тобто виробити певні імперативи поведінки.

Зважаючи на те, що термін “імператив” визначають як “загальнозначущий припис, безперечний принцип діяльності й поведінки” то, під екологічним імперативом можна розуміти загальнозначущий припис, безперечний принцип аксіологічної діяльності й поведінки людини у природі.

На основі етичних та екологічних вимог вважаємо за необхідне взяти за основу в освітньому просторі нову коеволюційну парадигму, головним концептом якої є екологічний імператив. У цьому контексті пріоритетними для освіти мають виступити такі положення, як включення людини до єдиної глобальної екологічної системи, як одного з представників живого; розуміння того факту, що вона живе не лише в соціальному, але й у природному контексті; усвідомлення людиною того, що вона є не власником природи, а одним із членів природного співтовариства, саме тому на неї покладено всю відповідальність за стан природного довкілля.

Вищевикладений матеріал надає можливість зазначити, що спроби людства віднайти шляхи виходу з екологічної кризи є основою для становлення коеволюційної парадигми як альтернативного вектора суспільного розвитку. Останній передбачає зміну ставлення до природи, перехід до гармонійного співіснування з людиною. Такі перетворення можливі за умови врахування законів біосфери і дотримання загальнолюдських норм моралі, що забезпечують усі умови для найповнішого розкриття еколого орієнтованої особистості.

Забезпечення коеволюції, спільного гармонійного розвитку природи і суспільства, вироблення спільної стратегії людства має посісти найважливіше місце в колективних зусиллях всіх країн земної кулі.

Література:

1. Крамаренко А. М. Формування екологічних цінностей майбутніх учителів початкової школи: теорія і практика: монографія / А. М. Крамаренко. – Запоріжжя: КПУ, 2014. – 380 с.
2. Лутай В. Про філософсько-синергетичну парадигму українського “руху на випередження” / Владлен Лутай // Вища освіта України. – 2005. № 1. – С. 45-53.
3. Тараненко Г. Г. Коеволюційна парадигма у професійній педагогічній освіті / Г. Г. Тараненко // Науковий вісник Мелітопольського держ. пед. ун-ту ім. Богдана Хмельницького. Серія: Педагогіка: зб. наук, праць. – Мелітополь: МДПУ, 2010.-№ 4. – С. 42-48.
4. Толстоухов А. В. Глобалізація. Влада. Еко-майбутнє: [монографія] / А. В. Толстоухов. – К.: ПАРАПАН, 2003. – 308 с.

Науковий керівник:

кандидат педагогічних наук, доцент Мелаш Валентина Дмитрівна

Ірина Пічуріна
(Запоріжжя, Україна)
Валерія Семенова
(с. Дунаєвка, Запорізька область, Україна)
Оксана Сідельнікова
(Мелітополь, Україна)

ПІДГОТОВКА МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ ДО ЕКОЛОГІЧНОГО ВИХОВАННЯ УЧНІВ

У XXI столітті в умовах швидкого розвитку народонаселення планети і безперервного зростання промислового багатого відхідного виробництва взаємодія людини і природи досягла критичного стану, що зумовило необхідність висунення на перший план проблеми підготовки фахівців зі сформованими ціннісними орієнтаціями в екології, здатних до екологічної освіти, виховання та просвіти різних груп населення. Означену функцію мають взяти на себе педагоги, головний зміст діяльності яких спрямований на формування різнобічної особистості, здатної до управління народним господарством на основі раціонального використання природних ресурсів.

Загальнотеоретичні аспекти екологічного виховання розглядаються в роботах М. Бойчевої, А. Галєєвої, Р. Науменко, Г. Пустовіта, С. Совгіри [5], Л. Лук'янова, В. Мелаш, В. Крисаченко, та ін. У них розкривається характер відносин між суспільством і природою, суперечності між ними, аналізується сучасна екологічна ситуація, пропонуються шляхи подолання екологічної кризи через екологічне виховання особистості.

Тому, у подоланні екологічної кризи, як і у вирішенні інших глобальних проблем цивілізації, важлива роль належить екологічному вихованню.

Основні принципові засади нової парадигми виховання впливають, як вважають О. Коберник, О. Бялик, із сучасних концепцій виховання молодого покоління, у яких обґрунтовується нове розуміння процесу виховання як закономірної, послідовної і неперервної зміни моментів розвитку суб'єктів, що взаємодіють, набуття ними індивідуального досвіду у фізичній, психічній, соціальній і духовній сферах життєдіяльності в умовах педагогічної взаємодії. Забезпечення соціально-психологічних умов для самореалізації суб'єктів у виховному процесі через їхню особистісну взаємодію в ньому є засобом внутрішнього регулювання цієї системи [2, с. 216].

Отже, актуальність проблем екологічного виховання зростає. Це викликано: необхідністю підвищення екологічної культури людини; постійного збереження і поліпшення умов життя людини на Землі; збереження та відновлення, раціонального використання та примноження природних багатств; низьким рівнем сприйняття людиною екологічних проблем як особисто значущих; недостатньо розвиненою у людини потребою практичної участі у природоохоронній діяльності; необхідністю розробки науково-методичних основ екологічного виховання в природничих науках, відсутністю теорії і науково обґрунтованої методики вирішення цієї проблеми; необхідністю підготовки учнів до активної творчої та соціально-значущої екологічної діяльності.

Оскільки успіхи екологічного виховання учнів визначаються рівнем підготовленості майбутнього вчителя, то за останні роки значно збільшилася кількість досліджень, присвячених різним аспектам проблеми екологічної підготовки студентів.

Загальним питанням підготовки вчителя до екологічного виховання учнів присвятили роботи М. Бойчева, О. Дорошко, Т. Ніновата і ін.

Підготовка майбутніх вчителів початкової школи є процесом, спрямованим на формування екологічно-культурної особистості вчителя, який усвідомлює мету, завдання екологічного виховання, володіє знаннями про психологічні особливості формування екологічної культури учня, технологіями, прийомами планування та управління еколого-виховним процесом.

Отже, основне завдання полягає у тому, щоб навчити студентів:

- застосовувати на практиці отримані фахові знання;
- набувати досвіду у викладанні екологічних проблем;
- виховувати екологічно виховану особистість.

Вважаємо, що якість підготовки майбутнього вчителя початкової школи значною мірою визначається його педагогічною спрямованістю. Тим часом, головне в підготовці майбутнього вчителя вишив бачають у тому, щоб навчити його викладати навчальний предмет. Така тенденція розходиться з реальними вимогами до молодих фахівців. Зіншого боку, загальноосвітні школи вважають, що основний недолік молодих фахівців полягає у все ще недостатній підготовці майбутнього вчителя до проведення на належному рівні виховної роботи з учнями.

Досвід науковців указує на необхідність переосмислення самих підходів до організації підготовки вчителя початкової школи, відбору змісту і адекватних йому технологій теоретичної і практичної підготовки студентів, управління підготовкою педагогічних кадрів.

Однак, незважаючи на те, що протягом останніх десятиліть проблемам екологічної освіти та виховання вченими-педагогами і практиками приділяється чимало уваги, очевидно, що ефективність розвитку екологічної вихованості молодого покоління і якість підготовки педагогічних кадрів до організації

процесу екологічного виховання не відповідають вимогам часу.

Екологічна виховання учнів у педагогічному процесі в кінцевому результаті має забезпечити розуміння важливості правильної поведінки у природному середовищі, вміння передбачати і оцінювати наслідки своєї діяльності, усвідомлення того, що людина – частина природи, вийшла з неї, має жити і розвиватися узгоджено з природою.

Екологічне виховання, на думку Т. Матвієнко, передбачає формування в людини уважного ставлення до проблем навколишнього середовища, дбайливого – до природи, історичних пам'яток, необхідності їх збереження. Турбота про природні багатства, бережливе використання природних ресурсів – найважливіші завдання екологічного виховання, тому майбутній фахівець як безпосередній учасник науково-технічного прогресу повинен бути помітною фігурою у природозбережувальній роботі; розвивати свою екологічну культуру [4, с. 220].

В екологічній енциклопедії екологічне виховання трактується як процес формування сутності рис, якостей і навичок поведінки особистості, що забезпечує становлення відповідального ставлення до природи, спонукає людину брати безпосередню участь у природоохоронній діяльності і сприяє набуттю досвіду вирішення екологічних проблем. У широкому розумінні екологічне виховання триває протягом усього життя [1, с. 135].

Екологічна вихованість особистості виявляється у творчій еколого-практичній діяльності, у якій здійснюється перехід від співпереживання і співчуття до сприяння, допомоги конкретній тварині, рослині, природі в цілому, іншій людині. Проявом екологічної вихованості особистості є її природоохоронна діяльність.

Екологічне виховання має кілька аспектів: 1. знання екологічних проблем і способів їх вирішення; 2. розвиток системи інтелектуальних і практичних умінь з вивчення, оцінки, поліпшення стану навколишнього середовища; 3. виховання ціннісних орієнтацій екологічного характеру; 4. формування мотивів, потреб, звичок доцільної поведінки та діяльності, здатності наукових і моральних суджень з екологічних питань; 5. формування та розвиток системи загальних інтелектуальних і практичних навичок і умінь природоохоронного характеру.

Аналіз різних підходів до визначення поняття «екологічне виховання учнів» дав можливість розглядати його як процес цілеспрямованого формування у них елементів життєвого досвіду: сукупності екологічних знань, умінь, навичок, мотивів, цінностей, емоційно-вольових зусиль, які необхідні для непрагматичної взаємодії в системі «людина – суспільство – природа – виробництво»; як процес формування екологічно активної особистості, що самореалізується у розв'язанні природоохоронних завдань і раціональному використанні природних ресурсів; процес який здійснюється у навчальній, позанавчальній, позакласній та позашкільній виховній діяльності.

Саме на таку мету потрібно орієнтувати майбутніх вчителів початкової школи, готуючи їх до здійснення екологічного виховання учнів.

Результативність підготовки майбутніх учителів до екологічного виховання обумовлена рівнем засвоєння системи екологічних знань, які розкривають взаємозв'язок і взаємозалежність між станом довкілля та якістю життєдіяльності людей, включаючи стан здоров'я [162, с. 33].

Зміст підготовки майбутнього педагога до екологічного виховання учнів має багатоаспектний характер з чітко вираженою виховною спрямованістю.

Сутність підготовки майбутніх учителів до екологічного виховання Т. Козачок визначає так: «Екологічна підготовка майбутнього вчителя – це багатоаспектний процес, який включає формування наукової системи знань у галузі взаємодії природи і суспільства, виховання гуманістичного світосприйняття особистості, розвиток екологічного мислення, формування екологічних переконань особистості, засвоєння норм екологічної етики і як результат – формування екологічної культури, екологічного професіоналізму учителя, які визначають активне ставлення особистості до охорони навколишнього середовища, раціонального природокористування, збереження і відтворення природних ресурсів у конкретному регіоні» [3, с. 14].

Здійснювати екологічне виховання означає створювати умови для розвитку особистості: спонукати до оволодіння системою наукових і практико-зорієнтованих знань і особистісних смислів, ціннісних орієнтацій у взаємодії із природою і соціокультурним середовищем, розвиток на цій основі планетарної свідомості, екологічного мислення, екологоспрямованих почуттів (любові до природи, співчуття, співпереживання) і адекватного їм практичного ставлення до навколишнього природного і соціального середовища. Отже, можна говорити про те, що діяльність учителя з екологічного виховання полягає у створенні освітньо-виховного простору, пронизаного гуманістичною і духовною культурою, тобто у створенні такого еколого-педагогічного поля, «втягуючись» у яке, вихованець «привласнює» екологічні цінності.

Розглядаємо професійну підготовку майбутніх учителів як цілісну педагогічну систему, функціонування якої передбачає створення умов для ефективної педагогічної діяльності. Здійснення такої підготовки дає можливість непрямого, опосередкованого впливу на формування екологічних поглядів і переконань студентів, що підсилює педагогічний ефект підсистеми професійної підготовки майбутніх учителів – їхньої підготовки до екологічного виховання учнів.

Література:

1. Екологічна енциклопедія: у 3 т. / [редкол.: А. В. Толстоухов (гол. ред.) та ін.]. – К.: ТОВ «Центр екологічної освіти та інформації», 2006. – Т. 1: А–Е. – 432 с.
2. Коберник О. М. Освітні технології: навч. посіб. / О. М. Коберник, О. В. Бялик. – Умань: ПП Жовтий О. О., 2012. – 268 с.
3. Козачок Т. Підготовка майбутнього вчителя початкових класів до екологічного виховання учнів початкової школи / Тетяна Козачок // Сучасні проблеми освіти і виховання школярів: зб. наук.-метод. пр. / за ред. Н. М. Мирончук. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2011. – С. 13–17.
4. Матвієнко Т. В. Роль інтерактивних форм навчання під час екологічного виховання студентів у ВНЗ / Т. В. Матвієнко // Інформаційні технології в освіті, науці та виробництві. – 2013. – Вип. 3. – С. 219–224.
5. Совгіра С. В. Екологічний світогляд майбутніх учителів: методологія, концепція, методика формування: монографія / Совгіра С. В. – Умань: Видавець «Сочінський», 2012. – 403 с.

Науковий керівник:

кандидат педагогічних наук, доцент Мелаш Валентина Дмитрівна.

Євгенія Сотнікова
(Харків, Україна)

ВПРОВАДЖЕННЯ ПРОЕКТНОЇ ТЕХНОЛОГІЇ НА ЗАНЯТТЯХ З ХІМІЇ

Інтеграція України до Європейського та світового освітнього простору викликала необхідність переглянути підходи до навчання студентів, проаналізувати фактори, що гальмують підвищення якості формування життєспроможної особистості.

Виходячи із нових реалій і потреб суспільства, ми повинні зрозуміти, що людина, щоб реалізуватися в суспільстві, повинна вчитися все своє життя, активно діяти і природно сприймати зміни.

Сьогодні від системи освіти чекають випускника, який здатний діяти в нестандартних ситуаціях, самостійно приймати рішення, відповідати за свої вчинки, відстоювати, аргументувати та захищати власну думку.

Цього можна досягти лише за допомогою інтерактивного навчання. Його сутність полягає в тому, що викладач організовує пізнавально-навчальну діяльність студента таким чином, що він самостійно розв'язує певні проблеми, спираючись на свої потенційні можливості і вже набуті знання в процесі взаємодії «студент – інформація», «студент – ситуація», «студент – знання», «студент – група».

На мою думку, найбільш ефективною технологією навчання є проектна технологія, яка заснована на самостійній діяльності студентів у розробці проблеми й оформленні певним чином практичного результату розробки.

Реалізація навчального проекту складається з кількох етапів. Завдання для проекту повинно відповідати віку, здібностям студентів, темі та мати практичне значення для подальшої роботи. Викладач має бути постійно присутнім при роботі студентів, щоб вчасно надати допомогу, проконсультувати з приводу літератури, скоординувати їх дії. Студенти повинні знати, що викладач завжди поруч, але основна спрямованість цієї роботи – самостійність. Метод проектів сприяє формуванню життєвої компетентності студентів, дає можливість розв'язати проблему хімічної соціалізації особистості, тобто вміння бачити та застосовувати в реальному житті знання з хімії, розуміти зміст і методи хімічного моделювання, вміння будувати хімічну модель, досліджувати її. Студенти повинні усвідомити, що хімія не існує в безповітряному просторі, хімічні поняття, аксіоми, виникають з реальності й за мету мають дослідження світу за допомогою хімічного моделювання.

В своїй педагогічній практиці я використовую проекти різних типів. На перших курсах я віддаю перевагу творчим та інформаційним проектам. У більшості випадків вони мають бути короткотривалими. Обдаровані студенти, які випереджають у своєму розвитку однолітків, з успіхом розробляють і особисті довготривалі проекти.

Обдарованих студентів я залучаю до науково-дослідницької роботи. Їхні результати зацікавлюють інших студентів.

Перед тим, як залучити студентів до ведення проектної роботи, я поступово збільшую ступінь самостійності в навчально-пізнавальній діяльності і зменшую різні види викладацької допомоги. Крім цього я формую у студентів наступні вміння та навички: рефлексивні (осмислення задачі, для розв'язання якої недостатньо знань; вміння відповідати на запитання: чому слід навчитися для розв'язання поставленої задачі?); дослідницькі (вміння самостійно генерувати ідеї, залучаючи знання з різних галузей знань; знаходити інформацію, якої не вистачає в інформаційному полі; висувати власну гіпотезу; встановлювати причинно-наслідкові зв'язки; знаходити декілька варіантів розв'язання даної задачі); комунікативні (вміння вести дискусію, відстоювати свою точку зору, домовлятися і знаходити компроміс, обирати в доброзичливій атмосфері найбільш оригінальне, раціональне, правильне рішення); презентаційні (уміння використовувати різні засоби наочності під час виступу, відповідати на незаплановані і несподівані запитання); вміння і навички співпраці (колективне планування роботи групи, взаємодія з будь-яким

партнером, надання взаємодопомоги у групі під час розв'язання спільних задач, навички ділового партнерського спілкування, вміння знаходити і виправляти помилки в роботі інших учасників групи).

Для цього я під час проведення пар використовую такі прийоми інтерактивних технологій, як презентація, реклама, мікрофон, тренажер, ток-шоу, робота в групах, в парах, карусель, мозковий штурм, рольові ігри. Я привчаю студентів мислити й діяти самостійно, не допускати підказування і копіювання, постійно створюю у навчальному процесі проблемні ситуації, вимагаю від студентів їх самостійного аналізу, розуміння та осмислення. Навчаючи, застосовую різні види і форми пізнавальної діяльності, поєдную аналіз із синтезом, індукцію з дедукцією, співставлення з протиставленням, часто застосовую аналогію.

Під час проектної роботи я дотримуюсь основних вимог до використання методу проектів:

- 1) наявність значущої в дослідницькому, творчому плані проблеми, яка вимагає дослідницького пошуку для її розв'язання (наприклад, дослідження функції, складання опорних схем і таблиць, узагальнення задач);
- 2) практична, теоретична, пізнавальна значущість передбачуваних результатів;
- 3) самостійна (індивідуальна, парна, групова) діяльність студентів;
- 4) визначення кінцевих цілей проектів;
- 5) визначення базових знань із різних галузей, необхідних для роботи над проектами;
- 6) використання дослідницьких методів: визначення проблеми, завдань дослідження, які впливають із проблем висунення гіпотези, їх розв'язування, обговорення методів дослідження, оформлення кінцевих результатів, аналіз здобутих даних, підбиття підсумків, корегування, висновки.

Література:

1. Загнибіда Н. М. Метод проектів на уроках хімії. Тернопіль–Харків- Ранок, 2011. 128 с.
2. Буджак Т. Метод проектів як педагогічна технологія //Біологія і хімія в школі. –2004. – №1, – С. 43–45.
3. Логвин В.Л. Метод проектів у контексті сучасної середньої освіти // У збірнику: Проекти, реалії, перспективи. – К., 2003. –120 с

Ася Сучану, Марія Константинова
(Ізмаїл, Україна)

АРТ-ТЕРАПЕВТИЧНІ ТЕХНОЛОГІЇ СОЦІАЛЬНОГО ПЕДАГОГА В РОБОТІ З ДІТЬМИ З ОБМЕЖЕНИМИ ПОТРЕБАМИ

В умовах формування сучасного суспільства перед педагогами стоїть завдання створення адекватних умов виховання та навчання кожній дитині. Діти є особливою категорією і в роботі з ними дуже важливо використовувати гнучкі форми психотерапевтичної роботи. Однією з таких форм виступає арт-терапія.

Різні аспекти соціокультурної реабілітації дітей з особливими потребами розглядаються Т. Баранцовою, А. Капською, О. Молчаном, І. Пінчуком, О. Тостоухом та іншими.

Аналіз довідкових джерел дозволяють стверджувати, що арт-терапія - це область, яка використовує невербальну мову мистецтва для розвитку і саморозкриття особистості. Це метод, що спрямований на реалізацію прихованої енергії в результаті творчого осмислення, тренування, особистісного зростання і вплив на мотиваційну, емоційну сфери, тобто це терапія мистецтвом.

Насамперед слід зазначити, що арт-терапія широко використовується спеціалістами (представниками соціономічних професій, робота яких спрямована на допомогу окремим особам, чи групам людей, що переживають складні моменти) принаймні останні кілька десятиліть, оскільки черпає ресурс в мистецтві, а спрямована на вирішення діагностичних, корекційних, психотерапевтичних завдань.

Дослідження науковців в області арт-терапевтичної роботи виявили позитивний вплив арт-терапії на різні системи організму дитини: серцево-судинну, рухову, дихальну, центральну нервову. В результаті цих досліджень були зроблені висновки про те, що негативні емоції блокують функції головного мозку, що призводить до втрати орієнтування людини в навколишньому середовищі а позитивні емоції від спілкування з мистецтвом, на обіг, надають лікувальну вплив на психосоматичні процеси, сприяють психоемоційному напрузі людини, мобілізують його резервні сили.

Відмітимо, що оскільки арт-терапія забезпечується впливом засобами мистецтва, то її систематизація ґрунтується, перш за все, на специфіці видів мистецтва (музика музикотерапія, образотворче мистецтво - ізотерапія, танець, рух - кінезітерапія, театр - імаготерапія, література - біблеотерапія) і основою для всіх видів арт-терапії є художня діяльність суб'єкта, за допомогою активізації якої здійснюється корекція тих чи інших порушень у розвитку. Наприклад, музикотерапія активно використовується в корекції емоційних відхилень, страхів, рухових і мовних розладів, психосоматичних захворювань, відхилень у поведінці, при комунікативних труднощі у дітей з обмеженими можливостями. Активно використовується симбіоз музично-рухової терапії, яка передбачає єдність музики і рухів. Музика може виражатися в формі танцотерапії, корекційної ритміки, психогімнастики.

Якщо до термінологічного походження, то поняття «арт-терапія» з англійської мови можна перекласти як «лікування, засноване на уроках художньої творчості». Однак на практиці арт-терапія не завжди пов'язана з лікуванням в чисто медичному сенсі цього слова. Хоча терапевтичні завдання властиві йому, і можна привести багато прикладів використання арт-терапії як засобу розумової гармонізації та розвитку людини, як спосіб вирішення соціальних конфліктів або для іншої мети.

Для позначення окремих форм терапії креативність, як правило, застосовує концепцію драматичної терапії (психотерапія з театральним мистецтвом і рольовими іграми), музична терапія (психотерапія музикою), танцювальна терапія і т. д. Сучасне розуміння арт-терапії передбачає, по-перше, використання мови виразного вираження, а по-друге, безпосередня участь людини в художній діяльності.

Арт-терапія має певні переваги перед іншими формами психотерапевтичної роботи – вона заснована виключно на словесному спілкуванні. Перелічимо кілька з них:

1) будь-яка дитина (незалежно від його віку, культурного досвіду, соціального статусу) може брати участь у роботі з арт-терапією, яка не вимагає будь-яких можливостей виконувати художні та художні навички (та навіть людина з обмеженими можливостями);

2) арт-терапія є засобом переважно невербальної комунікації. В цьому передбачається її цінність для тих, хто не достатньо володіє мовою, має труднощі в усній описі свого досвіду або, навпаки, надмірно пов'язаний з мовними комунікаціями;

3) добра дієздатність є потужним засобом зближення людей, своєрідного "мосту" між спеціалістом та клієнтом. Це особливо дієве в ситуаціях взаємного відчуження, з труднощами встановлення контактів, спілкування на дуже складному предметі;

4) висока активність у багатьох випадках дозволяє обійти "цензуру свідомості", а отже, надає унікальну можливість для використання несвідомих процесів, вираження та актуалізації прихованих ідей і станів, тих соціальних ролей, які перебувають у "зміщеному" "форми або погано ідентифіковані в повсякденному житті [2, с. 5];

5) результати художньої діяльності мистецтва є об'єктивним свідченням настрою та думок людини з особливими потребами, що дозволяє їм використовувати ретроспективну, динамічну оцінку стану, проведення відповідних досліджень та порівнянь;

6) арт-терапія базується на мобілізації творчого потенціалу дитини з особливими потребами, внутрішніми механізмами саморегуляції та зцілення. А це відповідає основній потребі самореалізації - розкриття широкого спектру можливостей особистості та підтвердження її власного індивідуального єдиного способу буття у світі [2, с. 6].

Зазначимо, що під час сеансу арт-терапії дитина з особливими потребами отримує можливість подолати хворобливу ситуацію для неї і почати позбутися стереотипної поведінки та ставлення до інших, які перешкоджають соціальній адаптації. У процесі арт-терапії існують позитивні чинники, що покращують стан людини. Ці фактори дають суб'єкту можливість активно контролювати компенсацію або змінювати неадекватну відповідь на прийняте в суспільстві [1, с. 20]. Принагідно відмітимо, що дуже популярним і інноваційним є клоунотерапія як засіб реабілітації дітей, що знаходяться тривалий час на лікуванні в стаціонарі. Така форма арт-терапії представляє собою сукупність психотерапевтичних методів і технік, як-то сміхотерапія.

Поняття "діти з особливими потребами" або "діти з розладами розвитку" поєднує категорії дітей з тими, хто має незначні відхилення від поведінки, та особам з суттєвими ускладненнями фізичного, психічного та психічного розвитку. Загальним для всіх цих дітей є те, що певні порушення розвитку деформують людину ("я") дитини, пов'язану з його емоційною сферою, мовою та особистістю, що призводить до проблем соціалізації дитини, порушенням процесів сприйняття світ і побудова відносин з ним

Отже, арт-терапія часто виступає як оптимальний засіб соціального та педагогічного впливу на дітей, з якими потрібно працювати. Це дозволяє дитині почуватись і розуміти себе, відкривати думки та почуття, звільнитись від конфліктів, розвивати співпереживання, бути самим собою, вільно освітлювати свої мрії та прагнення.

Найпростіший спосіб пізнати дітей з особливими потребами - це малювати плоскі предмети, пейзажі, натюрморти, казкові персонажі тощо. Діти із затримками розвитку можуть опрацьовувати трафарет, шаблон або просто малюнок. Враховуючи індивідуальні та групові проблеми, темпи креслення можуть бути різними [1]. Часто візуальна активність є єдиним стимулом у житті дітей з особливими потребами, це один із способів духовного зростання особи, яка приносить радість та користь іншим. Займаючись малюнком, люди з особливими потребами виявляють сенс у власному житті, самореалізуються, прагнуть збагатити багаж знань. Недоліками першої групи П. Вітренко, Л. Тихолаза, К. Литовченка та інших стали почесними художниками України. Представляючи свою власну роботу на різних виставках, вони висловлюють себе, усвідомлюють себе як повноправні учасники суспільства.

Хороша реабілітація означає для корекції та розвитку координації рухів дітей з функціональними обмеженнями рухового апарату, фантазіями та мисленням розумово відсталих дітей, творчої роботи з глухими, слуховими, слідами домашніми тваринами - є моделювання. Послідовність роботи може бути такою: прокат кульки - м'яч, яблуко, помідор, буряк, морква, цукерки, гриби і т. Д. Це дуже важливо для розвитку дитини: м'язи розвивається рука, культивується звичка послідовного виконання твору [3, с. 13].

Унікальний та корисний у процесі реабілітації з дітьми з особливими потребами - це техніка дизайну, яка доступна за будь-яких умов у школі, вдома, в колі. Найбільш поширеним матеріалом для проектування є папір, картон, прядиво, тканина, солома і т. д. З цих матеріалів діти з особливими потребами під керівництвом дорослих роблять багато цікавого: ляльки для стрижневого театру, паперові іграшки, різдвяні прикраси, карнавальні маски, сувеніри, аплікації на пластиліні.

Техніка проектування за змістом дуже близька до візуальної діяльності, оскільки відображає навколишню дійсність, робить ескізи, застосовує прикраси. Результатами дизайну доволі практичні, тому що ця діяльність спрямована на отримання певного, заздалегідь розробленого, продукту відповідно до його функціонального призначення. Ця творча діяльність дозволяє організувати групову та колективну форми роботи на тривалий час.

На думку практиків (О. Тараріна), до соціокультурної реабілітації слід відносити і театральні заходи. Використання театру дає змогу поєднувати і успішно використовувати психодрами, танцювально-моторну терапію тощо у реабілітаційній роботі. Реінкарнація, співпереживання, гра дозволяють учасникам взяти на себе будь-яке зображення. Гра дозволяє їм стати більш впевненими у власних силах - спочатку в театральній майстерні, на сцені, а потім передати цю довіру в повсякденне життя. Під час роботи над зображенням діти навчають подолати свої індивідуальні комплекси, дефекти, прояви хвороби, щоб успішно представити свій образ на сцені [4, с. 2]. І робота над сценарієм, костюмами, створює атмосферу групової згуртованості, взаємної підтримки, емоційного піднесення, натхнення.

У соціальній та культурній реабілітації дітей з особливими потребами грає. За словами О. Молчана, ігрова активність має яскраво виражений творчий характер, приваблює та активізує фантазії, виготовлення, імпровізацію, винахідливість та ініціативу, глибокий емоційний досвід та заохочує творчість. І це один з найефективніших способів розвитку творчих здібностей [3, с. 15].

Цілі та завдання використання музичної терапії, що можуть бути реалізовані дітьми з особливими потребами, це адаптація в новій команді, подолання сором'язливості та дискомфорту при спілкуванні з однолітками та дорослими, що сприяє "розвитку позитивних комунікативних навичок" кожна дитина з наступним включенням у спільну діяльність з здоровими однолітками в умовах відкритої соціальної середовища" (А. Черкаський). Зосередження уваги на музиці з лікувальними елементами допоможе ознайомитись з музичними інструментами та їх призначенням, розвитком музичного слуху, ритмічним та виконавчими навичками. У той же час реалізуються терапевтичні завдання, а саме: корекційна робота з окремих психологічних недоліків учнів.

Танцювальна терапія використовується при роботі з людьми з емоційними розладами, порушеннями спілкування, міжособистісної взаємодії. Метою танцювальної терапії розвиток обізнаності про власне тіло, створення позитивного іміджу організму, розвиток комунікативних навичок. Танцювальна терапія використовується в основному в групі. Вона спонукає до свободи і виразності руху, розвиває рухливість, зміцнює силу як на фізичному, так і на психічному рівні.

Казка позитивно впливає на сприйняття "особливих" дітей. Барвисті ілюстрації, прекрасні маріонеткові персонажі викликають їм позитивні емоції: радість, сміх. Діти поступово відкривають свій внутрішній світ. Сказання підвищує лінгвістичну активність дітей. Навіть "не-рідні" діти намагаються кількісно визначити героїв казок на початковому рівні

Бібліографія має особливу корекційну дію на дитину, читаючи спеціально відібрану літературу для нормалізації або оптимізації свого психічного стану. Коригувальний вплив читання виявляється в тому, що ті чи інші образи, почуття, тренування, бажання, думки, засвоєні за допомогою книги заповнюють відсутність власних образів і уявлень, замінюють тривожні думки та почуття або пряму їх по новому каналу.

Процес піскової терапії починається тоді, коли внаслідок творчого пориву активізується несвідома людина, і на поверхні пісочниці людина створює певний образ.

Отже, арт-терапія в Україні знаходиться на стадії становлення і розвитку, а мистецтво, творіння, фантазія – це завжди простір таємничості і незбагненності в усі часи. Характерними відмінностями розвитку вітчизняної арт-терапії слід назвати народну творчість, мультимодальність, прагнення до технічних інновацій, об'єднання арт-діяльності та психотерапевтичних форм роботи, переважний розвиток у соціальній сфері та освіті.

Література:

1. Капська А. Й. Реабілітація дітей з функціональними обмеженнями засобами мистецтва. – К.: ДЦССМ, 2002. – 155 с.
2. Мистецтво як засіб терапії дітей і молоді з особливими потребами / Упорядники: Певна В., Циганов Н. – Луганськ: ЛОЦССМ, 2001. – 160 с.
3. Соціально-культурна реабілітація інвалідів юнацького віку в умовах дозвілля: Автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.06. – К., 2003. – 18 с.
4. Тараріна О.В. Глубинная арт-терапия: практики трансформаций / О. Тараріна: практическое пособие.– К.: Астамир, 2017. – 240 с.

Науковий керівник:

кандидат педагогічних наук Сучану Ася Костянтинівна.

ТЪЮТОРСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ МАГІСТРА-ГУМАНІТАРІЯ: СВОЄРІДНІСТЬ ЗМІСТУ У КОНТЕКСТІ КОМПЕТЕНТІСНОГО ПІДХОДУ

Гармонізація професійної освіти України відповідно до сучасних вимог соціуму, його демократичного розвитку потребує запровадження педагогічно вмотивованих, креативних елементів, оскільки інноваційний шлях розбудови суспільства уможливується за умов формування інтелектуальної еліти. Відтак актуалізується роль вищої школи в цілому у всебічному розвитку особистості, й насамперед, її культурологічній і комунікаційній підготовленості, здатності самостійно здобувати і збагачувати знання, формувати інформаційні та соціальні навички, та магістратури, зокрема.

Професійно-педагогічна компетентність, на думку деяких науковців (Л. Н. Антилогова, Н. В. Кузьміна), охоплює п'ять видів базових компетенцій, які є найважливішими для майбутніх викладачів вищої школи, а саме: а) соціальна компетенція – спроможність викладача до відповідальності, здатність виробляти рішення і реалізовувати їх, толерантність до інших культур та релігій; б) комунікативна компетенція – володіння технологіями усного й письмового спілкування на різних мовах, навички спілкування через Інтернет; в) інформаційна компетенція – володіння інформаційно-комунікаційними технологіями (ІКТ), уміння критично оцінювати соціальну інформацію, що поширюється ЗМІ; г) когнітивна компетенція – готовність до постійного підвищення пізнавального рівня, потреба в актуалізації й реалізації свого особистісного потенціалу, здатність самостійно здобувати нові знання й уміння, здатність до саморозвитку; д) спеціальна компетенція – готовність до самостійного виконання професійних дій, оцінювання власної праці [2].

Під професійною компетентністю магістра нині здебільшого розуміють особистісні можливості майбутнього викладача, які дозволяють йому самостійно й ефективно реалізовувати цілі педагогічного процесу. А для цього потрібно знати педагогічну теорію, уміти застосовувати її в практичній діяльності. Отже, суто педагогічна компетентність – це єдність теоретичної і практичної готовності майбутнього викладача вищої школи до здійснення ним педагогічної діяльності, у тому числі й такої складової як тьюторство.

Якщо враховувати особистісно-професійну своєрідність магістранта-гуманітарія, то цікавою нам видається думка В. Ю. Студенкіної щодо методичної компетентності, яку варто розуміти, як знання, вміння і досвідне оцінювання ставлення до об'єкта, предмета, змісту та структури, зокрема, мовознавчої навчальної дисципліни, уміння логічно обґрунтовано конструювати навчальний процес для конкретної дидактичної ситуації з урахуванням психологічних механізмів засвоєння.

На підставі аналізу наукової літератури з окресленого аспекту порушеної проблеми, ми вважаємо, що методична компетентність магістра – це складне інтегративне утворення, що становить поєднання результату методичної підготовки, тобто синтез знань (психолого-педагогічних, загальнонавчальних, предметних), умінь (загальнопедагогічних, спеціальних і комунікативних) і навичок педагогічної діяльності, необхідних для ефективного реалізації процесу навчання, вдосконалення й самовдосконалення методичного досвіду, отриманого в процесі професійної діяльності, та комплексу відповідних особистісних рис педагога.

Під тьюторською компетентністю ми розуміємо здатність і готовність магістра вибудовувати відкритий простір для особистісного, професійного та життєвого самовизначення студентів, здійснювати спеціалізовану діяльність з побудови, проектування, супроводу

У цьому зв'язку з вищезазначеним, нами було визначено в структурі тьюторської компетентності майбутнього викладача ті елементи, котрі контекстно відображають сутність тьюторського супроводу: професійні психолого-педагогічні, андрагогічні і акмеологічні знання, вміння, навички, досвід професійної діяльності; професійна позиція, установки, цінності, вимоги до професії; особистісні якості (й насамперед – самостійність, відповідальність за результати здійснюваної діяльності). Отож, тьютор, спираючись на інтереси, потреби і можливості певного студента, здатний надавати відповідну психолого-педагогічну підтримку та компетентну допомогу в створенні успішного індивідуалізованого навчання, у виборі тих навчально-пізнавальних фахових завдань на період навчання, які студент здатний виконати, сприяючи тим самим і побудови, і реалізації індивідуальної освітньої програми. Відтак, майбутній викладач набуває в умовах магістратури здатності забезпечити «процес якісної трансформації начального середовища студентів», тобто студентоцентроване навчання [4], враховуючи його аспекти.

Готовність магістра освіти до педагогічної взагалі і тьюторської діяльності зокрема, ми розглядаємо як складне, багатокомпонентне утворення, що має динамічну структуру і включає професійно-педагогічну спрямованість, наявність педагогічних здібностей, систему наукових знань, умінь та навичок, компетентностей, оволодіння якими дозволяє випускнику магістратури здійснювати продуктивну викладацьку діяльність. Оскільки Закон України «Про вищу освіту» (2014 р.) визначає освітній ступінь «магістр», що здобувається особою за освітньо-професійною або освітньо-науковою програмою, водночас, здатної до діяльності інноваційного характеру, то зрозуміло, що стрижнем у підготовці магістрів має стати його підготовка саме до інноваційної педагогічної діяльності.

Аналіз наукових досліджень з розробки проблематики модельного підходу до педагогічної підготовки фахівців (О. П. Аношкін, В. І. Михеев, О. О. Остапенко та ін.) дозволяє виділити структурні компоненти, які покладені в основу запропонованих науковцями такої підготовки саме магістрів.

Так звана «паралельна» модель будується за принципом паралельності всіх складових навчальної програми протягом усього терміну підготовки майбутнього педагога. В «інтегрованій» моделі базовою є ідея вивчення складових навчальної програми здійснюється не лише одночасно, а й у взаємозв'язку з професійно доцільними змістовими модулями навчальних тем загалом та шляхи інтеграції теорії з практикою. Особливо поширена названа модель у сучасних скандинавських країнах, переважно в галузі підготовки педагогів школи першого ступеня. «Послідовна» модель – є найбільш розповсюдженою в освітній сфері країн Західної Європи. Вона передбачає вивчення загальних і спеціальних навчальних дисциплін на першому етапі навчання, а поєднання предметів психолого-педагогічного циклу з навчальною практикою - на другому, завершальному етапі. До того ж існує кілька варіантів «послідовних моделей», серед яких вирізняється «цюрихська модель» (психолого-педагогічна підготовка здійснюється раніше, ніж вивчення спеціальних дисциплін і методик їх викладання).

Отже, вивчення і аналіз наукового фонду з проблематики підготовки викладача в умовах магістратури дозволяє зробити принаймні два узагальнення: констатуємо підвищений інтерес дослідників до проблеми становлення конкурентоздатного викладача сучасного вишу; цілковито очевидно є контекстність заохочення студентів до тьюторської діяльності, хоча вона ще й досі не виступала предметом спеціального дослідження, натомість у постановочному плані вже доведено як її принципову соціально-педагогічну важливість, так і потужність магістратури у забезпеченні ефективної підготовки викладача як тьютора.

Перехід до особистісно-орієнтовної парадигми вищої освіти визнано провідною тенденцією сучасної педагогічної теорії і практики, що передбачає безпосереднє «входження» студентів до сучасного складного соціуму, особистісної самореалізації та професійної ідентифікації.

Зростаючий інтерес вітчизняних дослідників до тьюторства пов'язаний з новопосталим завданням сучасної вищої школи – формування у студентів універсальних способів діяльності, як засобів вирішення проблем у різних сферах і видах діяльності, таких як моделювання, прогнозування, системний аналіз, проектування, дослідження тощо.

Слід зауважити, що, оскільки діяльність тьютора є своєрідним напрямом педагогічної діяльності, то, безумовно, особливого значення серед професіографічних характеристик особистості набуває високий рівень працездатності, комунікабельності, активності і саморегулювання, врівноваженості і витримки, здатності вільно керувати своєю поведінкою і поведінкою інших. Відтак, на перший план висувається суб'єктність тьютора, котра проявляється у здатності педагога до побудови і проектування власної діяльності. Тому готовність викладача-науковця до діяльності тьютора доцільно віднести саме до особистісно-діяльнісного «рівня педагогічної діяльності».

Як зазначалось, тьюторство тісно пов'язано із збагаченням процесу індивідуалізації та забезпеченням студентоцентрованого спрямування навчально-пізнавальної діяльності студентської молоді. З огляду на це, підкреслимо, що готовність до тьюторської діяльності доцільно розуміти як інтегровану професійну якість особистості, яка включає мотиви, цінності, знання, уміння й особистісні якості педагога, що врешті-решт обумовлюють успішність педагогічного супроводу та реалізації індивідуальної освітньої траєкторії студента.

Дослідження К. О. Абульханової-Славської, Л. Б. Орбан-Лембрик, М. І. Дьяченко, Л. О. Кандилович, Н. В. Кузьміної та ін. дозволяють стверджувати, що ціннісно-сміслова компетентність майбутніх педагогів є складовою їхньої готовності до професійної діяльності. Проведені дослідження засвідчують, що у структурі ціннісно-сміислової компетентності доцільно виокремлювати такі компоненти, як-от: особистісний, змістовний, поведінковий та оцінний.

Вищевикреслене дозволяє впритул розглянути своєрідність такого педагогічного явища, яке перебуває у площині нашого дослідницького інтересу. Не підлягає сумніву, що для магістранта-гуманітарія саме ціннісно-сміслова компетентність щодо тьюторської діяльності виступає важливою складовою готовності майбутніх викладачів до професійної діяльності. Так, аналіз психолого-педагогічної літератури у цьому аспекті дозволяє виділити навіть складові ціннісно-сміислової компетентності тьютора. А саме: особистісний (йдеться, насамперед, про професійну спрямованість особистості, студентоцентрованість, де першорядними виступають самоцінність особистості студента й цінність життя взагалі, утвердження людини як найвищої цінності, навколо якої ґрунтуються всі інші пріоритети), змістовний, що передбачає понятійне уявлення майбутніх викладачів про людину особистісно-професійну самореалізацію студента як про значимий сегмент професійної діяльності та сенсу життя), поведінковий (який репрезентує сукупність відповідних в аксіологічному аспекті вмінь та навичок, принципово важливих для професійної діяльності) та оцінний (вага якого обумовлюється тим, що саме цінності є найбільш гнучкою формою регуляції поведінки та діяльності людини і ґрунтуються, насамперед, на оцінці, на саморегуляції й самоорганізації шляхом вільного вибору ієрархії цінностей та тісно пов'язані з рефлексією).

Педагогічна спрямованість, по суті, є мотивацією до професії педагога. Спрямованість особистості педагога-тьютора проявляється у всій його професійній життєдіяльності і в окремих педагогічних ситуаціях. Педагогічна спрямованість тьютора визначає сутність педагогічної діяльності і спілкування: заради чого він

працює, які ставить завдання та цілі перед собою, які вибирає способи і засоби досягнення цілей і вирішення завдань тощо.

У зазначеному ракурсі важливо чітко окреслити, які цілі має ставити перед собою тьютор і які цінності він повинен відстоювати. На думку вченого, люди, які живуть, керуючись принципом «мати», обов'язково хочуть щось дістати від будь-якого спілкування (цікаву роботу, певні знання, грошову винагороду тощо). У взаємодії з іншими, у спілкуванні, вони, як правило, видаються цікавими і привабливими, але це нерідко лише результат програвання обраної ролі, прихованого бажання маніпулювати іншими. Повною протилежністю таким людям є ті, котрі керуються принципом «бути». Таких, як правило, мало турбує те, що вони можуть щось утратити. Такі люди у взаємодії – не суперники, а партнери, оскільки намагаються отримати від спілкування з іншими ще й радість, а не лише за перемогу будь-яку ціну.

Таким чином, ціннісно-сміслова компетентність є важливою складовою готовності тьюторів до професійної педагогічної діяльності. Аналіз наукової літератури дозволив конкретизувати компоненти саме ціннісно-сміслові компетентності тьютора (особистісний, змістовний, поведінковий та оцінний) та характеризувати їх змістове наповнення.

Література:

1. Бех І. Д. Виховання особистості. У 2 кн. / Бех Іван Дмитрович.– К.: Либідь, 2003. – Кн. 1.: Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади.– 280 с.
2. Васильєва Е. Н. Тьюторство как механизм непрерывного профессионального образования педагога /Е. Н. Васильева// Стандарты и мониторинг в образовании, 2006.-№6.–С.32-37.
3. Вітвицька С. С. Особливості побудови професіограми магістра /С. С. Вітвицька // Педагогіка і психологія професійної освіти, 2012.– №5.– С.9-17.
4. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України: гол. ред. В.Г. Кремень. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 372 с.

Тетяна Філімонова
(Миколаїв, Україна)

МОДЕЛЬ ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ВИХОВАТЕЛЯ ДО ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Актуальність патріотичного виховання зумовлюється процесом формування в Україні єдиної політичної нації, а патріотичне виховання молоді сьогодні є одним з найголовніших пріоритетів гуманітарної політики в Україні, важливою складовою національної безпеки України. Тому проблема готовності студентів до патріотичного виховання в дошкільних навчальних закладах актуальна як ніколи.

Проблема готовності майбутніх фахівців до професійної діяльності була предметом дослідження вчених у різних галузях, серед них у педагогічній: Абдуліна О. О., Алексюк А. М. (готовність до професійної діяльності), Бабанський Ю. К. (дидактична підготовка), Беленька Г. В., Богуш А. М., Поніманська Т. І. (підготовка майбутніх вихователів), Болюбаш Я. Я., Богданова І. М., Зязюн І. А., Ільїна Т. О., Ліненко А. Ф., Підласий І. П., Сластьонін В. О., Ярошенко О.І. та ін.

На формувальному етапі експерименту нами було розроблено модель формування готовності майбутнього вихователя до патріотичного виховання дітей старшого дошкільного віку, що містила такі складові: мету, принципи, методи, форми, засоби, структурні компоненти, педагогічні умови, критерії, показники, рівні та результат – сформованість готовності майбутнього вихователя до патріотичного виховання дітей старшого дошкільного віку.

Поняття «модель» має латинське походження, що означає спосіб, образ, міру. Частіш за все термін «модель» використовувався в будівництві та математиці і мав значення зразка, приклада, еталону тощо. Поступово термін еволюціонував і став розумітися, як теорія, що структурно подібна до іншої теорії, або як об'єкт, який описує теорія [3, с. 6].

В. Штоффа вважає, що моделювання розглядається, як побудова моделі, дослідження її та застосування в перевірці істинності знання [4, с. 227].

На думку С. Архангельського, моделювання у педагогічних дослідженнях, обумовлено складністю навчального процесу, постійною зміною умов, неможливістю спостерігати однакові процеси двічі [1].

Застосування структурно-функціонального моделювання, крім іншого, дає змогу гармонізувати формально-логічний та змістовний підхід під час педагогічного дослідження та аналізу його результатів.

Взагалі, проблеми розгляду поняття педагогічної моделі та процесу моделювання в освіті вивчав М. Якібчук. В. Штоффом розглянуто гносеологічні аспекти моделювання, визначено сутнісні характеристики моделі. В. Міхеєв – моделювання та методи теорії вимірювань у педагогіці, Д. Меньшиков – основні підходи до розробки системи побудови віртуальних моделей і демонстрацій. В. Биков з системних позицій виклав основи теорії моделювання організаційних систем відкритої освіти на тих її рівнях, які не залежать від змісту конкретного навчального предмета і педагогічних технологій.

Українські науковці Є. Лодатко, А. Єріна розглядали проблеми моделювання в педагогіці, статистичного моделювання та прогнозування, В. Луценко – модель відкритої освіти, а також та багато інших науковців вивчали дану проблему.

Модель у педагогічному процесі – це не тільки відображення деякого стану педагогічної реальності, а й «форма діяльності, яка передбачається, репрезентація майбутньої практики й засвоєних форм діяльності» [2, с. 11]. Інакше кажучи, модель у педагогічному процесі може бути образом не тільки теперішньої чи минулої педагогічної реальності, а й майбутньої. У такому розумінні модель несе функцію прогнозування, планування, цілеутворювання майбутньої діяльності педагога.

На рис. 1. представлено модель формування готовності майбутнього вихователя до патріотичного виховання дітей старшого дошкільного віку.

Побудова та забезпечення функціонування моделі формування мготовності майбутнього вихователя до патріотичного виховання дітей старшого дошкільного віку передбачає врахування сучасних тенденцій реформування системи освіти України, а саме: суттєву зміну вимог до організації процесу професійної підготовки майбутніх педагогів до виховної діяльності, організацію навчально-виховного процесу з позиції особистісного, діяльнісного і компетентнісного підходів.

Представлена модель передбачає корекцію змісту освітнього процесу і містить мету, принципи, функції, педагогічні умови, етапи підготовки, компоненти та критерії, рівні та результат – готовність майбутнього вихователя до патріотичного виховання дітей старшого дошкільного віку.

Дамо характеристику принципам побудови моделі підготовки майбутнього вихователя до патріотичного виховання дітей старшого дошкільного віку:

1. Принцип гуманізації передбачає створення умов для формування кращих якостей та розвитку здібностей людини, розкриття джерел її життєвих сил; гуманізацію взаємин між вихователями і вихованцями, постановку виховання в центр навчально-виховного процесу, повагу до особистості, її гідності, розуміння її запитів, інтересів, довіри до неї; формування щирої, доброзичливої, милосердної людини.

2. Дотримання принципу персоналізації створює умови партнерства для особистісного спілкування викладачів та студентів.

3. Принцип індивідуалізації навчально-виховного процесу передбачає взаємодію між викладачами і студентами, що ґрунтується на врахуванні у навчально-виховній роботі рівнів фізичного, психічного, соціального, духовного, інтелектуального розвитку майбутніх вихователів, стимулювання активності, розкриття творчої індивідуальності кожного.

4. Принцип професійної компетентності - створення умов для розвитку необхідних структурних елементів педагогічної професійної компетентності випускника (майбутнього вихователя ДНЗ).

5. Дотримання принципу оптимізації допомагає у досягненні поставленої мети, завдань, виявляється у створенні навчального середовища сприятливого

для набуття знань, умінь та навичок здійснення патріотичного виховання дітей старшого дошкільного віку.

Основні вимоги цього принципу:

– конкретизація цілей і завдань виховання з урахуванням ідеалів, традицій виховання, ціннісних орієнтацій українського народу, індивідуально-психічних особливостей вихованців;

– комплексний підхід до визначення змісту виховання;

– чіткий вибір варіанту змісту виховання шляхом виокремлення загальнолюдських і національних цінностей;

– добір таких методів, засобів та організаційних форм, які дають змогу найбільш успішно вирішувати поставлені завдання за визначений час;

– диференційований та індивідуальний підхід до вихованців;

– створення умов для ефективного вирішення поставлених виховних та інших завдань за визначений час;

– раціональне поєднання керування виховною діяльністю вихователів і самовдосконаленням вихованців, оперативне регулювання і коригування перебігу виховного процесу;

– аналіз отриманих результатів виховання і витрат часу за критеріями оптимальності (максимально можливі в даній ситуації результати й відповідність витраченого часу чинним нормам) тощо [5].

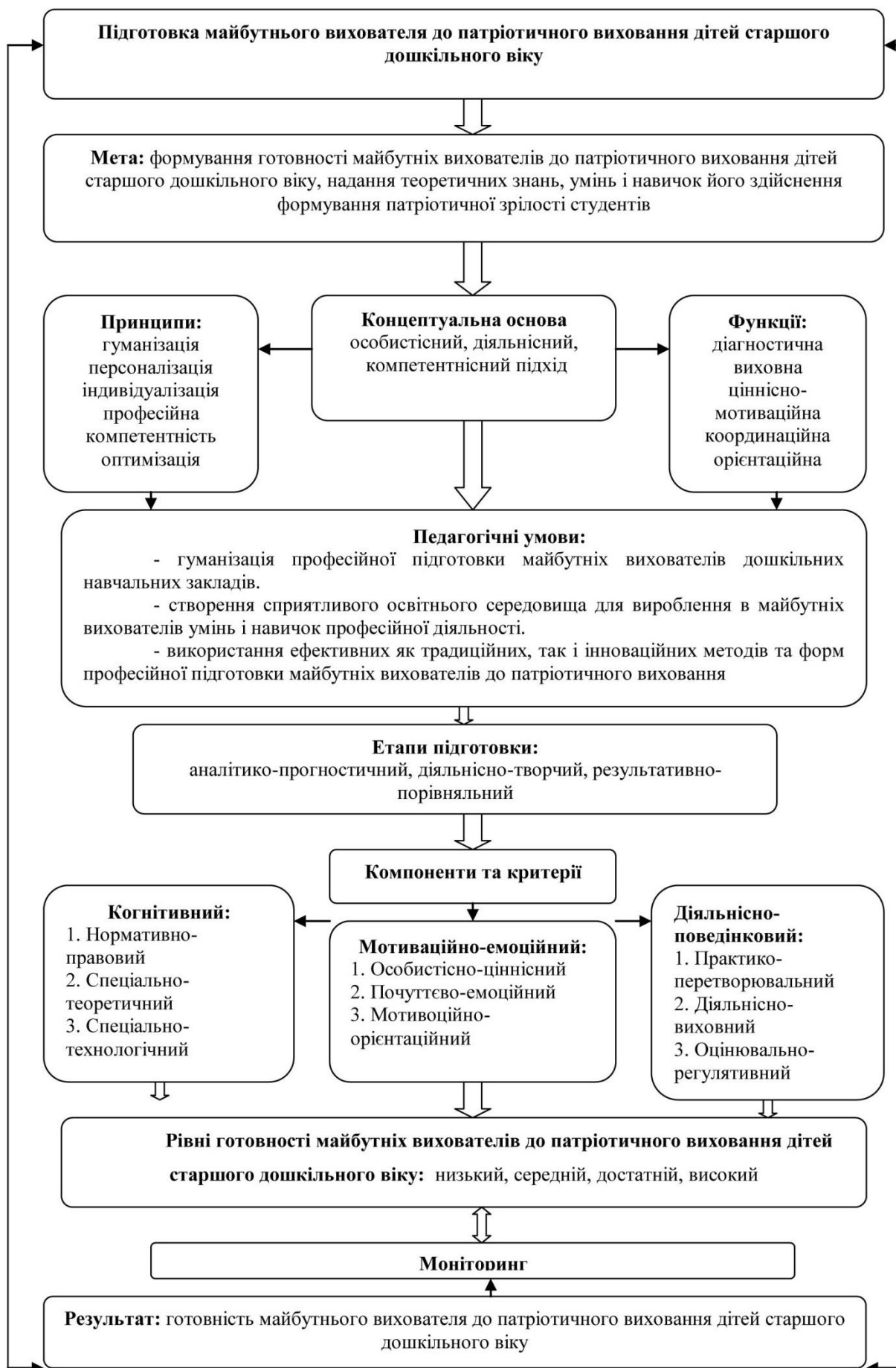

Рис. 1. Модель формування готовності майбутнього вихователя до патріотичного виховання дітей старшого дошкільного віку.

Розглянемо функції структурно-функціональної моделі підготовки майбутнього вихователя до патріотичного виховання дітей старшого дошкільного віку.

1. Діагностична:

– діагностика рівня знань, умінь і навичок з метою одержання науково обґрунтованої інформації для вдосконалення навчального процесу;

– діагностика готовності майбутніх вихователів до патріотичного виховання дітей старшого дошкільного віку.

2. Виховна:

– залученні студентів до систематичної роботи, виробленні в них вольових якостей, почуття відповідальності, формуванні наполегливості й цілеспрямованості;

– проведення заходів, спрямованих на формування патріотичної зрілості студентів, формування певних особистісних якостей.

3. Ціннісно-мотиваційна:

– спрямування навчально-виховної роботи на формування в студентів цінностей демократичного суспільства;

– формування мотивації до здійснення патріотичного виховання старших дошкільників.

4. Координаційна:

- організація та регуляція взаємоузгодженої діяльності суб'єктів навчально-виховного процесу.

5. Орієнтаційна:

– спрямування освітнього процесу у вищому навчальному закладі на розширення досвіду майбутніх вихователів, розвиток компетентності (базової, професійної, спеціальної) за рахунок включення особистості в продуктивну діяльність.

У підрозділі роботи нами було теоретично обґрунтовано педагогічні умови підвищення ефективності підготовки майбутніх вихователів до патріотичного виховання дітей старшого дошкільного віку, а саме:

1. Гуманізація професійної підготовки майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів.

2. Створення сприятливого освітнього середовища для вироблення в майбутніх вихователів умінь і навичок професійної діяльності.

3. Використання ефективних як традиційних, так і інноваційних методів та форм професійної підготовки майбутніх вихователів до патріотичного виховання

Література:

1. Архангельский С. И. Лекции по научной организации учебного процесса в высшей школе / Сергей Иванович Архангельский – М.: Высшая школа, 1976. – 200 с.

2. Вартофской М. Модели. Репрезентация и научное понимание / М. Вартофской. – М.: Прогресс, 1998. – 506 с.

3. Габдреев Р. В. Моделирование в познавательной деятельности студентов / Рустем Вагизович Габдреев. – Казань: Изд-во Казан. ун-та, 1983. – 111 с.

4. Штофф В. А. Моделирование и философия / Виктор Александрович Штофф. – М.-Л.: Наука, 1966. – 301 с.

5. Ягупов В. В. Педагогіка: Навчальний посібник.– К.: Либідь, 2003.

Науковий керівник:

доктор філ. в галузі освіти, професор Якименко Світлана Іванівна.

СЕКЦІЯ: ПРАВО

Сябрук Ганна Сергіївна
(Харків, Україна)

ПРОБЛЕМИ ПРАЦЕВЛАШТУВАННЯ МОЛОДІ В УКРАЇНІ

Україна як суверенна, незалежна, демократична держава сьогодні перебуває на новому та досить складному етапі свого розвитку. Визначений законодавством Радянського Союзу обов'язок усіх громадян працювати, забезпечення державою повної зайнятості поступилися місцем вільній зайнятості та безробіттю. Найбільш соціально незахищеною категорією населення є молодь. Через відсутність достатнього практичного досвіду, правових та професійних знань, а часто і моральної невідповідності до конкуренції на ринку праці, реалізувати своє право на працю молоді сьогодні складно [1, с. 3]. Але все ж таки молодь – головна рушійна сила сучасного світу. Одним з перспективних напрямків залучення молоді в суспільні процеси країни є забезпечення її робочими місцями. Питання забезпечення зайнятості молоді є важливим для суспільства і держави, тому визначає особливі завдання для правового регулювання в цій сфері. Ігнорування вказаної проблеми може призвести до відсутності кваліфікаційного кадрового потенціалу в країні, злочинності серед молоді [1, с. 3]. В Україні проводиться активна соціальна політика стосовно підготовки та зайнятості молоді, яка спрямована на входження національної освіти до єдиного європейського та світового наукового простору, впровадження в систему вітчизняної вищої освіти основних ідей, сформульованих Болонською декларацією 1999 року. Становлення ринку праці об'єктивно змінює традиційні та формує нові взаємозв'язки між освітою і соціальними інститутами, які займаються підготовкою, працевлаштуванням та зайнятістю молоді на ринку праці. Це сприяє взаємоадаптованості ринків освітніх послуг і праці та обумовлює вироблення нової соціальної політики відносно молоді, яка спрямована на підвищення рівня підготовки фахівців та їхньої зайнятості [2, с. 3].

Питання працевлаштування молоді регулюються статтею 7 Закону України “Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді”, відповідно до якої держава гарантує працездатній молоді рівне з іншими громадянами право на працю.

Спробуємо розглянути ряд проблем щодо працевлаштування молоді, які існують на практиці.

- Законодавство передбачає, що при прийнятті на роботу неповнолітнього із ним повинен бути укладений письмовий трудовий договір. На практиці дана норма виконується не завжди, і органи, на які покладено функцію нагляду за виконанням цього припису не виконують.

- В Законі України “Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні” закріплено, що “ держава забезпечує працездатній молоді надання першого робочого місця на строк не менший двох років після закінчення або припинення навчання у загальноосвітніх, професійно-технічних і вищих навчальних закладах...”, але дія цієї статті поширюється тільки на осіб, підготовка яких здійснюється за державним замовленням. Також законодавством не передбачена відповідальність за можливість відсутності робочих місць на підприємстві, на яке направляється молодий спеціаліст. Отже, коли молодий спеціаліст направляється на роботу на певне підприємство, а там йому дають обґрунтовану відмову у прийомі на роботу у зв'язку з відсутністю робочих місць, то він не може заперечити це рішення.

- Тим же законом передбачено створення квоти робочих місць для працевлаштування молоді. Ця квота визначається місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування в межах встановлених в Законі України “ Про зайнятість населення”(5% від загальної кількості робочих місць на підприємствах з чисельністю більше 20 чоловік). Для молоді це питання є досить проблемним, хоча законодавством передбачено накладення штрафів у разі відмови прийняти на роботу молодь у межах встановлених квот. Доцільно було б, крім накладення штрафів за невиконання даного припису встановити певні економічні методи стимулювання для підприємств, установ, організацій в разі працевлаштування молоді понад встановлені квоти, а також чіткіше врегулювати в законодавстві механізм як стимулювання, так і накладення штрафів і створити певні органи, які б здійснювали за ними контроль.

Можливості “тиснути” на роботодавця з метою покращення умов праці, так як у разі звільнення за власним бажанням вони несуть відповідальність у вигляді повернення коштів за їх підготовку. Тобто в даному випадку має місце порушення трудової угоди, оскільки випускник, що поступив до вузу за скеруванням від певної державної установи несе відповідальність за відмову працювати в цій установі, натомість установа за відмову працевлаштування працівника відповідальності не несе. Така ж ситуація існує, коли підготовка спеціаліста здійснюється за рахунок фізичних чи юридичних осіб. Хотілось би, щоб законодавець встановив гарантії для тих, хто вчиться не за державним замовленням.

- Закон України “Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні” також зазначає, що “Молодіжні центри праці, що діють відповідно до Типового положення, а також громадські молодіжні організації (агентства, біржі, бюро та інші) за наявності в них відповідного дозволу виданого державною службою зайнятості, сприяють працевлаштуванню молоді, в тому числі учнів, студентів, аспірантів у позанавчальний час, надають послуги, пов'язані з профорієнтацією та підготовкою до роботи за новою професією.” Так, безперечно, це прогресивне положення українського законодавства. Та чи сприяє держава створенню таких “молодіжних центрів праці”, чи достатньо вони забезпечені ресурсами

для здійснення своєї діяльності і для інформування населення про свою діяльність? Практика дає нам негативну відповідь.

Це лише декілька питань, що виникають при працевлаштуванні молоді. Проте, зверніть увагу, це питання, які недостатньо врегульовані в законодавстві. Але ж існує багато інших, про які в законодавстві не згадують. Зокрема:

- Відсутність затверджених регіональних програм працевлаштування студентів у вільний від навчання час.

- Відсутність законодавчо встановлених гарантій захисту молодих працівників від дискримінації за віковою ознакою.

- Молоді працівники, що укладають трудовий договір і працюють на умовах неповного робочого часу повинні отримувати таку ж заробітну плату, як працівники з повним робочим днем, а переважно мають оплаченим лише фактично відпрацьований час. Немає конкретної вказівки закону щодо цих випадків.

Для вирішення даних проблем необхідно боротися не з наслідками, а з причинами їх виникнення та існування. В руслі бачення цих проблем можна було б запропонувати деякі заходи їх вирішення:

1. створення своєрідних учнівських підприємств для працевлаштування неповнолітніх у вільний від навчання час;

2. сприяння створенню молодіжних малих підприємств, кооперативів;

3. створення при вузах, або при службах зайнятості відділів по сприянню працевлаштування молоді.

Право на працю є одним з основних прав людини. І для того, щоб говорити про майбутнє нашої держави, а саме молодь - це і є її майбутнє, потрібно підтримати її сьогодні і допомогти у реалізації цього життєво необхідного права людини.

Література:

1. Щотова Ю. М. Правове регулювання працевлаштування молоді в Україні: автореф. дис.... канд. юрид. наук; спец. 12.00.05: трудове право; право трудового забезпечення / Ю. М. Щотова. – Х., – 2006. – 19 с.
2. Збрицька Т. П. Механізм регулювання зайнятості молодих фахівців із вищою освітою: автореф. дис.... канд. екон. наук; спец. 08.09.01: демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика / Т. П. Збрицька. – Одеса, 2004. – 24 с.
3. Конституція України 1996р.
4. Кодекс законів про працю 1971 р.
5. Закон України “Про зайнятість населення” від 1 березня 1991 року.
6. Закон України “Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні”.

Науковий керівник:

кандидат юридичних наук, доцент, Леонтева Аліна Віталіївна

В.В. Курлюк
(Харків, Україна)

ПРАЦЯ НЕПОВНОЛІТНІХ

Більшість неповнолітніх, влаштовуючись на роботу не знають про те, що вони наділені законодавством спеціальним комплексом прав, і деякі роботодавці цим користуються. Тому одним із чинників реалізації норм охорони праці є інформування осіб, що не досягли повноліття про їх права, гарантії, умови праці через засоби масової інформації. Трудове законодавство України встановлює певні особливості правового регулювання праці неповнолітніх. Це обумовлено тим, що вони користуються додатковими пільгами у зв'язку з фізіологічними, психологічними та віковими особливостями. Неповнолітня особа – малолітня особа, а також дитина у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років.

У законодавстві України дані правовідносини регулюються главою XIII Кодексу законів про працю (далі КЗпП). Неповнолітні у трудових правовідносинах прирівнюються у правах до повнолітніх. Разом з тим, в галузі охорони праці, робочого часу, відпусток та деяких інших умов праці неповнолітні користуються пільгами, встановленими законодавством України.

Прийняття на роботу осіб молодших 16 років не допускається. Як виняток, за згодою одного із батьків або особи, що його замінює, можуть прийматись на роботу особи, які досягли 15 років. Для підготовки молоді до продуктивної праці допускається прийняття на роботу учнів загальноосвітніх шкіл, професійно-технічних і середніх спеціальних навчальних закладів для виконання легкої роботи, що не завдає шкоди здоров'ю і не порушує процесу навчання, у вільний від навчання час до досягненні ними чотирнадцятирічного віку за згодою одного з батьків або особи, що його замінює (ст. 188 КЗпП України).

Усі особи молодше вісімнадцяти років приймаються на роботу лише після попереднього медичного огляду і в подальшому, до досягнення 21 року, щорічно підлягають обов'язковому медичному огляду. При встановленні факту, що робота негативно впливає на здоров'я неповнолітнього, він негайно звільняється з цієї роботи і переводиться на більш легку роботу. При переведенні неповнолітніх на підставі медичного

висновку на більш легку, але нижче оплачувану роботу, за неповнолітнім протягом двох тижнів зберігається попередній зарібок (ч.1 ст.114 КЗпП).Роботодавець повинен забезпечити обов'язкове проходження працюючими у нього підлітками попереднього та наступних періодичних медичних оглядів.

Заробітна плата працівникам молодше вісімнадцяти років при скороченій тривалості щоденної роботи виплачується в такому ж розмірі, як працівникам відповідних категорій при повній тривалості щоденної роботи.

Підліткам забороняється призначати на роботи, які пов'язані виключно з підійманням, утриманням або переміщенням важких речей.

До роботи, що потребує підіймання та переміщення важких речей, допускаються підлітки, які не мають медичних протипоказань, що засвідчено відповідним лікарським свідоцтвом. До тривалої роботи по підійманню та переміщенню важких речей підлітки до 15 років не допускаються.

Трудовим кодексом України винесено в окрему статтю права працівника (ст.21 КЗпП), серед яких цікавим з юридичної точки зору видається право неповнолітніх на особливий захист від фізичного та морального ризику у зв'язку з трудовими відносинами, оскільки «моральний ризик» може розглядатись як оціночне поняття. Неповнолітні особи не підлягають випробуванню (ст.47 КЗпП) і атестації (ст.73 КЗпП).

Неповнолітніх осіб дозволено залучати до робіт у нічний час, якщо вони беруть участь у виконанні та/або створенні творів мистецтва (ст.140). Неповнолітніх осіб забороняється направляти у відрядження (ст.254) та використовувати їх працю за сумісництвом (ч.6 ст.292). Заборона щодо сумісництва не поширюється на творчих працівників засобів масової інформації, організацій кінематографії, театрів, театральних і концертних організацій, цирків та інших осіб, які беруть участь у створенні та/або виконанні творів, а також на професійних спортсменів.

Окремо обумовлено, що набуття неповнолітніми особами повної цивільної дієздатності відповідно до цивільного законодавства не виключає поширення на таких осіб норм цієї статті 292 – наприклад, у випадках, коли особа одружується до досягнення 18-річного віку або набуває статусу фізичної особи-підприємця. На даний момент такої норми у чинному КЗпП України не існує, що створює ряд правових колізій і по-різному вирішується на практиці.

Роботодавець повинен забезпечити обов'язкове проходження працюючими у нього підлітками попереднього та наступних періодичних медичних оглядів.

Обов'язковим повинен бути рівномірний розподіл тижневого робочого часу за днями п'яти- або шестиденного робочого тижня.

Трудовим законодавством чітко встановлено межі робочого часу неповнолітніх. Для осіб у віці від 16 до 18 років – 36 годин на тиждень. Тобто не більше 7 годин на день при 5-денному робочому тижню і 6 годин при 6-денному. Працівники віком 15-16 років, а також учні 14-15 років, що працюють під час канікул, можуть працювати по 24 години на тиждень. Тривалість робочого дня для таких осіб не може перевищувати 4 години на день при 6-денному робочому тижні і дорівнювати 5 годинам при 5-денному. Дещо іншим є робочий час для неповнолітніх, які працюють протягом навчального року. Тривалість їх робочого часу не повинна перевищувати половини відповідних максимальних норм скороченого робочого часу. Тобто, якщо працівнику 17 років і він працює під час навчання, то тривалість його робочого часу має бути не більшою 18 годин на тиждень (максимально допустима для його віку 36 годин, відповідно половина – 18 годин).

Гарантії при наданні відпусток неповнолітнім:

Особі віком до 18 років мають право на щорічну основну відпустку тривалістю 31 календарний день у зручній для них час.

Щорічна основна відпустка неповнолітнім може надаватись також у перший рік роботи за їх заявою до настання шестимісячного строку безперервної роботи на даному підприємстві, в організації, установі.

Ненадання щорічної відпустки особам віком до 18 років протягом робочого року забороняється. Це означає, що заміна неповнолітнім всіх видів відпусток грошовою компенсацією не допускається.

Звільнення працівників молодше 18 років з ініціативи власника або уповноваженого ним органу допускається, крім додержання загального порядку звільнення, тільки за згодою районної (міської) служби у справах дітей. Звільнення без такого погодження є незаконним.

Звільнення з підстав, зазначених в пунктах 1, 2 і 6 статті 40 КЗпП України, здійснюється лише у виняткових випадках і не допускається без працевлаштування. Такими підставами є:

1) зміни в організації виробництва і праці, в тому числі ліквідації, реорганізації, банкрутства або перепрофілювання підприємства, установи, організації, скорочення чисельності або штату працівників (ч.1 ст.40 КЗпП України);

2) виявлення невідповідності працівника займаній посаді або виконуваній роботі внаслідок недостатньої кваліфікації або стану здоров'я, які перешкоджають продовженню даної роботи, а так само в разі скасування допуску до державної таємниці, якщо виконання покладених на нього обов'язків вимагає доступу до державної таємниці (ч.2 ст.40 КЗпП України);

3) поновлення на роботі працівника, який раніше виконував цю роботу (ч. 6 ст. 40 КЗпП України).

Якщо продовження роботи неповнолітнього працівника загрожує його здоров'ю або порушує його законні інтереси, батьки, усиновителі і піклувальник неповнолітнього, а також державні органи та службові особи, на яких покладено нагляд і контроль за додержанням законодавства про працю, мають право вимагати розірвання трудового договору з неповнолітнім.

Зокрема, з метою забезпечення сприятливих для здоров'я умов праці, високого рівня працездатності, профілактики травматизму і професійних захворювань, отруень та відвернення іншої можливої шкоди для здоров'я на підприємствах, в установах і організаціях різних форм власності повинні встановлюватися єдині санітарно-гігієнічні вимоги до організації виробничих процесів, пов'язаних з діяльністю людей, а також до якості машин, обладнання, будівель та інших об'єктів, які можуть мати шкідливий вплив на здоров'я. Всі державні стандарти, технічні умови і промислові зразки обов'язково погоджуються з органами охорони здоров'я в порядку, встановленому законодавством. Власники і керівники підприємств, установ та організацій зобов'язані забезпечити в їх діяльності виконання правил техніки безпеки, виробничої санітарії та інших вимог щодо охорони здоров'я, передбачених законодавством.

За порушення законодавства про працю неповнолітніх чинним законодавством передбачена кримінальна, адміністративна та фінансова відповідальність.

Молодь – це майбутнє держави, життєво важлива складова успішного економічного розвитку суспільства в майбутньому, охорона праці неповнолітніх потребує значної уваги з боку влади. Перехід до ринкових відносин в сфері праці та зайнятості в умовах структурної перебудови економіки призвів до виникнення принципово нової ситуації в соціально-трудовах відносинах. Необхідна розробка та реалізація загальнодержавних програм, які будуть направлені не на утримання органів, які ніби-то сприяють працевлаштуванню молоді, а на створенні зацікавленості роботодавця у прийомі на роботу таких працівників. Держава та суспільство не повинні пасивно очікувати самостійного налагодження ринку праці молоді: потрібна науково обґрунтована політика регулювання зайнятості молоді та досягнення її ефективного рівня.

Література:

1. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – С. 380-418.
2. Кодекс законів про працю України з постатейними матеріалами. – К.: Юрінком Інтер, 1998. – 1040 с.
3. Прокопенко В. І. Трудове право України. Підручник / Прокопенко В. І. – [2-ге вид.]. – Х.: Консум, 2000.

Науковий керівник:

кандидат юридичних наук доцент Леонтєва Аліна Віталіївна.

**А.В. Леонтєва, А.І. Сніткіна, А.П. Цибань
(Харків, Україна)**

СТАНОВЛЕННЯ ТА ПРОВАДЖЕННЯ ГЕНДЕРНОГО ПІДХОДУ В УКРАЇНІ

Формування суспільної реальної, а не формальної гендерної рівності потребує цілого спектра структурних суспільних змін. На сьогодні українське суспільство обтяжене гендерними стереотипами, упередженостями, гендерною дискримінацією.

Правовий аспект гендерної рівності зумовленої роллю та значенням права в регулюванні суспільних відносин, а також специфіки цієї ролі, що полягає в динамічності права порівняно з такими соціальними нормами, як мораль, звичаї, традиції, релігійні норми. Це дає змогу закріпити на законодавчому рівні ті чи інші норми, незалежно від того, що певна частина суспільства може їх і не сприймати.

Питання становлення гендерної рівності в Україні розглядаються в працях з юриспруденції, соціології та політології, а зокрема С. Айвазової, Н. Аніщук, О. Балакіревої, Т. Головки, В. Горшенєва, В. Кириченко, К. Левченко, Т. Омельченко, О. Руднєвої та ін). Чимале місце в роботі зайняли ідеї класиків філософії, психології та юриспруденції – Аристотеля, Платона, Дж. Локка, Ж.-Ж. Руссо, З. Фрейда та ін.

Питання жіночих людських прав не відразу стали надбанням юридичної, політологічної та філософської думки. Вони формувалися шляхом тривалих наукових пошуків. До їх аналізу часто звертаються дослідники жіночих проблем, намагаючись або знайти підтвердження своїм думкам про необхідність рівноправності статей, або довести патріархальний характер культури минулого, який знайшов відображення в філософських творах великих мислителів. Це цілком природно, адже, не спираючись на історичні філософсько-політологічні традиції, важко зрозуміти сучасні дискусії навколо будь-якої проблеми, в тому числі і проблеми жіночих людських прав.

Існує проблема нерівності прав чоловіка і жінки, вона виникла на ґрунті того, що природа, Бог розділила людство за статтю, тобто з самого початку люди були різними. З одного боку, у цьому великий сенс біологічного і духовного існування людства, а з іншого – підґрунтя для нерівноправності чоловіків і жінок.

Поняття "гендер", як відомо, було введено в соціальні науки Енн Оклей в 70-х роках ХХ сторіччя. Воно походить від грецького слова "генос", що означає походження, матеріальний носій спадкоємності. У близькому значенні воно відповідає українському поняттю "рід", "досвід роду". Спочатку інтерес зарубіжних дослідників був зосереджений здебільшого на доведенні існування гендера, тобто у виявленні небіологічної зумовленості відмінностей між чоловічим і жіночим в культурі та в соціумі. З кінця 80-х років минулого століття дослідницький інтерес спрямовується на виявлення залежності гендерних відносин і

гендерних ролей від культурного типу. Сьогодні "гендер" розуміється як розподіл ролей між статями в суспільстві з усіма наслідками такого розподілу: економічними, політичними, соціальними, культурними і психологічними, які неминуче впливають з цього.

Тобто, під гендером розуміють організовану модель соціальних відносин між жінками та чоловіками, яка не тільки характеризує їхнє спілкування і взаємодію в сім'ї, а й визначає соціальні взаємостосунки в основних інституціях суспільства. Гендерні відносини постійно переглядаються, а отже, змінюються політичні, економічні, соціальні та культурні умови зовнішнього середовища на локальному, національному та міжнародному рівнях.

Впровадження гендерних аспектів у формуванні законодавства України – це питання соціальної справедливості, вирішення якого необхідне для забезпечення рівноправного та стійкого людського розвитку шляхом застосування найбільш результативних і ефективних методів державного втручання. Такий підхід розглядається як процес оцінки будь-якого планового заходу, зокрема законодавства, стратегій і програм в усіх сферах і на всіх рівнях з точки зору його впливу на жінок та чоловіків. Дана теорія ґрунтується перш за все на тому, що інтереси і досвід жінок, так само як і чоловіків, є невід'ємним критерієм у процесі розробки загальної концепції, здійснення моніторингу й оцінки напрямків державної політики в політичній, економічній і суспільній сферах для того, щоб жінки, і чоловіки могли одержувати рівну вигоду, а нерівність була викоринена.

Новизна терміну "впровадження гендерних аспектів" полягає в тому, що гендерний вимір стає складовою всіх стратегічно важливих напрямків державної політики. Гендерна рівність більше не розглядається як "окреме" питання і стає предметом розгляду в усіх державних програмах і стратегічних напрямках розвитку суспільства. Крім того, включення гендерного фактору до усіх напрямів державної політики сприяє врахуванню інтересів обох статей як повноправних учасників процесу розвитку. Застосування гендерних аспектів (від підвищення поінформованості в базових гендерних питаннях до всебічних цілеспрямованих гендерних програм) залежатиме від специфічних недоліків і пріоритетів, виявлених у процесі оцінювання ситуації з урахуванням гендерних факторів.

І нарешті, врахування гендерних аспектів у формуванні законодавства України має також вирішувати проблеми органів державного управління, де політика і програми формуються та реалізуються. Таким чином стратегія інтегрування гендерних питань у законодавство мусить супроводжуватися стратегією забезпечення того, щоб умови управлінської діяльності гарантували рівні права і можливості та однакове ставлення як до жінок, так і до чоловіків.

Сьогодні є дуже важливою проблема законотворчого процесу щодо забезпечення рівних прав і рівних можливостей жінок та чоловіків, заснованого на тому, що права людини є невід'ємною частиною загальних прав людини.

Рівність прав і свобод людини і громадянина незалежно від статі визначається і гарантується Конституцією України, іншими законодавчими актами. Конституція України встановила такі ж стандарти в сфері гендерної рівності, що закріплені в Загальній декларації прав людини, Міжнародному пакті про громадянські та політичні права, Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права, Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, інших міжнародних документах. З прийняттям Основного Закону України конституційний процес не завершився, він триває, конкретизується в законах, кодексах, концепціях, програмах, інших нормативних актах.

Гендерна політика в Україні, особливо в умовах обраного курсу на побудову європейських демократичних інститутів, постає зовсім у новому, актуальному світлі. І вимагає утвердження цінності гендерної рівності як у суспільстві загалом, так і у різних його інституціях, зокрема. Це, насамперед, недопущення гендерної дискримінації, забезпечення рівної участі жінок і чоловіків у прийнятті суспільно важливих рішень (у першу чергу, через обрання в представницькі органи та призначення на урядові посади), забезпечення рівних можливостей для жінок і чоловіків щодо поєднання професійних і сімейних обов'язків, унеможливлення проявів гендерного насильства тощо.

Напрацювання нормативно-правової бази щодо регулювання гендерної політики в Україні розпочалося ще в 1980 році з ратифікації «Конвенції ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок». У 2000 році були ратифіковані «Цілі розвитку тисячоліття ООН» (обов'язкові для виконання до 2015 року), серед яких була визначена мета «забезпечення гендерної рівності». У рамках цієї мети Україна поставила два завдання: забезпечити гендерне співвідношення на рівні не менше 30 до 70 % тієї чи іншої статі у представницьких органах влади та вищих щаблях виконавчої влади та скорочення наполовину розрив у доходах жінок і чоловіків. Перераховані завдання мали на меті забезпечити гендерну рівність у політичній сфері та на ринку праці в Україні.

На національному рівні гендерна рівність гарантована, передусім, Конституцією України, Кодексом законів про працю України, а також окремим Законом України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», Постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної програми забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2016 року» та іншими законодавчими актами.

Базовий нормативно-правовий акт у сфері гендерної політики – Закон України «Про забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків», – Верховна Рада ухвалила з восьмої спроби в 2005 році. У зв'язку з цим, того ж року набув розвитку «Національний механізм забезпечення рівних прав та

можливостей жінок і чоловіків». До його складу мали ввійти законодавчі інституції, центральні органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, інститут радників з гендерних питань та Уповноважений Верховної Ради України з прав людини. Окрім цього, він передбачав співпрацю з громадськими організаціями.

Протягом 2006–2010 років у центральних органах виконавчої влади й обласних державних адміністраціях було створено ряд інституцій, відповідальних за реалізацію гендерної політики: Гендерні робочі групи та координаційні ради; Міжвідомчу раду з питань сім'ї, гендерної рівності, демографічного розвитку, запобігання насильству в сім'ї та протидії торгівлі людьми (Кабінет Міністрів); у структуру Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини була введена посада Представника Уповноваженого з питань дотримання прав дитини, недискримінації та гендерної рівності, а також створено Сектор з питань гендерної рівності; експертну раду з питань розгляду звернень за фактами дискримінації за ознакою статі – консультативно-дорадчий орган, що діє на постійній основі при Міністерстві соціальної політики України.

Окрім цього, на основі Закону України «Про забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків» та Постанови Кабінету Міністрів України від 12 квітня 2006 року було запроваджено гендерно-правову експертизу законодавства. Головною метою подібної експертизи є надання висновку щодо відповідності законопроектів принципу забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків. Висновок експертизи має бути обов'язковою складовою пакета документів, що подаються разом з проектом нормативно-правового акту до розгляду.

У серпні 2016 року Міністерство соціальної політики оприлюднило проект Концепції Державної програми забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2021 року. Проте Кабінет Міністрів не схвалив її до весни 2017 року, і, відповідно, нова Державна програма розроблена не була. Позитивним кроком стало розроблення Міністерством освіти і науки України Стратегії упровадження гендерної рівності та недискримінації у сфері освіти «Освіта: гендерний вимір – 2020». Тим не менш, і ця Стратегія досі не схвалена Кабінетом Міністрів України.

Розпорядженням Кабінету Міністрів України № 113-р від 24 лютого 2016 року був затверджений Національний план дій з виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» на період до 2020 року. Однак прийняття Плану не отримало суто позитивних оцінок експертів через низку обставин: план не має обов'язкового характеру, оскільки зазначена постановою Кабміну лише рекомендує органам місцевого самоврядування, Державній судовій адміністрації, Службі

Подібні сумніви стають ще більш обґрунтованими, якщо поглянути на співвідношення ресурсів, які повинні надійти з кожного джерела: з державного бюджету – 3,2 %, з місцевих бюджетів – 29,75 %, з інших джерел – 67,05 %.

Тим не менш, як показує практика, гендерна експертиза охоплює в середньому лише шість законодавчих актів щорічно. У 2015 році, наприклад, такими актами стали закони України «Про курорти», «Про туризм», «Про інноваційну діяльність», «Про індексацію доходів» тощо, а критичні або негативні висновки гендерно-правової експертизи не призводять до зняття проекту нормативно-правового акту з розгляду чи ускладнення процесу голосуванні за нього.

На регіональному рівні також було прийнято «Цілі розвитку тисячоліття» для кожного конкретного регіону. Забезпечення гендерної рівності стало невід'ємною складовою цих документів. На основі «Цілей розвитку тисячоліття» для регіонів мали розроблятися регіональні програми соціально-економічного розвитку, проте здебільшого гендерні пріоритети «розчинились» у пунктах програм, пов'язаних із сім'єю, молоддю та дитинством.

Роблячи висновки можемо стверджувати, що міжнародні документи і міжнародні конференції з гендерних питань відіграють важливу роль в розвитку прав жінок в системі прав людини, а також є важливим джерелом формування української національної правової системи. Важливими орієнтирами при цьому виступають міжнародні документи з прав людини, прав жінок та питань гендерної рівності. Отже, великий арсенал національних та міжнародних документів з прав жінок, які існують на міжнародному рівні, допомагають державам у процесі формування національного законодавства з гендерних питань, та вироблення механізмів його реалізації.

Науковий керівник:

кандидат юридичних наук, доцент Леонтєва Аліна Віталіївна.

**Леонтєва А.В., Забрудська В.Н.
(Харків, Україна)**

ПЕНСІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ З ВНЕСЕННЯМ ЗМІН 2017 РОКУ

Пенсійна система в кожній країні - це важлива складова соціального захисту населення. Від ефективності цієї системи залежить добробут населення та рівень стабільності у суспільстві. Проте пенсійна система України не відповідає вимогам сьогодення, навіть, після внесення змін. Їй властиві

складні проблеми, які спричинені певною мірою недоліками діючої системи пенсійного забезпечення, недосконалістю механізму її фінансування.

Проблеми пенсійного забезпечення завжди були в центрі уваги соціологів, політологів, філософів, економістів. Методологічні та прикладні питання проблеми соціального захисту населення та його залежності від розвитку та інституціоналізації економіки в цілому ставали предметом досліджень української наукової школи, значний внесок у формування якої зробили А. Бабенко, Б. Зайчук, Е. Лібанова, Б. Надточій, В. Новиков, Л. Ткаченко та ін.

У науковій літературі недостатньо приділено уваги вивченню еволюції таких понять, як “пенсійна система”, “пенсія”, “пенсійне забезпечення” та ін. У багатьох випадках дослідники наводять ці поняття як ідентичні за змістом. У словнику іноземних слів наводиться таке визначення: “...пенсія (латин. pensio – платіж) – періодична, зазвичай щомісячна, грошова виплата – форма матеріального забезпечення громадян”. За визначенням Р. Далімова, “пенсія – це сума грошових виплат, одержувана громадянином після припинення ним трудової діяльності”.

Відповідно до Закону України “Про пенсійне забезпечення” пенсія визначається як щомісячна виплата в солідарній системі загальнообов’язкового державного пенсійного страхування, яку отримує застрахована особа в разі досягнення нею передбаченого цим Законом пенсійного віку чи визнання її інвалідом, або отримують члени її сім’ї у випадках, визначених законом.

На нашу думку, під пенсією можна розуміти певну частину заробітної плати працівників і службовців, яку впродовж їхньої трудової діяльності добровільно або в обов’язковому порядку відраховувалось до Пенсійного фонду у формі страхових внесків на майбутні пенсійні виплати із настанням непрацездатності за віком, старості або інших випадків, передбачених законом. Мінімальна пенсія – це державна соціальна гарантія, розмір якої визначається законом.

В історико-правовому контексті пенсіями вважалися щомісячні виплати аліментарного характеру за рахунок коштів держави та колгоспів, що акумулювалися у відповідних фондах суспільного споживання і надавалися за вислугу років, з інвалідності, у разі старості, втрати годувальника, які обумовлюються певною довготривалістю суспільно корисної діяльності, в розмірах, що залежать від минулого за робітку працівника. Є. І. Астрахан ви значав пенсію як періодичні виплати, що про водяться за рахунок коштів соціального страхування з метою матеріального забезпечення робітника, службовця чи його сім’ї у зв’язку із завершенням певного великого циклу його трудової діяльності або у зв’язку з остаточним чи тривалим вибуттям його з числа повноцінних працівників. При цьому у своїй праці вчений наводить характерні ознаки пенсій:

- виплата їх за рахунок спеціалізованого джерела;
- виплата здійснюється періодично (щомісячно);
- пенсії встановлюються з урахуванням трудового стажу громадян та соціальних факторів;
- призначаються за умов, указаних у законі (досягнення передбаченого віку, настання інвалідності, втрата годувальника, наявність певного трудового стажу тощо);
- виплата пенсій гарантується державою;
- як правило, вони нараховуються відповідно до заробітної плати або іншого доходу;
- пенсії є основним джерелом для існування непрацездатних пенсіонерів.

Нинішній стан системи пенсійного забезпечення свідчить про необхідність її істотного вдосконалення. Дослідження історичних аспектів становлення й розвитку понятійного апарату та функціонування системи пенсійного забезпечення є необхідним елементом на шляху створення оптимальної системи соціального захисту населення.

Через необхідність тимчасового вдосконалення пенсійної системи України 1 січня 2017 року набрав чинності Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України» №1774-8, який вносить зміни до законодавчих актів, що регулюють питання пенсійного забезпечення.

У зв’язку з цим коротко охарактеризуємо суттєві нововведення у пенсійному законодавстві, які зі слів високопосадовців “покликані підвищити соціальні стандарти у новому 2017 році”

1. Нарахування та індексація пенсій

Уже 1 жовтня мінімальна пенсія для осіб, які мають повний страховий стаж, встановлена на рівні 1452 грн. Для інвалідів із дитинства, дітей-інвалідів, пенсіонерів, які не мають повного стажу, розмір пенсії збільшили на 45%, до 1373 грн.

Разом із цим, з 1 жовтня буде відновлено виплату пенсій працюючим пенсіонерам у повному розмірі.

На перехідний період 2017-2019 років застосовуватимуться такі правила призначення пенсії за віком: у 2017 році з застосуванням рівня середньої зарплати за 2014-2016 роки, у розмірі 3764,4 гривні та величини оцінки одного року стажу – 1,35%; у 2018 році – з застосуванням рівня середньої зарплати за 2016-2018 роки та вартості одного року стажу – 1%.

Щороку здійснюватиметься перерахунок раніше призначених пенсій. З 2021 року індексація відбуватиметься автоматично: на 50% від зростання споживчих цін і на 50% від зростання середньої заробітної плати за один календарний рік. У 2019-2020 роках індексація пенсій буде здійснюватись за окремими рішеннями Уряду.

2. Пенсійний вік і страховий стаж

Пенсійний вік підвищуватися не буде. Натомість змінюються вимоги до трудового стажу, тобто того періоду, за який людина, або її роботодавець сплачували страхові внески до Пенсійного фонду України. Мінімальний розмір пенсії за віком буде нараховуватися за наявності страхового стажу в чоловіків – 35 років, у жінок – 30 років.

До кінця 2017 року мінімальний страховий стаж для виходу на пенсію залишається незмінним – 15 років. Але уже з 1 січня 2018 року право на призначення пенсії матимуть ті, у кого буде 25 років страхового стажу.

Надалі він з кожним роком буде збільшуватися на 1 рік. І у 2028 році має сягнути 35 років.

Законопроектом передбачений варіант, коли людина може придбати страховий стаж, якого не вистачає. Для цього треба буде зробити внески у Пенсійний фонд.

Разом із тим, для людей, у яких страховий стаж становитиме менше 15 років, після досягнення ними 65 років передбачена тимчасова соціальна допомога, розмір якої буде визначатися, виходячи з рівня доходів сім'ї пенсіонера.

3. У страховий стаж буде враховано

Для обчислення пенсії буде враховуватися заробітна плата за весь період страхового стажу починаючи з 1 липня 2000 року.

Разом із тим, відповідно до ухваленого законопроекту, до страхового стажу ввійде:

– підприємницька діяльність за спрощеною системою оподаткування за період з 1 січня 1998 року по 30 червня 2000 року (потрібно підтвердження у вигляді довідки про реєстрацію);

– підприємницька діяльність за спрощеною системою оподаткування з 1 липня 2000 року по 31 грудня 2017 року включно, за умови сплати страхових внесків, не залежно від їх розміру;

– військова служба до 31 грудня 2017 року включно;

– відпустка у зв'язку з вагітністю в період з 1 січня 2004 року по 30 червня 2013 року включно;

– відпустка для догляду за дитиною до досягнення нею 6-річного віку з 1 січня 2004 року до моменту введення сплати страхових внесків за жінок, які перебувають у відпустці по догляду за дитиною до досягнення нею 3-річного віку;

– навчання у вищих навчальних закладах за денною формою навчання на умовах державного замовлення, а також навчання в аспірантурі й докторантурі з 1 січня 2004 року по 31 грудня 2017 року включно.

Для тих, хто до 1 липня 2000 року працював на приватних підприємствах, для підтвердження реального рівня зарплати необхідно буде подавати у Пенсійний фонд довідки з тодішнього місця роботи із відомостями про заробітну плату.

4. Достроковий вихід на пенсію та спецпенсії

Для певних категорій українців збережено право виходу на дострокову пенсію. Зокрема, матері, які виховали п'ять дітей або інвалідів з дитинства, можуть виходити на пенсію у 50 років за наявності страхового стажу 15 років. Військовослужбовці – учасники бойових дій зможуть виходити на пенсію у 55 років за наявності страхового стажу в чоловіків 25 років, а у жінок – 20 років.

Проте, для працівників освіти, медиків, соціальних працівників пенсія за вислугу років скасована.

Разом із тим, законопроект скасовує спеціальні пенсії для держслужбовців, народних депутатів, дипломатів, суддів, науковців та інших категорій. Всі вони переходять на загальну систему нарахування пенсій.

Отже, жоден інший вид соціального забезпечення не відрізняється такими масштабами, як пенсії. Пенсія міцно увійшла в наш побут як форма, вид або спосіб матеріального забезпечення в разі непрацездатності. Нині доцільно вважати внесення саме таких змін у пенсійному законодавстві з 2017 року цілковито правильним, та чекати і подальших корективів, направлених на підвищення рівня життя громадян.

Науковий керівник:

к.ю.н., доц. Леонтьєва А.В.

**Ірина Назарчук
(Харків, Україна)**

ЗАХИСТ ТОРГОВОЇ МАРКИ В УКРАЇНІ

Торговельні марки на сьогодні є дуже важливим стратегічним активом будь-якої держави, що створює передумови для успішного розвитку країни, розширення міжнародних торгівельно-економічних відносин, використання інтелектуального потенціалу в інноваційному процесі. Вивчення історії торговельної марки, як об'єкту права інтелектуальної власності, обґрунтування її теоретичної та практичної значущості, залучення історичної науки до вивчення історії права інтелектуальної власності, викличе потребу розвитку історичних та правничих теоретичних досліджень у цій галузі. Мета статті

показати еволюцію торговельної марки, висвітлити її історію від зародження до сучасності, зміну її ролі, значення та функцій на різних етапах соціально-економічного розвитку суспільства.

У період глобалізації економіки та постіндустріальних перетворень розвинених країн відбувається загострення конкурентної боротьби, у якій знаки для товарів та послуг (торговельні марки) набувають особливої економічної цінності. Торговельні марки та система їх захисту на сьогодні є дуже важливим стратегічним активом будь-якої держави, що створює передумови для успішного розвитку країни, розширення міжнародних торговельно-економічних відносин, використання інтелектуального потенціалу в інноваційному процесі. Вивчення історії торговельної марки, як об'єкту права інтелектуальної власності, обґрунтування її теоретичної та практичної значущості, залучення історичної науки до вивчення історії права інтелектуальної власності, викличе потребу розвитку історичних та правничих теоретичних досліджень у цій галузі та надасть можливість вивчення впливу різних наук, зокрема геральдики, сфрагістики та емблематики на розвиток торговельних марок.

Товарна марка - це ім'я, термін, знак, символ, малюнок або їх поєднання, призначені для ідентифікації товарів або послуг одного продавця або групи продавців і їх диференціації від товарів і послуг конкурентів. Торговельна марка сьогодні – це необхідний та важливий елемент товарообміну, своєрідний правовий інструмент, який певним способом регулює товарообіг.

Історія торговельної марки починається зі стародавніх часів, коли в людському суспільстві відбувся поділ праці і з'явилися конкуруючі між собою ремісники. Існують документальні свідчення появи торговельних марок на грецьких і римських світильниках. Археологічні знахідки підтверджують використання торговельних марок в Індії в 1300 році до н.е. В середні віки з'явилася нова форма торговельної марки, що відображала характер торгівлі того часу, - марка гільдії. На території України, як і в більшості країн Європи, торговельні марки почали використовуватися в гончарному виробництві, поступово розповсюджуючись серед представників інших професій.

Актуальність даної теми полягає в тому, що далеко не кожен суб'єкт господарювання (що працює на виробництво певної продукції, зокрема) знає як захистити свій товарний знак та гарантом захисту яких прав виступає наше чинне законодавство.

В наш час применшувати значення товарної марки просто неможливо. Адже у сучасній ринковій економіці формувати прихильність до товарної марки - це означає підтримувати її стійкий образ і максимізувати збут. Тому, наприклад, у США зареєстровано 300 тис. торгових марок.

В якості торговельної марки можуть бути захищені: назва підприємства, дизайн етикетки, упаковки, кришки; назва різних видів продукції; форма упаковки (пляшка, коробка); музичний фрагмент, екранна заставка, мультфільм і т.д.

Суб'єктами права інтелектуальної власності на торговельну марку є фізичні та юридичні особи. Торговельна марка може належати одночасно кільком фізичним та (або) юридичним особам.

Система правової охорони торговельної марки в Україні потребує вдосконалення також у зв'язку з наміром набуття членства у міжнародних організаціях для участі в яких необхідно приведення національного законодавства у відповідність до міжнародних стандартів зокрема положень Угоди про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності (далі угоди ТРІПС).

Так у законодавстві та практиці вживаються різні терміни на позначення поняття торговельної марки. Найбільш поширеними є терміни «товарний знак», «торговельна марка», «знак для товарів і послуг», «торговий знак», «логотип» «торгова марка», «бренд». У ЦК України (далі ЦКУ) вживаються терміни «торговельна марка» і знак для товарів і послуг (ст. 420 ЦКУ) та «торговельна марка» (глава 44, ст. 492-500 ЦКУ), що хоч і підтверджує тотожність даних понять, однак на нашу думку негативно впливає при застосуванні норм законодавства і неприпустимо з боку юридичної техніки. При цьому торговельна марка визначається як будь-яке позначення або будь-яка комбінація позначень, які придатні для вирізнення товарів (послуг), що виробляються (надаються) однією особою, від товарів і послуг, що виробляються (надаються) іншими особами (ст. 492 ЦКУ). У Законі України «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг» вживається термін «знак для товарів і послуг (ст. 1 ЦКУ), що визначається як позначення, за яким товари і послуги одних осіб відрізняються від товарів і послуг інших осіб. Тому, потребує узгодження вживання різних термінів у законодавстві України на позначення одного і того ж поняття.

У більшості країн світу для отримання правової охорони торговельна марка повинна бути зареєстрованою у національному або регіональному державному органі влади. Власник торговельної марки вправі заборонити іншим особам використовувати свою марку або схожі з нею позначення стосовно товарів і послуг аналогічних чи схожих з його власними, якщо таке використання може призвести до введення споживачів в оману. У багатьох країнах на загальновідомі торговельні марки поширюється такий режим правової охорони, який передбачає заборону їх використання способами, які завдають їм шкоди, ослаблюють репутацію або призводять до неї законного вилучення прибутку за рахунок репутації відомої марки.

Однак міжнародна правова охорона торговельних марок не є досконалою. Серед найбільш поширених проблем цієї охорони можна виділити:

- відсутність єдиних способів оцінки схожості до ступеня змішування на відміну від звичайних асоціацій в контексті порушення прав на торговельну марку;
- вироблення критеріїв належного використання торговельної марки з метою збереження прав на марку;

– обсягу охорони загальновідомих торговельних марок у разі використання на несхожих товарах.

Також міжнародна правова охорона повинна бути доступною і недорогою, її надання не повинно бути занадто складним, а механізми захисту відповідних прав у примусовому порядку мають відповідати критеріям ефективності.

Проблемним стало використання торговельних марок у мережі Інтернет. Виникла потреба у розробці адміністративних та правових засобів захисту в сфері використання торговельних марок, які могли б застосовуватися при реєстрації доменних імен, а також тимчасових заходів, спрямованих на недопущення реєстрації чужих торговельних марок, як доменних імен недобросовісної ділової практики. Таким чином використання торговельних марок у мережі Інтернет породжує багато проблем, що вирішуються у міру розвитку законодавства. Не вирішеним залишається питання кваліфікації акту порушення прав на торговельну марку в мережі Інтернет відсутнє законодавче врегулювання цих питань.

Правова охорона надається знаку, який не суперечить публічному порядку, принципам гуманності і моралі, вимогам Закону України "Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки" та на який не поширюються підстави для відмови в наданні правової охорони, встановлені Законом України «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг».

Об'єктом знака може бути будь-яке позначення або будь-яка комбінація позначень. Такими позначеннями можуть бути, зокрема, слова, у тому числі власні імена, літери, цифри, зображувальні елементи, кольори та комбінації кольорів, а також будь-яка комбінація таких позначень. Об'єктом знака не можуть бути імена або псевдоніми осіб, які обіймали керівні посади у комуністичній партії (посаду секретаря районного комітету і вище), вищих органах влади та управління СРСР, УРСР (УСРР), інших союзних або автономних радянських республік (крім випадків, пов'язаних з розвитком української науки та культури), працювали у радянських органах державної безпеки, назви СРСР, УРСР (УСРР), інших союзних радянських республік та похідні від них, назви, пов'язані з діяльністю комуністичної партії, встановленням радянської влади на території України або в окремих адміністративно-територіальних одиницях, переслідуванням учасників боротьби за незалежність України у XX столітті.

Право власності на знак засвідчується свідоцтвом. Строк дії свідоцтва становить 10 років від дати подання заявки до Установи і продовжується Установою за клопотанням власника свідоцтва щоразу на 10 років, за умови сплати збору в порядку, встановленому пунктом 2 статті 18 цього Закону. Порядок продовження строку дії свідоцтва встановлюється центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері інтелектуальної власності.

Дія свідоцтва припиняється достроково за умов, викладених у статті 18 цього Закону.

Обсяг правової охорони, що надається, визначається зображенням знака та переліком товарів і послуг, внесеними до Реєстру, і засвідчується свідоцтвом з наведеними у ньому копією внесеного до Реєстру зображення знака та переліком товарів і послуг.

Право на одержання свідоцтва у порядку, встановленому цим Законом, має будь-яка особа, об'єднання осіб або їх правонаступники.

Право на одержання свідоцтва має заявник, заявка якого має більш ранню дату подання до Установи або, якщо заявлено пріоритет, більш ранню дату пріоритету, за умови, що вказана заявка не вважається відкликаною, не відкликана або за нею Установою не прийнято рішення про відмову в реєстрації знака, можливості оскарження якого вичерпані.

Висновки: Як бачимо, в умовах ринкової економіки товарні знаки виконують важливі функції, спрямовані на повне правове забезпечення ефективності товарного ринку. Нові шляхи використання торговельних марок у новітній глобальній економіці підвищують їхню стратегічну роль для бізнесу та міжнародної торгівлі. Дослідження права інтелектуальної власності та історії окремих його об'єктів, таких як торговельна марка, має неабияке значення у питаннях доведення цього права до рівня міжнародних стандартів.

Науковий керівник:

кандидат юридичних наук доцент Леонтєва Аліна Віталіївна.

Анастасія Семенко
(Харків, Україна)

МІСЦЕ ТРУДОВОГО ДОГОВОРУ ЗА ТРУДОВИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ

Трудовий договір займає особливе місце в трудовому праві. На основі трудового договору виникають трудові відносини працівника з роботодавцем, що неминуче спричиняє включення цих суб'єктів у цілу систему відносин, які регулюються трудовим правом. Інакше кажучи, немає трудового договору - не буде і трудового права. Цей акт волевиявлення людини здати іншій людині свою здатність трудитися, який може здатися незначним на фоні інших соціальних явищ, насправді є тим непорушним початком цілої сфери суспільного життя. Значення його визначається загальним характером праці. Праця є основою створення всіх соціальних благ, економічних і політичних процесів. Людина не може жити без праці. Саме

в трудовій діяльності людина знаходить не тільки матеріальні блага, але і знаходить почуття самовираження, причетності, соціальної реалізації себе як особистості й морального задоволення. Вже так склалася дійсність, що переважною формою здійснення трудової діяльності є наймана праця.

Потрібно підкреслити, з точки зору права немає різниці в тому, чи працює працівник за трудовим договором на державному підприємстві, установі або в організаціях з колективною формою власності, або у приватного власника, в селянському (фермерському) господарстві. Всі наймані працівники мають однаковий правовий статус і будь-який власник відносно таких працівників зобов'язаний дотримуватися всіх правил і гарантій, передбачених трудовим законодавством і колективними договорами й угодами.

Наймана праця у процесі еволюції економічної системи означає, що ця категорія наповнюється елементами якісно нового змісту.

Найманий робітник — це фізична особа, яка виконує роботу за наймом, уклала письмовий трудовий договір, контракт чи усну угоду з керівником підприємства будь-якої форми власності із визначенням умов трудової діяльності особи, за якою вона одержує обговорену при найманні оплату готівкою або в натуральному вигляді.

Наймана праця характеризується рядом ознак, які принципово відрізняють її від праці не найманої:

- це праця несамостійна, залежна; здійснювана на основі добровільно укладеної угоди з роботодавцем;
- пов'язана з виконанням певної роботи, "замовленої" роботодавцем;
- пов'язана з отриманням від роботодавця певної винагороди за виконану роботу.

Організаційно-правовими формами найманої праці є трудовою договір і цивільно-правові договори про працю. Між цими формами є істотні відмінності.

У науці трудового права трудовий договір розглядається як юридичний факт, що виступає основою виникнення, зміни і припинення трудових правовідносин; як елемент трудового правовідношення, що розкриває свій зміст у взаємних суб'єктивних правах і обов'язках його сторін; як правовий інститут в системі трудового права.

Правове визначення трудового договору міститься в ст. 21 КЗпП - це угода між працівником і власником підприємства, установи, організації або уповноваженим ним органом, або фізичною особою, за якою працівник зобов'язується виконувати роботу, визначену цією угодою, з підляганням внутрішньому трудовому розпорядкові, а власник або уповноважений ним орган чи фізична особа зобов'язується виплачувати працівникові заробітну плату і забезпечувати умови праці, необхідні для виконання роботи, передбачені законодавством про працю, колективним договором і угодою сторін.

Трудова діяльність, яка протікає в рамках трудового договору, характеризується наступними правовими ознаками:

- праця юридично несамостійна, а така, що протікає в рамках певного підприємства, установи, організації (юридичної особи) або в окремого громадянина (фізичної особи);
- не наоснові власних засобів виробництва, а на кошти (капітал) власника;
- не на свій страх і підприємницький ризик, а шляхом виконання в роботі вказівок і розпоряджень власника або уповноваженого ним органу і під гарантовану оплату;
- виконання роботи певного виду (трудова функція);
- трудовий договір, як правило, укладається на невизначений час і лише у випадках, встановлених у законі, - на певний термін;
- здійснення трудової діяльності відбувається, як правило, в колективі працівників (трудова колективі);
- виконання протягом встановленого робочого часу певної міри праці (норм праці);
- отримання від роботодавця у встановлені терміни грошової винагороди за роботу, що виконується;
- забезпечення роботодавцем гарантій у встановлених випадках;
- участь роботодавця в фінансуванні соціального страхування працівника.

Трудовий договір покликав до життя цілу систему правових норм, яка знайшла своє вираження в формі системи трудового законодавства, де інститут трудового договору займає центральне місце.

У сучасний період становлення ринкових відносин в Україні нові умови зумовили нові тенденції в трудовому договорі намітилося два напрями.

- Форма і зміст трудового договору багато в чому відходять від жорстких адміністративних конструкцій, і він стає "гнучкішим" і нестабільнішим. Поява ринку праці, зростання числа безробітних - претендентів на вільні робочі місця, зупинка, банкрутство багатьох підприємств істотно змінили соціальне становище роботодавця і працівника. Роботодавець став значно сильнішим і багато в чому "командує парадом". Це виявляється в тому, що роботодавець часто нехтує нормами трудового права і диктує найманому працівнику свої "правила гри" - своє трудове право. Це стосується: встановлення кола обов'язків, які взагалі не збігаються із затвердженими у централізованому порядку кваліфікаційними характеристиками щодо конкретної посади; застосування додаткових методів підбору і оцінки кадрів, вимоги надання даних про працівника, що носять дискримінаційний характер; укладення з працівниками термінових трудових договорів (контрактів) у випадках, не передбачених законодавством; встановлення неповного робочого часу, надання відпусток без збереження заробітної плати, на які працівники вимушено погоджуються; заниження розцінки в оплаті праці; порушення термінів виплати зарплати; приховування

реальної зарплати, в зв'язку з чим знижуються розміри відрахувань до страхових фондів соціального забезпечення. Такі дії роботодавця суперечать встановленим юридичним нормам.

- Трудовий договір "вिसлизає" в "тіньову економіку". Значна частина трудових відносин здійснюється взагалі без їх юридичного оформлення, що характеризується неконтрольованим розширенням прав роботодавців і обмеженням трудових прав працівників. В умовах економічної кризи працівники вимушені приймати кабальні умови роботодавця, забуваючи при цьому, що вони залишаються в таких випадках позбавленими всіх соціальних гарантій, передбачених законодавством - права на щорічну відпустку, на соціальні й навчальні відпустки, на виплату соціальної допомоги у випадку тимчасової непрацездатності, на відшкодування шкоди, заподіяної працівнику при виконанні трудових обов'язків, на охорону праці й безпеку в трудових відносинах, на трудовий стаж. Останнє особливо важливе, оскільки в процесі реформи соціального забезпечення трудовий стаж трансформується в страховий стаж, і для нарахування трудової пенсії необхідно буде представляти дані про сплату страхових внесків.

Істотною відмінністю трудового договору від цивільно-правового є глибока соціальна природа трудового договору, яка виявляється в його більш широкому соціально-правовому змісті. Уклавши трудовий договір, власник не тільки використовує працю працівника, але і приймає на себе зобов'язання по наданню певних гарантій, пільг, а також по участі в соціальному забезпеченні працівника. Мова йде про надання щорічної оплачуваної відпустки, соціальних, навчальних відпусток, скороченого робочого часу для певних категорій працівників, встановлення знижених норм праці для неповнолітніх і осіб із зниженою працездатністю, надання оплачуваного вільного часу для здійснення громадської діяльності головам і членам виборних органів профспілок, трудових колективів, рад підприємств, надання гарантійних і компенсаційних виплат. Власник сплачує страхові внески до фондів соціального забезпечення за працівників підприємств (в Пенсійний фонд, Фонд соціального страхування, Фонд зайнятості, Фонд соціального захисту інвалідів); надає інші соціально-трудова пільги і гарантії за рахунок прибутку підприємства.

Трудовий договір укладається, як правило, на невизначений час і припиняється лише за підставами, передбаченими законодавством. Строковий трудовий договір може укладатися лише у випадках, передбачених в законі (ст. 23 КЗпП). У цих нормах також виявляється спрямованість трудового законодавства до соціального захисту найманого працівника. Цивільно-правові договори про працю укладаються про виконання певної роботи, яку працівник виконує самостійно, і вичерпуються виконаною роботою (послугою, продукцією).

Підстави для розірвання трудового договору.

Припинення трудового договору — це юридичний факт, що є підставою для припинення трудових правовідносин. Підставами припинення трудового договору є: згода сторін; закінчення строку трудового договору, крім випадків, коли трудові відносини фактично тривають і жодна з сторін не поставила вимогу про їх припинення; призов або вступ працівника на військову службу, направлення на альтернативну (невійськову) службу; розірвання трудового договору з ініціативи працівника, з ініціативи власника або уповноваженого ним органу або на вимогу профспілкового, чи іншого уповноваженого на представництво трудовим колективом органу; переведення працівника за його згодою на інше підприємство, в установу, організацію або перехід на виборну посаду; відмова працівника від переведення, та роботу в іншу місцевість разом з підприємством, установою, організацією, а також відмова від продовження роботи у зв'язку із зміною істотних умов праці; набрання законної сили вироку суду, яким працівника засуджено (крім випадків звільнення від відбування покарання з випробуванням) до позбавлення волі або до іншого покарання, яке виключає можливість продовження даної роботи; підстави, передбачені контрактом.

Зміна підпорядкованості підприємства, установи, організації не припиняє дії трудового договору.

У разі зміни власника підприємства, а також у разі його реорганізації (злиття, приєднання, поділу, виділення, перетворення) дія трудового договору працівника продовжується. Припинення трудового договору з ініціативи власника або уповноваженого ним органу можливе лише у разі скорочення чисельності або штату працівників.

Працівник має право розірвати трудовий договір, укладений на невизначений строк, попередивши про це власника або уповноважений ним орган письмово за два тижні. У разі, коли заява працівника про звільнення з роботи за власним бажанням зумовлена неможливістю продовжувати роботу (переїзд на нове місце проживання; переведення чоловіка або дружини на роботу в іншу місцевість; вступ до навчального закладу; неможливість проживання у даній місцевості, підтверджена медичним висновком; вагітність; догляд за дитиною до досягнення нею чотирнадцятирічного віку або дитиною-інвалідом; догляд за хворим членом сім'ї відповідно до умови оплати праці та матеріального забезпечення працівників, з якими укладається контракт, визначаються угодою сторін. Розміри виплат не можуть бути меншими, ніж передбачено чинним законодавством, угодами і колективним договором, і залежать від виконання умов контракту.

Отже, трудове законодавство - єдина галузь, здатна не тільки безпосередньо впливати на основну виробничу силу - людей, що є носіями робочої сили, а й захистити їх у процесі трудової діяльності та від безробіття. Під впливом системи норм законодавства про працю формується правовий механізм соціального захисту працівників. У регулюванні трудових відносин неминучим є перехід від централізованого державного регулювання до колективно - та індивідуально-договірних методів визначення умов праці, аби підвищити зацікавленість працівника до праці, змінити мотиви його трудової

діяльності та обмежити незаконне втручання у сферу праці. Договірний метод регулювання трудових відносин дає можливість підприємствам, установам та організаціям у межах своїх повноважень і за рахунок власних коштів установлювати додаткові, порівняно із законодавством, трудові та соціально-побутові пільги для працівників.

Науковий керівник:
кандидат юридичних наук, доцент Леонтєва А. В.

Киценко Олег Русланович
(Харків, Україна)

ОХОРОНА ТА ЗАХИСТ ПРАВ НА КОМЕРЦІЙНЕ (ФІРМОВЕ) НАЙМЕНУВАННЯ

Чинне українське законодавство в сфері охорони і захисту прав на комерційне (фірмове) найменування має прогалини і недоліки законодавчого регулювання та практичні проблеми у цій сфері.

Серед різноманітних об'єктів права інтелектуальної власності особливе місце займає комерційне (фірмове) найменування. Воно полягає не лише у специфіці правового регулювання даного об'єкта серед інших об'єктів промислової власності, але й обумовлене прогалинами в законодавчому регулюванні прав на даний об'єкт. В той же час з економічної точки зору комерційне (фірмове) найменування є не менш важливим, ніж інші засоби індивідуалізації - торговельні марки (знаки для товарів і послуг) та географічні зазначення (кваліфіковані зазначення походження товару).

В той же час через прогалини, що існують у українському законодавстві про інтелектуальну, зокрема, промислову власність, рівень цивільно-правового захисту комерційного (фірмового) найменування значно нижчий в порівнянні з іншими комерційними позначеннями.

Метою даної статті є визначення теоретичних і практичних проблем, що ускладнюють цивільно-правовий захист комерційного (фірмового) найменування та шляхів їх вирішення. Дана мета реалізовується у наступних **завданнях**:

- визначити особливості такого об'єкта прав інтелектуальної власності як комерційне (фірмове) найменування;
- проаналізувати судову практику у сфері захисту прав інтелектуальної власності на комерційне (фірмове) найменування;
- визначити теоретичні і практичні (в тому числі законодавчі) проблеми, що ускладнюють захист прав інтелектуальної власності на комерційне (фірмове) найменування та запропонувати шляхи їх вирішення.

В законодавстві України ознаки комерційного (фірмового) найменування визначаються в ряді актів, найважливішим з яких є Цивільний кодекс України (далі ЦКУ). Так, ст. 90 ЦК України визначає, що юридична особа повинна мати своє найменування, яке містить інформацію про її організаційно-правову форму. Також у цій статті зазначено, юридична особа, що є підприємницьким товариством, може мати комерційне (фірмове) найменування. Комерційне (фірмове) найменування юридичної особи може бути зареєстроване у порядку, встановленому законом.

Цивільний кодекс не містить законодавчого закріплення визначення комерційного (фірмового) найменування, натомість зазначаючи у ч. 1 ст. 489, що правова охорона надається комерційному найменуванню, якщо воно дає можливість вирізнити одну особу з-поміж інших та не вводить в оману споживачів щодо справжньої її діяльності. Також у ч. 4 ст. 489 ЦК зазначено, що особи можуть мати однакові комерційні найменування, якщо це не вводить в оману споживачів щодо товарів, які вони виробляють або реалізують, та послуг, які ними надаються.

Ще більш ускладнює ситуацію господарсько-правове регулювання даних відносин. Так, у ст. 159 Господарського кодексу України (далі ГКУ), зазначає про те, що суб'єкт господарювання - юридична особа, або громадянин - підприємець може мати комерційне найменування. Громадянин - підприємець має право заявити як комерційне найменування своє прізвище або ім'я. Таким чином, господарське право розширює коло суб'єктів комерційного (фірмового) найменування, при цьому не надаючи відповіді на більшість питань, що виникають в сфері використання комерційних (фірмових) найменувань в сфері господарювання.

Не надає відповіді про природу фірмового найменування і такий нормативно-правовий акт, як Положення про фірму, затверджене Постановою ЦВК СРСР та РНК СРСР 22.06.1927 року (далі за текстом - Положення). Дане Положення діяло на території України майже 80 років - не застосовується воно лише з 1 січня 2004 року у зв'язку з прийняттям ЦКУ та ГКУ (відповідно до листа Вищого господарського суду від 14.01.2004 № 05-3/31).

П. п. 1-6 даного Положення містили вимоги до «фірм», тобто комерційних (фірмових) найменувань підприємств різних форм власності та господарювання. Так, у п. 1 вказувалось, що фірма державного підприємства повинна містити вказівку предмета його діяльності, того державного органу, в безпосередньому віданні якого підприємство складається, і виду підприємства (трест, синдикат, торг і т.п.). П. 2 зазначав, що фірма підприємства, що належить кооперативній організації, повинна містити вказівку предмета його діяльності і виду кооперативної організації (споживчої, промислової, сільськогосподарської і

т.п.), а якщо кооперативна організація є союзом кооперативів, то понад те також вказівку ступеня об'єднання (губернський, обласний, районний і т.п. союз). Такі вимоги зазначались і до інших видів підприємств - акціонерних та пайових товариств, повних товариств, одноосібних власників тощо. У п. 7 зазначалось, що право на фірму складається в праві виняткового користування фірмовим найменуванням в угодах, на вивісках, в оголошеннях, рекламах, на бланках, на рахунках, на товарах підприємства, їх упакуванні тощо. П.п. 12-13 регулювали питання переходу та припинення «права на фірму». Право на «фірму» не може бути відчужене окремо від підприємства. У разі переходу підприємства до нового власника він може користуватися колишньою «фірмою» підприємства лише за згодою колишнього власника або його правонаступників, і лише за умови додавання до неї вказівки на правонаступництво. Право на «фірму» припиняється з припиненням самого підприємства або з переходом підприємства до нового власника, за винятком випадків, передбачених вище.

Таким чином, Положення ототожнювало поняття «фірми» з поняттям «найменування юридичної особи» так, як його регулює чинне цивільне право України. Також слід зауважити, що положення фактично забороняло будь-які способи (франчайзингові, ліцензійні тощо) передачі прав на «фірму» без одночасного відчуження підприємства. Якщо порівняти дане положення зі схожими за змістом нормами ст. 490, то можна констатувати, що чинне українське законодавство дає змогу передавати право на комерційне (фірмове) найменування з частиною цілісного майнового комплексу, а не тільки з підприємством повністю. Крім того, таке обмеження не стосується передачі права на використання комерційних найменувань за ліцензією та договором комерційної концесії.

Загальновідомо, що норми міжнародного права, ратифіковані Україною, є частиною законодавства нашої держави. В сфері промислової власності першим і основним міжнародно-правовим актом є Паризька конвенція про охорону промислової власності від 20 березня 1883 року (зараз чинною є редакція від 02.10.1979 року), яка набула чинності для України з 25.12.1991 року. Ст. 8 Конвенції зазначає, що фірмове найменування охороняється в усіх країнах Союзу без обов'язкового подання заявки чи реєстрації і незалежно від того, чи є воно частиною товарного знака. Таким чином, норми ч. 3 ст. 489 ЦКУ та ч. 2 ст. 159 ГКУ щодо внесення комерційного (фірмового) найменування до реєстрів слід трактувати як право, а не обов'язок суб'єкта господарювання внести відповідну інформацію до реєстрів, який не впливає на захист прав. Таким чином, спірним з точки зору відповідності Паризькій конвенції є положення ч. 2 ст. 159 ГКУ, яке зазначає, що суб'єкт господарювання, комерційне найменування якого було включено до реєстру раніше, має пріоритетне право захисту перед будь-яким іншим суб'єктом, тотожне комерційне найменування якого включено до реєстру пізніше. Таке положення суперечить і положенню ч. 2 ст. 489 про чинність права на комерційне найменування з моменту його першого використання, і, на нашу думку, має бути змінене.

Підсумовуючи наведені законодавчі ознаки комерційного (фірмового) найменування, слід визначити також деякі аспекти, що неналежним чином врегульовані у профільному законодавстві.

По-перше, на законодавство чітко не впливає, яким чином співвідносяться найменування юридичної особи - суб'єкта підприємницької діяльності - та її комерційне (фірмове) найменування. Так, найменування юридичної особи має, крім власного найменування, містити інформацію про її організаційно-правову форму. Проте не можна зводити формулу комерційного (фірмового) найменування до - повне/скорочене найменування юридичної особи мінус її організаційна форма. Тому слід погодитись що комерційне найменування повинно відповідати вимогам інформативності, розрізняльності та лаконічності. В той же час слід зауважити, що наразі при реалізації права на комерційне (фірмове) найменування юридична особа не обмежена жодним чином - вона може мати і одне і декілька різних комерційних найменувань, з включенням або без включення до їх складу відомостей про організаційно - правову форму. Так, судячи із Інтернет-сайту одного з флагманів вітчизняного автомобілебудування - Публічного акціонерного товариства «АвтоКраз» (до 2012 року Холдингова компанія «АвтоКрАЗ»), вони використовують цілий ряд комерційних (фірмових) найменувань - «Авто КрАЗ», «КрАЗ» та «ККА2». В той же час не можна погодитись з думкою про те, що комерційне найменування є загальною назвою для будь-яких назв, символів чи позначень, що використовуються в господарській діяльності, а тому воно включає в себе фірмове найменування. Комерційне і фірмове найменування є синонімами і можуть мати виключено письмовий вербальний характер. Інші позначення, що використовуються в господарській діяльності, можуть за певних умов бути торговельними марками.

Другою проблемою в сфері правової охорони комерційних (фірмових) найменувань є віднесення фізичних осіб-підприємців до числа суб'єктів права на фірмове найменування. В ст. 159 ГКУ, як зазначалось вище, передбачено право «громадянина-підприємця» використати в якості фірмового найменування своє прізвище або ім'я. Навіть використання сполучника «або» в даній господарсько-правовій нормі ускладнює ситуацію - адже він є роздільним, тому за буквального тлумачення даної норми фізична особа-підприємець не може використовувати прізвище та ім'я одночасно. Не вказано також про можливість використання фізичною особою-підприємцем вказівки на специфіку діяльності - «видавець», «скульптор», тощо, що може мати велике значення для самого підприємця та виглядає логічним з точки зору права. Нарешті, для підприємців, чия діяльність пов'язана зі створенням об'єктів авторського права, важливою може бути можливість використання в якості комерційного (фірмового) найменування псевдоніму, що також не передбачено нормами ГКУ. Більше того, до даної норми не можна застосувати правило «дозволено все, що прямо не заборонено законом», адже господарське право в його

українському варіанті регулює не тільки приватно-правові, а й публічно-правові відносини у сфері господарювання.

Крім охорони прав інтелектуальної власності на комерційне (фірмове) найменування, велике значення має захист відповідних прав. Термін «захист права» має логічний зв'язок з терміном «порушення права», що у випадку з правами на комерційне (фірмове) найменування означає протизаконне посягання на будь-яке із прав інтелектуальної власності, передбачених ч. 1 ст. 490 ЦКУ, перш за все - права на використання комерційного найменування. Враховуючи комерційний характер даних порушень, слід зауважити, що більша частина даних справ розглядається в господарських судах.

Так, Постановою Вищого господарського суду України від 14.10.2008 року № 12/295 було залишено в силі Рішення господарського суду міста Києва від 11.04.2008 та постанову Київського апеляційного господарського суду від 03.06.2008 по справі за позовом ТОВ «ТЕКО» ТОВ до ТОВ «ТЕКО ЕРУП». Таким чином, було підтверджено рішення господарського суду м. Києва про заборону відповідачу використовувати у своїй діяльності словесне позначення «ТЕКО» як таке, що може ввести в оману споживачів. Зокрема, суд підтвердив те, що комерційні (фірмові) найменування позивача та відповідача є однаковими, фірмове найменування відповідача вводить в оману споживачів щодо товарів, які реалізують сторони зі справи, та послуг, які ними надаються, отже, дійшли правильного висновку про необхідність задоволення позову. Підставою для задоволення позову на користь позивача в даному випадку стало те, що він почав використання даного комерційного (фірмового) найменування раніше.

Таким чином, позиція Вищого господарського суду України полягає в тому, що позивач зобов'язаний довести, а відповідач - спростувати факти наявності конфлікту. Тобто сама по собі наявність свідоцтва на знак для товарів і послуг у позивача автоматично не позбавляє власника фірмового найменування своїх прав - слід ще довести можливість введення в оману споживачів.

Взагалі включення комерційного (фірмового) найменування до складу торговельної марки є поширеною, хоч і не єдиною формою забезпечення її захисту. В той же час слід зауважити, що якщо юридична особа фактично не здійснює діяльності у певній сфері, сама наявність комерційного найменування у статуті не може бути підставою для її захисту від порушень, а у разі провадження такої діяльності - може бути додатковим аргументом для захисту.

Висновки. Таким чином, враховуючи все вищенаведене, слід зауважити про наступне. В умовах, коли правове регулювання використання і захисту прав інтелектуальної власності комерційне (фірмове найменування) в Україні практично нерегульоване, виникнення конфліктів у сфері використання даних позначень неминуче. Таким чином, все більш нагальною стає проблема прийняття спеціального законодавчого акту, що врегулював би питання правової охорони та захисту комерційних (фірмових) найменувань.

Науковий керівник: кандидат юридичних наук,
доцент кафедри міжнародної економіки, Перунова Олена Миколаївна.

В.В. Шалько
(Харків, Україна)

ПОНЯТТЯ ТЕРМІНУ «СТАН АФЕКТУ» У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ

В цій науковій статті розкривається суть та поняття стану сильного душевного хвилювання, його особливості, позитивістський підхід до розуміння цього поняття, як до однієї з обставин, що пом'якшує покарання при визначенні його міри, а також співвідношення стану сильного душевного хвилювання із фізіологічним афектом.

Одним зі складних питань науки кримінального права абсолютно обґрунтовано визнається характеристика внутрішніх психічних процесів, які або передують вчиненню злочинів, або відбуваються в процесі його вчинення. Емоції як поняття психології, без сумніву, мають значення для застосування норм кримінального права.

У КК України 2001 р. про стан сильного душевного хвилювання йдеться у п'яти статтях: двох статтях Особливої частини – умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання (ст. 116), умисне тяжке тілесне ушкодження, заподіяне в стані сильного душевного хвилювання (ст. 123) та трьох статтях Загальної частини КК України – в п. 7 ст. 66 вказано, що вчинення злочину під впливом сильного душевного хвилювання, викликаного неправомірними або аморальними діями потерпілого, є обставиною, що пом'якшує покарання, крім того, про такий стан згадано в ч. 4 ст. 36 та в ч. 3 ст. 39 КК України. З'ясування психологічного змісту такого поняття як стан сильного душевного хвилювання має важливе значення, адже вказівка на такий стан використовується при формулюванні окремих складів злочинів.

При цьому використання цієї ознаки перетворює умисне тяжке тілесне ушкодження із тяжкого злочину в злочин невеликої тяжкості, а умисне вбивство із особливо тяжкого злочину в злочин середньої тяжкості. Використання цієї ознаки в Загальній частині КК України розширює межі, за яких виключається кримінальна відповідальність при необхідній обороні та крайній необхідності, а також є підставою для пом'якшення покарання.

У моєму розумінні «стан афекту» - це емоція, яка певним чином пов'язана з шоком, потрясінням внаслідок чого особа не може контролювати свої дії. Цей процес протікає настільки швидко, що призводить до звуження свідомості.

З одного боку, деякі вчені наголошують на співвідношенні понять «афект» та «сильне душевне хвилювання», але інші говорять про їх відмежування.

На мою думку, це питання і досі залишається невирішеним як в психології, так і в науці кримінального права. Афект – це поняття, яке визначається в психології, а сильне душевне хвилювання – це поняття, яке не зустрічається в психології, але вже досить давно використовується для позначення особливого стану особи в кримінальному законодавстві. З цього можна зробити висновок, що при визначенні сильного душевного хвилювання, перш за все, необхідно використовувати ті критерії, які встановлені в КК України. Такими критеріями є: протизаконне насильство, систематичне знущення або тяжку образу з боку потерпілого, які викликали стан сильного душевного хвилювання. Сила вияву емоцій, як впливає із закону, є важливим критерієм, за допомогою якого відрізняють просту емоцію від сильного душевного хвилювання.

Вважаю за доцільне не ототожнювати ці два поняття. Однак стан сильного душевного хвилювання пропоную розглядати як таке поняття, яке за своїм обсягом є більш ширшим.

Іноді афект у людини може виникнути в результаті власних дій, а не лише дій інших осіб, внаслідок своїх невдач. Для позначення таких станів в психології існує спеціальний термін фрустрація.

Фрустрація – психічний стан зростаючого емоційно-вольового напруження, що виникає в конфліктних ситуаціях, які перешкоджають досягненню мети чи задоволенню потреб і бажань, загрожують людині або її престижу, людській гідності.

Як на мене, поняття «афект» та «фрустрація» є подібними. Їм притаманний сильний емоційний стан особи, який характеризується такою формою реакції, як агресія з незначною втратою самоконтролю і тому афект можна вважати видом фрустрації.

Кримінальна відповідальність за афективний злочин обумовлена, з одного боку, принциповою здатністю особи усвідомлювати характер своїх дій і керувати ними, а з другого – визнанням того, що ця здатність певною мірою обмежена розладами сприйняття, мислення та волі.

Отже, емоції мають вагомe значення для науки кримінального права. Щодо стану афекту, то він завжди супроводжується руховою активністю, змінами миміки, мови, жестів. Прийнято вважати, що афекти виникають найчастіше у людей, які не приймають самоконтроль, тому ніколи себе не стримують, і у людей, що володіють певними типами темпераменту. Психологами встановлено, що при частих стресових ситуаціях збільшується ризик появи афективного стану, тому рекомендується використовувати різні техніки і методики по зняттю стресів.

Переважає більшість вчених на сьогодні вважає, що поняття “стан сильного душевного хвилювання” не тотожне ні поняттю “афект”, ні поняттю “фізіологічний афект”. Стан сильного душевного хвилювання пропонують розглядати як поняття, яке за своїм обсягом ширше і охоплює поняття “афект” та “фізіологічний афект”, але не вичерпується ними. Інші науковці йдуть ще далі і вказують, що стану сильного душевного хвилювання як кримінально-правовому терміну в психології відповідають терміни “емоція” й “афект”, які зіставляють як загальне та спеціальне. Тобто до стану сильного душевного хвилювання відносять не тільки афекти, але й інші емоційні стани, які виникли внаслідок неправомірних дій потерпілого та характеризуються особливо великою силою їх прояву, що відрізняє їх від інших емоцій. Адаже в літературі з психології вказується, що суттєво зменшувати здатність людини усвідомлювати свої діяння та (або) керувати ними можуть не тільки афекти, але й інші сильні емоційні стани, які не наділені всіма феноменологічними ознаками афекту. Тому до такого стану можна віднести гнів, страх, тривогу чи інші подібні емоції, якщо вони були викликані неправомірними діями потерпілого та досягли певної сили. І різновидом емоційного стану, який досягнув рівня афекту, є так званий фізіологічний афект.

Проте у всіх цих міркуваннях є принаймні два суттєвих недоліки. По-перше, незважаючи на те, що поняття “стан сильного душевного хвилювання” є кримінально-правовим і його виникнення пов'язується законодавцем із певними протиправними чи аморальними діями потерпілого, з психологічного погляду, немає жодного значення, чим було обумовлено виникнення афекту, фізіологічного афекту чи будь-якої іншої сильної емоції, яка зменшує здатність особи усвідомлювати свої діяння та керувати ними. Тому вказувати на те, що емоція, афект чи фізіологічний афект відповідатиме стану сильного душевного хвилювання як кримінально-правовому поняттю лише тоді, коли вказані психічні стани були обумовлені протиправною чи аморальною поведінкою потерпілого, неправильно. По-друге, неможливо відшукати адекватний психологічний термін як заміну кримінально-правового терміна “стан сильного душевного хвилювання” з урахуванням того, що психологічній науці він невідомий.

Вирішуючи питання про пошук психологічного терміна як адекватної заміни кримінально-правовому терміну “стан сильного душевного хвилювання”, необхідно передусім з'ясувати, який саме психологічний стан людини мав на увазі законодавець, позначаючи його терміном “стан сильного душевного хвилювання”, розкрити ознаки цього стану. Дивлячись на цю проблему з цього боку, можна побачити парадоксальну ситуацію – практично всі науковці, незважаючи на використання різних термінів та суперечки з приводу їх використання, розуміють під станом сильного душевного хвилювання одне і теж. Незважаючи на наявність різних поглядів щодо самого психологічного терміна, який міг би використовуватися як синонім терміну “стан сильного душевного хвилювання”, всі науковці однаково визнають, що

це стан, який має кримінально-правове значення, оскільки особа значною мірою втрачає здатність усвідомлювати свої діяння та (або) керувати ними[5, ст. 53]. Таким чином, суперечка має виключно термінологічний характер.

З урахуванням викладеного, на мій погляд, важко погодитися з пропозиціями про заміну кримінально-правового терміна “стан сильного душевного хвилювання” на психологічний термін “афект” або “фізіологічний афект”, чи “сильна емоція” з таких причин:

– по-перше, стан сильного душевного хвилювання та стан афекту або фізіологічного афекту не є тотожні поняття;

– по-друге, не тільки стан афекту здатний суттєво порушувати психічну діяльність особи. Адже бувають випадки, коли вплинути на психічну діяльність, що особа втрачить здатність у повній мірі усвідомлювати свої діяння та (або) керувати ними;

– по-третє, використовуючи термін “сильна емоція” як найбільш широке із запропонованих за обсягом, знову ж таки довелося б пояснювати, чому така емоція повинна мати кримінально-правове значення.

Отже, поняття фізіологічного афекту виявляється недосить для того, щоб описати та кваліфікувати всі випадки емоційних станів, що обмежують здатність людини усвідомлювати свої діяння та керувати ними. Оскільки існує цілий клас емоційних станів, які суттєво обмежують ці здатності, проте які не можуть бути віднесені до афектів. Тож можна стверджувати, що поняття “стан сильного душевного хвилювання” є найбільш широке за обсягом поняття та охоплює собою різні емоційні стани, що досягли великої сили. Різновидом таких станів є афект, і вже різновидом афекту є фізіологічний афект. Таким чином, вказані поняття співвідносяться між собою як загальне, родове, видове та особливе.

Вчені зазначають, марно шукати психологічний термін який би охоплював усі емоції, які за своєю силою здатні суттєво порушувати психічну діяльність та призводити до того, що особа втрачає здатність повною мірою усвідомлювати свої дії та керувати ними. В зв'язку з цим видається, що у названих статтях КК України замість терміна “стан сильного душевного хвилювання” доцільно використовувати словосполучення яке не буде настільки ємним, як, наприклад, термін “афект” а “фізіологічний афект”, але максимально чітко та правильно буде відображати психологічний зміст та охоплювати різні види емоційних станів, що мають кримінально-правове значення в зв'язку з тим, що здійснюють суттєвий вплив на психічну діяльність людини. Таким словосполученням повинно бути: “стан, в якому особа не могла в повній мірі усвідомлювати свої діяння та керувати ними.”

Література:

1. Дубинина М. И. Уголовная ответственность за преступления, совершенные в состоянии сильного душевного волнения. – Автореф. диссерт...к. ю. н. – М., 1971. – 16 с.
2. Кудрявцев И. А. Судебная психолого-психиатрическая экспертиза / И. А. Кудрявцев. – М.: Юрид. лит., 1988. – 224 с.
3. Навроцький В. О. Тлумачний словник (Особливої частини кримінального законодавства України) / В. О. Навроцький, З. А. Тростюк. – Л.: Юрид. ф-т ЛНУ ім. І. Франка, 1997. – 127 с.
4. Подольный Н. А. Понятие “аффект” в уголовном праве / Н. А. Подольный // Государство и право. – 2003. – № 4. – 187 с.
5. Приходько Т. М. Фізіологічний афект – одна з підстав визнання особи обмежено осудною / Т. М. Приходько // Право України. – 2001. – № 1. – 111 с.
6. Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи: постанова Пленуму Верховного Суду України від 7 лютого 2003 р. № 2 // Вісник Верховного Суду України. – 2003. – № 1(35). – С. 37-42.
7. Сафуанов Ф. С. О проблеме аффективных состояний / Ф. С. Сафуанов // СЮ. -1991. – № 21. – 99 с.
8. Сафуанов Ф. С. Психология криминальной агрессии / Ф. С. Сафуанов. – М.: Смысл, 2003. – 122 с.
9. Сидоров Б. В. Аффект. Его уголовно-правовое и криминологическое значение. (Социально-психологическое и правовое исследование) / Б. В. Сидоров. – Казань: Изд-во Казанского ун-та, 1978. – 158 с.

Науковий керівник:
доцент Леонтіва А.В.

Шкарлат Ірина Віталіївна
(Харків Україна)

ПРАВОВІ ОСНОВИ ЗАХИСТУ ПРАВ ДИТИНИ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

Україна ставши на шлях незалежності і суверенності, закріпила свій стратегічний напрямок розвитку розбудови соціальної, демократичної правової держави. Про це більш детально висвітлено у працях вчених, де в основі створення правової держави ключова роль відведена правам людини, дитини. Тому предметом даного дослідження є висвітлення основних проблем захисту прав дитини та основні засади їх

вирішення. Адже саме діти, які за певний час змінюють своїх батьків у роботі, створенні сім'ї та вихованні власних дітей, участі в управлінні державними справами тощо, є джерелом людських ресурсів для держави і громадянського суспільства. Разом із тим, діти є надзвичайно чутливою складовою будь-якого суспільства й вимагають посиленого захисту своєї честі та гідності, прав і свобод.

Ідея виокремлення прав та свобод дитини у самостійну групу прав людини свій розвиток у конституційному законодавстві та правозахисній практиці держав світу та Європи зокрема порівняно не давно. Уперше про «інтереси дитини» на початку ХХ ст. було згадано на Гаазькій конференції з міжнародного приватного права (1902) та популярній роботі шведської феміністки Е. Кей «Століття Дитини» (1903). У 1920 р. за ініціативи Е. Джебба було створено Міжнародний Союз Порятунку дітей, що допомагала у всьому світі дітям, постраждалим від I світової війни. А вже у 1924 р. Ліга Націй прийняла перший спеціальний акт у сфері захисту прав дитини - Женевську декларацію прав дитини [1].

Зі створенням у 1945 р. ООН увага до захисту прав дитини у світі посилилась. Ці питання отримали своє закріплення в Загальній декларації прав людини 1948 р., у Міжнародних пактах 1966 р. Зокрема, у п. 1 статті 24 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права закріплено, що кожна дитина без будь-якої дискримінації ознакою раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, національного чи соціального походження, майнового стану або народження має право на такі заходи захисту, які є необхідними в її становищі, як малолітньої, з боку її сім'ї, суспільства і держави [2].

Звичайно, розглядаючи питання щодо прав дитини, не можна не звернутися до положень Конституції України. Але, як це не прикро визнавати, норми Конституції більшою мірою спрямовані на охорону прав і свобод людини та громадянина, і лише у статті 52 конкретизується незначна кількість належних саме дитині прав: рівність незалежно від походження; право на захист від насильства та експлуатації; право на піклування з боку держави. Комплекс особистих і майнових прав дитини закріплено Сімейним кодексом України. Проте ці права є певною мірою специфічними, оскільки їх здійснення забезпечується конкретно визначеними та зобов'язаними законом особами – батьками (іншими законними представниками). Сімейним кодексом України передбачено право на сімейне виховання, на спілкування з батьками, право на ім'я, право на майно, на утримання від батьків тощо [3].

Законом „Про охорону дитинства” закріплені найважливіші права та свободи дитини: право на життя та охорону здоров'я, право на достатній життєвий рівень, право на захист від усіх форм насильства; право на виховання, право на державну допомогу; право на спілкування з батьками; право на освіту та ін. Вагомим здобутком цього Закону є включення до його змісту розділу щодо забезпечення прав дитини, яка перебуває у несприятливих та екстремальних ситуаціях [4].

Сучасне приватне право розглядає дитину повноцінним суб'єктом правовідносин, якій, в силу її фізіологічних особливостей, необхідний помічник, особа, яка від імені і в інтересах дитини буде здійснювати весь комплекс необхідних дозволених законом, повноважень [5].

На сучасному етапі розвитку правової науки правова регламентація прав дитини як на внутрішньодержавному, так і на міжнародному рівнях зазнала свого найбільшого розвитку. Наразі у кожній демократичній державі дитині гарантовано не тільки право на ім'я, на виховання в сім'ї, на отримання належного виховання, на повагу до її особистості, а і право на захист цих суб'єктивних прав. Кожна дитина має право на захист своєї особистості, честі і гідності від будь-яких незаконних дій батьків або інших осіб. Батьки повинні здійснювати свої права та виконувати обов'язки по відношенню до дитини, ґрунтуючись на повазі до прав дитини та її людської гідності [6].

Однак в Україні і досі непоодинокими є випадки нехтування правами дитини, їх відверте порушення. Намагаючись створити належні умови для реалізації та захисту прав дитини, держава створила певні правові механізми, уповноважила окремих суб'єктів владних повноважень здійснювати захист прав та інтересів дитини, визначила компетентність кожного з цих суб'єктів. На жаль, стан дотримання та захисту прав дитини свідчить про те, що існуюча система неефективна, уповноважені державою суб'єкти владних повноважень нездатні своєчасно виявити та усунути порушення прав дитини, а відтак існує нагальна потреба в удосконаленні існуючих, розробці та впровадженні нових, більш ефективних механізмів захисту.

Проблема захисту сімейних прав та інтересів є однією із найважливіших у цивілістиці, бо саме захист забезпечує досягнення того правового результату, на який було спрямоване правове регулювання сімейних прав та інтересів. Якщо не буде створено ефективного механізму захисту прав батьків і дітей, то всі ці права залишатимуться лише «правами на папері». Захист сімейних прав та інтересів здійснюється у різних формах і за допомогою способів, які визначені законом або договором. Серед форм захисту сімейних прав особливе місце займає самозахист, який в юридичній літературі йменують ще неюрисдикційною формою захисту [7].

Відповідно до ст. 55 Конституції України кожен має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань. Результати аналізу зазначеної норми Конституції дозволяють стверджувати, що в ній закріплено і право особи на самозахист. Право фізичної особи на самозахист своїх прав та законних інтересів у сімейних правовідносинах жодною загальною нормою не закріплено. У науковій літературі пропонують, з урахуванням можливості застосування до регулювання сімейних відносин Цивільного кодексу України (надалі – ЦК), встановленої ст. 8 Сімейного кодексу України (надалі – СК), застосовувати для визначення можливості самозахисту сімейних прав та інтересів ст. 15 та 19 Цивільного Кодексу України. Зазначені норми закріплюють право особи на захист цивільних прав та інтересів та право особи на самозахист свого цивільного права, а також

права іншої особи від порушень і протиправних посягань. У ЦК міститься також нормативне визначення самозахисту, що дозволяє чітко визначати та відносити дії особи, спрямовані на захист своїх прав та інтересів, до самозахисту. Так, відповідно до абзацу другого ч. 1 ст. 19 ЦК самозахистом є застосування особою засобів протидії, які не заборонені законом та не суперечать моральним засадам суспільства. Законодавець розкриває дане поняття за допомогою терміну протидія, що дозволяє визначити самозахист як активну дію уповноваженого суб'єкту, яка протиставлена дії іншого суб'єкта. У сімейному законодавстві термін «самозахист» вживається виключно у поєднанні з визначенням прав упо- вноваженої особи щодо здійснення нею прав та обов'язків щодо особи, яка через певні особливості, правові підстави не може самостійно здійснювати захист своїх прав або самостійно звертатися за таким захистом до уповноваженого суб'єкта владних повноважень або суду. Так, у сімейному законодавстві право на самозахист закріплено зокрема за батьками, у випадку здійснення ними дій по захисту прав та інтересів своєї дитини. Відповідно до ч. 1 ст. 154 СК батьки мають право на самозахист своєї дитини, повнолітніх дочки та сина. Результати правового аналізу даної норми СК виявляє її недосконалість, оскільки право батьків, спрямоване на захист саме дитини, а не на захист її прав, що фактично визначає дитину як об'єкт, а не як суб'єкт, не розкриває зміст цих правовідносин. Зазначена норма не встановлює також чітких критеріїв та ознак самозахисту, що у свою чергу, в окремих випадках, призводить до безпідставного ототожнення уповноваженими суб'єктами владних повноважень (орган опіки та піклування, прокуратура, суд), самозахисту з протиправними діями, зокрема з самоуправством. Так, відповідно до ст. 162 СК, якщо один з батьків або інша особа самочинно, без згоди другого з батьків чи інших осіб, з якими на підставі закону або рішення суду проживала малолітня дитина, змінить її місце проживання, у тому числі способом її викрадення, суд за позовом заінтересованої особи має право негайно постановити рішення про відібрання дитини і повернення її тому, з ким вона проживала. Дана норма, так само, як і норма ст. 154 СК, не визначає чітких критеріїв, які дозволяють розмежувати самозахист від самоуправства. Конструктивна недолугість наведених норм створює умови для визначення (кваліфікації) цілком правомірної дії батька/матері по самозахисту своєї дитини, у тому числі і від протиправної поведінки іншого з батьків, як протиправну, самоправну поведінку, що в свою чергу призводить до постановлення судами необґрунтованих, незаконних рішень, рішень не в інтересах дитини [7].

Отже, виходячи з вищевикладеного ми вважаємо що слід акцентувати увагу на таке твердження: недостатньо прийняти найкращі закони, вони будуть ефективними лише тоді, коли неухильно виконуватимуться. Законодавство держави, передусім у таких стратегічних напрямках, як охорона дитинства, має важливе значення, особливо в сучасних умовах, коли воно є предметом уваги різних міжнародних інституцій. Можна з упевненістю стверджувати, що в Україні сформована правова база для здійснення заходів щодо охорони дитинства. Інша справа, що, незважаючи на достатньо широку нормативну базу, дотримання прав дитини в Україні ще не досягло того достатнього рівня. Практична реалізація правових приписів іноді стає неможливою у зв'язку з існуванням різного роду перешкод. Подолання негативних явищ у сфері забезпечення та охорони прав дитини – процес складний, але не безнадійний. І наявністю лише належної законодавчої бази ці проблеми не вирішити. Необхідно об'єднати зусилля держави, суспільства, сім'ї, батьків, бо саме вони повинні бути заінтересовані в дотриманні прав дитини, у забезпеченні дітям належного дитинства.

Література

1. http://legalactivity.com.ua/index.php?option=com_content&view=article.
2. Левківський Б.К. Судовий захист прав дитини на утримання: особливості визначення розміру аліментів та їх стягнення за законом- давством України та Республіки Таджикистан / Б. К. Левківський // Українсько- грецький міжнародний науковий юридичний журнал «По- рівняльно-правові дослідження». – 2012. – № 1-2. – 408 с.
3. Красицька Л. Самозахист сімейних прав батьків і дітей / Л. Красицька // Підприємництво господарство і право. – 2013. – № 8. – С. 29-32.
4. Сімейне право України: Підручник / Л.М. Баранова, В.І. Борисова, І.В. Жилінкова та ін.; За заг. ред. В.І. Борисової та І.В. Жилінко- вої. – К.: Юрінком Інтер, 2004. – 264 с
5. Мироненко В. Забезпечення дотримання прав дітей в Україні нормами національного зако- нодавства / В. Мироненко // Підприємництво, гос- подарство і право. – 2008. – № 8. – С. 6 – 8
6. <http://esnuir.eenu.edu.ua/bitstream/123456789/5034/1/kudrjavceva.pdf>
7. Кудрявцева О. М. Нормативно-правове забезпечення конституційних прав дитини в Україні / О. М. Кудрявцева // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2013. - № 8. – С. 19 – 25.

Науковий курівник:

к.ю.н., доцент кафедри міжнародної економіки, Леонтєєва Ліна Віталіївна

СЕКЦІЯ: ПСИХОЛОГІЯЛідія Новоселецька
(Хорол, Україна)**НАСИЛЬСТВО В СІМ'І – ПРОБЛЕМА СЬОГОДЕННЯ**

Насильство в сім'ї – це надзвичайно важлива і хвилююча проблема сьогодення. Вона тривалий час не була предметом спеціальних досліджень соціологів, психологів та соціальних працівників. Нею займалися, в основному, криміналісти при вивченні злочинів, які здійснювалися в сімейно-побутовій сфері.

Однак досвід останніх років доводить концептуальне осмислення цього питання на державному рівні. Свідченням цього є і прийняття законодавчої бази, і створення кризових центрів роботи з тими, хто потерпає від насильства в родині.

У 2001 році Верховна Рада України ухвалила Закон України «Про попередження насильства в сім'ї», в якому чітко прописано: «... насильство в родині — це будь-які умисні дії фізичного, сексуального, психологічного чи економічного спрямування одного члена сім'ї по відношенню до іншого члена сім'ї, якщо ці дії порушують конституційні права і свободи члена сім'ї як людини та громадянина і наносять йому моральну шкоду, шкоду його фізичному чи психічному здоров'ю» [1, с. 70].

Працюючи над проблемою насильства, проводячи опитування студентів у Хорольському агропромисловому коледжі Полтавської державної аграрної академії, виявилось, що більше 70% дітей хоч раз у житті переживали ці прояви.

Жертвою домашнього насильства може стати будь-хто: жінка, яку постійно принижують та б'є її чоловік; дівчинка-підліток, що гірко страждає від сексуальних переслідувань свого вітчима; хлопчик, якого лупцює мати-алкоголичка; старенька немічна бабуся, яка потерпає від жорстоких наркозалежних внуків чи правнуків.

2011 році в Україні від різноманітних протиправних дій дорослих постраждало 7 тисяч дітей, з них свідками й жертвами домашнього насильства стали понад 3 мільйони неповнолітніх. Найбільше зазнають страждань – неповнолітні. Причому, кожен третій з них не навчається у школі, бо батьки заставляють жебракувати, примушуючи просити милостиню аби купувати спиртні напої. Інші діти не мають можливості відвідувати заняття з причини відсутності одягу, взуття, необхідного шкільного приладдя. Більшість з них зазнає важких психологічних травм, замикається в собі, має суїцидні нахили й занижену самооцінку.

Насилля в сім'ї класифікують на:

- фізичне;
- психологічне;
- економічне;
- сексуальне.

Фізичне насильство в сім'ї — це навмисне нанесення побоїв, тілесних ушкоджень одного члена сім'ї іншому, яке може призвести чи призвело до порушення нормального стану фізичного чи психічного здоров'я або, навіть, до смерті постраждалого, а також до приниження його честі та гідності.

Сексуальне насильство в сім'ї — це примушування до небажаних статевих стосунків у родині, а також сексуальні дії щодо неповнолітнього члена сім'ї.

Психологічне насильство в сім'ї — це насильство, пов'язане з тиском одного члена сім'ї на психіку іншого через навмисні словесні образи або погрози, переслідування, залякування, які доводять постраждалого до стану емоційної невпевненості, втрати здатності захистити себе і можуть заподіяти або заподіяли шкоду психічному здоров'ю.

Економічне насильство в сім'ї — це навмисні дії одного члена сім'ї щодо іншого, спрямовані на те, щоб позбавити постраждалого житла, їжі, одягу та іншого майна чи коштів, на які він має законне право. Такі дії можуть заподіяти шкоду фізичному чи психічному здоров'ю або, навіть, призвести до смерті постраждалого [9, 95].

З досвіду роботи психологічної служби коледжу відомо, що більшість випадків жорстокого поведіння з дітьми – це результат того, що самі батьки потерпали від насильства у дитинстві. Значна частина цих дітей вважала це нормою, бо не мала змоги спостерігати іншу модель поведінки та виховання у власній родині.

Значною причиною породження насильства в сім'ї є раннє батьківство. У молодих батьків ще не сформувалося почуття відповідальності за сина чи доньку. Від незнання того, як поводитися з дитиною в різних ситуаціях, тато чи мама стає агресивною і всі проблеми вирішує одним способом - образами чи побиттям.

Деякі батьки вважають дітей причиною своїх проблем та невдач, вони їх ображають, обманюють, погрожують їм, зневажають, не приділяють їм ніякої уваги, б'ють. Навіть, в окремих випадках, горе-батьки можуть використовувати своїх дітей, як засіб задоволення власних егоїстичних потреб, не усвідомлюючи при цьому, якої шкоди завдають їм.

Щорічно в Хорольському АПК ПДАА проводиться анкетування студентів щодо проблем насильства в суспільстві. Виявляється, що більш за все підлітки потерпають від домашнього насильства. Адже метою домашнього насильства завжди є встановлення контролю над жертвою, коли кривдник намагається бути

єдиним «розпорядником» її життя. Підкоряючись, жертва стає безпорадною, не може правильно оцінювати ситуацію, більше, навіть, не намагається себе захистити. В такому стані постраждалі від домашнього насильства часто самі відмовляються від спроб їм допомогти.

Великою проблемою є те, що діти нікому не говорять про свою проблему. В українському суспільстві «не прийнято» розповідати про подібні речі.

На жаль, ми стикаємося зі «змовою мовчання» та прихованим осудом потерпілих від насильства в сім'ї. Наприклад, донька мовчить про постійне знущання матері-алкоголічки, адже це її мама. Також донька боїться, що мати вижене її з дому або знову поб'є. Донька сама в собі постійно тримає страх провини, адже вироблений комплекс неповноцінності не дозволяє подивитись на цю проблему з іншого боку.

Ніхто, ніколи і ні за яких обставин не має стати жертвою насильства, бо насильство — це злочин. У суспільстві утвердилися й багато інших стереотипів щодо насильства, які перешкоджають подоланню цього явища. А, мабуть, найбільше згубно впливають на суспільну думку уявлення про те, що поодинокі випадки агресії не є насильством. Насправді це не так. Прояви домашнього насильства мають циклічний характер: випадок насильства — примирення — заспокоєння — посилення напруги — і знову насильство. Кожного наступного разу цей цикл може скорочуватися в часі, а насильство — ставати більше інтенсивним та жорстоким [7, 384].

Вразливість підлітків до насильства пояснюється їх фізичною, психічною та соціальною незрілістю, а також залежним (підлеглим) становищем по відношенню до дорослих, незалежно від того, чи є це батьки, опікуни, вихователі, викладачі.

Нерідко буває важко виявити, чи мало місце в ситуації насильства в сім'ї психологічне насильство, чи справа обмежувалася лише фізичним або економічним насильством. В такому разі психологічна служба коледжу звертається за допомогою до дільничних інспекторів, працівників соціальних служб, органів місцевого самоврядування.

Психологічне насильство проявляється у брутальному ставленні до дитини чи її друзів; нанесенню шкоди її домашнім тваринам; у знищенні, пошкодженні, псуванні або приховуванні особистих речей, предметів, прикрас тощо.

Ознаками такого насильства над підлітками можуть слугувати:

- відстороненість від дійсності та замкненість;
- емоційні сплески та демонстративна неврівноваженість;
- агресивність, не контрольованість у висловах;
- байдужість до навчання, уповільнене мовлення;
- швидке дорослішання та надмірна відповідальність не характерна для даного віку;
- уникання однолітків, бажання спілкуватися лише з молодшими;
- занижена самооцінка;
- надмірна тривожність;
- здатність провокувати в інших почуття жалю та співпереживання;
- демонстрація страху перед появою батьків;
- страх фізичного контакту, острах їхати на вихідні дні чи канікули додому;
- депресія, суїцидальні прояви;
- уживання алкоголю або наркотиків;
- психосоматичні хвороби;
- прояви страху та самонавіювання небезпеки;
- насильство по відношенню до більш слабших за себе;

Психологічна служба коледжу спільно з педколективом веде постійне спостереження за студентським колективом щодо проблем насильства і вживає необхідних заходів щодо попередження та корекції даних проявів.

В Хорольському АПК ПДАА постійно працює студентське радіо, проводяться відкриті заходи, бесіди, лекції, інформаційні години на теми:

- Скажемо СНІДу – «Ні!»
- Людина не товар.
- Милосердя як найвища людська чеснота.
- «Ні» - гендерному насиллю.
- Життя, свобода та недоторканість для всіх.
- Вчимося толерантності.
- Небезпека кібербулінгу. Будьте обережні! Та інші.

У коледжі постійно працює кінолекторій; виставки малюнків, плакатів, стіннівок, світлин; виставки друкованих видань.

Література:

1. Закон України «Про попередження насильства в сім'ї» від 2001 року (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2002, N 10, ст.70)
2. Сафонова Т.Я. Жесткое обращение с детьми // Практична психологія та соціальна робота. - 2007. - №2. - С. 17-29

3. Шахрай В.М. Технології соціальної роботи. Навчальний посібник. - К.: Центр навчальної літератури. - 2006. – 464 с.
4. Батьків не обирають... (проблеми відповідального батьківства в сучасній Україні), К., А.Л.Д., 1997 – 144 с.
5. Бондаровська А. Що ми можемо зробити, щоб запобігти домашньому насильству. – К., СДМ - Студіо, 1999. – 64 с.
6. Бондарчук О.І. Психологія сім'ї: курс лекцій – К., МАУП, 2001. – 96 с.
7. Говорун Т., Кікіненді О. Стать та сексуальність: психологічний ракурс. Навчальний посібник. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 1999 - 384 с.
8. Головатий М.Ф. Соціологія молоді: курс лекцій. – К., МАУП, 2006. – 304 с
9. Громадська програма запобігання насильству в сім'ї. – Проект «Гармонія», Львів, 2004 – 95 с.

Тетяна Скорбач, Олександр Неплях
(Харків Україна)

ОСНОВНІ ФОРМИ РОБОТИ ПСИХОЛОГА ПРАКТИКА

До основних форм роботи психолога відносять: психодіагностику, психокорекцію, психопрофілактику, психологічне консультування, коучинг.

Психодіагностика - це процедура обстеження психіки індивіда за допомогою спеціальних методик з метою встановлення психологічного діагнозу.

У психодіагностиці використовуються традиційні методи психології, такі, як спостереження, бесіда, а також специфічні психодіагностичні методики, до яких, зокрема, відносяться тести та проективні техніки.

Ефективність психодіагностики значною мірою залежить від дотримання психологом певних принципів: обстеження може проводитись лише з відома батьків та за згодою дитини; під час обстеження дитині необхідно забезпечити фізичний комфорт; забезпечення психологічного комфорту; емпатійне ставлення психолога до клієнта; мета психодіагностичного обстеження - з'ясувати причини виникнення і психологічний зміст наявних у клієнта проблем у контексті історії його психічного розвитку; всебічність психологічного обстеження; врахування вікових особливостей досліджуваного; врахування індивідуально-психологічних особливостей індивіда; підтримка позитивної мотивації протягом усього обстеження; усі психічні процеси, стани, прояви тісно взаємопов'язані між собою; спрямованість обстеження на діагностику не лише актуального рівня, а й на зону найближчого розвитку; у процесі обстеження мають виявлятися не лише недоліки психіки дитини, а й її збережені сторони, оскільки корекційний вплив здійснюється тільки з опорою на те, що у дитини сформоване і добре розвинене; необхідно з'ясувати не лише психологічний зміст тих проблем, які є у дитини, а й її ставлення до них. Психодіагностичне обстеження може проводитись в індивідуальній та груповій формі. Переваги групового обстеження полягають у тому, що економлять час. Але при цьому ми не можемо розраховувати на високу точність і якість інформації. Індивідуальне обстеження забирає більше часу, проте є якіснішим. Завдяки індивідуальному обстеженню ми маємо можливість одержати додаткову інформацію.

Добір методик залежить також від ситуації обстеження. У психодіагностиці розрізняють ситуацію експертизи і ситуацію клієнта. У першому випадку обстеження проводиться з метою прийняття певного рішення щодо подальшої долі досліджуваного в залежності від результатів. У ситуації клієнта, досліджуваний з власної ініціативи звертається до психолога і зацікавлений в об'єктивності результатів. Тому у цьому випадку можна використовувати відкриті тестові методики. В залежності від мети обстеження, складності проблеми, індивідуальних та вікових особливостей досліджуваного, тривалість діагностики може бути різною. В одних випадках для цього достатньо одного заняття, в інших - проводиться від трьох до п'яти занять. Зрозуміло, що на цьому діагностика не завершується. Вона може органічно продовжуватись під час корекційних занять, повторюватись через певні проміжки часу з метою фіксації змін, що відбуваються у психіці дитини, оцінки ефективності роботи, яку з нею проводить психолог, педагог, батьки.

Психодіагностика може бути самостійним видом діяльності психолога, наприклад, у ситуації експертизи; може передувати і завершувати психокорекцію, може використовуватись як допоміжний прийом у психологічному консультуванні. Велике значення психодіагностика має для психопрофілактики, оскільки до неї вдаються, коли необхідно виділити "групу ризику", тобто дітей, що мають схильність до появи тих чи інших відхилень в особистісному розвитку, що можуть призвести до зниження успішності в навчанні або до девіантної поведінки. Н. Я. Семаго виділяє такі види діагностики: скринінгова, яка проводиться з групою і спрямована на виділення дітей, що мають певні властивості (наприклад, занижена самооцінка, високий рівень агресивності тощо); поглиблена; динамічне обстеження, за допомогою якого простежується динаміка розвитку, ефективність навчання, розвивальних або корекційних заходів; підсумкова, метою якої виступає оцінка стану дитини після певного етапу роботи з нею.

В залежності від змісту і глибини проблеми у поведінці дитини, від причин, що їх зумовили, психолог може рекомендувати:

- обстеження в психолого-медико-педагогічній консультації на предмет направлення до спеціальної школи, умови навчання та виховання якої відповідають потребам дитини (при підозрі на розумову відсталість, затримку психічного розвитку, наявність сенсомоторних вад);
- направлення до лікаря-психіатра, який після медичного обстеження визначить медичний діагноз і призначить лікування;
- індивідуальне навчання на певний термін, протягом якого завдяки використанню спеціальних корекційних психолого-педагогічних прийомів долається, наприклад, педагогічна занедбаність, гіперактивність, загальмованість, неконтактність;
- консультацію для батьків, педагогів щодо психологічних особливостей дитини та змісту індивідуального підходу до неї;
- психокорекційні заняття;
- психопрофілактичну роботу.

Розробляючи програму психолого-педагогічної допомоги, слід відрізнити труднощі, що виникають у дитини через порушення та відхилення у розвитку, від проблем, пов'язаних з надмірними вимогами з боку батьків або педагогів до дітей без врахування психологічних особливостей віку та можливих індивідуальних варіантів проживання цього віку тією чи іншою дитиною.

Психокорекція (у перекладі з латинської - це поправка, часткове виправлення або зміна), за визначенням Г. С. Абрамової, це вплив психолога на дискретні характеристики прояву внутрішнього світу людини. І. В. Дубровіна розглядає психокорекцію як форму психолого-педагогічної діяльності, спрямовану на виправлення таких особливостей психічного розвитку, які не відповідають гіпотетичній оптимальній моделі нормального розвитку.

Психокорекцію необхідно відрізнити від психологічного консультування та від психотерапії. Психологічне консультування та психотерапія передбачають глибоке проникнення у внутрішній світ клієнта та зміни його поглядів на себе та свої стосунки із зовнішнім світом. Ефективність психологічного консультування та психотерапії значною мірою залежить від особистісної зрілості клієнта, від його здатності до самоусвідомлення. Психокорекція не націлена на зміну поглядів, внутрішнього світу особистості і може здійснюватись навіть у тому випадку, коли клієнт не усвідомлює своїх проблем і психологічного змісту корекційних вправ. На наш погляд, психокорекція - це процес розширення діапазону реагування клієнта на ті чи інші подразники, формування навичок, що роблять його поведінку більш гнучкою, підвищують адаптивні можливості його особистості.

Психокорекція потрібна у роботі з такими клієнтами, які добре розуміють і усвідомлюють свої проблеми, знають, що потрібно робити, щоб їх позбутися, але змінити свої звички самотужки не можуть. Також психокорекція використовується для роботи з клієнтами, які відзначаються незрілою особистістю, зокрема з дітьми. Ця форма роботи психолога застосовується для виправлення вад пізнавальної та емоційно-вольової сфери, для подолання відставання в інтелектуальному або особистісному розвитку.

Психокорекція може виступати як самостійний вид діяльності практичного психолога, може доповнювати психологічне консультування. Психокорекційні прийоми використовуються також для психопрофілактики.

Організація психокорекційної роботи

На основі психологічного діагнозу складається програма психокорекції, яка містить мету, напрями корекції, психологічні механізми допомоги, у ній також зазначається приблизна кількість занять, їхня частота (двічі чи тричі на тиждень) та тривалість одного заняття. Перераховуються методи та прийоми, які будуть використовуватися, визначається форма занять (індивідуальна чи групова). На підставі психокорекційної програми складаються конспекти занять. Завдання, що добираються на кожне заняття, мають бути спрямовані на реалізацію усіх зазначених в програмі напрямів. Конспект містить опис завдань у певній послідовності, конкретний перелік обладнання. У ньому також виділяється колонка, в якій поруч з кожним завданням фіксується результат дитини. Після заняття психолог аналізує його успішність і складає конспект наступного заняття. При підготовці до групової психокорекційної роботи психолог складає програму на кожного учасника групи, у конспекті передбачається роль, види завдань та спосіб їх виконання для кожної дитини. Результати фіксуються також окремо для кожної дитини.

Психокорекційні заняття можуть проводитись в індивідуальній або груповій формі. Вибір форми занять залежить від мети. Так, наприклад, якщо об'єктом корекційного впливу виступають навички спілкування з однолітками, то більш ефективною, очевидно, буде групова форма. А корекцію вад пізнавальних процесів зручно проводити індивідуально. Крім того, при певних медичних та психологічних діагнозах (аутизм, грубе порушення поведінки тощо) існують протипоказання до групової форми занять. Кількість учнів у корекційній групі не повинна перевищувати п'ять чоловік. Тільки за такої умови психолог може виразно усвідомлювати все, що відбувається у психіці кожної дитини. Групову психокорекцію слід відрізнити від соціально-психологічних тренінгів. Під час тренінгу психолог працює з групою (7-12 учнів), а під час психокорекції - окремо з кожною дитиною.

Принципи психокорекції: єдність діагностики і корекції; діяльнісний принцип корекції; психокорекція проводиться у зоні найближчого розвитку, оскільки робота з дитиною за межами цієї зони не матиме корекційного ефекту; спрямованість корекційної роботи "згори донизу", тобто на створення оптимальних умов для розвитку вищих психічних функцій, за рахунок яких будуть компенсовані недоліки елементарних психічних процесів; принцип нормативності, зміст якого полягає в орієнтації на еталон розвитку на певному

віковому етапі; врахування в корекційній практиці системності розвитку; принцип "заміщуючого онтогенезу"; дуже важливо, щоб корекція розвитку носила випереджаючий характер, була спрямована не на тренування й удосконалення того, що вже досягнуто дитиною, а на активне формування того, що планується досягнути у найближчій перспективі відповідно до законів вікового розвитку і становлення індивідуальності; принцип наступності: кожне заняття містить ті завдання для самостійного виконання, які на попередньому виконувались за допомогою психолога; врахування індивідуально-психологічних особливостей дитини, її інтересів, здібностей, якостей характеру, соціальної ситуації розвитку тощо; дитина обов'язково має одержувати задоволення від психокорекційних занять.

Важливим є психологічне консультування - це процес створення психологом таких умов спілкування, за яких клієнт, здійснюючи дослідження власної особистості, починає краще розуміти себе та свої стосунки з іншими людьми, по-новому бачить і оцінює свої проблеми і знаходить альтернативні варіанти їх розв'язання, бере відповідальність за своє життя на себе. Основне завдання психологічного консультування, за словами В. М. Федорчука, полягає у тому, щоб допомогти клієнтові подивитись на свої проблеми збоку, змінити його установки на інших людей та на форми взаємодії з ними. На відміну від психокорекції, при якій психолог активно формує у клієнта певні навички, у психологічному консультуванні клієнт сам працює над своїми проблемами, а психолог лише створює для цього умови. Якщо результатом психокорекції є зміна зовнішньої поведінки, то результатом психологічного консультування (як і психотерапії) є перебудова внутрішнього психологічного життя індивіда.

Психологічне консультування використовується у тих випадках, коли потрібно змінити погляди клієнта на життя і своє місце в ньому, на стосунки з іншими. Воно ефективне у роботі з особами, які здатні до глибокого самоаналізу, можуть критично поставитись до себе. Тому цей вид психологічної допомоги можна проводити з учнями підліткового та юнацького віку, з вчителями, батьками.

Психологічне консультування слід відрізнити від рекомендацій (Р. В. Овчарова називає їх консультаціями), що надаються батькам, вчителям, дітям; сутність яких зводиться до того, що психолог радить вдатись до конкретних дій, змін поведінки, стосунків з метою впливу на інших учасників навчально-виховного процесу. Такі консультації рідко бувають ефективними, оскільки клієнти сприймають прямі поради як звинувачення у тому, що вони поводять себе неправильно, припускаються помилок, що в свою чергу викликає опір. Клієнти починають запевняти, що всі ці рекомендації вони виконують, але це не допомагає.

Принципи психологічного консультування:

психологічне консультування може мати позитивний ефект за умови, що воно проводиться за бажанням самого клієнта; психолог приймає клієнта таким, яким він є, виявляє до нього емпатію, не оцінює його; психолог не бере на себе відповідальність за майбутнє клієнта, тому нічого не радить, не дає ніяких рецептів; орієнтація на норми і цінності клієнта; розмежування особистих та професійних стосунків; включення клієнта у процес консультування для того, щоб консультування було ефективним клієнт має відчувати себе максимально включеним у бесіду, яскраво та емоційно переживати все те, що обговорюється з консультантом [1].

Психопрофілактична робота спрямована на охорону психічного здоров'я нинішнього та наступних поколінь [2].

Коучинг - психологічний супровід та індивідуальне консультування людей, які перебувають в позиції автора [3].

Література:

1. <http://lanset.ucoz.ru/publ/5-1-0-22>
2. http://www.naiu.kiev.ua/books/vstup_spec/new-page-2/rozdil2/tema_2_1.html
3. http://psychologis.com.ua/metodika_i_osnovnye_formy_konsultativnoy_praktiki.htm

Науковий керівник:

кандидат філологічних наук Скорбач Тетяна Василівна.

Тетяна Скорбач, Олександр Неплях
(Харків Україна)

ПОНЯТТЯ І ПРЕДМЕТ ПСИХОФІЗІОЛОГІЇ

Психофізіологія - это наука о физиологических основах поведения и психической деятельности [1]. Психофізіологія – раздел психологии, который связан с физиологическими основами психологических процессов. В то время как психофізіологія имела, вообще, широкое поле исследований в 1960-х и 1970-х годах, то сейчас она стала довольно специализированной наукой, и имеет разветвления в сферах таких как социальная психофізіологія, сердечно-сосудистой психофізіологія, в сфере когнитивной психофізіологіи и когнитивной нейронауки, или в сфере когнитивной неврологии, являясь академической сферой, связанной с научным исследованием биологических субстратов, лежащих в основе познания.

Психофізіологія — научний розділ і дисципліна спеціалізованих вищих навчальних і науково-дослідницьких закладів, лабораторій в питаннях вивчення психології людини і тварин на основі фізіологічних основ психологічних реакцій живого організму і вивчаюча нейрофізіологічні механізми внутрішніх і зовнішніх процесів, станів і/або загальної поведінки. В сфері психофізіології розв'язуються проблеми:

Соотношень і взаємодій фізіологічного процесу і психічного стану досліджуваного суб'єкта; Вивчаються, розуміються, порівнюються, аналізуються ролі біологічних факторів включаючи властивості нервової системи в реалізації психічної діяльності, наприклад, релаксації. В залежності від науково-дослідницької області вивчення предмету, виділяють — психофізіологію відчуттів і сприйняття, мови і мислення, емоцій, уваги, довільних і автоматичних дій, а також — диференціальну психофізіологію. Питання зв'язу мови і мислення, його ролі в спілкуванні і формуванні свідомості єдиним чи не найважливішим розділом психофізіології — психології і суміжних наук, пов'язаних з цією проблемою. Аналіз того, як будується наглядне відображення дійсності, як людина відображає реальний світ, в якому він живе, як він отримує суб'єктивний образ об'єктивного світу, складає значущу частину психофізіологічної науки.

Сама психофізіологія має напрямки:

психофізіологія мови і мислення,
психофізіологія емоцій,
психофізіологія рухів,
психофізіологія активності особистості,
психофізіологія довільних дій,
психофізіологія пам'яті і навчання,
психофізіологія сну, психофізіологія стресу,
психофізіологія функціональних станів.

Психофізіологія як область психології включає:

Нейропсихологію — міждисциплінарне наукове напрямки, лежаче на стику психології і нейронауки, націлене на розуміння зв'язу структури і функціонування головного мозку з психічними процесами і поведінкою живих істот.

Нейрофізіологію — галузь психології, розробляюча теорію, принципи і інструменти оцінки і вимірювання індивідуально-психологічних особливостей особистості.

Психодіагностику — галузь психології, розробляюча теорію, принципи і інструменти оцінки і вимірювання індивідуально-психологічних особливостей особистості. Психодіагностика складалась в кінці ХІХ — початку ХХ століть.

Психогенетику — розділ психології, вивчаючий методи визначення психологічних особливостей людини з метою найбільш повного розкриття його внутрішнього потенціалу во всіх сферах життя.

Психофізику — вузька область фізіології, вивчаюча взаємодію між об'єктивно вимірними фізичними процесами і суб'єктивними відчуттями.

Психосоматику — напрямки в медицині (психосоматична медицина) і психології, вивчаюче вплив психологічних факторів на виникнення і перебіг соматичних (тілесних) захворювань.

Клінічну психологію — розділ психології (на стику з психіатрією), вивчаючий психічні явища з точки зору їх взаємозв'язку з хворобами.

Вікову психологію — це галузь психологічної науки, вивчаюча факти і закономірності розвитку людини, вікову динаміку його психіки.

Патопсихологію — практична галузь клінічної психології, «вивчаюча розлади психічних процесів (наприклад, при психічних хворобах)» і станів психологічними методами, здійснюючи аналіз патологічних змін «на основі порівняння з характером формування і протікання психічних процесів, станів і властивостей особистості в нормі»

Психофізіологи звичайно вивчають психологічну / фізіологічну зв'язку в неповреджених людських суб'єктах. В той час як ранні психофізіологи майже завжди досліджували вплив психологічних станів на фізіологічні реакції системи, з 1970 року, психофізіологи також часто стали вивчати вплив фізіологічних станів і систем на психологічні стани і процеси. Саме це — перспектива вивчення інтерфейсу душі і тіла, що робить психофізіологів найбільш якими. Історично склалося так, що більшість психофізіологів, як правило, вивчають фізіологічні реакції і системи органів, іннервованих вегетативною нервовою системою. Совсім недавно, психофізіологи були в рівній ступені, або, можливо, більше, зацікавлені в центральній нервовій системі, досліджуючи коркові мозгові потенціали, таких як багато видів пов'язаних з подією потенціалів (ССП), мозговими хвилями, і використовуючи сучасні технології, такі як функціональна магнітно-резонансна томографія (МРТ), МРТ, ПЕТ, МЭГ, і іншими методами neuroimagerу. Продовжуючи розглядати психофізіологію і фізіологічну психологію, психофізіолог може оцінити, як вплив стресової ситуації дає результат в серцево-судинній системі, викликає такі впливи, як зміна частоти серцевих скорочень (ЧСС),

вазодилатация / сужение сосудов, миокарда или инсульта. Физиологический психолог может оценить это, как одно событие сердечно-сосудистой системы может повлиять на ещё одно событие сердечно-сосудистой или эндокринной систем, или как активация одной нервной структуры мозга оказывает возбуждающее воздействие в другой нервной структуре, которая затем вызывает угнетающее действие в другой системе. Часто, физиологические психологи исследуют эффекты, которые они изучают в *infrahuman* (менее или ниже, чем человек) субъектах с использованием хирургических методов или инвазивных процессов. Психофизиология тесно связаны с областью неврологии и социальной нейробиологии, которые в первую очередь касаются себя с соотношениями между психологическими событиями и ответов головного мозга. Психофизиология также связана с медицинской дисциплиной, известной как психосоматика. В то время как психофизиология была дисциплиной, которая отклоняла направление психологической и медицинской науки до примерно 1960 и 1970, то в последнее время, психофизиология стала сама позиционироваться на пересечении психологической и медицинской наук, и её популярность и значимость расширились соразмерно с реализацией взаимосвязанности ума и тела. Современная психофизиология включает многие вопросы как, например, вопросы активности мозга, такие как соматосенсорные вызванные потенциалы (ССВП) — электрические ответы нервных структур при стимуляции (обычно с помощью электрического сигнала). Данные пики отражают активность спинного мозга на этом уровне в ответ на периферическую импульсацию. Включает вопросы мозговых волн (электроэнцефалография, ЭЭГ), МРТ (функциональная магнитно-резонансная томография *en:Functional_magnetic_resonance_imaging*, вопросы проводимости кожи *en:Electrodermal_activity*(ответ проводимости кожи, SCR; кожно-гальванической реакции, ГСР), сердечно-сосудистые вопросы (частота сердечных сокращений, HR; количество ударов в минуту, BPM; вариабельность сердечного ритма, ВСР; вазомоторная деятельность), мышечная активность (электромиография, ЭМГ), электрогастроэнтерографии изменения диаметра зрачка от мыслей и эмоций (*pupillometry*), движения глаз, записанные с помощью электро-окулограм (EOG) и направления взгляда, вопросы кардиодинамики, записанной с помощью импеданса кардиографии [2]. Психофизиология - раздел психологии, посвященный изучению роли биологических факторов, в том числе свойств нервной системы, в реализации психической деятельности [3].

Литература:

1. <http://fb.ru/article/258466/psihofiziologiya---eto-chto-takoe-voznrastnaya-fiziologiya-i-psihofiziologiya>
2. <http://ru.science.wikia.com/wiki/Психофизиология>
3. <http://psychologiya.com.ua/psixofiziologiya.html>

Науковий керівник:

кандидат філологічних наук Скорбач Тетяна Василівна.

Тетяна Скорбач, Олесандр Неплях
(Харків, Україна)

ПОНЯТТЯ І ПРЕДМЕТ СОЦІАЛЬНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

Соціальна психологія – це розділ психології, котрий присвячені вивченню поведінки людини в суспільстві і різних групах, його сприйняття інших людей, спілкування з ними і впливання на них [1].

Соціальна психологія — галузь психології, вивчаюча закономірності, особливості поведінки і діяльності людей, обумовлені їх соціальним взаємодіянням [2].

Соціальна психологія — це розділ наукової (теоретико-емпіричної) і практичної психології, предметом вивчення якої є взаємодіяння людей, їх поведінка, спільна діяльність і явища, формуються безпосередньо в процесі взаємодіяння і спілкування малими, середніми і великими соціальними групами.

Соціальна психологія досліджує соціальну залежність особистісних якостей і особливостей. Основним поняттям в соціальній психології вважається поняття соціальної групи — об'єднання людей з общими цілями, цінностями, нормами поведінки і інтересами. Для формування групи може бути достатньою і одного з вище перерахованих факторів.

Предметом соціальної психології є дослідницька робота по вивченню: взаємодіяння психічних взаємодіянь людей, різних способів впливання на окремого людини і соціальні групи, соціально-психологічних характеристик людини і соціальних груп як суб'єктів соціальних відносин; взаємодіяння діяльності і поведінки людей, що знаходяться в соціальних групах.

Об'єкт соціальної психології – окрема взята людина з групи, мала, середня або велика соціальна група, міжособистісне або міжгрупове взаємодіяння.

Задачі соціальної психології

Нижче представлено список основних задач соціальної психології, але в дійсності список значно ширше, кожна окрема задача містить в собі ще цілий ряд додаткових задач: вивчення феномена взаємодіяння людей, інформаційного обміну; масові психічні явища; соціально-

психологические характеристики социальных групп как целостных структур; механизмы социального воздействия на человека и его причастности к обществу, как субъекта социальной жизни и социального взаимодействия; создание теоретических и практических рекомендаций для совершенствования взаимодействия людей и социальных групп; дальнейшее развитие социальной психологии как многоуровневой системы знаний; исследование и решение проблем в малых группах (иерархия, лидерство, манипулирование, межличностные отношения, конфликты и т.д.); исследование и решение проблем в больших группах (нации, классы, союзы и т.д.); исследование социально-психологической деятельности личности в коллективе.

Проблемы социальной психологии: внутригрупповые колебания; ступени развития социальных групп; внутригрупповое и межгрупповое лидерство; психологические характеристики социальных групп; общение и межличностные отношения в социальной группе; межгрупповые социальные отношения; психология больших, средних и малых социальных групп, и средств массовой коммуникации; массовидные социально-психологические явления (Массовое настроение, сознание, психическое заражение и т.п.); адаптация человека и ее особенности в социальных средах; управление социально-психологическими процессами.

Социальная психология использует методы общей психологии и социологии:

- анкетирование;
- интервьюирование;
- беседа;
- групповой эксперимент;
- изучение документов;
- наблюдение (включенное и не включенное).

Так же социальная психология имеет и свои специфические методы, например, метод социометрии — измерение приватных взаимосвязей людей в группах. Основу социометрии составляет статистическая обработка ответов испытуемых на вопросы, связанные с их стремлением к взаимодействию с членами определенной группы. Получаемые в результате социометрии данные называют социограммой.

Направления социальной психологии

Психоаналитическое направление социальной психологии основано на концепции и социально-психологических взглядах Зигмунда Фрейда, на базе чего современными последователями создано несколько теорий, одна из которых выдвинута Уилфредом Рупрехтом Байоном (Wilfred Ruprecht Bion, психоаналитик, Англия), по которой социальная группа — макровид индивида, то есть особенности и качества групп, как у отдельных людей. Межличностные потребности = биологическим потребностям. Все люди обладают потребностью нравиться другим людям и желают присоединения к группе (потребность быть звеном). Лидер группы обладает функцией высшего регулирования.

Неофрейдисты социальной психологии ищут объяснения межличностных отношений в подсознании и эмоциях человека.

Необихевиористское направление социальной психологии основывается на фактах наблюдения, исключая специфические свойства поведения людей, теоретические материалы, сферы ценностей и мотиваций. В концепции необихевиористского направления поведение напрямую зависит от научения. По необихевиористским суждениям организм адаптируется к условиям, но отвергается принцип преобразования этих условий, как результата деятельности человека. Главный необихевиористский тезис: генезис индивида определяется случайными подкреплениями его реакций. Одним из главных представителей необихевиористского направления является Беррес Фредерик Скиннер (Burrhus Frederic Skinner, психолог и писатель, США), согласно его работам, состав поведения человека зависит от последствий этого поведения (оперантное обусловливание). Одна из самых известных теорий необихевиористского направления — теория агрессии, в основе которой лежит гипотеза «агрессии-фрустрации» (1930 г.), согласно которой агрессивное состояние основа поведения всех людей.

У неофрейдистов и необихевиористов одинаковое трактование поведения человека, в основе которого лежит стремление к удовольствию, а все потребности и окружение человека не связывается с историческими условиями. В основе когнитивистского направления социальной психологии (cognition — познание) лежат особенности познавательных процессов людей, которые являются основой социально-обусловленного поведения, то есть поведение основано на понятиях человека (социальных установках, взглядах, ожиданиях и т.д.). Отношение человека к объекту обусловлено его категориальным значением. Главный когнитивистский тезис: сознание определяет поведение. Интеракционистское направление социальной психологии основывается на проблеме взаимодействия людей в социальной группе — интеракции, базируемые на социальных ролях членов группы. Само понятие «социальная роль» ввел Джордж Герберт Мид. Представители интеракционизма Шибутани Тамотсу (Tamotsu Shibutani, социолог, США), Арнольд Маршал Роуз (Arnold Marshall Rose, социолог и политолог, США), Манфорд Кун (Manford H. Kuhn, социолог, лидер символического интеракционизма, США) и др. первостепенную значимость придавали таким социально-психологическим проблемам как коммуникация, референтные группы, общение, социальная роль, социальные нормы, социальный статус и др. Разработанный Гербертом Мидом и другими представителями интеракционизма понятийный аппарат, основательно распространен в социально-психологической науке. Интеракционизм признает социальную обусловленность психики человека, как основы общения. В ряде эмпирических исследований, проведенных представителями

интеракционизма, зафиксированы однотипные поведенческие проявления в сходных социальных ситуациях. Однако социальное взаимодействие интеракционистами рассматривается без конкретики в содержании процесса этого взаимодействия.[3]

Литература:

1. <https://studfiles.net/preview/5853613/>
2. <http://www.grandars.ru/college/psihologiya/socialnaya-psihologiya.html>
3. <http://1vc0.ru/socialnaya-psixologiya>

Науковий керівник:

кандидат філологічних наук Скорбач Тетяна Василівна.

СЕКЦІЯ: СОЦІАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ. МЕДІА.

Аліна Бачиш
(Черкаси, Україна)

БУКЛЕТНІ ВИДАННЯ ІМІДЖЕВОГО ХАРАКТЕРУ ЯК ВИД ДРУКОВАНОЇ ПРОДУКЦІЇ

На сучасному ринку рекламно-видавничої продукції буклети посідають особливе місце, оскільки поєднують інформативність і лаконізм, а також дають змогу втілити найрізноманітніші творчі задуми й максимально ефективно впливати на потенційного споживача. Саме це спричинило появу різних видів таких видань, що відрізняються за зовнішнім виглядом (формою, розміром), призначенням, особливостями поліграфічного виконання та іншими характеристиками, а тому вважаємо за доцільне розглянути й схарактеризувати різновиди цих видань.

У цьому аспекті варто зауважити, що особливості рекламних буклетів як виду друкованої продукції вивчали такі науковці, як А. К. Аксьонова [2], С. Н. Бердишев [3], В. В. Волкова [7], Ф. Джефкінс [8], М. С. Тимошик [11], однак специфіку буклетів іміджевого характеру досліджено недостатньо, а тому тема є актуальною.

Мета статті – проаналізувати основні види сучасних буклетних видань, з'ясувати специфіку їхнього інформаційного наповнення й поліграфічної підготовки з огляду на функціональне призначення, а також дослідити взаємозв'язок між зовнішнім оформленням й змістовим наповненням буклетів.

Термінолексема «буклет» у перекладі з французької мови означає «кільце» [1]. Варто зауважити, що від слова «boucle» походить не тільки назва особливого виду поліграфічної продукції, цією лексемою також в архітектурі називають прикраси у вигляді ряду кілець [4]. Історія буклету бере початок з винайденням писемності, а тому з'ясувати передумови його появи складно.

Існує думка, що буклети виникли з появою поліграфії. Саме тоді з'явилися перші друкарські форми, спрямовані на інформування або пропозицію продукції. Виникнення сучасної класичної форми буклету як аркуша, який сфальцьований (складений) в один або кілька згинів, поширюється вільно і призначений для інформування певного кола населення про послуги, товари, або про певні явища, на думку істориків видавничої справи, доцільно датувати кінц. ХІХ — поч. ХХ століть. Саме в цей час нові винаходи в поліграфії, активний розквіт реклами призвели до бурхливого розвитку різних видів рекламної поліграфічної продукції, у тому числі – і буклетів [5].

Буклет — це особливий вид друкованої продукції, який використовують переважно у сфері реклами товарів, послуг, брендів. Буклет дуже схожий на брошуру, але він є більш складним за своїм виготовленням [6]. По суті ця поліграфічна продукція є скріпленими між собою листами паперу або ж це просто аркуш паперу, зігнутий у два і більше згинів.

Відповідно до «ДСТУ 3017:2015 Видання. Основні види. Терміни та визначення» буклетом є видання у вигляді одного аркуша друкованого матеріалу, сфальцьованого будь-яким способом у два чи більше згинів собою листами паперу або ж це просто аркуш паперу, зігнутий у два і більше згинів [9].

Одним із найважливіших аспектів у підготовці букетного видання до друку вважають вибір кількості згинів (фальців), які, з одного боку, дають можливість чітко визначитися з розміщення певної інформації (і, відповідно, кількістю – смуг), а з іншого, – окреслюють форму майбутнього поліграфічного продукту. Ще одна відмінна характеристика буклету – його розмір (формат), який, «взаємодіючи» із формою, створює довершений образ видання (кількість згинів прямо пропорційна величині аркуша) [4].

У науковій літературі під буклетом розуміють переважно багатокольорові аркушеві друковані видання рекламного характеру. До такого виду друкованої продукції найчастіше звертаються туристичні агенції, виробники промислових і продовольчих товарів, організації та установи у період відзначень ювілеїв, подій чи проведення PR-заходів. Найчастіше використовують буклети, складені дворазово або трикратно, але можуть застосовувати і складніші буклети — «гармошки» [4].

Цінність буклету як виду друкованої продукції полягає в тому, щоб на мінімальній площі вмістити максимум інформації, яку автор бажає донести до своєї аудиторії. Ще одна важлива особливість буклету, яка вирізняє його від листівок, з одного боку, і брошур, з іншого, – полягає в тому, що буклет не має зшитих сторінок, як брошура, але й не є однополосним аркушем, як, приміром, листівка.

Доречно зауважити, що буклети розповсюджують безкоштовно, найчастіше – у громадських місцях з високою відвідуваністю. Такий метод поширення отримав назву «Free Choice», що в перекладі з англійської мови означає «вільний або безкоштовний вибір» [2]. Традиційно для буклетів створюються спеціальні стійки, і всі охочі можуть ознайомитися з його змістом (дізнатися про продукцію чи послуги, що зацікавили) та можуть узяти собі потрібну кількість примірників.

Інформація в буклеті може бути і просвітницького, і рекламно-іміджевого характеру. Яскравість і барвистість для буклету є обов'язковою умовою, адже він повинен привернути до себе увагу і викликати зацікавленість. Фактично буклет – це яскравий, барвистий, повнокольоровий документ іміджевого характеру, що містить коротку інформацію про компанію та її послуги.

Буклетні видання мають велику кількість каналів поширення й широке охоплення аудиторії. Кожна смуга повинна мати закінчену інформацію про компанію. Сучасні умови комерціалізації спричинили появу на ринку друкованих товарів значне розмаїття буклетних видань, які дослідники класифікують за різними

ознаками. Так, зазвичай, усі буклети поділяють на дві великі групи — іміджеві та масові, однак в інших класифікаціях, що ґрунтуються на інших критеріях, наявні інші різновиди таких видань: поштові й роздаткові (за методами розповсюдження); власне буклет, євробуклет, багатосторінковий буклет (брошура), лифлет тощо (за «модельним» відмінностями); одно-, двох-, трьох-, чотирьох-, п'яти-, шести- і семифальцеві буклети (за кількістю фальців) [7].

Примітно, що виокремлення деяких підкатегорій буклетів дещо невиправдане. Наприклад, брошура за однією із класифікацій належить до власне буклетних видань [10], а в інших — це окремий різновид рекламного видання, який суттєво відрізняється від буклету способом поліграфічного виконання й частково характером інформації. Цілком закономірний також зв'язок між призначенням буклету та його поліграфічним виконанням: буклети, що формують образ (імідж) організації, відрізняються дорогим, нестандартним виконанням, натомість ті, що мають короткий «життєвий цикл» (більшість рекламних, роздаткових буклетів) характеризуються значно простішим виконанням, але не менш яскравим дизайном. Помітна різниця також у співвідношенні візуального й текстуального наповнення між буклетами, що мають на меті інформування й рекламування: перші містять більше тексту, а другі привертають увагу яскравістю ілюстрацій.

Без сумніву, буклет повинен бути яскравим й легко запам'ятовуватися, а тому особливо в іміджевому буклеті дуже важливу роль відіграє дизайнерське оформлення. Текстова й ілюстративна частини спрямовані на подання якомога вичерпної інформації про товари та послуги. Залежно від рівня доходів цільової аудиторії та способу розповсюдження такі буклети можуть бути найрізноманітнішими за рівнем дизайнерського й технічного оформлення, «поліграфічною престижністю» тощо. С. Бердишев стверджує, що буклети, присвячені певній організації чи її товару, містять багато текстової інформації за помірною, але за дуже вмілого використання графіків у формі ілюстративного матеріалу [8], однак на практиці можемо спостерігати, що прагнучи вразити споживача, утримати і привернути його увагу, дизайнери наголошують власне на графічно-зображальних елементах, а текст переважно передає лише основні відомості.

Буклет — доволі неоднозначний поліграфічний продукт, бо іноді у процесі його виготовлення постає дилема: що важливіше — яскравий дизайн чи компактність і зручність у користуванні. Безперечно, великий формат дає більше можливостей візуального впливу на реципієнта (це особливо стосується повноколірних графічних зображень), але часто через специфіку інформаційного наповнення, комерційні чи інші причини буклет пристосовують до більш практичного форматного відтворення, намагаючись удало «сконденсувати» необхідну інформацію на невеликій площі для друку.

Отже, буклетні видання — це багатокольорові аркушеві друковані видання та одна з провідних ланок рекламно-інформаційної продукції.

Сучасні умови комерціалізації спричинили появу на ринку друкованих товарів значного різноманіття цих видань. Так, зазвичай усі буклети поділяють на дві великі групи — іміджеві та масові, однак в інших класифікаціях, що беруть за основу конкретний критерій можна класифікувати й на поштові та роздаткові (за методами розповсюдження) різновиди таких видань; завдяки «модельним» відмінностям виокремлюють такі їх різновиди, як власне буклет, євробуклет, багатосторінковий буклет (брошура), лифлет та інші варіанти, а кількість фальців поділяє буклети на одно-, двох-, трьох-, чотирьох-, п'яти-, шести- і семифальцеві відповідно. Зв'язок між призначенням буклета та його поліграфічним виконанням: буклети, що формують образ (імідж) організації, відрізняються дорогим, нестандартним виконанням, натомість ті, що мають короткий «життєвий цикл» (більшість рекламних, роздатковий матеріал тощо) характеризуються значно простішим виконанням, але не менш яскравим дизайном; помітна різниця у співвідношенні візуального й текстуального наповнення між буклетами, що мають на меті інформування й рекламування: перші містять більше тексту, другі привертають увагу яскравістю ілюстрацій.

Подальші дослідження із цієї проблематики можуть бути пов'язані з появою в інформаційно-рекламній сфері нових видів цих видань або розширенням меж їхнього застосування внаслідок своєїрідної модифікації змістового (текстово-візуального) наповнення й дизайнерського оформлення.

Література:

1. Академічний тлумачний словник (1970—1980). — Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/buklet>.
2. Аксенова К. А. Реклама и рекламная деятельность: конспект лекций / К. А. Аксенова. — М.: Приориздат, 2005. — 96 с.
3. Бердишев С. Н. Рекламный текст. Методика составления и оформления / С. Н. Бердишев. — М.: Дашков и Ко, 2008. — 252 с. — Режим доступа: <http://www.e-reading-lib.org/book.php?book=102994>.
4. Буклет — лифлет-евробуклет [Електронний ресурс]. — Режим доступа: http://bookletik.ru/izgotovlenie_bukletov/vliyanie_faltsev_na_format_izdaniya.html.
5. Буклет [Електронний ресурс] // Энциклопедический Фонд. — Режим доступа: <http://www.russika.ru/ef.php?s=4204>.
6. Буклеты и флаеры [Електронний ресурс]. — Режим доступа: http://www.lenpechat.ru/oper_bookletsandflyers.
7. Волкова В. В. Дизайн рекламы: учеб. пособ. / В. В. Волкова — М.: «Книжный дом «Университет», 1999. — 144 с.

8. Джефкінс Ф. Реклама: практ. посіб. / Френсіс Джефкінс; пер. англ., доп. і ред. Д. Ядіна. – К.: Знання, 2001. – 456 с.
9. ДСТУ 3017:2015 Видання. Основні види. Терміни та визначення. – Чин. від 2016-01-07. – К.: Держспоживстандарт України, 1995. – 19 с. (на заміну ДСТУ 3017-95. Видання. Основні види. Терміни та визначення. – Чин. від 1996-01-01. – Київ: Держстандарт України, 1995. – 46 с.).
10. Тимошик М. Книга для автора, редактора, видавця: практичний посібник: третє вид., виправлене / Микола Тимошик. – К.: Наша культура і наука, 2010. – 560 с. – (Серія «Бібліотека видавця, редактора, автора).

Науковий керівник:
кандидат наук із соціальних комунікацій **Ковтун Наталія Олексіївна.**

Наталія Ковтун, Олена Нечитайло
(Черкаси, Україна)

СУТНІСТЬ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СПОРТИВНОГО ТЕЛЕЖУРНАЛІСТА ТА ЇЇ КОМПОНЕНТИ

Ефективність фахової діяльності сучасного тележурналіста залежить від багатьох факторів, серед них особливе місце належить комунікативній компетентності, яка є однією з найважливіших професійних рис, соціально-психологічною умовою функціонування, частиною культури спілкування. Журналіст постійно знаходиться в епіцентрі комунікаційних процесів. Активне спілкування стає для нього професійною необхідністю, робить помітний вплив на творчий процес, нерідко визначає вибір і розроблення теми [4, с. 98].

Різні аспекти теорії і практики професійної діяльності журналіста висвітлювали в своїх працях В. Здоровега, В. Карпенко, В. Костюк, І. Лубкович, Г. Мельник, І. Михайлин, А. Москаленко, В. Різун. Специфіку телевізійної комунікації окреслено у студіях Т. Анікеєвої, З. Дмитровського, Л. Матвєєвої, Ю. Мочалової, однак проблему комунікативної ефективності професійної діяльності спортивного тележурналіста українськомужурналістикознавстві комплексно не вивчали, а тому воно потребує наукового студювання.

Мета цієї публікації – з'ясувати сутність поняття «комунікативна компетентність журналіста», виокремити її складники, схарактеризувати специфіку комунікативної компетентності журналіста, який висвітлює спортивні події на телебаченні.

Оскільки комунікація – основа професійної діяльності журналіста, то варто докладніше проаналізувати сутність поняття «комунікаційна компетентність». У структурі компетентнісного підходу виділяють два базових поняття: компетенція та компетентність; перше включає сукупність взаємопов'язаних якостей особистості щодо певного кола предметів та процесів, а друге – володіння особистістю відповідною компетенцією, що включає його власне відношення до цієї компетентності та предмету своєї діяльності [2, с. 147]. Фактично компетентність розглядають як здатність до вирішення поставлених завдань та готовність до своєї професійної ролі в тій чи тій діяльності.

Загалом поняття «комунікативна компетентність» – полісемантичне та має безліч тлумачень. Зокрема, Ф. Бацевич розглядає комунікативну компетентність як сукупність комунікативних стратегій і комунікативних правил, постулатів, конвенцій, якими володіють учасники спілкування, сукупність знань про спілкування в різноманітних умовах і з різними комунікантами, а також знань вербальних та невербальних засад інтеракцій, умінь їх ефективного застосування в конкретному спілкуванні в ролі адресата та адресанта [1, с. 124]. Т. Плеханова загалом під комунікативною компетентністю розуміє здатність носія мови, який володіє необхідною сумою мовних знань, мовленнєвих умінь, використовувати їх відповідно до мети та умов спілкування, а конкретно під комунікативною компетентністю журналіста – уміння вільно оперувати змістовною інформацією з урахуванням жанрово-стилістичних особливостей майбутнього тексту та з орієнтацією на активне сприйняття інформації масовим адресатом, а також бездоганне володіння мовою [7, с. 291].

Зважаючи на викладене вище, можемо констатувати, що комунікативна компетентність журналіста – це сукупність досвіду, комунікативних знань, умінь, навичок, компетенцій здійснювати професійне спілкування в різних ситуаціях, зокрема вміння вільно оперувати змістовною інформацією з урахуванням жанрово-стилістичних особливостей майбутнього тексту та з орієнтацією на активне сприйняття інформації масовою аудиторією, бездоганне володіння мовною компетентністю тощо. Це також навички спілкування з масовою аудиторією з метою її найширшого охоплення. Крім того, комунікативна готовність журналіста до професійної діяльності визначається уміннями й навичками практичної взаємодії з людьми (ведення діалогу, вирішення конфліктних ситуацій або їх запобігання на різних стадіях, саморегуляція, розуміння невербальної мови спілкування тощо).

Питання виокремлення складників комунікативної компетентності також не має однозначного підходу. Так, розглядаючи комунікативну компетентність як синтез необхідних для комунікації знань і умінь, канадські лінгвісти М. Кенейл та М. Свейн запропонували модель комунікативної компетентності, яка

містить такі її види: граматична — володіння мовним кодом, тобто одиницями та категоріями всіх рівнів мови (передбачає здатність розуміти і продукувати правильні мовні конструкції та речення), дискурсивна — здатність поєднувати граматичні форми й значення у зв'язні усні або писемні тексти різних жанрів, соціолінгвістична — здатність розуміти та продукувати висловлювання, що відповідають певному соціолінгвістичному контексту спілкування; стратегічна — здатність уміло використовувати вербальні й невербальні стратегії спілкування для компенсації порушень комунікативного процесу і підвищення ефективності комунікації [8]. Усі ці види актуальними є й для професійної комунікації журналіста.

До базових складників комунікативної компетентності журналіста Т. Плеханова зараховує: високий рівень знання мови, її виражальних можливостей, засобів переконання, володіння культурою спілкування, свідоме використання досвіду мовленнєвої діяльності в конкретній сфері комунікації, зокрема в журналістиці [7, с. 292].

Сучасні дослідники виокремлюють також такі складники комунікативної компетентності, як паравербальну компетентність (уміння використовувати немовні коди у процесі інформаційного обміну); ілюктивну (здатність формувати та реалізувати комунікативні наміри в повідомленні); інтеракційну компетентність (здатність взаємодіяти з партнером по комунікації в різних ситуативних контекстах, що передбачає знання правил і порядку інформаційного обміну, володіння сценаріями та механізмами міжособистісної взаємодії); предметну, або феноменологічну (знання та розуміння притаманної конкретній лінгвокультурній спільноті онтології зовнішнього і внутрішнього світу та способів їх категоризації мовою, якою ведеться спілкування); культурну (уміння орієнтуватися в основних елементах культури, крізь які носії певної мови усвідомлюють предметний та духовний світ, фонові знання, ціннісні настанови, психологічну та соціальну ідентичності); соціокультурну (уміння використовувати елементи соціокультурного контексту, релевантні для породження та сприйняття мовлення з погляду носіїв певної національної лінгвокультурної спільноти: звичаї, норми, соціальні умовності, ритуали, стереотипи); культурно-мовну (здатність носіїв певної етнічної культури та мови впізнавати в мовних одиницях і мовленнєвих продуктах культурно значущі настанови, ціннісні орієнтири, культурні коди та можливості їхньої переінтерпретації, а також організувати свою комунікативну поведінку і текстопородження відповідно до цих культурних норм); міжкультурну (володіння комплексом комунікативно релевантних знань як про рідну, так і про інші культури, що забезпечує відсутність культурного шоку в спілкуванні з представниками інших культур, формування вторинної мовної особистості, яка може реалізувати себе в межах діалогу культур) [8].

Щодо спортивного тележурналіста, то специфіка контенту та телевізійної комунікації накладає певні особливості на його компетентнісні характеристики. Журналіст, який висвітлює спортивні події на телебаченні, насамперед має добре орієнтуватися в спортивній тематиці, уміти спілкуватися з професійними спортсменами, тренерами, спортивними функціонерами, знати інформаційні запити цільової телеаудиторії. Крім того, спортивний тележурналіст повинен мати високий рівень володіння спортивною термінологією, продукувати зв'язні висловлювання різних жанрів на спортивну тематику, мати достатній рівень іншомовної мовленнєвої компетентності, урахувати особливості продукування інформації для телевізійної форми комунікації тощо.

Спортивний журналіст-телевізійник повинен також уміти використовувати невербальні (міміку, зовнішній вигляд, жести тощо) й паравербальні (темп, тембр, мелодіку та інші компоненти просодії) коди у процесі інформаційного обміну; формувати та реалізувати комунікативні наміри в повідомленні з партнерами по комунікації в різних ситуативних контекстах.

Отже, важливим компонентом комунікативної компетентності спортивного тележурналіста є знання найзагальніших об'єктивних закономірностей процесу комунікації, що виявляються в різних комунікативних дискурсах (зміст та форма висловлювання залежать від того, хто спілкується, на яку тему, з якою метою, у якій ситуації), уміння використовувати закони успішної комунікації, здатність правильно організувати спілкування й переконувати людей, викликати емоційний відгук або зацікавленість аудиторії, вільне володіння кількома іноземними мовами.

Також варто зауважити, що комунікативна компетентність спортивного журналіста тісно пов'язана з психологією спілкування. Журналіст повинен мати уявлення про основні психологічні процеси масових комунікацій, людську психіку і її закони, навчитися «входити у внутрішній світ інших людей», розуміти механізми «обробки людей людьми». Комунікативна компетентність журналіста ґрунтується на подоланні психологічних бар'єрів спілкування, умінні професійно слухати співбесідника, на знанні поведінкових стратегій в спілкуванні і методів дії на співбесідника, захисту від психологічних маніпуляцій. А тому знання основ спортивної психології, психології переможця та переможеного, психології міжособистісної взаємодії спортсменів у командних видах спорту — забезпечить високу ефективність професійної комунікації. Тому комунікативна компетентність журналіста охоплює не тільки вміння здійснювати успішну комунікаційну взаємодію, а передбачає знання базових принципів психології спілкування.

Підсумовуючи сказане, можемо констатувати, що в журналістиці комунікативна компетентність — це сукупність досвіду, комунікативних знань, умінь, навичок, компетенцій здійснювати професійне спілкування в різних ситуаціях, зокрема вміння вільно оперувати змістовною інформацією з урахуванням теми, жанрово-стилістичних особливостей майбутнього тексту та з орієнтацією на активне сприйняття інформації масовою аудиторією.

На думку сучасних дослідників, комунікативна компетентність журналіста складається із багатьох компетентностей (мовленнєвої, паравербальної, риторичної, соціокультурної, іншомовної, технічної, психологічної та інших), які здатні забезпечити успішне професійне спілкування.

Без сумніву, запропоноване дослідження лише побіжно окреслює характерні особливості комунікативної компетентності спортивного тележурналіста. Ця проблема вимагає ґрунтовного й всебічного вивчення, а тому має істотний науковий потенціал і стане предметом нашого подальшого студювання.

Література:

1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики: підруч. для студ. вищ. навч. закл. / Ф. С. Бацевич. – Київ.: Академія, 2004. – 344 с.
2. Бермус А. Г. Інфраструктура компетентностногоподхода в професіональномуобразованні / А. Г. Бермус // ИвестияМеждународнойславянскоїакадемії образования им. Я. М. Каменского. – № 3. – 2005. – С. 45–48.
3. Карпенко В. Журналістика: Основи професійної комунікації: навчальний посібник для вузів / В. Карпенко – Київ.: Нора-прінт, 2002. – 348 с.
4. Лубкович І. М. Соціальна психологія масової комунікації: підручник / Ігор Лубкович. – Львів: ПАІС, 2013. – 252 с.
5. Матвеева Л. В. Психологія телевізійної комунікації / Л. В. Матвеева, Т. Я. Анікеєва, Ю. В. Мочалова. – М.: РІП-холдинг 2004 г. – 316 с. – (Серія: Академія реклами).
6. Мельник Г. С. Общєние в журналістике: секрєты мастерства / Г. С. Мельник. – [2-є изд., перераб.]. – СПб.: Пітер, 2008. – 235 с.
7. Плєханова Т. М. Комунікативна компетентність журналіста / Т. М. Плєханова // Ученєе записки Тавричєскогонаціональногоуниверситєтаим. В. И. Вернадского. – Серія «Филологія»: Том 18 (57) № 1. – Симферополь, 2005. – С. 291–293.
8. Яшенкова О. В. Основи теорії мовної комунікації: навчальний посібник для самостійної роботи студєнта / О. В. Яшенкова. – Київ.: Академія, 2011 р. – 304 с.

Аліна Леонтєєва, Євгеній Микитинєць
(Харків, Україна)

ДОГОВІР МІЖ БАТЬКАМИ ПРО МІСЦЕ ПРОЖИВАННЯ ДИТИНИ

Згідно з ч. 2 ст. 3 Сімейного кодексу України (далі — СК України) сім'ю складають особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки. Однак це правило має надзвичайно багато виключень.

По-перше, спільність проживання не є обов'язковою для подружжя. У ст. 3 СК України, зокрема, зазначено, що подружжя вважається сім'єю і тоді, коли дружина та чоловік у зв'язку з навчанням, роботою, лікуванням, необхідністю догляду за батьками, дітьми та з інших поважних причин не проживають спільно. У ст. 3 СК України наголошується на тому, що роздільне проживання подружжя можливе лише з поважних причин.

Натомість ми, власне, маємо два протилежних правила. Згідно з першим кожен із подружжя може вільно обирати місце проживання, згідно з другим — подружжя може залишити сім'ю лише за наявності поважних причин, в іншому разі подружжя не буде вважатися сім'єю.

По-друге, дитина також може не проживати разом зі своїми батьками, і це не буде впливати на її сімейний стан. У абз. 3 ч. 2 ст. 3 СК України зазначено, що дитина належить до сім'ї своїх батьків і тоді, коли спільно з ними не проживає. Однак цей момент також викликає певні запитання.

Зокрема, якщо батьки проживають окремо, то дитина може проживати з одним із них. Зрозуміло, що за таких обставин дитина вважатиметься членом сім'ї саме того з батьків, із ким вона проживає. Таким чином, ст. 3 СК України має бути доповнена ще одним правилом: у разі роздільного проживання батьків дитина належить до сім'ї того з них, із яким вона проживає, і не належить до сім'ї другого з батьків.

По-третє, права члена сім'ї має одинока особа (ч. 3 ст. 3 СК України). Зрозуміло, що така особа тому і вважається одинокою, що проживає окремо від інших осіб. У зв'язку з цим спільність проживання як характерна ознака сім'ї не може застосовуватися до одиноких осіб.

Статтю 109 СК України встановлено, що подружжя, яке має дітей, має право подати до суду заяву про розірвання шлюбу разом із письмовим договором про те, з ким із батьків будуть проживати діти, яку участь у забезпеченні умов їхнього життя братиме той із батьків, що буде проживати окремо, а також про умови здійснення ним права на особисте виховання дітей.

Тобто у ст. 109 СК України передбачені два види договорів подружжя щодо спільних дітей:

1. договір про виховання дитини (ч. 1 ст. 109 СК України);
2. договір про розмір аліментів на дитину (ч. 2 ст. 109 СК України).

У ст. 109 СК України є певна невизначеність щодо договорів подружжя стосовно їхніх дітей: а) договір про виховання дитини; б) договір про розмір аліментів на дитину.

Отже, подружжя, яке має дітей, подаючи до суду заяву про розірвання шлюбу, може укласти договір про виховання дитини з умовою щодо визначення місця проживання.

Закон визначає обов'язкові умови договору між матір'ю та батьком дитини, до яких віднесено умови щодо:

- 1) місця проживання дитини;
- 2) участі того з батьків, хто проживає або проживатиме окремо від дитини, в її утриманні;
- 3) здійснення тим із батьків, хто проживає чи проживатиме окремо від дитини, права на особисте її виховання.

Процедура розірвання шлюбу може бути більш спрощеною, якщо питання щодо утримання і виховання малолітніх, неповнолітніх дітей будуть вирішуватися батьками в нотаріальному порядку шляхом підписання договору про участь у вихованні та утриманні дитини. У чинному сімейному законодавстві України закріплений принцип рівності обох батьків у питаннях виховання дітей. Згідно зі ст. 141 СК України мати і батько мають рівні права та обов'язки щодо дитини, адже усунення одного з них від виховання дитини порушує не тільки право цього батька (матері), а й, як правило, права самої дитини.

Відповідно до ч. 4 ст. 157 СК України батьки мають право укласти договір щодо здійснення батьківських прав та виконання обов'язків тим з них, хто проживає окремо від дитини.

Договір укладається в письмовій формі та підлягає нотаріальному посвідченню.

Положення ч. 4 ст. 157 СК України надає батькам право укласти договір щодо здійснення батьківських прав та виконання обов'язків тим з них, хто проживає окремо від дитини. Тут можуть бути зафіксовані будь-які важливі для сторін нюанси: місце спілкування, їх періодичність, тривалість, необхідність присутності третіх осіб при спілкуванні тощо.

Цей договір не повинен суперечити інтересам дитини. Законодавство чітко не визначає, з якого віку дитина має право самостійно вирішувати питання свого спілкування з батьками. Дитина, яка може висловити свою думку, має бути вислухана при вирішенні між батьками, іншими особами спору щодо її виховання (ч. 2 ст. 171 СК України).

Договір між подружжям про розмір аліментів на дитину має бути нотаріально посвідчений. У разі невиконання цього договору аліменти можуть стягуватися на підставі виконавчого напису нотаріуса.

Іноді договір між батьками про сплату аліментів на дитину називають договором про визначення місця проживання дитини. При більш конкретному з'ясуванні сторонам потрібен саме договір між батьками про сплату аліментів на дитину, який підлягає нотаріальному посвідченню. Замість договору про визначення місця проживання дитини можна укласти: договір між батьками про проживання дитини та про участь у вихованні дитини того з батьків, хто проживає окремо (договір між батьками про проживання, виховання дитини та сплату аліментів на дитину; договір між батьками щодо здійснення батьківських прав та визначення місця проживання дитини; договір подружжя про режим виховання та забезпечення дитини та визначення місця проживання дитини), який має більш широкую спрямованість у предметі.

Предметом вищезазначеного договору є:

- а) визначення місця проживання;
- б) дії з виховання, навчання, догляду за дитиною або поєднання цих елементів, спрямованих на забезпечення нормального фізичного, духовного та морального розвитку дитини.

Договір укладається в письмовій формі та підлягає нотаріальному посвідченню.

Визначення місця проживання дитини в такому договорі повинне підпорядковуватися нормам чинного законодавства, тобто батьки самостійно можуть установити, з ким із них проживатиме дитина лише за умови, якщо їй ще не виповнилося 10 років.

Згідно з положеннями ч. 4 ст. 29 Цивільного кодексу України (далі — ЦК України) місцем проживання фізичної особи, яка не досягла 10 років, є місце проживання її батьків або одного з них, з ким вона проживає, опікуна або місцезнаходження навчального закладу чи закладу охорони здоров'я, в якому вона проживає.

Дитина, яка досягла 10 років, може брати участь у договірному процесі між батьками щодо визначення питання місця її проживання, оскільки при вирішенні питання про визначення місця.

Отже, право дитини висловлювати свою думку не пов'язується з виникненням цього права й можливістю його реалізації з досягненням дитиною певного віку. Ступінь урахування думки дитини при вирішенні конкретного питання не може залежати від її віку, незважаючи на те, що правове значення думки змінюється залежно від ступеня зрілості дитини.

За ч. 2 ст. 29 ЦК України фізична особа, яка досягла 14 років, вільно обирає собі місце проживання, за винятком обмежень, які встановлюються законом. Отже, якщо дитина не бажає жити, наприклад, із батьком, то має право обрати інше місце проживання.

Якщо дитина досягла 10-річного віку, її місце проживання має визначатися з урахуванням бажання самої дитини, а після досягнення нею 14 років місце проживання визначається самою дитиною.

Таким чином, визначення місця проживання дитини може бути предметом зазначеного договору лише у разі, якщо дитина не досягла 14-річного віку.

На сьогодні реєстрація місця проживання фізичних осіб в Україні здійснюється відповідно до положень Закону України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні» від 11.12.2003 № 1382-IV.

У судовій практиці можлива ситуація, коли суд, керуючись інтересами дитини та обставинами, які склалися на поточний час, місце проживання дитини визначає за місцем проживання її бабусі, але батьки зобов'язуються надавати матеріальну допомогу на утримання дитини в розумних межах у добровільному порядку, за необхідності брати участь у витратах на лікування дитини, відвідувати її у лікарні, а бабуся зобов'язується не чинити перешкод спілкуванню дитини з батьками, надавати можливість вільно відвідувати дитину за місцем її проживання, відпускати дитину з батьками на прогулянки, відпочинок.

Таким чином, уважаємо, що, враховуючи принцип свободи договору, бабуся або тітка можуть бути стороною договору.

Оскільки дитина, після досягнення нею 14 років, обирає сама своє місце проживання, то відмови зареєструвати дитину після 14 років за адресою, де жоден з її батьків не зареєстрований (наприклад, у бабусі, будь-яких інших родичів тощо), в цьому випадку будуть також незаконними. Наприклад, дитина може вирішити, що її інтересам відповідає проживання з бабусяю або повнолітнім братом, які мешкають у межах іншої територіальної одиниці.

Якщо мати та батько, які проживають окремо, не дійшли згоди щодо того, з ким із них буде проживати малолітня дитина, спір між ними може вирішуватися органом опіки та піклування або судом.

Під час розв'язання спорів між батьками щодо визначення місця проживання дитини служба у справах дітей має захищати інтереси дитини з урахуванням рівних прав та обов'язків матері та батька щодо дитини.

Працівник служби у справах дітей проводить бесіду з батьками та відвідує їх за місцем проживання, про що складає акт обстеження житлово-побутових умов за встановленою формою.

Під час вирішення спору щодо місця проживання малолітньої дитини береться до уваги ставлення батьків до виконання своїх батьківських обов'язків, особиста прихильність дитини до кожного з них, вік дитини, стан її здоров'я та інші обставини, які мають істотне значення.

Після обстеження житлово-побутових умов, проведення бесіди з батьками та дитиною служба у справах дітей складає висновок про визначення місця проживання дитини і подає його органу опіки та піклування для прийняття відповідного рішення.

Орган опіки та піклування або суд не можуть передати дитину для проживання з тим із батьків, який не має самостійного доходу, зловживає спиртними напоями або наркотичними засобами, своєю аморальною поведінкою може зашкодити розвиткові дитини.

Якщо орган опіки та піклування або суд визнав, що жоден із батьків не може створити дитині належних умов для виховання та розвитку, на вимогу баби, діда або інших родичів, залучених до участі у справі, дитина може бути передана комусь із них.

Якщо дитина не може бути передана жодній із цих осіб, суд на вимогу органу опіки та піклування може постановити рішення про відібрання дитини від особи, з якою вона проживає, та передання її для опікування органу опіки та піклування.

У сучасному світі причиною розлучення дитини з одним із батьків або іншими родичами може бути не лише переїзд до іншого міста, регіону, а й узагалі — переїзд до іншої країни. Однак, незважаючи на це, дитина має право в межах законодавства спілкуватися з батьками, іншими особами, з якими є сімейні, психологічні та духовні зв'язки, якщо відповідне законодавство передбачає такі можливості (наприклад, це можуть бути хрещені, вчителі тощо).

За ст. 163 СК України батьки мають право вимагати відібрання малолітньої дитини від будь-якої особи, яка тримає її у себе не на підставі закону або рішення суду. Дитина не може бути повернута лише тоді, коли залишення її за попереднім місцем проживання створюватиме реальну небезпеку для її життя та здоров'я. Особа, яка самочинно змінила місце проживання малолітньої дитини, зобов'язана відшкодувати матеріальну та моральну шкоду, завдану тому, з ким дитина проживала.

Отже, вважаємо, що умова щодо встановлення місця проживання може міститися в договорі про участь у вихованні та утриманні дитини та договорі про розмір аліментів на дитину, але вона є додатковою в цих договорах. Якщо ж батьки дитини бажають детально урегулювати питання щодо місця проживання, то мають укласти договір між батьками про проживання дитини.

Науковий керівник:

кандидат юридичних наук, доцент, Леонтєва Аліна Віталіївна.

**Олеся Проценко
(Київ, Україна)**

ОБРАЗ УКРАЇНИ В ЖУРНАЛІСТСЬКИХ МАТЕРІАЛАХ ПРО МІЖНАРОДНИЙ ТУРИЗМ

Цього року тема міжнародного туризму в ЗМК набула особливої актуальності: громадяни України з біометричними паспортами отримали право на безвізові поїздки до країн ЄС та деяких окремих членів Шенгенської зони.

Основною темою в журналістських матеріалах на тему міжнародного туризму є життя, культура описуваної країни, тоді як згадки про батьківщину – це своєрідна проекція самоусвідомлення (сприйняття

себе на тлі інших). Мета запропонованого дослідження – проаналізувати основні складові образу України в аспекті самоусвідомлення українців.

За допомогою методу кількісно-якісного контент-аналізу було проаналізовано матеріали на тему міжнародного туризму загальноукраїнських українськомовних ЗМІ «Україна молода», «Український тиждень», «День», «Дзеркало тижня» за період січень-серпень 2017 року.

Аналіз показав, що образ України використовується як стилістичний прийом, пов'язаний не тільки з ідіостилем автора, а й з ідіостилем видання. Так, у газеті «Україна молода» частка матеріалів аналізованої тематики, де згадується образ України, складає 78% (сім із дев'яти матеріалів звертаються до українських паралелей під час висвітлення іноземного життя); у часописі «Український тиждень» – 67% (два з трьох матеріалів); у газеті «День» – 20% (один із п'яти матеріалів, та й то поява теми України в тематичній структурі цього твору пояснюється історичними зв'язками між Україною й описуваною країною, що видно вже із заголовку «Про Холм – столицю полуниці та короля Данила»); у «Дзеркалі тижня» – 0% (тут матеріали на тему туризму мають новинний характер).

Згадки про Україну в аналізованих матеріалах дозволяють виділити дві функції відповідних текстових фрагментів: 1) авторська оцінка українських паралелей; 2) інформативна функція (життя в іншій країні автор порівнює з українськими реаліями, щоб читачеві було легше уявити особливості іншої культури, спираючись на близьке, відоме).

Переважають оцінні вживання: 82% фрагменти оцінних і 18% інформативних.

З-поміж **оцінних** фрагментів 70% негативних і 30% позитивних.

Негативний образ України розкривається через такі тематичні відгалуження:

1. Українці мають низьку національну свідомість:

Сьогодні тут [у Грузії] вирує інше життя: неподалік площі Свободи є ресторан «Варшава», де можна скуштувати польські страви, зокрема познанські закуски [...] А на вулиці Коте Апхазі є польське кафе морозива «Польська подзярня». Звичайно, є й українські кафе, хоча деякі з них мають зовсім чужі назви «Ізбушка» або «Калінка» (саркастичне протиставлення національно свідомих поляків зденаціоналізованим українцям у матеріалі «Українського тижня» «Грузія: коктейль, що причаровує»);

Утім, грузинські маршрутки, на відміну від українських, приємно вражають чудовою грузинською музикою [...] («Український тиждень», «Грузія: коктейль, що причаровує»);

А ще ніде не побачити дорожніх вказівників російською мовою, лише грузинською і англійською («Україна молода», «У грузинському «шанхай»: подорож у містя офіцерської молодості через 24 роки»).

2. Українці не впізнають у світі:

Досвід мандрівника вчить: ніколи, взагалі ніколи не займай чергу на паспортний контроль у Європі після афганців, сирійців, таджиків та інших на вигляд не знайомих для прикордонника азіяців!.. Бо ця черга, може, і коротша, але стояти у ній ти будеш значно довше. У міжнародному аеропорту міста Фес таким «сирійцем» став я...

– Україна?! Вау-вау! – експресивно привітався «мій» прикордонник, а потім чесно зізнався, що вперше тримає в руках український паспорт.

Начальник зміни, що прибув на допомогу, також, як виявилось, не гортав раніше документ із тризубом [...]

Відкривши для себе нову націю, він невдовзі спіткнувся об чергову проблему – місце роботи («Україна молода», «Галопом по Марокко: чим вражає африканське королівство»);

У містечку нас зачепив інший водій, запросивши на екскурсію в гори. Ми стали відмовлятися, і тоді він запропонував поїхати до російського міста Владикавказа. Ми знову чемно відмовилися, пояснюючи, що туди нам потрібна віза. «Ага, поляки! – радісно скрикнув він. – Ану ходіть до мене», – і протягнув путівник польською мовою («Український тиждень», «Грузія: коктейль, що причаровує»).

3. Фінансові труднощі українців (Україна – країна бідних):

До Кутаїсі ми прилетіли зранку з польського міста Катовіце, позаяк набагато дешевше летіти звідти, ніж з України («Український тиждень», «Грузія: коктейль, що причаровує»);

Марракеш – одну з найяскравіших экс-столиць Марокко – я навмисне залишив на кінець поїздки. І зовсім не тому, що звідти був найдешевший рейс до Брюсселя [своєрідний евфемізм, з контексту прочитується у ствердному «якраз тому, що звідти дешевше»]; – Та ніби пальми, – сухо відповів я, перераховуючи останні дірхами у гаманці («Україна молода», «Галопом по Марокко: чим вражає африканське королівство»);

Ельжбета, власниця крамниці, взяла собі в помічницю нашу землячку Лідію. На батьківщині вона не змогла знайти достойної роботи і приїхала сюди на заробітки («Україна молода», «Місто Колумба і Паганіні: чому варто побувати в італійській Генуї»);

Матвій поцікавився, ким працюємо. А дізнавшись, що журналісти, вигукнув: «О! То ви заможні люди – журналісти в нас одні з найбагатших людей!» Може, в Єгипті й так, але – не в Україні...; Зустріли ми й чималенько співвітчизників, які приїхали сюди на заробітки («Україна молода», «Біле сонце пустелі»).

4. Економічна, технічна, культурна відсталість України:

Узагалі присутність силовиків у Грузії майже непомітна... І все якось зрозуміло, по-людськи. Приміром, у Батумі ми випадково забрели на територію автопарку місцевої поліції, розвернулись і пішли назад. Черговий навіть не вийшов зі своєї будки, либонь, зрозумівши, що ми геть не «шпигуни-

терористи». Це вам не Крим, на тамтешніх автостанціях ледве не кожних десять хвилин приїжджий люд «заспокоюють» інформацією про «розширення мережі світового тероризму»;

Ще що кинулось в очі – майже повна відсутність малолітражок радянського і російського виробництва. Лише іномарки, передовсім чисті «японці», тобто з правим кермом. Вони, як і решта вживаних машин, до слова, у півтора-два рази дешевші, ніж в Україні («Україна молода», «У грузинському «шанхаї»: подорож у місія офіцерської молодості через 24 роки»);

До того ж при нинішньому технічному рівні, коли майже в кожного нашого туриста в кишені смартфон, у неті купа безкоштовних програм-перекладачів, а доступ до Wi-Fi там значно кращий, ніж в Україні, порозумітися з турками на прості теми проблемою не буде («Україна молода», «Як дешево, цікаво і безпечно подорожувати Туреччиною: поради бувалої українки»).

Позитивні складові образу України трапляються рідко. Схвальна оцінка йде переважно від автора твору, рідше – «зі сторони».

Авторську позитивну оцінку представлено підтемою про видатних українців:

У Геную були закохані Гюстав Флобер, Чарльз Діккенс, наш Микола Гоголь та інші видатні діячі світової культури. [...] У Генуї регулярно проводять міжнародні конкурси скрипалів, на яких неодноразово здобували високі місця українські музиканти. [...] Серед буйності прекрасних рослин я одразу й не помітив маленький приймач, з якого линула така щемлива пісня на слова нашого видатного поета Дмитра Павличка. [...] Унікальний в історії авіації випадок трапився тут із нашим українським «Русланом [...] І лише завдяки унікальним льотним характеристикам останнього дітища нашого видатного авіаконструктора Олега Антонова та високому професіоналізму екіпажу з «Авіалінії Антонова» вдалося відвернути трагедію. Виконавши розворот, гігант повернувся на аеродром. Тисячі громадян Генуї, які спостерігали за повітряною драмою, аплодували нашому екіпажу. Через місяць у точнісінько таку ж ситуацію потрапив вантажний літак однієї з зарубіжних авіакомпаній. І... розбився («Україна молода», «Місто Колумба і Паганіні: чому варто побувати в італійській Генуї»);

На схилах замкової гори заховане в зелені українське кладовище, де є могила прем'єр-міністра Української Народної Республіки Пилипа Пилипчука. Серед відомих людей, чиє життя пов'язане із Холмом, є й голова Центральної Ради УНР Михайло Грушевський, і перша леді радянського союзу, дружина одіозного Микити Хрущова – Ніна («День», «Про Холм – столицю полуниці та короля Данила»).

Прикладом сторонньої оцінки є солідарність грузинів з українцями:

Горгі каже, що грузини підтримують українців, воюючи на Донбасі, адже свого часу українці воювали в Абхазії на їхньому боці. П'ятеро мешканців Кутаїсі загинуло в АТО («Український тиждень», «Грузія: коктейль, що причаровує»).

Інформативну функцію мають авторські згадки про безвіз для українців і нові можливості подорожувати в матеріалі видання «Україна молода» «Власна Венеція, гномики і «найкраще місце на Землі»: чим вражає польська Нижня Силезія». У цій же статті українців (заробітчач) побіжно згадано й у цитаті-вихвалянні польського мера: Пан Марчін Завіла на посаді мера – вже третю каденцію, люди вірять йому, бо місто успішно вирішує всі свої проблеми. «Коли повернетесь додому, – говорить він, – і сядете за кермо своїх «мерседесів», «ягуарів», «тошиб» і «порше», знайте: все пластмасове обладнання для згаданих машин виготовляється в нашому місті. До речі, за офіційною статистикою, в нас працює майже тисяча українців».

Інформативну роль тематичних відхилень, пов'язаних з образом України, представлено також у матеріалі «Китай: десять тисяч кроків» видання «Український тиждень». Особливості менталітету й життя китайців показано через протиставлення українським відповідникам: З одного боку, Китай – країна абсолютно східна, як лише можна цей схід уявити. Чай зі спеціальних заварничків наливають у маленькі піали (у нас такими навіть горілку не п'ють) [...] Старша школа завжди обладнана гуртожитком, і 9-12-класники просто живуть у ній. Міжнародні школи пропонують помешкання всім дітям від першого класу. Нормальному українцеві боляче дивитись, як дівчинка чи хлопчик побивається за матір'ю, що залишає її на тиждень у чужому, непривітному місці з чужими людьми, але тут це нормально. У китайців це любов до дитини, і так вони дбають про її майбутнє.

Схожі паралелі-контрасти використано в матеріалі «Україні молоді» «Біле сонце пустелі»: Християни ходять до церков (жінки можуть і без хусток), де сидять, а не стоять, як у нас, бо вважають: краще сидіти й думати про Бога, ніж стояти й думати про ноги.

Спільна історія України з сусідньою державою Польщею вносить українську складову як невід'ємну частину в розповідь про польську сучасність: Українці повертаються на ці землі студентами, збирачами полуниці, туристами та контрабандистами, дослідниками і просто шукачами величного минулого.

У всіх цих прикладах інформативного вживання образу України немає прямої авторської оцінки, проте можна прогнозувати формування оцінності на перцептивному рівні. Ймовірними негативними сприйняттєвими реакціями є, наприклад, такі: українці змушені шукати роботу за кордоном; українці зловживають алкоголем; негуманні традиції українців; українці-злочинці (контрабандисти) і под.

Таким чином, аналіз показує, що згадки про Україну здебільшого виникають як підтеми на основі асоціативного зв'язку в авторській або перцептивній тематичній структурі твору. Рідко образ України постає на основі предикативного тематичного зв'язку, чому сприяють історичні зв'язки між Україною та

описуваною країною або індивідуальні зв'язки двох культур в житті оповідача. Накладання змісту основного повідомлення на українські асоціації породжує переважно негативну оцінність.

Оцінка себе на тлі інших відображає реальну громадську думку або ж формує цю останню на основі індивідуальної авторської оцінки. В обох випадках можна констатувати критичне самосприйняття українців. Завдання соціально відповідальної журналістики полягає, щоб скерувати цю критику від руйнівного самоїдства, картання в продуктивне русло роботи над собою. І тут матеріали на тему міжнародного туризму здатні допомогти усвідомити негаразди, позбутися недоліків, збагатитися чужим досвідом.

Лєна Холод
(Черкаси, Україна)

МЕТОДИ SMM-ПРОСУВАННЯ В «FACEBOOK» ТА «TWITTER»

Актуальність статті зумовлена збільшенням кількості фірм, які розвивають свій бізнес у мережі. Саме тому підвищується необхідність створення інтернет-реклами. Для просування товарів і послуг все більше використовують такі соціальні мережі, як «Facebook» та «Twitter», але методи залучення аудиторії різняться. Для того, щоб досягти максимального результату, необхідно дослідити їх детальніше.

Сучасну рекламу практично не можна уявити без використання можливостей соціальних мереж, для цього застосовують SMM (Social Media Marketing).

SMM є одним із маркетингових інструментів, який має на меті просування продукту чи послуги компанії, використовуючи для цього соціальні медіа. Соціальні мережі дають можливість спілкуватися зі споживачами в неформальній обстановці на різноманітні теми. Для цього необхідно створити цікавий для користувачів контент на тему продукту (компанії).

Для поширення реклами найбільш актуальними на сьогодні є дві соціальні мережі: «Facebook» і «Twitter». Кожна з них має певні особливості як в аспекті аудиторії, так і в механізмах підходу до власних реклами. Але в будь-якій з них максимальний ефект дають два протилежні підходи: або голосно заявляти про себе, працюючи на межі спаму, або залучити дуже вузьку аудиторію, тонко налаштувавши таргетинг² або виділяючи невеликі цільові групи [3].

Facebook – одна з найпопулярніших соціальних мереж, користувачі якої представлені найбільш активними і високопрофесійними людьми середньої вікової категорії із середнім або високим показником доходу. Цю соцмережу відвідують фахівці різних сфер для того, щоб провести час з користю для бізнесу, поділитися досвідом і обговорити ділові новини. Саме тому Facebook, з огляду на високий рівень доходів аудиторії, надає необмежені можливості для розвитку різних бізнес-проектів, популяризації та просування товарів і послуг.

Існує п'ять основних типів просування в цій соціальній мережі:

1. Стандартна реклама в Facebook. Вона являє собою конкретну інформацію від рекламодавця і не містить складі ніяких компонентів соціальної взаємодії. Це найпростіший тип просування. Реклама дозволяє переспрямовувати користувачів на сторінки всередині соціальної мережі або зовнішні ресурси.

2. Рекламні новини. Цей тип публікацій є контентом (новини, огляди, статті), який просувається на платній основі через новинні стрічки користувачів. Цей спосіб особливо ефективний завдяки тому, що дає можливість дізнатися про існування бренду тим користувачам, які раніше з ним не стикалися.

3. Рекламні публікації. Реклама в Facebook дозволяє значно підвищити впізнаваність бренду і сформуванню позитивного ставлення до компанії. Рекламні публікації добре підходять для просування якої-небудь акційної пропозиції, заходів, подій, оголошення або зображення.

4. Рекламні додатки. Можна створити власний додаток у Facebook і проводити рекламну кампанію з його допомогою.

5. Реклама заходів. Реклама в групах Facebook має конкретну мету – залучити аудиторію до певного заходу, який організовує підприємство [1].

Основними засобами впливу на користувачів соціальних мереж є такі: публікації (новини компанії та загальні новини в цій сфері), конкурси, оголошення, промоакції, анекдоти та картинки (по можливості тематичні), фото та відеоматеріали, відповіді на запитання, що можуть бути як в загальному доступі, так і в особистій формі, залучення «адвокатів бренду» (людей, що симпатизують компанії і будуть її захищати у випадку негативних відгуків інших користувачів).

Twitter – це сервіс мікроблогінгу з обмеженим обсягом повідомлень у 140 символів. Він має високий потенціал в аспекті маркетингу, вирішує багато різних маркетингових і PR-завдань, зокрема, дозволяє спілкуватися з аудиторією, інформувати її (наприклад, про новинки, спеціальні акції, конкурси), отримувати трафік на зовнішні ресурси, поширювати промоконтент (відеоматеріали, фотографії) і підвищувати продаж. Ця платформа не завжди є ефективною в плані продажу продукту, але вона вдало підходить для інформування споживачів про товари чи послуги, дозволяє впливати на відгуки та думки аудиторії.

² Таргетинг — це технологія інтернет-реклами, що сприяє зниженню витрат рекламодавця, даючи змогу залучити до рекламних матеріалів тільки ту частину аудиторії сайту, яка відповідає заздалегідь за даним критеріям (цільову аудиторію) [4].

Для просування акаунта в соцмережі Twitter використовують дозволені та недозволені методи просування. Розглянемо перші більш детально:

— головний принцип успіху акаунта в «Twitter» – публікація цікавої та корисної інформації. Для просування звичайних акаунтів досить писати цікаві твіти на різну тематику. Особливо цікавими є повідомлення на актуальні та «гарячі» теми. А ось комерційні акаунти обмежені у виборі тематики для твітів. Обмеження стосуються сфери діяльності компанії або тематичної спрямованості сайту;

— бути активними. Потрібно вести різноманітну діяльність у цій соціальній мережі. Ніхто не відвідає акаунт, якщо не брати участь в обговореннях твітів інших користувачів і не робити ретвіти;

— зображення в твітах. Акаунт в Twitter сприймається більшістю як мікроблог, де можна висловити свою позицію, поділитися думками чи корисною інформацією. Разом з текстом можна публікувати зображення, а це хороший спосіб привернути додаткову увагу;

— використання хештегів. Соціальна мережа Twitter – одна з перших, хто почав використовувати систему хештегів. Поділ контенту за тематичними групами за допомогою відповідних тегів дав можливість спілкуватися з користувачами, яких раніше не знав, для обговорення певної теми або новини. Використовуючи в твітах хештеги, можна залучити зацікавлених підписників. Це і є принцип вибірки цільової аудиторії, коли користувачі підписуються на акаунт, тому що їм цікаво.

Забороненими методами SMM-просування є:

— перший метод працює за такою схемою: користувач масово підписується на акаунти середньої популярності. Приблизно половина користувачів відповідає взаємністю, підписуючись на його канал, а через 2-3 дні користувач відписується від всіх фоловерів. У результаті близько 30% з усіх акаунтів, на які він підписувався, залишаються як передплатники;

— другий варіант – купівля підписок і ретвітів. Сьогодні в мережі можна знайти безліч бірж, що пропонують накрутку передплатників за гроші. Такі підписники не мають ніякої цінності для просування акаунта. Це не вигідно як для звичайних акаунтів, так і для комерційних сторінок. Більш того, ймовірність блокування акаунта в цьому випадку становить близько 60% [2].

Отже, реклама в соціальних мережах стає все більш популярною. Для просування товарів та послуг використовують «Facebook» та «Twitter». Для Facebook важливо грамотно подавати контент, в якому необхідно розбавляти інформаційні та рекламні пости розважальними. Стратегія SMM-просування: розкручування особистої сторінки і/або групи, просування через додатки, таргетована реклама, конкурентний аналіз і т.ін. «Twitter» – це нестандартна соціальна мережа, в якій спілкування між користувачами відбувається за допомогою твітів, відсутні групи і пабліки. Вона має унікальну систему хештегів, що є одним з основних інструментів для взаємодії між користувачами.

Література:

1. Старицький Т. М. Використання соціального медіа маркетингу як ефективного засобу просування продукції/ Т. М. Старицький // Інноваційна економіка. – 2015. – № 59. – С. 224–225.
2. Все о методах продвижения акаунта в социальной сети Twitter [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dadaviz.ru/kak-raskrutit-tvitter/>
3. Основні види інтернет-реклами [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://cikavosti.com/osnovni-vidi-internet-reklami/>
4. Таргетинг Енциклопедія інтернет реклами [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vse-prosto.vesьtop.pdf/targeting.html>

Науковий керівник:

кандидат філологічних наук, доцент Надточій Олена Леонідівна.

**Ольга Ятчук, Ольга Лисюк, Аліна-Олена Дворецька
(Дніпро, Україна)**

ЦИФРОВОГО ТЕЛЕБАЧЕННЯ: ЗАХІДНИЙ ТА НАЦІОНАЛЬНИЙ ДОСВІД КОМУНІКАЦІЇ

Перехід на цифрове мовлення стає нагальною ознакою сучасного телепростору, значна кількість західних країн уже вимкнула аналогові передавачі, в Україні, так більшості пострадянських країн, цей процес ще триває. Саме тому, вивчення досвіду впровадження цифрового мовлення провідними країнами є **актуальною темою** для вивчення науковцями та практиками, що дозволить адаптувати на національному ґрунті провідні комунікативні технології телебачення.

Метою даної розвідки є вивчення досвіду західних країн, окремих аспекти та чинників, що впливають на комунікаційні технології під час впровадження цифрового мовлення. Відповідно до мети статті ми поставили такі **завдання**:

- описати структуру телебачення в обраних для дослідження країнах;
- виокремити економічно-правові чинники, що впливають на розвиток телебачення в контексті впровадження цифрового мовлення;

- окреслити чинники, що відповідають сучасним комунікативним викликам у суспільстві та знаходять своє відображення у телепросторі.

Реалізація мети та завдань дослідження зумовлюють комплексний підхід до використання теоретичних, емпіричних, емпірично-теоретичних, аналітичних **методів** дослідження та галузевих методів соціальних комунікацій. Джерельною базою крім офіційних представництв установ та організацій в мережі Інтернет є основні Закони, що регулюють діяльність ЗМК, сучасні дослідження медіакомунікації, різноманітні рейтинги та соціальні вимірювання.

Структурний та організаторський перерозподіл інформаційного ринку між національними та регіональними мовниками в кожній країні має свої, історично обумовлені принципи. Так, ефірне телебачення США, представлене національними телемережами NBC, CBS, ABC, Fox та CW, включає також 1780 комерційних телестанцій [236], що мають статус незалежних або входять до національних мереж, тобто є афілійованими. Комерційні афілійовані станції як партнери телемережі мають у своєму розпорядженні близько 16 годин власного місцевого ефіру, зокрема одну годину прайм-тайму. На кожний локальний регіональний телеринок припадає від 3 до 11 станцій.

У Великій Британії, крім медіа-корпорації BBC, що базується на громадському фінансуванні і вважається загальним національним державним мовником, існує 15 регіональних телестанцій, 12 з яких належать комерційній компанії «ITV». Йдеться про процес монополізації та концентрації комерційного телемовлення в країні, який тривав з кінця 90-х років до 2004 року. Незважаючи на те, що преса сприйняла негативно монополізацію регіонального мовлення, компанія наголошувала на тому, що й надалі буде приділяти увагу регіональному аспекту, залишаючи його в ефірі власних телестанцій як основу для регіональної аудиторії.

Ситуація в Україні дещо інша. Крім загальнонаціональних телеканалів, що виходять на частотах УТ – «Перший національний», «Студія «1+1» та «Інтер», у країні побудована мережа розповсюдження сигналу без афілійованих станцій, що охоплює майже всю територію країни і нараховує ще більше ніж десять телеканалів, серед яких «Новий канал», «Україна», «СТБ», «М1» та інші. Загальна кількість регіональних і місцевих телеканалів, що діють в Україні, – близько 350, включаючи регіональні обласні телекомпанії, що входять до складу НТКУ. З переходом на цифрове мовлення збільшується кількість загальнонаціональних телеканалів – до 28, проте в декілька разів скорочується кількість регіональних.

Таким чином, ми бачимо, що структурно більшість телеканалів у провідних телевізійних державах розвивається за принципами консолідації та концентрації в єдину телемережу, проте ступінь впливу телеканалу, що ретранслюється, різний. Водночас, кожна країна приділяє увагу і регіональній, і місцевій аудиторії, враховуючи її локальні інтереси – найчастіше це знаходить відображення у випусках новин. Унікальну ситуацію з розвитком телемовлення в національному масштабі демонструє Велика Британія, де, незважаючи на розвиток комерційного мовлення (регіональні станції централізовані в «ITV»), громадське телебачення ВВ, стрімко реагуючи на інноваційні зміни в телетенденціях та інтеграцію комунікацій, залишається привабливим для багатьох глядачів. У Росії триває процес обговорення Федерального Закону «Про громадське телебачення та радіо» [1], який, на відміну від британської моделі громадського телебачення (BBC безпосередньо не контролюється урядом), буде створюватися, надалі фінансуватися та управлятися за безпосередньої участі органів державної влади та місцевого самоврядування. А це означає фактичний контроль та підпорядкування уряду. Україна теж знаходиться на стадії формування моделі громадського телебачення, але вона будується на прикладах західних країн.

Динамічні зміни системи телебачення позначилися і на економіко-правових аспектах діяльності телекомпаній. На відміну від більшості країн, цей аспект діяльності американської медіа-індустрії не регулюється розвинутими законодавчими актами, але впливати на засоби масової комунікації можливо через різні проекти, що проводять у Конгресі та на окремих його комісіях. Інша ситуація склалася у сфері телебачення та радіомовлення, яке реалізує свою діяльність з використанням частот – «обмеженого ресурсу, що належить державі і розподіляється державою через видачу ліцензії» [11, с. 269]. З 1934 року контроль над телекомунікаціями та мовленням підпорядковано незалежному державному агентству – Федеральній комісії зі зв'язку (Federal Communications Commission — FCC). Закон про телекомунікації (1996) збільшив максимальну частку телеаудиторії, що охоплюють станції одного власника, до 35%, а в 2003 році Комісія запропонувала збільшити частку максимального обсягу глядачів до 45%. Негативна реакція більшості політиків і громадських діячів загальмувала остаточне прийняття цих змін, проте зняття окремих обмежень на масштаби та структуру медіа-власності призвело до збільшення кількості угод зі злиття та поглинання, на яке, крім узгодження у Федеральній комісії зі зв'язку, потрібне узгодження з Федеральною комісією з торгівлі (Federal Trade Commission, FTC).

Велика Британія не має розвинутого окремого закону про пресу, так само як конституційних гарантій свободи слова, але в законодавстві існують певні обмеження, установлені Парламентом або прецедентним правом. Закони про мовлення 1990 та 1996 років установлювали умови ліцензування та визначали вимоги до змісту аудіовізуальних програм, а також правила антимонопольного регулювання програми розвитку цифрового телебачення. Але система регулювання ЗМК Великої Британії зазнала значних змін після прийняття в 2003 році Закону про комунікації, наслідком чого стала поява єдиного централізованого регулюючого органу – Управління з комунікацій (Office of Communications, Ofcom), що поєднало в собі функції Комісії з незалежного телебачення (ліцензування та контроль за якістю послуг), Комісії зі стандартів телемовлення (контроль за якістю мовлення), Управління з телекомунікації

(адміністративні питання, ліцензування операторів і провайдерів послуг), Управління з радіомовлення (ліцензування незалежних радіостанцій). Крім того, новий орган повинен проводити моніторинг ринку ЗМІ з метою виявлення операторів, чия частка ринку перевищує 25% [11, с. 25-27].

Незважаючи на те, що існують спільні риси в розвитку американського та великобританського телебачення, є й історично обумовлені відмінності: «Для Європи завжди було важливим, щоб телебачення єдило суспільство, а не роз'єднувало його; за цим стоїть багато – і пам'ять про Другу світову війну з її лихами, і сила європейської соціал-демократичної традиції з її схильністю до ідей держави суспільного добробуту, і сучасна потреба досягти загальноєвропейського єднання в ситуації множинності культур в Європі. Особливо великі надії у зв'язку з цим завжди покладали на громадське телебачення, але воно останнім часом починає помітно втрачати свої соціально-інтегруючі якості» [8, с. 173-174].

В Україні ґрунтовна законодавча база регулює діяльність як журналістів, так і телерадіокомпаній. Наприклад, Закони України «Про інформацію» [4], «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні» [2], «Про інформаційні агентства» [3], «Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів» [1] містять загальні положення, що стосуються діяльності журналістів, а закони України «Про телебачення і радіомовлення» (з різними редакціями та доповненнями) [7], «Про систему суспільного телебачення і радіомовлення України» [6], «Про Національну раду України з питань телебачення і радіомовлення» [5], а також Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної програми впровадження цифрового телерадіомовлення» [9] стосуються безпосередньо діяльності компаній у телепросторі країни. Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення є колегіальним органом, що виконує функції нагляду за дотриманням законів України у сфері телерадіомовлення, а також здійснює регуляторні повноваження, передбачені цими законами. Поки що не існує окремого закону щодо діяльності ЗМК у мережі Інтернет, особливостей використання контенту, захисту авторських прав, але ця ситуація є типовою для більшості країн світу.

Таким чином, ми бачимо, що спостерігається певна централізація органів регулювання, що відповідають за комунікації, удосконалення законодавчої бази, з'являється прозорість досліджень, запроваджується моніторинг ЗМК (переважно в західних країнах). Усе це дозволяє створювати певну базу для подальшого розвитку телебачення як одиниці економіко-правової діяльності. Варто зауважити, що законодавча база щодо контенту Інтернету поки що знаходиться в стадії формування. На прикладі телебачення Великої Британії ми бачимо, що довготривале домінування моделі громадського мовлення з якісно інформаційно-просвітницькою спрямованістю, притаманне телеканалам медіа-корпорації BBC, та стрімке реагування корпорації на ринкові зміни в телепросторі під впливом комерційного мовлення, дозволили зберегти прихильність глядачів і посилити вплив на розвиток світової системи телебачення.

Перенасичення інформаційного ринку створює нові виклики і для телемовлення, для якого характерна боротьба за утримання аудиторії в межах певного телеканалу. Розуміючи тенденції розвитку сучасного інформаційного простору, Комітет з питань комунікації при Палаті лордів Великої Британії в серпні 2012 року оприлюднив інформацію про те, що майбутнє трансформації системи британського телебачення пов'язують із упровадженням інтернет-мовлення. Це не тільки звільнить частоти з метою розвитку мобільного зв'язку, але й дозволить вільно дивитися програми на будь-якому мобільному пристрої, що відповідає потребам сучасності [<http://stv.mediasapiens.ua/material/887310>].

Дослідження Pew Research Center [<http://stv.mediasapiens.ua/material/8873>], що були оприлюднені восени 2017 року фіксують падіння перегляду телепрограм на користь Інтернету (43% аудиторії), і хоча телебачення продовжує залишатися основним джерелом інформації (50% аудиторії), падіння до нього як каналу комунікації продовжує втрачати аудиторію, навіть тих, кому за 40 та 50 років. Серед аудиторії старшої за 18 телебачення не так стрімко втрачає популярність, хоча слід зауважити, що ця вікова аудиторія віддає перевагу мережі Інтернет.

Так, основні чинники, що сприяють розвитку цифрового телевізійного мовлення, серед яких:

- динамічні зміни ТБ, що простежуються у введенні цифрового мовлення, і концентрації та консолідації (тяжінні до об'єднання телемереж), але інтереси регіонального глядача продовжують впливати на розвиток телебачення взагалі;
- правові та економічні зміни простежуються в централізації органів регулювання, удосконаленні законодавчої бази, загальнонаціональних дослідження та моніторингах ЗМІ, що буде впливати на економічну діяльність телекомпаній у майбутньому;
- інтерес глядача продовжує утримувати телевізійний текст з його можливістю «відкритої структури», коли глядач стає активним і рівноправним учасником комунікації, використовуючи інтеграцію між традиційними та новітніми медіа комунікаціями.

Враховуючи сучасний стан українського телебачення та чинники, що сприятимуть розвитку сучасного контенту, можна зробити певні висновки. Телебачення в Україні розвивається спільним із західними країнами шляхом, проте відставання від технологій сучасного телебачення, обмежене використання взаємодії й актуальних інформаційних технологій гальмують сучасний стан розвитку телебачення в країні. Вивчення та адаптації досвіду телемовлення західних країн, збереження традиції національного мовлення повинно сприяти позитивним змінам в українському телепросторі.

Література:

1. Закон України «Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів» від 23.09.1997 № 540/97-ВР із змінами і доп. [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1997. – N 50. – Ст. 302. – URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/540/97-%D0%B2%D1%80>
2. Закон України «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні» від 16.11.1992 № 2782-XII із змінами і доп. [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1993. – N 1. – Ст. 1. – URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/main>
3. Закон України «Про інформаційні агентства» від 28.02.1995 № 74/95-ВР із змінами і доп. [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1995. – N 13. – Ст. 83. – URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/74/95-%D0%B2%D1%80/card6#Public>
4. Закон України «Про інформацію» від 02.10.1992 № 2657-XII із змінами і доп. [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1992. – N 48. – Ст. 650. – URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2657-12>
5. Закон України «Про Національну раду України з питань телебачення і радіомовлення» від 23.09.1997 № 538/97-ВР із змінами і доп. [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1997. – N 48. – Ст. 296. – URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/main>
6. Закон України «Про систему Суспільного телебачення і радіомовлення України» від 18.07.1997 № 485/97-ВР із змінами і доп. [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1997. – N 45. – Ст. 284. – URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/main>
7. Закон України «Про телебачення і радіомовлення» від 21.12.1993 № 3759-XII із змінами і доп. [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1994. – N 10. – Ст. 43. – URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3759-12>
8. Медиа. Введение / под ред. А. Бриггза, П. Коблт; пер. с англ. [Ю. В. Никуличева]. – 2-е изд. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2005. – 550 с.
9. Постанова Кабінету Міністрів України “Про затвердження Державної програми впровадження цифрового телерадіомовлення” Кабінет Міністрів України; Постанова, Програма, Паспорт [...] від 26.11.2008 р. № 1085 із змінами, внесеними згідно з Постановами КМ № 474 від 31.05.2012; № 970 від 24.10.2012 // Офіційний вісник України. – 2008. – № 7. – Ст. 3200. – URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1085-2008-%D0%BF/card6#Public>
10. Телебачення Великобританії можуть повністю перевести в Інтернет [Електронний ресурс]. – URL: <http://stv.mediasapiens.ua/material/8873>
11. Энциклопедия мировой индустрии СМИ / Е. Л. Вартанова [и др.]; под ред. Е. Л. Вартановой. – М.: Аспект Пресс, 2006. – 376 с.
12. Annual Report NAB (2016) (National Association of Broadcasters). [Електронний ресурс]. – URL: http://www.nab.org/documents/about/2016_NAB_Annual_Report.pdf
13. Gottfried J., Shearer E. Americans' online news use is closing in on TV news use [Електронний ресурс] / J. Gottfried, E. Shearer // Pew Research Center. – 2017. – Sep 7. – URL: <http://www.pewresearch.org/fact-tank/2017/09/07/americans-online-news-use-vs-tv-news-use/>

СЕКЦІЯ: СУЧАСНІ ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ

Тетяна Ваврик, Надія Ширмовська, Василь Вертипорох
(Івано-Франківськ, Україна)

РОЗПОДІЛЕНА КОМП'ЮТЕРНА СИСТЕМА СТАБІЛІЗАЦІЇ ПОЛОЖЕННЯ ЦЕНТРУ ВАГИ АВТОМОБІЛЯ

Проблема підвищення точності вимірювань є завжди актуальною. З появою сучасних вимог до вимірювальних процесів всі методи і засоби, що застосовувалися, виявилися недостатніми. Це послужило причиною нової інтенсифікації досліджень і розробок, направлених на значне якісне підвищення точності результатів вимірювань. Проводиться велика кількість різноманітних робіт, направлених на створення як конкретних схем комп'ютеризованих вимірювальних пристроїв підвищеної точності, так і нових комп'ютеризованих методів підвищення точності вимірювальних пристроїв. Великий інтерес представляють ті розробки, в яких висока точність вимірювальних пристроїв за жорстких умов експлуатації досягається структурними методами без використання точних елементів і стабільних матеріалів, а саме з їх мінімальним використанням. Тому представляється достатньо актуальною задачею створення принципових властивостей і можливостей методів комп'ютеризованої корекції похибок вимірювальних пристроїв.

Основною складовою системи є давач визначення відхилення положення центру ваги автомобіля від горизонтального положення. В результаті аналізу подібних систем стабілізації положення автомобіля було прийняте рішення створити систему, яка б використовувала чотири незалежні пневмоамортизатори на кожному по одній штуці. В якості пневмоамортизатора вибрано амортизатор фірми «DAEWOO» [1, с. 149].

Кожен амортизатор має два керовані клапани: впускний і випускний. До впускних клапанів підведені трубопроводи від пневматичного компресора.

При відкритті випускного клапана стравлюється повітря з амортизатора та опускається машина. Функціональну схему показано на рисунку 1.

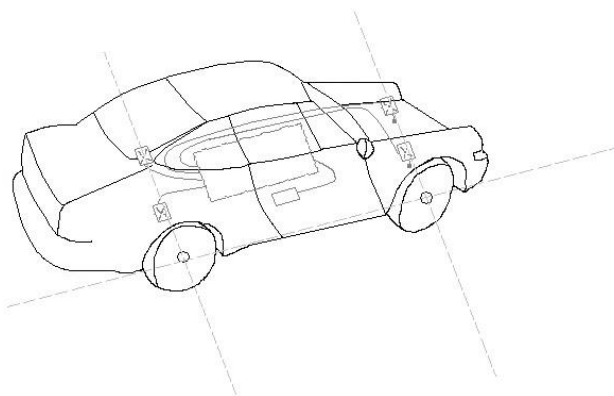

Рис. 1. Функціональна схема положення датчиків на автомобілі.

Хоча тензорезистори давно використовуються в промисловості як чутливі елементи терезів, датчиків тиску, і зарекомендували себе як надійні технологічні прилади, до тепер побудова електронної схеми перетворень їх сигналів залишається достатньо складною задачею для конструктора.

В основі ідеї вимірювання опору тензорезистора, що використовується в мікросхемі PS02 лежить метод перетворення інформації про опір тензорезистора в часовий інтервал. Для формування тимчасового інтервалу тензорезистор використовується спільно з конденсатором, утворюється фільтр нижніх частот. Спочатку процедури вимірювання конденсатор підключають до джерела живлення, чим забезпечують його швидкий заряд, потім джерело живлення відключається і конденсатор відносно поволі розряджається через опір тензорезистора. Пороги початку і завершення розряду на лінійних ділянках кривої розряду фіксуються тригерами, а тривалість розряду вимірюється цифровим перетворювачем. В результаті виходить чистий від перешкод і наводки повноцінний сигнал, пропорційний опору тензорезистора в даний момент. Але, для підвищення точності і компенсації похибок від температури та джерела живлення, використовуються два тензорезистори, включені в напівмостову схему. При цьому загальний конденсатор поперемінно розряджається через кожний з тензорезисторів із використанням вбудованих в PS02 перемикачів, а інтервали розряду фіксуються тригерами аналого-цифрового перетворювача (АЦП) і перетворюються в цифровий код. Час розряду приблизно рівний 100 мкс, а дозвіл АЦП 20 пс. Відповідно цим величинам забезпечується висока точність на широкому діапазоні вимірювань приладу. Далі схема обробки PS02 виділяє різницевий інтервал. В результаті виходить цифровий код, який відображає тільки величину деформації датчика з компенсованими температурними похибками. Для підвищення точності в PICOSTRAIN використовуються додаткові запатентовані схеми і алгоритми обробки сигналів з напівмостів, що компенсують похибки, викликані температурними відхиленнями опору

перемикачів і затримкою проходження сигналу через тригер. При цьому проводиться вісім циклів заряду-розряду, а результат перераховується по спеціальній формулі [2, с. 86].

Дуже низьке споживання – менше 100 мкА, включаючи давач, дозволяє на основі PS02 конструювати прилади з автономним живленням від батарей або сонячних елементів, у тому числі з бездротовим інтерфейсом для роботи в місцях, не обладнаних електрикою. По точності PS02 відповідає виробам, що використовують складні в експлуатації 24-бітові АЦП. Пристрій має SPI сумісний послідовний інтерфейс для комунікації з мікроконтролером або DSP. Широкий діапазон робочих температур від -40°C до $+120^{\circ}\text{C}$ дозволяє експлуатувати терези з перетворювачами PS02 як в приміщеннях, так і в польових умовах. Випускається PS02 в корпусі TQFP48 і корпусі QFN7-48 (рис.2).

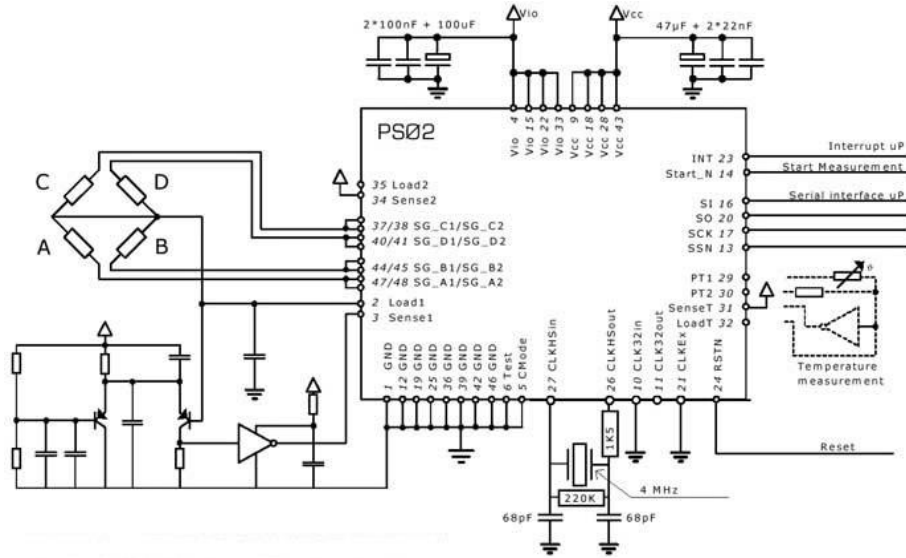

Рис. 2. Схема ваги з використання мікросхеми.

Інтерфейс SPI дозволяє організувати послідовну синхронну високошвидкісну передачу даних між ATmega128 та іншим периферійним пристроєм або між декількома AVR-мікроконтролерами.

Зовнішні з'єднання між ведучим (майстром) і підлеглим ЦПА через інтерфейс SPI показані на рисунку 3. Система складається з двох зсувних регістрів і генератора ведучої синхронізації. Ведучий SPI ініціює сеанс зв'язку подачею низького рівня на вхід SS того підлеглого пристрою, з яким необхідно обмінятися даними. Обидва респонденти (ведучий і підлеглий) готують дані до передачі в своєму зсувному регістрі, при цьому на стороні ведучого генеруються також імпульси синхронізації на лінії SCK. По лінії MOSI завжди здійснюється передача даних від ведучого до підлеглого, а по MISO, навпаки, від підлеглого до майстра. Після закінчення передачі кожного пакету даних ведучий SPI повинен засинхронізувати підлеглий шляхом подачі високого рівня на лінію SS (вибір підлеглого інтерфейсу).

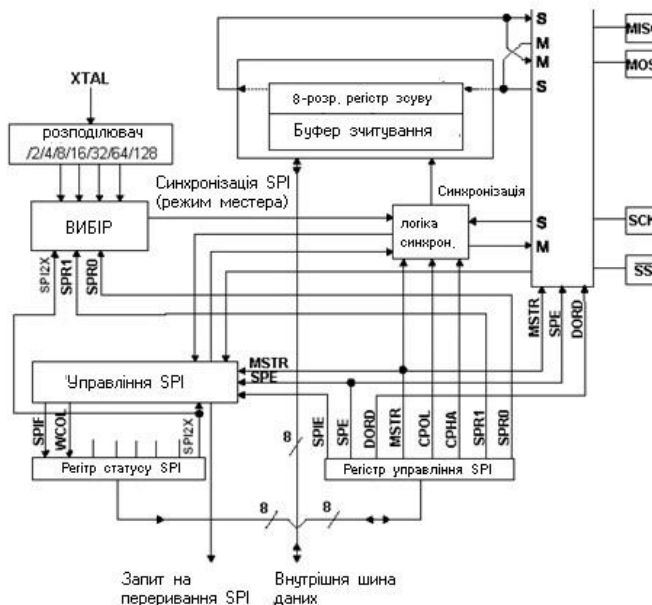

Рис. 3. Функціональна схема інтерфейсу SPI.

Якщо SPI набудований як ведучий (майстер), то управління лінією SS відбувається не автоматично. Дана операція повинна бути виконана програмно перед початком сеансу зв'язку. Після цього, запис в регістр даних SPI ініціює генерацію синхронізації і апаратний зсув 8-ми розрядів в підлеглий пристрій. Після закінчення зсуву одного байта генератор синхронізації SPI зупиняється, встановлюючи при цьому крок закінчення передачі (SPIF). Якщо встановлений біт SPIE в регістрі SPCR, то дозволяється переривання SPI і після закінчення передачі байта генерується запит на переривання. Майстер може продовжити зсувати наступний байт, якщо записати його в регістр SPDR, або подати сигнал закінчення шляхом установки низького рівня на лінії SS. Останній прийнятий байт зберігається в буферному регістрі. В режимі підлеглого, інтерфейс SPI знаходиться в стані очікування, в якому MISO переводиться в третій стан до тих пір, поки на висновку SS присутній високий рівень. В даному стані програма може обновляти вміст регістра даних SPI (SPDR), але при цьому вхідні імпульси синхронізації не зсувають дані до подачі низького рівня на висновок SS. Після того, як один байт був повністю зсунутий, встановлюється крок закінчення передачі SPIF. Якщо встановлений біт дозволу переривання SPI (SPIE) в регістрі SPCR, то установка кроку SPIF приводить до генерації запиту на переривання. Підлеглий може продовжувати розміщувати нові дані для передачі в регістр SPDR перед читанням вхідних даних. Останній прийнятий байт бережеться в буферному регістрі [3, с. 221].

У напрямі передачі даних система виконана як однобуферна, а у напрямі прийому – використовується подвійна буферизація. Це означає, що ті байти, які передавалися, не можуть бути записані в регістр даних SPI перш, ніж повністю завершиться цикл зсуву. Під час прийому даних необхідно стежити, щоб прийнята посилка з регістру даних SPI була лічена, перш ніж завершиться цикл вхідного зсуву нової посилки. Інакше перший байт буде втрачений.

У підлеглому режимі SPI управляюча логіка здійснює вибірку вхідного сигналу SCK. Щоб гарантувати коректність вибірки тактового сигналу, необхідно використовувати частоту синхронізації SPI не більше $f_{osc}/4$ [4, с.102].

Якщо робота SPI дозволена, то дозволяється альтернативний напрям висновків MOSI, MISO, SCK і SS (таблиця 1).

Таблиця 1 - Напрямок висновків SPI(1)

Висновок	Напрямок для ведучого SPI	Напрямок для підлеглого SPI
MOSI	Визначається користувачем	Вхід
MISO	Вхід	Визначається користувачем
SCK	Визначається користувачем	Вхід
SS	Визначається користувачем	Вхід

На основі розглянутих та проаналізованих відомих методів вимірювання зусилля та деформації розроблено функціональну схему положення давачів на автомобілі. Для розробки системи було прийнято рішення використовувати один з найпоширеніших PIC контролерів PIC16F873A. Проведено аналіз шляхів зниження похибок вимірювання. Запропоновано програму для послідовного периферійного інтерфейсу – SPI, який дозволяє організувати послідовну синхронну високошвидкісну передачу даних між ATmega128 і іншим периферійним пристроєм або між декількома AVR-мікроконтролерами.

Література:

1. Заміховський Л. М. Проектування систем діагностування: Навч. посібник / Л. М. Заміховський, В. П. Калявін. – Івано-Франківськ: Полум'я, 2004. – 248 с.
2. Локазюк В. М. Інтелектуальне діагностування мікропроцесорних пристроїв та систем: Навч. посібник для вузів / Локазюк В. М., Поморова О. В., Домінов А. О. – Хмельницький, 2001. – 286 с.
3. Николайчук Я. М. Моделювання процесів діагностування станів складних об'єктів управління комп'ютерних систем / Я. М. Николайчук, Н. Г. Ширмовська // Вісник національного університету «Львівська політехніка». – 2010. – № 688, С. 219 – 223.
4. Николайчук Я. М. Оцінка ефективності мікропрограмування ймовірних переходів послідовності залишків / Николайчук Я. М., Ширмовська Н. Г., Іванкевич О. І. Ширмовський Г. Я. // Науковий вісник. – Івано-Франківськ. – 2008. – № 1 (17). – С. 100 – 104.

Науковий керівник:

кандидат технічних наук, Ширмовська Надія Геннадіївна.

**Жазира Жақсыбаева, Гульнара Сейдалиева, Гаухар Сейдалиева
(Алматы, Қазақстан)**

АҚПАРАТТЫҚ САЙТТЫҢ ҚҰРУ ЕРЕЖЕЛЕРІ МЕН ҚҰРАЛДАРЫ

Қазіргі заманғы қоғамның дамуы ғылыми және технологиялық прогреспен тығыз байланысты. Компьютерлік технологиялар – бұл жаһандық әлеуметтік үдеріс, оның ерекшелігі – әлеуметтік өндіріс саласындағы басым қызмет ақпарат жинау, жинақтау, өңдеу, сақтау, беру және пайдалану болып табылады. Барлық осы операциялар микропроцессорлық және компьютерлік техниканың қазіргі заманғы құралдарының негізінде, сондай-ақ әртүрлі ақпарат алмасу құралдарының негізінде жүзеге асырылады. Қазіргі таңда компьютерлік технологиялар өте тез дамып келеді, бәсекелестерді жаңартып отырады. Заманауи компьютерлік технологиялар ірі компаниялармен мекемелердің жұмыс істеуі мен басқаруына мүмкіндік береді. Заманауи технологиялардың арқасында тұтынушыларға қолайлы жағдай жасап, жақсы нәтижелерге жету үшін көп уақыт кетпестен компания жұмысын жақсартуға болады.

Тәжірибе көрсеткендей, базалық білім кез келген бизнестегі маңызды сәттердің бірі болып табылады, және сайт құру және онымен байланысты барлық нәрсе бұл ережеден ерекшеленбейді.

Вебке арналған көптеген оқулықтардан табылған классикалық анықтамаға сай, сайт тұжырымдамасы келесідей ашылады: Веб-сайт – бірегей мекен-жай арқылы (IP-адрес, доменатауы) қол жеткізілетін компьютерлік желідегі сандық құжаттардың (беттер, файлдар) жиынтығы [1].

Бұл термин ағылшын тілінен - веб-сайт: **веб-«желі»** және **caŭm** - «орын» болып табылады және сөзбе-сөз «желідегі орын» деп аударылуы мүмкін.

Негізінде, бүгінгі күнге дейін барлық веб-сайттардың жиынтығы дәл қазіргі кездегі Интернетті білдіреді деп сенімді түрде айта аламыз және бұл, өз кезегінде, ғаламдық планеталық деректер базасынан басқа ештеңе емес. Веб-серверлерде орналастырылған веб-сайттарға қолжеткізу http (http) деп аталатын арнайы құрылған хаттама (ереже) арқылы жүзеге асырылады және бір сайттың беттерінің арасындағы сілтеме техникалық іске асуы гиперсілтеме технологиясы (HTML тілі) арқылы жүзеге асырылады. Бұл Интернеттегі веб-беттердің жиынтығына бірдей қолданылады – бір сайттың гиперсілтемесі келушіні басқа ресурсқа жиі береді және осылайша Интернеттің гиперсілтемелері (түйіндер) және веб-сайттар.

Домен атаулары арқылы сайттар Интернетте анықталады және соңғы пайдаланушыға әріптен тұратын мекен-жай ретінде ұсынылады. Дегенмен, сайттардағы алфавиттік аттар тек пайдаланушыларға ыңғайлы болу үшін ғана жүзеге асырылатынын білу керек. Бастапқыда бүкіл веб-сандық мекенжайлар (ір-мекен-жайлар) негізделген. Әрбір сайттың бірегей IP-адресі бар, ол тек DNS жұмысына байланысты (*домендік атау жүйесі*) әліпбилік эквивалентке айналады.

Рутерет өте эмбрионалдық күйде болғанда (90-шы жылдардың аяғында) веб-мастердің ресурстарын монетизациялау мәселесі түрлі жолдармен шешілді, бірақ көбінесе олардың қызметі баннерлік жарнамада шоғырланған. Ия, мұндай уақыт болды және орташа ақша табу үшін лайықты табыстардың басқа баламалары, өкінішке орай, жоқ еді. Сонымен қатар, кез-келген күрделі жобаға инвесторлармен бірге монетизация мәселесі өте жиі шешілді, ал ресурс қалаған жоқ пайда. Дегенмен, ештеңе қалмайды, және жоғарыда айтылған жағдай ұзаққа созылмады - контекстік жарнама болды және ол төңкерісті Интернетте әркім күткендей етіп жасады. Алдыңғы жоспарда оның *ұлы қозғалысы* пайда болды - ол веб-мастердің табысына байланысты болды.

Бүгінде бар ресурстардың әр түрлілігімен және олардың иелеріне беретін мүмкіндіктерімен ойынның белгілі бір ережелері бар екенін көреміз. Осы ережелерге сәйкес сайттар ТОП-ке көтеріледі, бұл бірінші кезекте веб-шеберлер жұмыс істейтін бірқатар көрсеткіштерді әзірлеуде көрініс табады.

Бір қарағанда, ресурстарды дамытуға қатысатын құрылысшылардың мақсаттары әртүрлі болып көрінуі мүмкін, бірақ егер олардың жұмысына мұқият қарап шығатын болсаңыз, оптимистердің іздестіретіні жалғыз нәрсе - сайттың ішкі көрсеткіштері және барынша беру, трафик.

Сайттың ішкі көрсеткіштері трафикке тікелей әсер етеді - *индекстелген* беттердің саны, мысалы, бірегей келушілердің ресурстың қаншалықты болуы мүмкін екенін тікелей көрсетеді; мәтіндік мазмұнның жалпы саны тікелей индекстелген беттердің санын және т.б. және т.б. Жүйе, біз көріп отырғандай, өзара тәуелді.

Кез келген бастауыш SEO, ең алдымен, сайттың ішкі көрсеткіштерін дамытудың практикалық сәттерін мұқият түсіну керек. Мәтіндерді дұрыс жазу (кілт сөздерді, тақырыптарды және т.б.), қол жетімділік, ішкі байланыстың элементтері және т.с.с. мәселелердің барлығын дұрыс меңгеру керек, нәтижесінде алынған білімнің құзыретті қолдануы, *ішкі трафикті* қозғайтын ішкі көрсеткіштер.

Ресурстың ішкі күйіне қатысты тағы бір маңызды мәселе - оны дамыту бойынша үздіксіз жұмыс.

Осының арқасында сіз Интернетте жұмыс істей аласыз, бірақ іздеу жүйелеріндегі трафикті арттырудан тартынбаңыз. Және, әрине, бұл трафик буфері, өкінішке орай, кірген ресурстармен жақсы жұмыс істеуі керек.

Енді бір қызықты мәселе - ресурстың «сенімділігі» ерекше және құпия түрде кездеседі, себебі іздестіру жүйелері ешқашан өздерінің сенімділік алгоритмдерінің қағидаларын ешқашан ашпайды және қолданыстағы рейтингті технологияларды мүмкіндігінше жақсартуға тырысады. Бұл олардың экстрадицияға жатпайтынына көз жеткізу үшін жасалады; «қара» сайттар (*спам сайттары*, адамдарға арналған емес, роботтарға және т.б.).

Осылайша «сенімге» деген тұжырым, ең алдымен, тек тәжірибе арқылы белгіленетін белгілі бір факторлардың комбинациясы болып табылатынын мойындау керек, бұл бір сайт үшін не жақсы екенін және не болмаса анық немесе жанама түрде екенін көрсетеді. Негізінде, жақсы SEO оңтайландырушысы - сайт белгілі бір іздеу жүйесі үшін, ең сенімді екендігіне көз жеткізу үшін қалай әрекет ететінін түсінетін адам.

Қарастырылып жатқан құбылыстың тағы бір ерекшелігі: сенімнің метрикалық эквиваленті жоқ, және сіз кез-келген жерде, мысалы, белгілі бір ресурстың сенім деңгейін көрсететін есептегішті көре алмайсыз. Жоғарыда айтылғандай, сайттың сенімділігі бірегей ресурсқа тән ерекше қасиеттер жиынтығы болып табылады және әр іздеу механизмі өзінің түпнұсқалық алгоритмімен ғана басшылыққа алатын сайттың орналасқан жерін анықтайды.

Кейбір мазмұнды басқару бағдарламалық жасақтамасы (CMS) орналасқан кез келген сайт *Content Management* жүйесі болып табылады. Ұзақ уақыт бойы ол блокнотта мәтіндік файл болды және Microsoft Word немесе аналогтарын жасау үшін, сондай-ақ тікелей кодты қолданатын сайттарды жасау үшін пайдаланылды және «CMS» немесе мәтінді пішімдеуге гравировкалар, суреттер мен кескіндерді «жасауға» мүмкіндік берді. Word сияқты, компьютердегі файлдарды сақтауға және сақтауға болады, олардың веб-беттеріне олардың аты және веб-сайты арқылы орналастырылуы мүмкін.

«Қозғалтқыштар» бағдарламасында ашық бастапқы коды бар бағдарламалар бар - бұл жағдайда әркім бағдарлама кодын ала алады. Қолайсыздық - бұл хакерлерге рұқсатсыз кіру мүмкіндігі, бірақ Wordpress және Joomla ең танымал жүйелер үшін ашық бастапқы «тесіктер» өте тез пайдаланушылардың «нүктелерінің» көп санының бірі. Сіз осы жүйелерде оқылатын ақпаратты таба аласыз және сіз ашық көздер ресурстары арқылы сайтты өзіңіз жасай аласыз.

Желіде әртүрлі практикалық мәселелерді шешуге арналған ақылы және ақысыз, ашық жүйелерге арналған көптеген қосымшалар (плагиндер) бар. Желіде осы жүйелерді ұстаушылар үшін тәжірибе алмасудың барлық қауымдастығы бар.

Сайттарды дамытудың тағы бір маңызды факторы - оның жарамдылығы. Жарамды код - әрбір нақты веб-бетті жасағанда пайдаланылатын тілдің барлық ережелеріне сәйкес жасалған код. Неғұрлым тар мағынада, қолданыстағы код W3C стандартында, HTML-ны тікелей дамытатын ұйымда белгіленген стандарттарға сәйкес келуі керек.

Әдебиеттер:

1. Robin Nixon Динамикалық сайттарды PHP, MySQL, JavaScript, CSS және HTML5 - SPb көмегімен жасау: Peter, 2015. - 688 б.

Леся Ільчишин
(Дрогобич, Україна)

ІНФОРМАЦІЙНІ НЕБЕЗПЕКИ В НАПРЯМКУ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ ЛЮДИНИ

У третьому тисячолітті, на тлі переходу людства від індустріальної до інформаційної цивілізації, інформація стала однією з головних складових історичного прогресу. Вона має ключове значення для успішного функціонування всіх суспільних і державних інститутів, адекватного поведіння кожної окремої людини. Разом з інформацією розвивається і інформаційна безпека. Існують такі види інформаційної безпеки:

1) Інформаційна безпека держави характеризується мірою захищеності держави (суспільства) та стійкості основних сфер життєдіяльності (економіки, науки, техносфери, сфери управління, військової справи) відносно небезпечних (дестабілізуючих) інформаційних впливів. Інформаційна безпека держави визначається здатністю нейтралізувати такі впливи [1, с. 202].

2) Інформаційна безпека особистості – це захищеність психіки й свідомості людини від небезпечних інформаційних впливів: маніпулювання свідомістю, дезінформування, навіювання, гіпнозу, спонування до образ, реклама, самогубство.

Сучасне розуміння безпеки особистості і держави висуває завдання розгляду нового аспекту цієї проблеми – інформаційно-психологічної безпеки.

Вперше у пострадянському просторі про проблему інформаційно-психологічної безпеки було зазначено в листопаді 1995 р. на науково-практичній конференції, організованій інститутом психології Російської академії наук. На цій та подальших конференціях було розкрито роль знання технологій інформаційно-психологічного впливу, метою якого є маніпуляція, для вироблення напрямів реформування психологічного захисту особистості і особистої інформаційно-психологічної безпеки.

Негативний інформаційно-психологічний вплив – процес зміни психічних станів і характеристик людей під впливом інформаційно-комунікативних процесів. Цей вплив спрямований на людину чи групу осіб з метою примусу до визначеної поведінки, оцінки ситуації, корекції та керування свідомості. Він здійснюється з використанням різних технічних і програмних засобів.

Інформація – це відомості про оточуючий світ, процеси, що відбуваються у ньому, які сприймаються людиною. Інформація необхідна кожній людині, як умова, так і засіб існування у суспільстві. Збільшення

обсягів інформаційного обміну між людьми привело до появи нового типу культури – інформаційної культури.

Інформаційна культура – це уміння цілеспрямовано працювати з інформацією і використовувати для її отримання, обробки і передачі комп'ютерну інформаційну технологію, сучасні технічні засоби і методи. Людина повинна володіти інформаційною культурою, як складовою частиною загальної культури.

Можливості оперативного обміну економічною, науково-технічною, культурною, політичною, військовою інформацією є великим благом, великим досягненням цивілізації. Без інтенсивного обміну інформацією з навколишнім середовищем неможлива життєдіяльність людей. Основну частину інформації людина одержує з теле- і радіопрограм, газет та інших періодичних видань особливо небезпечними стали «комп'ютерні» небезпеки, тому що вони обмежують коло спілкування людей, можуть увести людину від реальності у світ мрій, створити штучний замінник дійсності, підсилити ізоляцію людини. Спілкування – засіб, що використовувався людиною як порятунком від внутрішніх проблем. Усе більш відчутним стає феномен «самотності людини в юрбі». Стрімко зростає кількість людей, що відчувають страх перед «іншими», страх спілкування з оточуючими, острах будь-якої діяльності на публіці. З'явилася нова хвороба – соціофобія. Люди прагнуть ізолюватися не тільки від друзів, але і від членів родини. У таких, техноцентрованих осіб, відбувається зміна поглядів на любов і сексуальне життя. Вони розглядаються не як позитивні, життєві стимули, а як засоби полегшення напруги.

З дитинства до самої смерті свідомість людини постійно піддається різним видам маніпулювання. Цей процес називають соціальним програмуванням, або соціалізацією, соціальною адаптацією. Мета соціального програмування – створити слухняну людську істоту, яким легко керувати. Основні прийоми маніпуляції, які у кінці 30-х років на підставі практики обробки колективної свідомості в Нацистській Німеччині, в Інституті аналізу пропаганди (США) було виділено і систематизовано основні прийоми маніпуляції:

- 1) «Приклеювання чи навішування ярликів».
- 2) «Узагальнення» чи «блискуча невизначеність».
- 3) «Перенесення» чи «трансфер».
- 4) «Посилання на авторитети», «свідчення».
- 5) «Свої хлопці» чи «гра в простонародність».
- 6) «Перетасування» чи «підтасування карт».
- 7) «Загальний вагон» або «фургон з оркестром».
- 8) «Мультиклативність» (подрібнення) подачі інформації.
- 9) «Висміяння».
- 10) «Метод негативних груп віднесення».
- 11) «Повторення шаблонних фраз чи закликів».
- 12) «Емоційне підлаштування».
- 13) «Просування через медіаторів».
- 14) «Уявний вибір».
- 15) «Ініціювання інформаційної хвилі». [2, с. 164–166]

Одним з найпоширеніших методів впливу на підсвідомість людини, з метою маніпуляції нею, є нейролінгвістичне програмування (НЛП). НЛП ґрунтується на програмуванні мозку словесним шляхом. Це може бути свій мозок, мозок суперника, партнера. Відповідно до НЛП інформація – це те, що формує мотивацію, збуджує до дії, коли людина налаштована на сприйняття визначеного виду інформації, то, маніпулюючи нею, можна створити враження про зміну реальності. Реальність створюється у нашому мозку, а він транслює її в оточуючий світ.

Під час отримання інформації, для захисту від маніпуляції, необхідно дотримуватись таких основних порад:

- 1) Усвідомлюйте себе як цілісність, не розслабляйтеся і не напружуйтеся.
- 2) Будьте активними, не дозволяйте, щоб вас вели.
- 3) Не давайте можливості опоненту прищепити вам комплекс провини.
- 4) Відволікайтесь, не зосереджуйте і не фіксуйте увагу на якомусь одному предметі чи асоціації.
- 5) Емоційне забарвлення і інтонація слів не повинні давати точної інформації про ваш стан.
- 6) Не давайте однозначних відповідей «так», «ні», коли визначають вашу позицію, ваш тип мислення, психічні особливості.
- 7) Оцінюйте і думайте над отриманою інформацією.
- 8) Потрібно ставити під сумнів усі ідеї, які підкидає опонент, ставте собі запитання.
- 9) Звертайте увагу на відчуття, асоціації, які переживаєте, стежте і аналізуйте всі зміни переконань, свідомості [3, с. 176].

Одним з найпоширеніших і найважливіших способів маніпулювання свідомістю людини є навіювання. Воно представляє переважно прихований вплив на підсвідомість і частково свідомість індивіда з метою змін його загального стану та окремих характеристик психіки – установок, цінностей, переконань. Навіювання здійснюється за допомогою слів, поглядів, жестів, образів. Навіювання може бути за допомогою мови і за допомогою жестів. Як показує практика, за рахунок сполучення яскравих, барвистих образів, емоційних коментарів, повідомлення здатні досягти несвідомих рівнів психіки. Для

посилення можливостей впливу, що навіює, моні повідомлення можуть супроводжуватися відеозаписами, рухами, музикою.

Навіювання може здійснюватися в стані гіпнотичного сну. Гіпноз – сосіб навіювання словом за допомогою введення людини у гіпнотичний сон. Існують різні стадії гіпнозу, які розрізняються за тонутом кори головного мозку, її активності, глибиною трансу. Транс – короточасний розлад свідомості людини, що натупає раптово, під час якого вона робить невмотивовані вчинки, незв'язно говорить. Гіпноз широко використовується в медицині, педагогіці, спорті, промисловості, мистецтві, як метод лікування психічних розладів, вилучення «забутої» інформації, програмування психіки та керування людиною через приховане нав'язування їй певних уявлень, намірів, моделей поведінки. Гіпноз особливо привабливий для шахраїв, в злочинних цілях. Він дозволяє відключити розум і критичне мислення, швидко записувати в мозок людини певну інформацію, закладати різні емоційно-поведінкові установи. Ефективність гіпнозу залежить від психологічних особливостей людини.

Масовий гіпноз у легких і середніх формах пронизує повсякденне життя інформаційного суспільства. Тому багатьом людям дуже важко через деякий час логічно пояснити свої дії, наприклад, при здійсненні купівель у магазині, голосуванні на виборах. Можливості сучасних ЗМІ такі, що вони створюють для людини неначе «другу реальність». Сучасна відеотехніка здатна створювати продукцію, що спотворює реальні події. Все це може бути використано, наприклад, для компрометації «незручного» політика, або для поліпшення образу іншого. Глядач уже не в змозі відрізнити справжні зйомки від комп'ютерних підробок.

Не менш дієвим засобом у маніпуляції свідомістю люд юдей є реклама – поширення відомостей про кого-не будучи про щось з метою створення популярності. На початку 90-х років реклама за 2-3 роки цілком заповонила радіоефір та телебачення, сторінки газет і журналів, міські вулиці, транспорт та фасади будинків. Реклама ж неминучим супутником ринкових відносин, як інструмент формування інтересів і потреб людини. Варто чітко уявляти і постійно пам'ятати: реклама – далеко не довідкова допомога на споживчому ринку. Можна відокремити три основних напрямки, за яких сучасна реклама завдає фундаментальної шкоди людині.

По-перше, вона формує фрагментарно-кліпове мислення, що не потребує вміння порівнювати, оцінювати, робити узагальнення, приймати рішення. Реклама не припускає використання аналітичних здатностей.

По-друге, реклама формує людину із споживчого свідомістю, у якій виведені на вищий рівень матеріальні та фізичні потреби, а духовно-моральні цінності вважаються другорядними, як малозначимі для життя.

По-третє, реклама найчастіше представляє пряму загрозу життєвому добробуту та здоров'ю людини. Досить згодом стрімке поширення реклами сумнівних ліків. Фармацевтична промисловість розвивається настільки бурхливо, що все гостріше постає питання про їхню реалізацію. У результаті найпильніша увага звертається на тих, хто ще «практично здоровий». За допомогою реклами людей переконують, що лікуватися їм життєво необхідно.

Ще більш очевидна небезпека нав'язливої реклами тютюнових виробів і пива. Пристрастями до вживання тютюну та алкоголю – фактично людським лихом – користуються і бізнес, і уряди багатьох держав світу [4, с. 86].

Сучасні форми рекламного впливу небезпечні і для психічного здоров'я населення. Вони можуть збудувати заздрість і, як наслідок, агресивність; формувати комплекси, викликати відчуття невдалого життя, вводити в тривалий стресовий стан. А це – початок психічного розладу, зриву в наркоманію чи алкоголізм і навіть початок до суїциду. Живучи в обстановці незупинної рекламної агресії, потрібно навчитися адекватно реагувати та відповідати на її виклики. Важливо не піддаватися їй гіпнозу та зберегти в собі людську дійсність – здатність до творчого мислення, почуття гумору, іронічний погляд на те, що відбувається в дійсності.

Література:

1. Безпека життєдіяльності. 2-ге вид.[текст]: підручник / [О.І. Запорожець, Б.Д. Халмурадов, В.І. Применко та ін.] – К.: «Центр учбової літератури», 2016. – 446 с.
2. Яким Р.С. Безпека життєдіяльності людини: Навч. посібник. – Львів: Видавництво «Бекид Біт», 2005. – 304 с. ISBN № 966-8450-12-4.
3. Пістун І.П., Піщенко В.Ф., Березовецький А.П. Безпека життєдіяльності. – Львів: Світ, 1995. – 206 с.
4. Савчин М.В. Психологія відповідальної поведінки. – К.: Україна-Віта, 1996. – 130 с.

**Галина Левицька, Надія Ширмовська, Олександр Ганущак
(Івано-Франківськ, Україна)**

АЛГОРИТМІЧНЕ ТА ПРОГРАМНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЛЯ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ

У будь-якій організації, як великій, так і маленькій, виникає проблема такої організації керування даними, що забезпечила б найбільш ефективну роботу. Суть концепції баз даних полягає в інтегрованому

збереженні й диференційованому використанні прикладними програмами всієї інформації про об'єкти предметної області, що представляють певний інтерес для організації. Користувачі інформаційної системи мають можливість звертатися до будь-яких даних, що їх цікавлять. Таким чином, основною причиною закономірного виникнення концепції баз даних є прагнення підвищити гнучкість комп'ютеризованих інформаційних систем, тобто зробити їх менш залежними від змін вимог до інформаційних систем з обробки інформації і більш придатними для розвитку і подальшої модифікації.

В роботі пропонується додаток по керуванню операціями обміну валют на базі розподіленої банківської комп'ютерної системи. Даний програмний засіб повинен виконувати технологічні функції в цілях системи обміну валют.

Метою роботи є створення одного програмного засобу, що забезпечує: комп'ютеризацію процесу підготовки для прийняття рішень при обміні валюти; реєстрацію об'єктів економіки і складання списку характеристик об'єкта; реєстрацію наявності і чисельності: проданої валюти, купленої валюти, сторнованих обмінних операцій, формувань звітів, зниження витрат часу на обслуговування клієнта. Розв'язувані задачі – ведення даних: продаж валюти, купівля валюти, сторнування обмінної операції, продаж і купівля відсоткових часток валюти; формування звітів: реєстр проданої валюти, реєстр купленої валюти, звітну (загальну) довідку про касові обороти та залишки за день, сертифікату на вивезення валюти.

Розглянувши визначені вище задачі, були спроектовані основні таблиці бази даних. Для реалізації даних задач потрібні наступні таблиці: таблиця довідник валют; таблиця курсів валют; таблиця курсів валют робочої станції; архівна таблиця курсів валют робочої станції; таблиця відповідностей рахунків для обмінних операцій; таблиця відомостей про клієнта, що проводить обмінні операції; архівна таблиця відомостей про клієнта, що проводить обмінні операції; таблиця журнал обмінних операцій; архівна таблиця журнал обмінних операцій; таблиця класифікатор операцій; системна анкета; таблиця довідник робочих станцій. Цей список будувався з наступного ланцюга міркувань: сумісність з системою; не суперечність бази; ефективність роботи; користувацька необхідність [1, с. 59].

Логічний взаємозв'язок утворених таблиць можна побачити на діаграмі потоків даних (рис. 1).

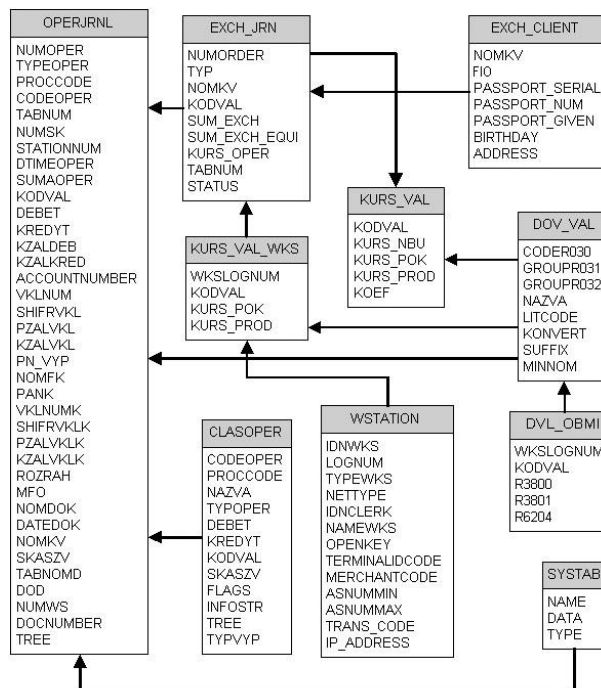

Рис. 1. Діаграма потоків даних.

Система обміну валют – це додаток обробки транзакцій. Оскільки користувачі повинні мати можливість додавати, змінювати і видаляти дані, дана система випадає з розряду додатків підтримки рішень. Але, з іншого боку, деяка інформація, отримана за допомогою цього додатка, як видно, буде використовуватися при прийнятті рішень, тобто дана система – це в деякому роді гібрид. Однак, основний напрямок її як додатку – обробка транзакцій.

Загальний алгоритм роботи підсистеми обміну валют у вигляді блок-схеми приведений на рисунку 2.

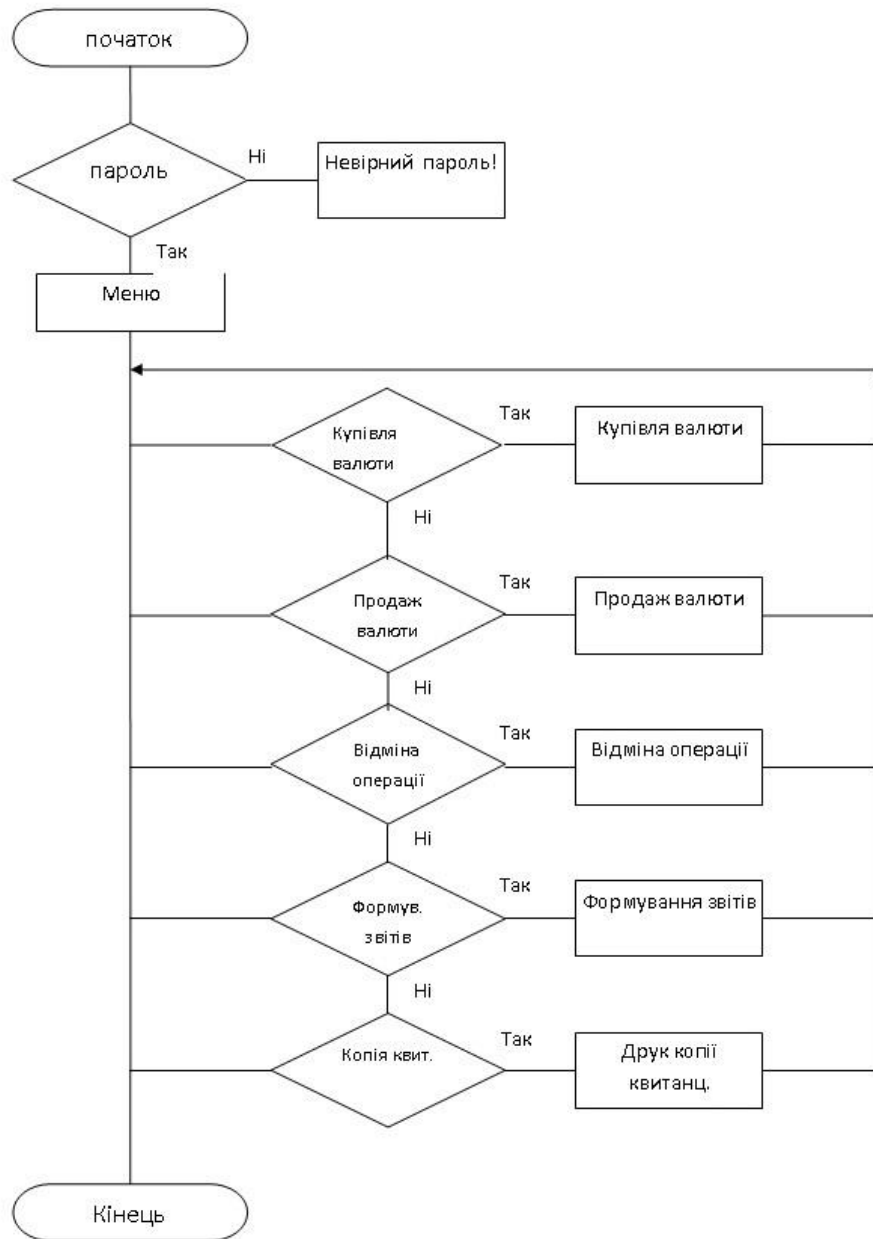

Рис. 2. Блок-схема алгоритму роботи підсистеми обміну валют.

Розроблено два типи головних форм, а саме: коротка і повна форма. Відрізняються вони між собою тим, що коротка форма (рис.3 а) не дозволяє вводити дані про клієнта, що проводить обмінну операції. Повна (рис. 3 б) – навпаки дає таку можливість.

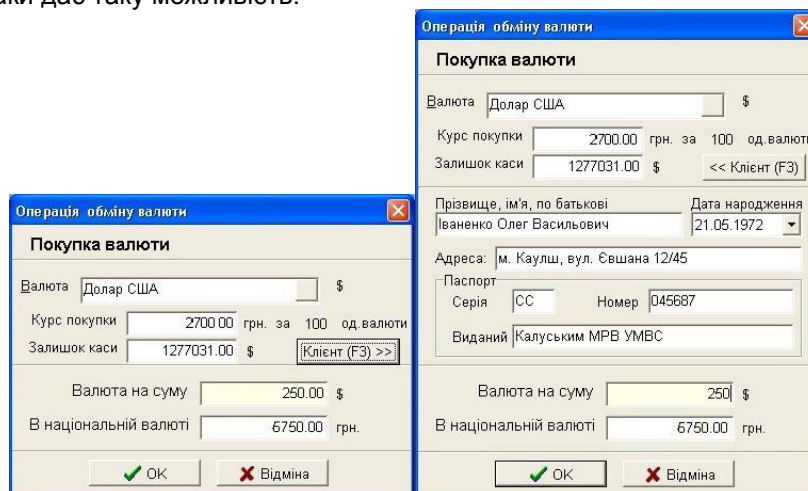

Рис. 3. Головна форма:
а) коротка форма, б) повна форма.

Головна форма містить декілька полів вводу інформації для проведення обмінної операції. Кнопка ОК служить для старту виконання обмінної операції. Кнопка ВІДМІНА для її скасування. Призначення кнопки КЛІЄНТ – переключення між короткою та повною формою модуля. Поле «Валюта» форми служить для вибору валюти, з якою буде проводитися обмінна операція. Після вибору валюти, у полі вводу «Курс покупки (продажу)» автоматично відобразиться курс покупки (продажу) вибраної валюти, за певну кількість одиниць, яка настраюється в базі в таблиці KURS_VAL_WKS. Поле вводу «Залишок каси» заповнюється автоматично під час ініціалізації форми, і береться з головної форми системи.

Для продовження виконання операції обміну користувачу необхідно заповнити поле «Валюта на суму». Система реалізована так, що поле «В національній валюті» заповнюється динамічно під час вводу інформації в попереднє поле.

Після виконання цих операцій можна натиснути кнопку ОК, і провести обмінну операцію.

До розгляду основної форми модуля слід зазначити, що тип операції (купівлі чи продажу) визначає зовнішній вигляд форми. Це реалізовано на програмному рівні в самому модулі [2, с. 316].

Якщо на головній формі натиснути кнопку КЛІЄНТ або функціональну клавішу (F3), то форма модифікується, даючи змогу ввести інформацію про клієнта. На цій панелі розміщено 6 полів для вводу інформації.

Слід зазначити, що, якщо інформація не введена, то не буде здійснено запис у таблицю EXCH_CLIENT, але, якщо хоча б одне поле заповнене, то в дану таблицю буде додано новий запис, який потім послужить для формування звітності.

Іноді, в ході роботи з підсистемою обміну валют виникає необхідність сторнувати (відмінити) обмінну операцію. Проектом передбачено розробити програмне забезпечення для проведення таких дій. Для цього створена форма, яка дає можливість сортувати будь-яку обмінну операцію за поточний операційний день банку (рис. 4).

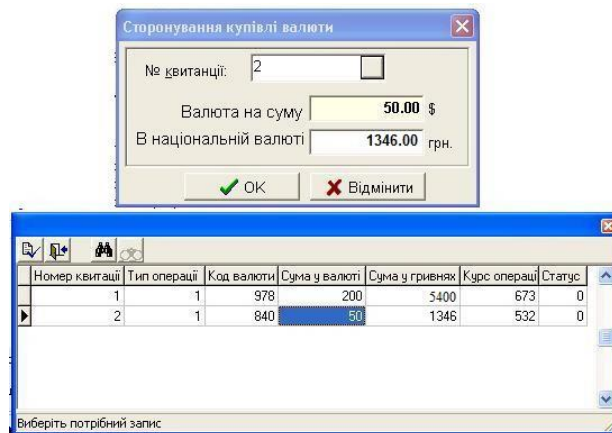

Рис. 4. Форма сторнування обмінної операції.

На даній формі присутні поля для вибору номера квитанції, операції, по якій необхідно сторнувати, а також здійснюється вивід у компоненти типу Tedit суму у валюті та гривневого еквівалента, яку необхідно повернути чи прийняти від клієнта. Дані поля не можливо редагувати. Вибір квитанції відбувається за допомогою компонента DBComboGrid [3, с. 582].

Під час роботи касиру іноді (наприклад, у випадку, коли клієнт втратив квитанцію) необхідно видрукувати повторно квитанцію про проведення операції. Для цього в проекті реалізована форма повторного друку квитанції. При кожній обмінній операції проектом передбачено друк квитанцій, а саме прихідного та видаткового касового ордеру (рис. 5). Дані ордери друкуються у двох примірниках. Один видається клієнту, а інший залишається у банку.

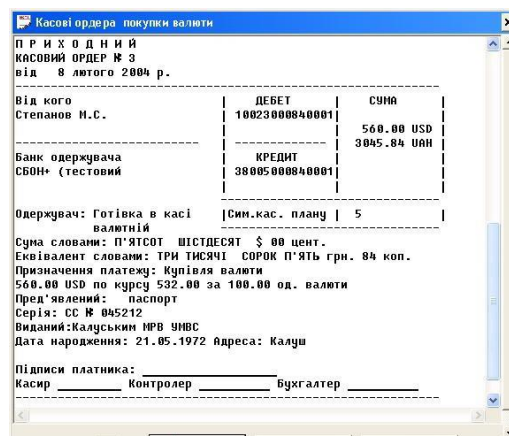

Рис. 5. Прихідний касовий ордер.

Отже, було вдосконалено базу даних банківської системи та розроблений додаток, який виконує такі функції: задача обміну валют, задача сторнування обмінної операції, задача друку копії виписок та ордерів, задача формування і друку звітів, пов'язаних з операціями обміну валюти, складання статистичної інформації з введених даних.

Література:

1. Dr. E.F. Codd "A Relational Model of Data for Large Share Data Banks", – 1990.
2. Баженова В. Ю. Windows SQL / Баженова В. Ю. – М.: "Вильямс", 2005. – 424 с.
3. Том Арчер. Visual C++.NET / Том Арчер, Эндрю Уайтчепел, – М.: «Диалектика», 2003. – С. 567-590.

Науковий керівник:

кандидат технічних наук, Ширмовська Надія Геннадіївна.

Ірина Михайлюк, Надія Ширмовська, Андрій Данчук
(Івано-Франківськ, Україна)

АПАРАТНЕ ТА ПРОГРАМНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СИСТЕМИ ВИМІРЮВАННЯ ТИСКУ В АГРЕСИВНИХ СЕРЕДОВИЩАХ

На сучасних підприємствах виникає велика кількість задач, пов'язаних з контролюванням параметрів технологічного процесу, збереженням та обробкою інформації з первинних перетворювачів. Для реалізації цих завдань використовуються багато різних видів систем, які включають в себе сенсори фізичних величин. Однак, незважаючи на різноманітність приладів для вимірювання тиску і нагромаджений значний досвід їх експлуатації, нові умови застосування і підвищення вимог до метрологічних характеристик спонукають переглянути принципи побудови манометрів. Це пов'язано з ускладненням умов експлуатації нової техніки, потребою більш жорсткого контролю тиску технологічних процесів, підвищення вимог щодо безпеки та інше, що відіграє особливо важливу роль при роботі в радіоактивних середовищах. Тому велику увагу привертають шляхи розвитку тискометрії на принципово нових засадах. Ультразвукові сенсори посідають важливе місце серед засобів вимірювання та неруйнівного контролю і їхнє значення буде зростати завдяки вдосконаленню наявних та розробці нових методів [1, с. 108].

Для високотемпературного резонансного манометра з чутливим елементом на базі пів хвильового резонатора пропонується алгоритм опрацювання інформаційних сигналів.

Перша група питань, яку необхідно вирішити під час створення резонансного манометра, – це формування короткого струмового імпульсу додатної амплітуди. На кресленні (рис.1) показаний передавач з тиристорним виходом. Каскад на VT5, VT6 забезпечує процес періодичного зарядження конденсатора C25, каскад на VT7 призначений для керування тиристором VD8. Тиристор відмикається зі спадом сигналу на вході системи. Водночас розривається коло заряду VT5 R29 C25. Імпульс розрядного струму протікає по колу C25 L2 VD8. Діод VD7 потрібний для шунтування від'ємного викиду напруги на котушці передавача L2.

Безпосередньо біля електроакустичного перетворювача (ЕАП) доцільно розташовувати вихідну ланку передавача та вхідний підсилювач луна-сигналів. Схему вхідного каскаду приймача імпульсного манометра можна розташувати безпосередньо біля приймальної котушки. Луна-сигнал з котушки ЕАП через R1 C1 потрапляють на вхід транзистора VT1, де підсилюються. Емітерний повторювач на VT2 забезпечує узгодження з електричним кабелем, який може мати велику довжину. Діоди VD1 – VD6 призначені для захисту вхідного кола від перевантаження під час проходження імпульсу передавання.

На рисунку 1 зображено електричну принципову схему резонансного манометра з фазовим аналізом луна-сигналу, яка дає змогу автоматично виконувати вимірювальні операції під час надходження луна-сигналу на вхід приймального каналу [2, с.93]. В мікроконтролері DD5 виставляється початкова частота генерації імпульсів шляхом видачі необхідного коду частоти на цифро-аналоговий перетворювач (ЦАП) (DD6), де відбувається перетворення цифрового коду в аналогову напругу, яка керує частотою генератора керуваної напруги (DD7). Згладжування цифрового сигналу здійснюється в аналоговому інтеграторі (DA3).

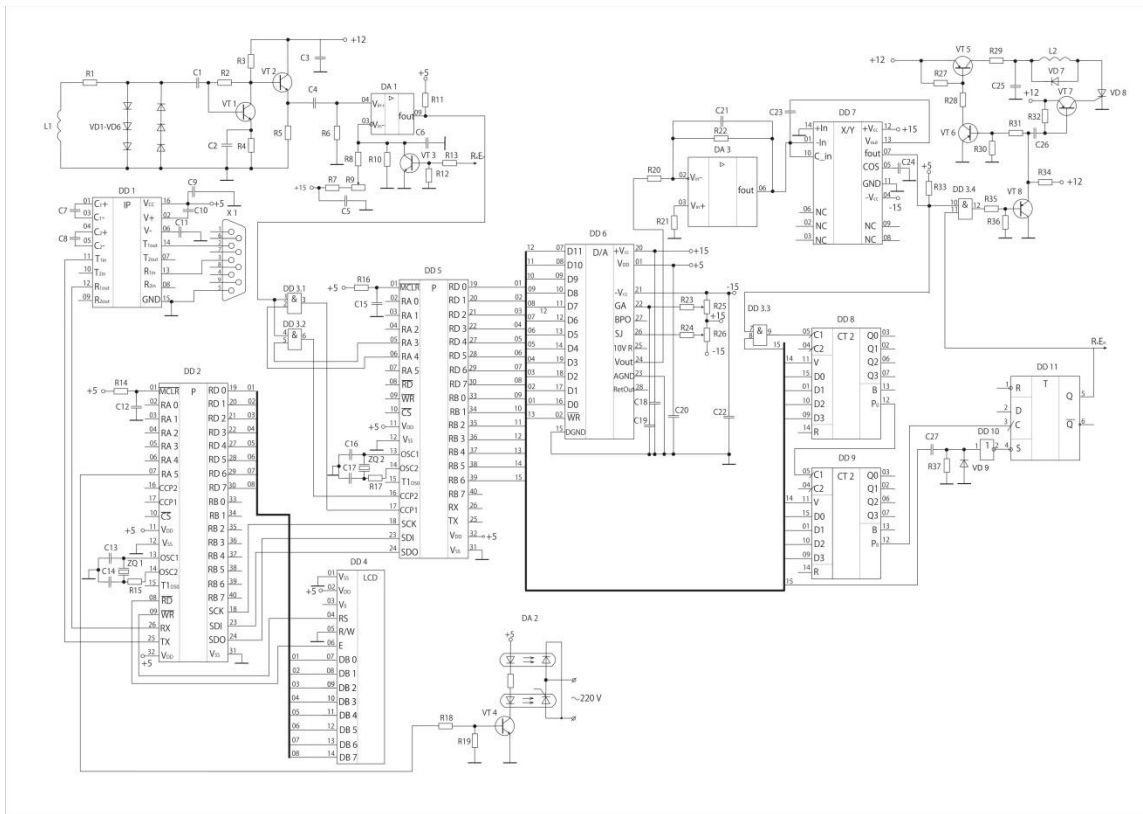

Рис. 1. Ультразвуковий манометр. Схема електрична принципова.

З виходу генератора керованої напруги (ГКН) (DD7) сигнал через логічний елемент І (DD3.4) надходить на вихідний підсилювач, навантаженням якого є котушка збудження L2. Відлік необхідної кількості імпульсів здійснюється за допомогою двійкових лічильників з додатковим встановленням DD8, DD9 та тригера керування DD11. Зовнішній запуск генерування пачки із 30–40 імпульсів здійснюється за допомогою сигналу START від управляючого контролера.

Одиничний рівень сигналу START надходить на вхід логічного елемента DD3.3, дозволяючи цим самим проходження імпульсів на лічильники DD8, DD9.

Попереднє встановлення числових значень перед початком операції генерування пачки імпульсів здійснюється сигналом DL від контролера DD5. Значення коду D0–D7 визначає кількість генерованих імпульсів за формулою

$$n_{LMn} = 256 - c, \text{ де } c - \text{код; } n_{imp} - \text{кількість імпульсів.}$$

Одночасно сигнал START, пройшовши через диференціюючу ланку CR, призводить стан тригера DD11 в одиничний стан, цим самим дозволяючи проходженню імпульсів із DD8 на вихід підсилювача, оскільки прямий вихід тригера DD11 є керуючим сигналом для логічного елемента DD3.4. Вихід тригера R_xE_n формує сигнал дозволу прийому вхідних імпульсів, блокуючи вхідний каскад DA1.

Для якісного формування прямокутних імпульсів із луна-сигналу сигнал генератора, як і в імпульсних манометрах, доцільно підсилювати безпосередньо після ЕАП. Встановлення підсилювача в корпусі ЕАП поліпшує відношення сигнал/шум та усуває вплив паразитної ємності кабелю. Конденсатор С1 дає змогу в невеликих межах коригувати амплітудно-частотну характеристику ЕАП. Амплітуда сигналу з виходу попереднього підсилювача достатня для безпосереднього перетворення луна-сигналу в прямокутні сигнали без додаткового підсилення. Для перетворення згаданого сигналу в сигнал ТТЛ-рівня використовуємо компаратор К554СА3. З метою зменшення впливу рівня відтинання шумів на вході, який попередньо задано резистором R9, на площу імпульсів з виходу DA1 передбачено скидання рівня відтинання на нуль під час надходження на вхід схеми першого півперіоду луна-сигналу [3, с.189]. Скидання відбувається шляхом відкриття транзистора VT1 на час проходження луна-сигналу. Це дає змогу, з одного боку, попередньо задавати порівняно високий рівень відтинання, а з іншого – до мінімуму знизити складову похибки за рахунок наявного рівня згаданого відтинання.

Прийом здійснюється за допомогою вхідного підсилювача. Діоди VD1–VD6 служать для захисту від перенапруг для вхідного каскаду під час передачі. Керований компаратор DA1 усуває амплітудну складову сигналу і сигнал в цифровому вигляді надходить на вхід двох таймерів лічильників контролера DD5 в залежності від фази вимірювання, яка визначається управляючою програмою контролера. Вибір каналу надходження здійснюється за допомогою елемента І DD3.1 і DD3.2. Далі обробка сигналу здійснюється програмно.

Додатковий контролер DD2 служить для виводу інформації на радіокристалічний індикатор (PKI) (DD4), під'єднання до персонального комп'ютера (ПК) через порт RS-232 (DD1) та керування схемою управління зовнішнім об'єктом (DA2).

Спряження пристрою з комп'ютером виконується через послідовний інтерфейс RS-232. Використовувані в інтерфейсі рівні сигналів відрізняються від рівнів сигналів, діючих в мікрокомп'ютері. Логічний "0" представляється додатною напругою в діапазоні від +3 до +25 В, а логічна "1" – від'ємною напругою в діапазоні від –3 до –25 В. Для того, щоб персональний комп'ютер правильно сприймав передану інформацію, потрібно поставити перетворювач рівнів (ПР). В якості інтерфейсної мікросхеми використано драйвер MAX232A. Він містить перетворювач напруги +5 В у напругу +10 В (генератор і помножувач напруги), інвертор, який перетворює напругу +10 В у напругу –10В, і перетворювач рівня сигналів послідовного інтерфейсу. З перетворювача рівнів сигнал приймається для подальшої обробки приймачем інформації (персональним комп'ютером). Для реалізації цих завдань використовуються спеціалізовані мікроконтролери.

Для проведення цифро-аналогового перетворення повинні бути правильно обрані два часових інтервали: період дискретизації та період цифро-аналогового перетворення.

Для приймання відбитих луна-сигналів використаємо входи CCP1 і CCP2. Для відсилання стартового біту використаємо вихід RB6. Коли з цього виходу надійшов сигнал START на лічильники DD8, DD9 та тригер DD11, в мікроконтролері відкрилося перше вікно для прийняття відбитих луна-сигналів із зони I (до перевертання фази). Прийняті імпульси підраховуються в таймері 1 (T1). Одночасно відкривається вікно 2 для прийому імпульсів із зони II (після перевертання фази). Потім порівнюються відправлене і отримане значення. Якщо значення, яке надійшло, відрізняється від відісланого, то знаходиться їх різниця, яка відповідає певній частоті, що пропорційна до тиску.

Для написання програми формування вихідного і приймання отриманого сигналу використаємо регістри RES0 H,L для запам'ятовування першого значення, яке не виводиться, але потрібне тільки для наступних обрахунків. Замість нього подаємо на вихід усталене значення; RESP H,L – регістр для запам'ятовування попереднього значення; RES H,L – регістр для запам'ятовування поточного значення; RES1 H,L – регістр для запам'ятовування різниці поточного і усталеного значення; REGD H,L – регістр для зберігання різниці; REST H,L – регістр для тимчасового зберігання поточного значення; UST H,L – регістр для зберігання усталеного значення. Ці регістри онулимо на початку програми. В регістр UST H,L занесемо усталене значення. Це значення буде вибрано з діапазону 20...100 кГц, тобто 50 кГц (50 кГц = 03ED). Максимальне відхилення буде рівне 5 Гц = 0x05.

Для виведення результату, тобто $u_{\text{вих}}$, потрібно вирахуване значення перевести в знакове число і без змін записати в регістр TXREG.

По протоколу RS-232 здійснюється зв'язок з іншими контролерами. Протокол RS-232 використовується в персональних портах будь-якого персонального комп'ютера. Протокол RS-232 містить до 12 біт: 1 біт – START-біт = 0; 8 біт – даних; 9 біт – необов'язковий; 1-2 – одиничних стопових біта.

Швидкість передачі є фіксованою і вибирається з ряду: 1200 біт/с, 2400, 4800, 9600, 14400... Оберемо стандартну швидкість передачі 9600 біт/с.

Для передавання числа по порту RS-232 встановлюємо такі біти в одиницю регістра TXSTA: TX9 – біт дозволу 9-розрядного передавання; TXEN – передавання дозволене; BRGH – вибираємо високу швидкість в асинхронному режимі; TRMT – біт статусу передавального регістру зсуву незаповнений; TX9D – 9-й біт для передавання адреси.

Рідкокристалічний індикатор складається з двох блоків: схема індикації та управління рідким кристалом та схема зв'язку із зовнішнім процесором, зберігання даних, що індуються.

Мікроконтролер має стандартизовану систему команд, зовнішню шину даних та управління. Шина даних є 8-ми розрядна. Шина управління складається з 3-х ліній: перша основна E-тактовий сигнал; R/W – лінія встановлення режиму запису або читання; RS – лінія визначення типу коду на шині даних (0 – команда, 1 – типу дані).

Основний сигнал, який треба керувати на шині індикатора, це сигнал E. Щоб записати дані, потрібно зробити зв'язок між індикатором і контролером. Запис інформації на шині даних здійснюється по фронту спадання імпульсу на лінії E.

Для виведення числа на рідкокристалічний індикатор потрібно перевести отримане число в двійково-десятькову форму. Алгоритм такого перетворення полягає у виділенні сотень, десятків та одиниць. Для цього використаємо лічильники, які онулюємо на початку алгоритму. Порівнюємо отримане число з 100. Якщо воно більше, то збільшуємо лічильник сотень на одиницю і віднімаємо від числа сотню. Цю процедуру повторюємо до тих пір, поки число не стане менше 100. Тоді порівнюємо його з 10. Якщо більше, то збільшуємо лічильник десятків і віднімаємо від числа десять. Повторюємо порівнювати, поки число не стане меншим за 10. Одиниці залишаться в числі. Щоб вивести отримане число на рідкокристалічний індикатор, потрібно перед ним подати трійку [4, с. 203].

Запис даних до рідкокристалічного індикатора проводиться за таким алгоритмом: скидання лінії E0 для подальшого формування фронту спаду; встановлення режиму запису даних, формуємо одиницю на лінії E1; формування додатного імпульсу на лінії E заданої тривалості (5 мс); занесення на шину даних RC1 даних, які треба записати; при необхідності очікування (5 мс).

Найпростіше підпрограму затримки зробити за допомогою таймеру 1. Обраний осцилятор працює з частотою 20 МГц. Для утворення затримки потрібно здійснити $5000 \text{ мкс} / 0,2 \text{ мкс тактів}$, тобто 25000. До таймеру потрібно занести число 98.58h ($65536 - 25000 = 40536$). Після занесення цього числа в включаємо таймер і опитуємо прапорець переповнення таймеру. Якщо він встановився, тобто таймер переповнився, ми відрахували потрібний час затримки 5 мс.

Отже, система виконана з використанням ультразвукового резонансного методу вимірювання на базі мікроконтролера PIC16F874 із наступними функціональними властивостями: приймання сигналів первинних перетворювачів; попередня обробка вхідних сигналів; вивід на ПК; місцева індикація на рідкокристалічному індикаторі.

Література:

1. Ширмовська Н. Г. Оптимальна дискретизація заданих кореляційною функцією сигналів / Н. Г. Ширмовська // Методи та прилади контролю якості. – – 2009. – № 22. – С. 107–111.
2. Заміховський Л. М. Проектування систем діагностування: Навч. посібник / Л. М. Заміховський, В. П. Калявін. – Івано-Франківськ: Полум'я, 2004. – 248 с.
3. Локазюк В. М. Інтелектуальне діагностування мікропроцесорних пристроїв та систем: Навч. посібник для вузів / В. М. Локазюк, О. В. Поморова, А. О. Домінов. – Хмельницький, 2001. – 286 с.
4. Николайчук Я. М. Проектування систем діагностування: Навчальний посібник / Николайчук Я. М., Возна Н. Я., Потух І. Р. – Тернопіль: ТЗОВ: «Терно-граф», 2010. – 392 с.

Науковий керівник:

кандидат технічних наук, Ширмовська Надія Геннадіївна

**Гульжан Оралбаева, Гульнара Сейдалиева, Гаухар Сейдалиева
(Алматы, Қазақстан)**

САУДА МЕКЕМЕСІНІҢ ҮРДІСТЕРІН АВТОМАТТАНДЫРУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Қазіргі уақытта ақпараттық технологиялар қоғамдық өмірдің әртүрлі салаларында кеңінен қолданылуда. Ақпаратты технологияны кең арнада қолдану қазір республика бойынша көптеген салаларда ұйымдастыру – басқару қызметі болып табылады. Оның автоматтандыру жолында көптеген автоматтандырылған программалық жүйелер және де электронды сұхбат, электронды есеп алмасу сияқты бухгалтерлік есеп жүйелері, қызметшілер, тауарлар және т.б. туралы электрондық қорлар көптеген өнеркәсіп жүйелерінде қолданылады [1].

Кез-келген мекемеде автоматтандырылған программаларды қолдану мамандардың жұмысын жеңілдетіп, сол мамандармен қоса оларға кәсіби қатынасатын басқа да тұлғалардың уақытын үнемдеуге үлкен көмегін тигізеді. Сондықтан қарастырылып отырған мәселе өзекті болып табылады.

Ақпаратты басқару компьютерлерді қолданудың негізгі сферасы болып табылады және де, болашақта үлкен роль атқарады. Мәліметтер қорын басқару жүйесі компьютерлік техниканың даму жолдарына байланысты жетілдендіріліп тұрды, пайдаланушының қойған барлық күрделі деңгейдегі талаптарын орындауға бейімделді. Қазіргі қоғамның талаптарына сәйкес жаңа технологиялардың даму барысында жұмыс орнын автоматтандыру негізгі мәселелердің бірі. Өнеркәсіптерде, мемлекеттік және жеке шаруашылық мекемелерде, оқу орындарында және басқа да салаларда ақпараттандыру жүйесін кеңейту және жұмыс орнын автоматтандыру мәселелері алға қойылып отыр. Автоматтандырылған жұмыс орны деп мамандардың жұмыс орнында орналасқан және олардың жұмыстарын автоматтандыру үшін қолданылатын профессионалды-бағытталған кішігірім есептеу жүйесін айтуға болады. Жұмыс орнын автоматтандыру үшін көптеген автоматтандырылған бағдарламалық жүйелер мен құрылғылар қолданылады, олардың ішінде бухгалтерлік есептеулер жүйесі, электронды деканат, оқу жүктемесін есептеу, қызметкерлер, студенттер туралы электронды мәліметтер қоры және тағы да басқалар бар. Ал қоймада жұмыс істейтін жұмысшылар тауарлар туралы мәліметтерді, яғни тауарлардың кірісі мен шығысы, қалдығы және пайда және т.с.с білу үшін осы бағдарламаны қолданса, керек мәліметтер алдында дайын тұрады.

Материалдардың есебін дұрыс және ұтымды ұйымдастыру үшін мыналар керек:

- материалдардың біріңғай наменклатурасы мен жоспарлы есеп айырысу бағасын белгілеу;
- құжат айналымының дәл жүйесін белгілеу және материалдарды есепке алу мен есептен шығару операциялардың тәртібін сақтау;
- біріңғайланған алғашқы есеп құжаттары нысандарының түрлерін белгілеу және олармен ұйымның барлық бөлімін қамтамасыз ету.
- сонымен қатар материалдарды алдағы уақыттарда пайдалану үшін өндіріске босату және басқа жаққа берілетін мөлшерін белгілеп, оларды жетілдіріп отыру керек. Белгіленген тәртіп бойынша материалдардың қалдығын жаппай түгендеу, бақылау арқылы тексеріп және олардың нәтижесін дер кезінде есепке алып отыру қажет.

Бұрынғы кездерден бастап сауда-саттық барлық адамдардың ажыратылмаған бөлігі болған. Ал кейбір адамдарға ол барлық өмір мәні болған. Қазіргі уақытта бұл өмірде саудасыз өмір сүру мүмкін емес. Жылдар, ғасырлар бойы бұл экономикалық үрдіс дамып жатыр. Сауда әсіресе экономикалық даму

саласында өсіп жатыр. Бұл өсу көбінесе өзара арасында бәсекес ұйымдастырылған супер және гипермаркет желілерінің көтерме саудасында және майда сауда мекемелердің ретсіз шиеленіскен жағдайлардың ауысуы кезінде көрсетіледі. Қатаң бәсекес жағдайларында ұтымды болу үшін әрбір супермаркеттердің ұқсас желісі жеке супермаркеттер түйінінің кіші деңгейлі ішкі жүйеден тұратын нақты жүйе болуы керек. Мұндай ұйымдардың сәтті қызмет ету белгілерінің бірі бизнес процестерді автоматтандыру болып келеді. Оның бірі қоймалық есеп.

Сауда қызметімен айналысатын фирма үшін ең қиын тапсырмалардың бірі тауарларды нақты және ретпен есепке алу болып келеді. Өте үлкен біріншілік құжаттардың айналымы кезінде оларды реттеу өте қиын болады. Қазіргі саудадағы талаптар – бұл сұранысты болжау мүмкіндігін басқару, әкелінетін тапсырыстарды басқару және қоймалық қорларды тиімді ету жүйесі. Бұл маңызды тапсырмаларды шешуге қоймалық есеп процесстерін автоматтандыру көмектеседі. Кәсіпорын, сауда мекемесінде, т.б. бір ақпараттық орта құрылады және де тауарларға жасалған әрекеттер туралы барлық ақпараттар бір деректер қорына түседі. Нәтижесінде менеджерлер сатылған тауарлардың санын, сұраныстарды, жетпейтін тауарларға тапсырыс жасауды тез және оңай жасай алады.

Автоматтандырылған басқару жүйелерінің жалпы құрылымын, оның пайдалану облысынан тәуелсіз ішкі жүйе жиынтығы ретінде қарастыруға болады. Оның қамтамасыз ету бөліктерін де ішкі жүйе деп есептеуге болады.

Жабдықтаушы ішкі жүйелеріне: ұйымдастырушылық, техникалық, математикалық, программалық, ақпараттық, лингвистикалық, және эргономикалық ішкі жүйелері кіреді. Жабдықтау бөліміндегі ішкі жүйелер әрқайсысы өз алдына бөлек тақырып болғандықтан, олар туралы тереңірек мағлұмат басқа салаларда қарастырылады. Дегенмен, жабдықтаушы бөлімдегі ішкі жүйелердің қысқаша сипатын төмендегідей қарастыруға болады:

- ақпараттық жабдықтаудың негізгі міндеті – басқарылатын объектіні сипаттайтын динамикалық ақпаратты тұрғызып, ұдайы жаңартып отыру;

- техникалық жабдықтау – ақпарат жүйесінің атқарымдық және жабдықтаушы бөлімдеріндегі ішкі жүйелерін қамти отырып, оларды жұмыс істетуге қамтамасыз ететін барлық техникалық жабдықтар жиынтығын құрайды;

- математикалық жабдықтау деп жүйедегі есептерді шешіп, ақпаратты өңдеуде қолданылатын математикалық әдістер мен үлгілер, тәсілдер қарастырылады;

- бағдарламалық жабдықтау – ақпарат жүйесін жобалау (тұрғызу) мен жұмыс істеуге арналған әдістер мен жабдықтардың, шаралардың жиынтығы;

- лингвистикалық жабдықтау – есептеу техникасы арқылы ақпаратты өңдеу тиімділігін көтеру мен адам және компьютер арасындағы қатынасты жеңілдету мақсатында мәтіндерді сығу және жою әдістерін, кәдімгі тілді қалыптастыру ережелері мен тілдік жабдықтардың бірігуін бейнелейді;

- құқықтық жабдықтау – ақпарат жүйесінің тұрғызылуы мен қызметін және ұйымдастырылуын реттейтін сұрақтар мен нормативтік актілерді, сондай-ақ жүйеге қатысты мамандардың құқықтары мен міндеттерінің және жауапкершіліктерінің бірігуін сипаттайды;

- эргономикалық жабдықтау – ақпарат жүйесіндегі адам қызметінің тиімділігін қолдап, көтермелейтін әдістер мен жабдықтардың бірігуі.

- ұйымдастыруды жабдықтау - техникалық құралдар мен өзара әрекет етуге арналған әдістер мен құралдар жиынтығы.

Бұл қамтамасыз ету келесідей функцияны жүзеге асырады:

- Ұйымды басқару жүйесіне жүйелік талдау жасау;

- Ол мәселелерді компьютерде шешуге дайындау;

- Ұйымдастыру құрылымы және құрамы бойынша басқару шешімін құру.

Автоматтандырылған жүйені құрастыру үшін келесі есептерді шешу керек:

- экономикалық ақпараттардың ерекшелігіне, қолдану саласына талдау жүргізу, анықтау;

- өңделетін ақпараттардың шынайылық деңгейін арттыру;

- ақпараттың қорғалу деңгейін арттыру;

- басқарушылық шешімдерді қабылдауға қажетті есептерді білу;

- қолданыстағы мекемелерді басқару жүйелеріне шолу жасау, салыстыру;

- басқару жүйелерін құру кезінде мекемелердің ерекшеліктерін ескеру, талаптарына, сұраныстарына талдау жасау;

- басқару жүйелерінің мекемелерде қаншалықты қажеттігін және ақпаратпен қамтамасыз етуді жақсартуды негіздеу;

- деректер қорын құру;

- ақпараттық жүйенің тиімділігін анықтау.

Кәсіпорын енді құрылған кезінде айналымдар да онша үлкен емес, сондықтан жай жазба кітапша мен санағышты қолданса болады. Бірақ кәсіпорын дамыған сайын бұл құралдарды қолдану тиімді болмайды. Осы кезде қоймалық есепті компьютерде жүргізу қажеттілігі туындайды.

Әдебиеттер:

1. Информационные технологии управления: Учебное пособие для вузов / Под ред. Г.А. Титоренко. - 2-е изд., доп. - М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2013. - 439 с.

СҰЙЫҚ КРИСТАЛДЫ МОНИТОРЛАР

Бүгінгі таңда мониторлардың бірнеше түрлері бар. Соның ішінде сұйық кристалды мониторларға ақпарат беріп өтейік. Сұйық кристалды мониторлар мыналардан тұрады:

- СК - панелі
- Жарық көзі
- Электрониканы басқарушы блогы

СК өзімен органикалық заттарды ұсынады, сұйық және қатты фазалар арасында аралық күйде (мезофазалық) орналасқан. Осы күйінде кристалды молекулаларының арасындағы байланыстар өте әлсіз болып табылады және кристалдық құрылымы оңай өзгеріледі, мысалы, электр өрісінің әсерінен.

Кристалл құрылымымен бірге оның оптикалық құрылымы өзгереді, сынаулар коэффициенті және поляризациялық коэффициенті сияқтылар, сұйық кристалдар көмегімен бір түсті және түрлі-түсті суреттер алуға болады. Олар қатты дене емес, сұйықтық құрастырады, себебі олардың молекуласы кристалды құрылымға ие, сол себепті сұйық кристалдар деп аталады.

Олар мынадай қасиеттері ие:

1. Электрлік токтың сұйық кристалдарының қабатынан өткен кезде молекулалар жинақы орналасады оң және теріс полюстер арқылы.
2. Молекула ағымының болмауының негізінен бір-біріне қарама-қарсы орналасады, ал терең емес ойыстар бетінде орналасатын молекулалар осы ойыстар бойымен орналасады
3. Кристалдар қабаты жарықтық сәулені сындыра алады, поляризатор рөлін ойнайды (барлық жарықтық сәулені фильтрлейді, нақты бағытқа бағдарланғаннан басқасын); егер кристалдар қабатта оранған болса, жарықтық толқындар иуды қайталайтын болады және қабатты басқа бағытпен тастап кетеді.

Сұйық кристалдардың молекуласы электр әсерінен өзінің бағытын өзгерте алады және соның әсерінен жарықтық сәуленің қасиетін (олардың арасынан өтетін) өзгерте алады.

Сұйық кристалдардың тарихы. Сұйық кристалдар ертеде ашылды. 1888 жылы австриялық ботаник Фридрих Райницер өсімдіктердегі холестерин рөлін зерттеуде байқаусызда жаңа материал ашты. Тәжірибелердің бірі материалды қыздыру болып табылады. $t=145,50$ кристалдар лай болады және ағатынын ғалым байқады, әрі қарай кристалдар $178,50$ градуста сұйықтыққа айналады. Ол неміс физигі Отто Леманнмен өз ашуымен бөлісті. Жарық реакцияға қатысты сұйықтықта кристалл қасиетін байқады.

Сол кезден бастап «сұйық кристалдар» аты пайда болды. Бірінші кезекте, олар қолдануын калькулятор және кварц сағаттар дисплейінен тапты. 1973 жылы жапон компаниясы Sharp Electronics алғашқы өнімін СК - панелімен шығарды - сандық дисплейлі электрондық калькулятор. Содан кейін ол СК ноутбук экрандарында қолданыла бастады. Соңғы уақытта сұйық кристалды мониторлар столға қоятын компьютерлерде көп тарала бастады. Ұқсас (дәстүрлі) LCD - мониторы сондай-ақ Nematic LCD деп те аталады.

СК - дисплейінің ерекшеліктері:

1. Суреттерді нормалы қабылдау үшін СК - дисплейінде сыртқы жарық көзі немесе ішкі жарықтандыру қажет;
2. СК - дисплейі инерциялы (кристалдардың оптикалық қасиеттерін өзгерту үшін уақыт қажет);
3. Зиянды сәулеленудің болмауы;
4. Шағын дизайн;
5. Қуатты аз тұтыну;

Сурет 1. СК – дисплейі

СК - дисплейі өзімен үшбұрышты матрица ұсынады, жолдармен және бағаналармен құрастырылған, қиылысуында сұйық кристалды элементтер орналасқан. Әр элемент (кристалл) екі байланыстармен А және В электрлік шамдар түрінде ұсынуға болады. А байланысы жолмен жалғанады, ал В байланысы бағанамен, кристалдар орналасқан, лайықты жолға және бағанаға қуат бергенде «шам жанады» (Сурет 1).

Түстік рұқсат. Қолданатын түстер саны - опция, әр түрлі түстердің максималды санын анықтайтын, экранда бір уақытта өндірілетін.

Түстік рұқсат режимі (түстік режимдері, түстік конфигурациялары, түстік тереңдік режимі):

Low Color - режимі, экранда әр пиксель 256 түстің біреуі бола алады. Тапсырмаға пиксельдің түсіне 1 байт (8 бит) жіберіледі, сондықтан, бұл режимді 8-дәрежелі түс деп айтады.

High Color – режимі, экранда әр пиксель 65536 түстің біреуі бола алады. Тапсырмаға пиксельдің түсіне 2 байт (16 бит) жіберіледі, сондықтан, бұл режимді 16-дәрежелі түс деп айтады (жоғары сапалы түс режимі).

True Color – режимі, экранда әр пиксель 16777216 түстің біреуі бола алады. Пиксельдің тапсырма түсіне 3 байт (24 бит) жіберіледі, сондықтан, бұл режимді 24-дәрежелі түс деп айтады. Ақпараттық түстің көлемі адамның көзінің қабілеттілігіне тек кішкене ғана жол береді («нақты» түс режимі).

True Color – режимі, экранда әр пиксель 4294967296 түстің біреуі бола алады. Пиксельдің тапсырма түсіне 4 байт (32 бит) жіберіледі, сондықтан, бұл режимді 32-дәрежелі түс деп айтады. Ақпараттық түстің көлемі адамның көзінің қабілеттілігіне тек кішкене ғана жол береді («нақты» түс режимі).

Стандартты VGA бастап, бейнекарта қанша түсті қамтамасыз етсе, дәлірек, бейнекартаның көлемі, монитор сонша түсті көрсете алады.

Компьютермен жұмыс кезінде қолданушының көңілі экран дисплейіндегі суретке көбірек бөлінеді, ал ЭСТ - монитор, кез-келген теледидар секілді, барлық диапазонда - кадрлық жаймалық жиіліктен (50-100Гц) ренгендікке дейін, электромагнитті толқындар бөледі, бұл денсаулық қоспайды. Сондықтан, ікші экрандау және төмен радиация шығарушы мониторлар құрастырылды(LR - Low Radiation). Кейінірек радиацияны белгілі мөлшермен шығаратын мониторлар қабылданды MPR II TCO'92. Экраннан шағылысатын басқа жарық сәулелері да көзге зиян тигізеді. Жақсы мониторлардың арнайы сәулеге қарсы жамылғысы түскен жарықты сіңіреді. Сәуле шашу мен шағылысуды мониторға арнайы экран жабыстыру арқылы төмендетуге болады.

Егер сіздің мониториңызда мынандай белгілер болса TCO95, TCO99, TCO'03, онда монитор стандартты рұқсатқа кем дегенде 75 Герц ұстайды, ол компьютермен жұмыс істеуге қолайлы.

Сұйық кристалды мониторлар. Сол сияқты әдеттегі СК - мониторда бейнесі жеке нүктелер (пиксель) болып көрсетеді. Алайда, СК - монитордың жұмыс істеу принципі ЭСТ мониториан айтарлықтай ерекшеленеді. Тәсілдерді құру, жану элементі және растраның қалыптастыруы басты айырмашылықтары болып табылады.

"ЭСТ Монитор негізінде ең төменгі элементі болып астық люминофора, жарықтық жану оның байланысты қарқындылығына құлайтын оған электрондық сәуле көрсетіледі. Астық люминофорамен СК - ның айырмашылығы, СК - ұяшығы жарық түспеуіне кепіл. Суретті қалыптастыру үшін СК - монитор жоғары кернеу талап етілмейді, сондықтан СК - мониторлар өте төмен энергия тұтынады. Сұйық кристалл - бұл заттың негізгі қасиеттері сұйықтық ағынын, реттілікті сақтайды. Молекулалардың өзара орналасуы және анизотропия қасиеттеріне тән кристалдар. Сұйық кристалда тартымды молекулалар бар, көп жағдайда сигаро тәрізді нысанына байланысты анықталады. Олардың кейбіреуі басымдықпен бағытталады. Бағдар молекулаларына байланысты кейбір физикалық қасиеттер сұйық кристалл, диэлектрлік өтімділік ϵ және сыну көрсеткіші n_{np} атап айтамыз.

Вектор D басымдықпен молекулалардың бағдарлануы сипатталады. Дәрежесіне байланысты молекулалардың мөлшерін ажыратады, сұйықтың үш түрлі кристалдары болады:

– смектикалық; молекулалар қабаттары орналасқан, олардың бойлық осьтері бір-біріне параллельді;

– нематикалық; молекулалар бір-біріне параллельді, бірақ ауысатын ось өз бойында еркін қашықтық болады. Қабат құрылымы жоқ. СК - ұяшықта пайдаланылады, дәл нематикалық кристалдар (грек тілінде "нематикалық" білдіреді "жіп тәрізді");

– холестерикалық; нематикалық кристалдар құрылымын қайталайды, бірақ директорының бағыты спираль бойынша өзгереді. Сұйық кристалл винті құрылады;

Сонымен, СК - ұяшық - бұл жұқа қабаты сұйық кристалл (қалыңдығы бірнеше ондаған микрометр), екі әйнектің ортасында арнайы төсеніш материалдармен бекітілген. Механикалық өңдеудің арқасында ішкі бетіне төсеніштерге микроскопиялық арналары түсіріледі. Молекулалар сұйық кристалдарға ориентирлі қолданысқа сипатталатын ориентирлі вектор қолданысы. Өңдеу тәсіліне байланысты беттерді төсенішке және бағыты векторының ориентирлі іс-әрекет нематикалық сұйық кристалды алуға болады. Бағдар молекулалардың үш түрін алуға болады:

– планарлы (гомогенді); барлық молекулалар бір-біріне параллель бағытталған және екі төсенішке;

– қалыпты (гомеотропты); барлық молекулалар бір-біріне бағытталған параллель және (нормасы) екі төсенішке перпендикуляр;

– айналымды (твистирынды);

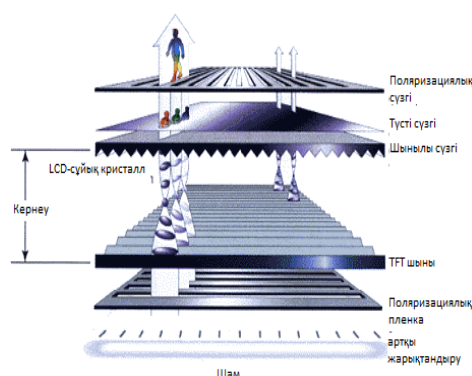
– бұл планарлы бағдарлау, молекулалық сұйық кристалл төсеніштерге параллель орналасады, бірақ векторлар бір-біріне ориентирлі төсеніштер қолдану облысына қатысты. Нәтижесінде директоры сұйық кристалды заттар өз бағдарын баяу өзгертеді.

СК кеңістіктік бағдар молекулалары ережеде демалыс тәртібінде сұйық кристалдар деп аталады. Фридель жіктеу сыныптауы бойынша үш негізгі санаттарлық тәртібіне бөлінеді: смектикалық, нематикалық және холестеритикалық (Сурет 2).

Сурет 2. Сұйық кристалдар түрлері

Жұмыс істеу принципі. СК – ұяшықтары сұйық кристалды молекулалық заттарды ориентирлі бағдарында негізделген, онымен бірге сыну көрсеткіші ориентирлі қолданылу төсегіші $n_{\text{пр}}$ байланысты емес, бірақ электр өрісі сыртқы болуына байланысты. Салу кернеуін төсеніштерге ұяшықты басқаруға болады, оның оптикалық қасиеттері (Сурет 3):

Сурет 3. СК монитордың құрылымы

LCD монитор танымал пиксельдер деп аталатын кішкентай массив сигменті болып табылады, ақпаратты бейнелеу үшін айла-шарғы жасай аламыз, ақпаратты бейнелеу үшін. LCD мониторы бірнеше қабаттары бар. Мұнда басты рөл атқаратын екі панельден жасалған еркін натрий және өте таза шыны материалдан субстрат немесе төсегіштер, құрамында жұқа қабаты сұйық кристалдар арасында бар. Панельдерде бороздкалар, жіберетін кристалдар бар екенін хабарлайды. Бороздкалар осылайша орналасқан: әрбір панельдерге бір-біріне параллельді, бірақ екі панельдер арасында перпендикулярлы.

Бойлық бороздкалар өнімділігі орналастыру нәтижесінде шыны бетінде жұқа пленка ашық пластиктен жасалған. Содан кейін арнайы жолмен өңделеді.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Степанов Ф.Н. Архитектура вычислительных систем и компьютерных сетей. СПб.: Питер, 2007.
2. Таненбаум В.В. Архитектура компьютера. СПб.: Питер, 2002.
3. Хамахер К., Вранешич З., Заки С. Организация ЭВМ. СПб.: Питер, 2003.

Научный руководитель:

(Ph.D.) – Технических наук Шалтабаев Алтай Аканович.

Алтай Шалтабаев, Серікбол Тілеубек
(Талдықорган, Қазақстан)

СҰЛБАТЕХНИКА ПӘНІНІҢ НЕГІЗГІ ЭЛЕМЕНТТЕРІ

Бастапқы кезде, онда радиотехника және байланыс құралдарының электронды құрылғылары, автоматтандырудың компьютерлік технологиясы және технологияның басқа да салалары жобалау және зерттеу мәселелерін қамтитын сұлбатехника, ғылыми-техникалық бағыт деп қарастырғанбыз.

Егер анықтамалықтан тек кілт сөздерді қалдырсаңыз, онда сұлбатехника - электронды құрылғылар тізбектерін жобалау және зерттеу ғылымы болады.

Жоспарлау мен зерттеудің сөздері айқын, олар сұлбатехникада, көптеген ғылыми және техникалық пәндердегідей, көптеген тапсырмаларды екі класқа бөлуге болады деп айтады:

синтездеу міндеті («бұрынғы айырмашылығы бар заттарды біріктіру») - жекелеген бөліктерден немесе блоктан құрылғының сызбасын құру.

Талдау міндеттері (толық құрамдас бөліктерге ыдырау) оның компоненттерінің қасиеттері туралы ақпарат негізінде үлкен жүйенің мінез-құлқының және қасиеттерінің зерттелуі болып табылады.

Сөз сұлбасы жеке түсініктеме қажет. Ілініс сұлбаның зерттеу пәні тізбек болып табылады және бұл термин екі мәнге ие:

Біріншіден, электр тізбегі - электр тізбегінің шартты графикалық бейнесі. Мақсатқа байланысты түрлі сұлбалар қолданылады (сұлбалық диаграмма, баламалы сұлбасы және т.б.)

Екіншіден, тізбек электр тізбегінің өзі (мысалы, интегралды сұлба).

Олай болса, жаңа бастағандарға арналған цифрлық электронды сұлбаларды зерттеу автоматтандыру теориясымен басталуы керек.

Сигнал - байланыс үшін пайдаланылатын материалдық тасымалдаушы. Хабарға қарағанда сигнал жасалуы мүмкін, бірақ оны қабылдау қажет емес (хабарды қабылдаушы тарап қабылдау керек, әйтпесе бұл хабарлама емес, тек сигнал).

Сұлбатехника – негізінен радиотехника және байланыс, компьютерлік технология, автоматтандыру және басқа да технологиялық салалар үшін электронды құрылғылар тізбектерін жобалау және зерттеу мәселелерін қамтитын ғылыми-техникалық бағыт болып табылады.

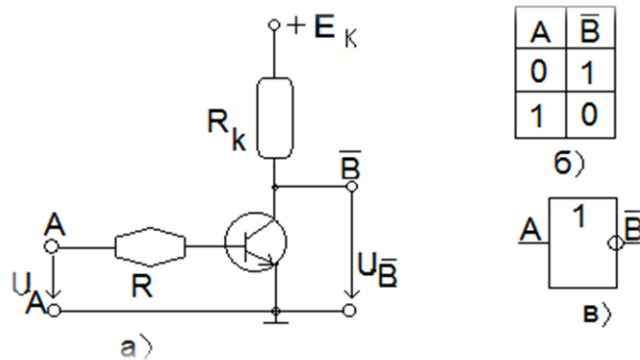
Негізгі міндет - белгілі бір функциялардың орындалуын қамтамасыз ететін электронды тізбектерді синтездеу (құрылымын анықтау) және оларға енгізілген параметрлердің параметрлерін есептеу.

Электрондық сұлбаның негізінде тиісті құрылғы құрылады (белгілі бір техникалық жүйенің кіретін құрамы). Құрылғы нақты уақыт жағдайында элементтердің параметрлері мен олардың ескіріп таралуын, олардың сыртқы ортасына әсер ететін және бұзылатын әсерлерін қамтамасыз ететін нақты жағдайларда жұмыс істеуі керек.

Сондықтан, параметрлерін атаулы құндылықтарды есептеу бірге тізбектерін жобалау кезінде, жедел элементтері оларға рұқсат неobходимо есептеп сыртқы әсерлерден арқылы құрылғы электр сызбасының тұрақты жұмыс істеуін қамтамасыз ету сенімділігін арттырады.

Электрондық құрылғыларды жасау үшін элементтік базасы дискретті электр және радиоактивті элементтер (резисторлар, ыдыстар, диодтар, транзисторлар, т.б. және интегралды схемалар) болып табылады, олар синтез жобалауына байланысты микроэлектроника саласындағы жатады.

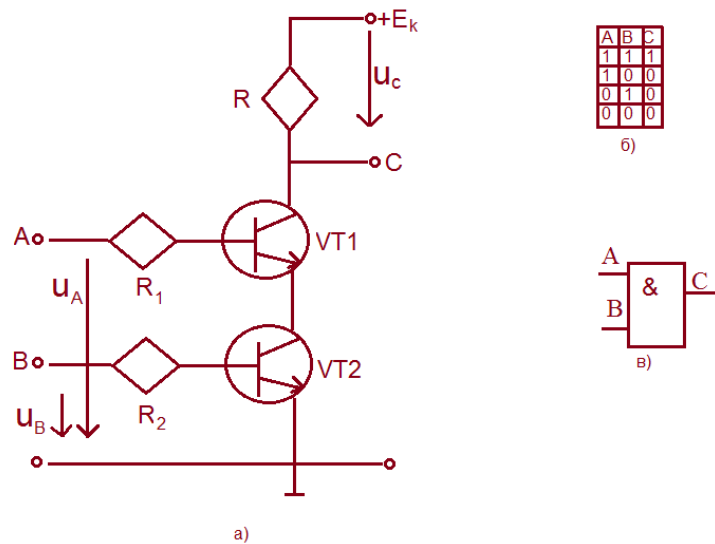
Электронды есептеу машиналарының, цифрлы өлшеуіш аспаптарының, өндірістік автоматты қондырғылардың негізінде логикалық элементтер деп аталатын қарапайым тізбектер жатады. Логикалық элементтердің тізбектердегі ескерілетін шама - олардың кірмесі мен шықпасындағы кернеулердің бары не жоғы немесе олардың потенциалдық деңгейлері, Кернеудің бары немесе жоғарғы деңгейі "1" деп, ал оның жоғы немесе төменгі деңгейі "0" деп алынады.

1-сурет. ЕМЕС логикалық элементтің электрлік сұлбасы (а) мен күй кестесі (б) және шартты белгісі.

Жоғарыда аталған құрылғыларда екілік санау жүйесі қолданылады. Екілік санау жүйесін қолдану ЕМЕС, ЖӘНЕ, НЕМЕСЕ деп аталатын қарапайым үш түрлі тізбекті барлық логикалық және цифрлық құрылғылардың негізіне алуға мүмкіндік береді.

ЕМЕС логикалық элементі пайымдалған тұжырымды теріске шығару операциясын орындайды.

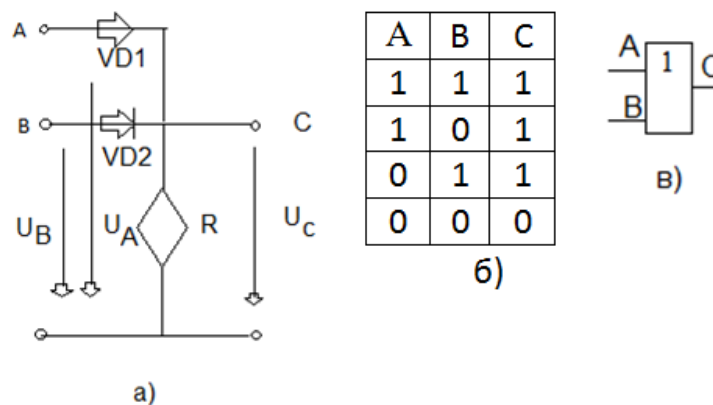

2-сурет. ЖӨНЕ логикалық элементінің электрлік сұлбасы (а) мен күй кестесі (б) және шартты белгісі (в).

Мұны логикалық алгебрада $A = \bar{A}$ деп жазады да, "А" деген "В" емес деп оқиды. Ендеше нөлді бірлік теріске шығарады ($0 = 1$) да, ал бірлікті нөл теріске шығарады ($1 = 0$). 1,а-суретте ЕМЕС логикалық элементін транзистордың көмегімен орындау сұлбасы келтірілген. Егер кірмеге кернеу берілсе ($A=1$), онда транзистор ашылады да, қорек көзінің кернеуі түгел дерлік R_k резисторына түседі. Сондықтан шықпада кернеу нөлге тең деп алуға болады, яғни $B=0$. Кірмелік сигнал жоқ кезде ($A=0$) транзистордың кедергісі R_k резисторының кедергісінен әлдеқайда көп болатындықтан шықпаның кернеуі шамамен қорек көзінің кернеуі R_k тең болады, яғни $B=1$. Былайша айтқанда "А бар болса, В жоқ", "А жоқ болса, В бар".

ЖӨНЕ элементі (2, а-сурет) $C=A \cdot B$ логикалық көбейту, амалын орындайды. Бұл "С айтымы дұрыс, егер А және В айтымдары дұрыс болса" деген ұғымды білдіреді. Басқаша айтқанда "С бар, егер А да және В да бар болса". Шықпалық кернеу R_k резисторынан, алынатындықтан, ондағы кернеу VT1 және VT2 транзисторлары ашық болғанда ғана пайда болады. Ал транзистордың екеуі де ашық болса үшін А және В кірмелерінің екеуіне де сигнал беру керек. Күй кестесінен көрініп тұрғандай, $C=1$, егер $A=1$ және $B=1$ болса. Басқа жағдайлардың барлығында да $C=0$.

НЕМЕСЕ элементі $C=A+B$ қосу амалын орындайды. Бұл «С айтымы дұрыс, егер А айтымы дұрыс болса немесе В айтымы дұрыс болса» деген ұғымды білдіреді. Басқаша айтқанда "С бар, егер А бар болса немесе В бар болса".

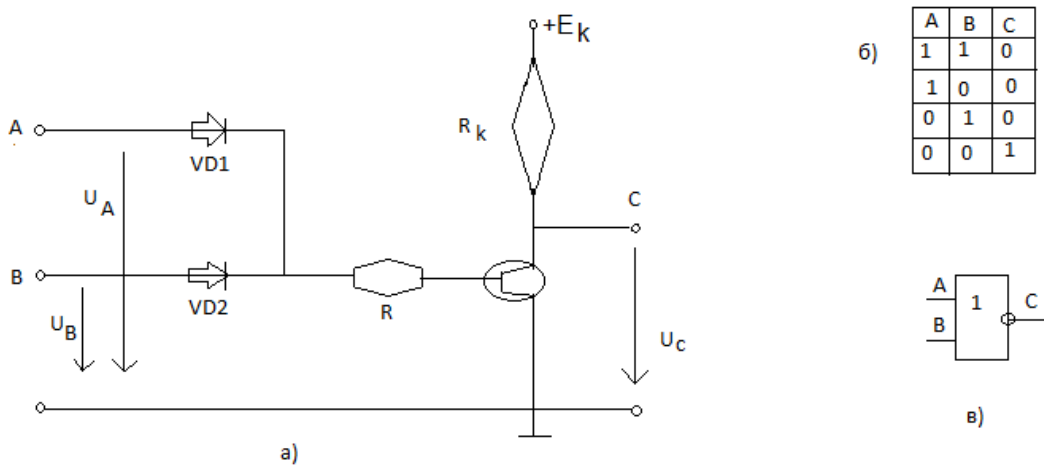

3-сурет. Немесе элементінің электрлік сұлбасы (а) мен күй кестесі (б) және шартты белгісі

НЕМЕСЕ элементін диодтардың көмегімен құрған тізбекте (3, а-сурет) шықпалық кернеу кірмелердің біреуіне немесе екеуіне кернеу берген жағдайда пайда болады. Тізбектің күй кестесінен көрініп тұрғандай, $C=1$ егер $A=1$ де $B=1$ немесе $A=1$ де $B=0$ немесе $A=0$ де $B=1$ ал $C=0$, егер $A=0$ және $B=0$, болса.

Қарастырылған логикалық элементтерден басқа екі немесе одан да көп амалдарды орындайтын НЕМЕСЕ-ЕМЕС, ЖӨНЕ-ЕМЕС деп аталатын элементтерде кеңінен қолданылады.

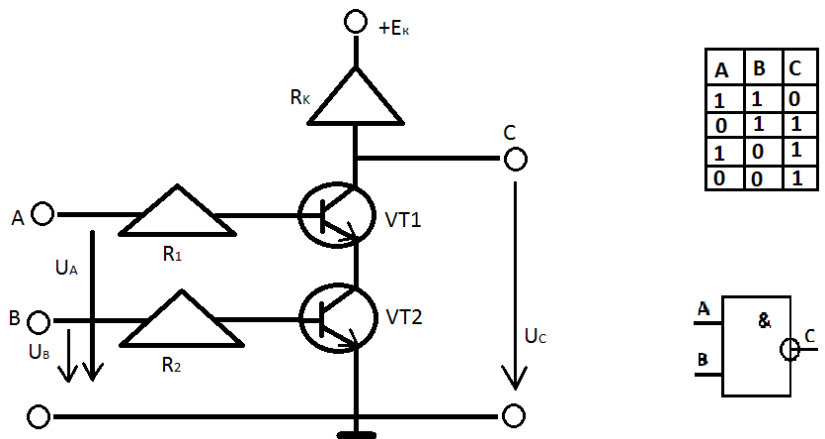
НЕМЕСЕ-ЕМЕС элементінің электрлік сұлбасы, күй кестесі және шартты белгісі 4-суретте келтірілген. Кірмелерінде кернеу жоқ кезде транзистор жабық болатындықтан оның шықпасындағы кернеу шамамен қорек көзінің кернеуіне жуық болады, яғни $A=0$ және $B=0$ болса ғана $C=1$. Егер кірменің біреуіне немесе екеуіне де кернеу берілсе, онда транзистор ашылады да шықпасында кернеу шамамен

4-сурет. НЕМЕСЕ - ЕМЕС елементінің электрлік сұлбасы (а) мен күй кестесі (б) және шартты белгісі

Нөлге тең болады, яғни $C=0$, егер $A=1, B=1$ немесе $A=0, B=0$ немесе $A=1, B=0$ немесе $A=0, B=1$ болса.

ЖӘНЕ-ЕМЕС элементінің электрлік сұлбасы, күй кестесі және шартты белгісі 5-суретте келтірілген. Бұл тізбекте екі кірмеге сигнал берілген жағдайда ғана шықпада кернеу болмайды, яғни $C=0$, егер $A=1$ және $B=1$ болса.

5-сурет. ЖӘНЕ - ЕМЕС элементінің электрлік сұлбасы (а) мен күй кестесі (б) және шартты белгісі.

Қалған күйлердің барлығында да транзисторлардың біреуі немесе екеуі де жабық болатындықтан шықпада қорек көзінің кернеуіне тең кернеу болады.

НЕМЕСЕ-ЕМЕС һәм ЖӘНЕ-ЕМЕС элементтерінен триггерлерді де құрастыруға болады (5-сурет). Бастапқыда триггердің Q шықпасы «1» деңгейде, ал $\bar{Q}$ шықпасы «0» деңгейде екен делік. Бұған R,S кірмелерінде «0» деңгей сәйкес келеді. Жоғарыда айтылғандай есептерді шығаруға болады.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Джурунтаев Дж.З, Бердібаев Р.Ш. Регистрлер сұлбаларыш зерттеу "ЭЕМ сұлбатехникасы" пәнінен лабораториялық жұмыстарға арналған әдістемелік нұсқаулар. Алматы, ҚазҰТУ, 2002
2. Схемотехника ЭВМ / А.Т. Воронин, В.И. Зуев, В.И. Кальнин и др. / Под ред. Г.И. Соловьева. -М.: Высшая школа, 1985.
3. Угрюмов Е.П. Цифровая схемотехника. - СПб.: БВХ-Санкт-Петербург, 2000.

Научный руководитель:

(Ph.D.) – Технических наук Шалтабаев Алтай Аканович.

**Надія Ширмовська, Ірина Михайлюк, Мар'ян Козак
(Івано-Франківськ, Україна)**

СИСТЕМА РЕГУЛЮВАННЯ ТИСКУ ГАЗОВОЇ СУМІШІ У КОТЛАХ

Ввід в експлуатацію нових котельних та модернізація існуючих є необхідністю економії паливних та енергетичних ресурсів, які вимагають підвищення кваліфікації і якісної підготовки кадрів, обслуговуючих такі установки, оскільки від цього в значній мірі залежить надійна, безперервна та економічна робота котельних. Запропонована схема регулятора тиску використовується, в основному, в котельних установках

для підтримки заданого рівня розрідження в топці котла, який, в свою чергу, задається оператором вручну за допомогою електронного регулятора. Пристрій призначений для застосування в схемах регулювання і керування теплотехнічними процесами в котельних установках малої і середньої потужності та інших теплотехнічних об'єктах. Регулятор може виконувати наступні функції: підсумування сигналів, що надходять від вимірювальних перетворювачів з не уніфікованими (природними) електричними вихідними сигналами, а також коригувальних сигналів постійного струму або напруги, введення інформації про задане значення, формування і посилення сигналу неузгодженості; формування на виході електричних імпульсів постійного або змінного струму для керування виконавчими механізмами з постійною швидкістю переміщення; формування разом з виконавчим механізмом постійної швидкості пропорційно-інтегрального закону регулювання; формування разом з диференціатором і виконавчим механізмом постійної швидкості пропорційно-інтегрально-диференційного закону регулювання; формування двопозиційного і трьохпозиційного законів регулювання; демпфірування сигналів неузгодженості та інше, що буде конкретніше описано в наступних пунктах [1, с. 153].

За допомогою програмного пакету WinCC створений проект для відображення стану об'єкту. Це дозволяє людині оператору спостерігати за ходом технологічного процесу.

Перш за все створюємо проєктований об'єкт у вікні WinCC Explorer, за допомогою Graphics Designer проєктуємо нашу систему управління розрідження газової суміші в камері згорання закритої системи теплозабезпечення. Схема зображення складається з трьох засувок, дві з яких керують витратою газу та повітря, положення третьої залежить від тиску розрідження у котлі, наступними елементами є водонагрівний котел, димосос, система сполучень трубами.

Після побудови схеми об'єкту створюємо теги для контролю наших основних процесів, тобто заміру рівня витрат газу та повітря. За допомогою теги проведемо контроль за процесом визначення рівня газу та повітря, які подаються у котел, для чого створюємо теги «For_gas» та «For_air». Приєднуємо їх до котла та виводимо на екран Slider Control "Витрата газу" та "Витрата повітря" (шкала для показу рівня витрат газу та повітря). Таким чином маємо змогу контролювати параметри витрат газу і повітря.

Таким же методом можна контролювати рівень повороту засувки за допомогою теги «angle» і рівень розрідження перед засувкою, для чого створюємо тег «pressure». Для зручності створимо ще дві засувки, які розташуємо на вході в котел для подачі двох складових для горіння, а саме газу та повітря, і обов'язково створюємо теги для відкриття і закриття цих засувок.

В даній програмі, при розміщенні відповідних компонент схеми, можна регулювати технологічним процесом по віділенню нафти від води за допомогою «дружніх» інтерфейсів на робочому місці, що знаходяться в операторній. Весь процес задання та сприйняття інформації з датчиків проходить на екрані монітору персонального комп'ютера (ПК), що, в свою чергу, дає можливість проводити контроль на місці [2, с. 114]. Для зручності сприйняття даних використовується мнемосхема, яка відображає наш об'єкт в графічній формі і дозволяє побачити значення вимірювальних величин. Дана схема візуалізації наведена на рисунку 1.

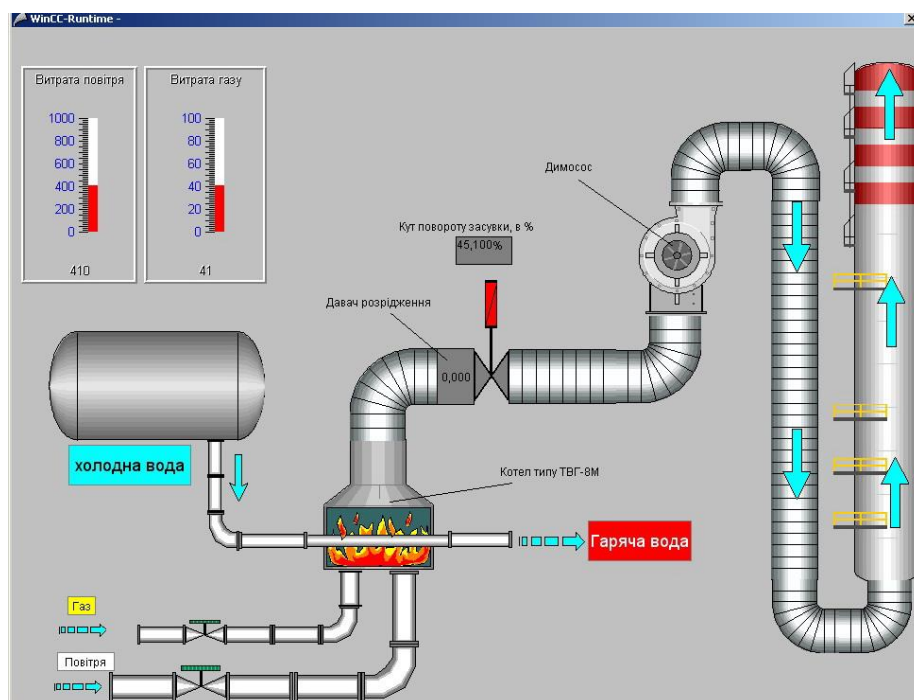

Рис. 1. Технологічна схема використання регулятора розрідження.

За допомогою редактора *SIMATIC Manager* створено систему управління фільтрацією газу. *Hardware Configuration* – спеціальне вікно для конфігурації апаратного забезпечення системи автоматизації і для

параметризації всіх модулів. Всі параметри, що вводяться, перевіряються на допустимість.

Відкривши вікно даного редактора присвоюємо ім'я файлу, після цього відкривається вікно з переліком апаратних засобів пакету SIMATIC і, вибравши в ньому шину (RACK), створюємо, нанизуючи модулі у відповідному порядку, станцію. Результат представлений на рисунку 2.

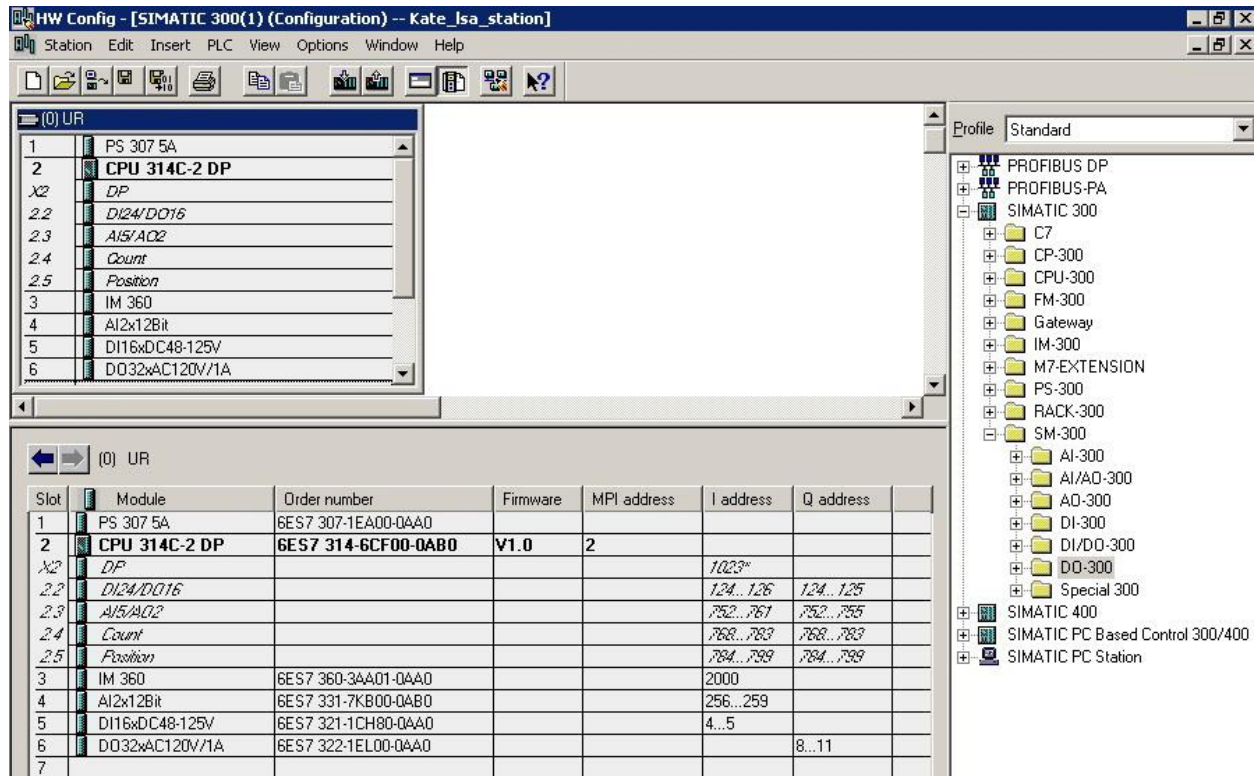

Рис. 2. Вікно SIMATIC Manager з створеною станцією.

Згідно правил побудови станції існує певний порядок слідування модулів: на першому місці блок живлення (PS 307 5A); далі центральний процесор (CPU 314C-2 DP); інтерфейсний модуль (IM 360); сигнальний модуль аналогових вхідних сигналів (AI2x12Bit); сигнальний модуль дискретних вхідних сигналів (DI16xDC48-125V); сигнальний модуль дискретних вихідних сигналів (DO32xAC120V/1A).

В якості параметризації утворимо коментарі для кожного з вхідних у станцію модулів, а також задамо в сигнальному модулі аналогових вхідних сигналів діапазон струму, від якого буде залежати кодоване значення змінної величини температури.

Також можна параметрувати кожен з представлених модулів. Оскільки параметрування досить складний процес, обмежимося заданням коментаря до кожного з модулів, а також налаштуванням деяких параметрів модулів.

Символьна таблиця створюється для того, щоб при програмуванні можна було призначати входам і виходам дискретних та аналогових блоків назви. Тобто, в символній таблиці знаходиться перелік вхідних і вихідних сигналів з їх адресами і символними назвами, а також перелік функціональних логічних блоків. Символьна таблиця зображена на рисунку 3.

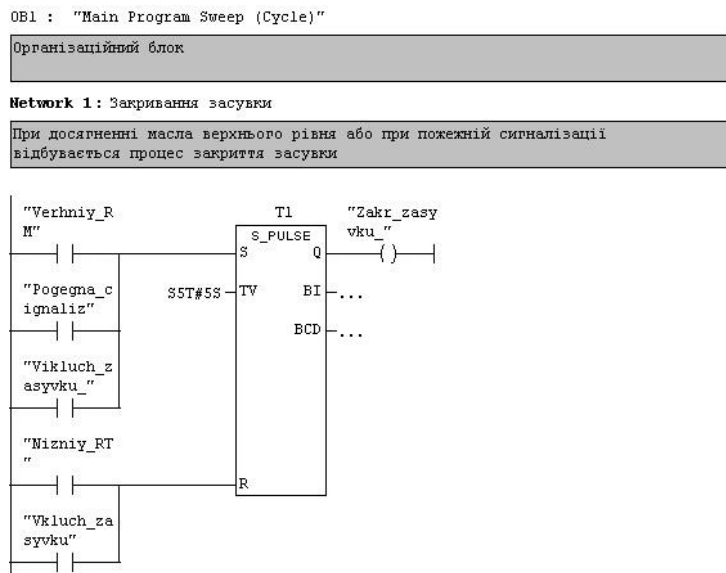
	Symbol	Address	Data type	Comment
1	CRP_IN	FB 2	FB 2	
2	LIMALARM	FB 11	FB 11	
3	Nizniy_RM	I 46.2	BOOL	Нижнє значення рівня масла в маслостанції (мінімально допустиме)
4	Nizniy_RT	I 46.3	BOOL	Нижнє значення температури масла в маслостанції (мінімально допустиме)
5	Pogegna_cignaliz	I 47.1	BOOL	Пожежна сигналізація
6	Programa	OB 1	OB 1	Програма керування маслостанцією
7	Sygnal_poper	FC 1	FC 1	Попереджувальний сигнал температури
8	Ten_vykluch	I 46.7	BOOL	Тени виключені
9	Ten_vkluchutu	Q 60.3	BOOL	Виключити нагрівачі
10	Ten_vkluch	I 46.6	BOOL	Тени включені
11	Ten_vkluchutu	Q 60.2	BOOL	Нагріти масло (включити)
12	Verhniy_RM	I 46.0	BOOL	Верхнє значення рівня масла (максимально допустиме)
13	Verhniy_RT	I 46.1	BOOL	Верхнє значення температури масла (максимально допустиме)
14	Vidkr_zasyvku	Q 60.0	BOOL	Відкрити засувку
15	Vykluch_zasyvku_	I 58.1	BOOL	Закрити засувку кнопкою на пульті управління
16	Vkluch_zasyvku	I 58.0	BOOL	Відкрити засувку кнопкою на пульті управління
17	Zakr_zasyvku_	Q 60.1	BOOL	Закрити засувку
18	Zasyvka_vidkr	I 46.4	BOOL	Засувка відкрита
19	Zasyvka_zakr	I 46.5	BOOL	Засувка закрита
20	Znach_temper	PIW 44	WORD	Значення температури масла в маслостанції
21	Vuhidne_znach_temper	PQW 45	WORD	Вихідне значення температури

Рис. 3. Символьна таблиця.

На основі створеної символічної таблиці утвориться вікно організаційного блоку **OB1**, де і будемо створювати програму обробки сигналів, які поступають від датчиків, та інші вхідні /вихідні сигнали. Нагадаємо, що **OB1** створений для керування виконанням програми (головна програма), а основний блок – для організації програмного циклу.

Також до кодових блоків відноситься функціональний блок **FC1**, який призначений для управління за значенням температури масла в маслостанції та містить програму користувача, тобто, він обробляє значення аналогового сигналу, який поступає від термопари [3, с.309].

До складу технологічної програми (програми користувача) входить логічний блок для керування виконанням програми **OB1**, в якому описуються дискретні дані. **OB1** – основний блок для організації програмного циклу зображений на рисунку 4.

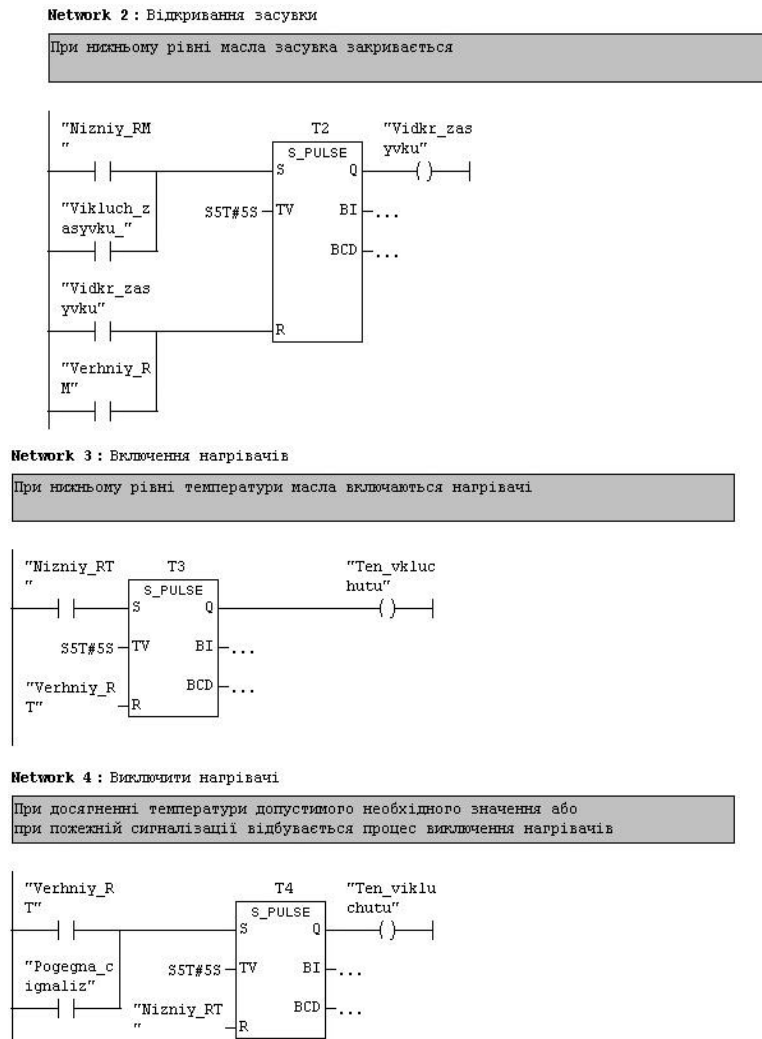

Рис. 4. Перша, друга, третя та четверта ланки блоку організації програмного циклу **OB1**.

Також до складу технологічної програми (програми користувача) входить блок типу "функції" (FC). Даний блок використовується для обробки аналогових величин і містить процедури, які часто застосовуються. Блок типу FC зображено на рисунку 5.

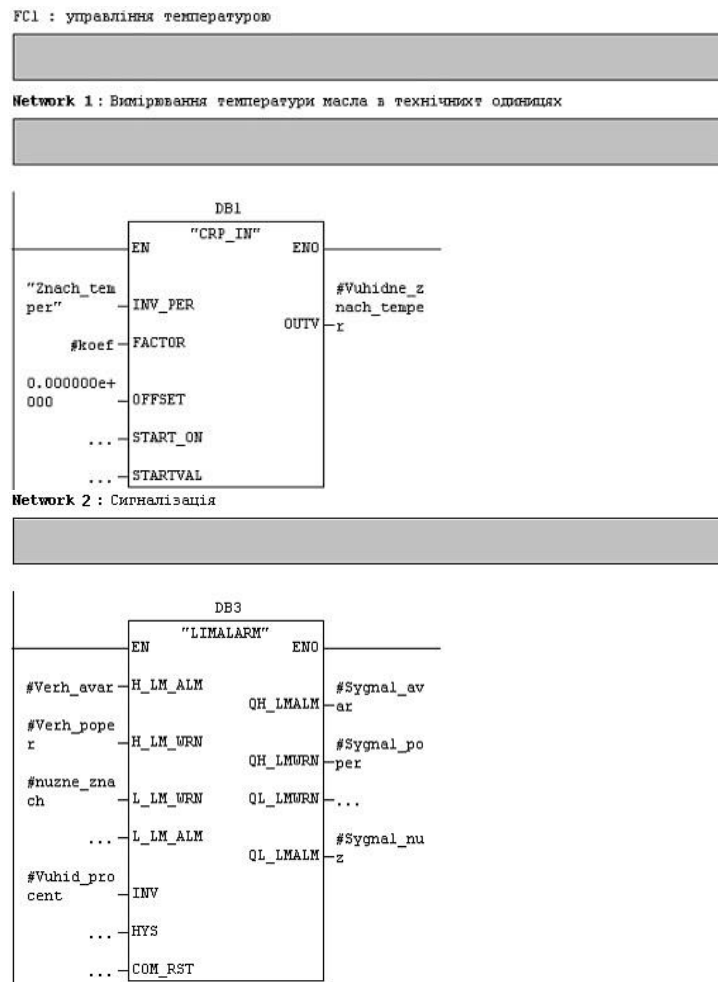
LAD/STL/FBD - [FC1 -- Kate_Isa_station\SIMATIC 300(1)\CPU 314C-2 DP]

File Edit Insert PLC Debug View Options Window Help

Address	Declaration	Name	Type
0.0	in	koef	REAL
4.0	in	Verh_avar	REAL
8.0	in	Verh_poper	REAL
12.0	in	nuzne_znach	REAL
16.0	out	Sygnal_avar	BOOL
16.1	out	Sygnal_poper	BOOL
16.2	out	Sygnal_nuz	BOOL
18.0	in_out	Vuhidne_znach_temper	REAL
22.0	in_out	Vuhid_procent	REAL

Рис. 5. Опис входів, виходів та входів-виходів кодованого блоку **FC1**.

Всі дані, які використовуються в кодованих блоках, зберігаються в так званих областях – блоках даних (**DB**) (Рис. 6).

Рис. 6. Перша та друга ланки блоку організації програмного циклу **FC1**.

Виконані дослідження дозволили підготувати реальний проект впровадження комп'ютеризованої системи обліку газу з розрахунком числа, типів і топологічного розміщення сенсорів енергетичних параметрів, контролерів низової і локальної мережі ПК, розроблені функціональні, структурні і монтажні схеми для кожного технологічного підрозділу. Запропоновані алгоритми обробки інформації, що отримуються від первинних перетворювачів та програмне забезпечення, як низового, так і верхнього рівнів з реалізацією алгоритмів обробки інформації, фреймів, моделей даних і використання інтегральної інформаційної технології, що забезпечить функціонування системи комп'ютеризованого контролю і обліку витрати газу. Описана мережа, завдяки своїй відкритості, має можливість розширення і адаптації до нових технологій, що дозволяє рекомендувати систему обліку в якості базової для тиражування, впровадження на інших енергоємних підприємствах.

Література:

1. Заміховський Л. М. Основи теорії надійності і технічної діагностики систем: Навч. посібник / Л. М. Заміховський, В. П. Калявін. – Івано-Франківськ: Полум'я, 2004. – 360 с.
2. Локазюк В. М. Контроль і діагностування обчислювальних пристроїв та систем: Навч. посібник для вузів / Локазюк В. М. – Хмельницький: ТУП, 2001. – 242 с.
3. Николайчук Я. М., Возна Н. Я., Пітух І. Р. Проектування спеціалізованих комп'ютерних систем: Навчальний посібник / Николайчук Я. М., Возна Н. Я., Пітух І. Р. – Тернопіль: ТзОВ «Терно-граф», 2010. – 392 с.

Науковий керівник:

кандидат технічних наук, Ширмовська Надія Геннадіївна.

Надія Ширмовська, Ірина Михайлюк, Тетяна Ваврик, Галина Левицька, Володимир Шовгенюк (Івано-Франківськ, Україна)

ОХОРОННА СИСТЕМА ЗАХИСТУ ПРИМІЩЕНЬ НА ОСНОВІ МІКРОКОНТРОЛЕРА

В теперішній час існує велика кількість різноманітних систем обмеження доступу до промислових, військових та цивільних об'єктів, принципи роботи яких базуються на різних фізичних явищах. До таких

систем відносяться периметрові системи охорони і виявлення, які унеможливають здійснити несанкціоноване проникнення на територію, що охороняється. Особливістю розв'язку поставленого завдання є те, що, завдяки широкому використанню дешевих з малою потужністю споживання мікроконтролерів, вдалося реалізувати замість великої кількості ліній зв'язку, яка дорівнює числу абонентів, використати всього одну лінію з мікроконтролерними розгалужувачами [1, с. 215].

Запропонована системи, яка забезпечує доступ з одного пульта (з одних дверей) до великої кількості абонентів. Вартість системи повинна бути порівняно невисокою при достатній надійності.

Система показана на рисунку 1.

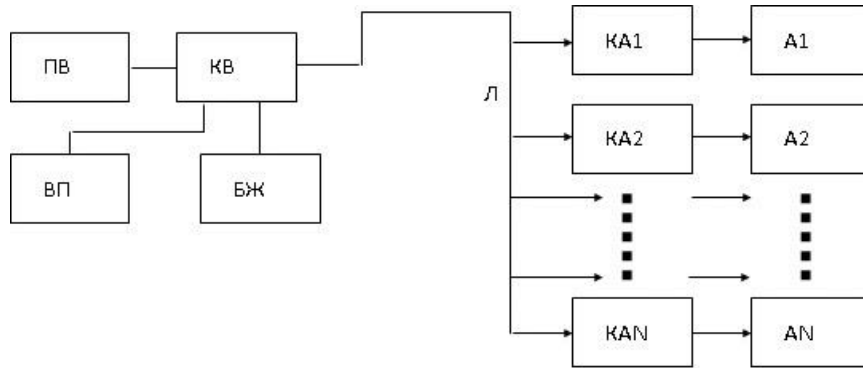

Рис. 1. Загальна схема системи.

У цій системі усі абонентські пристрої з'єднуються з однією абонентською лінією. При відсутності сигналу виклику вся система знаходиться в режимі очікування при мінімальній споживаній потужності від блоку живлення (БЖ). При наборі коду контролер відвідувача (КВ) встановлює зв'язок з необхідним контролером абонента (КА). Після цього контролери КВ і КА безпосередньо зв'язують пристрій відвідувача (ПВ) та пристрій абонента (А). Передача дуплексного сигналу, напруги живлення на абонентський пристрій та імпульсу розблокування дверей здійснюється по одній і тій же лінії. На усі інші абонентські пристрої (крім КА) напруга при цьому не подається, що забезпечує мале споживання системи. Крім того, наявність тільки одного джерела живлення дозволяє легко організувати безперебійне живлення усієї системи від акумуляторної батареї при попаданні напруги живлення в мережі змінного струму.

Алгоритм функціонування системи приведено на рисунку 2. Після включення системи вона автоматично переходить в черговий режим (ЧР). Після набору на клавіатурі коду КХ він запам'ятовується в регістрі і подається на схему порівняння $K_x=K_a?$, де порівнюється з записаними в постійний запам'ятовуючий пристрій контролера кодами абонентів. Якщо набрано неіснуючий код, то подається команда на перехід системи в черговий режим і з регістра витирається попередній код.

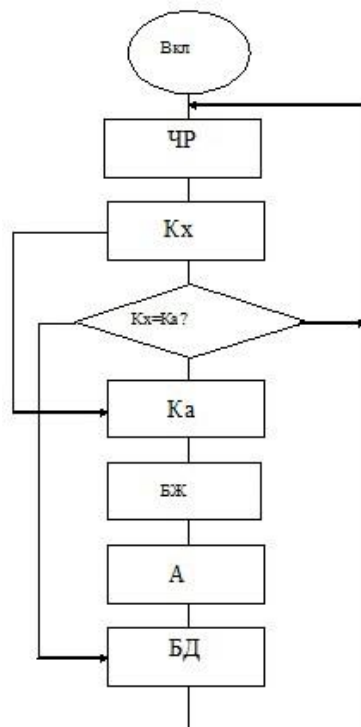

Рис. 2. Алгоритм роботи системи.

Якщо набрано існуючий код, тобто $K_x=K_a$, то подається команда на подачу від блоку живлення напруги на контролери абонентів, після чого блоком K_a напруга живлення контролерів абонентів модулюється кодом вибраного абонента. Цей код в контролерах порівнюється з індивідуальними кодами абонентів і розпізнається тільки одним із них. Цей контролер вмикає живлення на блок абонента і формує сигнал виклику абонента. Абонентський пристрій складається з вбудованого мікрофона і гучномовця, мікрофонного підсилювача потужності і кнопок для переходу в діалоговий режим і розблокування дверей БД. Після розблокування дверей системою формується сигнал на перехід в черговий режим.

У випадку, коли абонент виступає у ролі відвідувача, він може тільки йому відомим кодом, безпосередньо виключаючи усю систему, розблокувати відповідні двері.

В склад системи входять наступні основні вузли: пульт відвідувача, який складається з розміщених в одному корпусі клавіатури, мікрофона, гучномовця та друкованих плат цифрової і аналогової схем, розгалужувачі з цифровою платою, яка дозволяє до кожного з них підключити до чотирьох абонентів, пульти абонентів, в які входять мікрофон, гучномовець, кнопки управління, аналогова плата та малопотужний блок безперебійного живлення [2, с.133]. Принципова схема аналогової плати приведена на рисунку 3.

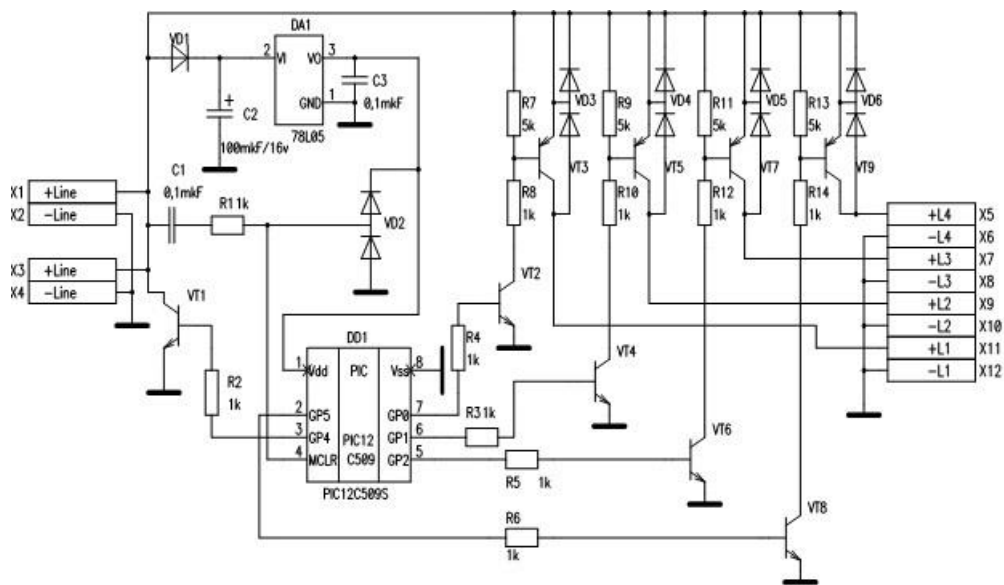

Рис. 3. Схема пристрою.

На вході пульта ввімкнено конденсаторний мікрофон ВМ1, сигнал з якого через конденсатор С1 подається на мікрофонний підсилювач. Оскільки живлення підсилювача одно полярне, то штучна середня точка створюється подільником напруги R1R2. Необхідне підсилення мікрофонного підсилювача підбирається за допомогою перемінного резистора R7. До виходу мікрофонного підсилювача під'єднується нелінійний перетворювач на елементах R15R17R21VD1...VD4 для стиснення динамічного діапазону сигналу, що забезпечує необхідну якість зв'язку при перевантаженнях звукового тракту. Включення повторювача напруги на операційному підсилювачі DA1.D, на виході якого встановлюється половина напруга живлення, дозволяє стиснення динамічного діапазону зробити для додатних і від'ємних значень напруги сигналу.

Оскільки вихідний опір нелінійного перетворювача є великий, то на його виході застосовано повторювач напруги на операційному підсилювачі DA1.C. Вихідна напруга повторювача через ланку RC подається на модулятор напруги живлення абонентських блоків.

Підсилювач потужності зібраний на транзисторах VT1...VT4 і операційному підсилювачі DA1.B. Вихідний каскад підсилювача працює в режимі В, що дозволяє в режимі "мовчання" звести споживаний струм до декількох міліампер (мА). Використання у вихідному каскаді схеми включення транзисторів зі спільною базою дозволило здійснити практично повне використання напруги живлення і наблизити коефіцієнт корисної дії вихідного каскаду підсилювача до теоретично можливого рівня у 78%. Малий коефіцієнт нелінійних спотворень досягається завдяки великій глибині зворотного зв'язку через ланку R18R19R26, причому необхідне підсилення встановлюється резистором.

Між виходом підсилювача потужності і виходом мікрофонного підсилювача включений резистор R39, який компенсує виникнення акустичного зворотного зв'язку між гучномовцем і мікрофоном.

Живлення мікрофонного підсилювача і підсилювача потужності здійснюється від шини +12 В через стабілізатор напруги DA2.

Стабілізатор напруги абонентських блоків зібрано на транзисторах VT5...VT7, VT9...VT12. Виконання його на дискретних елементах зумовлено тим, що він виконує декілька функцій: стабілізатора з малим спадом напруги на регулюючих елементах та імпульсного амплітудного модулятора напруги живлення аналоговим сигналом і амплітудного модулятора напруги живлення цифровим сигналом. Малий спад

напруги на регулюючих елементах досягається включенням регулюючого елемента за схемою зі спільним емітером. Схема генерування регулюючої напруги зібрана на диференціальному підсилювачі на транзисторах VT7 і VT8 і подається на регулюючий елемент через буферний каскад на транзисторі VT11. Для забезпечення великого коефіцієнта стабілізації джерело опорної напруги на стабілітроні VD7 живиться від генератора струму на транзисторі VT5 [3, с. 265].

Схема захисту стабілізатора працює наступним чином. При короткому замиканні в лінії або на виході стабілізатора збільшується спад напруги на резисторі R29. При цьому транзистор VT9 відкривається і закриває буферний і регулюючий транзистори, що приводить до обмеження струму короткого замикання. Вихідна напруга стабілізатора за допомогою співвідношення номіналів дільника напруги на резисторах R30 і R35 встановлюється рівною 7В. Модулююча аналогова напруга з виходу мікрофонного підсилювача через ланку R23C5 подається на базу VT8. Імпульсна модуляція напруги живлення здійснюється за допомогою ключа на транзисторі VT10. Управляюча напруга на ключ подається від мікроконтролера через роз'єднувач X2.

В режимі очікування напруга живлення +12 В подається на мікроконтролер і через стабілізатор DA2 на мікрофонний підсилювач і підсилювач потужності. При цьому за допомогою мікроконтролера і ключа VT10 стабілізатор напруги абонентських блоків виключений. Тому потужність, яка споживається системою у цьому режимі, незначна. При наборі коду абонента мікроконтролер включає стабілізатор, який по лінії подає живлення на усі розгалужувачі, після чого мікроконтролером формується код виклику необхідного абонента, який через ключ VT10 модулює цим кодом напругу живлення розгалужувачів. Після подачі мікроконтролером розгалужувача напруги живлення на блок абонента основним мікроконтролером формується сигнал виклику, який одночасно подається на підсилювачі блоків абонента і відвідувача. Перехід у діалоговий режим здійснюється абонентом.

Виділення сигналу абонента здійснюється ключовою схемою на транзисторі VT8, який включає проходження сигналу від абонента між імпульсами живлення розгалужувачів.

Принципові схеми мікрофонного підсилювача і підсилювача потужності та схема їх живлення не відрізняються від схем пульта відвідувача. Напруга з лінії подається на стабілізатор DA2 і на амплітудний детектор на елементах VD7R28C8, яким виділяється сигнал відвідувача. Необхідне згладжування сигналу здійснюється фільтром R26C6. Відфільтрований сигнал через ланку R25C5 подається на вхід підсилювача потужності.

Між виходом підсилювача потужності і входом мікрофонного підсилювача включений резистор R29, який компенсує виникнення акустичного зворотного зв'язку між гучномовцем і мікрофоном.

Зменшення рівня постійної складової сигналу абонента здійснюється дільником напруги R23R24. Ця напруга через повторювач напруги DA1.C і діод VD5 подається в лінію в моменти відсутності напруги живлення.

При натисканні кнопки S1 з лінією з'єднується вихід фільтра VD6C7, що приводить до зникнення імпульсної модуляції напруги живлення і сприймається основним мікроконтролером як команда до початку діалогового режиму. Повторне натискання цієї кнопки закінчує діалоговий режим без відкривання дверей. При необхідності відкривання дверей натискається кнопка S2. При цьому лінія закорочується на невеликий опір R27, струм споживання різко зростає, що сприймається як команда до відкривання дверей.

Лінія підводиться до роз'єднувача X1X2 і виводиться через роз'єднувач X3X4. Напруга з лінії випрямляється випрямлячем VD1C2 і подається на стабілізатор напруги DA1. Одночасно змінна складова напруги живлення, яка є послідовним кодом, через ланку C1R1 і обмежувач на діодах VD2 подається на мікроконтролер U1. В залежності від вхідного коду через один з ключів VT2VT3, VT4VT5, VT6VT7 або VT8VT9 з лінією з'єднується один з абонентів. Якщо в пам'яті мікроконтролера вхідного коду немає, то усі чотири абоненти залишаються відключеними.

Набраний на клавіатурі код вводиться в мікроконтролер DD1, де перетворюється в послідовний код, який через порт RC7 і X2 подається на плату A2. При підключенні до лінії абонента внаслідок появи на виході мікросхеми DA1C напруги на виході VT8 плати A2 формується імпульсно модульована напруга з амплітудою 2 В, яка через діод VD9 і X1 подається на аналоговий вхід PA0 мікроконтролера DD1. Мікроконтролер переходить в режим генерування напруги з частотою модуляції 1 кГц, яка формує сигнал виклику абонента. При натисненні абонентом кнопки S1 напруга на вході PA0 зростає до рівня 7 В і після її відпускання система переходить в діалоговий режим. Після закінчення діалогу повторне натискання кнопки S1 переводить систему в черговий режим.

При необхідності відкривання дверей натискається кнопка S2, що збільшує струм споживання, переводить в черговий режим розгалужувачі, і через потужний транзистор VT2 плати A1 подається напруга на механізм відкривання дверей. При відкритих дверях коло живлення герконів захисту дверей розривається, що приводить до появи високого потенціалу на роз'єднувачах X5 і X6, які подаються на входи RB0 і RB1 мікроконтролера DD1, після чого система переходить в черговий режим [4, с.139].

На основі огляду існуючих розробок аналогічного призначення запропоновано у системі використати одну лінію зв'язку з використанням цифрової передачі сигналів зв'язку і аналогової для діалогового режиму. Вибрано тип мікроконтролера PIC16F876 для пульта управління і розроблено для нього програмне забезпечення. Для збільшення кількості абонентів і зменшення вартості системи запропоновано в місцях відгалужень використати розгалужувачі для під'єднання 4-ох абонентів. Вибрано тип мікроконтролера для розгалужувачів і розроблено для них програмне забезпечення. Розроблено

спеціалізований стабілізатор напруги живлення з малим спадом напруги на регулюючому транзисторі. Цей стабілізатор одночасно виконує роль джерела живлення усіх вузлів та амплітудного і імпульсного модулятора для передачі цифрової і аналогової інформації. Для забезпечення дуплексного зв'язку запропоновано здійснювати дворівневу модуляцію напруги живлення. Розроблено модулятори і демодулятори сигналів відвідувача і абонента. Розроблено принципові схеми і конструкції усіх вузлів системи.

Література:

1. Заміховський Л. М. Основи теорії надійності і технічної діагностики систем: Навч. посібник / Л. М. Заміховський, В. П. Калявін. – Івано-Франківськ: Полум'я, 2004. – 360 с.
2. Локазюк В. М. Контроль і діагностування обчислювальних пристроїв та систем: Навч. посібник для вузів / Локазюк В. М. – Хмельницький: ТУП, 2001. – 242 с.
3. Николайчук Я. М., Возна Н. Я., Пітух І. Р. Проектування спеціалізованих комп'ютерних систем: Навчальний посібник / Николайчук Я. М., Возна Н. Я., Пітух І. Р. – Тернопіль: ТзОВ «Терно-граф», 2010. – 392 с.
4. Николайчук Я.М. Мікропрограмні засоби створення інформаційних файлів технологічних та планово-економічних даних процесу буріння. / Николайчук Я.М, Ширмовська Н.Г., Ширмовський Г.Я. // Науковий вісник. №2(18)-Івано-Франківськ, 2008, с.138-143.

Науковий керівник:

кандидат технічних наук, Ширмовська Надія Геннадіївна.

СЕКЦІЯ: ТЕХНІЧНІ НАУКИ

В. Калінчик, В. Пономаренко, Є. Мірошніченко
(Київ, Україна)ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ ГРАФІКА ЕЛЕКТРИЧНОГО НАВАНТАЖЕННЯ ГАЛУЗІ МАШИНОБУДУВАННЯ
ТА МЕТАЛООБРОБКИ НА ГРАФІК ОЕС УКРАЇНИ

Вступ. Машинобудування є однією з найтехнологічніших серед галузей промисловості України, відповідно продукція цієї галузі відноситься до товарів що мають високу додану вартість і підвищують показники ВВП. Проте графік навантаження цієї галузі показує невтішну ситуацію зв'язану з тим що вона зазнала значних скорочень споживання внаслідок подій на сході України та має досить неоднозначний вплив на графік ОЕС України.

Мета роботи. Метою роботи є дослідження впливу графіків електроспоживання машинобудівельних галузей на графік ОЕС України.

Виклад основного матеріалу. Згідно статистичних даних щорічного статистичного звіту України та даних із сайту Міністерства енергетики та вугільної промисловості [1], дані по споживанню електричної енергії машинобудівною галуззю показано на рисунку 1.

Рисунок 1 – Динаміка споживання електроенергії за 2014 – 2016 рр.

З рисунка 1 видно, що у 2014 році на фоні нестабільності економічної ситуації в Україні у галузі спостерігалось скорочення споживання. Якщо проаналізувати споживання 2013 років і раніше, то його обсяги за ці роки будуть значно вищими, оскільки підприємства, що розміщені на окупованих територіях - або не працюють, або частково не працюють, або не мають змоги внести зміни до статистичної звітності.

Проблема покриття нерівномірних графіків електричного навантаження ОЕС вирішується, як правило, трьома основними шляхами: створенням у енергосистемі оптимальної структури генеруючих потужностей, використанням перетоків із сусідніми енергосистемами та залученням споживачів до вирівнювання графіка навантаження енергосистеми за рахунок адміністративних (обмежуючих) та економічних (стимулюючих) мір [2].

Коефіцієнт впливу. Щоб дослідити вплив однієї групи споживачів на загальний графік ОЕС було проведено розрахунок коефіцієнту впливу. У розрахунку розглянуто дві складові сумарного графіка: покази машинобудування та металообробки і покази решти споживачів графіка ОЕС України, тому формула для розрахунку набула такого вигляду:

$$K_{\text{впл}} = \frac{D_{\text{сп}} + \sum_{j=1}^{m-1} COV_{\text{сп},j}}{D_{\text{ОЕС}}}$$

де, $D_{\text{сп}}$, $D_{\text{ОЕС}}$ - дисперсія графіків добового навантаження досліджуваного споживача та ОЕС України відповідно, $COV_{\text{сп},j}$ - сума коваріацій між досліджуваним добовим графіком споживача та добовими графіками інших споживачів, m - загальна кількість графіків, що складають сумарне навантаження енергосистеми [2].

Таблиця 1 – Розрахунок коефіцієнту впливу за режимний день 15.06.2016 р.

	Україна	Машинобудування і металообробка	Всі інші споживачі
Середнє значення	12089	464	11524
Дисперсія	1620822	24192	1379582
Коефіцієнт впливу, %	1	8,188	91,111

Таблиця 2 – Розрахункові значення коефіцієнта впливу за режимні дні ОЕС

	17.06.2015	16.12.2015	15.06.2016	21.12.16
Машинобудування і металопереробка	9,343	8,083	8,188	9,073
Всі інші споживачі	90,55	91,91	91,111	90,92
Україна	100	100	100	100

Згідно з розрахунками машинобудування і металопереробка має дуже суттєвий вплив на енергетичну систему України, відповідно є однією з найбільш впливаючих галузей на ОЕС разом із хімічною промисловістю та чорною металургією. Саме характер пікових годин споживання надає машинобудівній галузі такі високі значення коефіцієнту впливу, внаслідок чого в графіку навантаження мають місце явно виражені піки та нерівномірності навантаження.

Коефіцієнт внеску. Значення коефіцієнту внеску для чотирьох режимних днів 2015-2016 років отримані за формулою.

$$K_{ен} = \frac{\bar{P}_{ен.}}{\bar{P}_{ОЕС}} \cdot R_{ен.ОЕС} \cdot 100\%$$

де, $\bar{P}_{ен.}$, $\bar{P}_{ОЕС}$ - середньодобове споживання електроенергії споживача та ОЕС України відповідно;

$R_{ен.ОЕС}$ - коефіцієнт кореляції між добовими графіками навантаження споживача та енергосистеми [2].

Результати розрахунків показані в таблиці 3

Таблиця 3 – Розрахунки коефіцієнта внеску

	17.06.2015	16.12.2015	15.06.2016	21.12.16
$K_{ен}, \%$	2,681	2,682	2,574	3,131

Значення внеску машинобудування та металообробки у загальний графік навантаження коливається від 2,5 – 3 %. Це є досить суттєвою часткою, проте цього недостатньо, щоб стверджувати, що зазначена галузь, є одним із основних (найвагоміших) складових графіка ОЕС України.

Кластеризація. Для того щоб проаналізувати місце машинобудування та металообробки в графіку навантаження ОЕС України серед графіків навантажень інших галузей, визначити подібні за характером і структурою навантаження галузі, виконано кластерний аналіз. Для виконання зазначеного аналізу було використано програмне забезпечення PASW Statistics.

Кластерний аналіз проводився за такими характеристиками графіків навантаження:

- коефіцієнт нерівномірності графіка навантаження K_H ;
- коефіцієнт заповнення графіка навантаження K_3 ;
- коефіцієнт максимуму графіка навантаження K_{max} ;
- коефіцієнт внеску в графік навантаження $K_{вн}$;
- коефіцієнт впливу на графік навантаження $K_{впл}$.

Всі вищезазначені коефіцієнти було підраховано для чотирьох режимних днів, у таблиці 4 наведені результати розрахунків для зимнього режимного дня 2016 року.

Таблиця 4 – Розраховані значення коефіцієнтів графіків навантажень обраних галузей для режимного дня 21.12.16 р.

Показники	K_H	K_{max}	K_3	$K_{вн}$	$K_{впл}$
1. Паливна	0,85	1,07	0,93	-0,85	-0,31
2. Чорна металургія	0,87	1,05	0,95	-14,73	-5,56
3. Кольорова металургія	0,93	1,03	0,97	0,51	0,09
4. Хімічна та нафтохімічна	0,84	1,11	0,90	1,26	5,88
5. Машинобудування та метало-переробна	0,42	1,60	0,63	3,13	9,07
6. Лісова та деревопереробна	0,66	1,25	0,80	1,18	1,58
7. Будівельних матеріалів	0,76	1,15	0,87	1,06	0,86
8. Скліана та фарфорофаянсва	0,86	1,07	0,94	-0,02	-0,01
9. Легка	0,41	1,53	0,65	0,32	1,05
10. Харчова	0,74	1,17	0,85	2,64	2,59
11. Інші промислові виробники	0,66	1,24	0,81	1,84	0,10

На рисунках 2-4 наведені дендрограми кластеризації за розрахованими параметрами для різних галузей промисловості та різних сезонів року.

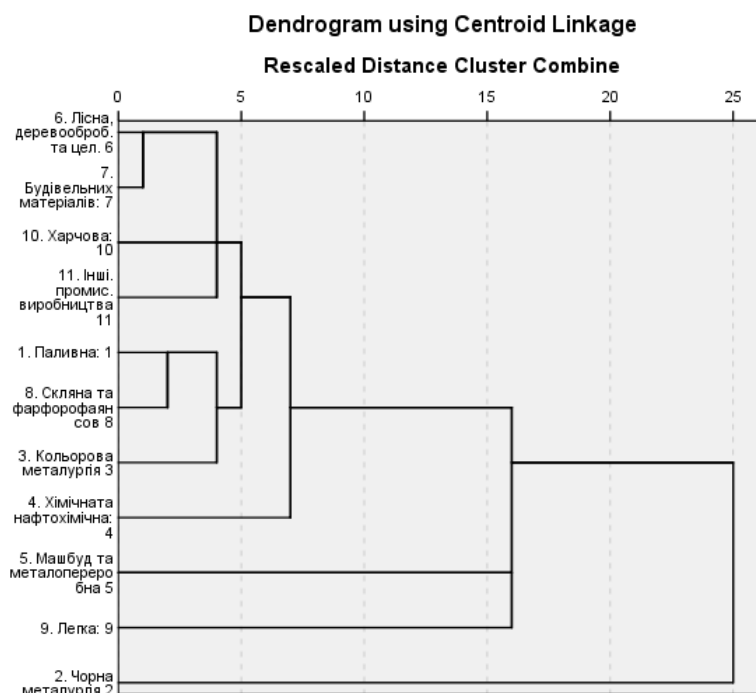

Рисунок 2 – Дендрограма кластеризації за 15.06.16 р.

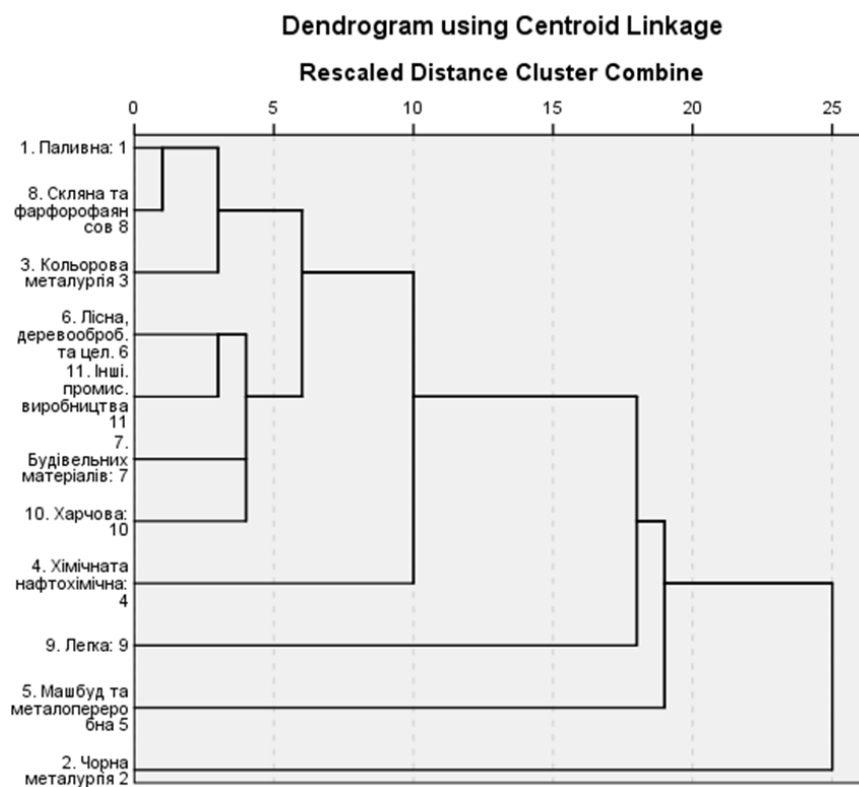

Рисунок 3– Дендрограма кластеризації за 21.12.16 р.

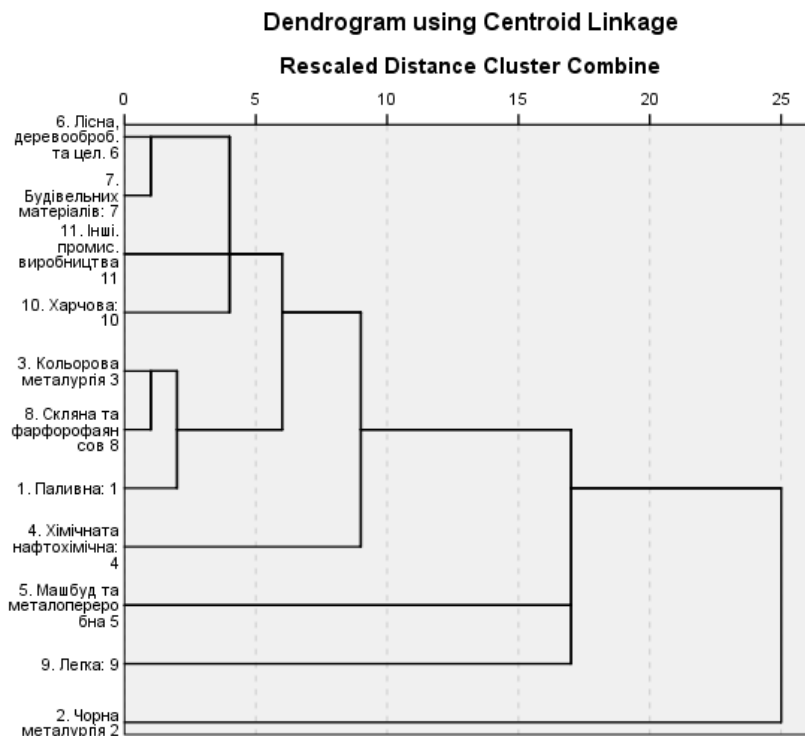

Рисунок 4 – Дендрограма кластеризації за літні режимні дні 2015-2016рр.

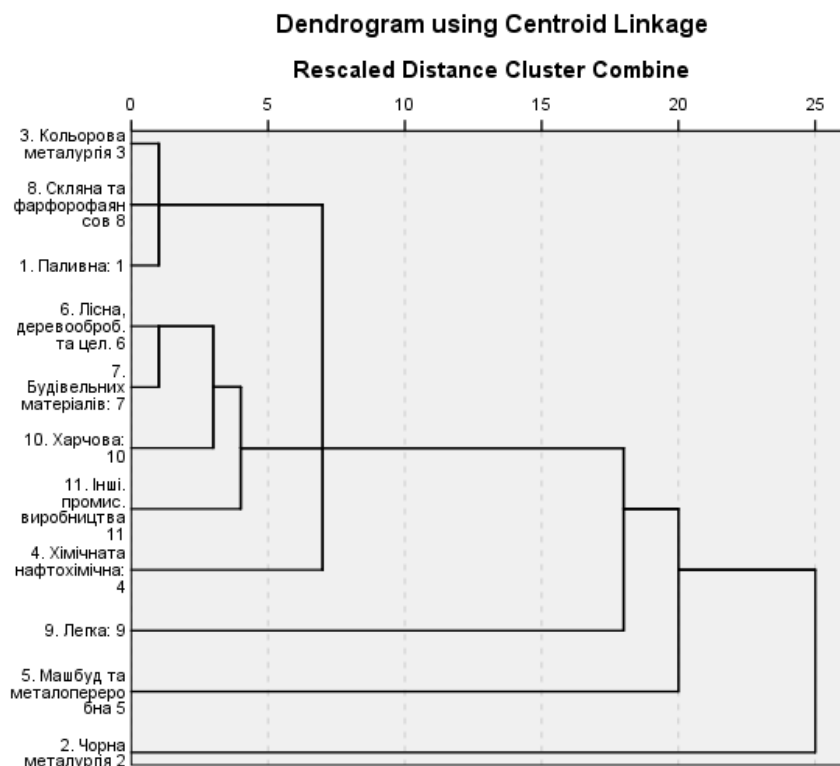

Рисунок 5 – Дендрограма кластеризації зимні режимні дні 2015-2016рр.

Висновок. Дендрограми кластеризації дозволять провести аналіз і зазначити що машинобудування та металообробка об'єднуються в спільний кластер з іншими галузями аж на 16-18 рівні, при чому роблять це і у 2015 році і влітку 2016 року разом із легкою промисловістю (спостерігається повторюваність). Чітко можна зазначити, що машинобудування і галузь легкої промисловості утворюють окремий кластер, щоправда з дендрограми 2016 році видно, що ці галузі мають вже більшу розбіжність графіків навантаження. Найподібнішою галуззю до машинобудування та металообробки згідно кластерному аналізу за характером графіка навантаження є легка промисловість. Наступні за подібністю хімічна і нафтохімічна галузь та чорна металургія. Спорідненість машинобудування та легкої промисловості можна пояснити, подібністю режимів їх роботи (переважно денна зміна), спорідненістю типів, розмірів і кількості підприємств, тощо.

Література:

1. Річний огляд діяльності Держенергонагляду за 2016 рік / - 2017. – 54 с.
2. Методичні рекомендації до виконання розрахункової роботи кредитного модуля «Маркетингові дослідження в енергетиці» для студ. спец. «Електротехнічні системи електроспоживання» та «Енергетичний менеджмент» / Уклад.: А. І. Замулко, Ю. В. Чернецька, Ю. А. Веремійчук. – К.: НТУУ «КПІ», 2012. – 65 с.
3. Розен В. П. Підвищення якості проведення енергетичного моніторингу ВНЗ шляхом застосування методів кластерного ієрархічного аналізу та центрографічного методу визначення концентрації згущення об'єктів / В. П. Розен, Ф. В. Ткаченко // Енергетика та електрифікація. — 2013. — № 3. — С. 32—37.
4. Лукань Л. Застосування кластерного аналізу для оцінки розвитку малого підприємництва в регіонах України / Л. Лукань, Г. Цегелик // Формування ринкової економіки в Україні. — 2009. — Вип. 19. — С. 73—80.
5. Звіти вимірів електричного навантаження в режимний день/ Укренерго – 2015 р.

Світлана Матвійчук, Антоніна Логай
(Мукачево, Україна)

СИМВОЛІКА КОЛОРИСТИЧНОГО ВИРІШЕННЯ КАНОНІЧНОГО ОДЯГУ

Проектування виробів будь-якого призначення проводиться з урахуванням належних для їхнього виготовлення вимог. Авторами проведено аналіз комплексу вимог до богослужбового одягу та систематизовано інформацію щодо канонів його колористичного вирішення відповідно різних подій та свят.

Одяг призначений для виконання багатьох функцій в житті людини – від утилітарних до інформаційно – естетичних.

Тисячі дизайнерів світу намагаються керувати нашим уявленням про відповідність одягу сучасним вимогам естетики, створюють світ моди – примхливий та швидкоплинний. Невідповідність одягу модним тенденціям автоматично робить людину невідповідною сучасному образу успішної людини.

Але є одяг, на який примхи моди не мають жодного впливу, адже створений не для мирської краси, а духовної. Сотні дизайнерських рішень за багато сторіч пройшли повз одягу для служителів церкви. Навіть найменування «одяг» майже не використовується. Облачення, вбрання, покриття – саме так прийнято вже багато сторіч найменувати цей одяг. Не тільки в назві, а у всіх художньо-технологічних рішеннях вбрання служителів церкви зберігаються вікові традиції. Більш того, майже кожен елемент вбрання має свій зміст, порушувати який заборонено. Саме тому інша назва цього виду одягу – канонічний (від грец. «kanonikos» - встановлений за взірцем згідно правилам) [1].

У Священному писанні одяг має символічне значення і означає духовний стан його носія. Звичаї облачень української православної церкви перейняті від Візантії 1000 років тому і майже не змінилися.

Але у християнській Церкві спеціальний одяг для служителів церкви з'явився не одразу. В IV столітті блаженним Ієронімом було сказано: «Неприпустимо входити у вівтар здійснювати богослужіння в одязі загальному і повсякденному вживаному» [2]. Деякі відмінності церковних риз від звичайних мирських за зовнішньою формою, кольором помічаються вже в IV ст., і з цього часу, тобто після припинення гонінь на Церкву, починається швидкий розвиток символіки богослужбових строїв, яка в основному склалася вже до VI ст. і зберігається донині.

Згідно з вченням православної церкви щодо богослужбового одягу, зовнішня і внутрішня краса тісно пов'язані між собою [1]. Священники – це люди, які досягли визначеного духовного очищення, зовнішній вигляд яких повинен відповідати їх внутрішньому світу. Це говорить про те, наскільки серйозно треба ставитися до створення такого виду одягу, який відрізняється від побутового, саме тонкістю створення необхідного образу. При створенні даного виду одягу не можна проявляти фантазію, образ повинен в першу чергу відповідати вимогам і канонам, що висуваються до нього.

Особливість проектування канонічного одягу полягає в тому, що цей процес повинен обов'язково враховувати вимоги церковних канонів, семіотику одягу та національні традиції. Тому, проблема вдосконалення процесу проектування канонічного одягу є актуальною, особливо з урахуванням специфічних вимог (канонів, символіки тощо).

Жодну церковну одягу не придумали навмисно, всі взяті із світського життя, із світського побуту. Одним з основних елементів богослужбового одягу є фелонь. Відповідно до суворих канонів цей вид одягу недопустимо конструктивно або декоративно видозмінювати.

Древній фелон – це дзвоноподібна одягу, яка закривала цілого священника з голови до ніг, спереду і ззаду, так що він був у ній, «неначе в будинку» - «Він обіймає усі члени тіла, наче стіна, і символізує вхід зі страхом Божим у внутрішній дім ума і бесіду там з Богом» [2].

Для священничих дій перед фелону піднімався руками з боків так, щоб кінці піднятого переду, спускаючись на сторони по руках, становили ніби крила, нагадуючи про ангельське служіння священників [2].

Грецький фелон зберігав свою древню форму до середини 17 ст. Згодом почали вирізати перед, і невідомо хто перший: греки, чи на Русі.

Сьогодні на священничий фелон нашивають хрести. Цього не було ані в древні часи, ані, принаймні, до половини 15 ст. Св. Симеон Солунський (15 ст.) говорить, що ніхто крім архієрея не може носити на фелоні хрестів [2].

На прикладі фелоні можна навести приклад символіки кожного елементу одягу та закладеного сакрального змісту історії церкви від старосвітніх часів до Нового завіту. Надзвичайно велику роль грає правильне розташування складових елементів, розміщення яких ні за яких умов не можна порушувати, їх колір, розміри – все має свій зміст. У настільній книзі священника зустрічалося таке пояснення по розташуванню стрічок і хрестів на фелоні:

Рисунок 1 - Вимоги до розміщення основних елементів фелоні

У відповідності до свят, днів чи подій, що відзначаються церквою, для богослужбового одягу визначені основні кольори, які наведено в Таблиці 1

Таблиця 1 - Класифікація колористичного рішення богослужбового одягу відповідно до свят чи подій

Колір	Назва свята	Характеристика	Графічне зображення вбрання
1	2	3	4
Білий колір	РіздвоХристове, Богоявлення Господнє, Преображення Господнє, Вознесіння, Господнє Сретення Господнє	Символізує Божественне надприродне світло	
Червоний колір	Пасха	Це символ невимовної і полум'яної любові Божої до людського роду, яка в повній мірі виявилась в готовності Христа віддати своє життя за всіх нас	
Жовтий колір	Недільні дні, Пам'ять апостолів, пророків, святителів	Цей символ тісно пов'язаний з представленням Христа як Царя Слави і Предвічного Архієрея. Жовтий колір є символом Його служителів, які в Церкві знаменували собою Його присутність і мали повноту благодаті священства.	
Зелений колір	Свята, які прославляють безпосередньо дію Святого Духа, - Дню Святої Трійці та Дня Святого	Цей колір утворюється поєднанням блакитного і жовтого кольорів, що знаменують Духа Святого і Бога Сина, що точно відповідає за змістом того, як Господь виконав Свою обітницю.	

<p>Блакитний колір</p>	<p>Свята Богоматері</p>	<p>Позначаючи виняткову духоносність Пресвятої Богородиці, блакитний колір в той же час символізує Її небесну чистоту і непорочність. Блакитний колір є також кольором високої енергії.</p>	
<p>Чорний колір</p>	<p>Великий піст</p>	<p>Це символ зречення життєвої марноти, колір печалі за вчинені гріхи і покаяння.</p>	
<p>Фіолетовий колір</p>	<p>Символ для архієрейської мантиї</p>	<p>Символізує глибoku духовність. Як знамення вищої духовності в поєднанні з спогадами про хресний подвиг</p>	

Напряму, якому не приділялось належної уваги швейними підприємствами, — це виготовлення канонічного одягу для православних священнослужителів. Сьогодні, коли відроджуються до нового життя напіврозвалені храми, будуються нові, з'явилась необхідність у реставрації уцілілих і виробництві нових предметів церковного начиння і облачень духовенства для задоволення зростаючого попиту. Авторами визначено, що основну інформацію про канони, які стосуються церковного одягу складають: розгляд видів конфесій, що існують в Україні, традиції яких можуть впливати на процес його проектування; аналіз складу духовенства та характеристика асортименту канонічного одягу [3].

Література:

1. <http://www.pravoslavie.us/RU/Clothing.htm>
2. <http://www.pravmir.ru/svyashhenye-oblacheniya/>
3. Логай А., Матвійчук С.С. Аналіз шляхів вдосконалення процесу проектування канонічного одягу / Логай А., Матвійчук С.С. // Сучасні тенденції розвитку науки і освіти в умовах поглиблення євро інтеграційних процесів: зб. тез доповідей. Всеукраїнської науково-практичної конференції. — 17-18 травня 2017. — №33. — С.378 -380.

Татьяна Молодечкина
(Новополоцк, Беларусь)

КОМПОЗИЦИОННЫЕ МАТЕРИАЛЫ. МОДЕЛИРОВАНИЕ СВОЙСТВ

Развитие современной электроники неразрывно связано с созданием новой элементной базы. Для ее производства требуются материалы с улучшенными характеристиками. Поэтому всегда востребованы композиционные материалы, которые позволяют получить необходимый набор электрофизических, технологических и других свойств. Композиты весьма перспективны, поскольку их состав и структуру можно менять, при этом получая нужное сочетание заданных характеристик. По механической прочности, сопротивлению, тепловым характеристикам, надежности композиционные материалы могут превосходить любой из своих компонентов в отдельности. Они обладают свойствами, не присущими индивидуальным компонентам. Например, много публикаций посвящено получению материалов с повышенными прочностными свойствами, антистатическим эффектом, особыми условиями возникновения проводящих свойств [1].

Разработка новых материалов всегда сопровождается изготовлением большого числа образцов, отличающихся процентным соотношением исходных компонентов. Серии изготовленных образцов подвергаются исследованиям, проводятся измерения необходимых характеристик, что обычно связано с большими материальными затратами и занимает много времени. Поэтому при поиске оптимального состава прибегают к моделированию свойств материалов.

В настоящее время уже разработаны программы, которые позволяют проводить моделирование свойств материалов. Для этого используют математические или геометрические модели. Нами были опробованы такие программы как ELCUT, COMSOL, Solid Works и т.д. Но наиболее ценные результаты были получены с использованием программы COMSOL. Для получения свойств композита использовали геометрическую модель, отражающую состав материала, размеры и взаимное расположение частиц наполнителя. Достоинством данной программы является возможность задания свойств матрицы и наполнителя, используя достаточно большую базу исходных материалов.

Основой композита является матрица, то есть материал, связывающий разнородные компоненты и позволяющий проводить технологические операции по изготовлению изделия заданной формы, например в виде монолита или пленки. Матрица должна быть пластичной, поскольку она обеспечивает высокую прочность контактного взаимодействия между компонентами, входящими в состав композита. Важными также являются теплофизические характеристики, устойчивость к воздействию климатических факторов и различных излучений. Используют в качестве матрицы металлические, полимерные, керамические материалы. Возможно использование глины, цемента [2].

Набор функциональных свойств композитов обеспечивают вещества-наполнители. В качестве наполнителей используют компоненты, позволяющие повысить определенные свойства материала. По своей форме наполнители могут быть чешуйчатые, волокнистые, в виде порошков. В качестве наполнителя используют металлы, ткани из различных материалов, картон, бумагу, древесную муку, волокна асбеста, очесы хлопка и льна, солому, графит, тальк, технический углерод, силикаты, кварц, стекло, полимеры, нитевидные кристаллы и т.д. [3].

В результате исследований было проведено моделирование электропроводящих свойств композита. Цель состояла в установлении минимальной концентрации наполнителя, при которой начинается процесс протекания тока через диэлектрическую матрицу. В качестве матрицы был выбран диэлектрик (силикон), наполнителем являлись частицы сажи (углерода). На рисунке 1 показана модель наполнителя и исходная модель композита.

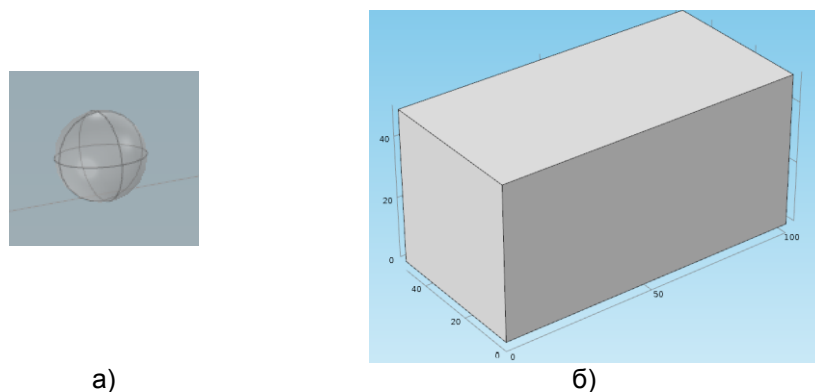

Рисунок 1- Модель композита: а)- наполнитель, б)- матрица

В программе COMSOL была создана геометрическая модель, наполнитель распределен равномерно в объеме матрицы. Были заданы электрофизические свойства матрицы и наполнителя.

На рисунке 2 показаны модель композита и результаты проведенного моделирования.

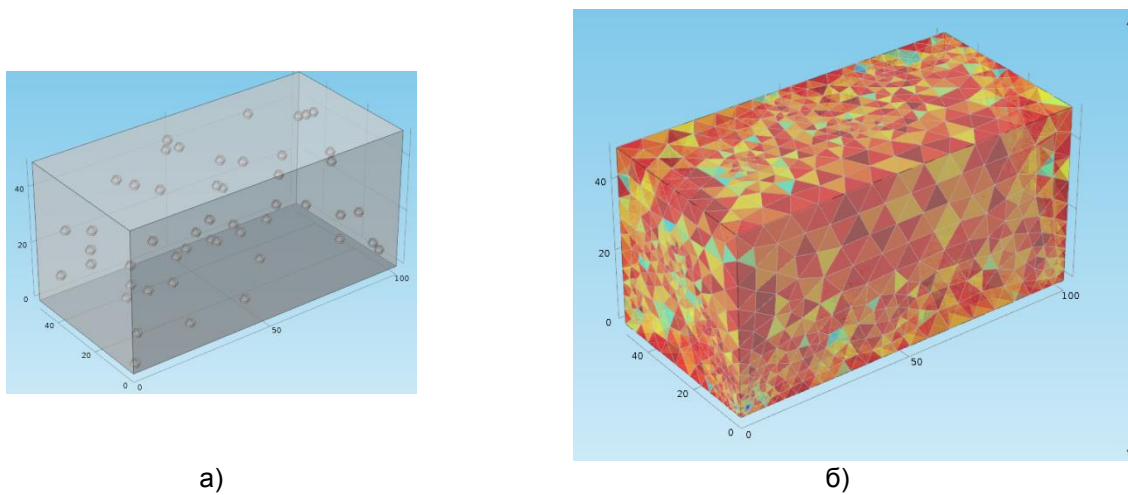

Рисунок 2 – Результаты моделирования: а) – исходная модель композита, б) – результат моделирования электропроводности

Чтобы определить оптимальный состав композита, меняли в процессе моделирования концентрацию наполнителя. Как показали проведенные исследования, для того чтобы композиционный материал перешел в проводящее состояние достаточно лишь 30% концентрации наполнителя от всего объема материала. Результаты моделирования будут использованы при разработке состава опытных образцов материала.

Нами была разработана модель материала, в котором наполнитель представлял собой цилиндрические включения, как показано на рисунке 3. В качестве материала-матрицы использована целлюлоза, а включения наполнителя представляли собой опилки проводящего материала.

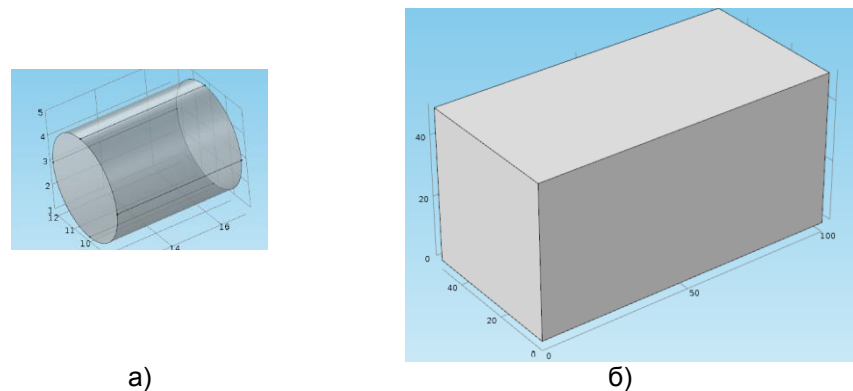

Рисунок 3 - Исходная модель композита в виде цилиндра: а)- наполнитель, б)- матрица

На рисунке 4 показаны геометрическая модель композита и результаты проведенного моделирования.

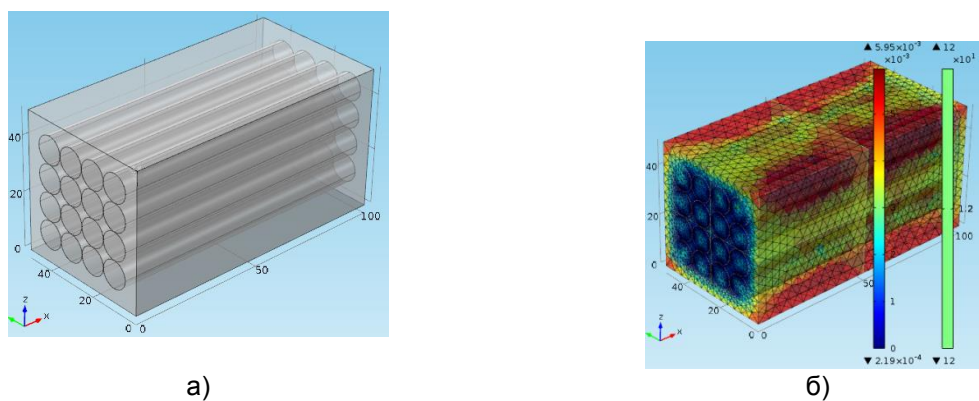

Рисунок 4 – Результаты моделирования: а) – исходная модель композита, б) – результат моделирование электропроводности

В результате проведенного моделирования получено, что материала со структурой, представленной на рисунке 4, переходит в проводящее состояние при содержании проводящего компонента около 45% по объему.

Результаты, полученные в результате геометрического моделирования, будут использованы в практической работе, что позволит сократить время и снизить стоимость работ по подбору состава и структуры композиционного материала.

Литература:

1. Антонова Е.В., Электропроводность композита «полиэтилен-диоксид ванадия» / Е.В. Антонова, В.Р. Колбунов, А.С. Тонкошкур, А.Ю. Ляшков // Технология и конструирование в электронной аппаратуре.- 2013.- № 4.- С. 44-48.
2. Степашкина А.С. Моделирование электропроводимости композиционных материалов, полученных на основе полипропилена и технического углерода / А.С. Степашкина, Е.С. Цобкалло, О.А. Москалюк, А.Н. Алешин // Письма в Журнал Технической Физики. – 2015. – том 41, вып. 2. – С. 7-13.
3. Евстифеев В.В., Электротехнические материалы, пластмассы, смазывающе-охлаждающие жидкости, резины, композиты: Учебное пособие / В.В. Евстифеев, М.С. Корытов, В.Г. Азаров. Омск: Изд-во СибАДИ, 2010. – 41 с.

**Людмила Пашкова
(Белгород, Россия)**

НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ ПРЕОБРАЗОВАНИЯ ДЕГРАДИРУЮЩИХ ТЕРРИТОРИЙ

В статье рассматриваются вопросы, посвященные проблемам деградирующих территорий, в частности, карьеров. На основе мирового опыта выделены аспекты как обзор конверсионных возможностей отработанных карьеров.

Конверсия, лат. *conversio* - оборот; превращение, от *convertere* - переворачивать, превращать, изменять, выступает методом сохранения архитектурного наследия, а в рамках архитектурной геоники - оптимизацией системы «человек - материал - среда обитания» [1]. Мода на превращение, или по-научному конверсию, бывших промышленных зданий в публичные пространства и культурные места, пришла к нам из городов Америки и Европы:

– используя территориальное сокращение хозяйственно-промышленных участков города и озеленяя изымаемые территории, можно снизить городскую техногенную нагрузку на окружающую среду;

– создавая рекреационные пространства на реорганизуемых хозяйственно-промышленных территориях возможно компенсировать утраченные территории городских парков, застроенных коммерческими объектами;

– сохраняя образные характеристики постиндустриальной городской среды для восприятия ее населением, можно способствовать сохранению «преемственных связей поколений».

Сегодня в градостроительстве вопрос конверсии становится весьма актуальным: города растут и меняют свои функции, производство меняет свои масштабы и специализацию, а промышленные территории остаются в черте города [2]. Придание незадействованным площадям новой функции – основная задача конверсии. Другими словами — это популярный мировой процесс, главная особенность которого – уважение к прошлому через отведение ему непосредственного места в настоящем [3].

Карьеры, по химическому составу добываемого сырья они делятся на три группы: по добыче металлических полезных ископаемых, по добыче неметаллических полезных ископаемых и по добыче горючих ископаемых [4]. Ниже представлены варианты конверсии карьеров.

В результате эффекта водной эрозии карьеры превращаются в болото (рис. 1,а), а где влаги много, народ фермерством занимается - Рисовые террасы Банауэ (рис. 1,б).

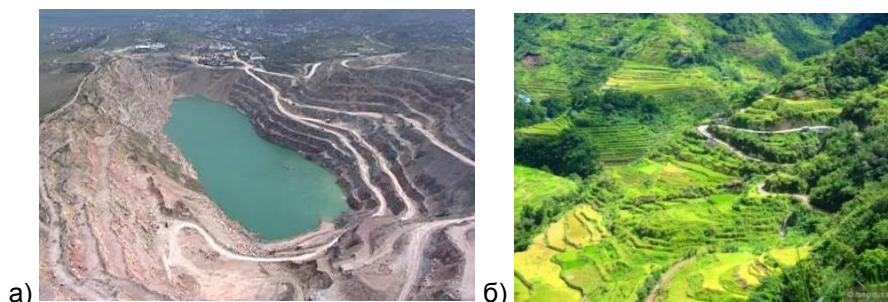

Рис. 1:а) Караньское плато, Крым; б) Рисовые террасы Банауэ

Возможность использования отработанных карьеров открывает варианты для проектирования уникальных архитектурных и инженерных объектов.

Виды решения проблемы, связанной с открытыми горными выработками (карьерами, шахтами и т.п.), используемые в мировой практике:

1. Биологическое направление (рекультивация земель):

а) Заполнение чаши карьера водой (образование глубоких озер), восстановление почвенного покрова вокруг водоемов – рекультивация земель;

б) Заполнение чаши карьера землей, уменьшение глубины ямы, возвращение первоначального вида местности;

2. Использование чаши карьера для хранения мусора (формирование большой городской свалки);

3. Проведение комплекса мер по улучшению окружающей среды, восстановление свойств, функций, продуктивности средового пространства средствами архитектуры и градостроительства, концентрацию и использование различных геофакторов для оздоровительного воздействия на человека.

В Великобритании представлен проект необычной реконструкции заброшенного промышленного предприятия. Старый цементный завод в Западном Сассексе предлагают превратить в модный экокурорт, удивительно напоминающий Шир, страну хоббитов из эпопеи «Властелин колец» (рис. 2).

В проекте предусмотрено строительство на территории завода и прилегающего цементного карьера 600 сблокированных наземных домов и еще 50 коттеджей в полуподземном варианте.

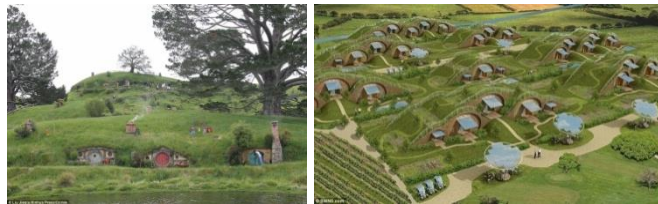

Рис. 2. Плавный силуэт и озелененная крыша напоминают прелестные домики хоббитов из кинотрилогии Питера Джексона «Властелин колец»

Одной из конверсионных идей служит создание парков на месте карьеров (рис. 3).

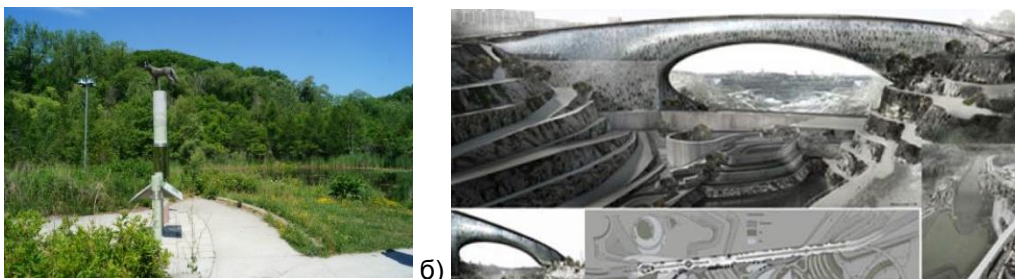

Рис. 3: а) парк в Торонто на месте бывшего карьера кирпичного завода; б) проект горно-геологического парка «Сибирский кедр»

Сады Бутчартов представляют собой Национальный Исторический музей Канады всемирно известного значения, который был открыт для посетителей с 1904 года. Изумительный по красоте парк (рис. 4) расположен на территории бывшего карьера и представляет собой ландшафт с растительными композициями различных садовых стилей, фонтанов и статуй на фоне вековых деревьев и кустарников, связанных друг с другом сетью дорожек и мостов. Цветочная радуга красок меняется в зависимости от сезона, а ароматы цветов просто неотразимы [5].

Рис. 4. Сады Бутчартов, полуострове Ванкувер, Британская Колумбия

Парк Бутчартов являются крупнейшей туристической достопримечательностью Канады, которая никого не оставляет равнодушным, поражая великолепием красок, обладает оздоровительным воздействием на человека.

Архитектурно-строительное направление (проведение архитектурной рекультивации), (рис. 5).

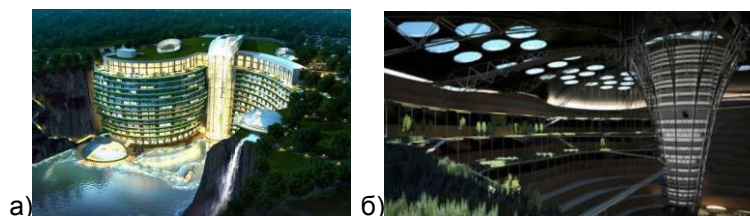

Рис. 5: а) пятизвездочный отель в Шимао, Китай; б) подземный небоскреб в карьере Лавендер Пит Майн, г. Брисби штат Аризона, США

Бывшему алмазному карьере можно подарить будущее, устроив в его недрах самообеспечивающийся экогород на 10 000 жителей (рис. 6). С таким инициативным проектом выступило московское архитектурное бюро.

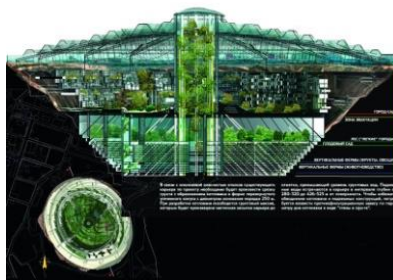

Рис. 6. Идея создания города в алмазном карьере «Мир», Якутия

Идеи строить в зоне вечной мерзлоты подземные города, дабы не обогревать внешними стенами зданий морозный воздух, а, напротив, использовать геотермальное тепло Земли, высказывались в СССР еще в 1950-х...

«Главная часть проекта, — рассказывает Н. Лютомский, сотрудник АБ «Элис», Москва — огромная бетонная конструкция, которая станет своего рода 'пробкой' для бывшего карьера и будет распирать его изнутри. Сверху котлован перекроют светопрозрачным куполом, на котором будут установлены солнечные батареи. Пространство города предлагается разделить на три яруса: нижний — для выращивания сельхозпродукции (так называемая вертикальная ферма), средний — лесопарковая зона, очищающая воздух, и верхний для постоянного пребывания людей, имеющий жилую функцию и служащий для размещения административных и социокультурных зданий и сооружений. Общая площадь города составит 3 млн. м², и здесь смогут жить до 10000 человек — туристов, обслуживающего персонала и работников ферм».

Несмотря на ограниченную доступность старых карьеров, они привлекают людей как оздоровительно - развлекательные комплексы [6]. Водохранилище предоставляет возможности для купания, плавания на байдарках и под парусами. В зимнее время здесь практикуются такие виды спорта, как катание по льду на коньках и специальных кругах. Если позволяет местность, карьер также может использоваться для пешего туризма (рис. 7).

Рис. 7. Рускеала – горный парк, образовавшийся из отработанного гранитного карьера (при Екатерине II добывали уникальный мрамор с прожилками, придающими ему очень благородную текстуру)

Сейчас карьер уже не используется, поэтому до половины 50-метровой глубины заполнен грунтовыми водами. А вода – идеальной прозрачности, кто-то предложил использовать карьер в качестве дайвингового спота, в туристических странах не стесняются из каждого камня делать point of interest (рис. 8).

Рис. 8. Амфитеатр Далхалла, г. Раттвик, Швеция, на месте известнякового карьера

Эмоции, которые испытывает человек при виде красивых или хорошо знакомых мест, ученые объединили в три категории: «благополучие», «ностальгию» и «безопасность». Природные зоны, например, вызывают чувство благополучия и удовлетворения. Хорошо знакомые места вызывают ощущение спокойствия или радости.

Таким образом, приятные нам пространства скорее успокаивают, чем провоцируют резкие эмоции [7].

Конверсионные возможности карьеров в рамках Архитектурной геоники (рис. 9).

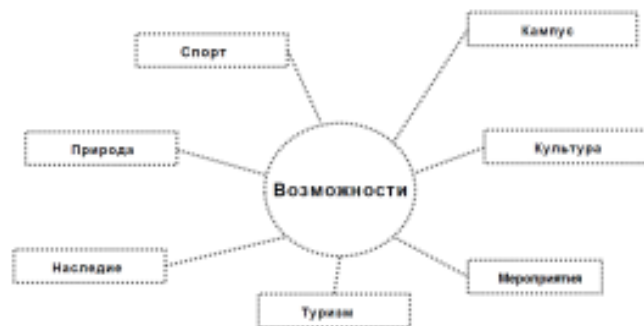

Рис. 9. Конверсионные возможности карьеров в рамках Архитектурной геоники

В масштабах страны, предлагается создание экспериментальной базовой теоретической модели и методики проектирования в условиях среды, пострадавшей от хозяйственной деятельности человека при добыче полезных ископаемых; разработка паспортной карты отработанных карьеров.

Литература:

1. Лесовик В.С. Архитектурная геоника. Взгляд в будущее // Вестник ВГАСУ. Серия: Строительство и архитектура. 2013. № 31-1 (50). С. 131-136.
2. Лесовик В.С., Перькова М.В., Бабаев В.Б. Архитектурная геоника как междисциплинарное направление в архитектурной науке и практике // Вестник Белгородского государственного технологического университета им. В.Г. Шухова. 2015. № 6. С. 74-79.
3. Першина И.Л. Архитектурная геоника и среда обитания человека. – Інноваційні технології в архітектурі і дизайні / Під загальною редакцією д.т.н., проф. Сопова В.П., д-ра арх., проф. Мироненка В.П. – Харківський національний університет будівництва та архітектури, 2017, с. 150-156.
4. <http://forpsk.ru/index.php/stati/materialy/23-keramicheskie-materialy-i-izdeliya/99>
5. <https://dizaynland.ru/sady-mira/sady-butchartov-v-kanade>
6. Пашкова, Л.А. О развитии конструктивных систем в городской среде / Культурно-историческое наследие строительства: вчера, сегодня, завтра: сб. науч. трудов Междунар. науч.-практ. конф. // Саратов: Изд-во «Буква», 2014. С. 111-115
7. <http://t-fakt.ru/5-krasiveyshih-parkov-na-meste-uzhasnyih-svalok>

СЕКЦІЯ: ФІЗИЧНА КУЛЬТУРА ТА ПРОФЕСІЙНИЙ СПОРТ

**Lyudmila Trubitskaya
(Astana, Kazakhstan)**

THE INFLUENCE OF PHYSICAL EXERCISE ON HUMAN HEALTH

The content of physical education (PE) programs in universities for young people is under debate globally. This is not new. PE has had an ongoing battle concerning how to gain the greatest and longest benefits for mind and body since it was established at the beginning of the 19th century. A model of the multiplicity of the field of physical activity cultures is presented. It is offered as a supportive and clarifying structure for identifying, discussing, and making future PE content decisions.

The model is used in a macro level overview, illustrating changes in values and practices within the oldest still existing physical education teacher education (PETE) program in the world.

A model has been developed to illustrate the multiplicity of different forms of deliberate bodily movement practices with distinctly different meaning-making principles. It also considers the construction of gender. Sport activities, based on the logic of competition, are placed in the traditionally male-dominated domain. Aesthetic and expressive forms of physical activities, such as artistic forms of dance, are placed in the traditionally female-dominated domain. Ling gymnastics, fitness gymnastics, play, outdoor life, and everyday life physical activities are placed in a traditionally gender-neutral position in the middle of the model. Ling gymnastics was developed and dominated the movement practices, and a fundamental principle was the schooling of body and character. Sports were gradually introduced and thereby the logic of competition. PETE also started to involve outdoor life with the main goal of experiencing nature. For this purpose, physical activities such as orienteering and skiing became part of the educational program. Female PETE education developed a gymnastics discourse of its own, with influences from dance, rhythmic, and aesthetics. Thus, different and gender-related dimensions of movement practices became represented. Alongside this, new forms of physical training, particularly circuit training and aerobic conditioning, were brought in and signaled a logic of training solely for an investment value. Sport as a movement practice dominated and became the primary rationale for PETE. Fitness gymnastics was available for male and female students. Outdoor life held its position. Ling aimed to develop a gymnastics system with four sub disciplines: pedagogical, medical, military, and aesthetic gymnastics. Hence, Swedish gymnastics came to be seen not only as a system for the purpose of educating the whole body, but also as a cure for the sick. Aesthetic gymnastics “whereby one expresses the inner self: thoughts and emotions” was subjected to only minor developmental attempts.

This article focuses on pedagogical gymnastics, which was defined as the means “whereby one learns to master one’s own body”. To correctly cultivate the human body, according to Ling, required an elaborate system of different to promote the ability for movement control and competence. These movements were determined in detail with regard to starting and final positions, as well as the trajectory and rhythm of such movements. The system included a well-reasoned progression from easy to more complicated movements. The movements could be executed as freestanding exercises, without support, or as exercises supported by gymnastics apparatus, but all movements are based on the above-mentioned central aspects. This form of pedagogical gymnastics also had a statuesque aim (i.e., to develop a harmonious and symmetric body with good posture). Competition was not the aim or the medium of this specific movement practice, and it was not included in the praxeology.

In Sweden, the breakthrough for the establishment of the sports movement occurred when the first sports organization became government financed (1913) and a part of the nation’s social and moral program. As support grew during the first decades of the 20th century, sport was taken on by PETE as well as in PE in universities. The fundamental principle of Ling gymnastics thereby became less exclusive, appeared to be of less value, and was less sought after. The representatives of Ling gymnastics were surprised that sport, which had earlier been for the upper classes, was suddenly available to the wider masses.

The nature of female gymnastics embodied values of emotions and how to put one’s soul into the movements, to liberate the body, and to provide space for self-education. The performing of movements was characterized by sensitiveness, adaptability, body awareness, and expression—the feeling of the movement. This type of body training, based on what today is called a subjective experiencing of the body (body-as-subject), provided cultural, physical, and symbolic capital that did not challenge the existing ideals of the female body at that time. Both of the above-mentioned processes must be acknowledged as mechanisms for understanding the long survival of Swedish gymnastics in the PETE programs and in school PE. The corresponding development of the male Ling gymnastics was not the case.

The popularity and success of the spread of sports is both easy and not easy to understand. With regard to former principles for the education of body and mind, it is interesting how sport, with its meaning-making principles of competition and specialization of skills, with the training of the body as an objective, could fit in so easily and replace the old virtues of the training of the body, regarding health as wholeness, without the dualism of body and soul.

The process of integration of the male and female PETE cultures as well as the sportification process of bodily movement practices led not only to a new gender order and a loss of the female gymnastics culture, but also to a marginalization of the female PE pedagogical culture. The long tradition of female PETE culture,

together with school PE steering documents, prevented a total termination. Courses in dance, music, and movement remained as minor parts of the coeducational PETE study program, but were aimed more at fitness gymnastics, such as workouts and aerobics. Former practices with their fundamental principles of aesthetics became simplified.

Everyday life physical activity as a way of thinking gradually became established in society around the beginning of the 21st century, originally taken on by stakeholders in public health, actors outside the field of PETE, and academic disciplines related to sports [1]. This thinking signaled that young people need to learn how to become and stay physically active in everyday life. Changes in society had led to a focus on physical inactivity among the population. This scenario developed even though there had never before been so many opportunities for participation in organized sports. An outspoken fear of what physically inactive lifestyles could lead among young people (including reports of obesity crises) was strongly communicated (World Health Organization, 2002). Once again, the question of how physical exercise could contribute to the health of a nation's citizens came up on the political agenda.

The sought-after legitimizing educational values and logic of practices behind this new way of thinking have not been clearly communicated so far. The rationale behind the emphasis on everyday life physical activity has given rise to criticism. Educational sociologists point out that school PE cannot only be driven by a medical risk discourse, or a pathogenic and/or normative way of thinking of physical activity and health. Physical education is much more: It is about physical self-esteem, body awareness and abilities, personal and social development, questions of democracy, as well as critical aspects of health and health communication [3]. This can perhaps explain to some extent why PETE educators have shown a cautious attitude toward how the thinking about everyday life physical activity has been exposed and how it has been attempted to be implemented. It is too early to describe with any certainty how and what the construction of knowledge around everyday life physical activity will represent in terms of new or renewed bodily movement practices in the area of PETE in general and globally.

Another lesson is that such unforeseen consequences can be difficult to handle in terms of compensatory pedagogic actions. The values of the female gymnastics and the Ling gymnastics were dependent on strong framing cultures that had been developed over long periods of time, and indeed, the creation of new cultures fostering the best values of those previous cultures is difficult to achieve. Therefore, as a memento, it is suggested that, before changing the content of PETE, one should try to create different scenarios to counteract the possibility that that decision may lead to unforeseen effects.

The overview also makes it clear that the dimension of movement practices connected to different forms of artistic dance have been left out in PETE. This exclusion has, with few exceptions, not been an issue that has been discussed. Indeed, most likely, this would not have been the case if it had been a traditionally male-dominated domain of physical activity. Among these gender issues is also that females taking up different forms of traditionally male-dominated sports is appraised positively, whereas attempts in the opposite direction are generally few in number or entirely absent and lack clear support in the currently governing mind-sets within PETE.

The existence of a multiplicity of logic of movement practices in the field of physical activity points to distinct values of each of the fundamental principles underlying these practices. In line with this, the interaction between different kinds of movement practices and the individual enlarges his/her points of reference in relation to body, movement, and mind.

With such a view constituting a rationale for different physical activities in PETE, one can ask what balances in time allocation are reasonable for attaining a goal of widening the personal experiences and securing "breadth" as an educative value of its own. This takes into account that most of the PE students of today have a strong personal experience in sports, whereas their experience with other physical activity cultures is meager. They have what Bourdieu would call a strongly developed taste for sport, forming part of a strong sport habitus [2].

Another dimension of reflection on the PETE content deals with what PE contents in schools may be important for adult behavioral patterns of physical activity. Not much cross-sectional or longitudinal research exists on those issues, but there are indications that socializing into sport activities might not effectively foster physically active lifestyles among adults. Instead, schooling into a broad movement repertoire, as well as experiences of outdoor life, appears to be more effective in this respect.

Recent knowledge highlights that, in relation to physical activity, one has to take into account the multiplicity and complexity of young peoples' lives. Context and social interaction play a central role. Children and adolescents are social actors that navigate in the landscape that surrounds physical movement culture. More attention has to be given to how the "healthy citizen" is constructed. What does it mean to live on the countryside, to live in inner cities, or to have the gym or the sport club as the social place for physical activities? In what ways does the place create meanings and relations? And for whom? Which physical activities are included or excluded. According to current reports and research studies on school PE, students learn sports but not about health and how to take responsibility for healthy physically active lifestyles. These issues have also been highlighted globally.

New scenarios concerning health, well-being, and illness, including rising numbers of school students experiencing stress and forms of psychological unhealthiness, migration, economic recessions, growing segregation among social classes, and an uneven distribution of access to physical activity and health knowledge, have continued to challenge the stability of health among societies' citizens. The overview relates the

content matter of PETE over time to influences of different societal contexts. From this perspective, the relation of physical activity in PETE to major current societal challenges, such as the obesity and type 2 diabetes epidemics, as well as issues related to sustainable development and globalization, are examples of matters that deserve to be thought through and discussed in much more depth than what appears to be the case in most PETE institutions and countries at present.

References

1. Ainsworth, B. (2005). Movement, mobility and public health. *Quest*, 57, 12–23.
2. Bourdieu, P. (1984). *Distinction: A social critique of judgement of taste*. London, England: Routledge.
3. Evans, J. (2004). Making a difference? Education and 'ability' in physical education. *European Physical Education Review*, 10, 95–108.
4. Evans, J., Davies, B., & Wright, J. (2004). *Body knowledge and control: Studies in the sociology of physical education and health*. London, England: Routledge.

Scientific adviser:

Senior Lecturer Trubitskaya Lyudmila Alexandrovna

**Светлана Липина, Любовь Козлова, Наталья Лазарян
(Астана, Казахстан)**

НАЦИОНАЛЬНЫЕ ВИДЫ СПОРТА КАЗАХСТАНА, КАК СРЕДСТВО СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ФИЗИЧЕСКИХ КАЧЕСТВ

В Республике Казахстан на основе культурных, социальных и экономических факторов физическая культура и спорт стали неотъемлемой частью развития личности молодёжи. Правительство нашей Республики всесторонне способствует этому.

Парламентом РК было принято постановление «О дальнейшем подъеме массовости физической культуры и спорта», в котором особое внимание уделяют важность развития физической культуры и спорта.

Помимо важности физической культуры для здоровья человека, она, в облики национальных видов спорта, находит отражение в исторических событиях и их влиянии на человеческое общество. Национальные виды спорта являются традициями потому, что они отвечают общим требованиям категорий традиций по ряду причин: они складываются исторически, они передаются из поколения в поколение, способствуют привитию членам национальной общности чувства долга, чести, гордости, патриотизма. Национальные виды спорта способствуют закреплению определенных норм церемоний, обрядов и ритуалов, усиливающие их эмоционально-психологическое воздействие на молодёжь [1].

Целью нашей работы явилось изучение национальных видов спорта, как средства совершенствования физических качеств студентов.

В настоящее время в Казахстане ведется активная работа по пропаганде и развитию национальных видов спорта. Примером этому может стать создание Ассоциации национальных видов спорта в мае 2004 года. В ее состав входят Федерации: национальных видов конного спорта; кокпара; тогызкумалака; беркутчи; желмая; жекпе-жек; джигитовки и другие. Ассоциация имеет 18 областных, порядка 80 городских и районных, около тысячи сельских филиалов. По всему Казахстану насчитывается порядка 500 тысяч членов Ассоциации. Помимо филиалов в Казахстане, Ассоциация национальных видов спорта имеет отделения в России, Германии, Турции и Франции. На базе Ассоциации была сформирована Международная федерация «Кокбори», членами которой является 17 государств. Целью Ассоциации и Федерации является возрождение национальных видов спорта как важной неотъемлемой части культуры великой степи.

Национальные виды спорта в эпоху глобализации выступают в качества компонента этнической материальной культуры, которую необходимо не только фиксировать и сохранить в книгах и музеях, но, творчески инсталлировать в современное социальное и культурное пространства с учетом национальных, профессиональных и региональных условий.

Именно традиционные национальные виды спорта обеспечивают реальное повышение физического здоровья и двигательной активности молодёжи, пропагандируют здоровый образ жизни и духовное развитие.

Среди таких видов спорта, особую популярность среди молодёжи получила именно борьба - *қазақ күрес*. *Қазақ күрес* оказал положительное влияние в развитии классических видов спорта. Борцы *қазақ күрес* зачастую принимают участие и в соревнованиях по другим видам борьбы, дзюдо, самбо. Главная особенность *қазақ күрес* являет то, что достижение победы зависит не только от физической силы, но и от находчивости, быстроты действия. Перспективный и развивающийся вид спорта сейчас популярен не только в Казахстане, но и за его пределами [2].

Следующим, не уступающим по значимости видом спорта, являются скачки на короткие расстояния (*бәйге*), и на сверх длинные расстояния (*аламан-бәйге*). Большое значение в этом виде спорта уделяется

тактичному мастерству спортсмена. Причина заключается в том, что победить можно даже не имея резвой лошади, а полагаясь на свои знания в тактике и логике. *Бэйге* и *аламан-бэйге* развивают логическое мышление, находчивость и сообразительность. Эти качества могут помочь не только во время соревнований, но и в обычной жизни молодёжи.

Аударыслақ, или борьба на лошадях также является одним из популярных национальных видов спорта народов Средней Азии и Казахстана. Целью этого вида спорта является сбросить противника с лошади на землю. *Аударыслақ*, помимо физической выносливости, развивает хитрость и ловкость. Верно подобранный момент, ловкость и находчивость могут привести спортсмена к победе [3].

Особое место среди национальных видов спорта имеет *тоғыз-құмалақ*. Являясь настольной спортивной игрой, *тоғыз-құмалақ* развивает математическое мышление и воспитывает выдержку. В этой игре используются математические действия, такие как сложение, вычитание, умножение и деления, необходимые для предугадывания хода игра. В свою очередь эти действия требуют создания гармонической позиции камней, которая является важнейшим фактором игры и определяет мастерство игрока. Этот вид спорта направлен на тренировку умственной и когнитивной деятельности человека. Он тренирует логическое мышление, тактические умения и расчетливость. Ежегодно проводятся соревнования разной сложности по *тоғыз-құмалақ* [4].

Важно подчеркнуть, что все до единого виды спорта и игры – олимпийские, массовые, национальные, народные – являются достоянием человечества. Однако, именно национальные виды спорта позволяют не только развивать свои физические, но и духовные качества. В национальные виды спорта вложена многовековая выдержка, передающаяся из поколения в поколение нашими предками. Эти виды спорта несут в себе не только историческое, но и духовное значение. Традиции, ритуалы, идеалы и менталитет народа заложены в истоки этих видов спорта.

Каждый национальный вид спорта Казахстана выполняет свою собственную миссию – сохраняют в себе идеалы физического совершенства, оригинальные приёмы и несут в себе уникальный исторический и культурный опыт прошлых эпох.

Таким образом, занятия национальными видами спорта придёт к появлению одухотворённого, физически и морально здорового населения, которое будет ценить и сохранять традиции своего народа, пропагандируя их будущим поколениям.

Литература:

1. Стратегия Казахстана 2050. [http:// www.strategy2050.kz](http://www.strategy2050.kz)
2. Гунер М. Казахский народный конный спорт (правила соревнований). Москва, 1970.
3. Рахимкулов М. Казакша-курес. Алма-Ата, 1957.
4. Тоғыз-құмалақ/ru.wikipedia.org/wiki

Оксана Процюк, Владимир Белькович
(Астана, Казахстан)

ФИЗИЧЕСКАЯ КУЛЬТУРА КАК УНИКАЛЬНЫЙ ИСТОЧНИК ЖИЗНИ

Сегодня ни одна сфера человеческой деятельности, не может оставаться без связи с физической культурой, так как физическая культура и спорт являются неотъемлемой частью всестороннего развития личности. Ни для кого не секрет, что здоровье, самая главная ценность каждого человека, а физическая культура способствует сохранению здоровья.

В последние годы все чаще говорится о физической культуре не только как о самостоятельном социальном феномене, но и как об одном из факторов развития в жизни каждой личности. Многие люди все больше и больше признают пользу физических упражнений для сохранения здоровья.

Физическая культура является естественным мостиком, позволяющим соединить социальное и биологическое значение в развитии человека. Более того, она является самым первым и базовым видом культуры, который формируется в человеке. Каждый человек должен осознавать, что спорт – неотъемлемая часть нашей жизни. Физическая культура с присутствием, ей дуализмом может значительно влиять на состояние организма, психики, статус человека.

Чтобы достичь успеха, человек должен принять в свою жизнь только хорошие привычки, такие как правильное питание, уделять время занятиям спортом, и, конечно же, отказ от плохих привычек. Если, каждый человек будет закалять организм и укреплять здоровье, это будет огромный вклад во благо будущей поколениям.

В последние десятилетия XX века и в начале XXI века одной из основных задач ученых, работающих во всех областях науки, стала задача разработки комплекса мер, которые бы позволили сохранить и укрепить здоровье человека, продлить его активную жизнь, преодолеть различного рода болезни. Но одни только достижения в области медицины, генетики, экологии не способны сделать человека здоровым. Решение такой задачи невозможно без повышения значимости физической культуры и спорта, без достижения понимания населением важности физической активности, без формирования взгляда на физическую культуру, как на фактор здорового образа жизни. В настоящее время стало

общепризнанным фактом, что приоритетом является развитие физкультурно-спортивного движения. Развитие физкультурно-спортивного движения – это и физическое воспитание, и формирование здорового образа жизни дошкольников, и учащихся образовательных школ, и студенческой и рабочей молодежи. Для выполнения этих поставленных задач Президент Казахстана Н.А. Назарбаев передает в своем Послании «Стратегия "Казахстан – 2050": новый политический курс состоявшегося государства», что особое внимание будет уделено развитию массового спорта среди детей и молодежи, путем активизации школьного и студенческого спорта. Здоровье подрастающего поколения, развитие и совершенствование здоровья является одной из приоритетных задач [1].

Для стимулирования бережного отношения каждого гражданина к своему здоровью и образу жизни государством поэтапно создаются условия для развития активного отдыха, физической культуры и массового спорта в каждом населенном пункте, в том числе в сельской местности, а также в каждом учреждении и предприятии. По прогнозам экспертов к 2030 году занятия активными видами спорта, ведение здорового образа жизни станут стилем жизни казахстанцев.

Агентство спортивных клубов в Казахстане ведет совместную работу с Министерством образования и науки, по развитию сети спортивных клубов в вузах и колледжах страны, в рамках активизации деятельности физкультурно-спортивного объединения «Сункар», по проведению соревнований студенческих лиг для дальнейшей популяризации спорта среди студенчества, развитию инфраструктуры спорта и внедрению системы волонтерства.

Активное развитие получили национальные виды спорта, которыми на сегодняшний день занимаются свыше 166 тысячи человек. Первый Чемпионат мира по тогызкумалак, первые Юношеские сельские спортивные игры, чемпионаты мира и Азии по казахской борьбе (какак куреси), Игры Народного спорта на призы Президента Республики Казахстан, открытие в спортивных школах и клубах отделений по национальным видам спорта, все это способствовало популяризации национальных видов спорта в мире [2].

Самая главная ценность общества и каждого человека – здоровье. Основа процветания страны, благополучие каждого человека, его полноценная жизнь и долголетие.

Влияние внешних факторов на состояние здоровья молодого организма настолько велико и объемно, что внутренние защитные функции организма не в состоянии с ними справиться. Опыт десятков тысяч людей, испытавших на себе воздействие такого рода неблагоприятных факторов, показывает, что лучшим противодействием им являются регулярные занятия физическими упражнениями, которые помогают восстановлению и укреплению здоровья, адаптации организма к условиям внешней среды. Для разработки эффективных мер, направленных на охрану и укрепление здоровья населения Казахстана, совместно с Министерствами здравоохранения, науки и образования впервые создается республиканская система мониторинга состояния физического развития и физической подготовленности населения. Это позволит, не только анализировать ситуацию, но и принимать превентивные меры по улучшению здоровья всего населения нашей страны [3].

Главная регулирующая сила личности – потребность в физической культуре. Человек, который уделяет больше времени спорту, совершенно по-другому мыслит, по-другому смотрит на жизнь. Благодаря спорту развивается его организм, сохраняется отличное физическое состояние. Он чувствует себя более уверенным и сильным, забывает про различные заболевания, обретает идеальную форму, и благодаря всему этому, он нравится себе больше. Этот человек начинает радоваться жизни, будет познавать все лучшее для себя, будет получать удовольствие от всего, что он делает, и будет уверенно справляться с жизненными проблемами.

Занятие физическими упражнениями оказывает благоприятное влияние на нервно-эмоциональное состояние, помогает омоложению организма, продлевает жизнь, делает человека красивым во всех смыслах. Пренебрежение к спорту приводит к потере выносливости, ловкости, гибкости, ухудшает состояния здоровья. Спорт – это совершенный способ развлечения, это один из основных способов выражения таланта, это деятельность, которая не может быть отделена от нашей повседневной жизни, а иногда это и вовсе является самым эффективным способом понижения стресса и напряжения. Благодаря спорту Мы призываем вас всех к занятию спорта, к новой улучшенной жизни, отказаться от плохих привычек, и познать всю красоту вашей жизни.

Литература:

1. [Электронный ресурс] <http://strategy2050.kz/ru/news/119/>.
2. [Электронный ресурс] <https://ru.wikiquote.org/wiki/>.
3. [Электронный ресурс] <http://www.adilet.gov.kz/>.

ПУТИ ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ ЗАНЯТИЙ ПО ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЕ В СПЕЦИАЛЬНЫХ МЕДИЦИНСКИХ ГРУППАХ

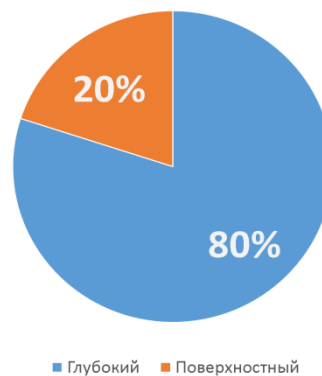
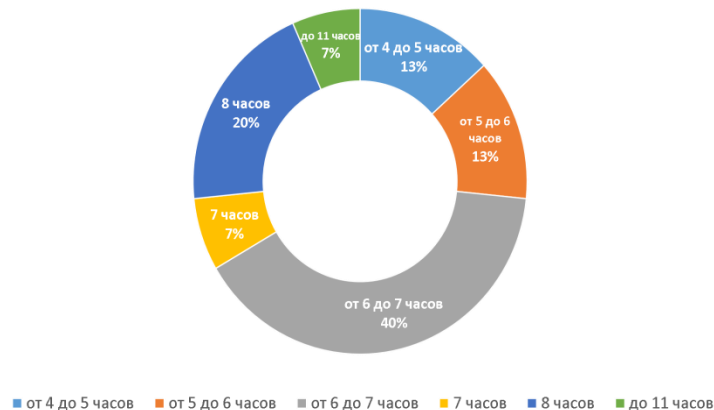
Ежегодно в ВУЗы страны поступает определенный процент студентов, имеющих отклонения в состоянии здоровья. По нашим данным, а так же по данным ряда авторов [1, 2], количество студентов, имеющих хронические заболевания, возрастает.

Анализ данных физического развития и состояния здоровья юношей и девушек показал, что в 2014 году из общего числа студентов, поступающих на первый курс в ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, количество занимающихся в специальной медицинской группе составило 23,8 %, освобожденные - 12,8%; в 2015 году – 25,1 % освобожденные – 22,4%, в 2016 году этот показатель увеличивается до 26,9 %, а количество освобожденных увеличивается до 31,7%. Оценивая эти показатели, становится очевидно, что число студентов, имеющих отклонения в состоянии здоровья, особенно освобожденных на длительные сроки, значительно возрастает.

В процессе анализа данных справок ВКК по заболеваниям было выявлено, что одно из лидирующих мест в списке наиболее распространенных форм патологий занимают нарушение осанки, опорно-двигательного аппарата (сколиоз, плоскостопие, межпозвоночные грыжи и др.), которые отмечены у 33,6 % занимающихся в специальной медицинской группе. У 30,7 % студентов этой группы выявлены заболевания органов зрения (миопия, астигматизм и др.) Также наиболее распространенными являются нарушения сердечно-сосудистой системы (гипо- и гипертония, вегето-сосудистая дистония и др.) - 28%, патологии связанные с дыхательной (пневмония, бронхиальная астма и даже туберкулез.), желудочно-кишечной (гастрит, язвенная болезнь и др.) и мочеполовой (цистит, пиелонефрит, аднексит и др.) систем.

Состояние здоровья студентов напрямую влияет на учебный процесс [1], из анкетирования студентов 1 курса специального учебного отделения (СУО) Евразийского национального университета мы выявили, что пропуски учебных занятий, связанные с основными и сопутствующими заболеваниями составили - 40 %, с ОРВИ, ОРЗ и другими вирусными заболеваниями составили - 42 %.

На работоспособность студентов особое влияние оказывает продолжительность и качество сна [2]. Проведенное нами анкетирование студентов СУО показало, что продолжительность сна студентов колеблется в следующих величинах: от 4 до 5 часов - 13,3%, от 5 до 6 часов – 13,3%, от 6 до 7 часов - 40 %, 7 часов – 6,8%, 8 часов – 20 % и до 11 часов – 6,6 %.

Диаграмм 1. Качество сна.

Поверхностный сон был выявлен у 20 % студентов, в то же время как глубокий у 80 % [диаграмма 1].

По продолжительности засыпания студенты разделились на 2 группы: первую составили учащиеся, которые засыпают достаточно быстро и вторую, сон которых приходит в течение долгого времени. В первую группу вошло 66, 7 % студентов, во вторую 33, 3 % [диаграмма 1].

Помимо основных и сопутствующих заболеваний, студентов беспокоят ОРВИ, ОРЗ и другие вирусные заболевания, в частности грипп. Студентов часто подверженных заболеванию ОРВИ, грипп составило 40%, редко подверженных – 26, 7 %, а редко беспокоящих всего лишь 33, 33 % [диаграмма 2].

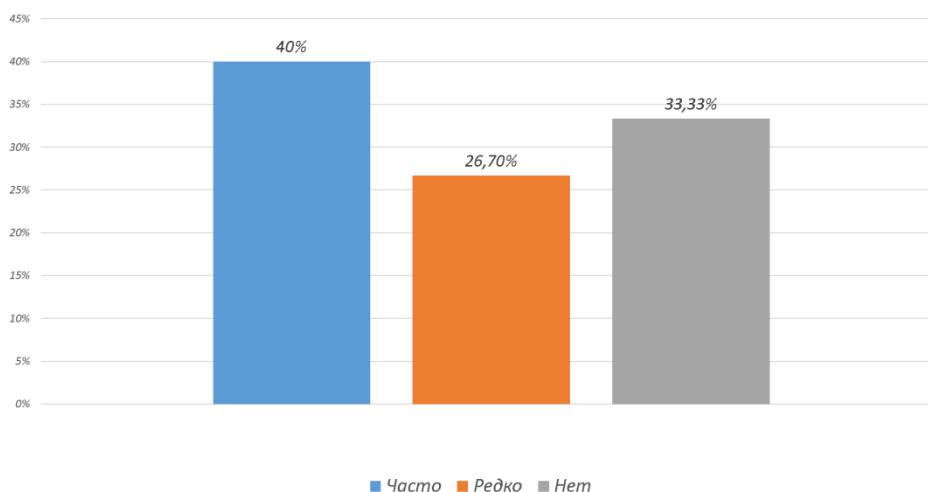

Диаграмма 2. Заболеваемость студентов.

В связи с этим поиск новых форм и средств учебных, а для студентов освобожденных от практических занятий на длительные сроки, самостоятельных занятий, является главной задачей, стоящей перед кафедрами физической культуры вузов.

Основной задачей учебных занятий со студентами, отнесенными по состоянию здоровья в специальное учебное отделение, следует считать постепенную и последовательную общую тренировку к повышению жизнедеятельности организма, разносторонней физической подготовленности и приспособляемости к физическим нагрузкам, а также профилактика заболеваний средствами физической культуры и спорта [1, 2]. Такая тренировка не только укрепляет мышечную систему, но и упорядочивает деятельность сердечно-сосудистой и дыхательной систем, улучшает обмен веществ, содействует повышению жизненного тонуса.

Одной из современных результативных методик является тибетская гормональная гимнастика [3], которая оказывает ряд следующих положительных эффектов на организм занимающихся:

- помогает привести к норме состояние сердечно-сосудистой системы: стабилизирует работу сердца и сосудов, избавляет от перепадов давления;
- улучшает работу желудочно-кишечного тракта: предотвращает возникновение запоров, помогает организму выводить скопившиеся внутри шлаки с токсинами;
- благоприятно влияет на состояние глаз: избавляет от глазного давления, постепенно восстанавливает зрение, борется с усталостью глаз;
- стимулирует работу головного мозга, в частности гипофиза;
- обеспечивает правильное движение лимфы в организме;
- обладает подтягивающим эффектом, устраняя второй подбородок и образование брылей;
- благоприятно сказывается на слухе и ликвидирует заболевания ушей;
- помогает избавиться от болей в суставах ног, избавляет от отечности и усталости в ногах;
- проясняет сознание и разум, улучшает память и положительно сказывается на всех психических механизмах;

- стимулирует работу щитовидной железы;
- укрепляет иммунную систему организма;
- улучшает сон, помогает бороться с проблемами засыпания или с бессонницей;
- поддерживает нормальное функционирование всех систем организма;
- приводит в порядок гормональный фон;
- замедляет процессы старения в организме;
- помогает предотвратить заболевания верхних дыхательных путей;
- укрепляет сосуды;
- избавляет от целлюлита и «апельсиновой корки»;
- стимулирует приток жизненных сил, энергии, бодрости, улучшает настроение, дарит на весь день неиссякаемую энергию и бодрость;

– гормональная гимнастика воздействует на все железы эндокринной системы, вырабатывающие гормоны от которых во многом зависит наше здоровье, молодость, активность, качество жизни.

Кроме эндокринных желез, гормональная гимнастика воздействует на наш самый большой орган – кожу.

Мягкое активизирующее воздействие тибетских упражнений идет сверху вниз: начиная от шишковидной железы и гипофиза, далее спускается к щитовидной и паращитовидной железам, затем еще ниже к вилочковой железе, расположенной за грудиной, поджелудочной железе, находящейся в верхней части живота, затем надпочечникам, расположенным на спине, далее половым железам в нижней части живота, доходя до копчика.

Все воздействия направлены на нормализацию работы всех желез внутренней секреции и поддержку выработки гормонов на уровне молодого организма. Завершается тибетская гимнастика упражнениями на мелкие капилляры, улучшающими циркуляцию крови и упражнениями, позволяющими поддерживать суставы в здоровом состоянии.

Особенности:

1. Гимнастику нужно делать ежедневно.
2. Время выполнения — обязательно до 6 или 8 часов утра.
3. Нельзя сочетать гимнастику с употреблением наркотиков, алкогольных напитков, табака.
4. Подходит для любого возраста.
5. Гимнастика выполняется лёжа на спине на твёрдой поверхности: можно на полу, постелив на него ковёр или жёсткий матрац. Также после пробуждения на кровати.
6. Каждое упражнение состоит из 30 одинаковых движений, которые нужно выполнять методично: 1 движение = 1 секунда.
7. После гимнастики рекомендуется выпить стакан тёплой воды, который поможет активизировать лимфатическую систему и промоет стенки пищеварительного тракта.

На практических занятиях обучение упражнениям гормональной гимнастике проходило с применением раздаточного и видео материала для дальнейшего выполнения упражнений в самостоятельной работе студентов. Контроль за эффективностью данной методики проводился по тесту Н. Амосова (подъем на 4-й этаж с измерением ЧСС на 1-м и 4-м этажах) проводился по опросу студентов.

Тибетская гормональная гимнастика помогает студентам с ослабленным здоровьем нормализовать режим дня, со временем отказаться от вредных привычек, позволяет ликвидировать причины вызванных заболеваний, тем самым обеспечивая выздоровление организма в целом. Она доступна и не требует больших физических усилий. Упражнения тибетской гормональной гимнастики используются как в целях профилактики, так и для непосредственного лечения многих заболеваний.

Регулярное выполнение упражнений данной гимнастики значительно снизит заболеваемость студентов, увеличит запас жизненных сил на целый день, повышая работоспособность и посещаемость учебных занятий.

Литература:

1. Бондарев В.А., Багин Н.А., Липовка В.П., Койпиш С.В. Динамика показателей здоровья, физического развития, функционального состояния и развития физических качеств студентов специальной учебной группы, занимающихся по существующей программе физической культуры/ Физическая культура в системе образования: Материалы научно-практич. Конф. / Краснояр. Гос. Ун-т. Красноярск, 2003. 345 с.
2. Московченко О.Н., Шубина Т.А., Шубин Д.А., Герцог Г.Е. Проблема оздоровительной направленности на учебных занятиях по физической культуре в вузе/ Физическая культура в системе образования: Материалы научно-практич.конф. / Краснояр. гос. ун-т. Красноярск, 2000. 129 с.
3. Питер Кэлдер. Око возрождения – древний секрет тибетских лам.- М.: София, 1994.

Л.А. Трубицкая
(Астана, Казахстан)

ПРОБЛЕМЫ СОВРЕМЕННОГО РАСПРЕДЕЛЕНИЯ ФИНАНСИРОВАНИЯ ПО ВИДАМ СПОРТА В КАЗАХСТАНЕ

Современный спорт представляет собой мощную индустрию, включающую особую систему производства спортивных рекордов.

На сегодняшний день действующий порядок распределения финансирования по видам спорта в Казахстане характеризуется низким уровнем эффективности и объективности. Неравномерно и не сбалансированно распределены бюджетные средства, выделяемые на развитие спорта в и физкультуры на местах. Все еще не сформированы необходимые условия для комплексного развития спорта и физической культуры, ограничен доступ к развитой спортивной инфраструктуре, что в свою очередь снижает конкурентоспособность казахстанского спорта.

В связи с тем, что в современном мире спорт и деньги являются почти неразделимыми понятиями, особенно если говорить о профессиональном спорте, спорт постепенно превращается в бизнес. Тренера и спонсоры футбольных, хоккейных, волейбольных и других команд, ищут в предстоящих матчах выгоду в денежном понимании:

- известные спортивные клубы покупают миллиардеры, акции приобретенных команд становятся предметом оживленного торга на биржах;

- компании-производители спортивной одежды и инвентаря - это настоящие транснациональные корпорации, законодатели моды, которая захватывает не только спортивную, но и обыденную жизнь;

- гонорары теннисистов, футболистов, гонщиков Формулы-1 - предмет обсуждения и зависти во всем мире;

- элитные фитнес-клубы давно стали частью образа жизни высших слоев общества. Данные спортивные сооружения строятся по проектам лучших архитекторов и обеспечивают своим посетителям максимальный уровень комфорта. Годовой абонемент в такой клуб может стоить несколько тысяч долларов.

Интересно и то, что и страна готова широко распахнуть свои двери, для проведения тех или иных чемпионатов, матчей и кубков. Тратя при этом миллионы. Так, говоря об организации зимней Универсиады и последующих встреч иностранных гостей в городе Алматы, можно сказать, что общей суммой расходов государства составило 109 млрд. тенге.

Рассмотрим более детально, на строительство «Алматы Арена» потрачено почти 40 млрд. тенге, на строительство «Халык-Арена» 21,7 млрд. тенге, на строительство Атлетической деревни - 19,8 млрд. тенге. Плюс на теплоснабжение этих объектов 14,4 млрд., энергоснабжение - 8 млрд. Очистка сточных вод - 4,5 млрд. Еще 600 млн. на водопровод и канализацию и 100 млн. - на дополнительные расходы.

Также в прошлом году областными акиматами на спорт было выделено 67 млрд. тенге, из которых 16 млрд. пошло на профессиональный футбол. И небольшую сумму клубы выделили на нужды футбольных центров. Больше всего клуб «Астана» выделил около 300 млн. тенге, и меньше всего один из клубов, который правительство не готово назвать, приблизительно 70 млн. тенге. Остальные все деньги идут на короткие спортивные результаты. На приобретение легионеров, их зарплаты, перелеты и тому подобное.

Проанализируем среднюю заработную плату на игроков футбольных команд. Для проведения соответствующих расчетов использовались сведения самих клубов, имеющихся на сайте АО «Информационно-учетный центр». К слову из 14 клубов премьер-лиги Казахстана, деловой портал нашел сведения лишь о семи.

Далее рассчитаем среднюю заработную плату футболистов. Согласно финансовым отчетам клубов, можно получить точную цифру по годовому зарплатному фонду. Затем использовали сведения компании о среднегодовой численности персонала. Поделив суммарные выплаты по зарплатным платам клубов на среднегодовую численность персонала, был получен показатель средней заработной платы каждого сотрудника.

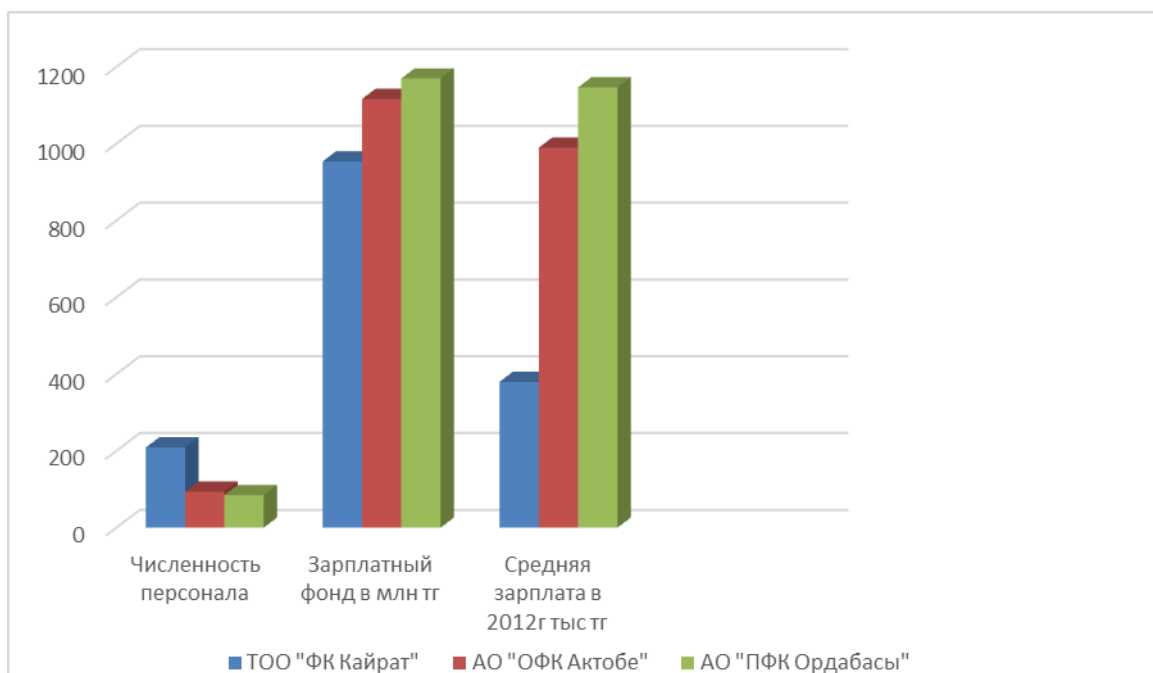
Расчеты проведены за период с 2010-го по 2012-ый годы. Отсутствие информации связано с не предоставлением информации со стороны самих клубов в АО «Информационно-учетный центр». В результате проделанной исследовательской работы деловой портал выяснил следующие факты:

- самые большие зарплаты у команды шымкентского «Ордабасы» - почти 1,17 млн. тенге в месяц на каждого сотрудника;

- этот же клуб («Ордабасы») является самым малочисленным по количеству персонала - 85 человек;

- самая маленькая зарплата у команды костанайского «Тобола» - чуть более 190 тыс. тенге в месяц на каждого сотрудника;

- самым крупным по численности персонала футбольным клубом оказался алматинский «Кайрат» - 209 человек.

Статистика заработной платы и численности персонала футбольных клубов

Впрочем, не только футбол требует больших затрат. Хоккей также является одним из популярных видов спорта не только в Казахстане, но и во многих других странах.

Недавно континентальная хоккейная лига (КХЛ) на своем сайте опубликовала данные о зарплатах хоккеистов клубов и суммах контрактов игроков за сезон 2012-2013 годов. При этом, в соответствии с законодательством, информация дается без указания имен и фамилий. Так, согласно ведомости, астанинский хоккейный клуб "Барыс" в минувшем сезоне начислил своим игрокам 564 млн. 122 тысячи 114 рублей (17,4 млн. долларов). При этом, два хоккеиста столичной команды получили сумму от 1,3 млн. до 1,8 млн. долларов, четверо - от 900 тысяч до 1,3 млн. долларов, еще четверо - от 700 тысяч до 1,3 млн. долларов, пятеро игроков - от 460 тысяч до 700 тысяч долларов, шестеро - от 300 тысяч до 460 тысяч долларов, зарплата еще шести составила от 155 тысяч до 300 тысяч долларов, и, наконец, девять хоккеистов получили менее 155 тысяч долларов. По общей сумме выплат "Барыс" расположился на 11 месте в лиге. Больше всего заплатили своим игрокам в прошедшем сезоне "Ак Барс", "Салават Юлаев" и СКА (порядка 32 миллионов долларов каждый).

Стоит отметить, что в рейтинг самых дорогих видов спорта, наряду с гонками "Формула-1" и парусными регатами, входят конные скачки. Породистые лошади стоимостью сравнимы с яхтами и болидами, а призовые на крупных турнирах исчисляются миллионами долларов. В Казахстане данный вид спорта пользуются особой популярностью в силу своей древнейшей традиции - коневодства. А вот и интересующий вопрос, связанный непосредственно с темой статьи - деньги в спорте, во сколько в нашей стране обходятся занятия конными видами спорта, и на чем зарабатывают наездники и владельцы лошадей?

Лучше всего в Казахстане чувствуют себя национальные конные виды спорта. В каждом регионе работает детско-юношеские школы, где заниматься можно бесплатно благодаря бюджетному финансированию. Также руководители конных школ отмечают, повышение интереса к скачкам. Такое внимание оправдано, ведь ежегодно проходит множество турниров, как на местном, так и республиканском уровнях.

Самым престижным из них в Казахстане являются состязания по аламан-байге «Алтын тулпар». Это скачки, которые ежегодно проводятся в селе Кабанбай батыра под Астаной и собирают порядка 200 участников со всех уголков страны. В 2016 дистанция составила 51 километр. Победителем на жеребце Жаннур стал 13-летний Асхат Алимжанов из села под Алматы. Ему и был вручен главный приз - 10 млн. тенге. Также крупные призовые получили первые девять пришедших к финишу всадников. Что касается призовых, то они уходят хозяевам лошадей. В скачках используются самые резвые - английские чистокровные верховые, либо полукровки англо-арабы. Такая лошадь стоит очень дорого, цена ее определяется многими факторами - экстерьер, родословная и наличие спортивных побед у нее самой или ее родителей.

Желающие заниматься этим видом спорта могут обратиться в один из конноспортивных клубов, которые работают во многих регионах страны. Занятия стоят от \$200 в месяц за три часовых тренировки в неделю. Наиболее сильными в Казахстане считаются школы в Алматы, Астане и Шымкенте.

Но это - вариант для начинающих. Для выступления на турнирах нужна собственная лошадь. И это уже совсем другой уровень трат.

Если собственной конюшни нет, скакуна можно определить на постой в тот же конноспортивный клуб. Это обойдется в сумму от \$200 в месяц. Услуги тренера, стоят еще от \$150 в месяц. Плюс экипировка и транспортные расходы для доставки лошади до места соревнований. Ну а самые большие расходы – это собственно приобретение лошади. Опять-таки, начинающий спортсмен может обойтись лошадью, купленной в Казахстане за сумму порядка \$10 тыс. Для профессионала, нацеленного на победы, придется приобретать лошадь для конкурра на аукционе в Европе. Цены на выдающиеся экземпляры могут достигать до 1 млн. евро.

Конный спорт в Казахстане наряду с остальными видами их олимпийской программы, поддерживается государством. Члены национальной сборной и их тренеры получают зарплату и обеспечиваются лошадьми.

В Казахстане регулярные скачки в 2016 возродил ипподром Алматы, простаивавший несколько лет и находившийся под угрозой сноса. История этого спортивного сооружения началась в марте 1930 года. Тут испытывали лошадей европейских пород и местной селекции.

В программе на 2017 год, заявленной ипподромом Алматы, было определено девять скаковых дней. Открытие сезона состоялось 9 мая, закрытие - 23 сентября. Общий призовой фонд сезона был определен почти в 22 млн. тенге. Плюс к тому - призы от спонсоров. Максимальная сумма в размере 2 млн. тенге была разыграна 9 сентября в рамках скачек на Приз президента РК. В среднем же «стоимость» забега составляла от 300 тыс. до 500 тыс. тенге.

При этом, нужно отметить, что большинство лошадей, участвовавших в скачках на ипподроме Алматы в прошлом сезоне, были куплены за рубежом. В год в Казахстан ввозится более сотни скаковых лошадей. Появился даже спрос на услугу, когда нанимается бывший спортсмен или тренер и командировается на зарубежный аукцион. В США цены на лошадей находятся в широком диапазоне, в среднем \$50–60 тыс. за голову.

Исходя из вышеизложенного, мы пришли к выводу, что в Казахстане назрела необходимость совершенствования действующей системы финансирования физкультуры и спорта, повышение прозрачности и объективности системы финансирования. Для этого действующая система финансирования физической культуры и спорта должна быть основана на ранжировании видов спорта, культивируемых в Казахстане.

Литература:

1. Женис Байхожа: Спорт и деньги.[www.camonitor.kz]. URL:<https://camonitor.kz/26559-sport-i-dengi-kazahstanu-ostalnoy-mir-ne-ukaz.html>(дата обращения: 23.11.2017)
2. Сергей Буянов:Денежный спорт.[www.forbes.kz]// Зачем в Казахстане возрождают конные состязания. URL:https://forbes.kz/life/style/sport_deneg_zachem_v_kazahstane_vozrojdayut_skachki(дата обращения 24.11.2017)
3. Леонид Юрьев:Сколько денег в Казахстане тратят на футбол и на массовый спорт.[www.zakon.kz]. URL:<https://www.zakon.kz/4639004-skolko-v-regionakh-kazakhstanatratjat.html> (дата обращения:24.11.2017)

СЕКЦІЯ: ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

Абдувахоб Вахидов, Наргиза Холмуродова
(Самарқанд, Ўзбекистон)

МАВЛОНО ЖАЛОЛУДДИН РУМИЙНИНГ “МАСНАВИЙИ МАЪНАВИЙ”
АСАРИДАГИ РЕАЛИЯЛАРНИНГ ШАРҲИ
(Р.НИКОЛСОННИНГ ИНГЛИЗЧА ТАРЖИМАСИ АСОСИДА)

Реалиялар тилшунослик илмининг актуал ва таҳқиқ этилувчи муҳим мавзулардан бири ҳисобланади. Улар воқеий далил булиб, маълум бир маҳал ёхуд мамлакатнинг ижтимоий, маданий, таърихий, расм-русумларига тааллуқлидир. “Реалия” сузи лотинча сифатнинг куплиги realise нинг realia – ҳақиқий, моддий шаклидан келиб чиқади. Таржумонлик, тилшунослик, таърих ва бир қатор бошқа фанларда реалия тушунчаси билан купинча уша улка ва маҳалга тааллуқли суз ва суз бирикмалари уз ифодасини топади. Рус тилшунос олимлари С.Влахов, С.Флорин реалия тушунчаси остида маълум бир халқнинг ҳаёт тушунчаси характерлиги, маънавият ва маданият, санъат ва ижтимоий-таърихий тараққиётини ифода этувчи суз ва суз бирикмаларни назарда тутганлар. Бу суз ва суз бирикмалар узга халқларга бегона булиб, уз синонимларига эга эмас ва бошқа тилларга таржима қилинмайди. Чунончи, таржимон Николсон Мавлоно Жалолуддин Румийнинг “Маснавийи маънавий” асарини таржима қилиш пайтида форсча миллий реалиялари саналадиган куп миқдордаги суз ва ибораларни тағйиротсиз ишлатган. Масалан: абир - abir, дирҳам - dirhem, симок - simok, девона, мажнун - Devine, ҳалво-ю хабис – halva and khabis ва ҳоказо:

**Luqma andoza xur,ey mardi haris,
Garchi boshad luqma halvovu habis
Луқма андоза егин, марди ҳарис,
Гарчи луқма булса ҳалвою хабис**

Яъни харис ҳамиша мағлубдир маъносида. **Eat (and drink) in moderation, O greedy man though it be a mouthful of halva or khabis**

Мазкур байтнинг иккинчи мисрасида ҳалво ва хабис бир-бирининг антоними булиб, боғлама орқали бириктирилган. Лекин Николсон узининг инглизча таржимасида **or** боғламасини ишлатган булиб, бу боғлама форс тилида **ё** маъносини билдиради. Таъкидлаш жоизки, халвою хабис каби ибора ва таркибларнинг жузлари ҳаммаъно булиб, булар жуфт ишлатиладиган синонимлар саналади. Улар купинча ёнма ён келиб, **у** (ундошлардан кейин) ва **ю**(унлилардан кейин)боғламаси орқали боғланадилар. Ҳалвою хабис ушбу мисраларда мажозий маъноларда ишлатилган булиб, кушма маънони билдирилган. Яъни ҳалво- ёқимли ва ширин сузни, хабис эса ёмон ва номақбул сузни ифодалайди. Бу каби сузлар бир-бирига муқобилмаъно булиб,шоирнинг тазод санъатидан канчалик мохирлик билан куллагани яққол сезилади.

**Duzax ast in nafsu duzax ajdahost,
K-u ba daryo nagardad kammu kost
Бу нафс дузахдир ва дузах аждаҳо,
Булмас у дарёлар билан ҳам камму кост.**

This carnal self (nafs) is Hell, and Hell is dragon (the fire of) which is not diminished by oceans of water

Carnal self иборасининг китобий таржимаси жисмий, жисмоний, нафсоний, шахвоний, ҳиссиётли деган маънони англатади ва Николсон буни нафс сузи урнида ишлатган, аммо бу ибора Мавлоно ифодалаган маънони тулиқ ифода этолмайди ва фикримизча, шу сабабдан у асосий маънони билдириш мақсадида қавс ичида асл суз, яъни **nafs** сузини келтирган ва бу уқувчига ҳеч қандай қийинчиликни туғдирмайди.

Исмларни ифодалаш учун купинча транслитерация (бир алифбо ҳарфларини бошқа алифбога кучириш) усули жараён топади }. Реалияларнинг ҳажм доираси алоҳида бир мамлакатнинг тилшунослик ва тил урганиш нуқтаи назаридан таржимонлик нуқтаи назаридан кура кенгроқ доирага эга булиб, тил жиҳатидан купроқ воситаларни уз ичига олади. Агар таржимонлик соҳасида реалия тушунчаси остида сузлар, лексик бирликлар, баъзан суз боғламалари ва иборалар назарга тутилган булса, тил ва улкашунослик соҳасида унинг ифодаловчи тушунчалар махсус сузлар саналади. Масалан, **мадраса, ҳалво, қози, имом, суфи** каби сузларни таржима пайтида маъносига тушунча бериш мақсадида, таржимон саҳифа остида шарҳини келтиради. Бу гуруҳга жумладан фразеологик иборалар, жумлалар, идиоматик иборалар, зарбулмасал ва мақоллар киради. Услубшунослик нуқтаи назаридан реалиялар миллий адабий тилга тааллуқли булиб, бу хусусиятлари билан илмий тушунчалар, профессионализмлар (махсус бирор касбга оид суз ва иборалар) ва жаргонлар (махсус тил), заргарлик тилидан фарқланади:

**Guft paygambar ba ovozi baland,
Bo tavakkul zonui ushur biband
Айтди Мухаммад(а.в.с.) баланд овоз ила,
Туя тиззасини боғла таваккул кила.**

Николсон таваккул сузининг таржимасида **to trust in God** –Худога таваккул қилишни мажозий маънода келтирган ва бу мақбул усул ҳисобланади. **The Prophet said with a loud voice, while trusting in God bind the knee of thy camel** {8, 51/910}. “Форс ва ҳинд тилларидаги зарбулмасал ва мақоллар

мажмуаси”да (Калкутта, 1924) ” Таваккул нар бувад, андеша мода” (Таваккул нар булур, андиша мода) шаклида келтирилган Таваккал/таваккул – умид боғлаш, комил ишончсиз эътимод қилиш; Таваккал қилиш уз муваффақиятига комил ишончи булмасдан ишга бел боғлаш

Тилшуносликда географик атамалар: мамлакатлар, шаҳар ва қишлоқлар, яшаш жойлари, тоғ ва дарёлар, кул ва денгизларга мансуб булган ва шу каби сузлар топонимлар сирасига киради. Мавлононинг “Маснавийи маънавий”-сида купгина топонимлар зарбулмасал ва мақоллар таркибида келтирилган:

**Murg obi shur boshad maskanash,
U chi donad joyi obi rushanash.
Ey. ki andar chashmai shur ast jot,
Tu chi doni SHattu Jayhunu Furot.**

**Кушни шур сувдир асосий маскани
У билолмас тоза сувни кадрина,
Эй,ки бордир шур булоқда масканинг,
Не биларсан Шатту Фуруту Чайхуни.**

The bird whose dwelling place is the briny water, how should it know where to find in it the clear (and sweet) water? O thou abode is in the briny spring, how shouldn't know the Shatt and the Jayhun and Euphrates? Ё худ:

**Habbaero jonibi kon chun baram?
Qatraero suyi Ummon chun baram?
Ziraro man suyi Kirmon ovaram,
Gar ba peshi tu dilu jon ovaram
Донани мен кон томон кай обборай?,
Катрани Уммон томон кай обборай?
Зирани Кирмон томон олиб борай
Олдинга гар дилу жон олиб борай**

How should I bring a grain (of gold) to the mine? How should I bring a drop(of water) to the (see of) Umon? I shall (only) bring cumin to Kirman,if I bring my heart and soul (as gift) to thee

Тилшуносликнинг отларни урганадиган бир қисмини ономастика дейилади. Унинг таркибий бир қисмини антропонимика ташкил этиб, одамлар исмлари ва антропоним маълумотлар мажмуи – исм, насаб, лақаб, тахаллус, куния, фахрий унвонлар, исмларнинг қисқартирилган ёхуд сохталаштирилган шакллари ва антропонимларнинг қонун ва вазифаларини урганади. Антропонимика исмларга боғлиқ булган ахборотни, жумладан шахснинг хислат ва сифатлари, қайси оила, авлод, қавм, нажод, миллат, элат, касб–кор, табақа ва ҳоказога мансублигини уз ичига олади. Масалан: **Ҳотам Той, Рустами Достон, Қори Ишкамба, Лайли ва Мажнун** ва бошқалар. “Маснавийи маънавий”даги зарбулмасал ва мақолларда, жумладан Худонинг исмлари, пайғамбарлар ва алоҳида шахслар исмлари келтирилган:

**Hotami mulki Sulaymon ast ilm,
Jumla olam suratu jon ast ilm.
Хотами мулки Сулаймондир илм,
Барча олам сурату чондир илм.**

Knowledge is the sco of the kingdom of Solomon: thewhole world is form, and knowledge is the spirit

**Z-in qabil farmud Ahmad dar maqol,
“Dar zabon pinhon buvad husni rijol ”.
Бу кабил буюрди Ахмад бир макол:
“Тилида пинхпндир хусни рижол”.**

From this point of view, Ahmad (Muhammed) said in talk, The excellence of men is hidden in the tongue.

**Guft Luqmon: “Sabr ham neku damest,
Ki panohu dofeyi harjo damest”
Дейди Лукмон “Сабр яхши дамдурур”,
Ки улдир дафъи балову жойда паноҳ ”.**

Luqman said: Patience too is of good effect for it is the protection and defence against pain everywhere. literally: of good breft.

Миллий реализлар ҳар бир халқнинг маънавият, маданият ва удумлари хисобланиб, уларни моддий, маънавий, жамиятдаги фаолиятига мансублиги нуқтаи назардан турли навларга ажратилади. Бунинг бир нави диний–мазҳабий реализлар булиб, инсонларнинг ақидавий русум ва аънаналарига боғлиқ. Масалан, Мавлоно асарида таяммум сузи қуйидагича кулланган:

**Gum shaved chun borgohi u rasid,
Ob omad mar tayammumro darid.
Даргоҳига етгай,борлик ҳеч булур,
Сув булар пайдо, таяммум ҳеч булар.**

Will disappear now that his royal court has arrived the water is come and has torn up (annulled) the ablution with sand. In the absence of water the ritual ablution may be performed with sand (8, 111/960). Николсон таржимада таяммум сузини the ablution with sand-тупроқ билан таҳорат қилиш ибораси билан бирга келтирган ва уни саҳифа тагида тушинтирган, зероки таяммум мусулмон халқларига хос булиб, европаликларга бегонадур. Юқоридаги фикрлардан келиб чиқиб холда шундай хулоса чиқариш мумкинки реаліялар экстралингвистик тушунча булиб, маълум бир маҳал ёхуд мамлакатнинг ижтимоий, маданий, таърихий, расм-русумларига тааллуқли воқеи ходисадир. Бу суз ва суз бирикмалар узга халқларга бегона булиб, уз синонимларига эга эмас ва бошқа тилларга таржима қилинмайди. Шу боисдан ушбу ходисани таржима қилиш таржимондан катта маҳорат вачукур билим талаб этади.

Адабиёт:

1. Гварджаладзе И. С. Английские пословицы и поговорки (И.С. Гварджаладзе, Дж. И. Мчедишвили. – Москва, Высшая школа, 1971.
2. Крисин Л.П. Толковый словарь иноязычных слов / Москва, Русский язык, 2003..
3. Mavlono Jaloluddin Muhammadi Balkhi. Masnavii ma;navi.-Tehron, Nashre zamonНашри, 2001.
4. The Mathnavi of Rumi, Jalaluddin. Volume 2. Translation and Commentary by Reynold A. Nicholson. London, 1968.
5. Dictionary of Current English Idiomatic and Provtrbs. G.Aghajanzadeh Kiasy. – Faculty Member IAU, Rusht, 2003.
6. "Kulliyoti zarbulmasal va maqilho dar zabonhoie forsi va hindi"(Kalkutta, 1924) "

Альона Гудзенко
(Черкаси, Україна)

ТИПОЛОГІЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЖУРНАЛІСТСЬКИХ ПРОЕКТІВ НА ТЕЛЕБАЧЕННІ

Медійне середовище, що активно еволюціонує в напрямі представлення інформації все частіше звертається до відносно нового формату – спецпроекту. Попри це нині існує проблема з відсутністю теоретико-практичних розвідок, зосереджених на природі новинних спецпроектів. Крім того, спостерігається брак наукових студій, сфокусованих на дослідженні медійного формату та зосереджених на типологічних особливостях спецпроектів. Під час аналізу літератури зафіксовано кілька праць, автори яких концентрують увагу на особливостях класифікації проектів та на функціях цього формату.

У контексті дослідження функцій проектів варто залучати студії І. Рижого, де з'ясовано роль і функції ЗМІ, зацентовано увагу на впливі мас-медіа на суспільство, їхньому значенні для утвердження певного способу життя, політичних і духовно-моральних цінностей [6]. А. Костирев [2] і Н. Мороз [4] описали продуктивні та репродуктивні функції журналістики у формуванні громадської свідомості. І. Михайлин розробив типологію журналістських функцій [3].

Класифікацію спецпроектів представлено також у праці Т. Г. Бондаренко, де онлайн-проекти поділено за певними критеріями: тематична спрямованість, домінантний контент, спосіб завершування, функційне призначення та часовий маркер [1, с. 18-24]. Попри напрацювання дослідників, донині немає теоретичних розвідок про різновиди спецпроектів у телевізійному середовищі, а саме у новинних випусках. З огляду на це вважаємо за доцільне виокремити, класифікацію спецпроектів, насамперед, за каналом поширення. Відповідно до цього критерію, пропонуємо поділяти спецпроекти на такі:

- *телевізійні* (ті, які реалізовані на телебаченні);
- *друковані* (ті, які опубліковані в пресі);
- *радійні* (ті, що оприлюднені на радіо);
- *онлайн* (ті, що поширюються в інтернет-просторі).

За вказаним принципом виявлено, що спеціальні проекти поширюються різними засобами масової інформації, серед яких: телебачення, радіо, преса та інтернет. Зокрема, у вітчизняному телевізійному просторі до цього медійного формату часто звертаються журналісти телеканалу «СТБ» у програмі «Вікна-новини». Так, з 11.09.17 до 15.09.17 у новинних випусках щоденно транслювали спецпроект «Децибел тиші», який налічує 5 серій. Це цикл сюжетів присвячений проблемі глухих людей в Україні, а також можливості її вирішення. Згаданий медійний продукт порушує соціально важливу тему, а саме: наголошує на проблемах людей, які не здатні чути. Автором спеціального проекту «Децибел тиші» є кореспондент Ірина Стороженко.

Натомість у друкованих засобах масової інформації спеціальні проекти переважно реалізують у вигляді окремих випусків газети. Наприклад, журналісти всеукраїнського видання «Козацький край» у 2014 році створили спецпроект «Батальйони Волі», у рамках якого вийшло 4 випуски про українські батальйони в зоні АТО. Кожен номер газети присвячено окремому підрозділу український військ: перший – батальйону «Черкаси», другий – батальйону «Айдар», третій – зведеному загону черкаської міліції у зоні АТО, четвертий – батальйону «Азов», який трансформувався в полк. Газета вийшла накладом у 10 тис. екземплярів, над створенням спецпроекту спільно працювали журналісти Андрій Кравець та Олег Островський.

Аналізуючи типологію вказаного медійного формату, ми виявили й радіийний спецпроект. Зокрема, другий канал суспільного радіо – «Промінь» презентував у листопаді 2017 року спеціальний проект «Історія пісні на радіо». У ньому журналісти зібрали історії легендарних музичних композицій 60-90-х років та сучасних пісень. У рамках радіопроекту композитори, поети, співаки презентували власні спогади про створення їхніх найпопулярніших хітів. Журналісти радіо «Промінь» оформили спецпроект у вигляді звукової добірки: пряма мова виконавця та його музична композиція. Тривалість кожного випуску спецпроекту складає дві години зі щоденною періодичністю виходу.

Водночас в онлайн-виданнях не менш популярним є формат представлення інформації у вигляді спецпроекту. До прикладу, інтернет-видання «Репортер» у серпні 2016 року запустив спецпроект під назвою «Герої і антигерої», присвячений Дню Незалежності України. Автор тематичних випусків – Олена Медведєва. Журналістка спільно з експертами-біографами підготувала інформацію про найбільш неоднозначні особистості в історії України. Періодичність виходу спецпроекту «Репортера» – щотижнева.

З огляду на вищезазначене констатуємо, що такий формат як спеціальні проекти використовують для представлення різнобічної інформації журналісти різних ЗМІ. Під час аналізу нами зафіксовано низку медійних спецпроектів у друкованих виданнях, на радіо та в інтернеті. Однак на телебаченні цей формат набув найбільшої популярності у новинних випусках та програмах, тому телевізійний спецпроект став предметом цієї студії.

У наукових джерелах типологія спеціальних проектів, що реалізуються на телебаченні, відсутня, однак дослідники пропонують класифікацію проектів, що так чи інакше стосуються медійного середовища. Зокрема, Т. Г. Бондаренко рекомендує будувати типологію спецпроектів залежно від пріоритету функцій.

За вказаним критерієм виокремлено: пізнавальні, патріотичні, етичні, релаксаційні спецпроекти, кожен із яких має певний лейтмотив: формувати знанняву картину, утверджувати патріотичні почуття, морально-естетичні орієнтири, розважати аудиторію тощо. Добираючи найбільш релевантну інформацію, розробники спецпроектів нерідко поєднують такі синкретичні ознаки, як освіта й розваги [1].

Зазначена типологія дає змогу класифікувати спецпроекти, беручи до уваги функцію, яку вони виконують. Такий принцип можна застосовувати і до розмежування спеціальних проектів на телебаченні, оскільки вони мають схоже функційне призначення.

Для логічної структуризації спецпроектів їх варто класифікувати насамперед за тематичним спрямуванням [1]. За цим принципом диференційовано сім основних тематичних векторів: політичний, історичний, соціальний, розважальний, медичний, краєзнавчий, туристичний. Загалом тематика спецпроектів є потенційно широкою та залежить від рівня професіоналізму журналіста, його вміння добирати цікаві для аудиторії проблеми, знаходити неординарний кут подання.

Описуючи типологічні ознаки спецпроектів, потрібно назвати таку характерну рису, як часова тривалість, за якою розмежовано два їхні типи: тривалі, або постійно оновлювані; і нетривалі. Час реалізації спецпроектів залежить від низки чинників, зокрема від актуальності порушеної теми, ступеня зацікавлення нею глядачів, глибини розкриття проблеми тощо. Тривалі інформаційні проекти постійно підтримують увагу аудиторії, забезпечують глибину розкриття проблеми, сприяють періодичному поверненню до теми, а також логічній зв'язці від одного сюжету до іншого, утворюючи своєрідний логічно вибудований тематичний ланцюжок, що представлений у серійно поділеному відеопроєкті.

Новинні спецпроекти слугують потужним засобом для формування інформаційної компетентності аудиторії, фокусують увагу глядачів на певних тематичних векторах, полегшують відбір відомостей, сприяють глибині опрацювання інформації тощо. З огляду на унікальність контенту та сфокусованість на змінах, досягненні мети, взаємодії з аудиторією, спеціальні проекти виконують низку функцій.

Реалізація спецпроектів уможливорює, зокрема, формування інформаційної компетентності споживача. Терміни «компетентність» і «компетенція» витлумачені передовсім у педагогічній науці як базові категорії компетентнісного підходу в освіті. За висловом А. Палієнко, компетентність означає властивості та якості особистості, які впливають на її здатність і готовність до виконання певної діяльності на ґрунті набутих знань, розвинених здатностей і сформованих навичок та вмінь [5].

На нашу думку, інформаційна компетентність аудиторії засвідчує наявність різногалузевих знань, умінь знаходити, критично осмислювати й обробляти відомості, виконувати своєрідну фільтрацію пропонованого в ЗМІ контенту, розмежовуючи об'єктивні та неправдиві тексти й відео, а також умінь обстоювати власну позицію стосовно порушеного питання, послуговуватися отриманими відомостями на практиці.

Журналістський спецпроект сьогодні, безсумнівно, дієвий інструмент у підвищенні якості контенту, але він вимагає постійної генерації ідей та масштабної робочої сили на здійснення творчих задумів. Водночас новинні спецпроекти – це перспективний напрям діяльності журналістів, які перебувають у постійному пошуку нових форматів для подання відеоінформації, а також дослідницької роботи науковців, які студіюють теоретико-практичні засади функціонування медіа.

Можемо зробити висновок, що телевізійні спецпроекти класифікують за кількома принципами: функційним призначенням, тематичним спрямуванням та часовим принципом. За темарієм виокремлюють політичні, історичні, соціальні, розважальні, медичні, краєзнавчі, туристичні спецпроекти тощо). За часовою ознакою цей медійний продукт класифікують на тривалі, або нетривалі проекти.

Отже, зміни в медійному просторі зумовлюють появу нових форматів представлення інформації у теленовинах. Журналісти, прагнучи до унікальності та неповторності, переходять до індивідуально

орієнтованого, тематично згрупованого контенту. Так, в сучасному телепросторі поширення набувають новинні спецпроекти. Аналізований медійний формат відрізняється від інших видів представлення інформації за певними ознаками, а саме: ознакою змін, обмеженої в часі мети і тривалості проекту, «неповторності», «новизни» та «розмежування» спецпроектів один від одного.

Спеціальні проекти дають можливість аудиторії ґрунтовно і всебічно вивчити порушувану журналістами проблему, підвищити інформаційну компетентність з певних галузей знань та сформувати чітку громадську позицію. Такий контент ЗМІ, що безпосередньо орієнтований на конкретного споживача, лімітований у часовому просторі, висвітлює важливі суспільно-політичні теми, завойовує увагу аудиторії та розширює коло глядачів.

У ході дослідження з'ясовано, що в науковій літературі відсутня чітко сформована типологія телевізійних спецпроектів. Водночас такий медійний формат доречно класифікувати за функційним призначенням. Так, розрізняють: пізнавальні, патріотичні, етичні та релаксаційні.

Окрім цього, спеціальні проекти класифікують ще й за тематичним спрямуванням. Відповідно до цього їх поділяють на: політичні, історичні, соціальні, розважальні, медичні, краєзнавчі, туристичні тощо. Застосовуючи часовий критерій такі проекти диференціюють на тривалі, або постійно оновлювані, і нетривалі.

Література:

1. Бондаренко Т. Г. Інформаційний онлайн-спецпроект для медіааудиторії: поняття, типологія, вплив / Т. Г. Бондаренко // Актуальні проблеми медіаосвіти в Україні та світі: тези Міжнародної науково-практичної конференції (3–4 березня 2016 року). – Запоріжжя: ЗНУ, 2016. – С. 18–24.
2. Костирев А. Г. Роль засобів масової інформації в процесі демократичного розвитку суспільства: автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня канд. політ. наук: спец. 23.00.02 «Політичні інститути та процеси» / А. Г. Костирев; Київський національний ун-т ім. Т.Ш. Шевченка. – К., 2003. – 20 с.
3. Михайлин І. Л. Основи журналістики: навч. посіб. / І. Л. Михайлин. – Харків: Харків. держ. ун-т, 1998. – 131 с.
4. Мороз Н. О. Роль засобів масової інформації у формуванні громадянського суспільства України [Електронний ресурс] / Н. О. Мороз. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Gumj/2012_2-3/Moroz.pdf.
5. Палієнко А. М. Методика формування іншомовної медіакомпетентності майбутніх журналістів: навч.-метод. посіб. / А. М. Палієнко. – Черкаси: видавець Третяков О. М., 2015. – 202 с.
6. Рижий І. Б. Засоби масової інформації як інструмент розширення рекламного ринку / І. Б. Рижий // Науково-інформаційний вісник. Економіка. – 2013. – № 8. – С. 260–265.

Науковий керівник:

кандидат філологічних наук, доцент Цапок Олена Миколаївна.

Анна Дудник
(Черкаси, Україна)

КЛАСИФІКАЦІЯ ТА АНАЛІЗ ВЕБ-САЙТІВ УСТАНОВ ТА ОРГАНІЗАЦІЙ

Нині у всесвітній павутині розміщено декілька мільйонів веб-сайтів і їх кількість постійно збільшується. Для інформування про свою діяльність організації, промислові підприємства, освітні установи можуть використовувати різні типи сайтів. У науковій літературі вказано, що класифікувати сайти можна за різними категоріями, адже існує багато видів. Проте єдиної типології веб-сайтів не існує, але є основні характеристики, за якими можна їх диференціювати.

Поняття веб-сайту та різні аспекти використання можливостей інтернет-комунікації установами та організаціями для потреб власної популяризації, інформування громадськості, рекламування послуг та піднесення іміджу вивчали українські й зарубіжні науковці. Аналіз наукової літератури дає змогу стверджувати, що дослідники приділяли чимало уваги вивченню того, як має діяти інформаційна служба певної організації та як установи повинні висвітлювати інформацію про себе на офіційному веб-сайті. Зокрема, це праці М. Вітика [3] і А. Куликова [7]. На особливу увагу заслуговує питання специфіки створення веб-сайтів. Так, науковці А. Бабаєв [1] та А. Борисенко [2] вивчали основну специфіку проектування веб-сайтів, їх дизайн тощо.

У працях Л. Калашнікова [6] й А. Полтавець [8] представлено характеристику веб-сайту як інноваційного каналу комунікації. До того ж, в дослідженнях проаналізовано інтернет-сторінки як інструмент з висвітлення інформації про діяльність організацій та установ. Дослідниця В. Сидорова [9] у своїй розвідці акцентує увагу на тому, що веб-сайт – це один із способів формування позитивного іміджу установи. Проаналізувавши працю Ф. Гурова [4], ми зафіксували, що автор презентує основні види веб-сайтів.

Аналізуючи літературу, ми з'ясували, що таке веб-сайт. Деякі дослідники схиляються до того, що він становить інформаційний продукт, який являє собою сукупність веб-сторінок об'єднаних як за змістом, так і

за навігацією під єдиним доменним ім'ям [1]. Це ім'я є буквеним позначенням адреси сервера (комп'ютера), на якому розміщена потрібна користувачеві інформація.

Опрацювавши наукові студії, ми виявили поділ веб-сайтів на види за низкою ознак. Крім того, ми з'ясували, які веб-сайти в інтернет-просторі належать до зазначених типологій. По-перше, дослідники виділяють веб-сайти за доступністю [7]. За цією ознакою виокремлюють відкриті (усі сервіси повністю доступні для будь-яких відвідувачів і користувачів); напіввідкриті (для доступу потрібно зареєструватися) та закриті веб-ресурси (повністю закриті службові сайти організацій, особисті сайти приватних осіб, такі сайти доступні для вузького кола людей).

Натомість залежно від того, хто є власником, сайти поділяються на персональні; сайти комерційних організацій та сайти некомерційних організацій [5]. До прикладу, сайт письменниці О. Забужко (<http://zabuzhko.com/ua/>) яскраво демонструє персональний веб-сайт. На цій сторінці представлено біографію, поезію, прозу і нагороди авторки.

Наступним веб-сайтом, в залежності від власника, є сайт комерційної організації. Прикладом зазначеного типу сайту є інтернет-сторінка Черкаського приватного медичного центру «Андромеда» (<http://andromedaplus.ck.ua/>). Це сайт приватної установи, на якому описано та зазначено про всі види послуг, які вони надають й розміщено контакти.

Останнім веб-сайтом за цією ознакою є сайт некомерційних організацій [4]. Саме такий веб-сайт використовують всі державні установи. Яскравими прикладами інтернет-сайту некомерційної організації є веб-сайт Черкаської обласної ради (<http://www.oblradack.gov.ua/>), а також веб-сайт Черкаського національного університету ім. Богдана Хмельницького (<http://www.cdu.edu.ua/>) тощо. Адже власником цих установ є не комерційна особа, а держава.

Крім того, сайти розрізняють за наповненням [5]. Відповідно до цього вони бувають малі, тематичні та багатофункціональні. Щодо першого типу веб-сайту за наповненням, то він складається з кількох сторінок та містить незначну кількість інформаційних матеріалів, які стосуються однієї теми чи питання. Прикладом малого за наповненням сайту є сторінка ТОВ «Черкасихліб ЛТД» (<http://formula-smaku.com/kontakty>). Натомість тематичні сайти детально висвітлюють окреслене коло питань. Такі інтернет-сторінки популярні серед осіб, що цікавляться певною тематикою. Таким характеристикам відповідає веб-сайт Черкаського міського товариства захисту тварин «Друг» (<http://help-animal.ck.ua/>).

І останнім видом за цією ознакою є багатофункціональні сайти. Вони містять низку інформації, яка не поєднана однією темою. Прикладом є «Український портал» (<http://www.uaportal.com/ukr/>), адже він містить багато різнопланової інформації. Варто зазначити, що перераховані веб-сайти, а саме: малі, тематичні та багатофункціональні веб-сторінки, державні установи та організації не використовують.

Проаналізувавши дослідження науковців, ми з'ясували, що веб-сайти класифікують також за призначенням [5]. Перша група – бізнес-сайти. Вони містять інформацію про компанії, установи чи організації, та містять дані про їхні послуги і здійснюють функцію електронної торгівлі. Таким типом сайту є інтернет-магазин компанії «Eldorado» (<https://eldorado.ua/>).

Наступна група – інформаційні сайти. Ці веб-сторінки призначені для інформування відвідувачів, поширення новин. За видом матеріалів та способом їх подання у цій групі можна виділити інформаційно-тематичні, новинні сайти та електронні бібліотеки, енциклопедії, словники. До прикладу, сайт українських новин «UKR.NET» (<https://www.ukr.net/ua/>) та сайт «Бібліотека української літератури» (<http://www.ukrlib.com.ua/>) ілюструє зазначений тип веб-сайту.

До третьої групи належать сайти соціальних мереж – інтерактивні веб-сайти, які наповнюють учасники мережі. Соціальна мережа «Facebook» (<https://www.facebook.com/>) належить до цієї категорії. І остання група, яку виокремлюють науковці – сайти сервісів. Це своєрідні сайти служб, які існують у мережі інтернет, зокрема, сайти пошукових служб («Google»), поштові сайти («Яндекс.Пошта»), сайти служб онлайн-документообігу («GoogleDocs»), інтернет-сайти для зберігання фото («ImageShack») та відео («YouTube») [4].

Окрім вищенаведених, існує класифікація веб-сторінок за типом інтернет-представництва. По-перше, за цією ознакою виділяють сайт-візитівку [4]. Зазвичай, це сайт із кількох сторінок, на якому міститься інформація про діяльність фірми чи приватної особи, послуги й контактні дані для потенційних клієнтів. Як правило, він складається з п'яти й більше сторінок, при цьому максимально описує вид діяльності установи чи організації. Прикладом такого різновиду є сайт ТОВ «Черкаська агрохімічна компанія» (<http://chac.ck.ua/>).

Іншим різновидом ресурсу за типом інтернет-представництва є корпоративний сайт [4]. Така інтернет-сторінка – повноцінне представлення установи в інтернеті. Цей сайт містить розгорнуту інформацію про організацію, її послуги, події в житті компанії. Він відрізняється від сайту-візитки повнотою представленої інформації, часто містить різні функційні інструменти для роботи з контентом (пошук інформації, календарі подій, фотогалереї, корпоративні блоги, форуми). Корпоративний сайт має складну структуру і розширену функційність. Наприклад, веб-сайт Черкаського національного університету ім. Богдана Хмельницького (<http://www.cdu.edu.ua/>) є яскравим прикладом корпоративного сайту. Він містить розгорнуту інформацію про навчальний заклад, його структуру, підрозділи, керівництво. Крім того, на сторінці університету є календар подій та посилання на інші важливі веб-сайти.

Також за цією характеристикою виділяють веб-сайт інтернет-каталог (вітрина) [5]. На такому сайті подано докладний опис товарів та послуг, сертифікати, технічні і споживчі дані, відгуки експертів тощо.

Однак споживач не може здійснити електронну торгівлю, він може лише ознайомитись із представленою продукцією. Прикладом такого інтернет-каталогу є офіційний сайт торгової мережі «METRO» (<https://www.metro.ua/>). На веб-сайті споживач може лише ознайомитись із асортиментом товарів та почитати їх характеристику, а замовити товари неможливо.

Подібним до інтернет-каталогу є інтернет-магазин [4]. Це веб-сайти, де покупець може зробити замовлення, вибрати варіант розрахунку, спосіб отримання товару і все це можливо робити зі свого комп'ютера. Наприклад, сайтом, що включає всі вищезазначені ознаки є інтернет-магазин «Rozetka» (<https://rozetka.com.ua>).

Крім того, завказаним типом виокремлюють промо-сайти – рекламний інструмент, для популяризації конкретного товару, послуги чи навіть якогось заходу. На них розміщується вичерпна інформація про бренд та різні рекламні акції (конкурси, вікторини, ігри тощо). Він стислий за обсягом текстового наповнення, володіє яскравим, незабутнім, стильним дизайном, що поєднує велику кількість графіки і здатним ефектно проінформувати користувача. Такий тип сайту переважно використовують комерційні підприємства. Так, прикладом цього веб-сайту є «Coca-Cola Ukraine» (<http://www.coca-cola.ua/ua/home/>), оскільки він демонструє всі вищевказані ознаки.

Крім класифікації сайтів за вищезазначеними ознаками, можна розрізнити веб-сторінки і за складністю. Всього науковці виділяють два види: статичний та динамічний сайт. Так, статичним називають сайт з набором постійних, незмінних сторінок. Наприклад, сайт-візитівка або сайт-вітрина. Інформація на таких сторінках жорстко закріплена, і зміни можуть здійснюватися тільки фахівцем із веб-технологій. Такі сайти швидко завантажуються і мають мінімальні вимоги до веб-сервера. Сайт-візитівка ТОВ «Черкаська агрохімічна компанія» (<http://chas.ck.ua/>) є прикладом статичного сайту.

Іншим за складністю є динамічний сайт. Для функціонування подібних веб-сторінок використовується система CMS (система управління змістом). Це забезпечення, яке дозволяє оновлювати інформацію, публікувати і змінювати її без залучення фахівців. Сайт Черкаської обласної державної адміністрації (<http://ck-oda.gov.ua/>) є динамічним, оскільки він містить велику кількість сторінок, яка постійно наповнюється новою інформацією тощо.

Аналізуючи типологію веб-сайтів, ми з'ясували, що розгалуженою є класифікація сайтів за структурою. Виділяють кілька основних видів за побудовою: лінійною, деревоподібною та довірною. Зокрема, сайт із лінійною структурою має головну сторінку і декілька додаткових. Таким чином, на цьому веб-сайті з головної сторінки можна перейти на другу, а з неї на третю. Натомість веб-сайт із деревоподібною структурою має більше сторінок, а ті в свою чергу розгалужені на додаткові. Щодо веб-сайтів з довірною структурою, то це неорганізований сайт, де можна переходити з однієї його сторінки на інші в різні способи, і зворотній шлях по ньому не обов'язково може бути таким же. Найбільшою популярністю користуються сайти з деревоподібною структурою. Наприклад, веб-сайт Черкаської районної державної адміністрації (<http://cherkassy-rda.gov.ua/>) демонструє зазначену побудову. Дослідивши класифікацію веб-сайтів за структурою, можна зробити висновок, що будь-який із типів включає три основні компоненти: головна сторінка, меню сайту та гіперпосилання на інші сторінки або сайти.

Отже, з'ясувавши та проаналізувавши класифікацію веб-сайтів, ми виокремили декілька категорій сайтів, а саме: за доступністю, власником, наповненням та призначенням. Розгалуженою є класифікація за інтернет-представництвом, ми, в свою чергу, проаналізували найпопулярніші види за цією ознакою. Варто зазначити, що веб-сайти класифікують за складністю. Тут виділяють лише два види: статичний та динамічний. Окремо диференціюють веб-сайти за структурою на три основних типи: лінійна, деревоподібна та довірлива. Проаналізувавши студії науковців, ми дослідили основні ознаки вищевказаних класифікацій та з'ясували, які нині веб-сайти в інтернет-просторі належать до зазначених типологій. Зафіксовано, що деякі ознаки типів веб-сайтів не є оптимальними для офіційної інтернет-сторінки державної установи чи організації.

Література:

1. Бабаєв А. Створення сайтів / А. Бабаєв. – М.: Пітер, 2014. – 410 с.
2. Борисенко А. Web-дизайн. Просто каждважды два / А. Борисенко. – М.: Эксмо, 2008. – 320 с.
3. Витык М. Что такое пресс-служба и нуждала она вам? [Електронний ресурс] / М. Витык. – Режим доступу: <http://shkolazhizni.ru/archive/0/n-8437/>.
4. Гуров Ф. Продвижение бизнеса в Интернет: все о PR и рекламе в сети / М.: «Вершина», 2008. – 136 с.
5. Интернет-сайт «Студопедія». – Режим доступу: <https://studopedia.org/9-62701.html>.
6. Калашнікова Л. Интернет-сайти вищих навчальних закладів як інноваційні канали комунікації в умовах формування інформаційного суспільства в Україні / Л. Калашнікова. – Харків.: Вид-во НУА, 2005. – 20 с.
7. Куликов А. Діяльність прес-служб / А. Куликов // Путівник ретельного журналіста / Ін-т журналістики КНУ ім. Т. Шевченка. – К.: Київська типографія, 2007. – С. 109–124.
8. Полтавец А. Веб-сайт вуза как эффективный инструмент обеспечения вузовской деятельности [Електронний ресурс] / А. Полтавец. – Режим доступу: <http://vestnik.uapa.ru/ru-ru/issue/>.
9. Сидорова В. Формирование эффективного имиджа ВУЗа [Електронний ресурс] / В. Сидорова.. – Режим доступу: <https://cyberleninka.ru/article/>.

Науковий керівник:

кандидат філологічних наук, доцент Цапок Олена Миколаївна.

НАВЧАННЯ ГРАМАТИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ СТАРШИХ КЛАСІВ

Темп сучасного життя надзвичайно шалений, з кожним днем удосконалюються підходи та умови навчання, з'являються нові цілі, збільшується потреба у самовираженні та у міжнародному спілкуванні, тому іноземна мова набуває все більшого пріоритету. Такий розвиток подій зумовлює використання більш ефективних методів подання граматичного матеріалу з іноземної мови, особливо на такому важливому етапі становлення особистості як навчання у старших класах, коли велике значення надається вмінню критично мислити у процесі навчання.

Практична граматики займає центральне місце у програмі вивчення іноземної мови. Знання граматики уможливають повноцінне спілкування. В умовах навчання, яке є лише імітацією мовлення, виникає необхідність постійних пошуків балансу між тематичними ситуаціями та необхідністю роботи над граматичною формою. Тому викладання граматики повинне отримати комунікативне обрамлення, оскільки основним завданням оволодіння мовою є здатність спілкування нею [1, с. 37-38].

В сучасній теорії та практиці викладання іноземних мов загалом, та англійської мови зокрема, виокремлюють термін «комунікативна компетентність», що виник на основі ідеї американського мовознавця Ноама Хомського. Науковець визначив мову як «систему інтелектуальних особливостей, систему знань та переконань, яка розвивається у ранньому дитинстві і у взаємодії з багатьма іншими факторами визначає... види поведінки» [5].

В середині 1960-х років мовознавець Делл Гаймес увів концепт «комунікативна компетентність» у науковий вжиток. Комунікативна компетентність стає все більш прийнятною, адже комунікація є ціллю навчання мови. Згідно з Гаймесом суть комунікативної компетентності лежить у внутрішньому розумінні доречності мови у конкретній ситуації. Іншими словами, комунікативна компетентність – це як здатність розуміти і активно використовувати мову для спілкування [3].

Згідно з теорією Делла Гаймеса однією зі складових комунікативної компетентності є граматична або лінгвістична. Ця теорія виявилася дуже важливим внеском в область викладання іноземної мови і посприяла розвитку комунікативно-діяльнісного підходу у навчанні.

Грамматична компетентність – це знання граматики та слів, а також способи їх письмового викладу (орфографія). Грамматичний компонент включає в себе знання звуків та їх вимову (фонетика), правила, що регулюють звукові взаємодії та моделі (фонологія), формування слів за допомогою закінчень та деривації (морфологія), правила, відповідно до яких слова та словосполучення формують речення (синтаксис) та спосіб передачі значення мовою (семантика) [7].

Іншими словами граматична компетентність включає в себе знання граматичних правил, автоматизовані лексико-граматичні навички та мовленнєві вміння [3].

Для успішного формування граматичної компетентності необхідно сформулювати ціль та сформулювати розумний підхід до вивчення граматики. Ціль навчання граматики – уможливити учнів реалізувати їхню комунікативну мету.

Досить розповсюдженим питанням сучасних підлітків є «який сенс у вивченні граматики, якщо ми її не використовуємо, весь час доки розуміємо, що кажемо одне одному?». Та на цьому підґрунті виникає безліч непорозумінь, що можливо спершу і вносить певний гумор у спілкування, проте можуть мати і негативні наслідки. Більш того, грамотність є також відображенням рівня освіченості всього населення країни, що безпосередньо має вплив на авторитет на міжнародній арені.

Беручи до уваги сучасний темп життя, цілі та завдання, які визначені у програмі з англійської мови та психологічні особливості учнів старших класів виникла необхідність перегляду підходів до вивчення граматичних аспектів навчання іноземної мови.

Проблемою шкільного підходу до вивчення граматики є те, що намагаючись досягти грамотності, забувають про те, що граматики необхідна здебільшого для того, щоб контролювати і коригувати навички вільного володіння англійською мовою. Таким чином, практичні навички володіння англійською мовою залишаються в нерозвинутому стані.

Навчати граматики іноземної мови – значить сформувати граматичні навички мовлення. Формування граматичних навичок учнів є актуальною проблемою, оскільки потребує комплексного підходу. Є. І. Пассов сформулював визначення граматичної навички, як здатність виконувати синтезовану дію, що відповідає мовленнєвому завданню і узгоджується з граматичною моделлю [4, с. 124-175].

Мета навчання граматики – це навчити мови, граматики якої, є її частиною, тому подавати матеріал, граматичні форми та структури, слід у відношенні до їх значення та застосування у конкретній мовленнєвій задачі, яку учень повинен вирішити. Тут простежується чітка розбіжність між традиційним підходом та комунікативним. Для розуміння матеріалу та активізації навичок учням необхідне чітке пояснення, що поєднує граматичні моменти з ширшим комунікаційним контекстом.

Під час навчання граматиці необхідно поєднувати і чергувати засоби навчання, цим не дозволяючи учням позбутися інтересу до вивчення граматики.

Для учнів старших класів стають менш ефективними методи і прийоми, що дозволяли досягти позитивних результатів у молодшій та середній школі. Грамматичні вправи старшокласники виконують

неохоче. Проте, вони виявляють зацікавленість у роботах творчого характеру, вирішенні проблемних питань змодельованих з реального життя та використанні сучасних інформаційних технологій навчання. Особлива роль у процесі навчання іноземної мови учнів старших класів виділяється мотивації.

Одним із перспективних способів формування граматичної компетентності з врахуванням мотивації та емоційного фактору є настільні ігри. Зокрема, ігри розроблені американськими викладачами [6, с. 1] практикують словниковий запас, граматичні структури, інтерактивні навички. Такі ігри захоплюють учня і дозволяють практикувати англійську мову із задоволенням. Серед переваг такого методу варто зазначити також можливості розвитку комунікативних навичок, планування стратегії, тривалу розумову діяльність.

Ще один чудовий метод – це використання фрагментів художніх фільмів для досягнення граматичних цілей у старших класах. Він, як і ігри, є своєрідним синтезом таких важливих аспектів як мотивація, емоція та власне граматики. Це ґрунтовна частина вивчення англійської мови запропонована у формі цікавого завдання, змодельованого з реального життя і закріпленого граматичними вправами.

Уроки з використанням відео вдало привертають увагу учня, а використання саме фрагментів художніх фільмів для досягнення граматичних цілей має свої переваги – у зв'язку з необхідністю виконання певних завдань після перегляду фрагменту і пошуком правильних відповідей, учень замислюється щодо порядку слів у реченні, форми дієслів тощо. Відбувається мимовільне запам'ятовування і приходиться розуміння граматики англійської мови на інтуїтивному рівні. Також цей метод збільшує словниковий запас, адже у фільмах зустрічається більше слів та особливо фразових дієслів чи словосполучень, які вживаються у реальному житті. Більше того вони вживаються у певному контексті, що полегшує запам'ятовування [2].

Крім того, позитивні явища також спостерігалися на психологічному рівні. Учні бачать вживання конкретної мовної структури у художньому фільмі, що створили задля зовсім іншої мети, ніж у спеціально відзнятому відео саме для навчальних цілей. Це особливо знаходить схвальні відгуки цієї вікової категорії учнів, де відбувається становлення особистості. Наполягання на перегляді навчального фільму і гарантія, що учні зможуть використовувати ці знання у повсякденному житті може бути сприйнята дещо агресивно, наче їх намагаються ошукати, натомість художні фільми, що були створені зовсім з іншою метою, носять нейтральний характер у таких ситуаціях, і серед учнів проявляється більша довіра саме для таких відеоматеріалів.

Можна зробити висновок, що найкращого результату у навчальному процесі англійської мови буде досягнуто тільки шляхом гармонізації теоретичних правил цікавими завданнями. Це допоможе підвищити рівень володіння іноземною мовою, при цьому надаючи задоволення від самого процесу навчання.

Література:

1. Бондалетов В. Д. Социальная лингвистика / В. Д. Бондалетов. – М.: Просвещение, 1987. – 160 с.
2. Верисокин Ю. И. Видеофильм как средство мотивации школьников при обучении иностранному языку / Ю. И. Верисокин // Иностранные языки в школе. – 2003. – № 5. – С. 31 – 34.
3. Кобзева Н. А. Коммуникативная компетенция как базисная категория современной теории и практики обучения иностранному языку // Молодой ученый. – 2011. – №3. Т.2. – С. 118-121.
4. Пассов Е. И. Основы коммуникативной методики обучения иноязычному общению / Е. И. Пассов. – М.: Русский язык, 1989. – 276 с.
5. Хомский Н. Язык и мышление / Н.Хомский. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1972. – 122 с.
6. Activate: Games for learning American English: Teacher's manual. First edition: 2003 U.S. department of state, bureau of educational and cultural affairs. – Washington, D.C. – 110 p.
7. Hymes, Dell H. (1972). "On communicative competence". In Pride, J.B.; Holmes, J. Sociolinguistics: selected readings. Harmondsworth: Penguin. pp. 269–293.

Науковий керівник:

доктор філологічних наук, професор, Єсипенко Надія Григорівна.

Людмила Нечаюк
(Київ, Україна)

ТРАДИЦІЙНЕ Й ХУДОЖНЬО НОВЕ У РОМАННОМУ МИСЛЕННІ ПИСЬМЕННИКІВ ІСТОРИЧНОГО ЖАНРУ

Відомо, кожна нова епоха по-своєму оцінює творчість письменника. Історична проза періоду 60-70 рр. ХХ століття, набула інтенсивного розвитку. Історія постає як складний, довготривалий процес переходу минулого в теперішнє та майбутнє, який дозволяє розглядати сучасну нам епоху не віддалено. Поряд із тим здатність орієнтуватися в теперішньому однаковою мірою залежить від усвідомлення минулого, так і від прогнозування майбутнього.

Письменника, що опосередковано знайомиться з минулим, факти цікавлять не тільки самі по собі, а як матеріал для узагальнень, для ілюстрації закономірності суспільного розвитку. Література не перебирає на себе завдань переповідати, дублювати історію. Вона має свої специфічні завдання – звертаючись до

минулого, знаходити в його протиріччях, в долях героїв спільні для всіх епох суспільні та моральні орієнтири, збагачувати свого сучасника глибинним досвідом поколінь. Тому, навіть використовуючи дані історичної науки, документи, письменник опрацьовує у відповідності до загального задуму історичного твору, його внутрішньої логіки, самовияву, характеру героя. До прикладу, візьмемо творчість українського письменника Володимира Малика. Завдяки напруженій, творчій праці, в книгах Володимира Малика немає нічого наслідувального. Схожість з Дюма чи Дрюоном хіба що його життєвий матеріал – історія. Історія в нього (В. Малика – Л.Н.) справжня, герої – не вигадані, хоч і відтворені, фантазією автора, зіпертою на ґрунті історичного фантажу, що інтерпретується як істинний. Наукове розуміння історії допомагає письменнику “в досконалох мистецьких формах відтворити її, тобто сприяє глибшому виявленню правди художньої” [7, с.4]. Оволодіння історичною істиною – справа непроста. І не тільки через труднощі збирання самого історичного матеріалу, фактів, а через те, що історична істина, документальні свідчення нерідко мають суперечливий характер та ідеологічно дозують або перекручують її. Опанування історичною істиною, здобуття цієї істини – тільки перший етап у роботі жанру історичного роману, повісті, віршованих поем. Автори історичних творів оновили принцип філософсько-поглибленого пізнання й інтерпретації минувшини, критерії історіографічного та художнього народознавства, бачення етапів загально - українського поступу, людини історичної, збагатили параметри художнього мислення.

Торкаючись її витоків та зв'язків (історичної прози – Л.Н.) – наголошує дослідниця Н. Зайдлер, – із конкретною добою, П.А. Загребельний на V з'їзді письменників України зазначив: “В історії ми свідомо відбираємо... те, що слугує сучасності. Є історія мертва..., є вічно жива, є така, що прокидається на потребу сучасності. Але в пам'яті народній історія має тривання вічне... Дивно було б, аби на нашій, за словами Михайла Стельмаха, “сивій від жита й історії землі” в такій важливій діяльності духовного життя, як література, не знайшлося місця для творів історичних. Маємо тут велику традицію, від Івана Франка починаючи, маємо визначних майстрів цього жанру... Приходять у цей нелегкий жанр й нові таланти: ...Володимир Канівець, ... Роман Іванчук, ... Роман Федорів, ... Володимир Малик... [2, с. 84-85]

На сьогодні “кожне з названих імен майже не вивчене дослідникам літератури” [2, с. 85]. Дане твердження дослідниці Н. Зайдлер, може безпосередньо стосуватися й останнього імені – Володимир Малик.

Творча спадщина письменника велика за обсягом та багатогранна за змістом. Вона пройнята масштабним баченням світу з широким у часі розкриттям людських характерів з їх соціально-психологічним історизмом, глибоко національним духом та колоритом, водночас і загальнолюдським змістом.

Відомо, що кожна нова епоха по-своєму трактує творчість письменника, сприймаючи в нього близькі та художні начала. Незаперечним є факт того, що сутність літературних явищ з'ясовується, поступово і доволі не просто. Процес формування особистості письменника почався в сім'ї, в родині Кирила Пилиповича і Мотрони Василівни, продовжувався вже в стінах Київського державного університету: “1940 рік. Третій курс. Ми змужніли. Розширились горизонти. Всупереч офіційній пропаганді ми ставали свідомими українцями. Мене почала цікавити історія України. Та й хлопців теж. Однак мовчали. Ця тема була заборонена. Табу” – згадував письменник [2, с. 41-42].

Так, будучи переконаним українським патріотом, В. Малик, категорично виступав проти огульної оцінки творчості українських письменників радянської доби, він писав: “Хочу торкнутися поцінування письменників та діячів культури старшого покоління. Дехто зараз скептично оцінює їх доробок.... Я б не був таким категоричним, адже більшість письменників, діячів культури, науки просто були вимушені жити в умовах тоталітаризму.... Так я оцінюю творчість цього “розстріляного покоління” [4, с. 44]. У високомистецьких творах історична істина не існує окремо від істини художньої. Історія приваблює письменників багатьма загадками, які вони намагаються розкрити, озброївшись інтуїцією митця, вибираючи почасти найтрагічніші сторінки, на тлі яких висують проблеми історичної пам'яті, національного поступу, героїчної етики, духовної опори світу, людини та історії.

У сучасних творах відчутно намагання авторів “в усій повноті відобразити зв'язок часів, виробити своєрідну концепцію історичних подій, яка накладаючись на глибоке, вірне й масштабне розкриття образів головних героїв та часу,” [3, с. 83] вдихає життя в художнє дослідження історії. Історія – це документ в опрацьованому, трансформованому вигляді. Для В.Малика достовірні факти, події, герої це початок літературного процесу. Під пером майстра художнього слова історія буде не лише відновлена, а просто перетворена. Тому, що цей процес буде проводитись автором “у формах самого життя, уникаючи очевидних прийомів і засобів умовного зображення, інтенсивна робота уяви та фантазії, домислу та вимислу в його свідомості не приймаються” [4, с. 71].

С. Андрусів якраз і наголошує на тому, що для художньо-історичних творів типовий дослідницький підхід до історії, який, втім, не повинен перетворюватися на самоціль. Їх автори не мають суворо дотримуватись історичних фактів, подій, вони можуть переставляти, домислювати деякі з них, якщо це відповідає художньому відображенню історії. Письменник має право відобразити не лише те, що колись відбувалось але й те чого не було ніколи, але могло статися за логікою створених ним обставин, трансформованої дійсності. Добираючи матеріали, вибираючи з них саме ті, що всебічно проливають світло на головні особи, письменник створює опорну базу сюжету.

Автор історичного твору несе моральну відповідальність, не лише перед своїми сучасниками, які чекають правдивого висвітлення історії, а й перед тими кого зображує, адже історичні особи не можуть

захистити себе, від інтерпретації їх життя та характеру залежить пам'ять про них наступних поколінь. У творах історичної тематики головне завдання художника вбачав І. Франко у зображенні саме людини, з її прагненнями, думками. Близькими до Франкових є погляди І. Нечуя-Левицького. Останній був впевнений, що хоч письменник і не повинен надмірно захоплюватися історією, але його фантазія також має бути виваженою та продуманою, щоб не зашкодити ні історії, ні художній вартості твору та бути спрямованою з минулого в сучасність. Зрозуміло, що історія приваблює художників багатьма своїми загадками, які вони намагаються розкрити, озброївшись художньою інтуїцією, вибираючи найтрагічніші сторінки на тлі яких висувають проблеми історичної пам'яті, національного поступу, героїчної етики, духовної опори, морального вибору, співвідносності людини та світу, людини та історії. Концептуальним є переплетення реалій минулого та сучасного життя, взаємопроникнення [5, с. 1], часових площин, єдність плинного та одвічного.

Можна із впевненістю говорити про сучасну історичну прозу як таку, що засвідчила здобутки української літератури. Вивершуючи образ українського письменника В. Малика із світовим ім'ям, спробуємо подати вичерпний аналіз його творчості, простежимо процес створення в художній літературній лабораторії автора історичних творів.

Володимир Кирилович Малик (справжнє прізвище – Сиченко) народився 21 лютого 1921 року в с. Новосілках Макарівського району на Київщині в селянській родині. Перші твори опублікував ще в 1940 році за сприянням А. Малишка, в журналі “Молодий більшовик”, а в 1941 році повинна була побачити світ ціла добірка віршів у журналі “Дніпро”. Із листа В. Малика до головного редактора “Літературної України”: “Не дивуйтеся, що посилаю не прозу а поезію, та ще й не сучасну, а юнацьку. Бо вже склалися моє життя та моя творчість... Звичайно сучасні поети пишуть трохи інакше, ніж ми писали, але люди старшого покоління сприймають мою музу з розумінням, та, дивись, зачепить вона і струни молодого серця...” [6, с. 4].

У ненависну для духовності українства пору бездуховності робив, як письменник-патріот, усе можливе – на грані своїх сил та можливостей – для того, щоб уберегти від агресивної асиміляції мову, культуру українського народу, щоб не припиняла “горіти свічка” українського духу. Все це відіграло вирішальну роль у зверненні Малика – письменника вже й на початку своєї літературної праці саме до “національної” тематики минулого.

Початки, джерела цієї літератури для підростаючого покоління зустрічаємо ще у творчості кращих митців минулого століття: Марка Вовчка, І. Нечуя-Левицького, І. Франка, Б. Грінченка, та інших. Показ органічної єдності національної свідомості з героїзмом, гуманізмом, темою соціальної справедливості, бачимо в творах М. Пригари, Д. Ткача, В. Кави, С. Тельнюка, В. Малика, тощо.

Герої В. Малика наділені такими рисами, як мужність, любов до своєї Батьківщини. Вдало використовує В. Малик у творах на історико-героїчну тематику такий засіб як відтворення портретних характеристик, як першоелемент характеристики психологічної та дійової. Герої в Малика, яких ми зустрічаємо в його легендах і казках наділені силою, мужністю, патріотизмом. Вони благородні в своїх вчинках, зокрема як у творах «Месник із лісу» (1962) – Кармелюк і «Чарівний перстень» (1959) – Довбуш. Автор переспівав народні легенди про мужніх та благородних заступників народу, борців за незалежність. Протягом XVIII століття на Україні спалахували селянські повстання. Рух опришків на західноукраїнських землях та гайдамацький на Східній Україні став темою багатьох фольклорних та художніх творів. Рух опришків та гайдамацький рух пробудив у народі волелюбність, нескореність, вселив віру у найкраще майбутнє. Ф. Колесса в рецензії на збірник В. Танюка “Народні оповідання про опришків” писав: “З виданих Танюком опікань, виходить ясно, що до опришків пристали головно втікачі, яких гнала з дому неволя, надужиття панів та панських посіпак, жадоба помсти, а часто голод та нужда. Через те були вони висловом народного протесту за народні кривди. Народна традиція змалювала опришків ворогами етапів та охоронцями бідних людей” [1].

Отже, сучасне сприйняття літературних явищ створює історичну перспективу, яка дозволяє об'єктивно зрозуміти в літературній спадщині те, що зберігає свою значеннєвість і в сьогоденні. Все це прямо стосується вивчення історичних романів В. Малика, їх зв'язків із минулим та сучасним, їх ролі в розвитку історичної прози, суспільної свідомості, естетичних смаків. Завдяки історичній літературі в читачів виникає інтерес до теми, а також потреба у позитивних, навіть героїчних взірцях для наслідування, що, як правило, наявні у таких творах.

Література:

1. ГрицаС. Й. Колесса Філарет Михайлович // Енциклопедія сучасної України: у 30 т. / ред. кол. І. М. Дзюба [та ін.]; НАН України, НТШ, Координаційне бюро енциклопедії сучасної України НАН України. — К., 2003–2016.
2. Зайдлер Н. Героїка історичного образу Семена Палія в інтерпретації В. Малика (тетралогія В. Малика) // Література. Фольклор. Проблеми поетики: Зб. наук. праць / Упоряд. М.М. Конончук. – К.: Видавничо-поліграфічний центр “Київський університет”, 2002. – Вип. 13. – с. 84-94.
3. Ільницький М. Людина в історії (сучасний український історичний роман) / М. Ільницький. – К.: Дніпро, 1989. – 365 с.
4. Козюра І., Козюра В. Володимир Малик: життя і творчість / І. Козюра, В. Козюра. – Полтава: АСІМ, 2002 – 132 с. Ф. Колесса

5. Проценко О.А. Еволюція українського історичного роману 90-х років ХХ століття. Автореферат десерт., на здобуття наукового ступеня кандидата філол., наук 10.01.01./ О.А. Проценко. – Запорозький державний університет, Запоріжжя, 2001.
6. З пошти головного редактора // Літературна Україна – 1997. – 6 листопада. – с. 4
7. Фащенко В. Багатство справжнє й ілюзорне: Нотатки про сучасні жанрово-стильові форми в прозі // Радянське літературознавство.- 1981.- № 5-6.- 30-37 с.

Таміла Новоселецька
(Хорол, Україна)

БАЙКОВА ТВОРЧИСТЬ ЛЕВКА БОРОВИКОВСЬКОГО ЯК ТИПОВЕ ЯВИЩЕ ПРОСВІТНИЦЬКОГО РЕАЛІЗМУ: МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

Усвідомлення специфіки прозових, драматичних і віршованих творів дає змогу ясніше розглянути міжродові форми: байку, баладу, поему тощо. Зважаючи на те, що особливості вивчення художнього твору залежать передусім від його форми, слід уточнити літературознавчі поняття про ці міжродові жанри. За літературознавчим словником-довідником байка – «... коротке, переважно віршоване, алегоричне оповідання, в якому закладено дидактичний зміст; один з різновидів ліро-епічного жанру» [5, с. 537].

Байки можуть бути й прозовими, повчальна частина в них необов'язкова, тому основною ознакою творів цього жанру залишається алегоричність образів. Т. Бугайко і Ф. Бугайко найбільш прикметною для байки вважають її дидактичну спрямованість, для вираження якої алегоричність образів – лише засіб. На думку І. Соболева, байку краще читати за особами. Відбувається своєрідна матеріалізація байкових образів-персонажів, виразніше проявляється їхня вдача. Треба тільки, зауважує методист, ретельно добирати кандидатури учнів для такого читання в класі, щоб їх виконання не суперечило характерові відтвореного образу [3, с. 125].

Методисти визначають різні підходи до вивчення байки в школі. На індуктивний та дедуктивний шляхи цієї роботи вказують Т. Бугайко і Ф. Бугайко, зважаючи на те, що ідея байки завжди прозора й буває висловлена автором як у кінці твору, так і на його початку [3, с. 126]. Суть першого варіанта роботи полягає в тому, що він відкриває шлях аналізу від образів байки до ідеї, виведення моральних суджень на основі прочитаного; дедуктивний шлях, навпаки, веде від ідеї байки до розгляду образів, подій, мови твору, як засобів вираження цієї ідеї. Методисти схильні до послідовного аналізу байки, коли дають прочитане спершу як звичайне оповідання про життя тварин, явища природи чи суспільні відносини, тоді на основі здобутих вражень за допомогою автора і вчителя усвідомлюють другий план твору – його алегорію. Велику увагу вони приділяють роботі учнів над мовними засобами, підкреслюють необхідність компаративного аналізу, завдяки чому виробляється мовне чуття, уміння визначити стильові особливості літературних творів, а згодом, у старших класах, повніше спиратися в аналізі художніх явищ на історико-літературні зіставлення між ними.

Г. Токмань називає три варіанти опрацювання байки, яка може розглядатися як «...епічний твір з певним сюжетом, що переказується учнями; і як драматичний твір з гострим конфліктом і діалогом у центрі зображення – тому вона часто читається за ролями або інсценізується в класі; і як ліричний віршований твір, що потребує уваги до образності мови й до особливостей версифікації» [3, с. 126].

Отже, у створенні навчальної моделі аналізу байки в школі слід врахувати такі положення:

1. Байка – це невеличке, здебільшого віршоване, оповідання ліричного характеру, дидактичного спрямування та алегоричного змісту. В основі сюжету цього оповідання – розповідь про подію.
2. Байки можна аналізувати за прикладом епічних, ліричних і драматичних творів, залежно від того, яке начало в них активніше – епічне, ліричне чи конфліктне.
3. Розбір таких творів може здійснюватися дедуктивним або індуктивним шляхами, у виборі яких учитель має керуватися місцем авторської вказівки у тексті на ідейне значення байки.
4. Аналізуючи мову твору, слід зосередитися не лише на виражальних засобах слів, а й на віршовану форму (вокальний, байковий вірш).
5. Основним методом вивчення байок, написаних на запозичені сюжети, має бути порівняльний.

На створення навчальної моделі впливає не лише внутрішній характер байок, а й досвід учителя й учнів проводити ідейно-художній аналіз творів різного літературного роду. Це означає, що у виборі процедури діяльності можна користуватися відповідними орієнтовними основами дій. Під час вивчення байки слід пам'ятати, що лише алегоричність виступає її найбільшою жанровою ознакою. Головне – не поспішати пояснювати учням двоплановість художнього зображення у творі: до його усвідомлення треба дійти, осмисливши відношення образних компонентів у творі.

Оскільки байка – здебільшого віршований ліро-епічний жанр, то зміст і порядок його вивчення варто вибудовувати на основі алгоритму аналізу лірики. Вийде комбінований варіант розбору, поширений у роботі з прозовими творами. Комбінація розумових дій відбувається на двох рівнях: на основі принципу поєднання прийомів, що застосовуються до різних літературних родів (за Г. Токмань) і у взаємодії сюжетних та образних компонентів байкового тексту як елементів послідовного та по образного аналізу [3, с. 127]. Доцільний такий порядок аналізу байки:

1. Який настрій (почуття) викликала байка?
2. Про яку подію розповідається у творі? Перекажіть (усно) її.
3. Назвіть головних учасників цієї події. Поясніть їх взаємини.
4. Визначте в тексті мовні засоби, що допомагають зрозуміти вдачу персонажів.
5. Як автор допоміг вам визначитися з оцінкою подій та героїв твору?
6. На чиєму боці ваші симпатії, співчуття? Поясніть їх.
7. Наскільки віршована мова сприяє вивченню байки? Як правильно треба її читати?
8. Назвіть головні ознаки байки. Виразно прочитайте її.
9. У кого з байкарів (і зі світової літератури) ви зустрічали подібні образи й події?

Під час вивчення літературної байки треба спиратися на досвід роботи учнів з народними творами цього жанру, поняття про які одержуються. Зважаючи на їх близькість до казок, насамперед з'ясовується спільне між ними: прозова форма, можливий зачин, а звірі в них розмовляють і діють, мов люди [3, с. 128]. Не менш важливо зосередити увагу учнів і на специфіці народної байки, якій властива стисла розповідь про одну подію, невеликий обсяг творів, відсутність людей як дійових осіб, а в кінці народної байки висловлюється повчання – своєрідний висновок, який мають засвоїти читачі. Вивчення літературних байок відбувається на основі актуалізація опорних знань учнів про народні твори. Цьому сприяє бесіда:

1. Пригадайте, які народні байки ви вивчали?
2. Перекажіть (зачитайте) одну з них. Поясніть її зміст.
3. Покажіть на прикладі народної байки особливості її побудови.
4. Як народні байки увійшли в писану літературу?

Глибше засвоїти відомості про народну й літературну байку учням допоможе таблиця-зіставлення ознак народних і писаних творів:

Народна байка	Літературна байка
1. Розповідь про одну подію.	1. Розповідь про подію з життя головного героя.
2. Образи звірів, птахів, комах.	2. Образи тварин, рослин, явищ, предметів.
3. Змальовується людська вдача.	3. Алегоричний зміст.
4. Повчальний характер (здебільшого).	4. Оповідна та повчальна частини.
5. Прозова форма.	5. Викривальний характер.
6. Короткий обсяг.	6. Віршована форма, рідше – прозова.

Під час вивчення байок Л. Боровиковського варто скористатися порівняльним методом, оскільки багато його творів написано на основі фольклорних матеріалів. Учителеві доцільно представити народну байку та байку Боровиковського, а учні повинні самі назвати спільні та відмінні риси між ними.

У змісті запитань до учнів важливо відбити елементи знань і вмінь, які треба виробити в певному класі. Наприклад, аналізуючи в 9 класі байку Л. Боровиковського «Суд», учням пропонується такою система завдань і запитань:

1. Що вас розсмішило у творі?
2. Розкажіть про пригоду, яка сталася з Петром та Хведором.
3. Які дійові особи твору привернули вашу увагу найбільше? Чим саме?
4. Чи легко було Петра притягти до відповідальності?
5. На який вирок суду він найбільше заслуговує? Що допомогло йому уникнути покарання?
6. Із кого найбільше глузує автор? Які художні засоби дають змогу відчути алегорію твору? В яких фольклорних творах ви помічали алегорію?

Байкар використав кращий досвід, нагромаджений на той час як у літературі, так і в усній народній творчості. Це позначилося на особливостях композиції його байок: сюжет у них мало розвинутий, бо на перший план Боровиковський, як і Сковорода, висуває неоповідну, а дидактичну частину твору, також дуже стисло [4, с. 14]. Тому обсяг цих творів Боровиковського невеликий. Ще менший він у прибаютках, які відмінні від байок лаконічним обсягом: складаються вони всього з двох-чотирьох рядків, наприклад:

Голодний у степу знайшов мішок з шагами.

Узяв і кинув геть: «Я думав – з сухарями!»

(«Мішок з грішми») [2, с. 66]

Слід наголосити учням, що у світовій літературі існують так звані «мандрівні сюжети». Особливо це характерно для байок. На одні й ті ж сюжети є байки в грека Езопа, римлянина Федра, французького Лафонтена, поляка Красицького, росіянина Крилова, українців Гулака-Артемівського та Глібова. Проте кожний з цих авторів надавав своєму творові місцевого народно-національного колориту [1, с. 277]. Це ж бачимо й у творчості Боровиковського. Крім того, чимало сюжетів ним взято з фольклорних джерел: в основу цих творів покладено народні байки, прислів'я, приказки, анекдоти, або якийсь момент казок. Як і кожний талановитий байкар, Боровиковський творив сюжети й самостійно, часом скориставшись з якогось курйозного життєвого випадку. Наприклад: сюжет байки «Суд» побудований на народному анекдоті, «Гадюка» – на приказці, «Лінивий в своїй хаті змерзне» – на прислів'ї, «Голова» – можливо, на узагальненні численних випадків судейських крутість, які автор міг спостерігати в самому житті; сюжети байок «Рябко й Зюсько» та «Мірошник» – «мандрівні».

У тексті байок Боровиковського чимало народних прислів'їв: «Поки брат, поти й сват», «П'яному – море по коліно», «Приказують, що хто мовчить, той двох навчить», «Віл старий не портить борозни» тощо. Влучні афористичні вислови з байок та прибаюток Боровиковського влилися у фонд народних прислів'їв: «Хто солодко живе, той гірко умирає», «Хто робить, той мовчить, а вірять крикунам», «Хто сам собі дає зарік – пропащий чоловік» та інші [6, с. 348].

Кращі байки Боровиковського відзначаються іскристим комізмом, барвистістю мови, дотепністю і влучністю вислову. В них відображено побут українців, їхнє духовне життя і особливості національного характеру.

Чимало творів Боровиковський написав російською мовою, – це байки, прозові балади-казки, а також переклади, зокрема поезій А. Міцкевича. оригінальні твори основуються на матеріалі українського фольклору. Багато сил і праці викликав письменник до збирання народних творів. Ним написано понад 1200 прислів'їв і приказок, близько 150 пісень, десятки легенд, переказів, казок, а також зроблено описи обрядів, звичаїв, повір'їв, забобонів, способів лікування. Проте всі надруковано лише невеличку частку цього багатства [7, с. 17].

Отже, систематичне виконання послідовно ускладнюваних розумових дій типу літературної задачі «аналіз байки» дає учням змогу переносити засвоєні мислительні операції в схожу навчальну ситуацію і виробити стійкі уявлення про відповідні прийоми аналізу.

Література:

1. Бандура О. Українська література: Підруч. для 9 кл. гуманітарних гімназій, ліцеїв і шкіл з поглибленим вивченням предмета. – 2-ге вид., перероб. – К.: Освіта, 1998. – 544 с.
2. Боровиковський Л. І. Твори / Боровиковський Л. І. – К.: Дніпро, 1980. – 135 с.
3. Ситченко А. Л. Методика навчання української літератури в загальноосвітніх закладах: навч. посіб. для студентів-філологів. – К.: Ленвіт, 2011. – 291 с.
4. Ткачук М. Стиль балад Л. Боровиковського: навч. посібн. / М. Ткачук. – Збараж: ПеГаС: Галицько-Волинське братство, 1991. – 24 с.
5. Українська література: довідник / за ред. С. В. Головка. – К., 2000. – С. 537-538.
6. Український фольклор: хрестоматія для 5-11 кл. / Упоряд. О. Ю. Бріцина, Г. В. Довженюк, Н. С. Шумада. – 2-ге вид. – К.: Освіта, 1998. – 752 с.
7. Шевелєв Б. Життя та літературна діяльність Л. І. Боровиковського / Шевелєв Б. // Боровиковський Л. І. Твори. – К.: Сяйво, 1929. – С. 8-28.

Тетяна Сівак
(Ізмаїл, Україна)

СЕМАНТИЧНА ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ ЛАЙЛИВИХ СЛІВ У СУЧАСНОМУ ХУДОЖНЬОМУ ДИСКУРСІ

Мовотворчість деяких сучасних письменників характеризується активним використанням інвективи – «вербально вираженого ставлення адресанта до адресата з метою різкого звинувачення, осуду, образи, приниження опонента в різкій формі (позаяк інвектива порушує норми моралі у суспільстві), що дозволяє образити честь і гідність особи» [14, с. 25-26]. Такого типу засоби виразності мови посилюють смислову спрямованість художнього тексту. За їх допомогою можна зганьбити співрозмовника або ж самого себе в грубій чи фамільярній формі.

Різноаспектному вивченню інвективи присвятили свої наукові розвідки С. Форманова [14], І. Циганок [15], Н. Іванова [5], С. Засипкін [4], І. Заложна [3] та ін.

Мета нашого дослідження полягає в описі лексико-семантичних груп інвективних засобів, виявлених у художніх творах сучасних українських письменників Я. Вишневського [1], І. Карпи [6, 7, 8], О. Забужко [2], І. Роздобудько [11, 12, 13], М. Матіос [9, 10].

На нашу думку, у мовну тканину художнього твору інвективу вводять для того, щоб емоційно-експресивно забарвити текст, створити особливий образ героя, водночас надавши можливість читачеві поринути у його внутрішній світ.

Таку специфічну поза літературну лексику можна диференціювати на такі ЛСГ:

1) назви людей за рисами характеру – номени, що несуть у собі особистісний характер і визначають такі негативні моральні якості людини, як:

- набридливність: «А як було з тобою не сваритися, якщо ти була такою занозою?» [12, с. 162];
- злість: «Кажуть, за статистикою пересічна людина дивиться в дзеркало сорок три рази денно, – сорок три рази денно ти, зі стиском утробного страху, все ще не ймучи віри, витріщаєшся на цю мегеру: отже, це я?» [2, с.118];
- присвоєння чужих речей (злодій, злодійка, крадун): «Злодійко, хапайся за полу цього золотого чоловіка, що тебе так легко недорікою робить» [9, с. 139];
- марнотратство: «Тим паче, що всі чоловіки упевнені: кожна жінка – трохи витребенькувата» [9, с. 58];

- підлість, підступність (покидьок, падлюка, наволоч, тварюка, скотина, гадіна, урод, виродок): «Наволоч... – шепотіла Жанна. – Я вб'ю тебе, наволоч!» [13, с.75]; «Але зупу не їсть мамину, скотина» [8, с. 10]; невихованість: «Упевнена, що мораль, котра за їхнього зоряного часу існувала в суспільстві для різного роду бидла, вимагала неабиякої винахідливості» [12, с. 20];

- упертість «А ви упертюх!» [13, с. 90];

- завзятість: «Кляті білявчики – час від часу вони все одно виникають» [6, с. 8];

- жадібність (жлоб, жадюга, Гобсек): «Ну добре вже, жадюга» [8, с.23];

- боягузливість: «Кактус був дико сцикливим» [8, с. 43]; зухвалість і грубість: «Хам, – сказала я» [8, с. 64];

- нікчемність (нікчема, мудак, лох, кончена, гівнюк, хріновий): «Та пішов ти... лох рогульович!» [8, с. 101]; «А я би просто засудила гівнюка до смертної кари» [7, с. 103];

2) найменування, що мають негативну оцінку інтелекту, що приписують людині розумові обмеження, як-от:

- тупість та недоумкуваність (тормоз, придурок, ідіот, дурепа, дурна, тупий, бовдур): «Шлюбу не буде. Проси вибачення у цього чоловіка й тікай звідси, придурку» [1, с. 32]; «Щоб долетіти до Мон Блану, ідіотка» [6, с. 18];

- неадекватність (прибацаний, йолоп, дебіл, Вася): «Тобто така собі енергійна тітонька-художниця і її син, двадцятирічний дебіл з гітарою. Ну Карпа, ну чого зразу Дебіл?» [8, с. 297];

3) номінація людей за подібністю до тварин (зоонізми) – лексеми, які використовують для висміювання особистісних рис людини (зовнішності, характеру, моральних якостей) порівнюючи їх з:

- домашніми тваринами (корова, кінь, собака, свиня, вівця, баран, козел, цап): «Ну от, що би я там не робила, я все одно залишаюсь тупою вівцею, тому що я – ЖІНКА!» – репетувала вона подумки» [6, с. 61];

- птахами (гуска, дятел, півень, куріпка): «Тупа я гуска, думала, що це різні речі» [7, с. 41]; «А люди звертали. На трьох дятлів, що практикують на бетоні збірну солянку з тай-чі, ци-гуна і шіва-зна якої йоги» [8, с. 277];

- дикими звірами (олень, лисиця, тхір, мавпа, слон, бугай): «Увечері Славко бушував на подвір'ї і рикав, як бугай, через паркан до Дарусі, шкірячи зогнили зуби» [10, с. 14];

- рептиліями (гадюка, зміюка, плазун): «Що тобі у нас треба, гадюко?!» [10, с. 51]; «Ми, чотири недоумки, були «натурою, що відходить», археоптеріксами, як Аугустина, птеродактелями, монстрами, плазунами» [11, с. 658-659].

4) інвективи на позначення надприродних істот. Ця група включає лексеми:

- біблійного характеру: «Але Іуда в джинсах вже повернувся до нього спиною» [11, с. 330];

- міфологічного (чорт, примара, відьма, дияволиця, янгол-спокусник, кікімора): «Та не. Ніхто! – стверджувала Кропива. - Тільки баба одна деколи ходить. Відьма!» [8, с. 24];

5) найменування за статевою активністю:

- слова, що позначають параметри сексуальної поведінки жінки: (стерво, курва, шльондра, давалка, лярва): «А ти, курва, що? Думаєш, як зануєш книжки, то це вже свідчить про твою начитаність?» [1, с. 199];

- сексуальної поведінки чоловіка та його орієнтації (любас, батяр, блядун, донжуан, казанова, блядун, мазафакер): «Він же блядун у нас валютний» [8, с. 260];

6) інвективні найменування за зовнішнім виглядом, які показують дефекти зовнішності людини:

- тіла та його частин (особливо обличчя): «Кидая швидкий погляд у дзеркало і жахаюсь: бридка і беззуба стара посміхається до мене напівдявлячою посмішкою» [13, с. 26];

- шкіри: «Дивися, ніхто тебе не візьме, бо вже зморщена» [10, с. 50];

- зросту: «Канававалава-барбі-переросток, котра слухала колись винятково рускій рок, а тепер впритул наблизилася до пластикового ідеалу: «Ой, я сказала слово «блін!»!» [8, с. 112];

- ваги: «А ненажера-товстун із завжди спітнілими долонями!» [13, с. 5];

- зачіски: «Ну та бо що в тебе за волосся? – провадила я. – Гамно. Так що втрачати нічого» [8, с. 14];

7) назви за віком особи – номени, що характеризують людину за віковими категоріями (стара, дідуган, старигань, старушенція, шмаркач, підліток-придурок): «Вчора, наприклад, ця старушенція, кокетливо посміхаючись, розповідала за сніданком, що вона – Офелія» [12, с. 49]; «Цей старий пердун три місяці упирался показати бункер свого сина» [10, с. 149];

8) інвективи-прокльони – це мовні одиниці, використані інвектантом для того, щоб налякати людину, яка зробила чи сказала щось не так, адже здавна відомо, що прокляття мають негативний вплив: «А най його шляк трафить, кров би його нагла залила!» [9, с. 20]; «А най мій язик чиряки обсиплять, яке дурне сказала!» [10, с. 11]; «А я вже тепер бачу, хто тутка в мене красти ходит!» [8, с. 25];

9) лексеми, пов'язані з професією людини – переважно вульгарні одиниці на позначення недоліків праці людини певного фаху: «Була така актрисулька...ти її не можеш знати. Занадто молода» [12, с. 46]; «Я для них, щось на кшталт костюмерниці або хатньої обслуги» [13, с. 21];

10) номени на позначення фізичних вад та хвороб у людини – лексеми з семантикою фізичної недосконалості людини, а також відхилень у здоров'ї, психологічної та фізичної залежності (дальтонік,

сліпий, німа, наркоман, алкашка (алкагаліца) та ін.): «О, диви що вчудили. Художники. Дальтоніку!» [8, с. 39]; «Що?! Ха-ха!! Ну, так, ти вважаєш мене конченою наркоманкою! Якого хріна я тут плачу?! Таке тобі шоу влаштувала! Але спиш – то спи! – викрикала Марла в точці «Ейфорія» [7, с. 142];

11) інвективні найменування емоційного, психологічного та фізичного стану людини (хуйово, в ахуї, пофіг, хреново, накурений в сраку, бухий в сраку): «Він був у сумному ахуї.» [8, с. 243]; «Накуреному в сраку збиратися дуже важко» [8, с. 243];

12) номени, що називають дію, ситуацію або особу статевими органами: «Чи від того, що якась пизда напудрена ін'язієська, однокурсниця модняєва, побачивши мене в одному й тому ж одязі два дні поспіль, тонко під'їбнула: «Ти що – вдома не ночувала?» [7, с. 212]; «У мультиках герої не думають: «Ну всьо, мені пизда...», вони там весело кажуть» [8, с. 94-95];

13) емоційні вкладки вони вживаються для висловлення різноманітних реакцій на навколишній світ та виражають різні почуття (бля, блін, мать твою, твою (вашу) мать, йолки палки, холера, падло мать, бляха-муха, бляха, піздец, ахуєть чорт, фак): «От фак, у нас тут вода кипить в насосі. 170 градусів...» [7, с. 117];

14) лексеми та словосполучення, що мають сему дії, мовлення, напряду, фізіологічних потреб на кшталт: *намахати, пиздячити, валити, перти*: «Щоби не думали, що ти останнє проїбала. Ми ж люди не бідні» [8, с. 272]; «Досить. – Видихнула Марла. – Вали» [7, с. 8];

Отже, інвективи є мовними засобами, що виражають критичне, негативно оцінене ставлення суспільства до людини, котра володіє, або якій приписують певні недоліки чи вади характеру, зовнішності тощо. Семантична класифікація лайливих слів репрезентує, як не дивно, розмаїття інвективи, засвідчуючи оцінене мислення сучасного соціуму.

Подальший напрямок наших досліджень убачаємо в описі динаміки інвективних засобів в українському художньому дискурсі.

Література:

1. Вишневецький Я. Коханка / Я. Вишневецький. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: file:///C:/Users/%D0%A2%D0%B0%D0%BD%D1%8F/Downloads/Yanush_Leon_Vishnevskiy_Kokhanka.pdf
2. Забужко О. Польові дослідження з українського сексу: роман. – вид. 9-ге. / О. Забужко. – К.: Факт, 2007. – 176 с.
3. Заложная И. В. Имплицитная инвектива в современном русском языке: автореф. дис. канд. филол. наук: 10.02.20 / Ирина Васильевна Заложная. – Ставрополь, 2011. – 20 с.
4. Засыпкин С. Н. Инвектива: концептуальный анализ / С. Н. Засыпкин. [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://elar.urfu.ru/bitstream/10995/3193/2/Alter%20Idem%20_3_4.pdf
5. Іванова Н. Інвективна лексика у форумному спілкуванні / Н. Іванова // Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського: збірник наукових праць. – Одеса: Астропринт, 2011. – С. 132-139.
6. Карпа І. 50 хвилин трави (Коли помре твоя краса) / І. Карпа. – Харків: Фоліо, 2004. – 239 с.
7. Карпа І. Фройд би плакав / І. Карпа – Харків: Фоліо, 2004. – 238 с. – (Графіті).
8. Карпа. І. Добро і зло / Ірена Карпа. – Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2008. – 313 с.
9. Матіос М. Кулінарні фіглі: вид. 2-ге. / Матіос Марія. – Львів: ПІРАМІДА, 2011. – 208 с.: іл.
10. Матіос М. Солодка Даруся: драма на три життя / Марія Матіос. – Львів: ПІРАМІДА, 2005. – 176 с.
11. Роздобудько І. Дві хвилини правди [Електронний ресурс] / Ірен Роздобудько. – Режим доступу: file:///C:/Users/%D0%A2%D0%B0%D0%BD%D1%8F/Downloads/Dvi_khvilini_pravdi_-_Rozdobudko_.pdf
12. Роздобудько І. Зів'ялі квіти викидають: роман / І. Роздобудько. – К.: Нора-Друк, 2006. – 208 с. – (Популярні книжки).
13. Роздобудько І. Останній діамант міледі: авантюрний детектив / Ірен Роздобудько. – Харків: Фоліо, 2006. – 222 с.
14. Форманова С. В. Інвективи в українській мові: монографія / С. В. Форманова. – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2012. – 336 с.
15. Циганок І. Б. Інвективи в романі «Берестечко» Л. Костенко / І. Б. Циганок // Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського: збірник наукових праць. – Одеса: Астропринт, 2011. – С. 388-394.

Науковий керівник:

кандидат філологічних наук, доцент Циганок Ірина Борисівна.

Ирина Скворкина
(Караганды, Казахстан)

РАЗВИТИЕ ТВОРЧЕСКО-ПОИСКОВЫХ СПОСОБНОСТЕЙ УЧАЩИХСЯ НА УРОКАХ ЛИТЕРАТУРНОГО ЧТЕНИЯ

Традиционно главной целью образования считалось приобретение глубоких, разносторонних и прочных знаний. Этой цели соответствовала ценностная ориентация на эрудицию, культ знаний. В круг образовательных ценностей попал весь процесс движения к знанию, то есть культ познания, а в цели образования, наряду с усвоением знаний, было включено развитие умения познавать, мыслить «учить учиться», воспитание разнообразных познавательных интересов и в то же время умения и стремления коллективно мыслить и коллективно трудиться.

У каждого ребенка есть способности и таланты. Дети от природы любознательно и полны желанием учиться. Все, что нужно для того, чтобы они могли проявить свои дарования, – это умное руководство со стороны взрослых.

Одним из источников совершенствования процесса обучения является новый подход к использованию существующих методов и средств, который с точки зрения развивающего обучения нуждается в определенной корректировке и усовершенствовании. Развитие творческих способностей есть один из способов мотивации учащихся в процессе обучения. Мы живем в веке научно-технических достижений и информатизации нашей жизни и жизнь во всех ее проявлениях становится разнообразнее и сложнее; она требует от человека не шаблонных, привычных действий, а подвижности мышления, быстрой ориентировки, творческого подхода к решению больших и малых задач. Человеку с творческим складом ума легче не только сменить профессию, но и найти творческую «изюминку» в любом деле, увлечься любой работой и достичь высокой производительности труда. Именно в школе начинается процесс становления творческой деятельности.

Предмет литературное чтение направлен на «речевую деятельность учащихся», который является активным, целенаправленным процессом создания и восприятия высказываний, осуществляемый с помощью языковых средств, в ходе взаимодействия людей в различных ситуациях общения.

Особенностью ребенка школьного возраста является чистота и непосредственность восприятия. Необычна и богата детская фантазия, воображение, потребность выдумывать и сочинять. У В.А. Сухомлинского есть цитата: "Через сказку, фантазию, игру из неповторимого детского творчества верная дорога к сердцу ребенка".

Знакомство с творчеством известных писателей, составление и написание сочинений, эссе, отзывов, рассказов, на заданную или выбранную тему, благотворно влияет на развитие творческих способностей детей, сближает их с природой, развивает наблюдательность и любознательность, воспитывает добрые чувства, оживляет и делает интересным учебный процесс. При написании творческих работ у учеников расширяется словарный запас и кругозор, развивается мышление, возможность иметь собственную точку зрения на происходящие события, развивается умение анализировать ситуацию и есть возможность выразить свои мысли, формируются навыки поиска информации.

Разнообразить уроки литературного чтения, помогает использование различных методов и видов работ. Виды работ, которые делают уроки литературного чтения интересными и полезными:

1. Свободное сочинительство – на то, что прочитал
2. «Мои заметки» - пиши том, о чем подумал после прочтения рассказа
3. «Картина» - нарисуй героя произведения, автора, пейзаж, город и т.д.
4. Составь отзыв или вопросы по репродукциям картин профессиональных художников на данное произведение.
5. Составь небольшой сценарий по выбранной главе, части, страницы.
6. Напиши сочинение-повествование вместо сочинения-описания.
7. Сочинение – опиши образы, которые возникают в твоём сознании под впечатлением прослушанного отрывка произведения.
8. Сочинение – ассоциации по мотивам народного творчества.
9. Устное составление связного текста по прочитанному произведению.

Творчество включает в себя и этап обучения изложению на уроках русского языка. Изложение – работа творческая. В воспитательных целях используется материал не только литературно – художественных произведений, но и материал публицистического характера – из газет, детских и юношеских журналов, энциклопедий. Большое внимание на уроках изложения учитель уделяет лингвистическому анализу текста, когда учащиеся должны не только определить основную мысль читаемого произведения, его эмоциональное восприятие, пересказать, выдерживая стиль речи, но и произвести полный анализ текста. Определение темы и основной мысли высказывания, стиля и типа речи, определение способов связи предложений, наблюдение над функционированием языковых средств. Ученики развиваются в деятельности, ищут добывают знания, сравнивают, группируют, классифицируют, благодаря представленной им свободе для самовыражения.

Необходимо использовать на уроке различные игровые технологии: дидактические, ролевые игры, в которых особенно активизируются умственные способности детей, развивается их творчество и воображение.

Игра- это органическая форма деятельности школьника. Она значительно активизирует мышление, внимание, память, интерес к результату. Игры развивают наблюдательность, творческие способности. Нельзя забывать, что игра-естественная потребность для детей любого школьного возраста. В игре ребенок раскрепощается, а раскрепостившись, он может и творить, и познавать в творчестве. У детей есть потребность одушевить неодушевленные предметы игра «Войти в образ», игра «Хитрые очки», обратить словесный образ в материальный, видимый и осязаемый. Доля активизации мыслительной деятельности на уроке много возможностей. Главным источником совершенствования процесса обучения является новый подход к использованию существующих методов и средств, которые с точки зрения развивающего обучения нуждаются в определенной корректировке и усовершенствования.

Современных школьников уже не устраивает роль пассивных слушателей на уроке, им неинтересно записывать под диктовку учителя или списывать готовые мысли с доски. Они не склонны слушать слишком подробные объяснения учителя. Они ждут новых форм знакомства с новым материалом, в которых могли бы воплотить активность, деятельный характер мышления, тягу к самостоятельности. И великолепным способом решения данной проблемы являются дискуссии, дебаты, круглые столы, применение технологии критического мышления.

Проблема «творческие способности» требует длительной, целенаправленной работы, поэтому познавательные задания должны включать в себя систему познавательных действий и операций, начиная от действий, связанных с восприятием, запоминанием, припоминанием, осмыслением, и кончая операциями логического и творческого мышления.

Современное общество предъявляет к своим гражданам требование овладения навыками творческого мышления. Развитие творческих способностей учащихся и воспитание активной личности – первостепенная задача современной школы.

Задатки творческих способностей присуще любому ребенку. Нужно суметь раскрыть и развить их. Учащиеся должны не только овладеть материалом, но и уметь творчески применять его, находить решение любой проблемы. Это возможно только в результате педагогической деятельности, создающей условие для творческого развития учащихся. Поэтому проблема развития творческих способностей учащихся является одной из актуальных.

Наша задача –помочь учащимся актуализировать способности, развить их. Творческие способности развиваются не тогда, когда мы говорим детям о необходимости их развития. А тогда, когда мы умеем развивать их, и сами показываем это ребятам на наших уроках. Уроки русского языка и литературного чтения открывают возможности для развития поисково- творческих способностей.

Развитие любви к литературе можно осуществлять только в русле творчества. Уроки литературы, это уроки поиска и творчества, это постижение искусства, которое немислимо без личного участия и осмысления. Литература позволяет развивать творческие способности – создавать личностное, преображенное отношение к произведению.

Именно на уроках литературы проявляется индивидуальность каждого ученика, развиваются его творческие способности. Творческие работы учащихся это вид деятельности, и результат этой деятельности, где активизируется весь словарный запас ученика, употребляются новые слова, над значением которых, проводится в классе определенная работа, вырабатывается стиль речи, речь становится богаче и интереснее.

Ученики почти всегда имеют желание делать иллюстрации на то, что читают. Рисунки развивают воображение, фантазию, способность увидеть произведение и осмыслить прочитанное. Мир в детских рисунках разнообразен, и яркое.

Литература

1. Винокурова Н.К. развитие творческих способностей учащихся.-Москва: Педагогический поиск,1999
2. Винокурова Н.К. лучшие тесты на развитие творческих способностей.-Москва: АСТ-ПРЕСС,1999
3. Бехтерев В.Л. Объективная психология. – Москва,1991
4. Алексеев Н.Г. Юдин Э.Г. Исследование творчества в науке и обучение творчеству.- Москва, Научное творчество,1969

Ольга Шевчук
(Рівне, Україна)

ВИКОРИСТАННЯ МІКРО - ВІДЕОФРАГМЕНТІВ У НАВЧАННІ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ НА СТАРШОМУ ЕТАПІ

Відео – це відносно молода технологія. Ефективність використання відео та його незамінність для створення позитивного мовного середовища на уроках, а також, враховуючи той факт, що відеофільми у декілька разів підвищують мотивацію учнів, ніж класичні методи навчання. Доцільність використання відео у навчальному процесі пояснюється:

- доступністю відеоматеріалів, які можуть бути записані з різних джерел;
- наявністю певного досвіду користування відеотехнікою та відеопродукцією;
- можливістю більш активної творчої діяльності вчителя [1, с. 25].

Презентація навчального матеріалу за допомогою відео характеризується певними особливостями.

До таких особливостей відносять наступні:

- інформація передається засобами мистецтва, що обумовлює наявність моделі введення матеріалу. Використання відео на уроці сприяє виникненню «ефекту співучасті та співчуття з героями», що в свою чергу утворює умови реальної мотивованої комунікації;
- інформація подається динамічно, що посилює результативний аспект навчання, збільшує щільність спілкування на заняттях. Динамічність та емоційність введення матеріалу сприяє запам'ятовуванню інформації, збільшує вірогідність сприйняття і використання даного змісту в майбутньому;
- використання аутентичних відеоматеріалів [1, с. 20].

Дейв Уілліс (Willis D.) виділяє наступні позитивні характеристики використання відео в процесі навчання: відео надає можливість використання різних режимів роботи, наприклад, робота зі стоп-кадром, робота з відео-доріжкою і т.д.; відеоматеріали легко використовувати для різних видів роботи: індивідуальної, парної, групової, колективної.

Маргарет Аллан (Allan M.) додає до вищезазначених ще одну позитивну якість: відеоапаратура дозволяє розділити цілий фільм на потрібну кількість фрагментів в залежності від мети, індивідуальних потреб та особливостей учнів і надалі працювати з кожним фрагментом окремо.

Методика використання відеоматеріалів включає три етапи: перед початком перегляду відеофрагментів, перегляд відеофрагменту, після перегляду відеофрагменту. Кожен з цих етапів передбачає виконання спеціальних завдань, які потребують концентрації та уваги. Під час вибору матеріалу відеофільмів необхідно враховувати склад учнів, їх вік, інтереси, рівень знань. Вчителі іноземної мови, які прагнуть використовувати відеоматеріал на уроках, повинні брати до уваги певні умови:

- з якою метою використовується матеріал – для загального або детального розуміння;
- яку функціональну мету виконує фільм на уроці – для розвитку усної комунікації або створення письмового повідомлення, отримання країнознавчої інформації тощо;
- чи відповідає обраний матеріал навчальній програмі, рівню мовленнєвої складності;
- які форми роботи використовувати на уроці (індивідуальні, групові, парні).

Якщо говорити про загальні тенденції, то в сучасній методиці викладання іноземних мов спостерігається тенденція скорочення часу перегляду відеозапису з 30 хвилин до уривків тривалістю 3-5 хвилин, які забезпечують достатній матеріал для адекватного розуміння та використання в мовленні, стимулюючи висловлювання учнів з опорою на запропоновану у відеозапису ситуацію [3, с. 116].

Скільки разів переглядати відеозапис? Таке питання часто постає перед вчителем. На початковому етапі завдання можна виконуватися після 2-3 переглядів. Але кожен перегляд має бути цілеспрямованим. Такий підхід потребує від вчителя як певних навичок роботи з відеофрагментами, так і наявності методичних розробок, роздаткового матеріалу. Перегляд відео не має базуватися лише на тому, що відеозапис зроблено іноземною мовою.

Поява на наших ринках німецьких навчально-методичних комплексів, які містять відео фрагменти, фільми, відео уроки, значно розширили можливість використання аудіовізуальної техніки. Вчитель має можливість використовувати надбання зарубіжних колег. Під час навчання учнів сприйняттю таких фільмів рекомендуємо починати з навчальних відеофільмів. Для учнів старшої школи рекомендуємо використовувати диск до підручника «Planet». Його теми зрозумілі та близькі учням: «Schule», «Hobby», «Sport», «Tagesablauf», «Einkaufen», «Haushalt».

Сюжети створено з гумором і не містять великого об'єму нової лексики. Темп мовлення достатньо повільний. Сюжет триває приблизно 5 хвилин. Крім тренування навичок аудіювання, письма та обговорення фрагментів вони дають можливість побачити на власні очі як живуть підлітки в Німеччині.

Ще одним підручником видавництва Hueber є «Beste Freunde» для підлітків, що містить цікавий відео-пакет матеріалів для проведення інтерактивного уроку. Він складається із шести коротких відеофрагментів, тривалістю від чотирьох до п'яти хвилин, які тематично підходять до кожного модуля.

Успішне використання відео гарантовано практично на всіх етапах процесу навчання іноземної мови [3, с. 118]:

- для презентації мовного матеріалу в реальному контексті;
- для закріплення і тренування мовного матеріалу в різних ситуаціях спілкування;
- для розвитку умінь усно-мовного спілкування;
- для навчання іншомовної культури і виявлення міжкультурних відмінностей.

На відміну від аудіо або друкарського тексту, які можуть мати високу інформативну, освітню, виховну і розвиваючу цінність, відеотекст має ту перевагу, що сполучає в собі різні аспекти акту мовної взаємодії.

Окрім змістовної сторони спілкування, відеотекст містить візуальну інформацію про місце події, зовнішній вигляд і невербальну поведінку учасників спілкування в конкретній ситуації, обумовлених часто специфікою віку, статі, і психологічними особливостями. Візуальний ряд дозволяє краще зрозуміти і закріпити як фактичну інформацію, так і чисто мовні особливості мови в конкретному контексті.

Як зазначають науковці, методисти, відеоматеріали надають практично необмежені можливості для проведення аналізу матеріалу, побудованого на порівнянні і зіставленні культурних реалій і особливостей поведінки людей в різних ситуаціях міжкультурного спілкування (за умови, що відібрані відеотексти дають необхідну основу для такого порівняння) [2, с. 250].

Під відеоматеріалом методисти розуміють будь-який матеріал (відеофільм, відеофрагмент, відеокурс, відеопрограма), що підлягає демонстрації в навчальних цілях з використанням відеотехніки. Особливо підкреслимо, що мова йде про відеоматеріал, демонстрація якого підпорядкована певним навчальним цілям і, отже, організована особливим чином.

Виділяють чотири основних види відеоматеріалів, які можна використовувати у навчанні іноземної мови.

По-перше, це спеціально розроблені навчальні відеоматеріали, що входять в комплект сучасних навчально-методичних комплексів (НМК). Їхньою основною перевагою є те, що вони зрозумілі і розроблені для учнів з відповідним рівнем володіння мовою.

По-друге, це художні фільми, комедійні шоу, документальні фільми про живу природу, навчальні програми тощо.

По-третє, це програми, записані з телевізійних каналів, які називаються *off-air programs*, тобто програми, записані безпосередньо з ефіру: новини, документальні фільми або науково-пізнавальні програми. Перевагою даних відеоматеріалів є те, що завжди можна знайти цікавий матеріал для будь-якого віку учнів.

Існує ще одна категорія навчальних відеоматеріалів – відеофільми, зняті самостійно учнями і вчителем. Зйомка відео у навчальних цілях може бути дуже захоплюючим процесом, як для учнів старших класів, так і для вчителя. Виконуючи функції оператора або граючи роль у фільмі, учень, зазвичай, добивається високих результатів у вивченні іноземної мови.

Наступним важливим чинником при виборі відеоматеріалу є зміст. Доти, поки він приваблює учнів, їм буде подобатися працювати з ним. Крім того, передбачається, що змістом є культура країни, мова якої вивчається.

Останнім фактором є якість відеоматеріалу. Потрібно пам'ятати про чіткість зображення і звуку. Однак цей фактор стає менш актуальним у зв'язку з появою сучасної техніки.

Існує кілька причин використання автентичного відеоматеріалу у навчанні іноземної мови. По-перше, це мотивація. Вони дійсно отримують позитивні емоції, якщо розуміють матеріал, призначений для носіїв мови.

Наступною причиною є повна автентичність мовного матеріалу – він не спрощений, дійові особи говорять з акцентом, типовим для тієї чи іншої місцевості, а також мовний матеріал сучасний в тому відношенні, що в ньому використовуються загальноприйняті вирази та ідіоми. Візуальна інформація (мова тіла, жести, одяг), представлена у відеофрагменті, допомагає студентам зрозуміти мову і ситуації краще, ніж якщо використовується тільки аудіоматеріал. Паралінгвістична мова дає учням можливість бачити більше, ніж вони чують, і інтерпретувати текст ширше.

Вчитель має знати про труднощі, які можуть виникнути при роботі з відеоматеріалами на практичному занятті. Перша перешкода – це те, що учні можуть відчувати себе невідповідними для розуміння відеоматеріалу. І це є серйозною підставою для ретельної підготовки матеріалів вчителем.

Ефективність відео-уроку залежить від того, як учні поставляються до перегляду відеофрагменту. Для цього пропонуються спеціальні прийоми роботи з відеоматеріалом, а саме:

– *перегляд відео без звуку*: учні і вчитель обговорюють, що вони бачать, і припускають, що дійові особи говорять насправді. Як тільки всі припущення зроблені, учні переглядають відео ще раз.

– *прослуховування відео без зображення*: це змінює попередню процедуру на прямо протилежну. Поки учні прослуховують відеоматеріал, вони намагаються судити про те, де знаходяться дійові особи, як вони виглядають, що відбувається, тощо. Як тільки всі припущення зроблені, учні прослуховують знову, але вже з відеорядом.

– *режим «стоп-кадр»*: вчитель ставить відео на паузу і просить учнів передбачити, що станеться далі.

– *розподіл групи на дві підгрупи*: перша підгрупа сидить обличчям до екрану, друга підгрупа – спиною до нього. Перша підгрупа описує другій підгрупі, що відбувається на екрані [2, с. 187].

Закінчуючи тему "Klimawandel", можна запропонувати переглянути відео-фрагмент "Weltkatastrophe". Під час обговорення відео важливо пам'ятати про багатоваріантне виконання домашніх завдань. Так, сильним учням можна запропонувати написати твір-роздум, а слабшим – дати відповіді на ключові запитання за допомогою окремих фраз і слів з відео-фрагменту.

Складність у використанні відео полягає в тому, що звісно не завжди можна знайти матеріал, який би відповідав темі, що вивчається. Але це також залежить від вчителя і його бажання застосовувати аудіоматеріали на уроках.

Отже, використання мікро-відеофрагментів на заняттях з іноземної мови дозволяє постійно підтримувати в учнів живий інтерес до вивчення мови й уникати монотонності, а також сприяти збільшенню словникового запасу та формувати аудіовізуальні вміння і навички в процесі вивчення іноземної мови.

Література:

1. Державний освітній стандарт з іноземної мови (загальна середня освіта) V-IX класи / керівн. автор. колективу С. Ю. Ніколаєва. – К.: Ленвіт, 2000. – 32 с.
2. Загальноєвропейські рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання / [науковий редактор українського видання доктор пед. наук, проф. С.Ю.Ніколаєва] – К.: Ленвіт, 2007. – 273 с.
3. Калініна Л. В. Навчання іноземної мови засобами інноваційних технологій у старших класах середньої школи / Л. В.Калініна, І.В.Самойлюкевич // Іноземні мови. – 2000. – №3-4. – С. 118-123.
4. Мисечко О.Є. Методика навчання німецької мови у середній школі. – Житомир: Полісся, 2002. – 256 с.
5. Панченко А.Г. Індивідуалізація навчання – джерело підвищення ефективності навчального процесу / А.Г. Панченко // Німецька мова та література. – 2005. – № 22-23 (104- 105). – С. 13-28.

Науковий керівник:

кандидат педагогічних наук, доцент, Джава Надія Арсентівна.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ / СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ

- Філімонова Тетяна Володимирівна** – аспірант кафедри дошкільної освіти Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського, м. Миколаїв, Україна.
- В. Shepetyuk** – Yuriy Fedkovych Chernivtsi National Univesity, Chernivtsi.
- I. Nesteruk** – Institute of Hydromechanics, National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv.
- Iliina Vira Andriivna** – a student of Plant protection Faculty, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine.
- Mazur Tatiana Vasilivna** – Doctor of Veterinary Sciences, Professor, Department of Microbiology at the National University of live and environmental sciences of Ukraine.
- Myronenko Alexandra Petrivna** – student of 3rd year of training at the National University of live and environmental sciences of Ukraine.
- Акімова Тетяна Валеріївна** – доцент, доцент, к.е.н., Національна металургійна академія України, м. Дніпро, Україна.
- Альхов Олександр Михайлович** – магістр другого року навчання, Одеський державний екологічний університет, м. Одеса, Україна.
- Андронакі Алла Борисівна** – студентка четвертого курсу, Одеський державний екологічний університет, м. Одеса, Україна.
- Артюмова Раїса Іванівна** – вчитель початкових класів КЗ «Пятихатська ЗОШ І-ІІ ступенів» ВРР ЗОР; с. Малі Щербакі, Василівський район, Запорізька область, Україна.
- Бачиш Аліна Василівна** – студентка 2 курсу магістратури спеціальності «Журналістика», Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, м. Черкаси, Україна.
- Белькович Владимир Николаевич** – ассоциированный профессор (доцент) социальных наук, старший преподаватель кафедры физической культуры и спорта, Евразийского Национального Университета имени Л.Н. Гумилева, г. Астана, Казахстан.
- Белякова Ольга Володимирівна** – старший викладач, ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана», м. Київ, Україна.
- Бондар Олексій Володимирович** – магістр другого року навчання, Одеський державний екологічний університет, м. Одеса, Україна.
- Бублик Анна Геннадіївна** – викладач (іноземної мови) Миколаївський національний університет ім. В. О. Сухомлинського, м. Миколаїв, Україна.
- Буката Олександр Петрович** – Ізмаїльський державний гуманітарний університет, м. Ізмаїл, Україна.
- Ваврик Тетяна Олександрівна** – асистент кафедри інформатики, ІФНТУНГ, м. Івано-Франківськ, Україна.
- Вертипорох Василь Васильович** – студент ІФНТУНГ, с. Чорні Ослави, р-н Надвірнянський, обл. Івано-Франківська, Україна.
- Вольвач Оксана Василівна** – к.геогр.н., доцент, Одеський державний екологічний університет, доцент кафедри агрометеорології та агрометпрогнозів, м. Одеса, Україна.
- Ворожбіт Аліна Миколаївна** – вчитель початкових класів КЗНЗ «Гімназія 15»; м. Нікополь, Україна.
- Ганущак Олександр Орестович** – студент, ІФНТУНГ, м. Івано-Франківськ, Україна.
- Гатіятулліна Олена Фанілівна** – магістр першого року навчання, Одеський державний екологічний університет, м. Одеса, Україна.
- Головка Ольга Василівна** – педагог-організатор Максимівський навчально-виховний комплекс Вільнянської районної ради Запорізької області; с. Максимівка, Вільнянський район, Запорізька область, Україна.

- Гудзенко Альона Костянтинівна** – студентка ЧНУ ім. Б. Хмельницького, м. Чернівці, Україна.
- Дадак Дмитро Ігорович** – студент 2 курсу філологічного факультету, ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький ДПУ імені Григорія Сковороди», м. Переяслав-Хмельницький, Україна.
- Даньо Галина Габделфартівна** – педагог – організатор Михайлівської середньої загальноосвітньої школи; с. Михайлівка, Сінельниковський район, Дніпропетровська область, Україна.
- Дворецьку А.-О.М.** – здобувач, Університет митної справи та фінансів, м. Ірпінь, Україна.
- Дідус Андрій Володимирович** – студент 2 курсу, ФПМ, НТУУ «КПІ ім. Ігоря Сікорського», м. Київ, Україна.
- Діхтярь Людмила Іванівна** – викладач-методист вищої категорії Хорольського агропромислового коледжу Полтавської державної аграрної академії; м. Хорол, Україна.
- Долгопола Галина Євгенівна** – старший викладач кафедри туризму ІФНТУНГ, м. Івано-Франківськ, Україна.
- Дорожко Галина Іванівна** – вчитель географії та початкових класів Новенської ЗОШ I-III ст.; с. Нове, Токмацький район, Запорізька область, Україна.
- Дудник Анна Анатоліївна** – студентка ЧНУ ім. Б. Хмельницького, м. Чернівці, Україна.
- Євдокімова Юлія Вікторівна** – студентка факультету магістерської та аспірантської підготовки Одеського державного екологічного університету, м. Одеса, Україна.
- Єсипенко Надія Григорівна** – доктор філологічних наук, завідувач кафедри англійської мови та літератури факультету іноземних мов ЧНУ імені Юрія Федьковича, професор, м. Чернівці, Україна.
- Жақсыбаева Жазира Сарыбайқызы** – магістрант, Казахский национальный аграрный университет, г. Алматы, Республика Казахстан.
- Жигайло Олена Леонідівна** – кандидат географічних наук, доцент Одеського державного екологічного університету, м. Одеса, Україна.
- Забрудська Вікторія** – студентка, Харківський національний автомобільно-дорожній університет, м. Харків, Україна.
- Задобрівська Анастасія Миколаївна** – студентка 6-го курсу факультету іноземних мов Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, м. Чернівці, Україна.
- Зінов'єва О.І.** – студент 6 курсу факультету управління, адміністрування та інформаційної діяльності Ізмаїльського державного гуманітарного університету, м. Ізмаїл, Україна.
- Ільчишин Леся Іванівна** – викладач предмету Безпека життєдіяльності, Державний вищий навчальний заклад «Дрогобицький механіко-технологічний коледж», м. Дрогобич, Україна.
- Катерло Олександр Миколайович** – магістр першого року навчання, Одеський державний екологічний університет, м. Одеса, Україна.
- Климчук Ігор** – студент 4 курсу спеціальності “Туризм” ІФНТУНГ, м. Івано-Франківськ, Україна.
- Ковальчук Аліса Вікторівна** – асистент вчителя початкових класів інклюзивне навчання Костянтинівської СРШ I-III «ПРОМЕТЕЙ» з пвп; с. Костянтинівка, Мелітопольський район, Запорізька область, Україна.
- Ковтун Наталія Олексіївна** – доцент кафедри журналістики, реклами та PR-технологій, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, доцент, кандидат наук із соціальних комунікацій, м. Черкаси, Україна.
- Козак Мар'ян Богданович** – студент ІФНТУНГ, с. Заліски, р-н Жидачівський, обл. Львівська, Україна.
- Козлова Любов Ігоревна** – Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, г. Астана, Казахстан.

- Козлова Любов Игоревна** – старший преподаватель, Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, г. Астана, Казахстан.
- Колодій Яна Анатоліївна** – студент, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, м. Чернівці, Україна.
- Константинова Марія Іванівна** – Ізмаїльський державний гуманітарний університет, м. Ізмаїл, Україна.
- Коровій Олександр Сергійович** – студент 2 курсу, ФПМ, НТУУ «КПІ ім. Ігоря Сікорського», м. Київ, Україна.
- Король Григорета Олександрівна** – професор, професор, к.е.н., Національна металургійна академія України, м. Дніпро, Україна.
- Крамаренко Олена Володимирівна** – вихователь групи продовженого дня (ГПД) Запорізького навчально – виховного комплексу № 64; м. Запоріжжя, Україна.
- Кузьмічова Ольга Іванівна** – вчитель початкових класів, вчитель вищої категорії КЗО «СЗШ№119» ДМР; м. Дніпро, Україна.
- Кушнарченко Ірина Олегівна** – студентка факультету магістерської та аспірантської підготовки Одеського державного екологічного університету, м. Одеса, Україна.
- Лазарян Наталья Александровна** – Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, г. Астана, Казахстан.
- Лазарян Наталья Александровна** – старший преподаватель, Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, г. Астана, Казахстан.
- Лазуренко Олена Григорівна** – здобувач кафедри історії України та суспільних дисциплін, Черкаський державний технологічний університет, м. Черкаси, Україна.
- Левицька Галина Іванівна** – асистент кафедри інформатики, ІФНТУНГ, м. Івано-Франківськ, Україна.
- Лесюк О.В.** – к.н. із соц.комун., Університет митної справи та фінансів, м. Ірпінь, Україна.
- Липина Светлана Филиповна** – Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, г. Астана, Казахстан.
- Липина Светлана Филиповна** – старший преподаватель, Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, г. Астана, Казахстан.
- Логай Антоніна Володимирівна** – магістрант спеціальності Конструювання та технології швейних виробів, Мукачівський державний університет, м. Мукачево, Україна.
- Матвійчук Світлана Салманівна** – кандидат технічних наук, ст. викладач кафедри Легкої промисловості і професійної освіти, Мукачівський державний університет, м. Мукачево, Україна.
- Матусякевич Оксана Ярославівна** – магістр ДДПУ ім. Івана Франка, м. Дрогобич, Україна
- Михайлюк Ірина Романівна** – к.т.н., доцент кафедри інформатики, ІФНТУНГ, м. Івано-Франківськ, Україна.
- Морозова Наталія Віталіївна** – заступник голови ГО «Спортивний клуб «Електрометалург»; м. Нікополь, Україна.
- Неплях Олександр Вікторович** – студент 5 курсу, Харківський національний медичний університет, м. Харків, Україна.
- Нечаюк Людмила Григорівна** – кандидат філологічних наук, Київський кооперативний інститут бізнесу і права, доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін, м. Київ, Україна.
- Нечитайло Олена Олександрівна** – студентка 2 курсу магістратури спеціальності «Журналістика», Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, м. Черкаси, Україна.
- Новоселецька Лідія Миколаївна** – практичний психолог вищої категорії, методист, Хорольський агропромисловий коледж Полтавської державної аграрної академії, м. Хорол, Україна.

- Новоселецька Таміла Володимирівна** – викладач філологічних дисциплін, Хорольський агропромисловий коледж Полтавської державної аграрної академії, м. Хорол, Україна.
- Огороднік Назарій** – студент II курсу першого (бакалаврського) рівня ННІ економіки, оподаткування та митної справи, Університет державної фіскальної служби України, м. Ірпінь, Україна.
- Пашкова Людмила Андреевна** – старший преподаватель кафедри архитектурных конструкций, Белгородский государственный технологический университет им. В.Г. Шухова, г. Белгород, Россия.
- Перетяцько Любов Антонівна** – вчитель початкових класів, вчитель – методист КЗО «СЗШ№119» ДМР; м. Дніпро, Україна.
- Пічуріна Ірина Вікторівна** – вчитель початкових класів ЗЗНВК «Запорізький загальноосвітній навчально – виховний комплекс №108»; м. Запоріжжя, Україна.
- Поліхронова Віолета Ваоеріївна** – завідувач навчально-методичним кабінетом, викладач математики, Відокремлений структурний підрозділ «Новокаховський коледж Таврійського державного агротехнологічного університету», м. Нова Каховка, Україна.
- Польовий Анатолій Миколайович** – д.геогр.н., професор, Одеський державний екологічний університет, завідувач кафедри агрометеорології та агрометпрогнозів, м. Одеса, Україна.
- Проценко Олесь Василівна** – кандидат філологічних наук, асистент кафедри мови та стилістики Інституту журналістики, КНУ імені Тараса Шевченка, м. Київ.
- Процюк Оксана Александровна** – ассоциированный профессор (доцент) социальных наук, старший преподаватель кафедры физической культуры и спорта, Евразийского Национального Университета имени Л.Н. Гумилева, г. Астана, Казахстан.
- Савенкова Вікторія Василівна** – магістрант, Національна металургійна академія України, м. Дніпро, Україна.
- Савчин Ганна Павлівна** – магістрант, ЧНУ імені Юрія Федьковича, Інститут біології, хімії та біоресурсів, м. Чернівці, Україна.
- Семенко Анастасія Сергіївна** – студентка, Харківський національний автомобільно-дорожній університет, м. Харків, Україна.
- Семенова Валерія Валеріївна** – вчитель початкових класів Гірсівської ЗОШ I-III ступенів Гірсівської сільської ради Запорізької області; с. Дунаєвка, Приазовський район, Запорізька область, Україна.
- Сердешева Куаныш Сердешкызы** – Жетысуский государственный университет, г. Талдыкорган, Республика Казахстан.
- Сівак Тетяна Вікторівна** – магістрант Ізмаїльського державного гуманітарного університету, м. Ізмаїл, Україна.
- Сідельнікова Оксана Миколаївна** – вихователь ДНЗ «Зайчик» №20; м. Мелітополь, Україна.
- Скворкина Ирина Ивановна** – учитель начальных классов, КГУ СОШ №16, г. Караганды, Казахстан.
- Сліпородський Едуард Володимирович** – студент II курсу першого (бакалаврського) рівня, Університет державної фіскальної служби України, м. Ірпінь, Україна.
- Солоний Дмитро Олегович** – студент II курсу першого (бакалаврського) рівня ННІ економіки, оподаткування та митної справи, Університет державної фіскальної служби України, м. Ірпінь, Україна.
- Сотнікова Євгенія Василівна** – викладач Харківського державного автомобільно-дорожнього коледжу, м. Харків, Україна.
- Сучану Ася Костянтинівна** – кандидат педагогічних наук, викладач, Ізмаїльський державний гуманітарний університет, м. Ізмаїл, Україна.

- Сябрук Ганна Сергіївна** – студентка III курсу Харківського національного автомобільно – дорожнього університета, м. Харків, Україна.
- Тарабріна Олена Миколаївна** – вчитель початкових класів Орлівської ЗОШ I-III ступенів; с. Орлове, вул. Культурна, буд. 53, Мелітопольський район, Запорізька область, Україна.
- Томюк Надія Сергіївна** – студентка 7 курсу факультету української філології та соціальних наук Ізмаїльського державного гуманітарного університету, м. Ізмаїл, Україна.
- Тонконіг Юлія Валеріївна** – вчитель початкових класів Новоюлівської загальноосвітньої школи I-III ступенів; с. Вишневе, Софіївський район, Дніпропетровська область, Україна.
- Федюшина Уляна Миколаївна** – студентка четвертого курсу, Одеський державний екологічний університет, м. Одеса, Україна.
- Филипчук Тетяна Василівна** – к.б.н., ЧНУ імені Юрія Федьковича, Інститут біології, хімії та біоресурсів, м. Чернівці, Україна.
- Шалтабаев Алтай Аканович** – Жетысуский государственній университет, г. Талдыкорган, Республика Казахстан.
- Шевчук Ольга Володимирівна** – магістр другого року навчання факультету іноземної філології Рівненського державного гуманітарного університету, м. Рівне, Україна.
- Ширмовська Надія Геннадіївна** – к.т.н., доцент кафедри комп'ютерні системи та мережі, ІФНТУНГ, м. Івано-Франківськ, Україна.
- Шовгенюк Володимир Юрійович** – студент ІФНТУНГ, с. Татарів, Яремчанська міськрада, Івано-Франківська обл., Україна
- Ятчук Ольга Михайлівна** – к.н. із соц.комунікацій, доцент кафедри міжнародних економічних відносин, Університет митної справи та фінансів, м. Дніпро, Україна.

НАСТУПНІ КОНФЕРЕНЦІЇ / СЛЕДУЮЩІЕ КОНФЕРЕНЦИИ

Уважаемые преподаватели, аспиранты, студенты!

Государственное высшее учебное заведение

«Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет имени Григория Сковороды»,

молодежная общественная организация «Независимая ассоциация молодежи»,

студенческое научное общество исторического факультета «Комитет исследования истории и современности»

Информируют Вас, что с 30 по 31 декабря 2017 г. проводится XLV Международная научно-практическая интернет-конференция «Проблемы и перспективы развития науки в начале третьего тысячелетия в странах Европы и Азии».

Планируется работа по секциям:

I. БИОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

1. Систематика и география высших растений.
2. Структурная ботаника и биохимия растений.
3. Микология и альгология.
4. Ресурсоведение и интродукция растений.
5. Молекулярная биология, микробиология.
6. Зоология.
7. Физиология человека и животных.
8. Биохимия и биофизика.
9. Генетика и цитология.
10. Биоинженерия и биоинформатика.

II. ГЕОГРАФИЯ И ГЕОЛОГИЯ

1. Регионоведение и региональная организация общества.
2. Наблюдение, анализ и прогноз метеорологических условий.
3. Гидрология и водные ресурсы.
4. Биогеография, биоресурсоведение, биоразнообразие.
5. Картография и геоинформатика.
6. Природопользование и экологический мониторинг.
7. Техника и технологии геологоразведочных работ.
8. Почвоведение.
9. Экономическая география.

III. ГОСУДАРСТВЕННОЕ УПРАВЛЕНИЕ

1. Повышение роли государственного служащего на современном этапе развития общества.
2. Современные технологии управления.
3. Взаимодействие различных ветвей власти.
4. Подготовка государственных служащих.

IV. ЭКОЛОГИЯ

1. Состояние биосферы и его влияние на здоровье людей.
2. Экологические и метеорологические проблемы больших городов и промышленных зон.
3. Радиационная безопасность и социально-экологические проблемы.
4. Промышленная экология и медицина труда.
5. Проблемы экологического воспитания молодежи.
6. Экологический мониторинг.

V. ЭКОНОМИКА

1. Банки и банковская система.
2. Внешнеэкономическая деятельность.
3. Финансовые отношения.
4. Инвестиционная деятельность и фондовые рынки.
5. Управление трудовыми ресурсами.
6. Маркетинг и менеджмент.
7. Учет и аудит.
8. Математические методы в экономике.
9. Экономика промышленности.
10. Экономика предприятия.
11. Логистика.
12. Экономика АПК.
13. Региональная экономика.
14. Экономическая теория.
15. Государственное регулирование экономикой.
16. Макроэкономика.

VI. ИСТОРИЯ

1. История Украины.
2. Всемирная история.
3. История науки и техники.
4. Этнография.
5. Устная история.
6. История стран СНГ.

VII. МАТЕМАТИКА

1. Дифференциальные и интегральные уравнения.
2. Перспективы систем информатики.
3. Теория вероятностей и математическая статистика.
4. Прикладная математика.
5. Математическое моделирование.

VIII. ИСКУССТВО

1. Музыкальное искусство.
2. Искусство танца.
3. Театральное искусство.
4. Фото и киноискусство.
5. Искусство дизайна.

IX. ПЕДАГОГИКА

1. Дистанционное образование в высшей школе.
2. Проблемы подготовки специалистов.
3. Методические основы воспитательного процесса.
4. Стратегические направления реформирования системы образования.
5. Современные методы преподавания.
6. Социальная педагогика.

X. ПОЛИТОЛОГИЯ

1. Избирательные технологии.
2. Проблемы интеграции Украины в мировое сообщество.
3. Отношения Украины с НАТО.
4. Отношения Украины со странами СНГ.

XI. ПРАВО

1. История государства и права.
2. Административное и финансовое право.
3. Охрана авторских прав.
4. Трудовое право и право социального обеспечения.
5. Уголовное право и криминология.
6. Борьба с экономическими преступлениями.
7. Экологическое, земельное и аграрное право.
8. Конституционное право.
9. Гражданское право.
10. Хозяйственное право.
11. Криминалистика и судебная медицина.
12. Предпринимательское и банковское право.
13. Уголовно-процессуальное право.

XII. ПСИХОЛОГИЯ

1. Место психолога на производстве.
2. Формы работы психолога-практика.
3. Современные тенденции в методологии психологических исследований.
4. Психология терроризма.
5. Психолого-педагогические проблемы развития личности в современных условиях.
6. Клиническая психология.
7. Общая психология.
8. Педагогическая психология.
9. Психология развития.
10. Психология труда.
11. Психофизиология.
12. Социальная психология.

XIII. СОЦИОЛОГИЯ

1. Кадровый менеджмент.
2. Современные технологии социального опроса.

XIV. СОВРЕМЕННЫЕ ИНФОРМАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ

1. Компьютерная инженерия.
2. Вычислительная техника и программирование.
3. Программное обеспечение.
4. Информационная безопасность.

XV. ФИЗИЧЕСКАЯ КУЛЬТУРА И ПРОФЕССИОНАЛЬНЫЙ СПОРТ

1. Физическая культура и спорт: проблемы исследования, предложения.
2. Развитие физкультуры и спорта в современных условиях.

XVI. ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

1. Методика преподавания языка и литературы.
2. Риторика и стилистика.
3. Теоретические и методологические проблемы исследования языка.
4. Синтаксис: структура, семантика, функция.
5. Методы и приемы контроля уровня владения иностранным языком.
6. Актуальные проблемы перевода.
7. Язык, речь, речевая коммуникация.
8. Украинский язык и литература.
9. Русский язык и литература.
10. Этно-, социо- и психолингвистика.

XVII. ФИЛОСОФИЯ

1. Философия литературы и искусства.
2. Социальная философия.
3. История философии.
4. Философия культуры.
5. Философия религии.
6. Философия науки.

XVIII. ТЕХНИЧЕСКИЕ НАУКИ

1. Metallurgy.
2. Горное.
3. Литейная Дело.
4. Машиноведение.
5. Электротехника
6. Теплотехника.
7. Гидротехника.
8. Радиотехника.
9. Строительство

XIX. СОЦИАЛЬНЫЕ КОММУНИКАЦИИ. МЕДИА.

1. Журналистика. Теория и история журналистики.
2. Книговедение, библиотекведение, библиографоведение.
3. Социальная информатика. Прикладные социально-коммуникационные технологии.

Оргкомитет конференції планує розміщати доповіді на Web-сторінці по адресу: <http://conferences.neasmo.org.ua>.

По результатам конференції буде сформований електронний збірник матеріалів, який можна буде завантажити в PDF-форматі на головній сторінці конференції по адресу: <http://conferences.neasmo.org.ua/>.

Робочі мови конференції – український, польський, російський, англійський, французький, білоруський, грузинський, армянський, азербайджанський, казахський, узбекський, таджицький, киргизський, молдавський, туркменський.

Останній термін подання матеріалів – 29 грудня 2017 р. (включительно).

Вартість участя в конференції та розміщення статті в електронному збірнику становить:

Організаційні збори - 10 USD США або 10 Євро (переклад в гривнях – 500 гривень). (в організаційні збори входить оплата за розміщення на сайті, верстка макета, редактування текстів).

Обсяг статті – не більше 7 сторінок. Завантажити збірник можна буде **через тиждень** на головній сторінці конференції.

Для учасників країн Європи та Азії (за виключенням України) засоби перераховуються наступним чином:

ВНИМАНИЕ!!! В Україні працюють тільки такі системи перекладу.

1. СПОСОБ ПЕРЕВОДА

Або поштовою перекладом на Ф.І.О.: Король Андрій Петрович, 08401, Україна, Київська обл, г. Переяслав-Хмельницький, ул. Сухомлинського, 32, к. 808.

2. СПОСОБ ПЕРЕВОДА Western Union на Тихая Инна Викторовна (TYKHA INNA VIKTORIVNA) (вказуйте код перекладу Ф.І.О того, хто перекладає організаційні збори)

3. СПОСОБ ПЕРЕВОДА Moneygram на Тихая Инна Викторовна (TYKHA INNA VIKTORIVNA) (вказуйте код перекладу Ф.І.О того, хто перекладає організаційні збори)

ОБРАЗЕЦ ОФОРМЛЕНИЯ СТАТЕЙ

Научная степень и ФИО автора
по образцу Иван Петренко (Киев, Украина)

Секция, подсекция по образцу (Филологические науки
Методика преподавания языка и литературы.)

НАЗВАНИЕ СТАТЬИ (БОЛЬШИМИ БУКВАМИ)

Текст статьи

(Ссылки на литературу по тексту в квадратных скобках по образцу [1, с. 23])

Литература:

1. Евремов С. Михаил Коцюбинский / / Ефремов С. Избранное: Ст. науч. разведки. Монографии - К.: Наук. мысль, 2002. – 760 с.

Научный руководитель:

кандидат исторических наук Бобровник Юрий Викторович

Внимание!

После литературы (в правом углу указывается научный руководитель (для студентов и аспирантов)) подаются сведения об авторах (Ф.И.О. (полностью), телефон, E-mail, место работы или учебы, должность, ученое звание, ученая степень.

К участию в конференции принимаются статьи объемом до 7 страниц набранных в редакторе **WORD** в виде компьютерного файла с расширением *. doc. Шрифт Times New Roman 14. Междустрочный интервал 1,5. Поля со всех сторон 20 мм. Материалы на конференцию принимаются по электронной почте по адресу: neasmo@gmail.com (тема сообщения: 30.12-31.12.2017 г.) (в случае если Ваш почтовик выбрасывает ошибка не отправления отправляйте на адрес neasmo@ukr.net) или на CD-дисках (дискеты не принимаются) с добавлением печатных материалов + отсканированную копию или ксерокс квитанции об оплате оргвзноса. **В случае отправки научной статьи по электронной почте**, печатные материалы присылать не надо, а к статье, нужно прикрепить отсканированную копию квитанции об оплате оргвзноса.

Адрес оргкомитета:

08401, Украина, Киевская обл, г. Переяслав-Хмельницкий, ул. Сухомлинского, 32, к. 108.

Контактное лицо в Украине и за рубежом: Король Андрей Петрович

Контактные телефоны: +38 (097) 923 16 58:

E-mail: neasmo@gmail.com

ВНИМАНИЕ!

После того, как мы получили от Вас статью, Вы обязательно должны получить ответное сообщение: **«Вашу статью получили и приняли»**. Если такой ответ не поступил, через день после отправки, тогда обязательно позвоните в оргкомитет и сообщите о ситуации.

ВНИМАНИЕ! В случае если Вам нужен электронный сертификат, то в сведениях об авторе, укажите об этом. И мы Вам его вышлем по электронной почте в течение двух недель после завершения проведения конференции.

РАБОТЫ ОБЪЕМОМ более 7 страниц не принимаются!

Тексты, набранные межстрочным интервалом 1,0 **НЕ ПРИНИМАЮТСЯ!**

С результатами и форматом проведения подобных мероприятий можно ознакомиться по адресу <http://conferences.neasmo.org.ua/>

Участие в конференции – это отличная возможность осветить свои научные работы для студентов, аспирантов и преподавателей!

ІНФОРМАЦІЯ ДЛЯ УЧАСНИКІВ З УКРАЇНИ

Шановні викладачі, аспіранти, студенти!

Державний вищий навчальний заклад

«Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»,
молодіжна громадська організація «Незалежна асоціація молоді»,

студентське наукове товариство історичного факультету «Комітет дослідження історії та сучасності»

Інформують Вас, що з 30 по 31 грудня 2017 р. проводиться XLV Міжнародна науково-практична інтернет-конференція
«Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у країнах Європи та Азії».

Планується робота за секціями:

I. БІОЛОГІЧНІ НАУКИ

1. Систематика та географія вищих рослин.
2. Структурна ботаніка та біохімія рослин.
3. Мікологія та альгологія.
4. Ресурсоведення та інтродукція рослин.
5. Молекулярна біологія мікробіологія.
6. Зоологія.
7. Фізіологія людини та тварин.
8. Біохімія та біофізика.
9. Генетика та цитологія.
10. Біоінженерія та біоінформатика.

II. ГЕОГРАФІЯ ТА ГЕОЛОГІЯ

1. Регіоноведення і регіональна організація суспільства.
2. Спостереження, аналіз та прогноз метеорологічних умов.
3. Гідрологія та водні ресурси.
4. Біогеографія, біоресурсоведення, біорізноманітність.
5. Картографія та геоінформатика.
6. Природокористування та екологічний моніторинг.
7. Техніка та технологія геологорозвідувальних робіт.
8. Грунтознавство.
9. Економічна географія.

III. ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ

1. Підвищення ролі державного службовця на сучасному етапі розвитку суспільства.
2. Сучасні технології управління.
3. Взаємодія різних гілок влади.
4. Підготовка державних службовців.

IV. ЕКОЛОГІЯ

1. Стан біосфери та його вплив на здоров'я людей.
2. Екологічні та метеорологічні проблеми великих міст і промислових зон.
3. Радіаційна безпека та соціально-екологічні проблеми.
4. Промислова екологія і медицина праці.
5. Проблеми екологічного виховання молоді.
6. Екологічний моніторинг.

V. ЕКОНОМІКА

1. Банки та банківська система.
2. Зовнішньоекономічна діяльність.
3. Фінансові відносини.
4. Інвестиційна діяльність та фондові ринки.
5. Управління трудовими ресурсами.
6. Маркетинг та менеджмент.
7. Облік та аудит.
8. Математичні методи в економіці.
9. Економіка промисловості.
10. Економіка підприємства.
11. Логістика.
12. Економіка АПК.
13. Регіональна економіка.
14. Економічна теорія.
15. Державне регулювання економіки.
16. Макроекономіка.

VI. ІСТОРІЯ

1. Історія України.
2. Загальна історія.
3. Історія науки і техніки.
4. Етнографія.
5. Усна історія.

VII. МАТЕМАТИКА

1. Диференціальні та інтегральні рівняння.
2. Перспективи систем інформатики.
3. Теорія ймовірностей та математична статистика.
4. Прикладна математика.
5. Математичне моделювання.

VIII. МИСТЕЦТВО

1. Музичне мистецтво.
2. Мистецтво танцю.
3. Театральне мистецтво.
4. Фото і кіномистецтво.
5. Мистецтво дизайну.

IX. ПЕДАГОГІКА

1. Дистанційна освіта у вищій школі.
2. Проблеми підготовки фахівців.
3. Методичні основи виховного процесу.
4. Стратегічні напрями реформування системи освіти.
5. Сучасні методи викладання.
6. Соціальна педагогіка.

X. ПОЛІТОЛОГІЯ

1. Виборчі технології.
2. Проблеми інтеграції України у світове співтовариство.
3. Відносини України з НАТО.
4. Відносини України з країнами СНД.

XI. ПРАВО

1. Історія держави та права.
2. Адміністративне і фінансове право.
3. Охорона авторських прав.
4. Трудове право та право соціального забезпечення.
5. Карне право та кримінологія.
6. Боротьба з економічними злочинами.
7. Екологічне, земельне та аграрне право.
8. Конституційне право.
9. Цивільне право.
10. Господарське право.
11. Криміналістика та судова медицина.
12. Підприємницьке та банківське право.
13. Кримінально-процесуальне право.

XII. ПСИХОЛОГІЯ

1. Місце психолога на виробництві.
2. Форми роботи психолога-практика.
3. Сучасні тенденції в методології психологічних досліджень.
4. Психологія тероризму.
5. Психолого-виховні проблеми розвитку особистості в сучасних умовах.
6. Клінічна психологія.
7. Загальна психологія.
8. Педагогічна психологія.
9. Психологія розвитку.
10. Психологія праці.
11. Психофізіологія.
12. Соціальна психологія.

XIII. СОЦІОЛОГІЯ

1. Кадровий менеджмент.
2. Сучасні технології соціального опитування.

XIV. СУЧАСНІ ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ

1. Комп'ютерна інженерія.
2. Обчислювальна техніка та програмування.
3. Програмне забезпечення.
4. Інформаційна безпека.

XV. ФІЗИЧНА КУЛЬТУРА ТА ПРОФЕСІЙНИЙ СПОРТ

1. Фізична культура і спорт: проблеми дослідження, пропозиції.
2. Розвиток фізкультури і спорту в сучасних умовах.

XVI. ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

1. Методика викладання мови та літератури.
2. Риторика і стилістика.
3. Теоретичні та методологічні проблеми дослідження мови.
4. Синтаксис: структура, семантика, функція.
5. Методи та прийоми контролю рівня володіння іноземною мовою.
6. Актуальні проблеми перекладу.
7. Мова, мовлення, мовна комунікація.
8. Українська мова та література.
9. Російська мова і література.
10. Етно-, соціо- та психолінгвістика.

XVII. ФІЛОСОФІЯ

1. Філософія літератури та мистецтва.
2. Соціальна філософія.
3. Історія філософії.
4. Філософія культури.
5. Філософія релігії.
6. Філософія науки.

XVIII. ТЕХНІЧНІ НАУКИ

1. Металургія
2. Гірництво
3. Ливарна справа
4. Машинознавство
5. Електротехніка
6. Теплотехніка
7. Гідротехніка
8. Радіотехніка
9. Будівництво

XIX. СОЦІАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ. МЕДІА.

1. Журналістика. Теорія та історія журналістики
2. Книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство.
3. Соціальна інформатика. Прикладні соціально-комунікаційні технології

Оргкомітет конференції планує розмішувати доповіді на web-сторінці за адресою: <http://conferences.neasmo.org.ua/>

Робочі мови конференції: українська, польська, російська, англійська, французька, білоруська, грузинська, вірменська, азербайджанська, казахська, узбецька, таджицька, киргизька, молдавська, туркменська.

Останній термін подання статей – 29 грудня 2017 р. (включно).

Вартість участі в конференції та розміщення статті в електронному збірнику складає:

Оргвнесок – 90 грн. (в оргвнесок входить оплата за розміщення на сайті, верстака макету, редагування текстів). Об'єм статті – не більше 7 сторінок. Скачати збірник можна буде через тиждень після закінчення роботи конференції за адресою <http://conferences.neasmo.org.ua/> натиснувши на слово.

Увага! Реквізити змінено. Кошти перераховуються на:

Картку Приват банку 4149 4996 4061 9514 (одержувач – Тиха Інна Вікторівна) та відправити SMS підтвердження про оплату на моб. 097 923 16 58 у повідомленні вказати прізвище учасника конференції.

Або

МГО «Незалежна асоціація молоді» ЄДРПОУ ДРФО 26426765, Київська філія, МФО 321842, р/р 26002053144531
Призначення платежу: безповоротна благодійна допомога на виконання статутних завдань організації

ЗРАЗОК ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ

ПІБ автора
Місто
за зразком Іван Петренко
(Київ, Україна)

Секція, підсекція за зразком **ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ**
(Методика викладання мови та літератури)

Назва статті (великими літерами)

Текст статті

(посилання на літературу по тексту у квадратичних дужках за зразком [1, с. 23])

Література:

7. Коцур В.П. Історія середніх віків: [у 2-х т.]. – Т.1. Раннє середньовіччя: курс лекцій. / В.П. Коцур, В.О. Балух. – Чернівці: Наші книги, 2009. – 496 с.
8. Пангелов Б.П. Організація і проведення туристсько-краєзнавчих подорожей: навч. посіб. / Б.П. Пангелов. – К.: Академвидав, 2010. – 248 с.

Науковий керівник: кандидат філологічних наук, Петренко Іван Петрович

Увага!

Після літератури (у правому куті вказується науковий керівник (для студентів та аспірантів)) подаються **відомості про авторів** (П.І.П. (повністю) телефон, Е-mail, місце роботи або навчання, посада, вчене звання, науковий ступінь).

До участі у конференції приймаються статті **обсягом від 5 до 7 сторінок** набраних у редакторі WORD у вигляді комп'ютерного файлу з розширенням *.doc. Шрифт Times New Roman 14. Міжрядковий інтервал 1,5. Поля з усіх сторін 20 мм. Матеріали на конференцію приймаються електронною поштою за адресою: neasmo@gmail.com (тема повідомлення: **30-31.12.2017 р.** (у разі якщо Ваш поштовик викидає помилку не відправлення відправляйте на адресу neasmo@ukr.net)) або на CD-дисках (**дискети не приймаються**) із додаванням друкованих матеріалів + відскановану копію або ксерокс квитанції про сплату оргвнеску. У разі відправки коштів оргвнеску на картку Приватбанку ксерокопію квитанції не надсилається (достатньо відправити **SMS** вказавши прізвище **автора доповіді**).

Увага! У разі відправки статті та квитанції про оплату оргвнеску електронною поштою, надсилати друковані матеріали Укрпоштою не потрібно!

Увага! Після того, як ми отримали від Вас статтю, Ви обов'язково маєте отримати повідомлення-відповідь: **«Вашу статтю отримано та зараховано»**. Якщо така відповідь не надійшла через день після надсилання, тоді обов'язково зателефонуйте оргкомітету і повідомте про ситуацію.

Увага! У разі якщо Вам потрібний електронний сертифікат, то у відомостях про автора, вкажіть про це. І ми Вам його надішлемо електронною поштою на протязі двох тижнів після завершення проведення конференції.

Адреса оргкомітету:

08401, Київська обл. м. Переяслав-Хмельницький, вул. Сухомлинського, 32, гурт. 1, кім. 108.

Координатор – Тиха Інна Вікторівна, Король Андрій Петрович

Контактні телефони: (097) 923 16 58.

РОБОТИ ОБ'ЄМОМ менше 3 сторінок НЕ ПРИЙМАЮТЬСЯ!

ТЕКСТИ, НАБРАНІ МІЖРЯДКОВИМ ІНТЕРВАЛОМ 1,0 НЕ ПРИЙМАЮТЬСЯ!!!

З результатами та форматом проведення попередніх конференцій можна ознайомитися за адресою <http://conferences.neasmo.org.ua/>

ЗМІСТ / СОДЕРЖАНИЕ**СЕКЦІЯ: БІОЛОГІЧНІ НАУКИ**

Дмитро Дадак (Переяслав-Хмельницький, Україна) ПРИЧИНИ АКСЕЛЕРАЦІЇ РОЗВИТКУ ДІТЕЙ.....	6
Катажина Костюк (Гродно, Беларусь) ВЛИЯНИЕ ТЕМПЕРАТУРЫ ВОЗДУХА НА АКТИВНОСТЬ ПЧЕЛИНЫХ ГРОДНЕНСКОЙ ОБЛАСТИ (БЕЛАРУСЬ).....	7
Tatiana Mazur, Alexandra Myronenko (Kyiv, Ukraine) DEPENDENCE OF LIFE INFLUENCE OF LITHOFICALLY HUMIDIFIED CULTURE OF HEMOLITHIC PASTEER FROM TEMPERATURE OF STORAGE.....	8

СЕКЦІЯ: ГЕОГРАФІЯ ТА ГЕОЛОГІЯ

Оксана Вольвач, Алла Андронакі, Уляна Федюшина (Одеса, Україна) АГРОМЕТЕОРОЛОГІЧНІ УМОВИ ВИРОЩУВАННЯ ЦУКРОВОГО БУРЯКУ В ХАРКІВСЬКІЙ ОБЛАСТІ	10
Оксана Вольвач, Олена Гатіятулліна (Одеса, Україна) ДОСЛІДЖЕННЯ ДИНАМІКИ ВРОЖАЙНОСТІ ЦУКРОВОГО БУРЯКУ У ПОЛТАВСЬКІЙ ОБЛАСТІ.....	12
Оксана Вольвач, Олександр Катерло (Одеса, Україна) АНАЛІЗ ТА ЙМОВІРНІСНА ОЦІНКА ЧАСОВИХ РЯДІВ УРОЖАЙНОСТІ КУКУРУДЗИ В ХЕРСОНСЬКІЙ ОБЛАСТІ.....	15
Олена Жигайло, Юлія Євдокімова (Одеса, Україна) ДОСЛІДЖЕННЯ ДИНАМІКИ УРОЖАЙНОСТІ СОНЯШНИКА В ВІННИЦЬКІЙ ОБЛАСТІ.....	18
Олена Жигайло, Ніна Іванчикова (Одеса, Україна) ОЦІНКА ФОТОСИНТЕТИЧНОЇ ПРОДУКТИВНОСТІ ТА КЛІМАТИЧНОГО РИЗИКУ ВЕЛИКИХ НЕВРОЖАЇВ СОНЯШНИКУ В СТЕПУ УКРАЇНИ ЗА СЦЕНАРІЄМ RCP 8.5.....	20
Олена Жигайло, Ірина Кушнарєнко (Одеса, Україна) АНАЛІЗ ВПЛИВУ КЛІМАТИЧНИХ ЗМІН НА УМОВИ ВИРОЩУВАННЯ СОНЯШНИКУ ЗА СЦЕНАРІЄМ RCP 8.5.....	23
Орест Пендерецький (Івано-Франківськ, Україна) СПЕЦИФІКА ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ АГРАРНОГО ПРОМИСЛОВОГО ТУРИЗМУ КАРПАТСЬКОГО РЕГІОНУ.....	25
Анатолій Польовий, Олександр Альхов (Одеса, Україна) ВПЛИВ АГРОКЛІМАТИЧНИХ УМОВ НА ДИНАМІКУ ПРИРОСТІВ АГРОЕКОЛОГІЧНИХ КАТЕГОРІЙ УРОЖАЙНОСТІ ОЗИМОЇ ПШЕНИЦІ В ПОЛТАВСЬКІЙ ОБЛАСТІ.....	27
Анатолій Польовий, Олексій Бондар (Одеса, Україна) АГРОКЛІМАТИЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ЕТАЛОННИХ ВРОЖАЇВ КУКУРУДЗИ В КИЇВСЬКІЙ ОБЛАСТІ.....	29

СЕКЦІЯ: ЕКОЛОГІЯ

Галина Москалик, Валентина Марчук (Чернівці, Україна) АЛЕЛОПАТИЧНІ ВЛАСТИВОСТІ ACER NEGUNDO L.....	33
Тетяна Филипчук, Ганна Савчин (Чернівці, Україна) ПАЛІНОІНДИКАЦІЯ АТМОСФЕРНОГО ПОВІТРЯ М. ЧЕРНІВЦІ.....	36

СЕКЦІЯ: ЕКОНОМІКА

Христина Дзядик (Ірпінь, Україна) НЕЙРОМАРКЕТИНГ ЯК СУЧАСНА ТЕХНОЛОГІЯ ВПЛИВУ НА СПОЖИВАЧІВ.....	40
Кристина Измайлова (Астана, Казахстан) АНАЛИЗ НАЛОГООБЛОЖЕНИЯ НЕДВИЖИМОСТИ В КАЗАХСТАНЕ И ЕЕ СВЯЗЬ С ОЦЕНКОЙ.....	41
Григорета Король, Тетяна Акімова, Вікторія Савєнкова (Дніпро, Україна) ІНФОРМАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВНУТРІШНЬОГОСПОДАРСЬКОГО КОНТРОЛЮ.....	44
Дмитро Моторний (Ірпінь, Україна) БІЗНЕС-ЯНГОЛИ ЯК ДЖЕРЕЛО ФІНАНСУВАННЯ ІННОВАЦІЙНИХ БІЗНЕС-ПРОЕКТІВ.....	46
Назарій Огороднік (Ірпінь, Україна) РОЗВИТОК МАЛОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В УКРАЇНІ.....	48
Едуард Сліпородський (Ірпінь, Україна) КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ ЗМІСТ МАРКЕТИНГОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА.....	49
Дмитро Солоний (Ірпінь, Україна) ІННОВАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА...	51

СЕКЦІЯ: ІСТОРІЯ

Vira Iliina (Kyiv, Ukraine) THE BEGINNING OF THE DEVELOPMENT OF THE GLASS INDUSTRY IN DONBASS.....	54
--	----

Олександр Буката (Ізмаїл, Україна) ДЕПОРТАЦІЙНА ПРЛТИКА РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ ПІД ЧАС ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ.....	56
Олена Лазуренко (Черкаси, Україна) ОРГАНІЗАЦІЯ РОБОТИ ВИБОРНИХ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІВ В УКРАЇНСЬКОМУ РАДЯНСЬКОМУ СЕЛІ НАПРИКІНЦІ 50-Х – ПОЧАТКУ 60-Х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ.....	58
Оксана Матусякевич (Дрогобич, Україна) ВИКОРИСТАННЯ МІСЦЕВИХ НАЗВ У ВИШИВЦІ ЕТНОГРАФІЧНОГО РАЙОНУ ДРОГОБИЧЧИНА...	61
Ситора Негматова (Тошкент, Узбекистан) ЎЗБЕКИСТОНДА ҲУҚУҚИЙ ДАВЛАТ БАРПО ЭТИШ ЖАРАЁНИДА ҚОНУНИЙЛИКНИ ТАЪМИНЛАШНИНГ УСУВОР ЙЎНАЛИШЛАРИ.....	62
Надія Томюк (Ізмаїл, Україна) ОСВІТА В МОЛДАВСЬКИХ СЕЛАХ АКЕРМАНСЬКОГО ТА ІЗМАЇЛЬСЬКОГО ПОВІТІВ НАПРИКІНЦІ ХІХ - НА ПОЧАТКУ ХХ ст.	66
СЕКЦІЯ: МАТЕМАТИКА	
I. Nesteruk (Kyiv, Ukraine), B. Shepetyuk (Chernivtsi, Ukraine) SHAPES OF STEADY SLENDER AXISYMMETRIC VENTILATED CAVITIES.....	68
Андрій Дідус, Олександр Коровій (Київ, Україна) ВИКОРИСТАННЯ ГРАДІЄНТНОГО МЕТОДУ В МАШИННОМУ НАВЧАННІ.....	71
Віолета Поліхронова (Нова Каховка, Україна) РОЗГЛЯД АЛГОРИТМІВ РІШЕННЯ ЗАДАЧ В ІНТЕРНЕТ-СЕРВІСАХ ЯК РЕАЛІЗАЦІЯ ПРИНЦИПУ ПРИКЛАДНОЇ НАПРАВЛЕНОСТІ НАВЧАННЯ МАТЕМАТИЦІ.....	75
СЕКЦІЯ: ПЕДАГОГІКА	
Л.У. Акрамова, Ф.Ф. Махмудов (Самарқанд, Узбекистан) АКТИВИЗАЦІЯ ПОЗНАВАТЕЛЬНОЇ ДЕЯТЕЛЬНОСТІ УЧАЩИХСЯ НА УРОКАХ МАТЕМАТИКИ В НАЧАЛЬНИХ КЛАСАХ.....	77
Ольга Белякова (Київ, Україна) FINISH EDUCATION.....	79
Анна Бублик (Миколаїв, Україна) ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ДОБРОЗИЧЛИВИХ ВЗАЄМИН МІЖ УЧИТЕЛЬСЬКИМ ТА УЧНІВСЬКИМ КОЛЕКТИВАМИ.....	82
Анастасія Варениченко (Мелітополь, Україна), Яна Бокша (Запоріжжя, Україна), Ярослава Зіненко (Карнаухівка, Україна) ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНИХ ЦІННОСТЕЙ У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ.....	84
Ольга Головка (с. Максимівка, Запорізька область, Україна), Раїса Артьомова (с. Малі Щербачи, Запорізька область, Україна), Аліна Ворожбіт (м. Нікополь, Україна) МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ТЕХНОЛОГІЇ ОРГАНІЗАЦІЇ І ПРОВЕДЕННЯ ЕКОЛОГІЧНИХ АКЦІЙ В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ.....	87
Галина Даньо (с. Михайлівка, Дніпропетровська область, Україна), Аліса Ковальчук (с. Костянтинівка, Запорізька область, Україна), Наталія Морозова (Нікополь, Україна) ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОГО СВІТОГЛЯДУ СТУДЕНТІВ ПЕДАГОГІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ У ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ.....	89
Людмила Діхтярь (Хорол, Україна) МЕТОДИ НАВЧАННЯ У СУЧАСНИХ ВИЩИХ ШКОЛАХ.....	91
Галина Долгопола, Ігор Климчук (Івано-Франківськ, Україна) ІНТЕРАКТИВНЕ СЕРЕДОВИЩЕ MINECRAFT ТА THE SIMS В ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ДИСЦИПЛІНИ "ПРОЕКТУВАННЯ І ДИЗАЙН ГОТЕЛЬНИХ КОМПЛЕКСІВ".....	94
Галина Дорожко (с. Нове, Запорізька область, Україна), Олена Крамаренко (Запоріжжя, Україна), Олена Тарабріна (с. Орлове, Запорізька область, Україна) ПІДГОТОВКА МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ ДО ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ.....	96
О.І. Зінов'єва (Ізмаїл, Україна) ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ЕФЕКТИВНОГО УПРАВЛІННЯ ДОШКІЛЬНИМ НАВЧАЛЬНИМ ЗАКЛАДОМ.....	98
Яна Колодій (Чернівці, Україна) ІНТЕГРУВАННЯ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ У ЗАГАЛЬНООСВІТНІ НАВЧАЛЬНІ ЗАКЛАДИ В КРАЇНАХ ЄВРОПИ.....	100
Ольга Кузьмічова (Дніпро, Україна), Любов Перетятко (Дніпро, Україна) Юлія Тонконіг (с. Вишневе, Дніпропетровська область, Україна) ЗНАЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ ДЛЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА.....	102

Валентина Мелаш (Мелітополь, Україна), Ірина Новохатня (Мелітополь, Україна) ВИКОРИСТАННЯ КОЕВОЛЮЦІЙНОГО ПРИНЦИПУ ДЛЯ ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНИХ ЦІННОСТЕЙ У СУЧАСНОЇ ЛЮДИНИ.....	104
Ірина Пічуріна (Запоріжжя, Україна), Валерія Семенова (с. Дунаєвка, Запорізька область, Україна), Оксана Сідельнікова (Мелітополь, Україна) ПІДГОТОВКА МАЙБУТЬОГО ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ ДО ЕКОЛОГІЧНОГО ВИХОВАННЯ УЧНІВ.....	107
Євгенія Сотнікова (Харків, Україна) ВПРОВАДЖЕННЯ ПРОЕКТНОЇ ТЕХНОЛОГІЇ НА ЗАНЯТТЯХ З ХІМІЇ.....	109
Ася Сучану, Марія Константинова (Ізмаїл, Україна) АРТ-ТЕРАПЕВТИЧНІ ТЕХНОЛОГІЇ СОЦІАЛЬНОГО ПЕДАГОГА В РОБОТІ З ДІТЬМИ З ОБМЕЖЕНИМИ ПОТРЕБАМИ.....	110
Ася Сучану (Ізмаїл, Україна) ТЮТОРСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ МАГІСТРА-ГУМАНІТАРІЯ: СВОЄРІДНІСТЬ ЗМІСТУ У КОНТЕКСТІ КОМПЕТЕНТНІСНОГО ПІДХОДУ.....	113
Тетяна Філімонова (Миколаїв, Україна) МОДЕЛЬ ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТЬОГО ВИХОВАТЕЛЯ ДО ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ.....	115
СЕКЦІЯ: ПРАВО	
Сябрук Ганна Сергіївна (Харків, Україна) ПРОБЛЕМИ ПРАЦЕВЛАШТУВАННЯ МОЛОДІ В УКРАЇНІ.....	119
В.В. Курлюк (Харків, Україна) ПРАЦЯ НЕПОВНОЛІТНІХ.....	120
А.В. Леонтьєва, А.І. Сніткіна, А.П. Цибань (Харків, Україна) СТАНОВЛЕННЯ ТА ПРОВАДЖЕННЯ ГЕНДЕРНОГО ПІДХОДУ В УКРАЇНІ.....	122
Леонтьєва А.В., Забрудська В.Н. (Харків, Україна) ПЕНСІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ З ВНЕСЕННЯМ ЗМІН 2017 РОКУ.....	124
Ірина Назарчук (Харків, Україна) ЗАХИСТ ТОРГОВОЇ МАРКИ В УКРАЇНІ.....	126
Анастасія Семенко (Харків, Україна) МІСЦЕ ТРУДОВОГО ДОГОВОРУ ЗА ТРУДОВИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ.....	128
Киценко Олег Русланович (Харків, Україна) ОХОРОНА ТА ЗАХИСТ ПРАВ НА КОМЕРЦІЙНЕ (ФІРМОВЕ) НАЙМЕНУВАННЯ.....	131
В.В. Шалько (Харків, Україна) ПОНЯТТЯ ТЕРМІНУ «СТАН АФЕКТУ» У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ.....	133
Шкарлат Ірина Віталіївна (Харків Україна) ПРАВОВІ ОСНОВИ ЗАХИСТУ ПРАВ ДИТИНИ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ.....	135
СЕКЦІЯ: ПСИХОЛОГІЯ	
Лідія Новоселецька (Хорол, Україна) НАСИЛЬСТВО В СІМ'Ї – ПРОБЛЕМА СЬОГОДЕННЯ.....	138
Тетяна Скорбач, Олександр Неплях (Харків Україна) ОСНОВНІ ФОРМИ РОБОТИ ПСИХОЛОГА ПРАКТИКА.....	140
Тетяна Скорбач, Олександр Неплях (Харків Україна) ПОНЯТТЯ І ПРЕДМЕТ ПСИХОФІЗІОЛОГІЇ.....	142
Тетяна Скорбач, Олександр Неплях (Харків, Україна) ПОНЯТТЯ І ПРЕДМЕТ СОЦІАЛЬНОЇ ПСИХОЛОГІЇ.....	144
СЕКЦІЯ: СОЦІАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ. МЕДІА.	
Аліна Бачиш (Черкаси, Україна) БУКЛЕТНІ ВИДАННЯ ІМІДЖЕВОГО ХАРАКТЕРУ ЯК ВИД ДРУКОВАНОЇ ПРОДУКЦІЇ.....	147
Наталія Ковтун, Олена Нечитайло (Черкаси, Україна) СУТНІСТЬ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СПОРТИВНОГО ТЕЛЕЖУРНАЛІСТА ТА ЇЇ КОМПОНЕНТИ.....	149
Аліна Леонтьєва, Євгеній Микитинець (Харків, Україна) ДОГОВІР МІЖ БАТЬКАМИ ПРО МІСЦЕ ПРОЖИВАННЯ ДИТИНИ.....	151
Олеся Проценко (Київ, Україна) ОБРАЗ УКРАЇНИ В ЖУРНАЛІСТСЬКИХ МАТЕРІАЛАХ ПРО МІЖНАРОДНИЙ ТУРИЗМ.....	153
Лена Холод (Черкаси, Україна) МЕТОДИ SMM-ПРОСУВАННЯ В «FACEBOOK» ТА «TWITTER».....	156
Ольга Ятчук, Ольга Лисюк, Аліна-Олена Дворецька (Дніпро, Україна) ЦИФРОВОГО ТЕЛЕБАЧЕННЯ: ЗАХІДНИЙ ТА НАЦІОНАЛЬНИЙ ДОСВІД КОМУНІКАЦІЇ.....	157

СЕКЦІЯ: СУЧАСНІ ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ

Тетяна Ваврик, Надія Ширмовська, Василь Вертипорох (Івано-Франківськ, Україна) РОЗПОДІЛЕНА КОМП'ЮТЕРНА СИСТЕМА СТАБІЛІЗАЦІЇ ПОЛОЖЕННЯ ЦЕНТРУ ВАГИ АВТОМОБІЛЯ.....	161
Жазира Жақсыбаева, Гульнара Сейдалиева, Гаухар Сейдалиева (Алматы, Қазақстан) АҚПАРАТТЫҚ САЙТТЫҢ ҚҰРУ ЕРЕЖЕЛЕРІ МЕН ҚҰРАЛДАРЫ.....	164
Леся Ільчишин (Дрогобич, Україна) ІНФОРМАЦІЙНІ НЕБЕЗПЕКИ В НАПРЯМКУ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ ЛЮДИНИ.....	165
Галина Левицька, Надія Ширмовська, Олександр Ганущак (Івано-Франківськ, Україна) АЛГОРИТМІЧНЕ ТА ПРОГРАМНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЛЯ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ.....	167
Ірина Михайлюк, Надія Ширмовська, Андрій Данчук (Івано-Франківськ, Україна) АПАРАТНЕ ТА ПРОГРАМНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СИСТЕМИ ВИМІРЮВАННЯ ТИСКУ В АГРЕСИВНИХ СЕРЕДОВИЩАХ.....	171
Гульжан Оралбаева, Гульнара Сейдалиева, Гаухар Сейдалиева (Алматы, Қазақстан) САУДА МЕКЕМЕСІНІҢ ҮРДІСТЕРІН АВТОМАТТАНДЫРУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ.....	174
Алтай Шалтабаев, Куаныш Сердешева (Талдықорган, Республика Казахстан) СҰЙЫҚ КРИСТАЛДЫ МОНИТОРЛАР.....	176
Алтай Шалтабаев, Серікбол Тілеубек (Талдықорган, Казахстан) СҰЛБАТЕХНИКА ПӘНІНІҢ НЕГІЗГІ ЭЛЕМЕНТТЕРІ.....	178
Надія Ширмовська, Ірина Михайлюк, Мар'ян Козак (Івано-Франківськ, Україна) СИСТЕМА РЕГУЛЮВАННЯ ТИСКУ ГАЗОВОЇ СУМІШІ У КОТЛАХ.....	181
Надія Ширмовська, Ірина Михайлюк, Тетяна Ваврик, Галина Левицька, Володимир Шовгенюк (Івано-Франківськ, Україна) ОХОРОННА СИСТЕМА ЗАХИСТУ ПРИМІЩЕНЬ НА ОСНОВІ МІКРОКОНТРОЛЕРА.....	186

СЕКЦІЯ: ТЕХНІЧНІ НАУКИ

В. Калінчик, В. Пономаренко, Є. Мірошніченко (Київ, Україна) ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ ГРАФІКА ЕЛЕКТРИЧНОГО НАВАНТАЖЕННЯ ГАЛУЗИ МАШИНОБУДУВАННЯ ТА МЕТАЛООБРОБКИ НА ГРАФІК ОЕС УКРАЇНИ.....	191
Світлана Матвійчук, Антоніна Логай (Мукачеве, Україна) СИМВОЛІКА КОЛОРИСТИЧНОГО ВИРІШЕННЯ КАНОНІЧНОГО ОДЯГУ.....	195
Татьяна Молодечкина (Новополоцк, Беларусь) КОМПОЗИЦИОННЫЕ МАТЕРИАЛЫ. МОДЕЛИРОВАНИЕ СВОЙСТВ.....	199
Людмила Пашкова (Белгород, Россия) НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ ПРЕОБРАЗОВАНИЯ ДЕГРАДИРУЮЩИХ ТЕРРИТОРИЙ.....	201

СЕКЦІЯ: ФІЗИЧНА КУЛЬТУРА ТА ПРОФЕСІЙНИЙ СПОРТ

Lyudmila Trubitskaya (Astana, Kazakhstan) THE INFLUENCE OF PHYSICAL EXERCISE ON HUMAN HEALTH.....	205
Светлана Липина, Любовь Козлова, Наталья Лазарян (Астана, Казахстан) НАЦИОНАЛЬНЫЕ ВИДЫ СПОРТА КАЗАХСТАНА, КАК СРЕДСТВО СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ФИЗИЧЕСКИХ КАЧЕСТВ.....	207
Оксана Процюк, Владимир Белькович (Астана, Казахстан) ФИЗИЧЕСКАЯ КУЛЬТУРА КАК УНИКАЛЬНЫЙ ИСТОЧНИК ЖИЗНИ.....	208
Р.В. Сидорова, Н.А. Моисеева, Д.М. Еремеев (Астана, Казахстан) ПУТИ ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ ЗАНЯТИЙ ПО ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЕ В СПЕЦИАЛЬНЫХ МЕДИЦИНСКИХ ГРУППАХ.....	210
Л.А. Трубицкая (Астана, Казахстан) ПРОБЛЕМЫ СОВРЕМЕННОГО РАСПРЕДЕЛЕНИЯ ФИНАНСИРОВАНИЯ ПО ВИДАМ СПОРТА В КАЗАХСТАНЕ.....	213

СЕКЦІЯ: ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

Абдувахоб Вахидов, Наргиза Холмуродова (Самарқанд, Ўзбекистон) МАВЛОНО ЖАЛОЛУДДИН РУМИЙНИНГ “МАСНАВИЙИ МАЪНАВИЙ” АСАРИДАГИ РЕАЛИЯЛАРНИНГ ШАРҲИ(Р. НИКОЛСОННИНГ ИНГЛИЗЧА ТАРЖИМАСИ АСОСИДА).....	216
Альона Гудзенко (Черкаси, Україна) ТИПОЛОГІЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЖУРНАЛІСТСЬКИХ ПРОЕКТІВ НА ТЕЛЕБАЧЕННІ.....	218
Анна Дудник (Черкаси, Україна) КЛАСИФІКАЦІЯ ТА АНАЛІЗ ВЕБ-САЙТІВ УСТАНОВ ТА ОРГАНІЗАЦІЙ.....	220
Анастасія Задобрівська (Чернівці, Україна) НАВЧАННЯ ГРАМАТИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ СТАРШИХ КЛАСІВ.....	223
Людмила Нечаюк (Київ, Україна) ТРАДИЦІЙНЕ Й ХУДОЖНЬО НОВЕ У РОМАННОМУ МИСЛЕННІ ПИСЬМЕННИКІВ ІСТОРИЧНОГО ЖАНРУ.....	224

Таміла Новоселецька (Хорол, Україна)	
БАЙКОВА ТВОРЧИСТЬ ЛЕВКА БОРОВИКОВСЬКОГО ЯК ТИПОВЕ ЯВИЩЕ ПРОСВІТНИЦЬКОГО РЕАЛІЗМУ: МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ.....	227
Тетяна Сівак (Ізмаїл, Україна)	
СЕМАНТИЧНА ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ ЛАЙЛИВИХ СЛІВ У СУЧАСНОМУ ХУДОЖНЬОМУ ДИСКУРСІ.....	229
Ирина Скворкина (Караганды, Казахстан)	
РАЗВИТИЕ ТВОРЧЕСКО-ПОИСКОВЫХ СПОСОБНОСТЕЙ УЧАЩИХСЯ НА УРОКАХ ЛИТЕРАТУРНОГО ЧТЕНИЯ.....	232
Ольга Шевчук (Рівне, Україна)	
ВИКОРИСТАННЯ МІКРО - ВІДЕОФРАГМЕНТІВ У НАВЧАННІ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ НА СТАРШОМУ ЕТАПІ.....	233
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ / СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ.....	237
НАСТУПНІ КОНФЕРЕНЦІЇ / СЛЕДУЮЩИЕ КОНФЕРЕНЦИИ	
Информация для участников из зарубежных стран.....	242
Информация для участников з України.....	245

Українською, польською, російською, англійською, французькою, білоруською, грузинською, вірменською, азербайджанською, казахською, узбецькою, таджицькою, киргизькою, молдавською, туркменською мовами

Матеріали XLIV Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції **«Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у країнах Європи та Азії»** // Збірник наукових праць. – Переяслав-Хмельницький, 2017 р. – 252 с.

Материалы XLIV Международной научно-практической интернет-конференции **«Проблемы и перспективы развития науки в начале третьего тысячелетия в странах Европы и Азии»** // Сборник научных трудов. – Переяслав-Хмельницкий, 2017 г. – 252 с.

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР:

В.П. Коцур,

доктор історичних наук, професор, дійсний член НАПН України,
ректор ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди».

Упорядники: І.В. Тиха, А.М. Вовкодав

Верстка та дизайн: І.В. Тиха, А.М. Вовкодав

Проведення XLIV Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції
«Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у країнах Європи та Азії»
та видання збірника наукових матеріалів стало можливим завдяки організаційній підтримці
молодіжної громадської організації «Незалежна асоціація молоді»

Відповідальність за достовірність матеріалів несуть автори публікацій.

Матеріали конференції розміщені на сайті МГО «Незалежна асоціація молоді»
за адресою <http://conferences.neasmo.org.ua>

Адреса оргкомітету конференції:

08401, Київська обл. м. Переяслав-Хмельницький, вул. Сухомлинського, 32, кім. 108.

